

PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

TOMUS XLIII/2 (2025/2)

MISKOLC UNIVERSITY PRESS

PUBLICATIONES UNIVERSITATIS MISKOLCINENSIS

SECTIO JURIDICA ET POLITICA

TOMUS XLIII/2

MISKOLC UNIVERSITY PRESS
2025

Szerkeszti:
a Miskolci Egyetemi Közlemények
Állam- és Jogtudományi Kari Szerkesztőbizottsága
(Miskolci Egyetem ÁJK, 3515 Miskolc-Egyetemváros)

A szerkesztőbizottság elnöke
(felelős szerkesztő):
HALLÓK TAMÁS

A szerkesztőbizottság tagjai:
BARTA JUDIT (ME ÁJK),
CZÉKMANN ZSOLT (ME ÁJK)
HORVÁTH M. TAMÁS (DE ÁJK),
JÁMBORNÉ RÓTH ERIKA (ME ÁJK)
KISS LÁSZLÓ (PTE ÁJK),
KORMOS ERZSÉBET (B.-A.-Z. Vármegyei Főügyészség),
NAGY ADRIENN (ME ÁJK),
SÁRY PÁL (ME ÁJK),
SZABÓ ISTVÁN (PPKE JÁK)

A szerkesztőbizottság titkára:
LEHOTAY VERONIKA

Technikai szerkesztő (OJS-honlap):
CSEH-ZELINA GERGELY

HU ISSN 0866-6032

TARTALOMJEGYZÉK

I. ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI TÁRGYÚ TANULMÁNYOK

<i>Bajánházy István: Tengeri halászati jog az ókori Rómában</i>	7
<i>Gedeon Magdolna: Friedrich List tervei Közép-Európáról</i>	25
<i>Köteles Ádám: A jog és a logika kapcsolata Szabó József és Moór Gyula elméletében</i>	37

II. ÁLLAMTUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ TANULMÁNYOK

<i>Cseh-Zelina Gergely: A harmadik országbeli állampolgárok magyarországi tartózkodásának szabályozási újításai, sarokpontjai</i>	59
<i>Domos Panna – Varga Zoltán: A közösségi finanszírozásról, különös tekintettel a medical crowdfunding intézményére</i>	71
<i>Ghanem, Hanin: Administrative authority in monitoring public works contract implementation: a comparative study between Syrian law and the FIDIC system</i>	112
<i>Móricz, Aliz: The past and the present of security measures in tax enforcement proceedings</i>	133
<i>Nagy Csilla: Az Európai Közigazgatási Térség alapelvei és azok megjelenése a jegyző előtti birtokvédelmi eljárásban</i>	152
<i>Szilágyi Viktor Csaba – Varga Zoltán: A zöldbefektetések finanszírozásának szabályozása Magyarországon</i>	169

III. BŰNÜGYI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ TANULMÁNYOK

<i>Delshad, Maryam – Tavaana, Ali Najafi – Niazpour, Amirhasan: An analysis of Iran's legislative response to child victimization in cyberspace: a criminal policy perspective</i>	199
<i>Sántha, Ferenc – Albustanji, Huthaifa: Cyber aggression crimes: a comparative study of the Jordanian and the Hungarian legal frameworks</i>	220

IV. CIVILISZTIKAI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ TANULMÁNYOK

<i>Iklandi, Boglárka: Redefining work-life balance in Romania in the light of directive (EU) 2019/1158 on work-life balance and law No. 283/2022 and law No. 241/2023</i>	251
---	-----

<i>Jakab Nóra</i> : Törekvés a szociális biztonság megteremtésére – gondolatok a gondozási deficit összefüggéseiben	271
<i>Mátyás Imre</i> : A nemzetközi fizetési ügyletek	287
<i>Molnár, Andrea</i> : The duty to inform as a principle in private law	304
<i>Solymosi-Szekeres Bernadett</i> : Az egészséghez való jog vizsgálata a női reprodukciós egészség kapcsán.....	322
<i>Solymosi-Szekeres Bernadett – Tóth Adél</i> : A mesterséges intelligencia a munkaerőpiac szűrőjeként: kinek nyílik ki az ajtó?	345

I.

ELMÉLETI ÉS TÖRTÉNETI TÁRGYÚ TANULMÁNYOK

TENGERI HALÁSZATI JOG AZ ÓKORI RÓMÁBAN

Sea Fishing Law in Ancient Rome

BAJÁNHÁZY ISTVÁN*

A tengeri hajózáshoz és halászathoz való jog mindenki számára nyitott volt a római jogban a *ius gentium* szabályai alapján. A gyakorlatban azonban találunk mind közjogi, mind magánjogi korlátokat ezen a területen. Az első és második Róma és Karthágó között nemzetközi szerződés megtiltotta a hajózást és ezen keresztül a halászatot is a rómaiaknak a Földközi-tenger nyugati részén. Később, a principátus idején pedig már kifejezett halászati tilalmat találunk a papagájhalakra a campania-i parti vizeken. De a legérdekesebb szabály a tonhal halászatának tilalma, amit egy adásvételi szerződésben telki szolgálat formájában alapítottak az eladott telekre.

Kulcsszavak: *halászati jog, Róma és Karthágó közötti szerződések, papagájhal, tonhal, telki szolgálat*

The right to navigate and fish at the seas were open to everybody by the *ius gentium*. In the praxis however, there were public and as well as private law restrictions. The first and second treaties between Rome and Carthage prohibited navigation and thereby fishing the Romans in the western part of the Mediterranean Sea. Later, during the Principate, there was an explicit ban on fishing of parrotfish in Campanian coastal waters. But the most interesting rule was the fishing ban on catching tunny-fish prescribed by a selling contract through establishing a real servitude “not to fish tunny” on a sold land-estate.

Keywords: *fishing, treaties between Rome and Carthage, parrotfish, tun fish, real servitude*

Bevezetés

Az ókorban az egész Földközi tenger medencéjében nagy jelentősége volt a lakosság élelmezése szempontjából a halászatnak, különösen a tengeri halászatnak. A kifogott halak kisebb részét frissen,¹ nagyobb részét szárítással vagy sózással tartósítva adták el. Livius említi Syracusa ostrománál a halászok szerepét, akik álcázva, hálóikkal

* DR BAJÁNHÁZY ISTVÁN
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Római Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
istvan.bajanhazy@uni-miskolc.hu

¹ Varro r.r. 3,17,6.

letakarva hozták-vitték az ostromlott város római szimpatizásait a római táborba és vissza, így készítve elő, igaz sikertelenül, a város átállását.² Sírfeliratokból azt is tudjuk, hogy bár a halászat tipikusan erőt kívánó férfifoglalkozás volt, a nők mégsem voltak ettől a foglalkozástól eltiltva (*Aurelia, piscatrix de horreis Galbae*).³ A halászok közösségére utal, hogy Marcianus megemlíti az Antoninus Piustól responsumot kérőket, mint *Formiae* és *Capena* halászeit, bár ezek közül csak az első város feküdt tengerparton, így az utóbbiak folyami halászok lehettek.⁴ A modern irodalomban általánosan elfogadott álláspont szerint ugyanakkor az ókori Rómában a mai értelemben vett vadászati, ill. halászati jog nem létezett,⁵ mivel a vadászathoz, ill. a halászathoz való jogot nem tekintették olyan önálló jognak, mint a modern jogrendszerek.⁶ A vadak és halak uratlan dolognak minősültek, ezért az elejtett vadon, ill. kifogott halakon a *ius gentium* alapján a birtokot megszerző foglalással (*occupatio*) szerzett tulajdonjogot, mint azt mind a Gaius-féle, mind a Jusziniánusz-féle institúciók is rögzítették.⁷ Az így megszerzett tulajdonjog azonban csak addig tartott, amíg ez a hatalmi helyzet fennállt, ha az elfogott állat kiszabadult, akkor újra uratlanná vált, és így újra okkupálható lett.⁸

² Liv. 25,23,6.

³ Thomas H. CORCORAN: Roman Fishermen. *The Classical World* 56/4., 1963, 97–101, 97. *Q. Calmeus piscator* (CIL VI. 9799), *Aurelia, piscatrix de horreis Galbae* (CIL VI. 9801); Filippo BOSCOLO: Aurelia Nais, piscatrix de horreis Galbae e i piscatora di Roma. *Rivista Storica dell'Antichità* 35/2005, 181–188.

⁴ D. 1,8,4, pr. Marcianus 3 inst. „[...] idque et divus pius piscatoribus formianis et capenatis rescipit.”

⁵ Dr. BOZÓKI Alajos: *Római magánjog*. Pozsony–Budapest 1899, 27. „Vadászati jogot a mai értelemben a rómaiak nem ismertek.”; BESSENYŐ András: Reményt veszünk-e reményvétel esetén? *I. JURA* 2014/1., 197. „Egyébként a római jog vadászati jogot sem ismer.”

⁶ LENKOVICS Barnabás: A tulajdonszerzés-módok eredeti, illetve származékos jellege. *Polgári Jogi Kodifikáció* 2003/3., 22.: „A harmadik ’tulajdonszerző jog’ immár tradicionálisan a halászati jog.”

⁷ Gai. Inst. 2,67. „Itaque si feram bestiam aut uolucrum aut piscem ceperimus, simul atque captum fuerit hoc animal, statim nostrum fit.”; Inst. 2,1,12. „Ferae igitur bestiae et uolucres et pisces, id est omnia animalia quae in terra mari caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est id naturali ratione occupanti conceditur.” Ld. még SÁRY Pál: Vízjogi szabályok az ókori Rómában. *Agrár- és Környezetjog* 2019/26., 237.

⁸ D. 41,1,1,1. Gaius 2 rer. cott. „Omnia igitur animalia, quae terra mari caelo capiuntur, id est ferae bestiae et volucres pisces, capientium fiunt.”; D. 41,1,44. Ulpianus 19 ad ed. „[...] ita ex bonis quoque nostris capta a bestiis marinis et terrestribus desinant nostra esse, cum effugerunt bestiae nostram persecutionem. quis denique manere nostrum dicit, quod avis transvolans ex area aut ex agro nostro transtulit aut quod nobis eripuit? si igitur desinit, si fuerit ore bestiae liberatum, occupantis erit, quemadmodum piscis vel aper vel avis, qui potestatem nostram evasit, si ab alio capitur, ipsius fit. sed putat potius nostrum manere tamdiu, quamdiu recipari possit: licet in avibus et piscibus et feris verum sit quod scribit.”

A fentieknek talán némileg ellentmondóan, de a halászat elterjedését igazolva, az ókori jogi forrásokban mégis találunk halászokra, ill. a halászatra utaló kifejezéseket (pl. „hálót szárítani” *retia siccare*, „tengeri halászat”: *in mare piscantibus*),⁹ sőt kifejezetten a halászattal kapcsolatos jogi problémákat is. Ezek közül a legismertebb, az oktatásban is használt eset, a reményvétellel kapcsolatos kérdés. Itt meg kell különböztetnünk a hálóban akadt zsákmány megvételének kérdését (D. 18,1,8,1.; D. 19,1,11,18.)¹⁰ és a hálókivetés (*iactus retis* D. 19,1,12.) megvételét,¹¹ mellyel a hazai irodalomban Benke foglalkozott részletesen.¹² Benke különbséget tesz aközött, hogy a szerződésben miben állapodtak meg a felek: a következő halfogás (*captus piscium*) vagy a következő hálövetés (*iactus retis*) eredménye került-e eladásra. Bár mindkét megegyezés szerencseelemet tartalmaz, de különbség van a hálóban akadt egyéb dolgok (pl. ékszerek) jogi sorsát illetőleg. Az eladó az első esetben (halfogás) csak a halakkal tartozik, míg a második esetben (hálövetés) mindennel, ami a hálóban fennakadt.¹³

De találunk példát a felelősséggel is kapcsolatban, amikor a halászok elszakítják más halászok kivetett hálóját (Ulp. D. 9,2,29,3.). A jogtudós megoldása szerint, ha vihar okozta a károsító cselekményt, akkor annak nincs jogi következménye, de ha a

⁹ D. 1,8,5 pr. Gaius 2 rer. cott. „Riparum usus publicus est iure gentium sicut ipsius fluminis. itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religare, retia siccare et ex mare reducere, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. sed proprietas illorum est, quorum praediis haerent: qua de causa arbores quoque in his natae eorundem sunt.”; D. 1,8,5,1. Gaius 2 rer. cott. „In mare piscantibus liberum est casam in litore ponere, in qua se recipiant.”

¹⁰ D. 18,1,8,1. Pomponius libro 9 ad Sabinum: „Aliquando tamen et sine re venditio intellegitur, veluti cum quasi alea emitur. quod fit, cum *captum piscium vel avium vel missilium emitur*: emptio enim contrahitur etiam si nihil inciderit, quia *spei emptio est*: et quod missilium nomine eo casu captum est si evictum fuerit, nulla eo nomine ex empto obligatio contrahitur, quia id actum intellegitur.”; D. 19,1,11,18. Ulpianus libro 32 ad edictum: „Neque enim bonae fidei contractus hac patitur conventionem, ut emptor rem admitteret et pretium venditor retineret. nisi forte, [...], ut venditor nummos accipiat, quamvis merx ad emptorem non pertineat, *veluti cum futurum iactum retis a piscatore emimus aut indaginem plagis positam a venatore, vel pantheram ab aucupe*: nam etiamsi nihil capit, nihilo minus emptor pretium praestare necesse habebit.”

¹¹ Azaz, amikor a halász nem hajlandó a hálóját kivetni vagy nem hajlandó a hálóban lévő halakat átadni: D. 19,1,12. Celsus libro 27 dig. „Si *iactum retis emero et iactare retem piscator noluit*, incertum eius rei aestimandum est: si quod extraxit piscium reddere mihi noluit, id aestimari debet quod extraxit.”

¹² BENKE József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban. *JURA* 2004/1., 34. „A reményvétel római jogi iskolapéldái, vagyis a kilátásba helyezett dolgok a forrásszöveg szerint: a *captus piscium* (halfogás), a *captus avium* (madárfogás), a *captus missilium*, illetve a vadászszákmány.”; BESSENYŐ: i. m. 202. „Abban feltétlenül egyetérthetünk a szerzővel, hogy a reményvétel Pomponius eredeti gondolata.”

¹³ A problémát feltehetőleg a görögöktől vették át (ld. Val. Max. 4.1, Diog. Laert. 1.1.27-28), amíg azonban a görögök inkább egy filozófiai problémát láttak benne, a rómaiak a gyakorlat oldaláról fogták meg a kérdést.

halászok gondatlansága (*culpa*), akkor a dologrongálás miatt indítható kereset (*actio legis Aquiliae*) alkalmazható, de csak a hálóban okozott kár miatt, a hálóban lévő halakért azonban nem, mivel azok értéke meghatározhatatlan.¹⁴ Ami talán még meglepőbb, hogy megtaláljuk a halászati jog (*ius piscandi*) kifejezést is a forrásokban.¹⁵ A forrásszerű bizonyítékok miatt tehát nem jelenthetjük ki, hogy az ókori Rómában ne létezett volna – ha nem is a modern értelemben vett – halászati jog.

Jelen tanulmányomban azonban nem ezeket, hanem a tengeri halászati jogra vonatkozó forráshelyeket szeretném bemutatni, nem is annyira a halászati jog létezését bizonyítandó pozitív eseteket, hanem inkább az annak korlátozását jelentő köz- és magánjogi szabályokat.

1. A tenger és a tengeri halászat jogi megítélése

Élőhely szerint megkülönböztetünk sós és édesvízi halakat. A tengerrel kapcsolatban annak definíciójára nem volt szükség, mivel az egy magától értetődő tény volt, ezzel szemben a jogtudósok az édesvizek különböző kategóriáit definiálták.¹⁶ A tengerrel kapcsolatban kérdésként csak az merült fel, hogy meddig is tart a tenger. Erre pedig azt a választ találjuk, hogy ameddig a téli, legnagyobb tengeri ár kiér a szárazföldre.¹⁷ Ennek magyarázata, hogy a téli viharok idején a tenger jobban kiterjedt a szárazföld felé, jogi jelentősége pedig azért volt, mert mind a tenger (*mare*), mind a tengerpart (*litus maris*) a népek joga (*ius gentium*), ill. a természetjog (*ius naturale*) alapján mindenkit megillető dolog (*res communis omnium*).¹⁸ A tengeren szabadon lehetett hajózni, ill. halászni, a tengerparton pedig szabadon lehetett kikötni,¹⁹ sőt még kunyhót is lehetett emelni ill. hálókat szárításra kifeszíteni. A halászati jog szabadságát később egy császári responsum és jogtudósi vélemény is rögzítette.²⁰ Ezek

¹⁴ D. 9,2,29,3. Ulpianus 18 ad ed.: „Item labeo scribit, si, cum vi ventorum navis impulsa esset in funes anchorarum alterius et nautae funes praecidissent, si nullo alio modo nisi praecisis funibus explicare se potuit, nullam actionem dandam. idemque labeo et proculus et circa retia piscatorum, in quae navis piscatorum inciderat, aestimarunt. plane si culpa nautarum id factum esset, lege aquilia agendum. sed ubi damni iniuria agitur ob retia, non piscium, qui ideo capti non sunt, fieri aestimationem, cum incertum fuerit, an caperentur. idemque et in venatoribus et in aucupibus probandum.”

¹⁵ Inst. 2,1,2. „Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portibus fluminibusque.”

¹⁶ D. 43,12,1,1-5.

¹⁷ Inst. 2,1,3. „Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit.”; SÁRY: i. m. 237.

¹⁸ Inst. 2,1,2. „Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est, casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mare deducere.”; D. 1,8,2,1. Marcianus 3 inst. „Et quidem naturali iure omnium communia sunt illa: aer, aqua profluens, et mare, et per hoc litora maris.”

¹⁹ SÁRY: i. m. 237.

²⁰ D. 1,8,4,pr., Marcianus 3 inst. „Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur piscandi causa, dum tamen ullius et aedificiis et monumentis abstinenceatur, quia non sunt iuris gentium sicut et mare: idque et divus pius piscatoribus formianis et capenatis rescipit.”;

szerint mind a tengeri halászat, mind a tengerpart használatának joga mindenkit megilletett. Aki ezeket megakadályozta, az ellen személysértés (*iniuria*) miatt lehetett keresetet indítani,²¹ amit két forráshely is rögzít, mindkettő eredetileg Ulpianus egy művéből a praetori edictumokhoz írt 57., ill. 68. kommentárjaiból származott:

Az elsőben Ulpianus visszautal Pomponiusra és a jogtudósok többségi véleményére, mely a tengeren történő halászathoz való jogot részben a közterületek használatához (a közfürdőkben történő fürdés, a nézőtéren való helyfoglalás, ill. általában a közterületeken tartózkodás, tevékenykedés), részben az adott személy saját tulajdona zavartalan használatához hasonlítja és egy *rescriptumra* hivatkozva általános érvénnyel mondja ki, hogy a tengeren való halászattól senkit nem lehet eltiltani, ez esetben büntetőkeresetet ad az akadályozó ellen (*actio iniuriarum*). Ezután azonban tesz egy kivételt és az általános álláspontra hivatkozik – mellyel ugyan nem ért egyet, azt jogilag megalapozatlannak minősíti, – amely mégis megengedi valaki saját háza vagy tanyája előtti halászat megtiltását, ez esetben nem ad büntetőkeresetet. Azonban, ha az eltiltás egyben az adott személy szárazföldön való szabad mozgását is akadályozza, akkor mégis megengedi az *actio iniuriarum* indítását.²²

A másodikban a jogtudós a tengert lényegében megint a közterületekkel (játszóter, fürdő, színház) veszi egy tekintett alá, ami ugyan egy kis csúsztatás, mivel a tenger a *ius gentium* alapján mindenki számára nyitott volt (*res communis omnium*), míg a római közterületek eredetileg a *ius publicum* alapján csak a római polgárok, ill. Rómával szerződéses viszonyban álló népek tagjai számára voltak elérhetőek, de Ulpianus idejére ez a kezdeti különbség már nem bírt jelentőséggel, mivel gyakorlatilag mindenki a római birodalom tagja volt, aki a közterületeket használta.²³

D. 1,8,5,1. Gaius 2 rer. cott. „In mare piscantibus liberum est casam in litore ponere, in qua se recipiant.”

²¹ SÁRY: i. m. 237

²² D. 47,10,13,7. Ulpianus 57 ad ed. „Si quis me prohibeat in mari piscari vel everriculum (quod graece sagynny dicitur) ducere, an iniuriarum iudicio possim eum convenire? sunt qui putent iniuriarum me posse agere: et ita pomponius et plerique esse huic similem eum, qui in publicum lavare vel in cavea publica sedere vel in quo alio loco agere sedere conversari non patitur, aut si quis re mea uti me non permittat: nam et hic iniuriarum conveniri potest. [...] si quem tamen ante aedes meas vel ante praetorium meum piscari prohibeam, quid dicendum est? me iniuriarum iudicio teneri an non? et quidem mare commune omnium est et litora, sicuti aer, et est saepissime rescriptum non posse quem piscari prohiberi: sed nec aucupari, nisi quod ingredi quis agrum alienum prohiberi potest. usurpatum tamen et hoc est, tametsi nullo iure, ut quis prohiberi possit ante aedes meas vel praetorium meum piscari: quare si quis prohibeatur, adhuc iniuriarum agi potest.”

²³ D. 43,8,2,9. Ulpianus 68 ad ed. „Si quis in mari piscari aut navigare prohibeatur, non habebit interdictum, quemadmodum nec is, qui in campo publico ludere vel in publico balineo lavare aut in theatro spectare arceatur: sed in omnibus his casibus iniuriarum actione utendum est.”

A tengeren történő halászat megakadályozása esetén azonban a praetortól peren kívüli jogsegély (*interdictum*) kiadását magánszemély nem kérhette.²⁴ Bár SÁRY szerint a tengeri hajózás akadályozása esetén is lehetett interdictumot kérni,²⁵ de ez inkább a kikötésre, horgonyzásra vonatkozhatott, hasonlóan a tengerbe benyúló móló esetéhez.²⁶ A fenti forráshely, mely érdekes módon ugyanúgy Ulpianusnak az edictumhoz írt 68. kommentárjából származik, azonban egyértelművé teszi, hogy az interdictumos védelmet a tengeri halászat esetében megtagadja a jogtudós (*non habebit interdictum*). Álláspontom szerint a fenti különbségtétel a birtokolhatóságon alapult: a tengert – nagysága és állaga miatt – általában nem lehet birtokolni, azaz emberi uralom alá hajtani, ezzel szemben a szárazföldről kiinduló mólót, a tengerpartot, ill. a tenger horgonyzásra már alkalmas sekély részét már lehet. Ezért ez utóbbiakra lehetséges birtokvédelmet kérni, ami indokolt azért is, mivel sem a tenger, sem a tengerpart nem állhat magántulajdonban, így jogvédelem nem áll rendelkezésre.

2. A tengeri halászat közjogi korlátai

Bár a tenger mindenki számára hozzáférhető volt, a tengeren való szabad közlekedést, ideértve a halászatot is, közjogi szabályok mégis korlátozhatták. Ezek kezdetben a tengerre vonatkozó nemzetközi szerződések voltak, melyeket a Római Köztársaság és Karthágó közötti szerződéseként ismerünk. Nem célom ezen szerződések részletes elemzése, mivel ezekről tengernyi irodalom áll már rendelkezésre,²⁷ de érdekes, hogy ezen szerződések keletkezési ideje is vitatott,²⁸ azok pontos datálása

²⁴ D. 43,8,2,9. Ulpianus 68 ad ed. „Si quis in mari piscari aut navigare prohibeatur, non habebit interdictum”

²⁵ SÁRY: i. m. 237, ld. D. 43,12,1,17. Ulpianus 68 ad ed. „Si in mari aliquid fiat, labeo competere tale interdictum: 'ne quid in mari inve litore' 'quo portus, statio iterve navigio deterius fiat'”.

²⁶ D. 43,8,2,8. Ulpianus 68 ad ed.: „Adversus eum, qui molem in mare proiecit, interdictum utile competit ei, cui forte haec res nocitura sit: si autem nemo damnum sentit, tuendus est is, qui in litore aedificat vel molem in mare iacit.” A praetori interdictumok mintájára a jogtudósok által kidolgozott védelem volt az interdictum utile, aminek alkalmazásával a jogtudós kiterjesztette a védelem személyi vagy dologi hatályát, ill. annak alkalmazási körét (az actio utilis mintájára) ld. BERGER: „The judicial remedies were given with the argument of utilitas, as interdictum utile or actio utilis.” BERGER RE, IX, 2., 1623; Cosima MÖLLER: Time as an argument in Roman water law. *Water History* (2023) 15, 67–80. <https://doi.org/10.1007/s12685-023-00325-2> 2023,75; D. 39,3,1,23. Ulpianus 53 ad ed. „eritque ista quasi servitus, in quam rem utilem actionem habemus vel interdictum.”

²⁷ Ld. ALFÖLDI: i. m. 350. 2. lb.; Karl-Ernst PETZOLD: *Die beiden ersten römisch-karthagischen Verträge und das foedus Cassianum*. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I., Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1972, 364–411., 374. 1.1 b.; John SERRATI: Neptune's Altars: The Treaties between Rome and Carthage (509–226 B.C.). *The Classical Quarterly* May, 2006, New Series, Vol. 56, No. 1 (May, 2006), 113–134.,

²⁸ Ld. ALFÖLDI: i. m. 350–355, PETZOLD: i. m. 375–381. A hagyományos, Polübioszra visszavezetett álláspont szerint az első szerződést a köztársaság kezdetén Kr.e. 509/508-ban

azonban nem releváns jelen vizsgálatunkban. Ezen szerződések közül az első kettő korlátozta a római uralom alatt élők mozgási szabadságát a tengeren nyugati irányba. Mindkét legkorábbi szerződésben egy Afrikában található és a Földközi-tengerbe kiugró hegyfokot (*Kalón ἀκρωτήριον*, *Promuntorium Pulchri*²⁹ azaz Szép-fok),³⁰ jelölték meg, melytől nyugatra a rómaiak nem hajózhattak. Ezek érdekes módon nem zárták el a rómaiaktól a Karthágó városába és a Szicíliába történő hajózást. Az első szerint azonban a rómaiak Észak-Afrika többi részén és Szardínián csak karthágói hivatalnokok jelenlétében kereskedhettek, a második szerint viszont ezeken a területeken már sehogyan sem.³¹ Tudjuk ugyanakkor, hogy az ókorban a hajózás első sorban part menti hajózás volt, a halászat pedig egyértelműen a parti vizekre korlátozódott, de azért érdekes, hogy a kezdeti időkben ilyen korlát egyáltalán fennállt. Ezekben a szerződésekben a halászatra utalhat, hogy vihar esetén mégis megengedi a kikötést a hajó kijavítása céljából, de nem lehet kereskedelmi tevékenységet folytatni és öt napon belül el kell hagyni a tiltott területet. A Római Birodalom kiépülésével a Földközi-tenger „belső tengerre” vált (*mare nostrum*) így ez a korlát természetesen megszűnt, a klasszikus források ezért már nem is foglalkoznak ezzel.

A közjogi korlátok azonban nem koptak ki a gyakorlatból, egészen modern gondolat jelent meg a császárkorban a haltelepítés védelmére, mely az itáliai partoknál

kötötték meg (Polyb. 3,22,1-2.), a másodikat 348-ban, vagy 343-ban, a harmadikat pedig Kr.e. 306-ban (Polyb. 3,24,1.). A forráskritikus álláspont szerint azonban az első erre az időre történő datálása túl korai lenne, mivel akkor a római uralom alig terjedt ki Itália tengerparti területeire és a rómaiak nem is hajóztak. Ezért az első szerződést ezen kutatók csak Kr.e. 348-ra, másodikat 343-ra teszik (pl. ALFÖLDI: i. m. 354). Újabban azonban a modern irodalom ismét elfogadja a Polübiosz-féle datálást (ld. HAHN István – MÁTÉ György: *Karthágó*. Corvina Kiadó, 1972, 19.), például azon az alapon, hogy abban az időben Karthágó több etruszk városállammal (pl. Caere) is kötött hasonló szerződéseket, így indokolható az etruszk fennhatóság alól pont ekkor kikerült Rómával is egy ilyen szerződés megkötése. Érdekes módon Livius viszont nem ír az első szerződésről (Kr.e. 509/508), a másodikra is csak következtethetünk egy karthágói követség leírásából (Liv. 7,38,1.: Kr.e. 342), de Kr.e. 306-os szerződést már a harmadik megújításként említi. (Liv. 9,43,26.: „*foedus tertio renovatum*”). Polübiosz viszont Kr. e. 306-ban csak *egy újabb* szerződésről beszél (Polyb. 3,24,1.). Livius Kr. e. 279-re teszi a negyedik – Pyrrhus ellen irányuló – szerződést (Liv. per 13.), amit Polübiosz is említ. (Polyb. 3,25,1.)

²⁹ Liv. 29.27.12. „Scipio quod esset proximum promuntorium percontatus cum Pulchri promunturium id uocari audisset, 'placet omen'; inquit 'huc dirigite naues'.”

³⁰ Ennek mai helye valószínűleg Tunéziában az ún. Cap Bon (Ras Adder) (ld. PETZOLD: i. m. 372.), bár mások a Cap Farinát (Cap Sidi Ali el Mekki) fogadják le szintén Tunéziában, de vannak, akik ezt a mai spanyol partvonalra helyezik el (PETZOLD: i. m. 373.), de a fizikai helynek sincs számunkra jelentősége. Az újabb szerződésben említik már emellett Mastia és Tarseum pontjait is, amiket a modern irodalom már egyértelműen a hispán partokra, a Új-Karthágó közelébe helyeznek. (Polyb. 3,24,1.)

³¹ Ezt az I. pun háborút lezáró Lutatius névvel jelzett Kr. e. 241-ben kötött békeszerződés (Polyb. 3,29,2) még nem érintette, azt csak a Szardínia és Korzika római elfoglalását szentesítő Kr. e. 226-ban kötött új szerződés [az Ebro-szerződés (Polyb. 3,29,3.)] helyezte hatályon kívül. ld. PETZOLD: i. m. 368.

addig ismeretlen, nem honos krétai papagájhal (*Sparisoma cretense*) elterjedését célozta. Optatus flottaparancsnok Tiberius császár libetinususa,³² az ostiai és campaniai flotta parancsnoka (*praefectus classis inter Ostiensem et Campaniae*) papagájhalakat fogatott be az Égei-tengerben (*Καπάθιο πέλαγος*), ahol azok igen elterjedtek voltak³³ és ezeket a Tirrén-tenger campaniai partjaihoz telepítette, egyben öt évig tartó halászati tilalmat rendelt el rájuk, hogy azok elszaporodhassanak.³⁴ Ez Plinius szerint sikeres volt, mert később már halászták is ezeket a halakat.³⁵

3. A tengeri halászat magánjogi korlátja

Egy igen érdekes – a hazai irodalomban Pozsonyi Norbert szövegfordításán³⁶ és a Jakab Éva által jegyzett Brissonius-kiadáson kívül³⁷ csak Benke József foglalkozott a forráshellyel részletesebben,³⁸ de a nemzetközi irodalomban sokszor említett³⁹

³² Felszabadított rabszolgája.

³³ Plin. n.h. 9,29. (62) „Nunquē principatus scaro datur, qui [...] Carpatio maxime mari frequens...”

³⁴ Plin. n.h. 9,29. (62-63) „inde advectos Tiberio Claudio principe Optatus e libertis eius praefectus classis inter Ostiensem et Campaniae oram sparsos disseminavit, quinquennio fere cura adhibita ut capti redderentur mari.”

³⁵ Plin. n.h. 9,29. (63) „Postea frequentes inveniuntur Italiae litore, non antea ibi capti.”

³⁶ Pozsonyi Norbert csak a szöveghely fordítását végezte el, ld. CSATLÓS Erzsébet: A római kor és a középkor tengerjoga. *De iurisprudentia et iure publico* VI. évf., 2012/3. sz. 3. old. 12. lb.

³⁷ JAKAB Éva: *Humanizmus és jogtudomány: Brissonius szerződési formulái I.* Pólay, Szeged, 2013, 129, 132. https://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/bitstream/handle/123456789/6591/jakab_eva.pdf?sequence=1&isAllowed=y

³⁸ BENKE József: *A római tulajdonjogi kazuisztika.* In: VIGINTI QUINQUE ANNIS II. Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében. (Szerk.: El Beheiri Nadja – Szabó István) Pázmány Press, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2020, 95–114., 110–113.

³⁹ Spanyolul: Rosa M. Carreño SÁNCHEZ: La prohibición de pescar atún en D. 8,4,13 pr. (Ulp., 6 opin.): ¿una servidumbre constituida „pactionibus et stipulationibus”? *Rev. estud. hist.-jurid.* no. 33, Valparaíso, 2011, 121–143., <http://dx.doi.org/10.4067/S0716-54552011000100003>, angolul: Enrique García VARGAS & David Florido DEL CORRAL: The Origin and Development of Tuna Fishing Nets (*Almadrabas*). In: *Ancient Nets and Fishing Gear; Proceedings of the International Workshop on “Nets and Fishing Gear in Classical Antiquity: a First Approach”.* Cádiz, November 15–17, 2007. Szerk: Tønnes Bekker-Nielsen – Darío Bernal Casasola; Universidad De Cádiz, Servicio De Publicaciones and Aarhus University Press, 2010; Jan HALLEBEEK: Legal problems concerning a draght of tunny. Exegesis of D. 8, 4, 13 pr., *TR* 55, 1987, 39–48.; olaszul: Gianfranco PURPURA: Servitus thynnos non piscandi (D. 8, 4, 13 pr.). In: *Philia. Scritti per Gennaro Franciosi.* III, Napoli, 2007, 2161–2173.; Gennaro FRANCIOSI: Il divieto della piscatio thynnaria: un'altra servitù prediale? *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* 49 (2002), 101–107.; Renzo LAMBERTINI: Limiti alla libera fruizione del mare, dei lidi e dei fiumi pubblici? In: *Confini, circolazione, identità ed ecumenismo nel mondo antico.* Atti del VII Incontro di Studi tra storici e giuristi dell'Antichità, Vercelli, 24–25 maggio 2018, a cura di

jogeset foglalkozik a tengeri halászat magánjogi korlátozásával. Benke egyik cikkében a tengeri halászati szolgálomként,⁴⁰ míg a másokban már inkább a *bona fides* követelményeinek elsőbbségeként értelmezi a jogesetet.⁴¹ A nemzetközi irodalom legnagyobb része a telki szolgálomokkal kapcsolatban elemzi a jogesetet, bár van, aki azt emellett⁴² vagy már ettől el is szakadva tisztán „ipari szolgálomnak” tekinti,⁴³ más részük pedig a versenytilalmi szabályok között tárgyalja,⁴⁴ megint mások a magántulajdon tengerpartra történő kiterjesztésének,⁴⁵ vagy a *bona fides* mindent áttörő elvének igazolására⁴⁶ használják fel.

Nézzük meg elsőként a forráshelyet:

D. 8,4,13,pr. Ulpianus 6 opin.: „Venditor fundi geroniani fundo botriano, quem retinebat, legem dederat, *ne contra eum piscatio thynnaria exerceatur*: quamvis mari, quod natura omnibus patet, servitus imponi privata lege non potest, quia tamen bona fides contractus legem servari venditionis exposcit, personae possidentium aut in ius eorum succedentium per stipulationis vel venditionis legem obligantur.”

„A geronianusi telek eladója kikötötte a botrianusi telek javára, amelyet megtartott magának, *hogy előtte nem szabad tonhal halászatot folytatni*. Habár a tengeren, mely természettől fogva mindenki számára nyitva áll, nem lehet szerződéses megállapodással szolgálmat alapítani, mégis mivel a bona fides megköveteli, hogy az adásvételi szerződés kikötéseit megtartsák, [a telek] birtokosait vagy azok jogutódjait a stipulatio vagy az adásvételi szerződés kikötései kötelezik.”⁴⁷

Első körben megjegyzendő, hogy a szöveghely értelemezése nem vita nélküli a szakirodalomban,⁴⁸ sőt Wieling kifejezetten bonyolult („hochkompliziert”) esetnek tartja

Paolo Garbarino, Patrizia Giunti, Gabriella Vanotti, 65–97; németül: Jens BORMANN: *Wettbewerbsbeschränkungen durch Grundstücksrechte*. C. F. Müller, Heidelberg, 2003; Andreas WACKE: Wettbewerbsfreiheit und Konkurrenzverbotklauseln im antiken und modernen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung* 99 (1982), 188–215.

⁴⁰ BENKE: *JURA*... 13.

⁴¹ BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 110.

⁴² PURPURA: i. m. 2162. „servitù industriali”.

⁴³ Andrea FUSARO: Le modificazioni convenzionali al contenuto della proprietà e dei diritti reali di godimento e garanzia. *Il Contributo Della Prassi Notarile Alla Evoluzione Della Disciplina Delle Situazioni Reali*, Atti del Convegno Firenze, 8 maggio 2015, 73–98., 86. 66 lb. „una servitù di carattere industriale”.

⁴⁴ WACKE: i. m. 213., BORMANN: i. m. 30.

⁴⁵ VARGAS-DEL CORRAL i. m. 214.

⁴⁶ Maria Federica MEROTTO: *I beni di interesse pubblico nell'esperienza giuridica romana*. Jovene, 2016, 209., 45. lb.

⁴⁷ A szerző saját fordítása, Pozsonyi Norbert fent hivatkozott fordítása alapján.

⁴⁸ BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 111.

azt.⁴⁹ Az uralkodó álláspont szerint, az eladott *geronianusi* telket terhelte meg az eladó az általa ekkor létrehozott szolgalmi joggal.⁵⁰ Első látásra ez az értelemezés teljesen egyértelműnek és vita nélkülinek tűnik, mivel csak az eladott telket van értelme szolgalmi joggal terhelni és ezért egyértelmű, hogy a botrianusi telek az uralkodó telek, a geronianusi telek pedig a szolgáló telek.⁵¹ Ugyanakkor még ez a kérdés sem vita nélküli, Bormann például nem osztja a többségi álláspontot, szerinte a megtartott telket terhelte a tilalom.⁵² További kérdés, hogy melyik telek előtti tengerszakaszra vonatkozik a tonhalhalászati tilalom. Az irodalomban az uralkodó álláspont, hogy a megtartott (*botrianusi*) telek előttire,⁵³ de itt is ismert ezzel ellentétes álláspont is, mely pont fordítottan értelmezi a tilalmat.⁵⁴ Ezen álláspont szerint a kikötött tilalom nem a megtartott *botrianusi* telek, hanem az eladott *geronianusi* előtti partszakaszra vonatkozott! E szerint tehát a *geronianusi* telek vásárlója megvásárolt saját telke előtti partszakaszon nem halászhatott tonhalra, amit Bormann⁵⁵ és Wacke⁵⁶ egyaránt versenykorlátozó megállapodásnak tartanak. Ez az álláspont sem légből kapott, ha figyelembe vesszük, hogy a nyílt tengeren egyébként bárki bárhol halászhatott, így lehet értelme egy ilyen korlátozásnak is. Ez esetben a tilalom értelme az, hogy a vevő pont a saját telke előtti partszakaszon⁵⁷ ne halászhasson tonhalra.

⁴⁹ Hans WIELING: Bormann, Jens, Wettbewerbsbeschränkungen durch Grundstücksrechte. C. F. Müller, Heidelberg, 2003, (rec.). *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 123 (2006): „wofür er allerdings nur ein einziges Beispiel anführen kann, das bekannte, aber auch hochkomplizierte Fragment aus den *opinionēs* Ulpian in D 8, 4, 13 pr“.

⁵⁰ BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 111–112.; SÁNCHEZ: i. m. 122.: „El caso expuesto por Ulpiano podría resumirse del siguiente modo: los fundos Geroniano y Botriano son fundos vecinos pertenecientes a un mismo sujeto. Estos fundos, por lo que puede inferirse del texto, *están situados en la costa y tienen acceso directo al mar*. Al realizarse la venta del fundo Geroniano, el vendedor impone una cláusula que beneficiaría al fundo Botriano, en virtud de la cual, el adquirente del fundo vendido debe abstenerse de practicar la pesca del atún en dicho predio – en concreto, se prohíbe la práctica de la pesca de atún que pudiera perjudicar al fundo Botriano.”

⁵¹ SÁNCHEZ: i. m. 122.: „en la cual el fundo Botriano sea el fundo dominante y el Geroniano el sirviente.” Wieling „Welches ist mit der auf Unterlassen gerichteten Dienstbarkeit belastet? Nach der vorherrschenden Meinung in der Literatur ist es das verkaufte geronianische Grundstück.“

⁵² WIELING: i. m. „Dagegen meint der Verfasser, mit der Unterlassensdienstbarkeit sei das botrianische Grundstück belastet, das der Veräußerer für sich zurückbehält; er vermutet somit einen Konkurrentenbann zugunsten des Erwerbers des *fundus Geronianus*.”

⁵³ BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 112.; SÁNCHEZ: i. m. 122. „en concreto, se prohíbe la práctica de la pesca de atún que pudiera perjudicar al fundo Botriano”.

⁵⁴ BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 112.; BORMANN: i. m. 30.; FUSARO: i. m. 86. old. 66. lb. „vale a dire di esercitare tonnaie dirimpetto al fondo acquistato”.

⁵⁵ BORMANN: i. m. 30–31.

⁵⁶ WACKE: i. m. 213.

⁵⁷ WACKE: i. m. 213.: „Die darauf abzielende Klausel wurde hier auch dem Ufergrundstück (und nicht dem Meere) auferlegt.“

Álláspontom szerint a szövegből közvetlenül csak az következik, hogy az uralkodó telek a megtartott *botrianusi*, a szolgáló telek pedig az eladott *geronianusi* telek.⁵⁸ Viszont az, hogy melyik partszakaszra vonatkozik a tilalom, az már kérdéses, a „*ne contra eum*” – Benke álláspontjával szemben⁵⁹ – jelentheti bármelyiket, amint azt a különböző szövegértelmezések mutatják. Talán csak annyi nem vitatott, hogy a korlátozást valamelyik telekre és nem valamilyen személyre kell érteni.⁶⁰

A tengeri halászat fő szabály szerint ugyan bárki számára nyitott volt, itt azonban mégis ennek a korlátozását olvashatjuk, ami már önmagában is rendkívül furcsa. Ez a furcsaság csak fokozódik, ha megnézzük, hogy ez a fragmentum hol helyezkedik el a Digestában és azt tapasztaljuk, hogy az annak a telki szolgalmakról szóló bevezető, a közös szabályokat tartalmazó titulusában található!⁶¹ Joggal merülhet fel a következő kérdés, hogy hogyan kerülhet a tonhal halászatának megtiltása a telki szolgalmakkal kapcsolatba. Mivel a forráshely nem általában a halászati jog korlátozásáról – ahogy Benke véli⁶² –, hanem kifejezetten a tonhal halászatának korlátozásáról rendelkezik, meg kell vizsgálnunk a tonhal életmódját és halászatának technikáját is.

A tonhalnak több változata is ismert, legismertebb ezek közül a kékúszójú tonhal (*Thunnus thynnus*),⁶³ mely a Földközi-tenger egyik legnagyobb hala,⁶⁴ hossza átlagosan két méter, de elérheti a négy és fél métert is, tömege több száz kilogramm is lehet, vörös húsa miatt a tengerek szarvasmarhájának⁶⁵ is tekinthető, mely a tengerparton élők számára fontos élelemforrást biztosított. A halfajra jellemző, hogy nagy csapatokban él és vándorló életmódot folytat, a halak életük nagy részét a mélyebb tengeri vizekben töltik, de időnként – a szaporodási időben⁶⁶ – meghatározott partszakaszoknál a sekély vízben is feltűnnek rajaik.⁶⁷

⁵⁸ VARGAS-DEL CORRAL: i. m. 214., WACKE: i. m. 212., LAMBERTINI: i. m. 93.

⁵⁹ Benke szerint a szöveg nyelvtani értelmezése alapján egyértelmű, hogy az csak a *botrianusi*, tehát az uralkodó telek előtti partszakaszt jelentheti. ld. BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 112.

⁶⁰ PURPURA: i. m. 2163.: „Ma si è notato che contra eum in D. 8, 4, 13 pr. allude non al venditor, ma sicuramente al fundum.”

⁶¹ D. 8,4. Communia praediorum tam urbanorum quam rusticorum.

⁶² BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 113.

⁶³ A kékúszójú tonhal (*Thunnus thynnus*) a sugarasúszójú halak (*Actinopterygii*) osztályának sügéralakúak (*Perciformes*) rendjébe, ezen belül a makréla-félék (*Scombridae*) családjába tartozó faj. Forrás: https://hu.wikipedia.org/wiki/K%C3%A9k%C3%BAsz%C3%B3j%C3%BA_tonhal, Linnaeus 1758.

⁶⁴ Plin. n.h. 9,16. (44) „Praecipua magnitudine thynni.”

⁶⁵ Bár Sztrabón „tengeri disznónak” nevezi (Strabo 3,2,7.).

⁶⁶ GRÜLL Tibor: *Halászat, haltenyésztés és halszószyártás a Római Birodalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024/3., 40.; GRÜLL Tibor: *A Római Birodalom gazdasága*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017, 202. „A tonhalszezon áprilistól június közepéig tartott.”; Plinius szerint viszont az egész nyáron, november elejéig tartott. Ld. Plin. n.h. 9,21. (54) „thynnorum captura est a vergiliarum exortu ad acturi occasum.”

⁶⁷ GRÜLL: *Halászat*... 40.; GRÜLL: *A római birodalom*... 203: „Strabón részletesen leírja a tonhalak vonulását Egyiptom felől a Fekete-tengerbe, és a tonhalhalászatot Byzantiónnál, amely a ’byzantioniaknak és a római népnek jelentős bevételt biztosít.’” ld. Strabo Geo.

A ma ismert nyílt vízi kerítőhálós technika használata, melyben a halrajt hálókkaal egyre szűkebb területre kényszerítik, majd végül az ún. a halálkamrából (*camera della morte*) kerülnek az addig a vergődéstől, ill. társaik csapásaitól elpusztult vagy kimerült halak szigonyokkal, csájkákkal a csónakokba átemelésre, csak a 9. században alakult ki,⁶⁸ melynek a középkorban önálló neve is kialakult, a spanyol területen *almadraba*,⁶⁹ míg Sziciliában a *mattanza*.⁷⁰ Az ókorban ezt a megoldást azonban még nem alkalmazták, a tonhal halászata ezért a parti vizekre korlátozódott. Egyik technikája a tonhalrajt kerítőhálókkaal történő összeterelése és a partra való kiszorítása, kihúzása volt, a másik pedig a rögzített varsákkal történő halfogás volt,⁷¹ amikor a halak vonulási útjába állították fel a csapdákat. Megállapíthatjuk tehát, hogy mindkét technikához szükség volt a part közelségére, ill. annak használatára, a két technika közül az első hozhatott egy-egy közösség részére nagy fogást, mert a tonhalhalászat közösségi vállalkozás volt.

A hálókkaal történő halászat a partról történő figyeléssel kezdődött. Erre legalkalmasabb egy meredek partszakasz volt.⁷² Ahol ez nem állt rendelkezésre, ott fából készült állványt, tornyot, egyes helyeken pedig kőből épült figyelőtornyokat (*thynnoskopieion*) is építettek.⁷³ Ezek vagy magán- vagy valamelyik városi közösség tulajdonát képezték és ezeket a halászok kibérelhették.⁷⁴ Ha a figyelő észlelte a halrajt feltűnését, akkor riasztotta a parton készenlétben álló halászokat, akik megpróbálták csónakokból leeresztett hálókkaal a halrajt a part felé terelni, majd oda – sokszor a nagy tömeg miatt, igavonó állatok segítségével – kiemelni. A tonhalhalászat tehát csapatmunka volt,⁷⁵ azt is tudjuk feliratos emlékekből, hogy egy ilyen csapat egy vezető irányítása alatt állt és legalább öt csónaknyi személyzet volt a halászatához

7,6,2 (C. 320); Plin. n.h. 9,18.(47) „Intrant e magno mari Pontum verno tempore gregatim, nec alibi fetificant.”

⁶⁸ PURPURA: i. m. 2165.; LAMBERTINI: i. m. 89. „la pesca del tonno non avveniva come adesso pressoché esclusivamente in alto mare con la tonnara formata da vari compartimenti che comunicano tra loro e culminante nella camera della morte.”

⁶⁹ VARGAS-DEL CORRAL i. m. 205.; SÁNCHEZ: i. m. 132. o. 38 lb.

⁷⁰ PURPURA: i. m. 2162.; LAMBERTINI: i. m. 89.

⁷¹ LAMBERTINI: i. m. 79. „postazioni fisse per la pesca dei tonni”; PURPURA: i. m. 2164. „Gli unici impianti da pesca fissi che l’Antichità conobbe furono i labirinti di canne nelle acque basse (*corrales*), i recinti di reti e le postazioni di sbarramento della corsa dei pesci migratori.”

⁷² Strabon Geo. 5,2,6.

⁷³ GRÜLL: *Halászat...* 40.; GRÜLL: *A római birodalom...* 202–203. „hogya az itáliai partok mentén például Cosában és Populoniában, vagy az Azovi-tenger melletti Klazomenoiban tonhalmegfigyelő állomásokat (*thynnoskopieia*) működtettek.”; Strabo, Geo. 11,2,4.: „ἐν δὲ τῇ παράπλῳ τοῦτο καὶ σκοπαὶ τινες λέγονται Κλαζομενίων” GRÜLL: *Halászat...* 41.; GRÜLL: *A római birodalom...* 203.: „Kőből épített változata a Cádiz mellett ma is látható Torre de Herkules.”; VARGAS-DEL CORRAL: i. m. 213.

⁷⁴ VARGAS-DEL CORRAL: i. m. 213.

⁷⁵ CORCORAN: i. m. 97.

szükséges,⁷⁶ a csapaton belül pedig elkülönült feladatok (figyelő, hálómester, csónakmester stb.) is kialakultak.⁷⁷ Ennek a halászati technikának az ismerete elengedhetetlen a fenti jogeset megértéséhez, hiszen ez mutat rá a telek és a telek előtti partszakasz fontosságára.

A forráshely rendhagyó módon tartalmazza a két telek elnevezését is, tehát egyértelmű, hogy a jogeset nem konstruált, nem oktatási célból jött létre, hanem egy konkrét és ténylegesen megtörént jogvitából eredt, ill. az elnevezés alapján lehetséges a konkrét partszakasz beazonosítása is, bár ez sem vita nélküli. *Franciosi* Szicíliába helyezi a helyszínt, a geronianusi telek (*fundus Geronianus*) neve alapján, ill. az alapján, hogy e korszakban a sziget életében a tonhalhalászat nagy szerepet játszott,⁷⁸ míg *Hallebeek* és *Sánchez*⁷⁹ valamint *Lambertini*⁸⁰ Észak-Afrikában Szfaxtól északra az antik Acholla (a mai tunéziai Ras Botria) városa közlébe teszik a helyszínt. *Purpura* is Észak-Afrikába, de feltehetőleg tévedésből, Szfaxtól délre helyezi ezt, egyébként szintén a mai Achollát említve.⁸¹ Ez utóbbi helyszín ma is beazonosítható a római kori településnyomok alapján és ezek közelében valóban található egy meredek, sziklás partszakasz is, így a telkek konkrét helyének ez tűnik valószínűsíthetőnek, mivel onnan jó rálátás nyílik a tengerben vonuló tonhalrajokra.

Ezáltal érthető meg a tengerparttal határos sziklás tengerparti telek jelentősége: bár nem tudjuk, hogy a csónakok azon partszakaszcól vagy egy távolabbi helyről indultak, de a figyelő pozíciója mindenképp a telken kellett, hogy legyen. Álláspontom szerint a szolgalmi jog tulajdonképpen közvetlenül nem is magát a tonhal kifogását, hanem már a figyelő elhelyezkedésének megakadályozását célozta. Ha ugyanis nem lehet a telek előtt tonhalra halászni, akkor nyilvánvalóan tonhalfigyelő tornyot vagy állványt sem lehet létesíteni, ez könnyen ellenőrizhető volt és ez alapján

⁷⁶ VARGAS-DEL CORRAL: i. m. 213., Ailianos (Aelianus) 15.5.: „καὶ ἡ γε πρώτη τὴν ἐαυτῆς ἐκβαλοῦσα μοῖραν τοῦ δικτύου ἀναχωρεῖ, εἴτα ἡ δευτέρα δρᾷ τοῦτο καὶ ἡ τρίτη, καὶ δεῖ καθεῖναι τὴν τετάρτην: οἱ δὲ τὴν πέμπτην ἐρέττοντες ἔτι μέλλουσι, τοὺς δὲ ἐπὶ ταύτῃ οὐ χρή καθεῖναι πῶ: εἴτα ἐρέττουσι ἄλλοι ἄλλη καὶ ἄγουσι τοῦ δικτύου τὴν μοῖραν, εἴτα ἡσυχάζουσι.”

⁷⁷ Parium (Πάριον) colonia területéről előkerült feliratos emlékek (IGSK 25.6., IGSK 25.6.) alapján, ld. VARGAS-DEL CORRAL: i. m. 213.

⁷⁸ Gennaro FRANCIOSI: Il divieto della piscatio thynnaria: un'altra servitù prediale? *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* 49 (2002), 101–107., 102, ld. SÁNCHEZ: i. m. 125.: „la ubicación geográfica de los fundos Botriano y Geroniano, *Franciosi los sitúa en Sicilia, partiendo de su denominación*, especialmente del fundus Geronianus, y por la importancia, en época romana, de la pesca del atún en la isla.”

⁷⁹ Jan HALLEBEEK: Legal problems concerning a draght of tunny. Exegesis of D. 8, 4, 13 pr., *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 55, 1987, 39–48., 41.; SÁNCHEZ: i. m. 125.: „asocia el nombre del fundus Botrianus con la ciudad de Botria, situada en las costas del norte de África, próxima a Cartago y Hadrumento, y en territorio de la actual ciudad de Acholla, en Túnez.”

⁸⁰ LAMBERTINI: i. m. 94.

⁸¹ PURPURA: i. m. 2162.: „in Nord Africa, a circa sessanta chilometri a sud di Sfax in Tunisia, nel sito della moderna cittadina di Acholla, l'antica Botria.”

a figyelőhely építését is meg lehetett akadályozni. Ennek a korlátnak így pedig csak az eladott telek tekintetében van értelme, mivel a megtartott telek nyilván az eladó hatalmában maradt, így csak az eladott telken volt, ott viszont nagyon is volt értelme a korlátozásnak. Hogy miért nem másfajta szolgalmat (pl. építési tilalmat a figyelőtorony létesítése ellen) kötöttek ki, azzal magyarázhatjuk, hogy a terepviszonyok miatt nem feltétlenül torony építésére volt szükség, a magas part miatt a tonhalraj a talajszintről is látszódhatott. Meg kell ugyanakkor jegyezni, hogy *Lambertini* szerint a szolgalom alapítását az indokolta, hogy a kerítőháló partról való alkalmazásához, különösen a halfogás partra húzásához nem volt elegendő a tengerpart szélessége, amit bárki szabadon használhatott, hanem ezen a helyszínen igénybe kellett hozzá venni még a parti telkek egy részét is, ezért volt szükség a telki szolgalomra.⁸²

Én ezt a magyarázatot azért nem fogadom el, mivel a tengerpartot – mint a bevezetőben láttuk – a téli időszak állapota szerint határozták meg, amikor a tenger legjobban kiárad a szárazföld felé, a tonhalhalászatra pedig ezen kívül vagy a tavaszi, vagy az őszi időszakban került sor, amikor a tenger kevesebbet foglalt el a százazföldből, így elegendő hely állhatott rendelkezésre a háló kihúzására. De még ezen álláspont szerint is csak az eladott telek tekintetében volt értelme a szolgalmat létrehozni, így mindkét magyarázat azonos eredményre vezet.

Jogi szempontból annak van még jelentősége, hogy mindkét modern álláspont szerint a telkek nem Itáliában, hanem valamelyik provinciában helyezkedtek el, amit alátámaszt az is, hogy az eredeti forráshely Ulpianus, – akiről tudjuk, hogy a föniciai Türos városából származott – „*libri opinionum*” című művét jelöli meg, amely kifejezetten a provinciái helytartók számára tartalmazott tanácsokat.⁸³ A telkek provinciái jellegének pedig azért volt jogi jelentősége, mert ezekre a római jog ősi formális ügyletei nem voltak alkalmazhatóak.⁸⁴ A formátlan adásvétel viszont önmagában nem volt alkalmas telki szolgalom létrehozására, a *mancipatio* vagy az *in iure cessio* pedig nem volt alkalmazható provinciái telkekre, ezért a formátlan adásvétel mellett

⁸² LAMBERTINI: i. m. 89.o. 89. lb.: „anche per l’ampiezza della rete a sciabica, avessero necessità di operare sul suolo del fondo rivierasco non essendo sufficiente la mera fascia del lido *res communis omnium*.”

⁸³ HALLEBEEK: i. m. 41.; SÁNCHEZ: i. m. 125.: „los libri opinionum solían servir a modo de manual para los gobernadores de las provincias”; VARGAS-DEL CORRAL: i. m. 214. „the servitus thynnos non piscandi would belong to the sort of relationship between provincial estates mentioned by Gaius (*Inst.* 2.31.)”

⁸⁴ Gai. 2.31. „*Sed haec scilicet in Italicis praediis ita sunt, quia et ipsa praedia mancipationem et in iure cessionem recipiunt. alioquin in prouincialibus praediis siue quis [usumfructum siue ius eundi agendi aquamue ducendi uel altius tollendi aedes aut non tollendi, ne luminibus uicini offîciatur], ceteraque similia iura constituere uelit, pactio-nibus et stipulationibus id efficere potest; quia ne ipsa quidem praedia mancipationem aut in iure cessionem recipiunt.*” = „Ez azonban természetesen csak az itáliai telkeknél van így, mivel magukat a telkeket mancipiálni is és in iure cedálni is lehet. Máskülönben a tartományi telkeknél, ha valaki [...] más hasonló jogokat akar alapítani, azt megállapodásokkal és stipulációkkal érheti el, mivel maguk a telkek nem alkalmasak sem manci-patióra sem in iure cessióra.”

– legalább a szolgálatmalapítási részre – szükséges volt a *stipulatio* alkalmazása is. Bár a *stipulatio* említése elvileg utalhatna a vevőt terhelő garancia-stipulatio⁸⁵ vagy az eladót terhelő vételár kifizetésre is,⁸⁶ a szöveghely alapján az egyértelműen az eladóra és annak jogutódaira vonatkozik, így szerintem az csak a szolgálat alapítására vonatkozhat.

A jogeset szerint tehát a tulajdonos egyik provinciái telkét eladta, de az azzal szomszédos másik telkét megtartotta, egyben kikötötte valamelyik telek előtti partszakaszon a tonhalhalászat tilalmát (*ne contra eum piscatio thynnaria exerceatur*). A jogtudós ezt a kikötést telki szolgálatnak minősítette (*servitus thynnos non piscandi*),⁸⁷ mely így az uralkodó telek mindenkori birtokosát illeti meg, melyet a szolgáló telek mindenkori birtokosa túrni köteles, azaz nem halászhat tonhalra a telek előtti partszakaszon. Én a tilalmat az eladott telekre látom kikötöttnek, tehát a szolgáló telket és az az előtti partszakaszt terheli a tonhalhalászati tilalom, ennek keretében pedig a szolgáló telek tulajdonosa nem létesíthet figyelőállást a telken. Ez tehát egy negatív szolgálat,⁸⁸ mely nem tevéssé, tartózkodásra kötelez. Mivel szolgálat, így dologi jogi hatályú, tehát a szolgáló telek jogutódjait is köti, ami egyértelmű a szöveghelyből (*aut in ius eorum succedentium*), amely a jogutódokra is kiterjeszti a tilalmat. Bár vitatott a modern irodalomban a vizsgált forráshelyben talált kikötés szolgalmi jogként való értelmezése is, de így nézve már helyére kerül az is: az egyértelműen nem a tengerre, de nem is a tengerpartra vonatkozik, hanem a szolgáló telekre (*fundus Geronianus*), azon nem lehet figyelőállást létesíteni. De ha a szolgálatomra azért volt szükség, mert a lapos parton a tengerpart nem volt elegendő szélességű a tonhalhalászhálók ill. a zsákmány kihúzásához, akkor is ugyanezen következtetésre jutunk.

Érdekes egyébként a jogtudós indokolása: kindulópontja az általános szabály, mely szerint a tenger mindenki számára nyitva áll, így azt két fél magánmegegyezése (*lex privata*) nem korlátozhatja (*servitus imponi privata lege non potest*). Ez egybevág a „közjog szabályait a magánfelek megállapodása nem módosíthatja” elvvel,⁸⁹ melyet Ulpianus nyilván jól ismert, mivel az mesterétől Aem. Papinianustól származott. Ez alapján tehát egy elutasító véleményt várnánk, a jogtudós azonban elégánsan

⁸⁵ Az értékesebb dolgok adásvételénél szokásos volt a jogszavatosságot még a klasszikus korban is külön garancia stipulációban biztosítani (*stipulatio duplae*), ami oly elterjedt volt, hogy később fictio alapján akkor is a szerződés részének tekintették, ha a stipulatio már ténylegesen elmaradt. ld. JAKAB Éva: *Stipulationes aediliciae. Acta Universitatis Szegediensis* Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993, 96–97.

⁸⁶ A vételár kifizetése ugyan nem szerepel a fragmentumban, de halasztott fizetésnél szokásos volt azt is stipulatio – *expromisso nummos* – foglalni. ld. JAKAB Éva: *Rabszolgavételek Rómában. Cséka Ervin Emlékkönyv, Acta Universitatis Szegediensis* Tomus XLI., Fasc. 17., Szeged, 1992, 248.

⁸⁷ Ld: Gianfranco PURPURA: *Servitus thynnos non piscandi* (D. 8, 4, 13 pr.). *Philia. Scritti per Gennaro Franciosi* III, Napoli, 2007, 2161–2173.

⁸⁸ LAMBERTINI: i. m. 94.

⁸⁹ Pap. D. 2,14,38.: „*Ius publicum privatorum pactis mutari non potest*”; ZLINSZKY János: *Ius publicum – Római közjog. Osiris-Századvég, Budapest, 1994, 76.*

túllép ezen és szakvéleményében a fentieknek ellentmondva mégis elfogadja a szolgálatom létesítésének lehetőségét. Indoklása a jóhiszeműség elvén alapul, mely felülírja a fenti elvet. A jóhiszeműség pedig az adásvételi szerződés kormányzó elve, így abból ezen elv alkalmazása egyenesen következik. Benke szerint a saját „nem egészen jogszerű korábbi magatartás”, azaz a tengeren történő tonhalhalászat szerződéses korlátozása, mely elvileg érvénytelen kellene hogy legyen, az erősebb *bona fides* elvének érvényesülése miatt mégis érvényes lesz.⁹⁰

Összegzés

Összefoglalásként megállapíthatjuk, hogy egyrészt létezett halászati jog, a halászathoz való jog az ókori Rómában. Az alapszabályozás igen egyszerű volt: bárki halászhatott a tengeren, ehhez ki is köthetett a tengerparton, sőt ott még a hálót is megszáráthatta. Az ellen, aki ebben megakadályozta, büntetőkeresettel (*actio iniuriarum*) léphetett fel, hasonlóan mintha valaki közterületen való tartózkodásában akadályozta volna meg. A gyakorlatban azonban mindez kicsit bonyolultabb volt. A szabad tengeri halászati jogot korlátozhatták közjogi és magánjogi szabályok egyaránt. A közjogi szabályok létezése csak időlegesen bizonyítható: Róma kezdeti idejében a Karthágóval kötött nemzetközi szerződések korlátozták a római uralom alatt állók hajózási és így halászati mozgásterét, a Földközi-tenger nyugati medencéjét próbálták így elzárni előlük. Ezen rendelkezések azonban a pun háborúk után megszűntek és a Földközi-tenger medencéjének meghódításával nem is került ez újra napirendre. Modernebb – már-már környezetvédelmi vagy fajmegmentő jellegű – közjogi korlát jelent meg azonban a császárság idején a haltelepítéshez és a telepített papagájhalak elszaporodásának biztosítására elrendelt halászati tilalom bevezetésével. Nem tudjuk ugyanakkor, hogy ez egyszeri eset volt-e, vagy esetleg volt előzménye, ill. követték-e hasonló intézkedések. A forrásunkból csak annyi derül ki, hogy ez a telepítés sikerrel járt. Mindenesetre ez az egyetlen forrásunk is igazolja, hogy a közjogi szabályok a császárság idején is korlátozhatták a halászatot.

Talán még érdekesebb a magánjogi korlátozás kérdése: elvileg magánmegállapodással nem lehet a tengeri halászat szabadságát korlátozni, azonban a tonhalhalászat tilalmát mégis elfogadta a jogtudós, majd azt a Digesta kodifikátorai is megerősítették, mivel felvették a jogesetet a mű összeállításakor. Szerződéssel tehát ki lehetett egy adott partszakasz előtt a tonhalhalászatot zárni. A rendelkezést a telki szolgalmak között találjuk és azt dologi hatályúnak minősítették. Álláspontom szerint ez a tonhalhalászat speciális technikájával, a partról történő figyelemmel függött össze, így nemcsak a hal kifogását, hanem annak első lépését, a figyelmet is tiltotta. Mivel ez a parti telekről történt, így joggal minősítette azt a jogtudós telki szolgalomnak, így érthető meg az első látásra furcsa dogmatikai besorolás.

⁹⁰ BENKE: A római tulajdonjogi kazuisztika... 113.

Felhasznált irodalom

- [1] BENKE József: A reményvétel „iskolapéldái” a római jogban. *JURA* 2004/1., 32–38.
- [2] BENKE József: *A reményvétel*. PhD-értekezés, Pécs, 2011.
- [3] BENKE József: *Reményvétel. Az európai magánjogi gondolkodás a reményvétel mikrokozmoszán keresztül*. HVG-Orac Kiadó, Budapest, 2011.
- [4] BENKE József: *A római tulajdonjogi kazuisztika*. Viginti quinque annis II., Emlékkonferencia Zlinszky János tiszteletére, a PPKE JÁK 25. jubileumi tanévében. (Szerk.: EL BEHEIRI Nadja és SZABÓ István) Pázmány Press, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Jog- és Államtudományi Kar, Budapest, 2020, 95–114.
- [5] BESSENÝÓ András: Reményt veszünk-e reményvétel esetén? *JURA* 2014/1., 195–217.
- [6] Jens BORMANN: *Wettbewerbsbeschränkungen durch Grundstücksrechte*, C. F. Müller, Heidelberg, 2003.
- [7] Filippo BOSCOLO: Aurelia Nais, piscatrix de horreis Galbae e i piscatora di Roma, *Rivista Storica dell'Antichità* 35/2005, 181–188.
- [8] dr. BOZÓKI Alajos: *Római magánjog*. Pozsony–Budapest, 1899.
- [9] CSATLÓS Erzsébet: A római kor és a középkor tengerjoga. *De iurisprudentia et iure publico* VI. évf., 2012/3., 1–6.
- [10] Thomas H. CORCORAN: Roman Fishermen. *The Classical World* 56/4., 1963, 97–101.
- [11] Andrea FUSARO: *Le modificazioni convenzionali al contenuto della proprietà e dei diritti reali di godimento e garanzia*, Il Contributo Della Prassi Notarile Alla Evoluzione Della Disciplina Delle Situazioni Reali, Atti del Convegno Firenze, 8 maggio 2015, 73–98, <https://elibrary.fondazione-notariato.it/articolo.asp?art=48/4807>
- [12] Franciosi GENNARO: Il divieto della piscatio thynnaria: un'altra servitù prediale? *Revue Internationale des droits de l'Antiquité* 49 (2002), 101–107.
- [13] GRÜLL Tibor: *Halászat, haltenyésztés és halszószygyártás a Római Birodalomban*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024/3., 36–51.
- [14] GRÜLL Tibor: *A Római Birodalom gazdasága*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2017.
- [15] HAHN István – MÁTÉ György: *Karthágó*. Corvina Kiadó, Budapest, 1972.
- [16] Jan HALLEBEEK: Legal problems concerning a draght of tunny. Exegesis of D. 8, 4, 13 pr., *Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis* 55, 1987, 39–48.
- [17] JAKAB Éva: Rabszolgavételek Rómában. Cséka Ervin Emlékkönyv, *Acta Universitatis Szegediensis* Tomus XLI., Fasc. 17., Szeged, 1992, 247–259.
- [18] JAKAB Éva: Stipulationes aediliciae. *Acta Universitatis Szegediensis* Tomus XLIV., Fasc. 7., Szeged, 1993, 85–114.

-
- [19] JAKAB Éva: *Humanizmus és jogtudomány: Brissonius szerződési formulái I.* Szegedi Egyetem ÁJK, Pólay Alapítvány, 2013, <http://dtk.tankonyvtar.hu/xmlui/handle/123456789/6591>
- [20] Renzo LAMBERTINI: Limiti alla libera fruizione del mare, dei lidi e dei fiumi pubblici? *Confini, circolazione, identità ed ecumenismo nel mondo antico, Atti del VII Incontro di Studi tra storici e giuristi dell'Antichità*, Vercelli, 24–25 maggio 2018, szerk.: Paolo GARBARINO, Patrizia GIUNTI, Gabriella VANOTTI, 2018, 65–97.
- [21] LENKOVICS Barnabás: A tulajdonszerzés-módok eredeti, illetve származékos jellege. *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2003/3., 14–28.
- [22] Maria Federica MEROTTO: *I beni di interesse pubblico nell'esperienza giuridica romana*. Jovene, 2016, 193–223.
- [23] Cosima MÖLLER: *Time as an argument in Roman water law*. *Water History* (2023) 15, 67–80. <https://doi.org/10.1007/s12685-023-00325-2>
- [24] Karl-Ernst PETZOLD: *Die beiden ersten römisch-kartagischen Verträge und das foedus Cassianum*. Aufstieg und Niedergang der römischen Welt I., Walter de Gruyter, Berlin, New York, 1972, 364–411.
- [25] Gianfranco PURPURA: Servitus thynnos non piscandi (D. 8, 4, 13 pr.). In: *Philia. Scritti per Gennaro Franciosi*. III, Napoli, 2007, 2161–2173.
- [26] SÁRY Pál: Vízjogi szabályok az ókori Rómában. *Agrár- és Környezetjog*, 2019/26., 237–254.
- [27] Rosa M. Carreño SÁNCHEZ: La prohibición de pescar atún en D. 8,4,13 pr. (Ulp., 6 opin.): ¿una servidumbre constituida "pactionibus et stipulationibus"? *Rev. estud. hist.-juríd.* no.33, Valparaíso, 2011, 121–143. <http://dx.doi.org/10.4067/S0716-54552011000100003>
- [28] John SERRATI: Neptune's Altars: The Treaties between Rome and Carthage (509–226 B.C.). *The Classical Quarterly* May, 2006, New Series, Vol. 56, No. 1 (May, 2006), 113–134. <https://delong.typepad.com/neptunes-altars.pdf>
- [29] Enrique García VARGAS & David Florido DEL CORRAL: The Origin and Development of Tuna Fishing Nets (Almadrabas). In: *Ancient Nets and Fishing Gear; Proceedings of the International Workshop on "Nets and Fishing Gear in Classical Antiquity: a First Approach"*; Cádiz, November 15–17, 2007; Szerk.: Tønnes Bekker-Nielsen és Darío Bernal Casasola; Universidad De Cádiz, Servicio De Publicaciones and Aarhus University Press, 2010.
- [30] ZLINSZKY János: *Ius publicum – Római közjog*. Osiris-Századvég, Budapest, 1994.
- [31] Andreas WACKE: Wettbewerbsfreiheit und Konkurrenzverbotklauseln im antiken und modernen Recht. *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte: Romanistische Abteilung*, 99 (1982), 188–215.

FRIEDRICH LIST TERVEI KÖZÉP-EURÓPÁRÓL

PLANS OF FRIEDRICH LIST FOR CENTRAL EUROPE

GEDEON MAGDOLNA*

A szakirodalomban Friedrich List mint a *Mittleuropa*-eszme atyja, a közép- és kelet-európai integráció német vezetés alatt megvalósuló terv első szisztematikus kidolgozója szerepel. Fő műve, a *Das nationale System der politischen Ökonomie* [A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere] 1841 májusában jelent meg, melyben tudományosan foglalja össze és rendszerezi korábbi írásait. Ebben a művében List a politikai egység és nemzetgazdaság védelmében, valamint Adam Smith iskolájának tanítása ellen fejtette ki nézeteit. List először az angol hegemoniával szemben szorgalmazta a kontinentális összefogás megvalósítását, majd az USA előretörését szemlélve úgy vélte, hogy az angoloknak is a szövetséghez kell csatlakozniuk. A gazdasági térség kialakítását a vasúti és vízi úthálózat fejlesztésével kívánta előmozdítani.

Kulcsszavak: *Mittleuropa-terv, Adam Smith, politikai gazdaságtan, konföderáció, Oberstaat*

In the literature, List is considered the father of the *Mittleuropa* idea, the first systematic developer of the integration of Central and Eastern Europe under the leadership of the Germans. His work *Das nationale System der politischen Ökonomie* [*The National System of Political Economy*] was published in May 1841, in which he scientifically summarized and systematized his previous writings. In this work, List expressed his views in defense of political unity and national economy and against the teaching of Adam Smith's school. List first advocated the realisation of a continental alliance against the English hegemony, and then, when the USA advanced, he believed that the English should also join the alliance. He wanted to promote the development of the economic region, by developing the railway and waterway network

Keywords: *Mittleuropa, Adam Smith, political economy, confederation, Oberstaat*

* DR. GEDEON MAGDOLNA
intézeti tanszékvezető habilitált egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Jogelméleti és Jogsociológiai Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
magdolna.saryne@uni-miskolc.hu

Bevezetés

A *Mitteleuropa*-terv szorosan kapcsolódik a német nemzet- és identitásépítéshez. A 19. század eleje óta a német egység kérdése a szellemi és politikai viták fő témái között szerepelt. Ezeknek a vitáknak a középpontjában a *Mitteleuropa* fogalma állt.¹ A 19. században ez a koncepció mint biztonságpolitikai alternatíva, a nagynémet eszmeiség megvalósítása, Anglia hegemoniájával szembeni védekezés, az európai béke konszolidálása, gazdasági térség kialakítása merült fel.² A gazdasági együttműködés alapvető eleme volt ezeknek a terveknek.

Az I. világháború újabb lendületet adott a *Mitteleuropáról* szóló elképzeléseknek. A német birodalmi kormányzat által 1914. szeptember 9-én összeállított tanulmány, az úgynevezett szeptemberi program tartalmazta a háborús célok katalógusát. A kancellár, Theobald von Bethmann Hollweg által megjelölt célok között szerepelt Franciaország gyengítése, Oroszország keletre való visszaszorítása, és egy közép-európai gazdasági szövetség alapítása. Ennek tagjai látszólag egyenrangúak lettek volna, valójában a szövetség német vezetés alatt, Németország gazdasági és politikai dominanciáját stabilizálta volna Európa felett.³

A *Mitteleuropa*-tervek a gazdasági együttműködés módját, előnyeit kidomborítva kívánják meggyőzni az olvasót az integráció elkerülhetetlenségéről. Emellett azonban felfedezhetők bennük Németország vezető szerepét, a német érdekérvényesítést szolgáló, a nagyhatalmak túlsúlyával szemben való fellépést szorgalmazó elemek is. A *Mitteleuropa*-tervek első legjelentősebb, a tervet egészében kidolgozó képviselője Friedrich List volt, aki egész életét elgondolásai megvalósítására áldozta.⁴

1. Friedrich List (1789–1846) élete

Friedrich List pályafutása jelentősen befolyásolta integrációs elképzeléseit. Tanulmányai, bekapcsolódása a politikai életbe, amerikai száműzetése mind közrejátszottak a német gazdaság megóvása és fellendítése érdekében kifejtett tevékenységében.

Daniel Friedrich List 1789. augusztus 6-án Reutlingenben, egy tehetős tímár gyermekeként született. Latin nyelvű iskolába járt. Ennek elvégzése után apja saját műhelyében tímármesterségre kívánta képezni. List azonban inkább könyveket olvasott, és nem a mesterséggel foglalkozott. 17 évesen elhagyta a szülői házat, és írnoknak állt, kereskedelmi tanulmányokba kezdett egy jogásznál Blaubeurenben.

¹ Bo STRÄTH: *Mitteleuropa From List to Naumann. European Journal of Social Theory* 2008/2., 171.

² NÉMETH István: Német feladat? A Közép-Európa gondolat funkciói 1814–1945 között. *Korunk* 2020/8., 15–16.

³ Jacek KOSIARSKI: Deutschland, Mitteleuropa und die Revolutionierung Russlands. *Sto-sunki Międzynarodowe – International Relations* 2015/2., 305.

⁴ ROMSICS Ignác: Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. In: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. (szerk.: Bán D. András – Diószegi Istvánné – Márer Pál – Printz Pál – Romsics Ignác) Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997, 19.

Pályafutásának első vizsgáját Stuttgartban, a Királyi Pénzügyminisztériumban tette le 1808-ban. Ezután egy évet Ulmban töltött írnokként, majd 1811-ben a tübingeni főhivatalban könyvelői állást nyert el, az egyetemen pedig kamarai tudományokról, közjogról és az angol alkotmányról szóló előadásokat hallgatott. Tübingenben ismerkedett meg későbbi legfőbb pártfogójával, a württembergi kultuszminiszterrel Karl August Freiherr von Wangenheimmel. 1813-ban felhagyott a hivatali ténykedéssel, hogy az elkezdett egyetemi tanulmányaival foglalkozhasson. 1814-ben azonban nem egyetemi, hanem közigazgatási vizsgát tett, és Stuttgartban a pénzügyminisztériumban helyezkedett el. Itt főrevizor lett és *Rechnungsrat* címet nyert el. Wagenheim, aki közben egyházügyi és oktatási miniszter lett, megbízta Listet, hogy készítsen reformjavaslatokat az egyetemi hivatalnokképzés megreformálására. List egy államtudományi kar felállítását javasolta a Tübingeni Egyetemen. Az 1817. október 17-én felállított karon Listet Wagenheim javaslatára az államigazgatási tudományok professzorává nevezték ki, pedig nem volt egyetemi végzettsége.

1819-ben frankfurti utazása alkalmával kereskedőkkel ismerkedett meg, akikkel megalapította az Általános Kereskedelmi és Ipari Egyesületet (*Allgemeiner Deutscher Handels- und Gewerbsverein*). Céljuk a belső vámok leépítése és a külső védővámok bevezetése volt, melynek eléréséhez petíciókkal a tartományi kormányzatokat is meg akarták nyerni. Politikai aktivitása miatt List elvesztette I. Vilmos bizalmát, így lemondott professzori állásáról Tübingenben. 1819-ben a reutlingenieket a württembergi Landtagba választották. Miután a „*Reutlinger Petition*”-nak nevezett határozati javaslatban a király és a monarchikus államszervezet kihívásait összegezte, és a polgárjogok megerősítését erős hangnemben követelte⁵, felségsértés miatt 1822. április 6-án Listet tízhónapnyi szabadságvesztésre ítélték. A letartóztatás elől először Franciaországba menekült. 1824-ben visszatért Stuttgartba, hogy büntetése elengedését kérvenyezze. Ez nem sikerült, 1824 augusztusában letartóztatták és a hohenaspergi erődítménybe vitték. Büntetése egy részének letöltése után az Amerikába való kiutazásának ígéretéért, valamint a württembergi állampolgárságáról való lemondásért cserébe engedélyt kapott a kiutazásra. 1825. április 26-án New Yorkba költözött.

Pennsylvániában List megszerzett egy újonnan felfedezett szénlelőhelyet. A szén tengerpartra való szállítása érdekében vasútépítést finanszírozott, mellyel milliók vagyona tette szert. Az amerikai választásokon Andrew Jackson kampányát támogatta,

⁵ A petíció elején is bíráló olvasható: „*Már egy felületes pillantás Württemberg belső viszonyaira meggyőzi az elfogulatlan olvasót, hogy hazánk törvényhozása és közigazgatása alapvető fogyatékoságban szenved, amely felemésztí az ország velejét, és megsemmisíti a polgári szabadságot. [...] Amerre csak néz az ember, nincsenek mások, csak tanácsosok, hivatalnokok, irodák, hivatalsegédek, írnokok, irattárok, irattartók, egyenruhák, az alkalmazottak jóléte és luxusa egészen az alsó szintekig.*” <https://www.des-volkesstimme.de/gegen-den-beamtenstaat-friedrich-list-und-die-reutlinger-petition/>, 2025. március 20. List – akinek az anyja és a testvére is bürokratikus eljárás túlkapásai miatt vesztette életét – többször támadta a túlbujázzott bürokratikus rendszert. Ld. Ludwig HÄUSSER: Friedrich List's Leben. In: *Friedrich List's gesammelte Schriften*. (szerk.: Ludwig Häusser) Cotta'scher Verlag, Stuttgart und Tübingen, 1850, Erster Theil, 5–6.

akinek a győzelme után List akár miniszter, vagy alelnök is lehetett volna. Honvágya miatt azonban Jackson, mint amerikai főkonzult, Németországba küldte. Az így elnyert mentelmi joga megóvta őt a büntetés-végrehajtástól.

Németországban List szorgalmazta a német vámunió létrehozását. Modern gazdasági infrastruktúra megteremtéséért küzdött. Vasúti és vízi úthálózat kialakítását javasolta, valamint a törvények, az adórendszer egységesítését, a nemzetgazdaság megteremtését szorgalmazta. Vasútépítési tervei alapját képezték a megvalósuló vasúti szakaszoknak. Mivel ebből nem származott anyagi haszna, és rehabilitációs kérelmét elutasították, 1836-ban Párizsba költözött. Ott az *Allgemeine Zeitung*ba írt a francia belpolitikáról, és nemzetgazdasági tanulmányokat jelentetett meg. 1840-ben tért vissza Németországba, ahol Augsburgban telepedett le.

Amerikai bankjának csődje miatt List elvesztette a vagyonát. Egy stuttgarti kiadó, Cotta barátjának tanácsára ezért többkötetes kereskedelmi, kézműipari és nemzetgazdasági alaplí kiadásán kezdett munkálkodni. A hat tervezett kötetből azonban csak *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere* készült el 1841-ben. Ez nagy sikert aratott. 1842-ben Cotta segítségével List megalapította a *Das Zollvereinsblatt* újságot, amelybe haláláig mintegy 650 cikket írt.

List egészségi állapota megrendült, ezért Itáliába utazott. Útközben 1846. november 26-án érkezett Kufsteinbe. Pénzügyi problémái, depressziója, életuntsága, állandó fejfájása öngyilkosságba kergették. Holttestét december 3-án találták meg Kufstein egyik magaslatán, pisztollyal a kezében. A város temetőjében temették el.⁶

2. List munkásságának gazdaságtörténeti háttere

List nemzetgazdasági elgondolásainak könnyebb megértéséhez segítséget nyújthat a korabeli Németország gazdasági viszonyainak felvázolása.⁷ A 19. század elején a szét hullás és tanácstalanság jellemezte a német gazdasági életet. A kontinentális zárlat⁸ a tengeri kereskedelmet megszüntette, a nyersanyagokat és gyarmati árukat megrágította, Németországot pedig francia áruk árasztották el, ezért a hazai ipari beruházásokat támogatták. Amikor azonban a zárlatnak vége lett, az Európán kívüli kereskedelemről óriási hasznot húzó Anglia olcsó szövetekkel árasztotta el Németországot. Ezáltal megfojtotta a német nagyipart. Az angol gyárosok 1814-ben 21 és fél millió tallér értékben olyan dömpingáron vitték be árujukat a német piacra, ami még az előállítás költségeket sem fedezte. Ezt a manővert az angolok 1822-ig többször meg tudták ismételni, hiszen addig a kereskedelmi mérlegük nyeresége hárommilliárd tallerra emelkedett. Németország elvesztette francia értékesítési területeit, az angol gabonavámok a poroszok balti-tengeri provinciáit sértették, sok termelő tönkrement.

⁶ List életéről ld.: HÄUSSER: i. m.; Walter BRAEUER: List, Friedrich. In: *Neue Deutsche Biographie*. 14, 1985, 694–697. [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118573489.html#ndbcontent1985>. <https://de-academic.com/dic.nsf/dewiki/474695> 2025. március 20.

⁷ Ld. Karl JENTSCH: *Friedrich List*. Ernst Hofmann & Co., Berlin, 1901, 10–11.

⁸ Napóleon 1806. november 21-én a berlini rendeletben megtiltotta a Nagy-Britanniával való kereskedelmet. A zárlatot 1814-ben oldották fel az államok.

A külfölddel szemben gyenge Németországot emellett a belső vámok rendszere is behálózta. Míg a határokon nem voltak vámok, és az egész birodalom védtelenül ki volt téve a külföldi áruk tömegének, a kereskedőket és gyárosokat országon belül, néhány mérföldenként vámhatárok korlátozták. 1819-ben List a következőket írta: „*Harmincnyolc vám- és díjhatár bénítja a kereskedelmet Németországon belül, és olyan hatása van, mintha az emberi test minden tagja úgy lenne lekötve, hogy a vér ne tudjon átfolyni a másikba. Ahhoz, hogy Hamburgból Ausztriába, Berlinből Svájcba lehessen kereskedni, tíz tartományon kell áthaladni, tíz vám- és díjszabályzatot kell tanulmányozni, tízszer kell áthaladási vámot fizetni. Ha valaki olyan szerencsétlen, hogy olyan határon lakik, ahol három vagy négy állam ér össze, egész életét ellenséges vámosok alatt éli le, annak nincs hazája.*”⁹

Poroszországon belül például 67 különféle tarifa érvényesült, 8000 adó- és vámhivatalnok ellenőrizte 2775 vámmal terhelt árucikk adózását. A megkötések ellen 1816-tól kezdődően az ipari egyesületek petíciókat írtak. Poroszország jó példával kívánt elől járni, 1818-ban a vámokat a határokra telepítette, országon belül pedig megteremtette a szabadkereskedelmet. A középső kis államok helyzete azonban az őket körülvevő határok miatt rosszabbá vált. Ezért List elsőként a német államok kereskedelmének egységesítéséért lépett fel.¹⁰

Az 1828-ban létrejött három regionális vámunió – a *Preußisch-Hessischer Zollverein*, a *Mitteldeutscher Handelsverein* és a *Süddeutscher Zollverein* – 1833. március 22-én Poroszország vezetésével egyesült német vámunióvá. A szerződés 1834. január 1-jén lépett hatályba. A német vámunió 18 tagállammal, melyek területe 423 000 km²-re terjedt ki, 23,5 millió lakossal jött létre. A belső vámok megszűntek, a külső határokon pedig védővámokat vezettek be. A következő években Ausztria és néhány északi tartomány kivételével valamennyi tartomány csatlakozott a vámunióhoz. A vámunió fellendítette a gazdaságot és megalapozta Németország politikai egységét is.¹¹

3. List közép-európai egységgel kapcsolatos munkássága

A *Mitteleuropa*-tervek atyjának tekintett List főleg gazdasági szempontból fejtette ki nézeteit. Műveiben egy tendenciózus irányvonal figyelhető meg. Először ugyanis a német nemzetgazdaság megteremtését tűzte célul, majd a gazdasági egységet egyre szélesebb körre kívánta kiterjeszteni. Stráth szerint List a saját korában liberálisnak számított, aki hitt a szabadkereskedelemben, a demokrácia és a nacionalizmus kombinációjában. Ez a kombináció azonban nem feltétlenül tetszett a német nyelvterület uralkodóinak. Egy erős nemzethez azonban erős gazdaság kellett, és

⁹ Ld.: William Otto HENDERSON: *Der Deutsche Zollverein*. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/532901/der-deutsche-zollverein/>, 2025. március 20.

¹⁰ JENTSCH: i. m. 11.

¹¹ Fabio SCHWABE: *Deutscher Zollverein*. Lexikon Restauration & Vormärz. <https://www.geschichte-abitur.de/lexikon/uebersicht-restauration-vormaerz/deutscher-zollverein/>, 2025. március 20.

fordítva. A nemzetállam feladata pedig a gazdaság védelme volt, és a gazdaságon keresztül a nemzeti érdek.¹²

List elképzelése szerint a német egységhez később más államok is csatlakoztak volna, mint Belgium, Hollandia és Svájc. Ez az egység tovább növekedett volna a Duna alsó folyása felé. Bár List először az európai egységet Nagy-Britanniával szemben látta szükségesnek létrehozni, végül a Nagy-Britanniával való szövetség létrehozásával is megpróbálkozott. Az állami, gazdasági egység megteremtéséhez szükségesnek látta a közlekedés, a vasúti és vízi útvonalak fejlesztését. Műveiben olyan gazdasági egység létrehozását szorgalmazta, melyben a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem egységet alkotnak.

1815-ben a Német Szövetség megteremtése nem vont maga után a gazdasági viszonyok egységesítését. Mint láttuk, a belső vámok, melyeket az egyes tartományok szedtek, megnehezítették és drágává tették a belső kereskedelmet, és az iparosítást is hátráltatták. A belső vámok eltörléséért így a szövetségi orgánumon kívül, a tartományok szintjén történtek lépések. List az Általános Kereskedelmi és Ipari Egyesület keretében küzdött a belső vámok felszámolásáért és a védővámok bevezetéséért, hiszen attól tartott, hogy a német nemzetgazdaság a britek „*vízholdójaként és favágójaként*” fogja végezni. List a vasúthálózat kiépítését és a vámunió megteremtését Németország modernizálásában „*sziámi ikreknek*” tartotta.

A német vámunió 1834-ben megvalósult, List pedig Augsburgba való költözése után ismét a német vasúthálózat fejlesztéséért lépett fel. Ebben az időben felerősödött a vita a szabadkereskedelem és a védővámok támogatói között. A vita fóruma az *Allgemeine Zeitung* volt. Míg korábban a nemzeti gazdasági érdekek csak visszafogottan kerültek szóba, ez a téma most a politika világában is élénk vita tárgyát képezte. List volt az első, aki már a vasútfejlesztés körében is felkeltette ez iránt az érdeklődést. Párizsban is az iparról és kereskedelempolitikáról szóló cikkeivel azt ösztönözte, hogy az eddig csak elméletben létező teóriákat az egész nemzet nyilvánossága megismerhesse. Szerinte a gazdaság fejlődéséhez szükség lett volna legalább négy vasútvonalra, ami keletet nyugattal, északot déllel köti össze. Az *Allgemeine Zeitung* hasábjain élénk vita bontakozott ki a német vámunió és Anglia között 1841. március 2-án megkötött Kereskedelmi és Hajózási Konvencióval¹³ kapcsolatban is. Ez a polémia politikai szintre emelte a List által is forszírozott nemzetgazdasági érdekek előnyben részesítését.

1841 tavaszán List több cikket jelentett meg *Anglia, Hollandia és Németország nemzeti kereskedelmi rendszere* címmel. Ezekben történelmi bizonyítékokat szolgáltatott arra, hogy a gazdaság virágzása és hanyatlása annak védelmével vagy annak

¹² STRÄTH: i. m. 173.

¹³ Handels- und Schifffahrts-Konvention zwischen Preußen, Bayern, Sachsen, Würtemberg, Baden, Kurhessen, Großherzogthum Hessen, den zum Thüringischen Zoll- und Handelsvereine gehörigen Staaten, Nassau und Frankfurt einerseits und Großbritannien andererseits. Vom 2. März 1841. Ld.: *Gesetz-Sammlung für die Königlichen Preußischen Staaten*. Gesetz-Sammlungs-Debits- und Zeitungs-Komtoir, Berlin, 1841, 69. A konvenció a vámunió államai és a brit hajók kikötését kölcsönösen megengedte egymás kikötőiben.

hiányával van összefüggésben.¹⁴ Az előfutárként szolgáló cikkek után pedig májusban megjelent *Das nationale System der politischen Ökonomie* című műve, mely eddigi írásainak tudományos összegzése, és rendszerbe foglalása.¹⁵

List művében a nemzeti gazdasági és politikai egység, a nemzeti gazdaság védelme mellett és az Adam Smith-féle iskola tanításával szemben fejtette ki nézeteit. Szerinte a szabadkereskedelem csak egyenlő fejlettségű nemzetek között működik. Műve megkülönböztető jegye Németország nemzeti érdekeinek az előmozdítása. List a történelemből levonható tanulságokból vezeti le alaptételeit. Szerinte egységes nemzeti gazdaságra azért van szükség, mert a mezőgazdaság is csak akkor fejlődhet megfelelően, ha az ipar és a kereskedelem is fejlődik, ezek kölcsönösen segítik egymást.

Az egyéni erők közös célokra való fordítása elősegíti az egyén boldogulását. Minél többen fognak össze, annál nagyobb a jólét. Az egyéneknek List korában legnagyobb jog szerinti egyesülése az állam és a nemzet. Az elképzelhető legnagyobb pedig az egész emberiség egyesítése. Bár a nemzetek közti kereskedelem óhajtott cél, a háborúk és a nemzeti önértékek ezt a nagyobb fokozatot nem teszik lehetővé. Ezért a nemzet tökéletesítését kell célul tűzni.

A nemzetek összefogása azonban csak akkor előnyös, ha azok egyenrangúak. Az alávetettség nem teszi lehetővé a közös célok kitűzését. Az önállóságra törv nemzeteknek a földművelés mellett ipart, kereskedelmet és hajózást is üznie kell. A felemelkedés a fejlett államokkal való kereskedelem útján könnyebben elérhető.

Az Adam Smith által megvalósítandó kozmopolita gazdaságtanhoz hiányzott a világbéke. List szerint a termelőerő sokkal fontosabb, mint a gazdagság. A nemzetek állapota főként termelőerőik összességétől függ. A termelőerő fokozását pedig a műveltség növelésével lehet elérni. Egy nemzet jóléte nem annál nagyobb, minél több gazdagságot, azaz csereértéket halmozott fel, hanem minél inkább kifejlesztette termelőerőit. A védővámok a termelőerőket és az ipari függetlenséget növelik.

List szerint Adam Smith tanítása három fő hibában szenvedett: 1. kozmopolitizmus – nem számolt a nemzet természetével és szükségleteivel; 2. materializmus – a javak csereértékét tartotta szem előtt, 3. partikularizmus és individualizmus – nem ismerte fel a társadalmi munka természetét és az erők egyesítésének előnyeit.

List tanítása szerint az egyén és az emberiség között a nemzet áll. A nemzetgazdaság feladata pedig a nemzetgazdasági nevelést végezni és a nemzetet a jövő egyetemes társadalmába való belépésre előkészíteni. A nemzet területi fogvatkozásait meg lehet szüntetni vásárlással vagy hódítással, a különböző államok érdekeit pedig szabad megállapodással lehet egyesíteni. Csak a teljesen kifejlődött nemzetállamokban lehet védővámokat bevezetni. A politikai hatalom nemcsak a külkereskedelemre hat, hanem a nemzet belső jólétét is elősegíti. Anglia hajózási törvénye útján jutott

¹⁴ HÄUSSER: i. m. 245–254.

¹⁵ Friedrich LIST: *Das nationale System der politischen Ökonomie*. Cotta'scher Verlag, Stuttgart, 1841. Magyarul ld. LIST Frigyes: *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere*. (ford.: Dr. Horn József) Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1940.

politikai hatalomhoz. Az angol szupremáciával szemben pedig List egy egységes kontinentális politikát követelt.

List szerint az észszerű politika legfőbb célja a nemzetek egyesítése a jog és törvény uralma alatt. Ezt azonban csak lassan lehet elérni. Addig is az államoknak különféle szövetségeket kell kötniük. Anglia túlsúlyával szemben szárazföldi szövetségre van szükség.

List kifejti a *Mitteleuropa*-terv alapjait, melyben a kontinens középső államainak összefogását Németország vezetése alatt szorgalmazta: „Az európai szárazföldi szorosabb egyesülésnek semmi sem áll annyira azonban az útjában, mint az, hogy annak közepe még mindig nem foglalja el azt a helyzetet, amely természetszerűen megilletné. Ahelyett, hogy ez a központi terület az európai kontinens keleti és nyugati része között közvetítő lenne, [...] „Eris almája», amelyért a Kelet és Nyugat harcol, mert mind a két oldal reméli, hogy ezt a nemzeti egység hiánya miatt elgyengült, mindig bizonytalanul ide-oda ingadozó központi hatalmat magához vonhatja. Ha ellenben Németország a hozzátartozó tengerparttal, továbbá Hollandiával, Belgiummal és Svájjal erős kereskedelmi és politikai egységgé alakulna, s ha ez a hatalmas nemzettest a fennálló monarchikus, dinasztikus érdekekkel a képviselői rendszer intézményeit összeegyeztetné, amennyiben azok egymással összeegyeztethetők, Németország az európai kontinens békéjét hosszú időre biztosíthatná, és a szárazföldi szövetségnek tartós központja lehetne.”¹⁶

Mivel Anglia hatalmas gyarmatbirodalommal rendelkezett, List úgy vélte, hogy Ázsia újjászületése csak Európa segítségével valósulhat meg. Szerinte az összes szárazföldi hatalomnak fontos érdeke lenne, hogy a Földközi-tengertől a Vörös-tengerig és a Perzsa-öbölbe vezető két út ne jusson az angolok kizárólagos birtokába. E fontos pontok felügyeletének Ausztriára ruházása nyilván a legjobb biztosítékot nyújtana az összes európai államnak. A szerző szerint a kontinentális hatalmak egyesülése számukra létkérdés, az elmúlt évek tapasztalata ugyanis azt mutatja, hogy a köztük lévő háborúk, a szigetszág gazdaságát, hatalmát, gyarmatait, gazdagságát, hajózását növelték.

List szerint Napóleon hibája az volt, hogy az angol tengeri főhatalmat francia szárazföldi hatalommal akarta felváltani, és nem törődött a többi ország érdekeivel, valamint elvágta a forgalmat a kontinens ipari országai és a gyarmatok között. A szárazföldi országok szövetsége azonban csak akkor tud megvalósulni, ha Franciaország el tudja kerülni Napóleon hibáit. Hatékony szárazföldi rendszer csak a szárazföldi hatalmak szabad egyesüléséből keletkezhet.

List figyelmeztetése szerint azonban a feltörekvő Észak-Amerika túlsúlyával szemben az angolok arra lesznek kényszerítve, hogy úgy, ahogy a németek és franciák számára szükségszerű lesz a szövetség az angol elsőbbséggel szemben, úgy az angolok rákényszerülnek az európai szövetség létrehozására Észak-Amerikával szemben.

1842-ben List a délkelet-közép-európai német emigráció kilátásait vizsgálta. Becslése szerint a német gyarmatosítókat az Amerikába való utazás költségének egyötödéért lehetett volna odaküldeni. A Habsburg-állam birtokolta a Duna háromnegyedét.

¹⁶ LIST: *A politikai gazdaságtan...* 417–418.

Együttműködésével a német telepesek tovább népszerűsíthették volna területeit. A dunai vízi úttal egybeépített vasutak és csatornák hálózata lett volna a kerete az Északi- és a Balti-tengertől délkeletre kiterjedő német–magyar gazdasági térségnek. „Nekünk is megvannak a hátországaink, mint az amerikaiaknak” – írta List. „Az Al-Duna és a Fekete-tenger vidéke, egész Törökország, a Magyarországon túli egész délkelet a mi hátországunk.”¹⁷

1843-ban a „*Das Zollvereinsblatt*” hasábjain hozott fel bizonyítékokat List az „*Österreich und der Zollverein*” (Ausztria és a vámunió) című cikkében arra, hogy milyen előnyökkel járna a két ország számára, ha Ausztria a vámunióhoz csatlakozna. Az összekötő kapocs a Duna lenne, melynek vidékét nagyobb részben Ausztria birtokolja, és amelynek révén Németország eljuthatna a Duna fekete-tengeri torlathoz. Ezekre a vidékekre lehetne a kivándorlást és a közlekedés fejlesztését is irányítani. List szerint: „*Mennyire másként fejlődne a kereskedelem Ausztriában, ha az északi és délkeleti szomszédai németek volnának!*”¹⁸

Lars Rahn úgy ítéli meg, hogy ezzel List a német gyarmatosítás elméleti alapjait is lerakta. Szerinte ugyanis List fő műve számos olyan eszmefuttatást tartalmaz, melyek gyarmatosítási elképzeléseit a tengerentúlon és Európában megalapozzák. Rahnak az a véleménye, hogy List egy olyan gazdasági térség megvalósítását képzelte el, amely az Északi-tengertől a Földközi-tengerig, az Oszmán Birodalomig terjedt volna, emellett német telepeket is létrehozott volna Észak- és Dél-Amerikában.¹⁹ Megjegyzendő, hogy List elképzelései az ő korában nem voltak alaptalanok. Műveiből kiviláglik, hogy Nagy-Britannia tengeri és gyarmati hegemoniája az akkori német gazdasági viszonyok között legyőzhetetlennek látszott. Ezt a helyzetüket pedig az angolok a németek kárára, amint azt az előbbiekben láttuk, többször kihasználták.

¹⁷ Ld. Henry Cord MEYER: *Mitteleuropa in German thought and action 1815–1945*. Martinus Nijhof, The Hague, 1955, 13. List Németország és a többi európai állam délkelet felé való terjeszkedését, a Duna alsó folyásánál lévő területek és a meggyengült Törökország helyének a Balkánon a Fekete-tengerig való Ausztria általi elfoglalását már 1834-ben megfogalmazta. Ld. Friedrich LIST: Artikel Asien. In: *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands*. (hrg. Carl von Rotteck – Carl Welcker). Band I. Verlag von Johann Friedrich Hammerich, Altona, 1834, 720–721.

¹⁸ Friedrich LIST: Österreich und der Zollverein. *Das Zollvereinsblatt* Band I., 1843, 225–248.

¹⁹ Lars RAHN: *Theoretische Begründung deutscher Kolonisation in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts. Einleitung*. <https://www.grin.com/document/199544>, 2025. március 20. A tengeri zárlat megszűntetése után, az ipari forradalom fellendülésével hamburgi és brémai kereskedők és hajósok elkezdtek összeköttetéseket kialakítani meghatározott vidékekkel Latin-Amerikában, a Közel-Keleten, majd Dél- és Kelet-Ázsiában, Nyugat-Afrikában, Ausztráliában és a csendes-óceáni szigeteken. Ezeket a törekvéseket az angol kereskedelemre és gyarmatokra vonatkozó szabályoknak az új gyarmatosítók számára kedvező módon történő változásai is elősegítették. A későbbi német gyarmatok mérete azonban messze alulmaradt a korábbi gyarmatosítók által elfoglalt területeknek. Ld.: Ulrich von der HEYDEN: *Die Geschichte der deutschen Kolonialherrschaft*. <https://archivfuehrer-kolonialzeit.de/history>, 2025. március 20.

List továbbra is a közlekedési hálózatok kialakításában látta az egységesülés motorját. 1846-ban a következőket írta: „*A Duna, miután szabályozták, a legjobb út a szárazföldi közlekedés vonatkozásában, mind Magyarország és a többi tartomány, mind az Osztrák Monarchia és Európa nyugati és keleti része között. A magyarországi szállítási rendszer tervét figyelembe kell venni egyrészt Galícia és a Dunai Fjedelemségek közötti összeköttetésnél, másrészt Németország nyugati részének összeköttetésénél. Mindkét iránynak nagyobb a jelentősége politikai és katonai, mint kereskedelmi és nemzetgazdasági szempontból.*”²⁰ A szállítási rendszer reformjának keresztülvitelére List egy részvénytársaság alapításának tervét is megfogalmazta.

Németország Angliával való szövetségének tervét List az *Über den Werth und die Bedingungen einer Allianz zwischen Großbritannien und Deutschland* (Németország és Nagy-Britannia közötti szövetség értékéről és feltételeiről) című művében fejtette ki. Ebben azt részletezi, hogy Észak-Amerika hatalmas területeivel és gazdasági erejével szemben Anglia csak területeinek Afrikában és Ázsiában való növelésével veheti fel a versenyt. Ehhez azonban szüksége van a Németországgal való szövetségre, ami előfeltételezi Németország megújulását. List ezt a bürokrácia hatalmának visszaszorításában látta.²¹ Stráth szerint az angol–német szövetség létrehozásának kettős célja lett volna. Nagy-Britannia segített volna megvédeni Németországot az orosz vagy francia agressziótól, míg Németország megvédte volna Nagy-Britannia Indiába vezető útjainak szélét, miután a birodalmat kiterjesztették Egyiptomig és a Közel-Keletig.²²

List utolsó utazása 1846 őszén Londonba vezetett, hogy Angliával politikai és gazdasági szövetséget kössön. Ez a terve politikai felhatalmazás nélkül eleve kudarcra volt ítélve. Angliából List eredmény nélkül, csalódottan tért vissza, ami öngyilkosságánál nagyban közrejátszott.

List nem sokkal halála előtt a következőket írta: „*egy Német-Magyar Keleti Birodalomnak kellett volna létrejönnie, amelynek határait a Fekete-tenger és az Adriai-tenger mossa, és amelyet a német és a magyar szellem uralna.*” A *Mitteuropa*-terv elméleti keretein kívül gyakorlatiasabb elképzelések, mint például a Berlin–Bagdad-vasútvonal is összekapcsolható Listtel – összegzi Romsics.²³

List nem csak a sajtóban szorgalmazta terveit. Magyarország agrár- és ipari terjeszkedésére, valamint a Balkán jövőbeni osztrák–német uralmára tett javaslatai támogatására a legmagasabb politikai szintű kapcsolatokat építette ki. Elképzeléseit

²⁰ Friedrich LIST: Über die nationalökonomische Reform des Königreichs Ungarns. In: *Gesammelte Schriften*. (Hrsg. Ludwig Häusser) Band II. Cotta'scher Verlag, Stuttgart und Tübingen, 1850, 308.

²¹ Friedrich LIST: Über den Werth und die Bedingungen einer Allianz zwischen Großbritannien und Deutschland. In: *Gesammelte Schriften*. (Hrsg. Ludwig Häusser) Band II. Cotta'scher Verlag, Stuttgart und Tübingen, 1850, 455.

²² STRÁTH: i. m. 176.

²³ ROMSICS Ignác: Hungary's Place in German South-East European Policy, 1919–1944. In: *Great Power Policies Towards Central Europe 1914–1945*. (ed. A. Piahana) E-International Relations Publishing, Bristol, 2019, 7–42.

például Metternichnek is elmagyarázta.²⁴ Amint láthattuk, nem sokkal halála előtt az angol–német szövetség megvalósítása érdekében Londonba is elutazott. List mellett, hogy látnok és teoretikus volt, terveit átszövik a logikus gondolatmenetek, az észszerűség és a gyakorlatiasság. Méltatói őt tartják a német vámunió és a közlekedési hálózat megteremtőjének is, aki azonban rengeteg munkájáért, hazaszeretetéért sosem kapta meg az őt megillető elismerést, hivatalt vagy fizetséget.²⁵ Sajnálatos módon a gazdasági összefogásról szóló terveit sokan csak a német imperializmus megnyilvánulásának tartották, pedig elméletének főbb pontjai ma is időszerűek.

Felhasznált irodalom

- [1] Walter BRAEUER: List, Friedrich. In: *Neue Deutsche Biographie*. 14, 1985, 694–697. [Online-Version]; URL: <https://www.deutsche-biographie.de/pnd118573489.html#ndbcontent>, 2025. március 20.
- [2] Ludwig HÄUSSER: Friedrich List's Leben. In: *Friedrich List's gesammelte Schriften*. Erster Theil. (ed. Ludwig Häusser) Cotta'scher Verlag, Stuttgart und Tübingen, 1850.
- [3] William Otto HENDERSON: *Der Deutsche Zollverein*. <https://www.bpb.de/shop/zeitschriften/apuz/archiv/532901/der-deutsche-zollverein/>, 2025. március 20.
- [4] Ulrich von der HEYDEN: *Die Geschichte der deutschen Kolonialherrschaft*. <https://archivfuehrer-kolonialzeit.de/history>, 2025. március 20.
- [5] Karl JENTSCH: *Friedrich List*. Ernst Hofmann & Co., Berlin, 1901.
- [6] Jacek KOSIARSKI: Deutschland, Mitteleuropa und die Revolutionierung Russlands. *Stosunki Międzynarodowe – International Relations* 2015/2., 305–352.
- [7] Friedrich LIST: Artikel Asien. In: *Staats-Lexikon oder Encyclopädie der Staatswissenschaften in Verbindung mit vielen der angesehensten Publicisten Deutschlands*. (eds. Carl von Rotteck – Carl Welcker) Band I. Verlag von Johann Friedrich Hammerich, Altona, 1834, 696–722.
- [8] Friedrich LIST: *Das nationale System der politischen Ökonomie*. Cotta'scher Verlag, Stuttgart, 1841./ LIST Frigyes: *A politikai gazdaságtan nemzeti rendszere*. (ford.: Dr. Horn József) Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest, 1940.
- [9] Friedrich LIST: Österreich und der Zollverein. *Das Zollverinsblatt* Band I. 1843, 225–248.

²⁴ STRÄTH: i. m. 178.

²⁵ Vö. JENTSCH: i. m. 212–213.

-
- [10] Friedrich LIST: Über die nationalökonomische Reform des Königreichs Ungarns. In: *Gesammelte Schriften*. Band II. (ed. Ludwig Häusser) Cotta'scher Verlag, Stuttgart und Tübingen, 1850.
- [11] Friedrich LIST: Über den Werth und die Bedingungen einer Allianz zwischen Großbritannien und Deutschland. In: *Gesammelte Schriften*. Band II. (ed. Ludwig Häusser) Cotta'scher Verlag, Stuttgart und Tübingen, 1850, 450–460.
- [12] Friedrich LIST: *National System of Political Economy*. (Translated by Matile, G. A.) J. B. Lippincott & Co. Philadelphia, 1856.
- [13] Henry Cord MEYER: *Mitteleuropa in German thought and action 1815–1945*. Martinus Nijhoff, The Hague, 1955.
- [14] NÉMETH István: Német feladat? A Közép-Európa gondolat funkciói 1814–1945 között. *Korunk* 2020/8., 15–25.
- [15] Lars RAHN: *Theoretische Begründung deutscher Kolonisation in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*. 2011. <https://www.grin.com/document/199544>, 2025. március 20.
- [16] ROMSICS Ignác: Expanzionizmus és regionalizmus. Integrációs tervek Közép- és Kelet-Európáról a 19. században és a 20. század elején. In: *Integrációs törekvések Közép- és Kelet-Európában a 19–20. században*. (szerk.: Bán D. András – Diószegi Istvánné – Márer Pál – Printz Pál – Romsics Ignác) Teleki László Alapítvány, Budapest, 1997, 7–56.
- [17] Ignác ROMSICS: Hungary's Place in German South-East European Policy, 1919–1944. In: *Great Power Policies Towards Central Europe 1914–1945*. (ed.: Aliaksandr Pihaneu) E-International Relations Publishing, Bristol, 2019, 7–42.
- [18] Bo STRÅTH: Mitteleuropa From List to Naumann. *European Journal of Social Theory* 2008/2., 71–183.
- [19] Fabio SCHWABE: *Deutscher Zollverein*. Lexikon Restauration & Vormärz. <https://www.geschichte-abitur.de/lexikon/uebersicht-restauration-vormar-z/deutscher-zollverein>, 2025. március 20.

A JOG ÉS A LOGIKA KAPCSOLATA SZABÓ JÓZSEF ÉS MOÓR GYULA ELMÉLETÉBEN

THE RELATIONSHIP BETWEEN LAW AND LOGIC IN THE THEORIES OF GYULA MOÓR AND JÓZSEF SZABÓ

KÖTELES ÁDÁM*

A jog és logika kapcsolatáról, mintegy száz éve elutasító álláspontok fogalmazódtak meg a nemzetközi jogbölcseleti elméletekben, viszont ugyanez az évszázad a nem-klasszikus logikai rendszerek sokaságának színre lépését tapasztalhatta, ami új lehetőségeket kínált a jog és a logika közötti kapcsolatok feltérképezésére is. Két hazai jogfilozófus, Moór Gyula és Szabó József is igen eltérő álláspontot képviseltek ezen a téren. Míg Moór Gyula kifejezetten jelentős szerepet juttatott elméletében a logikának, addig Szabó József úgy vélte, a logikának nincs helye a jogtudományban, és annak jelenlétét e területen a jogbiztonság vágyában feltételezi.

Kulcsszavak: *jog, logika, jogalkotás, jogalkalmazás, Moór Gyula, Szabó József*

About a hundred years ago the relationship between law and logic was rejected in international legal theories, but the same century saw the emergence of a multitude of non-classical logical systems, which offered new possibilities for the mapping of the relationship between law and logic. Two Hungarian philosophers of law, Gyula Moór and József Szabó, took very different positions in this area. While Gyula Moór explicitly gave logic a prominent role in his theory, József Szabó believed that logic had no place in jurisprudence and that its presence in this field was conditional on the desire for legal certainty.

Keywords: *law, logic, legislation, application of law, Gyula Moór, József Szabó*

Bevezető gondolatok

A jog és logika kapcsolata és ennek milyensége hosszú évtizedek óta ellentmondásos megítélések alá esik. A jogfilozófusok körében erre a kérdésre megfogalmazott igen változatos válaszokkal és elméletekkel találkozunk. Mintegy 100 éve két markáns, elutasító álláspont fogalmazódott meg a jog és a logika viszonyára: Hans Kelsené, aki szerint jogi logika, illetve általában normalogika nem lehetséges, mert a normák

* DR. KÖTELES ÁDÁM
I. évf. PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet
Jogelméleti és Jogszociológiai Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
kotelesadam1@gmail.com

nem rendelkeznek igaz/hamis értékkel, ami lehetővé tenné a logikai következtetést; valamint az amerikai realistáké, akik szerint – Oliver Wendell Holmes megfogalmazásában – „A jog élete nem logika, hanem a tapasztalat.”¹ Ugyanez az évszázad azonban a nem klasszikus logikai rendszerek sokaságának színre lépését tapasztalhatta, ami új lehetőségeket kínált a jog és a logika közötti kapcsolatok feltárására is. Jelen tanulmányban szintén két ellentétes álláspontot kívánok összevetni a jog és a logika kapcsolatát illetően, azonban nem nemzetközi, hanem hazai viszonylatban, mivel a magyar jogfilozófusok körében is merőben eltérő felfogások születtek a témában. Ennek az ellentétnek a bemutatására pedig, Moór Gyula – *A logikum a jogban* című művében – és Szabó József – *A jogász gondolkodás bölcselése* című kötetében – foglalt elmélete szolgál a legjobban. Moór Gyula szerint a logika a jogban fontos közreműködő eszköz, emellett van olyan szegmens, ahol a logika az, ami magasabb helyet foglal el, s ekkor a jog érvényre juttató eszközzé válik a logika számára. Szabó József ezzel ellentétben azt az álláspontot képviseli, hogy a logikának nincs szerepe a jogban.

1. Moór Gyula

Moór Gyula Somló Bódog tanítványaként neokantiánus filozófiai alapokra építkezett, mesterének szociológiai jogi, jogi alaptani, s jogi értéktani elméleteit rendszerbe foglalva, egységes keretek közé helyezte. Két módon – melyekből csak az első elmélet született meg – kívánt hozzáfogni egy jogtudományi rendszer megalkotásához, amelyből az egyik a logika mint rendszer alkalmazása, a másik pedig, hogy a jog fogalmában egyesítse a Kant által vázolt Sein (van) és Sollen (legyen) különbségét, amely így a norma, a tény és érték együttes kezelését és egyesítését teszi lehetővé. A szintetikus jogbölcsélet megalkotására tett kísérletét nem tudta beteljesíteni.²

1.1. A logika jogrendszerben való elhelyezése

Moór Gyula az értékeszméket, melyek megvalósultak, s a dolgokat, melyek értékkel rendelkeznek, az emberi kultúra részének tartja, kiemelve, hogy a jog is jelen van a valóság és az értékek világában. Elmélete szerint a jog egyrészt a normák, másrészt pedig a hozzájuk kapcsolódó cselekedetek rendszerét képezi. Bírálja Kelsen akkor uralkodó elméletét és a korábban teret nyert szociológiai felfogásokat, előbbi a túlzottan normaalapú zárttság miatt; utóbbit éppen a normativitás hiánya miatt. Elméletének egyik fő megállapítása, hogy a normarendszer, valamint a hozzá kapcsolódó emberi cselekedetek a jog fogalmának két szükséges alkotóelemét képezik. Az emberi cselekvésben rejlő logika vizsgálatát elkerüli, mert úgy vélekedik, hogy az már a logikum és a valóság kapcsolatának; vagyis az érték, s valóság tényeinek elemzését jelentené, amely már a metafizika kérdéskörét érinti, így kizárólag a logikának a

¹ Oliver Wendell HOLMES: *The Common Law*. Brown et co., Boston, Little, 1881, 1.

² SZABÓ Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. In: *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. (szerk.: Jakab András – Menyhárd Attila) HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015, 451–542., 472–476.

normarendszerrel („norma agendi”) való kapcsolatát elemzi.³ Ebből láthatjuk, hogy a szűk értelemben vett jogot vizsgálja, nem pedig a tág értelemben vett jogot, melybe a normákon kívül a hozzájuk kapcsolódó valóságelemek – mint a jogkövetés, jogalkotás, s szankcionálás – is beletartoznak.⁴

A jogszabályok rendszerét gondolatok rendszerének tartja, melynek – mind az írott jog, mind a szokásjog esetében – logikai tartalma van, ez pedig a szokásjog esetében a tényekben, míg a jogszabályok esetében grammatikai formában nyer teret. A normákban fellelhető logika tényét azzal magyarázza, hogy a norma egy megvalósuló tényálláshoz mindig valamilyen következményt kapcsol, így jelenik meg a logikai ítélet, vagyis a „feltételes hipotetikus értékítélet”, mely nem más, mint a jogszabályok gondolati tartalmának megnyilvánulása. A „Ha van A, legyen B”, kifejezi a logikai struktúrát, amely a jogszabályokban jelen van.⁵

A logika jogban való érvényesülésének alátámasztására rávilágít, arra, hogy komplett összefüggő rendszert alkotnak a normákban külön-külön fellelhető egyes hipotetikus ítéletek, melyek így logikailag összefüggő komplett egésszé állnak össze.⁶ „Azt mondhatnám tehát, hogy nem a jogalkotó akarata alkotja meg a jogrendszer egységét, hanem hogy épp ellenkezőleg, a jogrendszer logikai egységének a szempontja határozza meg, hogy mit tehet a jogalkotó joggá. Mert hiszen valóban a jogalkotó csupán olyan szabályoknak az összességét teheti érvényes joggá, amelyek egy jogrendszer logikai egységébe foglalhatók össze.”⁷ Ezt azzal magyarázza, hogy a jogalkotó kötve van a logikának való megfeleléshez, tehát egy jogrendszer része csak olyan jogszabály lehet, amely logikailag beleilleszkedik a rendszerbe. Ennek függvényében ezért a jogalkotó a rendszer valamely tagjával ellentétes normatív szabályt nem alkothat, illetve ha egy jogszabály ellentétes egy korábban fennálló jogszabállyal, akkor a logikai törvényszerűségek miatt a régebbi jogszabály ellentétes rendelkezését hatályon kívül helyezi az új.⁸

Solt Kornél egy fontos kérdésben merőben más álláspontot képvisel, mint Moór Gyula. Ugyanis a jogrendszer egységének vizsgálatakor – vagyis azon kérdés megválaszolásakor, hogy jogszabályok adott halmaza, mitől lesz egy komplett egység – elveti azt a felfogást, melyet mestere vallott, hogy az logikai egység lenne. Ennek indoka pedig nem más, mint az, hogy egy jogrendszerben számtalan egymással kollízióban álló, mégis érvényben lévő normát fedezhetünk fel, s ennek empirikus ténye nem bomlasztja meg a jogrendszer egységét. Elveti azokat a álláspontokat is, melyek alapján adott szabályok legalitása vagy moralitása tenné azokat egy jogrendszerre. Előbbit azért, mert „a jogot nem lehet megalapozni a joggal”; utóbbit azért, mert egy

³ MOÓR Gyula: A logikum a jogban. In: *Filozófiai értekezések I.* Atheneum, Budapest, 1928, 1–47., 2–3.

⁴ SOLT Kornél: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság.* SENECA Könyvkiadó Kft., Budapest, 1996, I, 16.

⁵ MOÓR Gyula: i. m. 3–4.

⁶ MOÓR Gyula: i. m. 6.

⁷ MOÓR Gyula: i. m. 7.

⁸ MOÓR Gyula: i. m. 8.

adott jogrendszer szabályaiban igencsak változatos erkölcsi elvek köszönnek vissza. Solt elmélete az, hogy egy jogrendszer szabályainak egységét a mögötte álló társadalmi hatalom adja, s ez arra szolgál, hogy különböző államok érvényben lévő jogrendszereit elkülöníthessük egymástól.⁹ Kiemeli, hogy már annak ténye is bizonyítja, hogy a logika alkalmazható a jogra, hogy az ellentmondás maga egy logikai fogalom.¹⁰ Azonban hozzáteszi, semmilyen logikai törvényszerűség nem biztosítja egy jogrendszer ellentmondásmentességét, hogy ez fennálljon, az pusztán a társadalom részéről támasztott morális elvárás.¹¹

Moór elmélete szerint a jogrendszer nem más, mint logikai értelemben vett egység, egy logikus rendszer. Egyetért Somló Bódoggal abban, hogy ellentmondások előfordulhatnak a jogi szövegekben, és a bennük található kifejezőmódokban, de csakis ott, magában a jogban már nem. Logikai korlátnak tekinti a „lex posterior derogat legi priori” elvet, így számára egyértelmű, hogy ha a jogalkotó új normát hoz létre, mely ellentétes a rendszer egy korábbi szabályával, akkor ezáltal a régebbi norma érvényét veszti. Úgy véli, egy jogrendszerben előfordulhat az, hogy az egyik jogágban kevésbé jártas jogalkotó újraalkot egy olyan fogalmat, amelyet már tartalmaz a logikailag szorosan összefüggő jogrendszer valamelyik jogszabálya. Kifejti azonban, hogy ez abszolút nem jelent ellentmondást a jogban, pusztán annyit jelent, hogy a két jogág – melyekben ugyanaz a fogalom más jelentéssel bír – más tényállás fennállása esetén biztosít védelmet. Másképp vélekedik viszont abban a helyzetben, amikor két eltérő fogalom kerül a jogban megjelölésre ugyanazzal a szóval. Ellentmondást jelent egy jogszabályi szövegben, ha egyazon szó két eltérő fogalom megjelölése céljából is alkalmazásra kerül, mint a tulajdon, mely előfordulhat, hogy megtalálható a magánjogban és a büntetőjogban is, ezek eltérő jelentéstartalma viszont gondokat okozhat, mert ha egyik szűkebb tartalommal bír, mint a másik, akkor a jogalkalmazás során az egyik ágba olyat tekintünk magántulajdonnak, amit a másik ágba nem. Ezek előfordulását a jogi fikciókhoz – melyet szintén pusztán szövegbeli és nem jogi ellentmondásnak tart – hasonlítja, melyről úgy vélekedik, hogy a köznyelvben vagy magában a jogban más jelentéstartammal bíró szót használnak e jelentéstartalomtól merőben eltérő dolog jelölésére. Ebből azt a következtetést vonja le, hogy mivel nem lehet ellentmondás a rendszer egyes szabályai között, az egyes normák értelme csak a teljes rendszert tekintve és az összefüggéseket figyelembe véve állapítható meg. Nagyon szoros kapcsolatokat állapít meg egy adott jogrendszerben található normák között, ezzel is utalva arra, hogy a jogrendszer nem más, mint egy zárt, logikai egység.¹² Nem foglalkozik azonban azzal, mint ahogyan azt Solt Kornél is felvázolja, hogy egy norma érvényessége az azt létrehozó hatalomra támaszkodik – abból meríti érvényességét –, nem pedig a logikára. Így megállapíthatjuk, hogy bár rendkívül fontos az érvényesség és a logika összhangja, de ez korántsem jön létre automatikusan. Nem dedukálható egyik érvényes jogi normából

⁹ SOLT Kornél: *Valóság és jog*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997, 118–119.

¹⁰ SOLT Kornél: *Valóság...*, 142.

¹¹ SOLT Kornél: *Valóság...*, 138.

¹² MOÓR Gyula: i. m. 8–9.

egy másik norma érvényessége. Például egy univerzális – a társadalom összességére, vagyis valamennyi tagjára vonatkozó – norma érvényességéből nem következik az individuális normák érvényessége.¹³

Moór Gyula szerint „a hipotetikus ítéletek gyanánt jelentkező egyes jogszabályok olyan logikai homogeneitást mutatnak, amely lehetővé teszi, hogy gondolati tartalmuknak hasonlóságai és különbségei szerint logikusan tagolódó egységes rendszerbe foglaljuk őket”.¹⁴ A homogenikus gondolati tartalom alapján történő logikai rendszerezést egyértelműen és könnyen megállapíthatónak találja a kódexek esetében, hiszen az egy nagy egészként, egyetlen fizikai tárgyként is tartalmazza a szigorú logikai illeszkedés szempontjai szerint megalkotott normákat. A külön-külön és nem azonos időben létrejött jogszabályok kapcsán is kiemeli, hogy szigorú logikai rendben alkották őket, a már hatályban lévő jogszabályokat figyelembe véve, hogy azok közé illeszkedjenek, s ne kerüljenek ellentmondásba velük.¹⁵

A jogi tényállások között szoros összefüggést lát, közös tényállási elemek is előfordulhatnak annak kapcsán, hogy egy-egy jogszabály kiemel egy tényállási elemet, amelyet önálló szabályozás alá von, s így kapcsolja hozzá a pusztán részletekben rejlő változást mutató egyéb elemeket, példaként a lopás tényállásához minősített esetként hozza a változatokat. A szankciók között szintén lát tartalombéli és logikai kapcsolatot is, hozzátéve, hogy ezek igazából még szorosabban összefüggenek és még több bennük a hasonlóság, mint magában a hozzájuk kapcsolt tényállásokban, mely a kikényszeríthetőség okán kerül ilyen módon meghatározásra. A jog fő jellemzője, hogy kényszerítő ereje van, így mindig a betartására törekszik, amelyre gyakran választja a szankciók láncolatát; ha egy jogszabály nem kerül betartásra, arról egy másik gondoskodik és így tovább, ez alapján az anyagi jog érvényre juttatásának biztosítékként tekint az eljárási jogokra.

Nemcsak a kikényszeríthetőség, de a jogalkotás szempontjából is rendszernek tekint a jogot, hiszen minden létrejövő jogszabály illeszkedik a fennálló rendszerbe – és a jogszabályi hierarchiába –, majd az ezután létrejövő jogszabály már ehhez is illeszkedik, így jutva el az újabb és újabb létrejövő jogszabályok rendszerbe illeszkedéséig. Ennek okán a jogszabályok biztosítékai egymás megvalósulásának is, és ez is egyfajta szoros kapcsolatot biztosít közöttük. A normák közötti szoros logikai kapcsolat nemcsak azt hivatott biztosítani, hogy beleilleszkedjenek az adott jogrendszerbe, hanem azt is, hogy biztosítsák egymás megvalósulását a szankciók rendszerén keresztül, így mind a jog, mind pedig a szankciók rendszerébe való illeszkedése is elengedhetetlen. Emiatt igen fontosnak tartja azt, hogy egy jogszabály ne csak valaminek a tilalmát jelölje meg, hanem azt is, milyen szankció alkalmazására számíthat, aki a normát megszegi. Ebből vezeti le a hézagmentes, logikailag zárt jogrendszer elméletét. A joghézag a felfogása szerint mindössze annyit jelent, hogy valamely területet vagy élethelyzetet a jog nem szabályozott, azonban a szabályozásban logikai ellentétként jelentkező joghézag előfordulásának lehetőségét elveti.

¹³ SOLT Kornél: *Jogi...*, II, 342.

¹⁴ MOÓR Gyula: i. m. 10.

¹⁵ Uo.

Kiemeli emellett, hogy a jog nem rendelkezik logikai teremtőerővel, mivel a jogszabályok gondolati tartalma, melyet a logika kifejezésre juttat, a jogszabály gondolati tartalmát gyarapítani nem képes. A logika a gondolati tartalmakat ugyan képes rendszerezni, de újakat létrehozni már nem.¹⁶

A társadalom szabályozása során a jog nem részleteiben szabályoz minden egyes életviszonyt, hanem mindössze általánosságában szabályozza az életviszonyokat, a közös jellemzők megragadásával. Ekkor jut szerephez – az általános fogalmak megalkotásakor – az absztrakció, melynek segítségével rengeteg, az általánostól részleteiben eltérő társadalmi viszony esetében alkalmazható lesz az általános szabály, a szubszumpció segítségével. A fogalmat logikai természetűnek tartja, s az absztrakt fogalom képes összekapcsolni az általános normát a merőben eltérő s részletes tényleges élethelyzettel. Ehhez a definíciókat nélkülözhetetlennek tartja, mivel úgy tekint a rendszerre, hogy a minél szabatosabban megfogalmazott és élesebben elhatárolt fogalom az, ami könnyűvé teszi a jogalkalmazást. Trendelenburg elméletével egyetértve leszögezi, hogy a definíció olyan logikai hatalom, mely a különböző jogterületeken szabályozza, mit kell tennünk, s milyen szankcióra számíthatunk, ezt pedig megkerülhetetlenül teszi. Így a fogalmat akként azonosítja, hogy azok „a jogbiztonság logikai őrei”, melyek a tömegesen előforduló társadalmi jelenségeket, s végső soron így magát az életet szabályozzák. A jog részéről szükségszerű, hogy azonos elbírálás alá vonja a gyakran merőben változatos életviszonyokat, melyből a méltányosság problémái is fakadnak. Filozófiai ellentét az, melyre az általános s a különös ellentéte visszavezethető, ez pedig éppen ezért a jogi szabályozásban nem lesz teljes mértékben elkerülhető, így a jog és méltányosság ellentéte, valamint a „summum ius summa iniuria” (a jog teljes alkalmazása teljes jogtalanság) problémája sem.¹⁷ Nicholas F. Lucas – Moór Gyula elméletét igazolón – a következőket fejti ki. „A logika hatása a jogra abból az alapvető tényből fakad, hogy a törvények nem önalkalmazóak – és a tények világától elszigetelt jogi szabály nem több, mint egy spekulatív szellem. Az elvek »élnek, mozognak és léttel bírnak«, mint a tények alakításának mutatói. A jog pontosan fogalmazva szervezett elv, és politikai szempontból az a térkép, amely az emberi cselekvést mint tényt szabályozza. Nyilvánvaló, hogy egy ilyen nem automatikus gépezet tehetetlensége olyan erőt igényel, amely életerőt és cselekvést kölcsönöz neki, valamint a manipuláció kiegészítő művészetét. Ezt az energiát az emberi életnek kell szolgáltatnia. Röviden tehát a logikus gondolkodás és a joggal való kapcsolat funkciója a jogi elvek hatékony alkalmazásának biztosítékai.”¹⁸ Lucas esetében is láthatjuk tehát, hogy a tényeket és a jogi normákat együttesen kezeli, oly módon, hogy rávilágít, hogy az életviszonyok – melyeket a normák szabályoznak – tényeken alapulnak. Solt Kornél úgy vélekedik, hogy a normatív

¹⁶ MOÓR Gyula: i. m. 10–13.

¹⁷ MOÓR Gyula: i. m. 16–17.

¹⁸ Nicholas F. LUCAS: Logic and Law. *Marquette Law Review* 1919/3/4., 203–210., 205–206.

elemek értékelésében különbséget kell tennünk aszerint, hogy a bírónak a jogalkalmazás során egy egyértelmű esetben vagy egy határesetben kell-e döntést hoznia.¹⁹

Noha több esetben is megjelent az igény a logikai merevség enyhítése iránt – mint a „jó bíró” eszméje a „szabadjogi iskola” esetében –, mégis úgy véli, a logika nem engedhet utat a szubjektivitásnak, merevségét bizonyos fokig mindenképp megtartani szükséges, és engedhet objektív megítéléséből az életviszonyok megítélésének során, melynek egyik fő célja a jogbiztonság megtartása. Egyfajta etikai igényként is jellemzi a logika objektív szabályozó szerepének megtartását, sőt a logikai merevség a biztosíték arra, hogy a jogi fogalmak változatlanul fennmaradhassanak, a társadalom rohamos változása ellenére is, így biztosítva a jogi tradíció fenntartását. Emellett kiemeli, hogy a jogrendszerek fejlődésével lineárisan nő a logika szerepe és jelenléte is, mivel úgy gondolja, hogy előbbi tökéletesítése a másik tökéletesedését is magával vonja, így a nem kellően fejlett jogrendszerekről azt vallja, azokban hiányzik a logika, s mindössze olyan egybegyűjtött előírásokat tartalmaznak, melyek nem függenek össze kellő mértékben.²⁰

Moór Gyula úgy vélekedik, minél bonyolultabbak és összetettebbek az idő múlásával a társadalmi viszonyok és az élet jelenségei, annál inkább jut szerephez a logika is, hiszen minél bonyolultabb az életviszony, annál többet segít a logika az egyszerű szabályozásban. Példák sorozatán keresztül – mint a *praesumptio iuris* (jogi vélelem) – mutatja be, hogy a bonyolult élet szabályozására a jog csakis a logikával képes, s enélkül a meghatározó, fontos eszköz nélkül nem lenne képes egyszerűen átlátható módon szabályozni a társadalmi viszonyokat, vagyis magát az életet. A tudományokban alkalmazott egyszerűsítő eljárásokhoz hasonlítja a jogban a logikát, tehát egyszerűsítő gondolatoknak tartja őket, amelyek áthidalják a sokszor igen bonyolult jelenségek szabályozását, s mivel a logika megadja a lehetőséget ezek egyszerű jogi szabályozására, így a jogalkalmazáshoz nélkülözhetetlen. A jogérvényesülés biztosítója sem más, mint maga a logika. Fontos azonban, hogy gyakorlati – jogalkalmazási – célnak tartja a logikát, de nem a jogszabályok megismerési céljául szolgáló eszköznek. A logika ugyan a jog céljainak megvalósulását szolgáló elsődleges eszköz, de ennél nem több. A jog céljait pedig érzelmi erők és érdekek határozzák meg, melyek érvényesülésének biztosítására a logika elengedhetetlenül fontos. Az elsődleges eszközök a jog területén a gyakorlati célok, a logika pedig másodlagos. A fogalmakról úgy vélekedik, hogy a jogi megismerés szempontjából igazak vagy hamisak sem lehetnek, hiszen gyakorlati célt szolgálnak azok is, s a teoretikus igazság kifejezésének akarata nem szerepel a normatív jogszabályok céljai között.²¹ Solt Kornél normatív és deskriptív tényállási elemek között tesz különbséget. A normatív elemek azok a jogszabályrészek, melyek egy értékrendre utalnak, ezzel szemben a deskriptív elemek pusztán leírnak valamit. A bírói eljárás során a normatív

¹⁹ SOLT (SCHOLTZ) Kornél: *A normatív tényálladási elemek problémája*. Attila–Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1940, 35.

²⁰ MOÓR Gyula: i. m. 18–19.

²¹ MOÓR Gyula: i. m. 20–25.

elemek esetében megkívánt a bíró részéről az értékelés.²² Az egyszerű esetek megítélése szubszumpcióval történik.²³

1.2. A logika szerepe a jogalkalmazásban

A jogalkalmazás kapcsán elméletének kiindulópontja, hogy annak elsődleges funkciója – még, ha alogikus, másodlagos funkciókkal is számolnunk kell – nem más, mint a logika. A jogalkalmazás szerepéről korábban két felfogás bírt kiemelkedő szereppel, az egyik ilyen – mely pusztán logikai tevékenységnek tartja a bírói döntéshozatalt is – a szillogizmus tana, a másik pedig az a felfogás, melyet a szabadjog követői képviseltek. A szillogizmus esetében a premissa minorhoz (alsó tétel), vagyis konkrét jogesethez tartozó „premissa maior” (felső tétel), vagyis az általános tétel megkereséséről és az így előállott két premisszából történő zárótétel levonásáról, vagyis az ítéletalkotásról van szó. Amennyiben rendelkezésre áll a megfelelő felső tétel, akkor kerül sor a szubszumpcióra, vagyis az egyedi esetnek az általános tétel alá való vonására, azonban a szillogizmus-tan képviselői szerint ez is mindösszesen egy logikai művelet, bármilyen következtetést is kelljen elvégezni. Ezzel szemben a szabadjog képviselői, mint F. Gény, úgy gondolkodtak, hogy a döntéshozatal nem pusztán logikai művelet, s a bíró feladata, hogy az adott eset minden körülményét alaposan szemügyre vegye, értékelje és ezután – a társadalmi érdeket, a célszerűséget figyelembe véve – a legmegfelelőbb ítéletet hozza. Ennek a feladatnak az elvégzéséhez viszont önálló értékelő és akarati funkciókra van szükség, mert a döntés legfőbb célja az igazságos döntés meghozatala, a logikai indokolás pedig csak másodrendű kíváncsolom. Kiemeli azonban, hogy vannak olyan esetek, amikor a pusztán szillogizmussal előáll a megfelelő döntés. Ilyen eset például, amikor egy végrendeleten, melyet saját kezűleg írnak, hiányzik a két tanú aláírása, de vannak olyan esetek is, amikor a bírónak már alkotótevékenységet is kell végeznie, mert a szillogizmussal csak a megfelelő keretig jutunk. Az enyhítő és súlyosbító körülmények figyelembevétele már minden esetben a bíró morális, önálló értékelési képességét igénylő feladata.²⁴ A deduktív érvelés esetében – melyre itt Moór Gyula utal – a konklúzió szükségszerűen igaz, ha a premisszák igazak.²⁵ „A probléma az, hogy olyan állításokat találjunk, amelyek általános elvet és konkrét tényről tartalmazznak, és amelyek érdemesek arra, hogy premisszaként szolgáljanak.”²⁶ Ezt a gondolatot fogalmazza meg John Dewey, s beláthatjuk, hogy helytálló a felvetése, mert meg kell különböztetnünk a könnyű eseteket a nehéz esetektől, s utóbbinál a premisszák felállítását komoly eljárási tevékenységet igényel. Többről van szó, mint az enyhítő és súlyosbító körülmények figyelembevétele, s értékelése. Mindezt meg kell, hogy előzze a tényállás tisztázása. Akárcsak Moór Gyula, egykori tanítványa, Solt Kornél is azok

²² SOLT Kornél: *A normatív...*, 5.

²³ SOLT Kornél: *A normatív...*, 38.

²⁴ MOÓR Gyula: i. m. 30–33.

²⁵ SOLT Kornél: *Jogi...*, I, 138.

²⁶ John DEWEY: Logical Method and Law. *Cornell Law Review* 1924/10/1., 23.

halmazát erősíti, akik úgy vélik, a jogalkalmazásban egyaránt jelen van a logika és más – a logikán kívül eső – funkciók is.²⁷

Moór Gyula azonban azt emeli ki, hogy bár a bíró részéről sokszor megkívánt a morális, értékelő funkció alkalmazása, ez mégis csak a fontossági sorrendben azt megelőző, logikai funkció alkalmazását követően lehetséges. Úgy véli, a logikai funkció az, amit igazán jogalkalmazásnak tekinthetünk, hiszen az azt követő szabad bírói mérlegelés esetén alkalmazott funkciók már nem a jogalkalmazás, sokkal inkább a jogalkotás eszközei. A döntést igénylő konkrét esetek és az absztrakt normák között olyan szakadékok találunk – bármilyen élesen megalkotott jogi fogalmak és tökéletes definíciók esetén is –, amely folytán a felső tételt és az alsó tételt egymás szemszögéből is fontos lehet értelmezni és alakítani. Az alsó tétel faktumokból való megállapítására a tényállás megállapításához van szükség. A kiterjesztő és megszorító értelmezés kapcsán álláspontja az, hogy a bírónak lehetősége van a jogszabály logikai kiterjesztésére – melynek egyik esete a törvényi útmutatás, másik esete, amikor önállóan kényszerül effajta értelmezésre –, s ekkor jogfejlesztő munkát végez. Nagyobb az igény a döntési és morális értékelési tevékenységre, ha a jogszabály nem rendelkezik az értelmezésről. A döntés egyik eszköze – a kiterjesztéshez – az analógia, másik eszköze – a megszorító értelmezéshez – pedig az ellentétből való következtetés (*argumentum a contrario*). A két eszköz közötti választás során a bíró nem logikai, hanem célszerűségi szempontból dönt.²⁸ A bírói döntések az individuális jogi normákhoz sorolhatók. Solt Kornél álláspontja, hogy a hibátlan következtetésekre jellemző logikai szükségszerűség biztosítja, hogy a konklúzió igaz és a premisszából következik. Azt azonban nem képes biztosítani, hogy a bíróság ítélete tartalmilag azonos legyen a „hibátlan logikai következtetés konklúziójában kifejezett egyedi kategorikus jogi normával”.²⁹ Arra a kérdésre, hogy az individuális jogszabályok jogszabálynak minősülnek-e – megerősítve Moór Gyula álláspontját – igenlő választ ad. Teszi ezt azért, mert meggyőződése, hogy ennek a jog fogalma az oka, mert ez, mint egy mérce szolgálja a kérdés megválaszolását. A válasz pedig azért igen, mert a jogszabály kritériumainak megfeleltethetőek az individuális jogszabályok, ilyen például a kényszerítő erő fennállása is egy bírói ítélet esetén.³⁰

A szillogizmus képviselőinek Moór Gyula igazat ad abban, hogy a jogalkalmazás elsősorban logikai funkció, vagyis szillogizmus felállítása, azonban tévesnek tartja az elméletet abban, hogy kizárólag logikai funkciója lenne a jogalkalmazásnak. A szabadjogi mozgalom képviselőinek abban ad igazat, hogy nem pusztán logikai funkció a jogalkalmazás, hanem jogfejlesztő tevékenység is, azonban téves az elmélet azért, mert a másodlagos funkciókat – mint értelmezés és morális értékelés – helyezi a logikai funkció elé a jogalkalmazás során.³¹ Lucas álláspontja az, hogy még mielőtt Arisztotelész a logika szabályait összefoglalta volna, már akkor is helyesen

²⁷ SOLT Kornél: *Valóság...*, 111.

²⁸ MOÓR Gyula: i. m. 34–36.

²⁹ SOLT Kornél: *Jogi...*, II, 386.

³⁰ SOLT Kornél: *Valóság...*, 122–123.

³¹ MOÓR Gyula: i. m. 36–37.

érveltek az emberek. Sőt, azt vallja, hogy Arisztotelész az ilyen érvelések elemzésének köszönhetően jutott el a logika szabályainak felfedezéséhez, tehát a gyakorlat megelőzte az elméletet.³² Ebből láthatjuk, hogy a logikus gondolkodás és érvelés – még ha kezdetben nem is nevesített, s rendszerezett szabályokként – mindig jelen volt a társadalmak életében. A bonyolult esetekben a logikai funkció előtt mást kell segítségül hívnunk, mégpedig a hermeneutikát; vagyis az értelmezés funkcióját. A hermeneutikai kör az, amellyel egyáltalán eljutunk a bonyolult esetekben a megfelelő premisszák előállításához. A hermeneutikai kör nem más, mint a körkörösen előrehaladó értelemezés azon folyamata, amely során a konkrét tényállásra tekintettel kiválasztjuk, hogy mely normák lehetnek relevánsak az adott esetre, s ezt követően megállapítjuk, hogy a norma szempontjából mely tényállási elemek relevánsak számunkra. Az általános normát az egyedi esetre a dedukció útján konkretizálhatjuk, indukcióval pedig a tényállás releváns elemeit az általános normához közelíthetjük.³³ Láthatjuk, hogy nem a logika, hanem az értelmezés a jogalkalmazás elsődleges funkciója, s ezt segíti a logikai funkció. Fontos azonban leszögezni, hogy az értelmezés nem váltja ki a logikát, hanem összefonódva, egymást kiegészítve szolgálják a jogalkalmazás menetét.

1.3. Logika és a jogtudomány

A jogtudomány kapcsán Moór Gyula³⁴ azt vallja, annak „feladata nem a jogi szabályozás alapját képező életviszonyok feltárása, hanem magának a jogi szabályozásnak, a tételes jogszabályok tartalmának a feldolgozása és rendszerbe foglalása”.³⁵ Így a jogtudománynak pusztán csak az alapját jelentik a valóságtudományi megállapítások, de ezenkívül mindössze az érvényes jogszabályok tartalmára koncentrálnak. A normatív szabályok logikus és könnyen áttekinthető rendszerbe való egybefoglalása a jogtudomány igazi célja, melyhez logikai eszközöket használ, s olyan szabálytartalmakat fejez ki, melyek pusztán csak eszmei léttel bírnak. A jogszabályi anyagok feldolgozását a jogtudományban, az azt megelőző jogalkotási tevékenység során végzett logikai műveletek folytatásának tartja, s hozzáteszi, a tudományos módon történő törvényelőkészítés folytán kodifikált joggá válhat a jogtudomány munkája.³⁶ „A logikum szempontjából jog és jogtudomány között nem lényegbeli, hanem legfeljebb fokozat különbség van.”³⁷ Moór Gyula akképp vélekedik, hogy a jogszabályok tartalom szerinti megértése, s magának a szabályanyagnak a bemutatása,

³² Nicholas F. LUCAS: i. m. 204.

³³ SZABÓ Miklós: *Trivium. Grammatika, logika, retorika joghallgatók számára*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001, 244–245.

³⁴ Moór Gyula munkásságának értékelését ld. SZABADFALVI József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Osiris-Századvég, Budapest, 1994; SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseletei gondolkodás története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024, 182. és következő oldalak.

³⁵ MOÓR Gyula: i. m. 38.

³⁶ MOÓR Gyula: i. m. 38–40.

³⁷ MOÓR Gyula: i. m. 40.

valamint a normák között fennálló logikai összefüggések vizsgálata mind a jogtudomány célja. Ezen célok kitűzése és megvalósítása elengedhetetlen a megfelelő jogalkalmazás szempontjából. Csakúgy, mint a logika a jogban, maga a jogtudomány is egyazon célt szolgál, ami nem más, mint a jogalkalmazás, így a jogalkalmazás és a jogtudomány között párhuzamot vél felfedezni. A jogtudomány előkészíti a felső tételek anyagát a későbbi szillogizmusok számára a jogalkalmazásban, megkönnyítve így az alsó tételekhez tartozó legmegfelelőbb felső tételek megtalálását. Azonban a jogtudomány nem fordít figyelmet sem a későbbi konklúziók, sem pedig az alsó tételek, tehát a konkrét jogesetek felé. Egyetlen funkció az, melyre a jogtudomány igényt tart, ez pedig a logikai, rendszerező funkció, ennek okán egyetlen közvetlen célja a jog megismerése és megismertetése.³⁸ „A logika kiemelkedő szerepe annak köszönhető, hogy a jogtudomány nem valóságtudomány. Hiányzik azért az az empirikus alap, amely tételi tudományosságát kontrollálhatná, s éppen ezt a szerepet hivatott betölteni a logika.”³⁹

2. Szabó József

„Újrealista”⁴⁰ jogfelfogást képvisel, melyet Horváth Barna – akit korábban Moór Gyula saját szellemi örökösének tekintett, azonban később nézőponti és személyes ellentét is keletkezett közöttük – neokantiánus⁴¹ alapjaira épít. Bíráskodásban és közigazgatásban is tapasztalatot szerzett, s az angolszász jogelmélet felé fordította figyelmét. Elméletében a cselekvő szubjektumot a jog lényegéhez s fogalmához sorolja; a bírói döntéshozatal lényegét pedig annak pszichológiai tartalmához köti.⁴²

2.1. A logika jogban való jelenlétének elvetése

Szabó József műve első fejezetének *A logikum mítosza* címet adta, melyből már könnyen világossá válik számunkra, hogyan is vélekedik a logika és a jog kapcsolatáról, s milyen megítélésre számíthatunk ennek kapcsán. Gépies mechanizmussal azonosítja a túlzottan logikai gondolkodást, s úgy véli, abból már hiányzik az emberi szellem. Bírálja Kant, illetve más filozófusok elméleteit is, mert azok a tiszta észnek és a logikának határtalan jelentőséget tulajdonítottak. Úgy vélekedik, hogy a logikai

³⁸ MOÓR Gyula: i. m. 42.

³⁹ SZABÓ Miklós: *Jogelmélet és jogszociológia...*, 474.

⁴⁰ Az amerikai realizmus képviselői markánsan elutasították a jog és logika közötti kapcsolatot, melynek kulcsfontosságú tételét Oliver Wendell Holmes a következőképpen fogalmazta meg: „A jog élete nem logika, hanem a tapasztalat.” (*The Common Law*. Brown et co., Boston, Little, 1881, 1.)

⁴¹ Az irányzat a „Zurück zu Kant” („Vissza Kanthoz”) jelmonddal, a német Otto von Liebmantól indult el (*Kant und die Epigonen. Eine kritische Abhandlung*. Stuttgart: Carl Schober, 1865). Képviselői Kant filozófiájának módosításával kívántak egy olyan filozófiát kiterjeszteni, ami megfelel a modern tudományok igényeinek. Két fő irányzata – a *logikát* és az *a priori episztemológiát* hangsúlyozó – marburgi iskola, illetve – a *gyakorlati ész kritikáját* hangsúlyozó – badeni iskola.

⁴² SZABÓ Miklós: *Jogelmélet és jogszociológia...*, 483–486.

következtetések gépies sora figyelmen kívül hagyta az irracionális elemeket és a magyar jogi gondolkodás fő iránya ettől eltér.⁴³ „A jog egy nemzet sok évszázadon átívelő fejlődésének történetét testesíti meg és nem lehet úgy kezelni, mintha csak egy matematikakönyv axiómáit és következményeit tartalmazná.”⁴⁴ Így vélekedik Holmes, s láthatjuk, hogy az amerikai realizmus ezen álláspontja visszatükröződik Szabó József újrealista felfogásában.

Szabó József a szokásjog fontosságát hangsúlyozza a magyar és angol jogrendszerben, s különösnek tartja, hogy éppen ezek állnak szemben a logika fontosságát hangsúlyozó elmélettel. Ezt azzal magyarázza, hogy egyfajta gyakorlat megalapozása, követése is a jogalkalmazás a szokásjogalkotó jogrendszerekben. Ehhez kapcsolja a racionális (mechanikai felfogásmód), illetve irracionális (intellektuális felfogásmód) szemlélet közötti különbséget, melyből előbbit az írott jog megalkotásához, utóbbit a szokásjog megalkotásához veszik alapul, de hozzáteszi, nem könnyű ezek igazsága között dönteni. Annak megítélésére, hogy létezhet-e olyan jogalkalmazás, amely nem racionalo-logisztikus, kilenc nehéz jogesetet mutat be, melyben logikai ellentétek bemutatására vállalkozik.⁴⁵ Halper kifejti, a jogi elvek ahhoz, hogy lehetővé tegyék logikai folyamatok működését, túlzottan is homályosak, illetve diszkrecionálisak, a bírósági döntések ezáltal nem egy deduktív folyamat eredményei. Ezzel érvelnek a szabályszerkesztők a jogi logika ellen.⁴⁶ Egyet kell értenünk azonban Read azon álláspontjával, hogy „a logika célja annak tisztázása, hogy miből, mi következik, annak meghatározása, hogy a premisszák vagy feltevések adott csoportjának, mik az érvényes következményei”.⁴⁷ Ez nem jelenti azt, hogy pusztán csak a logika szükséges a jogi eljáráshoz, de nélkülözhetetlen eszköz számára.

A Szabó József által felvázolt kilenc jogeset közül az „érvényes lemondás” példája: a közigazgatási bíróság által 1439. számon hozott elvi határozat értelmében nem eredményez hatályos lemondást a törvényhatósági bizottsági tagtól a későbbi bizalomvesztés esetére – a párt vezetése részéről – szedett biankó lemondó nyilatkozat (reverzális) és ennek szintén a tag tudta, valamint beleegyezése nélküli benyújtása sem. „A probléma megoldása logikai formában úgy lett volna megfogalmazható, hogy: 1. a lemondás megszünteti a törvényhatósági bizottsági tagságot (1930: XVIII. t.-c. 27. §. 2. pont); 2. a panaszos lemondott; 3. tehát a panaszos tagsága megszűnt.”⁴⁸ A bíróság más döntést hozott, melynek alapja nem más, minthogy ennek folyamán másképp került értelmezésre a „lemondás” ténye, ami az általános szabály szerint kizárólag „érvényes lemondás” lehet, de a konkrét esetben a lemondás „érvénytelen” volt. A bíróság ítélete alapján a reverzálisadás kimondottan „a régi rendi

⁴³ SZABÓ József: *A jogász gondolkodás bölcselete*. Acta Universitatis Szegediensis. Szeged Városi Nyomda Rt., Szeged, XVI. 1941/2., 4.

⁴⁴ Oliver Wendell HOLMES: i. m. 1.

⁴⁵ SZABÓ József: i. m. 5.

⁴⁶ Thomas HALPER: *Logic in Judicial Reasoning*. *Indiana Law Journal* 1968/44/1., 36.

⁴⁷ Stephen READ: *Bevezetés a logika filozófiájába*. (ford.: Bánki Dezső) Kossuth Kiadó, Budapest, 2001, 50.

⁴⁸ SZABÓ József: i. m. 15.

alkotmányban ismert utasítási és visszahívási jognak burkolt formában való visszaállítását célozza”. Ez pedig ellentétben áll a törvény szellemével, s annak céljával, mivel a pártok számára egyetlen hatályos törvény sem tesz effajta lépést lehetővé, mert ez a tagok közérdekre, s annak képviselésére kiható függetlenségét érintené. A döntés mindössze amiatt vált mássá – mint annak logikailag kellett volna –, hogy a közigazgatási bíróság, mit értett az érvényes lemondás alatt. Ez pedig a közérdeken alapuló mérlegeléssel történt, nem pedig dedukcióval. Szabó József a jogászai gondolkodás fontosságát hangsúlyozza – melynek feladata megkeresni az irracionális lényegét –, mivel ebből a döntésből is arra következtethetünk, hogy meghozatala folyamán a logikai formák közötti döntés helyett az értékelés vette át a szerepet, mert logikailag a másik döntés is „érvényes” lett volna.⁴⁹ Moór Gyulával ellentétben – akinél a logika, mint elsődleges funkció nyer teret a jogalkalmazás során – Szabó József elméletében az értelmezés funkciójának tulajdonít komoly szerepet. Úgy fogalmaz, hogy „csak a jog szövegét képzelhetjük ellentmondásmentesnek; maga a jog, amelyhez csak a szöveg értelmezésén át juthatunk, az értelmezés, magyarázat alogikus elemei folytán már különbözőképpen fogható fel”.⁵⁰ Ezzel nemcsak az értelmezés fontosságában mutat különbséget elméletük, hanem abban is, hogy míg Moór Gyula pusztán a jog szövegében tartja elképzelhetőnek az ellentmondást, Szabó József kimondottan tiltakozik ennek lehetőségé ellen.

Ahogy arra Halper is rámutat, a jog néha előforduló túlzott logikusságának panaszra már szinte közhelyessé vált a realisták körében. Az ennek alapjául szolgáló felfogás pedig az, hogy a logika nem nyelv, hanem egyfajta kód, s ennek folytán a jog középpontját képező dinamikus és komplex problémák kezeléséhez túlságosan merev.⁵¹

„Kétségtelen, hogy a normatív ítéletekben is szerepelhetnek alethikus ítéletek, s az is, hogy felhasználhatók a klasszikus logika eredményei, de ez nem terjeszthető ki a normákra maradéktalanul.”⁵² Érdekes egybeesés, hogy ahogyan Moór Gyula, úgy Szabó József sem nevez meg logikatípusokat elméletének felvázolásakor. Egyikük sem veszi számba a jog számára releváns logikákat.

2.2. A pszichológia⁵³ jelentősége a jogban

Szabó József úgy véli, a jog nem korlátozható sem kimondottan az érvény, sem a pusztán lét területére, emellett a valóság és érték sem kapcsolódhat össze a jogban.

⁴⁹ SZABÓ József: i. m. 14–15.; SZABÓ Miklós: *Logica Magna. Utazások a logika birodalmában*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2014, 156.

⁵⁰ SZABÓ József: i. m. 35.

⁵¹ THOMAS HALPER: i. m. 33.

⁵² SZABÓ Miklós: *Trivium...*, 169.

⁵³ A skandináv jogi realizmus a jogtudomány fő feladatának tekintette a jog empirikus megismerését, emellett a jog érvényességének lényegét – a formalizmussal szemben – a bírői pszichébe helyezte. Ld.: BADÓ Attila: Skandináv jogi realizmus. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jögbőlselet rovat*. (Szerk.: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor, rovat szerkesztő: Szabó Miklós – Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/skandinav-jogi-realizmus> (2023).

A tárgyi világ helyett az alanyiség világába kerülünk, ha motívumként fogjuk fel a jogot, ugyanis ez már az alanyokban lezajló folyamatok világába mutat. Nem igazolható objektív módon az alanyiségben megjelenő jog egysége, mert a hit és a vágy az, ami az alanyban a tárgyi világ feltételezése lehet, mégis kimondottan az alanyban alkothat egy egységet az érvény és az érték.⁵⁴ Merőben hasonló álláspontot képvisel, mint Horváth Barna, aki ugyanebben a témában a következő megállapítást tette. „Ha mégis vannak olyan gondolatárgyak, amelyek tény és érték kapcsolatát jelentik, akkor ezek nem a tárgyi világnak, hanem az alanyi szemléletnek a tünetényei.”⁵⁵

Szabó József kifejti, a jog nem valamiféle anyag, így – a jog hatásait kivéve – nem lehet szó jogászai tapasztalatról, továbbá, hogy az alany a jogról nem tételezheti fel, hogy térben s időben rajta kívül eső dolog lenne. Azt vallja, az okozat is pusztán egy olyan következtetés, melyre idegváltozásainkból következtethetünk, de ez nem tapasztalati igazság. A valóságról úgy vélekedik, az nem egy keletkező dolog, hanem egyszerűen van, vagy ennek ellentételezése igaz, tehát a valóság nem létezik, keletkezik és pusztul csupán; s ilyen módon a három idősík (múlt, jelen, jövő) is pusztán felfogásunk kreálmánya. A jelen pusztán egy illúzió, nem más, hiszen a különböző helyen és időben élő emberek számára csak egyfajta valóság – mely nem is valóság, csupán elképzelés – felfogása lehetséges, emiatt hatnak egymásra önálló értelem nélkül az idősíkok. Ameddig aényt, az értéket és az igazságot problémaként kezeljük, addig maradnak jelen az életünkben, mert amennyiben nem foglalkozunk velük, mert megoldást találtunk rájuk, úgy kikopnak, s eltűnnek a világból.⁵⁶ Olivecrona elmélete szerint – Szabó József álláspontját igazolón – a valóságban nem léteznek jogok és kötelezettségek, hanem olyan emberi érzések, melyek bonyolult pszichológiai folyamatok eredményeként születnek. Így a jog hagyományos értelemben vett kötőerővel nem rendelkezik, s egyfajta „szervezett erőszaknak” tekinthető.⁵⁷ Horváth Barna üdvözölte Olivecrona azon álláspontját, melyben elfordul az imperatív jogelmélettől, s kifejti, hogy a jog térben és időben a természeti világ része; a jogszabályok pedig ok-okozati kapcsolatok. A jogszabályok esetében pedig független imperatívuszokról ejt szót. A jog – Olivecrona nézete szerint – mivel a jogszabályok háttérben igencsak nehéz személyeket felfedezni, így az nem lehet parancs, mert a konkrét személyek hiánya egyben a parancsoló hiányát is jelenti. Úgy véli a „kell” realitása, s a „kötelező” alapja nem más, mint az emberi lélekben a cselekvés eszméjéhez kapcsolódó parancskifejezésnek a tárgyi világban, létezőként való megjelene. A törvényhozás alapja ezáltal a lélektani hatékonyság és az emberi magatartás fő irányítója – még akkor is, ha tudat alatt – a szankció alkalmazása iránti félelem.⁵⁸

⁵⁴ SZABÓ József: i. m. 48–49.

⁵⁵ HORVÁTH Barna: A jogszociológia útja. *Társadalomtudomány* 1941/21., (1), 65.

⁵⁶ SZABÓ József: i. m. 49–52.

⁵⁷ BADÓ Attila: Skandináv jogi realizmus. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jogbölcselet rovat*. Szerk.: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor, rovat szerkesztő: Szabó Miklós – Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/skandinav-jogi-realizmus> (2023), 12–13.

⁵⁸ HORVÁTH Barna: *A jogszociológia útja...*, 60–62.

Az emberi szellemmel kapcsolatban Szabó József⁵⁹ álláspontja az, hogy következtetéssel jutunk el hozzá, mert nem adatik meg közvetlenül. Magát a jogot jelképeknek tartja, melyeknek az elméletek, elvek, s hasonló dolgok adnak tartalmat, ez a szimbólumjelleg pedig mára a római jogban is megfigyelhető volt. Amikor a tudatra tereli elméletének felvázolását, akkor újra arra utal, hogy a jog pusztán jelkép – s nem tapasztalati valóság –, melyhez az alanyok kapcsolnak jelentést. Fontosnak tartja, hogy nem pusztán egyéni és nem is pusztán társadalmi jelenség a jog, hiszen egyik a másik nélkül nem is képzelhető el. Bírálja azon felfogást, mely pusztán a társadalom részeként kezeli az egyént, mert hiszen, véli, az egyénben él maga a társadalom is. Ennek ellentétével, pusztán az egyén kiemelésével sem ért egyet. Az egyén szabadságáról azt vallja, az nem valódi, csupán kiegyenlítő erő hatása, melyet a különböző csoportok fejtenek ki, melyekhez az egyén tartozik.⁶⁰

Az emberi tudat az, melyben a jogról az alanynak alkotott képe jelentéssel bír. Fontosabbnak tartja a tudatalattit, melyre nincs kihatásunk, s potenciális, mélyebb alakja tudatunknak. Tudatossá válását lehetségesnek tartja, de kiemeli, hogy magának a tudatnak is csak nagyon kevés tudatos tartalma van. Ezt azzal igyekszik igazolni, mennyire kevés dologra tudunk egyszerre koncentrálni. A tudatunk hézagait – mert tudatunkkal nem tudunk teljes világképet alkotni – a tudatalattival töltjük ki.⁶¹

Az értékek és valóságok létezése abban áll, hogy az egyén érvényesnek, s létezőnek tartja ezeket. Ugyanakkor magában az egyénben nem pusztán a saját érzelmeit érzi az adott személy, hanem magát a világot, mivel a világképünket mi magunk formáljuk.⁶²

Anders Vilhelm Lundstedt, a skandináv realizmus meghatározó alakja azt az álláspontot képviseli, hogy a jogi normák csak oly módon integrálódhatnak a jogrendszerbe, ha a szabályozott viszony a társadalom érdekében, a jólétet célozva kerül megállapításra. Kifejezetten ellenzi azt, hogy „a bírónak az elé kerülő ügyek eldöntésénél az úgynevezett általános igazságérzetét kellene alkalmaznia. Túl azon, hogy az mindenki számára mást jelenthet, az ügyek eldöntését lehetetlenné teszi. Hiszen, ha az »igazságérzet« alapján ítélezünk, akkor egy jóérzésű bírónak a kártérítési összeg meghatározásánál számos szociális szempontot kellene precízen figyelembe vennie.”⁶³ Szabó József a jogász pályákon tevékenykedőkről – mint a bírókról – kifejti, hogy grammatikai formában kell megvalósítaniuk a tudatos gondolkodást, hogy az másokkal közölhető legyen, ennek feltétele az is, hogy logikusnak kell lennie. Ennek folytán a gondolkodáshoz köti a logikát, nem pedig a joghoz, azonban magát a gondolkodás folyamatát alogikus tevékenységnek véli, mert a tényállás értékelését értelmezési feladatnak tartja. A minket körülvevő környezet és az addigi

⁵⁹ RÉVÉSZ Béla szerk.: „*Most megint Európában vagyunk...*”. Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.

⁶⁰ SZABÓ József: i. m. 52–57.

⁶¹ SZABÓ József: i. m. 58–60.

⁶² SZABÓ József: i. m. 65.

⁶³ BADÓ Attila: i. m. 7–10.

tapasztalatok, élmények mind befolyásolják a bírói döntéshozatalt.⁶⁴ „Az nem lehet, hogy a tények és szabályok mérlegelésénél mindennel számoljunk; de az lehet, hogy számoljunk azzal is, hogy nem számoltunk mindennel.”⁶⁵ Amennyiben a bíró tisztában van azzal, hogy a tényállás értékelésénél saját tulajdonságai is szerepet játszottak, akkor tisztában van azzal, hol fordulhatnak elő hézagok, ahol az ő énjének felfogása került előtérbe. A jogászai gondolkodás belső lényegének és szellemének megfelelő jogászai gondolkodást tartja a hazai jogászai gondolkodás fő irányzatának.⁶⁶ Ezzel próbálja orvosolni az Anders Vilhelm Lundstedt által felvetett bírói általános igazságérzet problémáját. Leszögezhetjük, hogy ha értelmezési feladatként fogjuk is fel a jogot, akkor is szükségünk van a logikára, hogy következtetni tudjunk az értelmezés során, tehát a két funkciót egymást kiegészítve alkalmazzuk, nem pedig egymást kiváltva. Emellett az is bizonyos, hogy egyetlen bíró sem tud, s nem számol azzal a döntéshozatal során, hogy mennyi szubjektivitást vitt döntésébe, s hol lett volna az objektivitás határa; vagy éppen mi mindennel nem számolt az adott ügyben. Szabó József ítélkezésemélete mellett, Horváth Barna is saját elméletének jelentős eredményeként tekint az eljárásai jogelméletre. „Az eljárásai jogelmélet lényege az, hogy a jogot a legfejlettebb, legintézményesebb társadalmi eljárásként lehet meghatározni.”⁶⁷ Úgy véli, hogy már a jogforrás fogalmának keresése során is, magát az eljárást – mivel az nemcsak pontos, hanem rugalmas is – előnyben kell részesítenünk; s magát a jogkövetkezményt is jogként kell tekintenünk.⁶⁸ Továbbá azt a nézetet vallja, hogy „az eljárás által érvényre jutó igazságosság mutatkozik a jog értékalapjának.”⁶⁹ „Horváth Barna is végigvezette a szinoptikus módszer alkalmazását magára a jogra (létalapok és értékalapok egymásra vonatkoztatásából eredő jogkeletkezés), a joggyakorlatra (a jogeset és a jogtétel együttszemlélése) és jogtudományra (a jog tény- és érték vonatkozásának egymáson szemlélése a jogszociológiai megismerés során, valamint a német és angolszász jogi kultúra egybevetése).” „A jogszociológia szerinte e szinopsis révén haladhatja meg azt a kényszerű alternatívát, hogy vagy természettudomány vagy normatudomány legyen.”⁷⁰

Konklúziók

Láthatjuk, hogy elég éles ellentét húzódik a két jogfilozófus felfogása között, hiszen Moór Gyula nagy szerepet szán a jogban a logikának. A jogrendszerben az elsődleges nem logikai tényezők mellett másodlagos eszköznek tekinti a logikát, ezzel ellentétben a jogalkalmazás során a logikának adja a főszerepet, s mögé sorol minden más tényezőt; végül a jogtudományban számára kimondottan csak a logikának van

⁶⁴ SZABÓ József: i. m. 67.

⁶⁵ SZABÓ József: i. m. 68.

⁶⁶ SZABÓ József: i. m. 68–69.

⁶⁷ HORVÁTH Barna: *A jogszociológia útja...*, 71.

⁶⁸ HORVÁTH Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái.* (ford.: Zsidai Ágnes) Osiris Kiadó, Budapest, 1995, 338–343.

⁶⁹ HORVÁTH Barna: *Jogszociológia...*, 337.

⁷⁰ SZABÓ Miklós: *Jogelmélet és jogszociológia...*, 480.

jelentősége, semmi másnak. Ezzel szemben Szabó József azt az álláspontot képviseli, hogy a logikának nincsen helye a jogban. A logika helyett sokkal inkább a pszichológiát véli nagyobb hatással bírónak a jogban, s így a bírói döntéshozatalt is a bíró morális értékelő tevékenységének tartja, melynek során az indokok másodlagos szerepet játszanak a döntésben, mert a fő cél az igazság megkeresése.⁷¹ Az igazság fogalma és mibenléte azonban maga sem egyszerű dolog. Csakúgy, mint a logika, az igazságelméletek terén is többféle felfogással, s azok igazolásával találkozhatunk.⁷²

Logikai-filozófiai szempontból a logikában a konkrét érvek érvényességének meghatározása a cél, így a logika olyan bizonyításelméleti és szemantikai módszerek kidolgozását célozza, melyekkel megállapítható az érvelések érvényessége és érvénytelensége. Tehát itt nem pusztán az igazság az, amit keresünk, hanem magának az érvelésnek az érvényességét kívánjuk megállapítani. Egy-egy ilyen elméletnek a célja mindig a logikai következmény fogalmának elemzése. A logikai következmény is többféleképpen értelmezhető. A klasszikus értelmezés a logikai formán alapul, mert ha az érvelés ilyen formát mutat, akkor az érvényes.⁷³

„A jogi logika – ugyanúgy, mint a logika általában – a fogalmak, az ítéletek és a következtetések elméletének kimunkálásával segíti az emberi gyakorlatot.”⁷⁴ A logikát nem kell valamiféle túlzottan racionális dolognak – melyet pusztán a jogbiztonság igénye kíván belelátni a jogi tudományba – gondolnunk, hiszen nincs szükség éles határt vonni a logika és más tudományok között. Ugyanis a logika rendeltetése éppen az, hogy egy-egy tudományterületet kisegítsen törvényszerűségeinek az adott területre történő alkalmazásával. Ugyanakkor nem kell egyetértenünk azzal sem, hogy a jog csak egyfajta érvényre juttató eszköze a logikai törvényszerűségeknek, mert azok magasabb szinten állnak, hiszen a logika önmagában soha nem alkalmazott tudomány, csupán egy tudomány alkalmazásához nyújt segítséget. Tehát részben mindkét ismertetett elméletben találunk igazságot, de a jog és logika kapcsolatát illetően – ahelyett, hogy az egyik vagy a másik elmélet mellett érvelnénk Moór Gyula és Szabó József esetében – inkább abban kell a megoldást keresnünk, hogyan tudjuk a logikát a jogtudományhoz segédtudományként alkalmazni. Abban az esetben, ha így teszünk, eljutunk a normalogika kérdésköréig, melynek kialakításához a legnagyobb lépést Georg Henrik von Wright tette. „A logika nélkülözhetetlen eszköz, de a cél: a jog, a joggyakorlat és a jogvita célja túlmutat rajta.”⁷⁵ A jogkérdés megválaszolása mellett a ténykérdés megválaszolása is a joggyakorlat feladata. Azonban nem minden típusú logika alkalmas azonos mértékben a jogban történő alkalmazásra, így annak megtalálása az egyik fő – nem könnyű – kihívás. A klasszikus logika mellett

⁷¹ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 152–158.

⁷² Stephen READ: i. m. 19–46.

⁷³ Stephen READ: i. m. 50–51.

⁷⁴ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 165.

⁷⁵ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 158.

a deviáns logikákat is számba kell vennünk, hiszen ezek alkalmasabbak az olyan nyelvi kifejezések esetében, melyeket a klasszikus logika nem enged be.⁷⁶

Moór Gyula a logikát nélkülözhetetlennek tartja a jogban, s könnyű belátnunk, hogy valóban az. A premisszákból való következtetéssel a logikai igazsághoz jutunk el, vagyis igaz premisszák esetén az eredmény is igaz. Szabó József jó úton járt annak vizsgálata során – bár nem a logika teljes elvetésével –, hogy a bírósági döntés során nagyon fontos az argumentáció, vagyis a premisszáktól a meggyőző következtetésig érvelés útján történő eljutás. Ennek eredménye a retorikai meggyőzőtség, vagyis, amikor a másik fél az érvek hallatán igaznak hiszi álláspontunkat, anélkül, hogy tisztában lenne a következtetés igazságával. Így tehát a retorika személyes eredménnyel bír, hiszen pusztán az eredményt és a meggyőzést fejezi ki a diskurzus zárultával, anélkül, hogy a résztvevők a valódi igazságra fényt derítettek volna. A retorika művelése igen fontos, hiszen gyakran a rejtett – múltban vagy jövőben rejlő – igazság biztos ismerete hiányában kell a jogalkalmazás során döntést hozni, melynek nélkülözhetetlen eszköze a másik felet meggyőző beszéd. Ez a jogi eljárás során történő ténykérdésben való döntést is elősegíti.⁷⁷

Moór Gyula számos – művének keletkezésekor már elérhető – logikai elmélet, s logika rendszertípus-vizsgálatát kihagyja elemzéséből. Leibniz logikai elméletéről már a 17. században elmondható volt, hogy „egyáltalán nem hitte azt, hogy minden következtetés szillogisztikus formába önthető”.⁷⁸ A szillogizmus területén is – akkor még meglehetősen fiatal kora ellenére – úttörőnek számított. „Úgy tartotta, hogy a szillogizmusnak négy alakzata létezik, s mindegyikben hat módozat.”⁷⁹ Pusztán a logika kifejezést használja, nem utalva annak típusára. Az érvelés kapcsán is csak a szövegkörnyezetből tűnik ki, hogy a deduktív érvelésre utal. A klasszikus logika mellett nem foglalkozik sem a már Arisztotelésznél is megelőlegezett modális logikával (amelynek egyik változataként kezelik sokan a normalogikát is), sem Frege logikájával, aki – hangsúlyozva, hogy a logika nem a „helyes gondolkodás”, hanem az igazságmegőrző következtetés tudománya – egyfajta tiszta, formalizált nyelvezetet próbált megalkotni, ami felválthatja a természetes nyelvet és így sokkal alkalmasabb a logikai folyamatok jelölésére.⁸⁰ Szabó József ugyanakkor ítélezéseméletet alakított ki, mint ahogyan Dworkin is tette, mikor felvázolta a könnyű eset és a nehéz eset elméletét.⁸¹

Nos, valóban láthatjuk, hogy nemcsak logikai, hanem más eszközökre is szükség van a jogalkalmazás során, azonban ezek nem egymást váltják ki, hanem egymást

⁷⁶ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 159.

⁷⁷ SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 174.

⁷⁸ William KNEALE – Martha KNEALE: *A logika fejlődése*. (ford.: Máté A. – Fehér M. – Hársing L. – Bánki D.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, 318.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Vö. William KNEALE – Martha KNEALE: *A logika fejlődése*. (ford.: Máté A. – Fehér M. – Hársing L. – Bánki D.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1987, VIII. fejezet.

⁸¹ Ld.: Ronald M. DWORKIN: The Model of Rules. *The University of Chicago Law Review* 1967/35/1., 14–46.

segítve juttatják el a jogalkalmazókat a kívánt célhoz. Azonban az is magától értetődő, hogy a szociológiai nézőpontokat sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hiszen minden döntéshozó rendelkezik tapasztalattal – ki többel, ki kevesebbel –, amely segíti a döntés meghozatalában, a retorika művelésében, de ugyanígy a logikai következtetések levonásában is. Levonhatjuk következtetésként, hogy mindkét elmélet hordoz magában némi igazságot, de mégis, mintha a kettő ötvözete szolgálna „megoldásként” a jog és logika, s a jogász tevékenység céljának eléréséhez. Tehát megállapíthatjuk azt is, hogy sokan és sokféleképpen vélekednek a jog és a logika kapcsolatáról, azonban az biztos, hogy ez a kapcsolat valós és fennáll, melynek építése és tökéletesítése, valamint a legcélravezetőbb elmélet és gyakorlat kialakítása még feladatként áll előttünk, azonban a technológia – beleértve a mesterséges intelligenciát is – rohamos, jogi területeket is érintő fejlődése is bizonyítja és hangsúlyozza számunka a jogi logika fontosságát. Enélkül szinte lehetetlen lenne ezeket a modern eszközöket – természetesen az alapjogok és etikai kérdések szem előtt tartásával, s az azokhoz szükséges alkalmazási határ betartásával – megfelelően alkalmazni a jogi területeken. Mindezek miatt pedig a jogi logika fontossága kétségtelen, s annak szerepe, valamint természete az I. Tammelo által megfogalmazott jogi logika kiáltványában foglalható össze leginkább, mely a következő:

„(1) A jogi logika nélkülözhetetlen a jogi kérdések bármely racionális feldolgozása számára.

(2) A jogi logika kiegészíti a jogi gondolkodás alapját képező más tudományokat.

(3) A jogi logika nem a jog materiális tartalmának forrása, hanem a jogi gondolkodás eszköze.

(4) A jogi logika a modern technológia hasznosításának egyik előfeltétele a jog területén.

(5) A jogi logika nélkülözhetetlen a jogi érvelés alkalmasságának, hatékonyságának és integritásának biztosításához.”⁸²

Bibliográfia

- [1] BADÓ Attila: Skandináv jogi realizmus. In: *Internetes Jogtudományi Enciklopédia, Jobbölcsélet rovat*. Szerk.: Jakab András – Könczöl Miklós – Menyhárd Attila – Sulyok Gábor, rovatszerkesztő: Szabó Miklós, Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/skandinav-jogi-realizmus> (2023).
- [2] HORVÁTH Barna: A jogszociológia útja. *Társadalomtudomány* 1941/21., (1), 43–74.
- [3] HORVÁTH Barna: *Jogszociológia. A jog társadalom- és történelemelméletének problémái*. (ford.: Zsidai Ágnes) Osiris Kiadó, Budapest, 1995.
- [4] John DEWEY: Logical Method and Law. *Cornell Law Review* 1924/10/1., 17–27.

⁸² SZABÓ Miklós: *Logica Magna...*, 152.

-
- [5] MOÓR Gyula: A logikum a jogban. In: *Filozófiai értekezések I.* Atheneum, Budapest, 1928, 1–47.
- [6] Nicholas F. LUCAS: Logic and Law. *Marquette Law Review* 1919/3/4., 203–210.
- [7] Oliver Wendell HOLMES: *The Common Law*. Brown et co., Boston, Little, 1881.
- [8] RÉVÉSZ Béla (szerk.): „Most megint Európában vagyunk...”. Szabó József emlékkönyv. Pólay Elemér Alapítvány, Szeged, 2014.
- [9] SOLT (SCHOLTZ) Kornél: *A normatív tényálladási elemek problémája*. Attila–Nyomda Részvénytársaság, Budapest, 1940.
- [10] SOLT Kornél: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság*. I. kötet. SENECA Könyvkiadó Kft., Budapest, 1996.
- [11] SOLT Kornél: *Jogi logika. A jog, a nyelv és a valóság*. II. kötet. SENECA Könyvkiadó Kft., Budapest, 1996.
- [12] SOLT Kornél: *Valóság és jog*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 1997.
- [13] Stephen READ: *Bevezetés a logika filozófiájába*. (ford.: Bánki Dezső) Kossuth Kiadó, Budapest, 2001.
- [14] SZABADFALVI József: *Moór Gyula. Egy XX. századi magyar jogfilozófus pályaképe*. Osiris-Századvég, Budapest, 1994.
- [15] SZABADFALVI József: *A magyar jogbölcseletei gondolkodás története*. Gondolat Kiadó, Budapest, 2024.
- [16] SZABÓ József: A jogászai gondolkodás bölcselete. *Acta Universitatis Szegediensis*. Szeged Városi Nyomda Rt., Szeged, XVI. 1941/2., 1–71.
- [17] SZABÓ Miklós: Jogelmélet és jogszociológia. In: *A jog tudománya. Tudománytörténeti és tudományelméleti írások, gyakorlati tanácsokkal*. (szerk.: Jakab András – Menyhárd Attila) HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2015, 451–542.
- [18] SZABÓ Miklós: *Logica Magna. Utazások a logika birodalmában*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2014.
- [19] Thomas HALPER: Logic in Judicial Reasoning. *Indiana Law Journal* 1968/44/1., 33–48.
- [20] SZABÓ Miklós: *Trivium. Grammatika, logika, retorika joghallgatók számára*. Bíbor Kiadó, Miskolc, 2001.
- [21] William KNEALE – Martha KNEALE: *A logika fejlődése*. (ford.: Máté A. – Fehér M. – Hársing L. – Bánki D.) Gondolat Kiadó, Budapest, 1987.

II.

ÁLLAMTUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ TANULMÁNYOK

A HARMADIK ORSZÁGBELI ÁLLAMPOLGÁROK MAGYARORSZÁGI TARTÓZKODÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSI ÚJÍTÁSAI, SAROKPONTJAI*

Regulatory innovations and cornerstones of the residence of third-country nationals in Hungary

CSEH-ZELINA GERGELY**

Jelen tanulmány a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló megváltozott jogszabályi környezet vizsgálatát helyezi a középpontba.

A kutatás apropója, hogy 2024. január 1. napjával lépett hatályba a harmadik országbeli állampolgárok beutazására és tartózkodására vonatkozó általános szabályokról szóló 2023. évi XC. törvény (Btátv.). A Btátv. több újítást is bevezetett, amelyekkel átalakította az előző jogszabály [a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvény (Harmtv.)] által alkalmazott dogmatikai keretet és a gyakorlati alkalmazást.

A tanulmány célja, hogy – összehasonlító módszertant alkalmazva – rámutasson a Btátv. és a Harmtv. hasonlóságaira és eltéréseire.

Kulcsszavak: harmadik országbeli állampolgárok, idegenrendészeti eljárás, Harmtv., Btátv., összehasonlító módszertan

This study focuses on the changing legal environment for the entry and residence of third-country nationals.

The reason for the research is that Act XC of 2023 on the General Rules for the Entry and Residence of Third-Country Nationals (Btátv.) entered into force on 1 January 2024. The Btátv. introduced several innovations that transformed the doctrinal framework and practical application of the previous legislation [Act II of 2007 on the Entry and Residence of Third-Country Nationals (Harmtv.)].

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

** DR. CSEH-ZELINA GERGELY
egyetemi tanársegéd
Miskolci Egyetem ÁJK
Államtudományi Intézet
Közigazgatási Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
gergely.cseh-zelina@uni-miskolc.hu
<https://orcid.org/0000-0001-6343-5798>

The aim of the study is to highlight the similarities and differences between the Btátv. and the Harmtv.

Keywords: *third country nationals, aliens law enforcement procedure, Harmtv., Btátv., comparative methodology*

Bevezető gondolatok

2024. január 1. napjával lépett hatályba a harmadik országbeli állampolgárok beutazására és tartózkodására vonatkozó általános szabályokról szóló 2023. évi XC. törvény (a továbbiakban: Btátv.). A Btátv. a harmadik országbeli állampolgárok beutazásáról és tartózkodásáról szóló 2007. évi II. törvényt (a továbbiakban: Harmtv.) helyezte hatályon kívül. A Btátv. indokolása egyértelműen rögzíti, hogy a Harmtv. szabályozási garanciái nem védik meg a magyar állampolgárokat „az illegális migrációtól és annak negatív hatásaitól – ezért ... új megközelítésmódú, szigorúbb, feszegettebb [szabály]rendszert” kell kiépíteni.¹ Alapvetően a szabályozás egy valós probléma megoldására próbál megoldást találni, mivel az utóbbi 15 évben több migrációs hullám főként negatív hatásait szenvedte el hazánk.² A cél tehát egy szigorúbb, átláthatóbb és elődjéhez képest jóval centralizáltabb rendszer és törvényi keretének a megteremtése volt.

2007-ben a Harmtv. elfogadásának az oka hazánk Európai Unióhoz való csatlakozása volt, amely új helyzetet teremtett a „külföldiek” jogi megítélése kapcsán. A Btátv. megalkotásának célja a törvény általános indokolása alapján a migránsok hazánkba történő belépésére és tartózkodására vonatkozóan a Harmtv. befogadó szellemiségét meghaladó, szigorúbb szabályok bevezetése volt. A jogalkotó teljesen új alapokra kívánta helyezni az idegenrendészet rendszerét és a tartózkodás jogcímeit (vendég-befektetői „engedély”, huzamos tartózkodás stb.). Az Általános indokolás rögzíti továbbá, hogy az új szabályozásnak „nem a külföldieknek a magyar társadalomba való integrálás mihamarabbi megvalósítása és elősegítése” a célja, hanem meghatározott idejű és célú szabályozott tartózkodás, valamint munkavállalás hazánkban.

A fenti célok törvényi megjelenését hivatott jelen tanulmány kibontani. Célom a kutatás eredményeként rámutatni arra, hogy mennyiben változtatta meg ténylegesen

¹ Btátv. végső előterjesztői indokolása. Általános indokolás.

² Lásd erről bővebben: SZÉP Ferenc: A Magyarországra irányuló illegális migráció trendjei 2008–2023 között. *Magyar Rendészet* 2024/2., 17–37. <https://doi.org/10.32577/mr.2024.2.1>; MARSAL, Viktor: Hungary's Migration Policy. In: *The 2024 Hungarian EU Presidency*. (szerk.: Navracscics Tibor–Tárnok Balázs) Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 233–250. https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/handle/20.500.12944/101113/1_206_The_2024_Hungarian_EU_Presidency.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=234 2025. március 25.; RITECZ György – SALLAI János: *A migráció trendjei, okai és kezelési lehetőségei*. Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 2016; GÖRBE Attiláné ZÁN Krisztina: A migráció mint a magyar idegenrendészet XX. századi történetének sajátos területe. In: *A modernkori magyar határrendészet száztiz éve*. (szerk.: Gaál Gyula–Hautzinger Zoltán) Magyar Rendészettudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 2013, 193–208.

az idegenrendészeti hatóságok munkáját a Btátv. szabályozása, továbbá, hogy a törvényi szakaszok átdolgozása mennyiben szűkítette (esetleg tágította) a jogalkalmazók mozgásterét.

Még itt a gondolatmenetem elején szeretném rögzíteni, hogy valamennyi törvényi újítás rögzítése szétfeszítené jelenlegi tanulmányom kereteit, így a nóvumok közül csak a lényegesebbeket emelem ki.

A Harmtv. rendelkezéseit – is – feldolgozó számtalan tanulmány (csak, hogy pár szerzőt említsek: Hautzinger Zoltán, Görbe Attiláné dr. Zán Krisztina, Ács Vera Judit, Tóttós Ágnes), ismeretterjesztő és informatív tájékoztató, PhD-dolgozat és egyetemi tankönyv(fejezet) (Rózsás Eszter) is született, azonban a Btátv. hatálya alatt még kevés szakirodalmi mű látott napvilágot, amelynek legfőbb oka az egy évre visszanyúló gyakorlati alkalmazása.

A kutatástól azt várom, hogy az elkészített tanulmányom a tudományos szakirodalmi bázis színvonalas tárházát növeli, továbbá, hogy a jogalkotói szándék megvalósulásának visszatükröződését jómagam is igazolhatom.

1. A Btátv. és a Harmtv. összehasonlítása sarokpontok alapján

1.1. A Btátv. preambuluma új szerű mivolta

A két törvény nexusában fontos összemérni a preambulumokat, mint a jogalkotót vezérlő szempontokat rögzítő tételt.³

A Harmtv. preambuluma kitér a schengeni csatlakozással együtt járó európai uniós jogainkra és kötelezettségeinkre, továbbá a Magyar Köztársaság Alkotmányáról szóló 1949. évi XX. törvény 58. §-ára is, amely „magában foglalja a lakóhely és a tartózkodási hely szabad megváltoztatásának, illetve az ország elhagyásának a jogát, valamint a külföldi kiutasításának törvényességi elvét”.⁴ Itt tényszerűen alátámasztotta a jogalkotó, hogy milyen történés indokolja a Harmtv. megalkotását, mi ezáltal a jogalkotói szándék, és ennek alkotmányos alapot is biztosít.

A Btátv. esetében ezzel szemben nem a jogalkotói szándék tételes kibontása jelenik meg, hanem ahogy Hautzinger mondja a „jogalkotást tételesen igazolni szándékozó politikai akarat nyilvánul meg”.⁵ Megjelenik ez a felkiáltójellel záruló mondatokban, a jogszabályi preambulumokra nem illő szövegezésben és mondandóban, továbbá a preambulum szokatlanul hosszú mivoltában. A Btátv. preambuluma leginkább egy kiáltványhoz hasonlít, amelyben a társadalom számára megfogalmazott – politikai – mondandót kívánják közölni. Hogy ez alapvetően jó vagy nem, ezt nekem nem tisztem eldönteni, de azt megállapíthatom, hogy – közigazgatási – jogi szempontból a hagyományos

³ LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos: *Jogi lexikon*. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 1999.

⁴ HAUZINGER Zoltán: Preambulum az idegenjogi szakigazgatás rendszerében. *Belügyi Szemle* 2024/7., 1174. <https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i7.pp1167-1185>

⁵ HAUZINGER: i. m. 1176.

preambulumokhoz képest jelentős a változás és a preambulumok normativitását kevésbé előtérbe helyező megoldás.⁶

A Btátv. preambulumának felépítése tehát egy merőben új jogalkotási megoldás, amely a preambulumok – általánosan elfogadott – funkcióját kevésbé tölti be.

1.2. Az idegenrendészeti eljárást elindító kérelem

Mind a Harmtv., mind a Btátv. kérelembenyújtási logikája azonos. Az általános „tartózkodási engedély iránti kérelemhez” minden esetben csatlakozik egy „betétlap”, amely a tartózkodási jogcím (pl.: vendégmunkás, tanulmányi cél, képzés, gyógykezelés, családi együttélés stb.) alapján kerül meghatározásra. A tartózkodási engedély kérelemben természetesen az ügyfél már nyilatkozik arról, hogy milyen jogcímen kíván hazánkban tartózkodni, de ebben a kérelem formanyomtatványban „csak” általános feltételekre vonatkozó kérdések és személyes adatok szerepelnek. A betétlap az, amely jogcímspecifikus adatokat tartalmaz. Például, ha egy harmadik országbeli állampolgár hazánkban kíván vendégmunkásként munkát vállalni, a betétlapon nyilatkozni kell a leendő magyar munkáltatójának adatairól, a munkaköréről, az iskolai végzettségéről vagy éppen a munkavégzés helyéről. Továbbá, ha gyógykezelés céljából kíván hazánkban tartózkodni, akkor meg kell jelölni a fogadó egészségügyi intézmény nevét és székhelyét, ha kiskorú gyermekét vagy önmaga ellátására képtelen más családtagját kíséri, a családtag adatait és a magyarországi megélhetésre vonatkozó adatokat.

A kérelem formanyomtatvány kapcsán egyetlen lényegi változás, itt most nem beszélve a tartózkodási jogcímek által determinált betétlapokról, hogy a kérelmezőnek aláírásával hitelesítve külön nyilatkoznia kell az alábbi tényről. „Távozást önként vállalom, a távozási kötelezettségemnek az 5. pont szerinti országba fogok eleget tenni, ami számomra biztonságos származási vagy biztonságos harmadik országnak minősül, faji, vallási, nemzeti hovatartozás, egy meghatározott társadalmi csoporthoz tartozás, vagy politikai vélemény miatt üldöztetés veszélyének, illetve az Alaptörvény XIV. cikk (3) bekezdésében⁷ meghatározottaknak nem vagyok kitéve.”⁸ Ezen tényről való kifejezett nyilatkoztatás oka, hogy a tartózkodási engedélyben foglalt időtartam lejártát követően az Országos Idegenrendészeti Hatóságnak (a

⁶ Vö. SÜLYÖK Márton – TRÓCSÁNYI László: Preambulum. In: *Az alkotmány kommentárja*. (szerk.: JAKAB András) Századvég, Budapest, 2009, 83–106. és VÖRÖS Imre: Preambulumot az Alkotmányhoz – de melyet? In: *Preambulum az alkotmányokban*. (szerk.: Lamm Vanda–Majtényi Balázs–Pap András László) Complex, Budapest, 2011, 23–31.

⁷ Senki nem utasítható ki olyan államba, vagy nem adható ki olyan államnak, ahol az a veszély fenyegeti, hogy halálra ítélik, kínozzák vagy más embertelen bánásmódnak, büntetésnek vetik alá.

⁸ Tartózkodási engedély iránti kérelem, 12. pont. Elérhető: <https://oif.gov.hu/storage/media/Formanyomtatv%C3%A1nyok/A%2043%202024%20BM%20rendelet%20szerinti%20%C3%BAjak/9%20%20Tart%C3%B3zkod%C3%A1si%20enged%C3%A9ly%20ir%C3%A1nti%20k%C3%A9relemHU%20M%C3%93D%20v%C3%A9gl.pdf>, 2025. március 29.

továbbiakban: OIF) ne kelljen vizsgálni azt, hogy van-e a kérelmező hazatérésének akadálya.⁹ A tartózkodási engedély iránti kérelem tovább szűkíti a 12. pontban megjelölt nyilatkozat ügyfélkörét, amikor rögzíti, hogy ezt a pontot csak szezonális munkavállalás célú tartózkodási engedély; beruházás megvalósítása céljából kiállított munkavállalás célú tartózkodási engedély; foglalkoztatási célú tartózkodási engedély, vendégmunkás-tartózkodási engedély, valamint Nemzeti Kártya kérelmezése esetén kell kitölteni.

1.3. Tartózkodási időtartam mint rendszerező tényező

A Btátv. egyik jelentős novuma, hogy a tartózkodás időtartama alapján rendszerezi a harmadik országbeli állampolgárok magyarországi tartózkodását. A törvény differenciálja a rövid, a tartós és a huzamos idejű hazai tartózkodást, ezáltal az engedélyek rendszere letisztultabb és célorientáltabb lett. Ki kell emelni, hogy a Btátv. a tartózkodási jogcímeket taxatív felsorolja, azaz a Harmtv.-ben foglalt „egyéb célú” tartózkodási engedély lehetősége megszűnt. Ez annyit jelent, hogy 2024. március 1-jétől¹⁰ nem kérelmezhetnek tartózkodási engedélyt „egyéb cél” alapján a harmadik országbeli állampolgárok, mivel mindenképpen meg kell felelniük egy nevesített időtartamon belüli jogcím követelményrendszerének.

A rövid idejű tartózkodás szabályozása lényegében nem változott a Harmtv.-hez képest. „Rövid időtartamú tartózkodásnak minősül bármely száznolcvan napon belül kilencven napot meg nem haladó tervezett magyarországi tartózkodás.”¹¹ Ezen szakasz alapján a harmadik országbeli állampolgárok a személyek határátlépésére irányadó szabályok uniós kódexéről (Schengeni határ-ellenőrzési kódex) szóló Európai Parlament és a Tanács 2016. március 9-i (EU) 2016/399 rendeletében foglaltak szerint léphetnek be hazánk területére. A rövid időtartamú magyarországi tartózkodás céljából történő beutazásához és tartózkodásához fő szabály szerint vízum szükséges.¹²

A tartós magyarországi tartózkodás alapvető szabálya sem változott a Harmtv.-hez képest. Az érvényes tartózkodási vízummal rendelkező harmadik országbeli állampolgár a vízumában foglalt tartózkodási idő (maximum 90 nap) lejártát követően Magyarország területén történő tartózkodásra – ha törvény másként nem rendelkezik – tartózkodási engedéllyel jogosult.¹³ A tartós tartózkodás tehát célhoz kötött és engedélyköteles. Fontos kiemelni továbbá, hogy a tartós hazai tartózkodás három

⁹ Kivételt képez ezen vizsgálat alól továbbá, ha a származási ország a nemzeti szinten biztonságosnak nyilvánított származási országok és biztonságos harmadik országok meghatározásáról szóló 191/2015. (VII. 21.) Korm. rendeletben meghatározott országok listáján szerepel.

¹⁰ A Btátv. rendelkezéseinek jelentős része 2024. január 1. napjával lépett hatályba, azonban az idegenrendészeti ügyintézés 2024. március 1. napjával indult el újra, és erre az átmeneti helyzetre több átmeneti rendelkezést tartalmaz a Btátv. (286–287. §§).

¹¹ Btátv. 3. §.

¹² RÓZSÁS Eszter: A külföldiek igazgatása és a menedékjog. In: *Közigazgatási jog. Különös rész.* (szerk.: Rózsás Eszter) Ludovika, Budapest, 2021, 59.

¹³ Btátv. 4. § (1) bek.

szempont alapján korlátozható. Ezek az állampolgársági, a létszám vagy a foglalkozási szempontok.¹⁴

A huzamos magyarországi tartózkodást megalapozó jogcímek köre szűkült a Btátv.-ben. A Harmtv. alapján bevándorlási engedély, letelepedési engedély, ideiglenes letelepedési engedély, nemzeti letelepedési engedély vagy EK letelepedési engedély alapján lehetett valakit letelepedettnek vagy bevándoroltnak tekinteni. Természetesen a Btátv. hatálybalépése előtt kiadott engedélyek is huzamos tartózkodási engedélynek minősülnek.¹⁵ Itt fontos kiemelni, hogy a Harmtv. terminológiája szerinti bevándorolt és letelepedett kategóriákat váltotta a huzamos tartózkodás bevezetése a Btátv.-ben. A Btátv. megkülönbözteti az ideiglenes tartózkodási kártyát, a nemzeti tartózkodási kártyát és az EU tartózkodási kártyát, tehát csak három – taxatív – jogcímet rögzít a 74. § (1) bekezdés b) pontjában. Ez a tartózkodási forma Magyarország területén – fő szabály szerint – határozatlan időtartamú tartózkodásra jogosít.

1.4. Megújuló eljárási szabályok

A Btátv. és a Harmtv. is kénytelen volt – több ponton is – „megismételni” vagy saját különös szabályrendszerére transzformálni az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.) rendelkezéseit. Ennek oka, hogy az idegenrendészeti eljárásokra az Ákr. hatálya nem terjed ki, mivel ez is egy ún. „kivett eljárás”.¹⁶ Így a Btátv. 9. részét „Az idegenrendészeti eljárásnak”, azaz az Ákr.-re mutató szabályoknak szenteli a jogalkotó, ahogy tette ezt IX. fejezetében (Eljárási szabályok) a Harmtv. is.

A Btátv. a hatósági ügyintézés online irányba való elmozdulási irányát követve az ügyféllel való kapcsolattartás szabályaiban is ebbe az irányba lépett előre. A Btátv. az elektronikus ügyintézés minél szélesebb körű megvalósítása érdekében kiemelte az idegenrendészeti ügyindítási elektronikus felületet,¹⁷ amely számos esetben¹⁸ az elsődleges kapcsolattartási forma lett a hagyományos ügyintézési módokhoz képest. Például, ha a kérelemre induló eljárásban a harmadik országbeli állampolgár meghatalmazottja jogi képviselő vagy jogi személy, a kérelmet kizárólag az idegenrendészeti ügyindítási elektronikus felületen lehet benyújtani. Bár már a Harmtv. hatálya alatt is működött az idegenrendészeti ügyindítási elektronikus felület, de az elektronikus ügyintézés, kapcsolattartás lehetőségét a Harmtv. még nem kezelte prioritásként és Btátv.-hez¹⁹ képest kevesebb esetben adott lehetőséget az elektronikus úton előterjesztett kérelmek kizárólagosságára.²⁰

Eljárási szempontból is utalnom kell arra a tényre, amit már a 1.3 alfejezetben rögzítettem. A tartózkodási időtartam alapján történő törvényi kategorizálás azt hozta

¹⁴ Btátv. 4. § (3) bek.

¹⁵ Btátv. 74. § (1) bek. a) pontja.

¹⁶ Ákr. 8. § (1) bek. d) pontja.

¹⁷ <https://enterhungary.gov.hu/eh/>, 2025. március 20.

¹⁸ Btátv. 166. § és 166/A. §§

¹⁹ Btátv. 168. § (9) bek.

²⁰ Harmtv. 86/J. § (6a) bek.

magával, hogy már csak egzakt, a Btátv.-ben megjelölt tartózkodási jogcímek, célok esetén lehet hazánkban tartózkodni. A Harmtv. megengedőbb rendelkezése (egyéb célból²¹) lehetőséget adtak például egy szociokulturális kutatást végző harmadik országbeli állampolgár részére, aki a magyar kultúra megismerését tűzte ki céljául, hogy hazánkban tartózkodjon és kutatásait elvégezhesse. Ilyen esetben a Btátv.-ben meghatározott egyéb célok²² alkalmazását rendeli alkalmazni a törvény. Amennyiben valamely kérelmező nem tudja saját magát egyik tartózkodási jogcím alá sem besorolni, nemzeti érdekre tekintettel kérheti a tartózkodási engedélyt.²³ Itt hangsúlyozni szükséges, és a potenciális ügyfeleket tájékoztatni kell arról, hogy az idegenrendészetért és menekültügyért felelős miniszter (jelenleg a belügyminiszter) a Btátv.-ben nevesített magyarországi érdek (gazdasági, nemzetpolitikai, tudományos, kulturális és sportérdek²⁴) alapján engedélyezheti a tartózkodást. Továbbá azt is szükséges közölni, hogy a belügyminiszter szakhatóságokat is bevonhat az eljárásba és egyéb testületek véleményét is kikérheti, éppen ezért a kérelmet támogató iratokkal kell alátámasztani, hogy az előterjesztés megalapozottsága biztosított legyen.

Az egyéb célból történő kérelembenyújtás eltörlése természetesen több fronton okoz problémát. Rá kell arra is mutatni, hogy bár a nemzeti érdek az a jogcím, ami a legmegfelelőbb az egyéb cél „pótlására”, de konkrét probléma esetén más célok is szóba jöhetnek. Például, ha a harmadik országbeli állampolgár doktori tanulmányokat folytat hazánk egyik felsőoktatási intézményében és a PhD-disszertáció megvédésének időpontja kívül esik²⁵ a tartózkodási engedélyben foglalt időintervallumon, ekkor a Harmtv. alapján egyéb célú tartózkodási engedélyt kapott volna, azonban ez a Btátv. alapján nem lehetséges. Ezeket a hallgatókat valamilyen egzakt jogcím irányába kell terelni, mint például az álláskeresés vagy vállalkozásindítás²⁶ vagy bármely munkavégzésre irányuló engedély.

Mi a helyzet azonban, ha mégsem talál az ügyfél számára megfelelő jogcímet? A Btátv. erre a problémára is kínál egy rövid távú megoldást.²⁷ Ha az ügyfél olyan harmadik országbeli állam állampolgára, amely szerepel a külső határok átlépésekor vízumkötelezettség alá eső, illetve az e kötelezettség alól mentes harmadik országbeli állampolgárok országainak felsorolásáról szóló Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1806 rendeletének (2018. november 14.) II. mellékletében, akkor lehetősége van 90 napot meg nem haladó időtartamban vízummentesen hazánkban tartózkodni.

²¹ Harmtv. 28. § (1) bek.

²² Btátv. 6. § (1) bek. e) pontja.

²³ Btátv. 67. §

²⁴ Btátv. 67. § (3) bek.

²⁵ A PhD-védés konkrét időpontjának meghatározása esetén legalább hét (elnök, konzulens, bírálók és bizottsági tagok) PhD-fokozattal rendelkező személy számára kell megfelelő, közös időpontot találni, tehát – sajnos – fennáll a reális veszélye annak, hogy maga a védés időpontja a tartózkodási engedélyben foglalt időtartamon kívülre esik.

²⁶ Btátv. 55. § (1) bek.

²⁷ Btátv. 13. § (1) bek.

1.5. Tartózkodási engedélytípusok változásai

Összességében elmondható a Btátv. által újrastrukturált jogcímeiről, hogy egy sokkal letisztultabb rendszer képét mutatják. Ezt jól példázza, hogy míg a Harmtv. „A száznyolcvan napon belül kilencven napot meghaladó tartózkodásra vonatkozó különös szabályok” cím alatt mindegyik tartós jogcímen való tartózkodás feltételeit (pl.: családi együttélés, szezonális munkavállalás, tanulmányi célú tartózkodás stb.) egymás után, tördelés nélkül, kicsit már átláthatatlanul rögzítette a törvény, addig a Btátv. a különös szabályokat külön fejezetekbe (pl.: IV. fejezet – A vendégmunkás, VIII. fejezet – A családi együttélés biztosítása) szedi.

Elsőként rögzíteni szükséges, hogy a munkavégzéssel kapcsolatos engedélyek²⁸ körében volt a legjelentősebb változás a Btátv. bevezetésével. Itt is kiemelt szereppel bír a vendégmunkás-tartózkodási engedély.

A Harmtv. korábbi szabályozása alapján általában 1 évre adták ki (kivétel pl. a szezonális munkavállalás 6 hónapos időtartamával²⁹) a munkavállalási célú engedélyeket, de ezeket lehetett hosszabbítani és a Magyarországon való letelepedésre is alapot adhatott. Ezt a Btátv. erőteljesen korlátozta, főként a vendégmunkás-tartózkodási engedély esetében.

A szezonális vendégmunkás Btátv.-ben foglalt szabályozása alapjaiban nem tér el a Harmtv.-től, azonban a hatályos szabályozásban szűkítésként megjelenik, hogy „a szezonális munkavállalás célú tartózkodási engedély érvényessége alatt és annak lejártát követően más jogcímen tartózkodási engedély kiadása belföldön nem kérelmezhető”.³⁰ Tehát a szezonális munka elvégzését követően vissza kell térnie anyaországába.

A másik három munkavégzéssel kapcsolatos engedély (vendégmunkás foglalkoztatása beruházás megvalósítása érdekében; foglalkoztatási célú tartózkodási engedély és a vendégmunkás-tartózkodási engedély) esetében hosszabb tartózkodási időintervallumot enged a törvény. Az első esetben a beruházás megvalósításáig, de legfeljebb 3 évig,³¹ a másik két esetben pedig legfeljebb 2 évig³², ami legfeljebb 1 évvel hosszabbítható meg, tehát a maximális magyarországi tartózkodás 3 év ezen esetekben is. Erről a meghosszabbításról azonban el kell mondani, hogy nem automatikusan

²⁸ A Harmtv. tekintetében lásd bővebben: ÁCS Vera Judit: *Külföldiek magyarországi foglalkoztatása*. Wolters Kluwer, Budapest, 2015. A Btátv. tekintetében lásd bővebben: HORVÁTH István – SZLADOVNYIK Krisztina: Harmadik országból jöttek. I. rész. Munkavállalási lehetőségek és kötelezettségek Magyarországon. *Adó* 2024/4., 83–88. és HORVÁTH István – SZLADOVNYIK Krisztina: Harmadik országból jöttek. II. rész. Munkavállalási lehetőségek és kötelezettségek Magyarországon. *Adó* 2024/5., 81–88.

²⁹ Lásd erről bővebben: URBÁN Ferenc: A 2023. évi XC. törvény hatása a külföldiek munkavállalására. In: *A rendszet tudománya és gyakorlata*. (szerk.: Gaál Gyula–Hautzinger Zoltán) Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 2024, 229.

³⁰ Btátv. 23. § (4) bek.

³¹ Btátv. 25. § (1) bek.

³² Btátv. 28. § (5) bek. és 31. § (1) bek.

történik meg, hanem csak megalapozott esetben lesz jogosult további maximum 1 évig hazánkban tartózkodni a kérelmező.

A Harmtv. alapján,³³ amennyiben huzamos ideje jogszerűen tartózkodott hazánkban a munkavállaló, családegyesítési kérelmet nyújthatott be, ez azonban minden egyes munkavállalási célú engedély esetében kizárt³⁴ a Btátv. alapján.

A fenti általános szabályokon túl a vendégmunkás-tartózkodási engedély és a foglalkoztatási célú tartózkodási engedély esetében a Btátv. bevezetett egy az OIF-on túli „szabályozót”, amikor is rögzíti, hogy ezen két engedélytípus esetében az OIF nem adhat ki több engedélyt éves szinten, mint amit a foglalkoztatáspolitikáért felelős miniszter évente meghatároz.³⁵ 2025-ben a két megjelölt engedély legmagasabb száma 35 000 db.³⁶

A vendégmunkás-tartózkodási engedély és a foglalkoztatási célú tartózkodási engedély körében a Btátv. bevezette a célszágrendszert. Ez azt jelenti, hogy harmadik országbeli vendégmunkások csak kijelölt célszágokból érkezhetnek hazánkba.³⁷ Ennek jogszabályi alapját a vendégmunkások Magyarországon történő foglalkoztatásáról szóló 450/2024. (XII. 23.) Korm. rendelet adja, amely 1. számú mellékletében két országot jelöl meg, Georgiát és Örményországot. Ezt egészítette ki a vendégmunkások Magyarországon történő foglalkoztatásáról szóló 450/2024. (XII. 23.) Korm. rendelet 1. § (2) bekezdése, valamint 2. § (2) bekezdése szerinti országok meghatározásáról szóló külgazdasági és külügyminiszter 2/2025. (I. 9.) KKM közleménye³⁸, amelyben az említett két ország mellé a Fülöp-szigeteki Köztársaságot is felveszi. Tehát jelenleg három harmadik országbeli államból jöhetnek hazánkba munkavállalók. Ennek oka, hogy ezen országok esetén biztosítható jelenleg, hogy a hazai és uniós jogszabályokban foglaltak be nem tartása esetében az állampolgár elhagyja Magyarország területét, és valamely országba visszatér.

A munkavállalási célú engedély körében tehát kijelenthető, hogy a jogalkotó jelentős mértékben szigorúbb, több engedélyezési, jóváhagyási elemet tartalmazó folyamatot hozott létre, ahogy a törvényi indokolás rögzíti, „a munkavállalás szabályozott keretek között történő rögzítése” szükségeltetett. Ennek oka, hogy a harmadik országbeli állampolgárok magyarországi tartózkodásának indoka legjellemzőbben a munkavállalás.

A másik jogcím, amit ki szeretnék emelni, az a tanulmányi célú tartózkodás. A kérelmezés feltételeiben szignifikáns változás nem történt a Harmtv.-hez képest, azonban

³³ Harmtv. 19. § (1) bek.

³⁴ Btátv. 71. § (4) bek. b)–e) pontok.

³⁵ Btátv. 31 § (4) bek.

³⁶ A Magyarországon évente összesen kiadható foglalkoztatási célú tartózkodási engedélyek és vendégmunkás-tartózkodási engedélyek számáról szóló 51/2024. (XII. 23.) NGM rendelet 1. § (1) bek.

³⁷ Btátv. 28. § (3) bek. és 30. § (1) bek. c) pontja.

³⁸ A vendégmunkások Magyarországon történő foglalkoztatásáról szóló 450/2024. (XII. 23.) Korm. rendelet 2. § (2) A külpolitikáért felelős miniszter a Magyar Közlöny mellékletét képező Hivatalos Értesítőben közzétett közleményben sorolja fel azon harmadik országokat, amelyek az 1. § (2) bekezdésben foglalt feltételnek megfelelnek.

az engedélyezés időtartamában igen. A Harmtv. csak a minimális időtartamot rögzítette (legalább 1 év), a Btátv. viszont a minimális időtartamot átvette a Harmtv.-ből és legfeljebb 3 évben maximalizálta az érvényességi időt.³⁹ 1 évnél rövidebb képzési idő esetén mindkét jogszabály a képzési időhöz igazodó engedélyezési időtartamot határozott meg. A tanulmányi célú tartózkodási engedély meghosszabbítására korábban legalább 1 és legfeljebb 2 év állt rendelkezésre az OIF hatósági ügyintézőinek, de a Btátv. a maximális felső értéket itt is 3 évre módosította.⁴⁰ A tanulmányi célú tartózkodási engedély esetében a Btátv. ugyanúgy kizárja a családi együttélés biztosítását, mint a foglalkoztatási célú engedélyek esetében.⁴¹ A Btátv. újítása továbbá (mivel ilyen jellegű rendelkezést a Harmtv. nem tartalmazott), hogy a tanulmányi célból hazánkban tartózkodó „harmadik országbeli állampolgár munkát a szorgalmi időszakban hetente legfeljebb harminc órában, szorgalmi időszakon kívül évente legfeljebb kilencven napon teljes munkaidőben végezhet”.⁴² Hasonló jellegű rendelkezést a Harmtv. is tartalmazott a 20. § (3) bekezdésében 2016. június 1. napjáig, amikor is törölték a jogszabályból. Ezután is „alkalmazta” az OIF az ilyen jellegű munkavégzési lehetőséget, mivel a harmadik országbeli állampolgárok kutatás, tanulmányok folytatása, gyakorlat, önkéntes szolgálat, diákcseraprogramok vagy oktatási projektek, és au pair tevékenység céljából történő beutazásának és tartózkodásának feltételeiről szóló az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2016/801 irányelve (2016. május 11.) rögzítette ennek a keretét.

Ezt a két jogcímet azért emeltem ki, mert ezek esetében jelenthető az ki, hogy jelentősebb változás ment végbe a Harmtv.-Btátv. átmenettel. Azt is lehetne mondani, hogy a leírtak alapján ezek a változások nem szignifikánsak. Lehet, hogy elsőre nem tűnnek annak, viszont a módosítások egyértelműen erőteljesebb állami kontroll irányába mutatnak, ami az OIF dolgozóira nagyobb munkaterhet ró.

Záró gondolatok

A Btátv. elődjéhez, a Harmtv.-hez képest szigorítja és folyamatosan kontroll alatt tartja a magyarországi beutazást és tartózkodást. Továbbá felső határok jogszabályba építésével „lehatárolja” azokat, akik hosszabb távon kívánnak maradni, és azokat is, akik csak ideiglenesen jöhetnek (pl.: vendégmunkások, tanulmányi célú tartózkodás).

A tartózkodás időtartamának átstrukturálásával és a jogcímek egyedi követelményrendszerének és „jogosultság-csomagjának” a meghatározásával szerkezetileg egy könnyebben áttekinthető jogszabályt fogadott el a jogalkotó.

³⁹ Harmtv. 21. § (3) bek. a) pontja és Btátv. 54. § (3) bek. a) pontja.

⁴⁰ Harmtv. 21. § (4) bek. és Btátv. 54. § (4) bek.

⁴¹ Btátv. 71. § (4) bek. g) pontja.

⁴² Btátv. 54. § (8) bek.

Természetesen nem vitatható, hogy a Btátv. a Harmtv. bázisára épült,⁴³ mivel ami jól működik és megfelelő céllal használható, akkor azt a szabályozás szintjén is meg kell tartani. A jogalkotó viszont ahogy már utaltam is rá, az erősebb állami kontroll irányába terelte a szabályozást⁴⁴, nem maradt meg a liberális, Harmtv. szerinti felfogás „talaján”.

A vizsgált törvényi szakaszok arra engednek következtetni, hogy a Btátv. egy fesszebb, több garanciális elemet tartalmazó szabályozást épített ki, amely a jogalkalmazók számára kevesebb mozgásteret hagyott⁴⁵, alkalmazása azonban pontosan a sztrikt mivolta miatt a beletanulást és a törvényi rendelkezések gyakorlati megismérlését követően vélhetően könnyebb lesz.

Felhasznált irodalom

- [1] ÁCS Vera Judit: *Külföldiek magyarországi foglalkoztatása*. Wolters Kluwer, Budapest, 2015.
- [2] GÖRBE Attiláné ZÁN Krisztina: A migráció mint a magyar idegenrendészet XX. századi történetének sajátos területe. In: *A modernkori magyar határrendészet százttíz éve*. (szerk.: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán) Magyar Rendészetudományi Társaság Határrendészeti Tagozat, Budapest, 2013, 193–208.
- [3] HAUTZINGER Zoltán: Preambulum az idegenjogi szakigazgatás rendszerében. *Belügyi Szemle* 2024/7., 1174.
<https://doi.org/10.38146/bsz-ajia.2024.v72.i7pp1167-1185>
- [4] HORVÁTH István – SZLADOVNYIK Krisztina: Harmadik országból jöttek. I. rész. Munkavállalási lehetőségek és kötelezettségek Magyarországon. *Adó* 2024/4., 83–88.
- [5] HORVÁTH István – SZLADOVNYIK Krisztina: Harmadik országból jöttek. II. rész. Munkavállalási lehetőségek és kötelezettségek Magyarországon. *Adó* 2024/5., 81–88.
- [6] LAMM Vanda – PESCHKA Vilmos: *Jogi lexikon*. KJK-Kerszöv Jogi és Üzleti Kiadó, Budapest, 1999.
- [7] MARSÁI Viktor: Hungary’s Migration Policy. In: *The 2024 Hungarian EU Presidency*. (szerk.: Navracsics Tibor – Tárnok Balázs) Ludovika Egyetemi Kiadó, Budapest, 2024, 233–250. <https://tudasportal.uni-nke.hu/xmlui/bitstream/hand>

⁴³ Lásd többek között a tanulmányi célú tartózkodási engedély első három feltételét, amelyet szó szerint átvett a Btátv. [54. § (1) bek. a)–c) pontok] a Harmtv.-ből [21. § (1) bek. a)–c) pontok], de nagyon sok példát lehet még mutatni a két jogszabályból.

⁴⁴ Lásd többek között, amikor a Btátv. az összes munkavállalási célú engedély esetében generálisan kizárja a családi együttélés lehetőségét.

⁴⁵ Hozzáteszem, hogy a törvény megalkotásának célja és a preambuluma alapján egyértelműen szándékosan.

- le/20.500.12944/101113/1206_The_2024_Hungarian_EU_Presidency.pdf?sequence=1&isAllowed=y#page=234 2025. március 25.
- [8] RÓZSÁS Eszter: A külföldiek igazgatása és a menedékjog. In: *Közigazgatási jog. Különös rész.* (szerk.: Rózsás Eszter) Ludovika, Budapest, 2021, 51–69.
- [9] RITECZ György – SALLAI János: *A migráció trendjei, okai és kezelésének lehetőségei.* Hanns Seidel Alapítvány, Budapest, 2016.
- [10] SÜLYÖK Márton – TRÓCSÁNYI László: Preambulum. In: *Az alkotmány kommentárja.* (szerk.: Jakab András) Századvég, Budapest, 2009, 83–106.
- [11] SZÉP Ferenc: A Magyarországra irányuló illegális migráció trendjei 2008–2023 között. *Magyar Rendészet* 2024/2., 17–37.
<https://doi.org/10.32577/mr.2024.2.1>.
- [12] URBÁN Ferenc: A 2023. évi XC. törvény hatása a külföldiek munkavállalására. In: *A rendészet tudománya és gyakorlata.* (szerk.: Gaál Gyula – Hautzinger Zoltán) Magyar Hadtudományi Társaság Határőr Szakosztály Pécsi Szakcsoport, Pécs, 2024, 227–232.
- [13] VÖRÖS Imre: Preambulumot az Alkotmányhoz – de melyet? In: *Preambulum az alkotmányokban.* (szerk.: Lamm Vanda – Majtényi Balázs – Pap András László) Complex, Budapest, 2011, 23–31.

A KÖZÖSSÉGI FINANSZÍROZÁSRÓL, KÜLÖNÖS TEKINTETTEL A MEDICAL CROWDFUNDING INTÉZMÉNYÉRE

About crowdfunding, with special regard to the institution of medical crowdfunding

DOMOS PANNA* – VARGA ZOLTÁN**

A Lehman Brothers amerikai nagybank csődje nyomán 2008 végén kirobbant pénzügyi válság az 1930-as évek eleji nagy gazdasági világválság óta világszerte a legsúlyosabb gazdasági visszaesést eredményezte,¹ mely maga után vont egy az államok, a vállalkozások és a lakosság számára is kritikus és embert próbáló időszakot, amelyben a csökkenő kereslettel, regionálisan eltérő mértékű ámde növekvő munkanélküliséggel és a válság végét megelőző több mint fél évtizedes gazdasági stagnálással kellett szembenézni.

A cikkünk témájául szolgáló „Crowdfunding”, vagyis közösségi finanszírozás a 2008-as válság következtében kialakult forráshiány révén vált elterjedtté, először az Egyesült Államokban. Az intézmény lényegében a 21. századi gazdasági sokkok közepette a technológiai fejlődés és a tőkepiaci egyensúlytalanságok eredőjeként alakult ki vállalkozásfinanszírozási innovációként.² Az intézmény kellő szinten történő bemutatása és tudásanyagának elmélyítése érdekében tanulmányunkat két fő részre osztottuk. Így az első rész elsődleges célja, hogy átfogó képet adjon a vizsgált finanszírozási formáról, meghatározva az alapvető fogalmakat és kifejezéseket, bemutatva a konstrukció legnépszerűbb, a hagyományos banki és tőkepiaci finanszírozási formáktól eltérő modelljeit, elfogulatlanul megvizsgálva annak minden előnyét és hátrányát, valamint görcső alá véve az Európai Bizottság és az Európai Bankhatóság

* DOMOS PANNA
joghallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
3515 Miskolc-Egyetemváros
domospanna2001@gmail.com

** DR. VARGA ZOLTÁN
PhD egyetemi docens, tudományos és nemzetközi dékánhelyettes
Miskolci Egyetem ÁJK
Államtudományi Intézet
Pénzügyi Jogi Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
zoltan.varga@uni-miskolc.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4857-4439>

¹ *A pénzügyi válság alapfogalmai kezdőknek.* [https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_focus/2010/HU/03A-DV-PRESSE_FCS\(2010\)04-14\(72750\)_HU.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/press/pr_focus/2010/HU/03A-DV-PRESSE_FCS(2010)04-14(72750)_HU.pdf), 2025. január 10., 1.

² KUTI Mónika – HORNYÁK Miklós: A technológiai közösségi finanszírozás trendjei. *Külgazdaság* LXI., 2017. május–június 29.

témában íródott állásfoglalásait. Kiemelendően fontos részt képez az amerikai JOBS Act és az Európai Unió szabályozási törekvéseiből született rendeletek és irányelvek és azok hatásainak tanulmányozása, ezzel megteremtve a kellő elméleti háttérrel, mely a tanulmány további részének megértését teszi lehetővé. A második rész az egészségügyi szektorban megjelenő medical crowdfunding elemzését kíséri meg, kitérve az egészségügyi kiadásokra létrehozott közösségi finanszírozás megjelenésének okaira, legfontosabb megjelenési formáira és a Magyarországra jellemző egyetlen egészségbiztosítási alappal rendelkező és erősen centralizált egészségügyi rendszer mellett betöltött szerepére.

Kulcsszavak: *közösségi finanszírozás, közösségi finanszírozás az egészségügyben, Jobs Act*

The financial crisis that erupted at the end of 2008 in the wake of the bankruptcy of the American bank Lehman Brothers resulted in the worst economic downturn worldwide since the Great Depression of the early 1930s, which brought with it a critical and trying period for states, businesses and the population alike, in which falling demand, regionally varying but increasing unemployment and more than half a decade of economic stagnation before the end of the crisis had to be faced. "Crowdfunding", the subject of our article, became widespread due to the lack of funds that developed as a result of the 2008 crisis, first in the United States. The institution was essentially developed as a result of technological development and capital market imbalances as a result of business financing innovation in the midst of the economic shocks of the 21st century. In order to present the institution at a sufficient level and to deepen its knowledge, we have divided our study into two main parts. Thus, the primary objective of the first part is to provide a comprehensive picture of the form of financing under consideration, defining the basic concepts and expressions, presenting the most popular models of the scheme that differ from traditional forms of bank and capital market financing, examining all its advantages and disadvantages in an unbiased manner, and examining the positions of the European Commission and the European Banking Authority on the subject. The study of the regulations and directives born from the American JOBS Act and the European Union's regulatory efforts and their effects is a particularly important part, thus creating the necessary theoretical background that allows the understanding of the rest of the study. The second part attempts to analyse medical crowdfunding in the healthcare sector, covering the reasons for the emergence of crowdfunding for healthcare expenditures, its most important forms and its role in the highly centralised healthcare system with a single health insurance fund characteristic of Hungary.

Keywords: *crowdfunding, crowdfunding in healthcare, Jobs Act*

1. A közösségi finanszírozásról általánosságban

A crowdfunding, ahogyan az a rövid tartalmi összefoglalóban is olvasható, egy viszonylag új keletű jogintézmény, melynek ismerete és alkalmazása kellő szinten még nem ivódott be a köztudatba, éppen ezért fogalmának, típusainak, előnyeinek és kockázatainak, valamint a még gyerekcipőben járó jogi szabályozásának ismertetése nélkülözhetetlen ezen finanszírozási forma további megértéséhez.

1.1. Fogalmi meghatározás

A *crowdfunding* mint alternatív finanszírozási forma fogalmi meghatározása előtt érdemes azt először szerkezetileg elhelyezni az egyén, illetve egyének csoportjától származó anyagi, illetve szellemi erőforrások típusai között.

Itt kell megragadni az alkalmat a *crowdsourcing* vagyis a közösségi erőforrás-toborzás fogalmának ismertetésére. A kifejezés Barack Obama 2008-as elnökválasztási kampánya során jelent meg, ugyanis a volt amerikai elnök az összes szóba jöhető internetalapú közösségi hálózatot igénybe vette a kampánya érdekében, ahol a tagok az adakozás mellett megoszthatták egymással a kampány során szerzett élményeiket, tapasztalataikat, megtudhatták, hogy hol van szükség aktivistákra, és mindezek mellett exkluzív belső információkhoz is juthattak az Obama-kampánnyal kapcsolatban.³ A kampány után is fennmaradt fogalom magában foglalja az anyagi- és materiális javakat, a tudást, az egyének által megszerzett tapasztalatot, az ötleteket és a különböző forrásokból származó adatok széles körét. A hagyományos finanszírozási lehetőségek alternatívájaként a crowdsourcing egy csoport közös érdekeit érinti, megkerülve a tőkebevonáshoz szükséges hagyományos akadályokat és közvetítőket.⁴ Lényegében tehát az interneten keresztül szerveződött, együttműködésen alapuló csoportok a közösség erejét felhasználva dolgoznak ki egy-egy projektet, valamint együtt és egymással összhangban, összedolgozva vesznek részt valamilyen értékteremtő folyamatban.

Az eddigieket összefoglalva, az előbb felsorolt elemek mentén haladva a crowdsourcing négy típusát különböztethetjük meg, melyek között a crowdfunding kategóriáját is megtalálhatjuk:⁵

A közösség által nyújtott tudás/bölcsesség (crowdwisdom): A crowdsourcing ezen típusa az interneten keresztüli globális összekapcsolódás révén arra törekszik, hogy az egyének közötti együttműködést felhasználja a problémamegoldás, az innováció és a hatékonyság elérése érdekében. Ez a kollektív intelligencia lehetővé teszi az egyének nagy csoportjának, hogy megosszák tudásukat, adataikat és készségeiket a társadalmi problémák megoldása érdekében,⁶ hiszen az egyének csoportja nagyobb tudást birtokol, mint a csoport tagjai egyénileg.

A közösség általi alkotás/létrehozás (crowdcreation): Legegyszerűbben megfogalmazva ezen típus alatt az egyének csoportjának egy közös erőfeszítése értendő valaminek a tervezése, megalkotása, illetve szellemi vagy fizikai síkon történő megvalósítása érdekében.

³ MERKOVITY Norbert: *Barack Obama elnöki kampányának sajátosságai*. https://mediakutato.hu/cikk/2009_01_tavasz/08_obama_elnoki_kampanya, 2025. január 10.

⁴ Marshall HARGRAVE: *Crowdsourcing: Definition, How It Works, Types, and Examples*. <https://www.investopedia.com/terms/c/crowdsourcing.asp>, 2025. február 10.

⁵ ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: A közösségi finanszírozás helye és szerepe a mai társadalmakban, különös tekintettel hazánkra és az egészségügyi kiadásokra. *Civil Szemle* 2022/1., 42.

⁶ Helen K. LIU: *The wisdom of the crowd A new typology for crowdsourcing*. <https://researchoutreach.org/wp-content/uploads/2021/07/Helen-K-Liu.pdf>, 2025. február 10.

A közösség általi véleményalkotás (crowdvoting), mely a demokrácia elvét használja fel egy adott politikai vagy cselekvési mód kiválasztása érdekében a „közönség megkérdezése által”.⁷

A közösség által nyújtott anyagi támogatás (crowdfunding): A legutolsó egyben legfontosabb típus az előzőekkel ellentétben nem a megszerezhető tudás és nem a munkaerő keresése köré szerveződik, hanem feladatául a különböző célok elérése érdekében történő pénz és anyagi erőforrások gyűjtését rendeli.

A crowdfunding tehát a finanszírozásra összpontosít, míg a crowdsourcing az emberek egy csoportjának tudását és kreativitását használja fel problémák megoldására vagy ötletek generálására, mely szellemi hozzájárulásért cserébe a crowdfunding bizonyos típusaival ellentétben nem minden esetben tartalmaz a közreműködésre ösztönző jutalmakat. Egy másik lényeges különbség, hogy a crowdfunding általában egyszeri esemény, míg a crowdsourcing lehet folyamatosan létező vagy időszakosan visszatérő kampány is. A crowdfunding-kampányok jellemzően meghatározott finanszírozási céllal és meghatározott ütemezéssel rendelkeznek, míg a crowdsourcing-kezdemenyvezések addig folytatódhatnak, amíg a vállalat vagy szervezet a tömeg folyamatos hozzájárulását aktívan várhatja.⁸ A közösségi finanszírozási kezdeményezések „mindent vagy semmit” mentalitást követve csak akkor jelentenek sikeres kampányt a projektgazdák számára, ha az előre meghatározott célösszeg maradéktalanul összegyűlik. Az összeg csak ekkor kerül a projektgazdához, ha erre azonban nem kerül sor, akkor az egyének visszakapják az általuk megfizetett pénzösszegeket. Ez a jelenség a crowdsourcing esetében nem figyelhető meg, hiszen az átadott tudást, vagy a nyújtott szellemi erőforrásokat utóbb nem lehet visszakövetelni.

A továbbiakban a crowdfunding, mint finanszírozási forma részletes bemutatásáról lesz szó.

1.2. A crowdfunding meghatározása

Az ember társas lény, életközösségeket alkot, mely életközösségek tagjai már a korai évszázadoktól kezdve a közösség céljainak elérése érdekében, a „sok kicsi sokra megy” elv mentén haladva egymást és a közösségen belül élő rászorulókat segítették mind erkölcsi, mind pedig pénzügyi szempontból. A közösségi finanszírozás alapkoncepcióját is a jótékonykodás és a segítségnyújtás, mint emberi jellemvonások adják,⁹ melyek kiegészülnek a pénzügyi szektort jellemző profitorientált gondolkodásmóddal, a potenciális közösségfejlesztés lehetőségével, így a jövőbeli ügyfélkör kiépítésével, valamint lehetőség nyílik általa a piacra való betekintésre.

A crowdfunding legegyszerűbben megfogalmazva egy pénzszerzési, illetve finanszírozás-keresési mód, melynek lényege a pénzösszegek nagyságában és azok forrásában rejlik. Szemben a bankok által nyújtott banki szolgáltatásokkal, mint például hitelekkel,

⁷ Marshall HARGRAVE: i. m.

⁸ Marshall HARGRAVE: i. m.

⁹ ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: i. m. 43.

ahol egy nagyobb összeg egy vagy két forrásból származik, addig a közösségi finanszírozás esetében sok kis összeget egyének nagyobb csoportja nyújt erre a célra létrehozott internetes honlapokon vagyis platformokon keresztül.¹⁰ Az így létrejövő jogviszonyban általában háromféle szereplő vesz részt: a finanszírozandó projektet javasló *projektgazda*, a javasolt projektet finanszírozó *befektetők*, valamint *közösségi finanszírozási szolgáltató* formájában egy olyan közvetítő szervezet, amely egy online platform segítségével összeköti egymással a projektgazdákat és a befektetőket.¹¹

Ez a meghatározás azonban önmagában kevés, elsődlegesen érdekesebb a más finanszírozási módokkal szembeni legszembetűnőbb különbségeket kiemelni:

Kiemelendő a fentebb említett platform, mint egy „felhatalmazó szervezet” közreműködése, amely révén közösséget vállalnak egymással mind a tőkét kereső, mind a befektetési lehetőséget kutató felek. Lényegében olyan közvetítő weboldalak értendők alatta, amelyek meglévő pénzügyi termékeket közvetítenek új csatornákon keresztül a magasabb kockázattűrő képességgel rendelkező piaci szereplők számára.¹²

Szintén különbségként ragadható meg a létrejövő közvetlen interakció és kapcsolattartás a kapott finanszírozási forrást felhasználók és támogatók között, köszönhetően az internet által lehetővé tett gyors kommunikációnak.

Mindezek eredményéül tartós társadalmi csoportok kialakulása is megfigyelhető az említett szereplők körében,¹³ ahol a tömeg ereje igazolja a piaci igényt, mely piaci igény helyezi szilárd alapokra a megvalósuló projekteket.

A közösségi finanszírozásnak számos meghatározása van a szakirodalomban, mindenki által elfogadott fogalom hiányában azonban az érintett terület sajátos elemei mentén az alábbi definíciót vehetjük alapul:

Crowdfunding alatt a *közösségektől*, vagyis a tömegektől *kis összegben*, *online* történő, alternatív finanszírozást jelentő *pénzgyűjtésként* megfogalmazott folyamatot értjük, amely szerteágazó, akár kulturális, akár társadalmi és forprofit célrendszer alapján különféle, leggyakrabban *adomány*-, *jutalom*-, *részvénytőke*- és *hitelalapú* üzleti modellre épül.¹⁴

A crowdfunding tehát a közösség, vagyis a közös élet vagy munkaviszonyok közt élő, illetve közös eszméket, célokat, törekvéseket valló emberek kisebb-nagyobb csoportjának¹⁵ erejét felhasználva éri el az anyagi erőforrások gyűjtésével megvalósuló sokrétű célokat, melyek realizálódása a fogalomban is szembetűnő módon meghatározott négy közösségi finanszírozási típus, illetve modell keretei között történik meg. A továbbiakban ezen típusok bemutatására fókuszálunk.

¹⁰ *Útmutató a közösségi finanszírozáshoz*. Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2015, 6. (továbbiakban: *Útmutató*)

¹¹ Az Európai Parlament és Tanács 2020/1503 (EU) rendelete, preambulum.

¹² GÁBOSSY Ákos: Újabb irányzatok a közösségi finanszírozásban. *Pénzügyi Szemle* 2016/4., 547.

¹³ MÓNKA KUTI – GÁBOR MADARÁSZ: Crowdfunding. *Public Finance Quarterly* 2014/3., 357.

¹⁴ KUTI MÓNKA – HORNYÁK MIKLÓS: i. m. 29.

¹⁵ *A magyar nyelv értelmező szótára*. A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete, Akadémia Kiadó, első kiadás, 1962, 314. (továbbiakban: *A magyar nyelv értelmező szótára*)

1.3. A crowdfunding típusai

A fogalmi meghatározás után érdemes az elméleti fogalom gyakorlati alkalmazásának eredményeként létrejövő típusokat, kategóriákat megvizsgálni. A közösségi finanszírozás fiatal intézmény, ennek révén fogalmi háttere, tudásanyagának fejlődése nagyon dinamikus, napi szinten változik, megújul. A közösségi finanszírozásnak több fajtája létezik aszerint, hogy milyen mértékben hasonlít a konstrukció a hagyományos banki és tőkepiaci finanszírozási formákra. Elsődlegesen a korai kutatások keretében megalkotott négy modellből álló kategóriarendszert érdemes bemutatni, a továbbiakban pedig ezt kiegészítve az Európai Bizottság által felállított sok hasonlóval rendelkező, de már hat típust magában foglaló felosztást célszerű ismertetni.

Adományalapú (donation-based) *közösségi finanszírozás*: Szokás filantróp modellnek is nevezni, amelyben a közösség különféle jótékonyági kezdeményezéseket támogat, bárminemű pénzügyi érdek nélkül,¹⁶ pusztán a céllal való szimpatizálás révén jön létre a finanszírozási aktus. A szimpátia kialakulását, valamint az adakozó szellem feléledését különböző tényezők befolyásolhatják, melyek között említhetjük a beszélt nyelvet, a közös kultúrát, a személyes érdeklődési kört, az adott ügygel való azonosulás mértékét és az egyéni anyagi lehetőségeket. Pszichológiai oldalról figyelve pedig a kutatók az együttérzést, a büntudatot, a boldogságot és az identitást határozták meg tényezőkként, melyek befolyásolhatják az adakozás iránti motivációt.¹⁷

Az adományalapú közösségi finanszírozás lehetőségével bárki élhet, valamint a felajánlás összege sem kerül meghatározásra. A támogatók a továbbiakban bemutatásra kerülő finanszírozási típusokkal ellentétben nem kapnak ellenszolgáltatást a pénzükért cserébe. A művészeti, társadalmi kezdeményezések jellemzően ilyen módon toboroznak támogatókat.¹⁸ Ebbe a kategóriába sorolhatjuk a *medical crowdfunding* kampányokat, melyek során egyének számára személyes célra, de akár szervezetek részére is lehetőség nyílik pénzbeli adományokat nyújtani az egészségügyi kiadások fedezése érdekében. Ezekről tanulmányunk befejező részében bővebben fogunk szólni.

Jutalomalapú (reward-based) *közösségi finanszírozás*: Az eddig legismertebbé vált formája a közösségi finanszírozásnak, amelynek esetében a támogatók valamilyen materiális vagy immateriális fizetségben részesülnek a pénzükért cserébe.¹⁹ Az adományalapúhoz hasonlóan nonprofit jellegű, ahol kisebb a felajánlott ellenszolgáltatások értéke, mint a gyűjtött tőke, és általában jutalmakat, szolgáltatást, ajándékokat tűznek ki a támogatók részére a projekt sikeressége esetén.²⁰ Ezek a jutalmak és ajándékok gyakran a támogatott termékek prototípusainak még azok piacon való

¹⁶ GÁBOSSY Ákos: i. m. 547.

¹⁷ ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: i. m. 44.

¹⁸ BETHLENDI András – VÉGH Richárd: *Közösségi finanszírozás – valós lehetőség-e a hazai kisvállalatok számára? Hitelintézeti Szemle* 2014, 103.

¹⁹ GÁBOSSY Ákos: i. m. 547.

²⁰ ESF crowdfunding manual. Kivonat *A Crowdsourcing* című kézikönyvből. Compet-Terra 2016, 5.

megjelenése előtti megszerzését jelentik, így a támogatók ezáltal lényegében elővásárlói magatartást valósítanak meg.

Ezen típus elterjedése többek között annak a ténynek is köszönhető, hogy a projektgazdának nem kell üzletrészt kiadnia a működése beindításához, valamint a modell egyik legnagyobb versenylőnyé a konvencionális banki termékekkel szemben, hogy a finanszírozás jellemzően bizalmi és a bankival ellentétben nem fedezeti alapon valósul meg.²¹ A laikus ember is ezt a formát ismeri leggyakrabban, köszönhetően a jutalomalapú közösségi finanszírozást körülölelő publicitásnak, vagyis nyilvánosságnak, melyet a jutalomalapú nemzetközi crowdfunding platformok biztosítanak. Ezek közül a legnevesebb és legismertebb például a *Kickstarter* nevű online felület,²² ahol több magyar projektgazda is sikeres kampányt folytatott.

Hitelalapú (lending/credit-based) *közösségi finanszírozás*: A felsorolás utolsó két eleme már az üzleti jellegű finanszírozási formákat foglalják magukban, a modellek e két típusa leginkább azok, amelyek a klasszikus befektetői, befektetési motívumokat hordozzák magukban. A hitelalapú közösségi finanszírozás, más kifejezést használva a „peer-to-peer lending” esetében a magánszemélyek bizonyos elvek mentén haladva, különböző kritériumok szerint megállapított kamatért cserébe hitelt adnak másoknak, akik azt meghatározott ütemezés szerint fizetnek vissza. Lényegében egy hitelszerződés valósul meg a felek között, ahol a jelentős befektetői kockázatok megjelenése mellett nagymértékű tőkebevonásra képes a támogatott projektgazda.²³ A befektetői kockázatok leggyakrabban a kölcsönvevő hitelképességéről vagy a finanszírozott projekt mögött állók komoly szándékáról való nehéz meggyőződésből ered. A befektetői kockázatokról több tanulmány is készült, ezek körül a legjelentősebb az Európai Bankhatóság állásfoglalása, melyről a továbbiakban szintén lesz szó.

Részvényalapú (equity-based) *közösségi finanszírozás*: Szokás klasszikus tőkebefektetési modellnek, vagy tulajdonosi tőke alapú finanszírozásnak is nevezni. A projektgazda tőkére tesz szert, míg a befektető üzletrészt és azzal járó szavazati jogot kap, ezáltal részvény vagy kötvényszerű befektetésnek minősül. Részvényalapú kampányt általában már működő, de még korai fázisú vállalkozások indítanak, amelyek már nem egy-egy termék egyszeri megvalósítását, hanem annak üzemszerű, fenntartható fejlődést mutató üzleti modelljét akarják megvalósítani.²⁴

A részvényalapú finanszírozási modell az utóbbi évek során egyre népszerűbbé vált. Mivel a crowdfunding a tömegre, más szavakkal a nagyközönségre támaszkodik, fenntarthatósága és növekedése attól függ, hogy a tömeg milyen motivációval vezérelve fektet be a projektekbe. A közösségi finanszírozás más formáihoz képest

²¹ GÁBOSSY Ákos: i. m. 547.

²² JUHÁSZ Zita: A közösségi finanszírozás csoportalakító szerepe. Gazdaság, Társadalom V. In: *Társadalmi csoportok jövője*. (Szerkesztette: Tóth Attiláné) Arisztotelész Bt., 2018, 25. (továbbiakban: Juhász Zita)

²³ BETHLENDI András – VÉGH Richárd: i. m. 103.

²⁴ HORVÁTH András: *Hogyan szolgálja a közösségi finanszírozás a fenntarthatóságot?* XVI. Soproni Pénzügyi Napok, konferenciakötet, Soproni Egyetemi Kiadó, Sopron, 2022, 343.

a részvényalapú közösségi finanszírozású vállalkozások befektetői inkább befektetési, mint fogyasztási döntést hoznak.

Az előző három modellben megtalálható érzelmi, esetleg közösséghez való tartozás iránti indíttatás ezen modellben nem jelenik meg, sokkal inkább a pénzügyi motiváció lesz a legfontosabb mozgatórugója egy ilyen vállalkozásba történő befektetésnek. Ha a részvényalapú közösségi finanszírozású vállalkozások támogatói hasonlóak lennének a hagyományos befektetőkhez, akkor a fő céljuk az lenne, hogy megtérülést érjenek el a befektetéseikből, azonban jelen esetben nem csak a megtérülés, hanem az azon túli, a hitelalapú modellhez képest hosszabb távú nyereség megszerzése is a cél. A támogató befektetésének megtérülési rátája és nyeresége nagymértékben függ a vállalkozás jövőbeli bevételeitől és a részvények értékétől, így a befektetői kockázat szintén megjelenik ennél a modellen is.²⁵

A bemutatott hagyományosnak vett négy modellt magában foglaló felsorolás bemutatását követően az Európai Bizottság állásfoglalására is érdemes kitérni. Az EU tömegfinanszírozási piaca a világ más nagy gazdaságaihoz képest fejletlen. A szolgáltatásait határokon átnyúlóan kínálni kívánó crowdfunding platformok egyik legnagyobb akadálya évek óta az eltérő engedélyezési követelmények és az Európai Unió közös szabályainak hiánya volt. Ez magas megfelelési és működési költségeket eredményezett, ami megakadályozta, hogy a crowdfunding platformok hatékonyan bővíthessék szolgáltatásaik körét. Ennek eredményeképpen a kisvállalkozások számára kevesebb finanszírozási lehetőség állt rendelkezésre, a befektetők pedig kevesebb választási lehetőséggel és nagyobb bizonytalansággal álltak szemben a határokon átnyúló befektetések során.²⁶ Ezen a helyzeten elsősorban a szintén bemutatásra kerülő az Európai Parlament és a Tanács 2020/1503 rendelete, valamint az Európai Bizottság témában, a kis- és középvállalkozók részére íródott tájékoztató jellegű útmutatói segítettek.

Az útmutató értelmében a közösségi finanszírozás típusainak az alábbiak tekinthetők:

Személyközi hitelezés, mely esetében a közösség pénzt kölcsönöz egy vállalkozásnak azzal a feltétellel, hogy a pénzt meghatározott periódus elteltét követően kamattal növelve szükséges visszafizetnie. Ez a konstrukció nagyon hasonlít a banktól történő hagyományos hitelfelvételhez, csak éppen itt sok befektetőtől származik a tőke.

Sajáttőke-alapú közösségi finanszírozás, melynek legfontosabb jellemzője, hogy a befektetésért cserébe üzletrész kerül eladásra több befektető részére. Az ötlet hasonló a rendes részvények értéktőzsdei adásvételének módjához.

²⁵ Shaista WASIUZZAMAN – Chong Lee LEE – Ong HWAY BOON – Hemalatha Pannir CHELVAM: *Examination of the Motivations for Equity-Based Crowdfunding in an Emerging Market*. https://www.scielo.cl/scielo.php?pid=S0718-18762021000200105&script=sci_arttext, 2025. február 20.

²⁶ *Crowdfunding, What the EU is doing and why?* https://finance.ec.europa.eu/capital-markets-union-and-financial-markets/financial-markets/crowdfunding_en (továbbiakban: EB Crowdfunding) 2025. március 10.

Jutalomalapú közösségi finanszírozás során egyének adományoznak egy projektnek vagy vállalkozásnak, cserébe elvárva azt, hogy a hozzájárulásukért később valamilyen nem pénzbeli jutalmat kapjanak, például árukat vagy szolgáltatásokat.

Adományalapú közösségi finanszírozás esetén a korábbiakhoz hasonlóan egyének adományoznak kis összegeket egy meghatározott jótékonyági projekt nagyobb finanszírozási céljának elérése érdekében, amiért nem kapnak semmilyen formában sem pénzbeli vagy anyagi ellenszolgáltatást.

Nyereségrészesedés/jövedelemmegosztás során vállalkozások megoszthatják jövőbeli profitjukat vagy jövedelmüket a közösséggel a finanszírozás fejében.

Hitelviszonyt megtestesítő értékpapír alapú közösségi finanszírozás lényegében azt jelenti, hogy egyének fektetnek a vállalat által kibocsátott hitelviszonyt megtestesítő értékpapírba, így például kötvénybe.

A fentebb felsorolt típusokon kívül még kiemelendők a *hibrid modellek* is, melyek különlegessége abban rejlik, hogy lehetőséget kínálnak a vállalkozásoknak különböző közösségi finanszírozási típus elemeinek kombinálására,²⁷ így megteremtve a számukra és a befektetőknek is legkézenfekvőbb és leghatékonyabb közösségi finanszírozási kampány megindításának a lehetőségét, azonban még a legszimpatikusabb modell kiválasztása ellenére is felmerülhetnek azok előnyeit túlszárnyaló kockázatok, melyek kezelése és csökkentése egy újabb megvizsgálandó kérdést jelent számunkra.

1.4. A crowdfunding előnyei, a kockázat és kockázatcsökkentés

A közösségi finanszírozásnak számos előnye és hátránya van a projektgazda, a támogatók/finanszírozók és a közösségi finanszírozási szolgáltató szemszögéből. Érdemesebb először az előnyök oldaláról megközelíteni a vizsgált témát, hiszen azok tudatában a felmerülő kockázatok is könnyebben mérlegelhetők.

Az *előny* olyan kedvezőbb körülmény, helyzet vagy állapot, adottság, amelyből haszon, nyereség, siker származik vagy származhat.²⁸ A közösségi finanszírozás hatékony tőkebevonás, amely során a vállalkozás nemcsak tőkéhez jut, hanem márkát épít és egyúttal a piacra jutást is megkönnyíti, befektetői szempontból pedig egy kis összegű, egyszerű és közvetlen tőkebefektetést tesz lehetővé. Olyan üzleti modellt jelent, amely hasonló gondolkodású egyének, cégek és befektetők összehozásával segítheti a fenntartható innovációk kifejlesztését és kiterjesztését.²⁹

Az egyik legfőbb ok, amiért a vállalkozók úgy döntenek, hogy a közösségi finanszírozást mint alternatív finanszírozás keresési módot választják a projektjük megvalósításához, lényegében pont az ehhez *szükséges finanszírozás megszerzését* körülölelő nehézségben rejlik. Sok esetben a hagyományos pénz-, illetve tőkegyűjtési források, mint például saját megtakarítások, banki szolgáltatások vagy kockázati tőke, nem tudnak megfelelni a fiatal, „zöldfülű” vagy éppen a kis- és középvállalkozók

²⁷ Útmutató, 7.

²⁸ A magyar nyelv értelmező szótára, 262.

²⁹ HORVÁTH András: i. m. 341.

igényeinek,³⁰ illetve olykor pont ezen vállalkozások sem felelnek meg a felsorolt tőkeforrások által támasztott feltételeknek.

A közösségi finanszírozás a projektgazda szemszögéből azonban sokkal több előnnyel jár, mint a pusztán pénz- és forrásszerzés. Az online platformokon keresztül és az általuk nyújtott nyilvánosság erejét felhasználva a *vállalkozások jelentős embertömeget érhetnek el*, ahol az egyének közül néhányan értékes szaktudással és piacra való betekintéssel bírhatnak, így közösségi finanszírozás általában lehetővé teszi a velük való *kölcsönös együttműködést* oly módon, amely értékes és költségmentes visszajelzéssel szolgálhat a projektgazdáknak. Ezen visszajelzés egyúttal a *projekt igazolását és megerősítését* is jelenti, hiszen általa a vállalkozás megtudhatja, hogy mások is ugyanúgy hisznek-e a megvalósuló ötletben, és ugyanolyan értékesnek tartják-e azt.

Ha a közösségi finanszírozás során az ötlet létjogosultsága igazolásra került, és nyilvánvalóvá válik az a tény, hogy az ötletnek és a vállalkozásnak a piacon helye van, úgy a bankok, kockázatitőke-befektetők³¹ és üzleti angyalok³² szemében már kevésbé tűnik kockázatosnak a megvalósuló projekt, így az előbb említett források által *további finanszírozáskeresési lehetőségek is megnyílnak* a vállalkozók számára. Végül, de nem utolsósorban a közösségi finanszírozás céljából létrehozott platformokon való jelenlét *hatékony marketingeszköznek* is minősül, mivel eredményes módszer lehet egy új termék, új vállalat vagy bővítés bemutatására azzal, hogy közvetlenül azokhoz szól, akik valószínűleg vásárlók lesznek. Hírverést és érdeklődést kelthet magának a projekt már a termék elkészülése előtt.³³

A közösségi finanszírozás a befektetők számára is hatékony lehet, hiszen lehetővé teszi számukra, hogy egyszerre számos potenciális befektetést vizsgáljanak meg online, és gyorsan megállapítsák, hogy a vállalat és az ötlet megfelel-e portfóliójuk stratégiájának, kockázati hajlandóságuknak vagy más általuk lefektetett kritériumoknak. Lényegében a technológia kihasználásával a crowdfunding az új vállalkozások létrehozását, a munkahelyteremtést és az inkluzív gazdasági növekedést elősegítő mechanizmusként szolgálhat.³⁴

³⁰ Susana BERNARDINO – J. Freitas SANTOS: Crowdfunding: An Exploratory Study on Knowledge, Benefits and Barriers Perceived by Young Potential Entrepreneurs. *Journal of Risk and Financial Management* 2020, 3.

³¹ Kockázati tőke: Angolul ‘venture capital’, a startupok tipikus finanszírozói. Magas kockázatokat vállaló és tőkefinanszírozást nyújtó, jellemzően intézményesült befektetők. Olyan nem hitelviszonyt megtestesítő tőkefinanszírozás, melyen keresztül a befektető részesedést szerez a céltársaságban.

³² Üzleti angyalok: Az üzleti angyalok saját területük elismert szakemberei, akik az üzleti szempontokat figyelembe véve, de alapvetően érzelmi alapon fektetnek startupokba. Saját pénzüket kezelik, így nincs a befektetők oldaláról hozamelvárás az irányukba. Kapcsolatrendszerrel és komoly üzleti tapasztalattal rendelkeznek.

³³ Útmutató, 9.

³⁴ *Crowdfunding's Potential for the Developing World*. 2013. infoDev, Finance and Private Sector Development Department. Washington, DC: World Bank, <https://documents1.worldbank.org/...>

Ameddig az előnyöket inkább a projektgazdák szemszögéből szokás megközelíteni, addig a lehetséges kockázatokat már a támogatók, illetve befektetők érdekeinek vonatkozásában érdemes bemutatni. A *kockázat* lényegében valamilyen cselekvéssel, vállalkozással járó veszély, anyagi veszteség, kár, baj, esetleges kellemetlenség lehetősége.³⁵

A crowdfunding jellegű finanszírozás jelentős kockázatokkal jár, legalapvetőbb probléma az, hogy a kölcsönvevő hitelképességéről vagy a finanszírozott projekt mögött állók komoly szándékáról nehéz meggyőződni. A támogatók számos aszimmetrikus helyzettel szembesülnek, egyrészt pénzügyi döntésük meghozatalakor nem rendelkeznek minden esetben elegendő információval, ami kontraszelekcióhoz³⁶ vezethet, olykor rosszul ítélik meg a kampánysiker esélyét, másrészt erkölcsi kockázat is felléphet az esetükben, ha nincs lehetőségük a források elköltésének személyes ellenőrzésére.³⁷

A jelentős mértékű kockázatok speciális szabályozás kialakítását követelik meg. Itt kell kiemelni a European Banking Authority (EBA), vagyis az Európai Bankhatóság 2015-ben kiadott állásfoglalását, amelyben többek között a közösségi finanszírozás kockázataival is foglalkozott. Az EBA azonosította a projektgazdák, a támogatók és a platformüzemeltetők számára a kockázatokat, valamint a vonatkozó kockázati tényezőket, amelyek jelzik, hogy milyen szabályozási eszközökre lehet szükség a kockázatok mérsékléséhez, csökkentéséhez.

Az állásfoglalás hét kockázatot nevesít elsődlegesen a lending-based crowdfunding vonatkozásában, melyek az alábbiak:³⁸

Partnerkockázat (counterparty risk): Partnerkockázat akkor áll fenn, ha a hitelezőt irreálisan magas megtérülési ráta ígéretével csábítják az ötletbe való befektetésre, ebből adódóan elveszítheti mind a befektetett tőkét, mind a potenciális kamatot, abban az esetben, ha a hitelfelvevő nem képes eleget tenni a visszafizetési kötelezettségének. A partnerkockázat gyakran a platformok hibájából áll elő, többek között akkor, ha a platform nem ellenőrzi a honlapot használó hitelfelvevők hitelképességét, vagy, ha a platform nem tesz elérhetővé érthető és megbízható magyarázatokat a projektről, a finanszírozási mechanizmusokról, valamint egyéb befektetőknek szóló oktatóanyagokat, így a hitelező nem ismeri meg kellőképpen partnerét és a választott platform működését.

bank.org/curated/en/409841468327411701/pdf/840000WP0Box380crowdfunding0study00.pdf, 2025. március 20. (továbbiakban: Crowdfunding)

³⁵ *A magyar nyelv értelmező szótára*, 301.

³⁶ Kontraszelekció: Más néven ellenkiválasztódás; olyan rendszer, ahol a rossz tulajdonságok kerülnek előtérbe, a jók pedig háttérbe szorulnak.

³⁷ KUTI Mónika – HORNYÁK Miklós: i. m. 30.

³⁸ Opinion of the European Banking Authority on lending-based crowdfunding. *European Banking Authority* 2015/03. <https://www.eba.europa.eu/sites/default/files/documents/10180/983359/f6106173-dc94-4d22-ade8-d40fce724580/EBA-Op-2015-03%20%28EBA%20Opinion%20on%20lending%20based%20Crowdfunding%29.pdf>, 12–18. (továbbiakban: EBA: Opinion)

Csalás kockázata (risk of fraud): A hitelezőt veszteség érheti, ha a hitelfeltevő csalárd módon jár el. Csalás következtében a hitelező bizonytalanná válhat a közösségi finanszírozási platform hírnevét és biztonságát illetően, továbbá a hitelfeltevőbe vetett bizalma is megrendülhet. Kivételes esetekben akár még a hitelező személyes adatait is ellophatják vagy visszaélhetnek azokkal. A kockázat ezen fajtája legtöbbször az internet által lehetővé tett anonimitásból és arc nélkülségből ered, mely lehetőséget teremt az egyének számára arra, hogy hamis tények állításával, hamis befektetési lehetőségeket kínálva egy crowdfunding platformon keresztül hitelezők megtévesztésével pénzhez jussanak. Továbbá a csalást maguk a platformok is elkövetik, mivel a platformok eredetileg nem kötelesek megfelelni a jogi tájékoztatási vagy közzétételi követelményeknek, így a hitelezők és a hitelfeltevők számára nehezzé válhat független információkat találni a tömegfinanszírozási platformok hírnevéről és megbízhatóságáról.

Transzparencia hiányából és a félrevezető információkból fakadó kockázat (lack of transparency or misleading information): A hitelező nem tudja azonosítani a platformnak, a platform vezetőinek, kulcsfontosságú alkalmazottjainak és részvényeseinek összeférhetlenségét, melynek akkor van jelentősége, ha a felsorolt személyek rejtett pénzügyi érdekeltséggel rendelkeznek a hitelfeltevők vállalkozásában. A félrevezető információk leggyakrabban az átláthatatlan árképzési struktúrában vagy a felekre vonatkozó egyéb félrevezető információkban testesülnek meg, melyeket a szerződési feltételek a platform honlapján történő teljes körű közzétételének a hiánya, valamint a feltételek nem egyértelmű és nem érthető nyelven való megfogalmazása valósít meg.

Jogi kockázat (legal risks), ideértve az igényérvényesítési bizonytalanságokból fakadó kockázatokat: A hitelező bizonytalan az érintett felekkel szembeni jogait és kötelezettségeit illetően. Ez a kockázat akkor merül fel, ha a tömegfinanszírozási platform nem tesz közzé érthető információkat a platform által nyújtott szolgáltatásokról, valamint nem közli a hitelezőkre és a hitelfeltevőkre vonatkozó szerződéses jogok és kötelezettségek leírását. A hitelező igényérvényesítési lehetősége a platformok által nyújtott nem megfelelő panaszkezelési mechanizmus miatt csorbulhat. Ez a kockázat a résztvevőkre vonatkozó, jól strukturált panaszkezelési szabályozás hiánya miatt merül fel.

Likviditási kockázat (liquidity risk): A hitelezők likviditási problémákkal szembesülhetnek, ha a hitelnyújtás után a törlesztés nem a megállapodás szerinti ütemezés szerint történik. Ez a kockázat a pénzeszközök rendelkezésre állásának hiánya vagy elégtelen ütemezése miatt vetődik fel.

Működési kockázat (operational risks): A hitelezőt veszteség érheti, ha a crowdfunding platformon technikai problémák merülnek fel. Ez a kockázat akkor jelenik meg, ha nem léteznek, vagy, ha léteznek, akkor nem megfelelőek a tömegfinanszírozási platformot támogató vállalatirányítási intézkedések. Egy másik ok-okozati tényező az, hogy egy adott platform technológiai vagy informatikai szempontból hibás.

Pénzmosási kockázat (money laundering): A tömegfinanszírozási platformokkal való visszaélés is létező veszélyt jelent. Ez a kockázat az ügyfelek átvilágításának a hiánya vagy elégtelen volta miatt merül fel, valamint az alkalmazandó pénzmosás elleni

szabályozás alkalmazásának az elmaradása is okozati tényezője lehet annak a kockázatnak, hogy egy adott platformot bűncselekmény elkövetése céljából használnak fel.

A kockázatok felismerése és azonosítása után kerülhet sor a kockázatok és kockázati tényezők kezelésére irányuló lehetséges szabályozási intézkedések megalkotására, melyre az EBA-állásfoglalás szintén kitér. Ezek a teljesség igénye nélkül az alábbiak:³⁹

Elsődlegesen kiemelendő megoldást a platformokon meghirdetett projektekre, valamint az ügyfelekre vonatkozó *átvilágítási eljárások megalkotása* jelenti, mely megvalósulhat pozitív, illetve negatív oldalról: pozitív oldalról megközelítve a felmerülő kockázatok kezelése a tömegfinanszírozási platformok kötelezésében rejlik, melynek értelmében a platformokat kötelezni kell arra, hogy részletes információkat tegyenek közzé saját kezelésű honlapjaikon arról, hogy milyen mértékben végeztek kockázátértékelést. Negatív irányból megközelítve pedig a platformok kötelessége, hogy tisztességes, világos és nem félrevezető módon szintén elérhetővé tegyék a felek számára annak a tényét, ha egyáltalán nem végeztek kockázátértékelést az adott projektekre és az ügyfelekre tekintettel.

Másodlagosan szintén megoldást jelent a hitelezők és hitelfelvevők *hitelképességének vizsgálata*. Az EBA véleménye szerint a platformok kötelezhetők lehetnének arra, hogy maguk hozzák létre a hitelezővédelmi szolgáltatásaikat, illetve létesítményeiket. Ez a követelmény megtestesülhet például a visszafizetések biztosítása érdekében történő, a díjak egy bizonyos részének visszatartásában arra az esetre, ha a hitelfelvevő nemfizetéssel fenyegetett állapota állna elő. Továbbá szintén célravezető megoldás lenne, ha a hitelfelvevőket köteleznék arra, hogy a projektjük nyilvánosságra hozatalával egyidejűleg a platform által kért, saját hitelképességükkel kapcsolatos adatokat szolgáltatassanak a crowdfunding platformok számára és/vagy a hitelezők részére.

Az EBA szintén fontosnak tartja a *részrtvevők védelmét esetleges platformhibák fennállása esetén*, így tömegfinanszírozási platformoktól megkövetelhető, hogy rendelkezzenek olyan szervezeti megoldásokkal, amelyek biztosítják a hitelek kezelésének folytonosságát abban az esetben is, ha a platform megszokott működése technikai vagy egyéb okból kifolyólag szünetel. Ezek a rendelkezések megtestesülhetnek egy kártalanítási rendszer vagy a platform oldaláról történő nemteljesítés esetére szóló biztosítási fedezetet létrehozásában.

Lényegesen csökkentené a kockázatok mértékét, ha a tömegfinanszírozási platform működése valamely hivatalos szerv vagy hatóság *engedélyének kiadását* vagy az általuk történő *nyilvántartásba vételét* követően kezdődhetne meg. A platformoknak rendelkezniük kell a nemzeti pénzügyi felügyeleti hatóság engedélyével, vagy legalább egy hatóság hivatalos nyilvántartásában kell szerepelniük. Mindezek mellett a platformokat kötelezni kell arra is, hogy honlapjukon közzétegyék engedélyezési vagy regisztrációs adataikat annak érdekében, hogy azok mindenki számára hozzáférhetőek legyenek.

³⁹ Opinion, EBA 19–23.

Az adatvédelmi intézkedések sem elhanyagolhatóak, a crowdfunding platformoknak megfelelő dokumentumkezelési politikát kell alkalmazniuk, melynek tényét egyértelműen meg kell határozniuk a szerződési feltételeikben.

Az összeférhetetlenség kezelésére vonatkozó követelményeket is megfogalmaz az EBA, a crowdfunding platformok, részvényeseik, vezetőik vagy kulcsfontosságú alkalmazottjaik nem rendelkezhetnek vagy nem szerezhetnek pénzügyi érdekeltséget a hitelfelvevők vállalkozásában, melynek érdekében a tömegfinanszírozási platformokat minden esetben kötelezni kell arra, hogy intézkedéseket hajtsanak végre a potenciális összeférhetetlenségek azonosítására és kezelésére.

A panaszkezelési eljárások tekintetében a platformoktól megkövetelhető, hogy megfelelő panaszkezelési mechanizmust hozzanak létre. A panaszkezelésre vonatkozó világos és rugalmas, nyílt politikát a platform általános szerződési feltételeiben is kifejezetten le kell írni.

A pénzmosás elleni fellépés eszközüül a platformok pénzmosás elleni irányelv⁴⁰ hatálya alá történő bevonása tekinthető. A pénzmosás, a terrorizmus finanszírozása és a pénzügyi bűncselekmények kockázata elsősorban a személyes azonosítást nem igénylő, peer-to-peer alapon történő, tranzakciókat végrehajtó hitelfelvevők/hitelezők határok nélküli jellegéhez és potenciális anonimitásához kapcsolódik. A platformoknak észszerű gondossággal kell gondoskodniuk az ilyen értelemben vett megfelelő ellenőrzések kialakításáról és fenntartásáról.

A fentebb ismertetett kockázatcsökkentési megoldásokból jól kitűnik, hogy az EBA álláspontja szerint a platformok kötelessége, hogy olyan biztonságos és kijátszhatatlan közeget teremtsenek, ahol egyik fél részéről sem történhet meg a másik rosszsziszemű megkárosítása. A kockázatkezelés azonban nem csupán a platformok kötelezésében merül ki, legfontosabb jelen esetben is a megfelelő joganyag és háttérjogszabályok megalkotása, alkalmazása és kikényszerítése, éppen ezért a továbbiakban a crowdfunding még gyerekcipőben járó jogi szabályozásáról lesz szó.

1.5. A crowdfunding jogi szabályozása

1.5.1. JOBS Act

Közösségi finanszírozás, ha nem is az eddigiekben ismertetett formában, de mindig is létezett, hisz a vállalkozó szellemű egyének ötleteik megvalósítása érdekében a korai időkben gyakran fordultak az ismeretségi körükhöz anyagi támogatásért. Ez az ismeretségi kör jelentette a potenciális befektetők első körét, akik érdekeltek lehettek egy új vállalkozás finanszírozásában. Ezt a tőkeszerzési formát hívja a szakma FFF, vagyis *Family, Friends, Fools finanszírozásnak*,⁴¹ melynek pontosan annak egyszerűségéből és az azt lehetővé tevő emberi kapcsolatokból adódóan nem is létezett átfogó, valamint kikényszeríthető szabályozása.

⁴⁰ Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2015/849 irányelve a pénzügyi rendszerek pénzmosás vagy terrorizmusfinanszírozás céljára való felhasználásának megelőzéséről (Anti-Money Laundering Directive AMLD).

⁴¹ HORVÁTH András: i. m. 340.

A 2008-as a pénzügyi válságot követő technológiai fejlődés és innováció azonban új lehetőségeket teremtett, az új helyzet pedig a szabályozás szükségességét vonta maga után. Ezen szabályozási igényre leggyorsabban az Amerikai Egyesült Államok reagált, melynek eredménye a 2012. április 5-én elfogadott *Jumpstart Our Business Startups Act*, vagyis a *JOBS Act* megszületése volt, melyet Barack Obama elnök írt alá. A szabályozás elsődlegesen lazított az Amerikai Értékpapír- és Tőzsdefelügyelet (Securities and Exchange Commission; SEC) által a kisvállalkozásokra vonatkozóan bevezetett szabályozáson oly módon, hogy megkönnyítette az induló vállalkozások és a kisvállalkozások számára a tőkéhez való hozzájutást, elsősorban azért, mivel a törvény elfogadásakor a kisvállalkozások tevékenysége a pénzügyi válság alatt és után lényegesen csökkent azt követően pedig stagnált,⁴² köszönhetően a családi megtakarítások felélésének és a kisebb bankok megszűnésének. Ezen szabályozás pozitív és a teljes gazdaság számára előnyös következmények láncolatát eredményezte, mivel, ha a vállalkozások élhetnek a finanszírozáshoz való hozzáférés lehetőségével, akkor egyben lehetőségük nyílik arra, hogy növekedjenek és több munkavállalót vegyenek fel, amely elsődlegesen a válság következtében hosszú időn át fennálló munkanélküliségen segített, valamint általa elgördültek az akadályok a kezdő vállalkozások egyszerűsített, internetalapú, kis volumenű tőkebevonása elől.

A törvény nevében szerepel a *startup* kifejezés. Sem nemzetközi szintén, sem itthon nincs egy egységesen elfogadott fogalom a startupvállalkozásokat tekintve, számos megfogalmazással találkozhatunk. Általában startupról akkor beszélünk, amikor egy induló vállalkozás nagy növekedési potenciállal rendelkezik, és valamilyen innováció jellemzi a termékét és a működését. A definíciók szerint ezen vállalkozások alapvető célkitűzése, hogy nemzetközi piacokon jelenjenek meg minél előbb.⁴³ A startupok olyan vállalkozások tehát, melyek korai fázisúak, főleg üzleti ötletből állnak, amelyek semmiféle mutatónak nem tudnának megfelelni, sem a nyilvános értékpapír-kibocsátáshoz szükséges dokumentációt nem tudnák elkészíteni.

A startupok a platformokon úgy tudnak tehát tőkegyűjtő kampányt indítani, ha rájuk más szabályok vonatkoznak, mint ami hagyományos pénzügyi piacokon jellemző,⁴⁴ ezt tette lehetővé a JOBS Act számukra azáltal, hogy úgynevezett kivétel-szabályokat, mint *tömegfinanszírozási mentességeket* (crowdfunding exemption) határozott meg a közösségi finanszírozásra tekintettel. Ez azt jelenti, hogy amennyiben egy vállalkozás a tőkegyűjtése során eleget tesz bizonyos a JOBS Act-ban meghatározott kritériumoknak, akkor a tőkegyűjtést sokkal lazább és kevésbé szigorú szabályok mellett valósíthatja meg.

A JOBS Act elsőként a tranzakciók volumenére vonatkozóan állapít meg korlátokat, mint kivétel-szabályokat, mind a kibocsátás aggregált⁴⁵ volumenét, mind

⁴² Gabe ALPERT: *Jumpstart Our Business Startups (JOBS) Act Overview 2022*. <https://www.investopedia.com/terms/j/jumpstart-our-business-startups-act-jobs.asp>, 2025. február 21.

⁴³ MÁRKUS Mónika: *Mérlegen a hazai start-upok*. Logisztika-Informatika-Menedzsment Nemzetközi Tudományos Konferencia, BGE GTK, Zalaegerszeg, 2016, 195.

⁴⁴ BETHLENDI – VÉGH: i. m. 114.

⁴⁵ Aggregált: Különálló részek összekapcsolásával létrejövő, összesített, egyesített.

befektetővédelmi szempontból az egy befektető számára értékesíthető volumen nagyságát illetően. Így tehát a magáncégek, vagyis a törvény szavaival élve a kibocsátók („issuers”) 12 hónapos időszak alatt legfeljebb 1 millió USA-dollárt gyűjthetnek korlátlan számú befektetőktől, beleértve a nem telefonos befektetőket is, közösségi finanszírozáson keresztül. Az egyéni befektető oldaláról nézve egy 12 hónapos periódusban értékesíthető volumenhatárt 2000 USA-dollárban határozza meg a törvény, ettől az összegtől csak a befektető éves jövedelmét figyelembe véve lehet eltérni.⁴⁶

A tranzakciók volumenén kívül a JOBS Act betartandó követelményként szintén kivételszabályokat határoz meg mind a platformokra, mind pedig a kibocsátókra vonatkozóan. A tranzakciókban közvetítőként közreműködő személyeknek vagy brókerként vagy finanszírozási portálként/platformként regisztrációs kötelezettsége van egyrészt az Amerikai Értékpapír- és Tőzsd felügyeletnél, másrészt pedig minden érintett önszabályozó szervezetnél (self-regulatory organization; SRO). A regisztrációs kötelezettségből következik, hogy a közvetítők a SEC által meghatározott és megfelelőnek tartott információkat kötelesek közzétenni, valamint biztosítaniuk kell a tanulmányunkban korábban már ismertetett az EBA által meghatározott kockázatsökkentési intézkedésekkel azonos jelentéstartalmú követelmények érvényesülését. Így tehát felelősséget kell vállalniuk afelől, hogy minden befektető megismerte a befektetéssel kapcsolatos, oktató jellegű információkat, továbbá biztosítaniuk kell, hogy az értékpapírok tervezett értékesítését megelőzően legalább 21 nappal a kibocsátóval kapcsolatos minden releváns információ elérhető legyen mind a SEC, mind a befektetők számára, emellett megfelelő intézkedéssel csökkenteniük kell a tranzakciókhoz kapcsolódó csalás kockázatát, valamint a befektetőkkel kapcsolatos információkat bizalmas módon kötelesek kezelni, illetve kötelességük folyamatosan ellenőrizni azt, hogy egyetlen befektető se lépje túl az előzőekben említett befektetési korlátokat.⁴⁷

A tömegfinanszírozási mentességeket igénybe vevő kibocsátók csak akkor élhetnek a mentességből származó előnyökkel, ha értékpapírjaikat a fentebb ismertetett közvetítőkön keresztül értékesítik, továbbá az ő esetükben is eleget kell tenniük a SEC által meghatározott pénzügyi és egyéb információkat érintő adatközlési kötelezettségnek a SEC, illetve a befektetők irányába.⁴⁸

Ilyen információk többek között a kibocsátóval és annak működésével kapcsolatos minden lényeges adat, így tehát:

- A kibocsátó neve, jogi formája, címe/székhelye, valamint honlapjának a címe.
- Vezető állású tisztségviselői, valamint a kibocsátóban 20%-ot meghaladó részesedéssel rendelkezők megnevezése.
- A kibocsátó üzleti modelljének, valamint a jövőbeni üzleti terveinek a bemutatása.

⁴⁶ Ron KITCHENS – Phillip D. TORRENCE: The JOBS Act – Crowdfunding and beyond; *Economic Development Journal* Volume 11, Number 4, Fall 2012, 44.

⁴⁷ BETHLENDI András – VÉGH Richárd: i. m. 115.

⁴⁸ Ron KITCHENS – Phillip D. TORRENCE: i. m. 44.

A fentebb meghatározott adatokon túl a kibocsátó tőkebevonással kapcsolatos tevékenységét érintő információkat ugyanúgy közölni kell, melyek az alábbiak:

- A kibocsátás során bevont források tervezett felhasználási célja, illetve ezen felhasználási cél részletesebb leírása.
- A kibocsátással bevonni tervezett forrás összege, továbbá azon határidő megjelölése, ameddig a kibocsátó szeretné lezárni a tervezett forrásbevonást; ezt kiegészítve a kibocsátó köteles folyamatosan informálni a befektetőket a forrásbevonás folyamatáról.
- A nyilvánosság számára felajánlott értékpapírok ára, vagy azon értékelési módszer, amely az ármeghatározás alapjául szolgál.

Végezetül legalább évente a kibocsátó beszámolót, valamint a működési eredményéről szóló jelentést köteles benyújtani az SEC-nek, továbbá mindezen dokumentumokat a befektetők számára hozzáférhető módon szükséges közzétenniük.⁴⁹

A JOBS Act hatása: A JOBS Act alkalmazása, amely a különböző intézkedések egyfajta halmazát jelenti, nem meglepő módon ahhoz vezetett, hogy egyes rendelkezések sikeresebbek voltak, mint mások, de összességében elmondható, hogy a törvény jelentős és maradandó változtatásokat eszközölt az értékpapír-törvényekben, valamint a tőzsdei bevezetés (initial public offering; IPO) folyamatának egyszerűsítésére összpontosított azáltal, hogy csökkentette a tőzsdére lépés néhány költségét és terhét mindazon kibocsátók számára, akik fentebb bemutatott kivételszabályok körében meghatározott követelményeknek eleget tettek.⁵⁰

1.5.2. Az Európai Unió szabályozási törekvései

Az európai országok, kivéve az Egyesült Királyságot messze elmaradtak a közösségi finanszírozás piacát illetően, azonban a lemaradás ellenére is a pénzügyi válság óta ezen finanszírozási formának egyre szélesebb körben történő elterjedése figyelhető meg Európa többi országában is, köszönhetően a válság következtében a bankok hiteltelési tevékenységében bekövetkező csökkenésnek, és a finanszírozáshoz való hozzáférés nehezebbé válásának. Iparági becslések szerint 2012-ben közel félmillió projektet finanszíroztak tömegfinanszírozáson keresztül Európa-szerte.⁵¹

Tekintettel a tömegfinanszírozási kampányok nagy változatosságára, az adott kampány jellemzőitől függően különböző uniós szabályok is vonatkozhatnak a crowdfundingra. Kiemelendő többek között a pénzmosás elleni irányelv⁵² valamint a pénztátalásokat kísérő megbízási adatokról szóló rendelet,⁵³ melyek célja a pénzmosás megakadályozása, alkalmazásuk pedig nélkülözhetetlen, hiszen a közösségi

⁴⁹ BETHLENDI – VÉGH: i. m. 116.

⁵⁰ Ron KITCHENS – Phillip D. TORRENCE: i. m. 46.

⁵¹ *Communication on crowdfunding in the European Union – Frequently Asked Questions.* European Commission, Brussels, 27 March 2014, 2.

⁵² Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2015/849 irányelve.

⁵³ Az Európai Parlament és Tanács (EU) 1781/2006/EK rendelete.

finanszírozásra is ugyanazok a feltételek vonatkoznak, mint bármely más típusú pénzügyi tranzakcióra. Szintén közvetett módon a crowdfundingot mint alternatív finanszírozási formát érintő szabályozás az egységes szabadalmi oltalomról szóló rendelet,⁵⁴ melynek célja, hogy az uniós országokban könnyebben hozzáférhető szabadalmat hozzanak létre azon projektgazdák számára, akik találmányukat még a nyilvánosságra hozatal előtt oltalomban kívánják részesíteni. Az elektronikus kereskedelemről szóló irányelv⁵⁵ megkönnyíti a platformok piacra jutását az EU-ban, és meghatározza az online közvetítők felelősségére vonatkozó szabályokat, mely szintén fontos szerepet játszik a tömegfinanszírozás európai alkalmazásában.

A közvetett hatást gyakorló rendeletek és irányelvek mellett az esetünkben legfontosabb joganyag az Európai Parlament és Tanács 2020/1503 számú, az európai közösségi finanszírozási üzleti szolgáltatókról szóló rendelete, mely egységes szabályokat állapít meg az egész EU-ban az üzleti finanszírozáshoz kapcsolódó részvény (equity-based) és hitelnújtási (lending-based) alapú tömegfinanszírozási szolgáltatások tekintetében. Lehetővé teszi a platformok számára, hogy egységes szabályrendszer alapján ún. „uniós útlevelet” vagy más néven uniós címkét kérjenek, amely megkönnyíti számukra, hogy egyetlen engedély birtokában az egész EU-ban szabadon nyújthassák szolgáltatásaikat.⁵⁶

A rendelet megszületése előtt az Európai Bizottság (továbbiakban Bizottság) nem tervezett azonnal a jogalkotási kezdeményezési jogával élni, elsődlegesen továbbvizsgálta a közösségi finanszírozás körüli piaci fejleményeket annak érdekében, hogy jobb képet kapjon arról, hogy ez a finanszírozási forma hogyan illeszkedik a tágabb pénzügyi környezetbe. 2013 októberében megkezdődött konzultációk, tanulmányok, jelentések és kezdeti hatásvizsgálatok eredményeül a Bizottság 2018-ra elkészült jogalkotási javaslatával.⁵⁷

A javaslat hátterében azon cél megvalósítása állt, melynek értelmében az innovatív vállalkozások, induló vállalkozások és az egyéb, tőzsdén nem jegyzett vállalkozások számára lehetővé válhasson a finanszírozási eszközökhöz való hozzáférés, mivel ez napjainkban az említett vállalkozások számára továbbra is nehézséget jelent, különösen akkor, amikor az induló szakaszból átlépnek a növekedési szakaszba. A Bizottság javaslata ún. uniós címkét hozott létre a részvény- és hitelalapú közösségi finanszírozási platformok számára, amely lehetővé tette számukra a határokon átnyúló tevékenységet és arányos módon igyekezett kezelni a kockázatokat, ezzel könnyíteni kívánta a közösségi finanszírozási szolgáltatások elterjedését a belső piacon, ezzel pedig javítva az említett vállalkozások számára a finanszírozási eszközökhöz való hozzáférést. Ebből az okból kifolyólag az adományalapú és a jutalomalapú közösségi finanszírozás kihagyásra került a javaslatból, mivel ezen modellek

⁵⁴ Az Európai Parlament és Tanács (EU) 1257/2012/EU rendelete.

⁵⁵ Az Európai Parlament és Tanács (EU) 2000/31/EK irányelve.

⁵⁶ EB Crowdfunding.

⁵⁷ EB Crowdfunding.

bevonása szükségtelen lenne, hiszen nem foglalkoznak a pénzügyi termékekkel és az ezen termékek által teremtett információk aszimmetriával.⁵⁸

A javaslat jogalapja az Európai Unió működéséről szóló szerződés (röviden: EUMSZ) 114. cikke, amely lehetővé teszi a tagállami rendelkezések közelítésére vonatkozó olyan intézkedések elfogadását, melyeknek tárgya a belső piac megteremtése és működése. A közösségi finanszírozás intézménye mellől a javaslat megszületésekor hiányzott egy *célzott és koherens szabályozási és felügyeleti rendszer*. Az Unión belül a közösségi finanszírozási szolgáltatókra alkalmazott eltérő keretek és szabályok akadályozták a közösségi finanszírozási tevékenység uniós szintű kibővítését. A szabályozások olykor szembeeső különbségei és a tagállamok által elfogadott eltérő jogszabályi hatályok akadályozták a közösségi platformok egész EU-ra kiterjedő működését, mivel üzleti modelljeiket az egyes joghatóságokhoz kellett igazítaniuk, ebből adódóan gyakran több nemzeti engedélyre vagy regisztrációra volt szükségük, és eltérő nemzeti jogszabályoknak kellett megfelelniük, mindezek tetejében ezen tényezők magas költségeket eredményeztek számukra.

Az EU-n belül a vállalkozások működésére vonatkozó egységes feltételek bevezetésével a javaslat, majd a később elfogadott rendelet megszüntette a nemzeti jogi keretek közötti különbségeket, amelyek uniós szinten a piac széttagoltságához vezettek. A közösségi finanszírozási platformok, a projektgazdák és a befektetők számára is csökkentette a túlzott összetettséget, a pénzügyi és adminisztratív terheket, ugyanakkor egyenlő versenyfeltételeket biztosított az azonos uniós címkét használó összes szolgáltató számára.⁵⁹

Az elfogadott rendelet egységes követelményeket állapít meg a közösségi finanszírozási szolgáltatások nyújtására, a közösségi finanszírozási szolgáltatók szervezetére, engedélyezésére és felügyeletére, a közösségi finanszírozási platformok működésére, valamint a közösségi finanszírozási szolgáltatásoknak az Unióban történő nyújtásával kapcsolatos átláthatóságra és marketingközleményekre vonatkozóan.⁶⁰

A rendelet I. fejezetének általános rendelkezései és fogalom-meghatározásai után a rendelet II. fejezete foglalkozik a közösségi finanszírozási szolgáltatások nyújtásával és a közösségi finanszírozási szolgáltatók szervezeti és működési követelményeivel. A szolgáltatókkal szemben támasztott legfontosabb követelmények a rendelet cikkei mentén haladva az alábbiak:⁶¹

- *Hivatalosan engedélyezettnek kell lenniük a letelepedési helye szerinti tagállam illetékes hatósága által.*
- *Az ügyfelek érdekeinek leginkább megfelelően, becsületesen, tisztességesen és szakszerűen kell eljárniuk.*

⁵⁸ *Javaslat Az Európai Parlament és Tanács rendelete az európai közösségi finanszírozási üzleti szolgáltatókról.* Európai Bizottság, Brüsszel 2018. 3. 8. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/HTML/?uri=CELEX:52018PC0113> (továbbiakban: Javaslat).

⁵⁹ Javaslat.

⁶⁰ Az Európai Parlament és Tanács 2020/1503 (EU) rendelete az európai közösségi finanszírozási üzleti szolgáltatókról 1. cikk (1) bekezdés [továbbiakban: 2020/1503 (EU) rendelet].

⁶¹ 2020/1503 (EU) rendelet 3–11. cikk.

- *Tilos elfogadniuk bárminemű díjazást* abból a célból, hogy a befektetői megbízásokat egy meghatározott közösségi finanszírozási ajánlat felé irányítsanak.
- Legalább minimális szinten *át kell világítaniuk* a közösségi finanszírozási forrást kereső projektgazdákat.
- *Eredményes és átlátható eljárásokat kell működtetniük* az ügyfelektől kapott panaszok gyors, tisztességes és következetes kezelése céljából.
- A közösségi finanszírozási szolgáltatóknak semmilyen érdeke nem fűződhet a közösségi finanszírozási platformjaikon szereplő közösségi finanszírozási ajánlatokhoz. Be kell tartaniuk az *összeférhetlenségi követelményeket*, többek között azt a tilalmat, hogy a saját platformjaikon lévő ajánlatokba fektessenek be.
- Meg kell felelniük bizonyos *prudenciális*⁶² *követelményeknek*, így tehát rendelkezniük kell összecszerű prudenciális biztosítékokkal.
- Minden évben *el kell küldeniük a nemzeti hatóságoknak* a platformjaikon keresztül finanszírozott projektek bizalmas listáját.

A rendelet elfogadását megelőzően fennálló, a közösségi finanszírozásban érdekelt befektetőket érintő kockázatok elsődlegesen a befektetővédelmi intézkedések alkalmazásával küszöbölhetők ki, ilyen rendelkezéseket a rendelet IV. fejezete is tartalmaz. Az említett fejezetben megfogalmazott rendelkezések a közösségi finanszírozási szolgáltatókkal szemben határoznak meg követelményeket, ennek értelmében:⁶³

- *Biztosítaniuk kell*, hogy az ügyfelek részére nyújtott valamennyi tájékoztatás és marketinganyag tisztességes, világos és nem megtévesztő módon közzétételre került.
- Kötelesek a közösségi finanszírozási projektek *nemteljesítési rátáit* évente *közzétenni platformjaikon*, legalább az azt megelőző 36 hónapra vonatkozóan, valamint közzétételi kötelezettségük kiterjed az eredményekről szóló kimutatások elkészítésére minden pénzügyi év végét követő négy hónapon belül.
- *Vizsgálniuk kell*, hogy van-e olyan szolgáltatásuk, amely megfelelő lenne a leendő nem szakmai ügyfelek, tehát tapasztalatlan befektetők számára, továbbá négynapos gondolkodási időszakot kötelesek biztosítani, mielőtt lehetővé tennék az ügyfelek számára a közösségi finanszírozási projektekbe történő befektetést.
- Feladatuk a *leendő befektetők tájékoztatása* egy kiemelt befektetési információkat tartalmazó adatlappal, amely felhívja a figyelmet az esetleges pénzügyi veszteségekre.
- *Nyilvántartást kell vezetniük* a szolgáltatásaikról, tranzakcióikról és az ügyfelekkel kapcsolatos minden adatról, melyet legalább öt évig meg kell őrizniük, és biztosítaniuk kell ügyfeleiknek a számukra nyújtott szolgáltatások nyilván tartásához való hozzáférést.

⁶² Prudenciális: okos, körültekintő; elővigyázatosságra vonatkozik.

⁶³ 2020/1503 (EU) rendelet, 19–26. cikk.

A közösségi finanszírozás zavartalan működését a Bizottság javaslata és az elfogadott rendelet értelmében az illetékes hatóságok és az Európai Értékpapír-piaci Hatóság (European Securities and Markets Authority; ESMA) által ellátott felügyelet biztosítja, ezzel kapcsolatos rendelkezéseket a rendelet VI. fejezete tartalmaz, külön foglalkozva az illetékes nemzeti hatóságokat és az ESMA-t érintő feladatokkal. A nemzeti hatóságok, melyeket a tagállamok jelölnek ki és azokról ESMA-t tájékoztatják, kötelesek.⁶⁴

- Olyan *eljárásokat kidolgozni*, amelyek lehetővé teszik az ügyfelek és más érdekelt felek számára, hogy panaszt nyújtsanak be az illetékes hatóságokhoz a rendeletnek a közösségi finanszírozási szolgáltatók általi feltételezett megsértésével kapcsolatban.
- Feladataik teljesítése érdekében az illetékes hatóságok *vizsgálati és felügyeleti hatáskörökkel rendelkeznek*, ennek értelmében helyszíni ellenőrzéseket folytathatnak, kötelesek átvilágítani azokat a jogi személyeket, amelyek közösségi finanszírozási szolgáltatásokat kívánnak nyújtani, valamint többek között felüggeszthetik a közösségi finanszírozási szolgáltatások nyújtását.
- A hiánytalan kérelem kézhezvételétől számított három hónapon belül *kötelesek értékelni*, hogy a leendő közösségi finanszírozási szolgáltató megfelel-e a rendeletben meghatározott követelményeknek.
- Későbbi illegális magatartás vagy a platform használatának kilenc egymást követő hónapon keresztül történő elmulasztása esetén *visszavonhatják az engedélyüket*.
- *Naprakész információkat kötelesek közzétenni* a honlapjaikon a közösségi finanszírozási szolgáltatók marketinganyagára vonatkozó nemzeti törvényekről és rendeletekről.
- *Közigazgatási szankciókat és egyéb közigazgatási intézkedéseket alkalmazhatnak* a büntetőjogi szankciókon kívül, ilyen például a közigazgatási pénzbírság.
- *Szakmai titoktartási és adatvédelmi kötelezettségük van*.
- Kötelesek *együttműködni és információt cserélni* az illetékes hatóságok egymással, valamint az Európai Értékpapír-piaci Hatósággal.

Az együttműködés keretében az ESMA-nak:

- Különböző *szabályozástechnikai standardtervezeteket* kell kidolgoznia, majd benyújtania az Európai Bizottsághoz a jogalkotás támogatása érdekében;⁶⁵
- *Nyilvántartást kell készítenie* az összes közösségi finanszírozási szolgáltatóról. Az ESMA-nak ezt a nyilvántartást a honlapján nyilvánosan elérhetővé és rendszeresen naprakésszé kell tennie.⁶⁶

⁶⁴ 2020/1503 (EU) rendelet, 29–38. cikk.

⁶⁵ 2020/1503 (EU) rendelet, 7. cikk (5) bekezdés.

⁶⁶ 2020/1503 (EU) rendelet, 14. cikk (1) bekezdés.

A *rendelet utóhatása* szerte Európában érezhető volt, hiszen az egész Európai Unióra kiterjedő szabályok megkönnyítették a közösségi finanszírozási platformok számára, hogy egyetlen, országhatárokat átlépő rendszerben fejlesszék és kínálják szolgáltatásaikat. A lakossági befektetők és vállalkozások számára javították az ezen innovatív finanszírozási formához való hozzáférést, valamint általa a befektetők számára magasabb szintű védelem és különböző garanciák állnak rendelkezésre.

A közösségi finanszírozás alapjainak ismertetése után a következő részben áttérünk az egészségügyi szektorban megjelenő közösségi finanszírozás bemutatására.

1.5.3. A KYC – Know Your Customer eljárások⁶⁷

Az „Ismerd meg az ügyfeledet” (KYC) egy olyan intézkedési keretrendszer, amely az ügyfelek személyazonosságának ellenőrzésére, kockázati profiljuk felmérésére, valamint pénzügyi tevékenységeik jellegének és céljának megértésére szolgál. A KYC egy *kötelező szabályozási gyakorlat*⁶⁸ pénzügyi intézmények, például bankok, brókerek és befektetési cégek számára. Bizonyos más iparágakra is vonatkozhatnak a KYC-követelmények a joghatóságtól függően.

A KYC jellemzően több eljárást foglal magában, például ügyfél-azonosítási programot (CIP), ügyfél-átvilágítást (CDD), valamint folyamatos monitoringot vagy fokozott átvilágítást (EDD).

A modern KYC-szabályozások eredete az 1970-es amerikai banktitoktartási törvényre (Bank Secrecy Act, BSA) vezethető vissza. A KYC ma is szerves részét képezi a pénzmosás elleni (AML)⁶⁹ megfelelésnek, segítve a szervezeteket a gyanús tevékenységek felderítésében és a pénzügyi bűncselekmények megelőzésében.

⁶⁷ What is KYC (Know Your Customer)? The Fourthline Team May 20, 2025, <https://www.fourthline.com/glossary/kyc-know-your-customer>, 2025.június 15.

⁶⁸ Lásd bővebben: Gabriele ROSAT: *Is KYC Mandatory? A Perspective on the Legal Requirements by Country*. 19. 05. 2025, AML & KYC Education, <https://www.fourthline.com/blog/is-kyc-mandatory>, 2025.június 15.

⁶⁹ Az Európai Bankhatóság (EBA) a közelmúltban négy szabályozási technikai standardot (RTS) javasolt az Európai Unió (EU) pénzmosás és terrorizmusfinanszírozás elleni (AML/CFT) rendszerének átalakítására. A konzultációs időszak 2025. június 6-án zárult, és az Európai Bizottsághoz történő végleges benyújtásra 2025. október 31-ig volt esedékes, ezek a standardok jelentős előrelépést jelentenek a pénzügyi szektorban a fokozott átvilágítás és a szabályozási harmonizáció felé. Az EU-ban működő intézmények számára ezen szabályok proaktív adaptálása kiemelkedő fontosságú lesz.

Ezek a standardok az EBA válaszában részét képezik az Európai Bizottságnak a hatodik pénzmosás elleni irányelv (2024/1640 vagy AMLD6) szerinti AML/CFT intézkedésekkel kapcsolatos tanácsadási felhívására. A 2024. május 30-án elfogadott AMLD6 a pénzmosás elleni rendelettel (2024/1620 vagy AMLR) és a pénzmosás elleni hatósággal (AMLA) együtt egy átfogó európai uniós AML-csomag részét képezi, amelynek célja az AML/CFT rendszer megerősítése az Európai Unióban. A négy tervezet az AML/CFT megfelelés kritikus aspektusaira összpontosít:

- *Közvetlen pénzmosás elleni felügyelet*: Az első szabályozástechnikai standard (RTS) felvázolja azokat a kritériumokat, amelyek alapján meghatározzák, hogy mely

Milyen követelményeknek kell megfelelni egy KYC-programnak?

A megbízható KYC-program általában három alapvető elemet tartalmaz: az ügyfél-azonosítási programot (CIP), az ügyfél-átvilágítást (CDD), és a magasabb kockázatú ügyfelek esetében a fokozott átvilágítást (EDD). Egy hatékony KYC-keretrendszer azonban szélesebb körű megfelelési infrastruktúrát is igényel. Ez magában foglalja az alapos nyilvántartást, a személyzet képzését, a belső ellenőrzéseket, és bizonyos esetekben a következők használatát: automatizált KYC-eszközök a hatékonyság és az egységesség fokozása érdekében. Míg maga a KYC az ügyfélazonosságra és a kockázati profilalkotásra összpontosít, általában egy tágabb rendszerbe integrálódik.

intézmények tartoznak az új uniós pénzmosás elleni hatóság közvetlen felügyelete alá. Az EBA egy kétlépcsős folyamatot javasol: először az intézményeket határokon átnyúló tevékenységeik alapján azonosítják, majd egy harmonizált kockázatértékelési módszertant alkalmaznak a pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás (ML/TF) kockázatainak értékelésére.

- *Harmonizált kockázatértékelési módszertan:* A második szabályozástechnikai standard (RTS) harmonizált módszertant vezet be az egyes intézményekhez kapcsolódó ML/TF kockázatok értékelésére. Ez a megközelítés biztosítja a szervezeti szintű kockázatértékelések következetességét az EU tagállamaiban, csökkentve a határokon átnyúló intézmények szabályozási terheit azáltal, hogy összehangolja a különböző felügyeleti hatóságoktól érkező információigényléseket.
- *Fokozott ügyfél-átvilágítás:* A harmadik szabályozástechnikai standard (RTS) az ügyfél-átvilágítás során szükséges információk körének és minőségének meghatározására összpontosít, rugalmas keretet kínálva, amely összhangban van az új pénzmosás elleni rendellel. Ez magában foglalja az ellenőrzéshez használt dokumentumtípusokra és információforrásokra vonatkozó iránymutatásokat.
- *Pénzügyi szankciók és közigazgatási intézkedések:* A negyedik szabályozástechnikai standard (RTS) mutatókat és kritériumokat határoz meg a pénzbeli szankciók és közigazgatási intézkedések, köztük a kényszerítő bírságok szintjének meghatározására. A cél a pénzmosás és a terrorizmusfinanszírozás elleni küzdelemmel kapcsolatos jogszértések egységes értékelésének biztosítása az EU-ban, arányos, visszatartó erejű és hatékony végrehajtási intézkedésekkel.

Ezek a szabályozási standardok tervezetei jelentős lépést jelentenek egy erősebb és egységesebb uniós pénzmosás és terrorizmusfinanszírozás elleni keretrendszer felé. A szigorú ügyfél-átvilágítás hangsúlyozása fejlett bevezetési és folyamatos nyomon követési folyamatokat tesz szükségessé. A pénzügyi intézményeknek fontolóra kell venniük olyan technológiákba való befektetést, amelyek megkönnyítik a hatékony adatgyűjtést, ellenőrzést és folyamatos nyomon követést. Az API-kat és a modern adatelemzést kihasználó megoldások elengedhetetlenek lesznek. Ahogy a szabályozási környezet fejlődik, a proaktív megfelelési stratégiák kiemelkedően fontosak. A bankoknak fejlett technológiákat, beleértve a mesterséges intelligencián alapuló kockázatértékelési eszközöket is, kell alkalmazniuk, hogy eligazodjanak ezekben a bonyolult helyzetekben és biztosítsák a megfelelést. Ez a stratégiai megközelítés nemcsak a kockázatokat mérsékli, hanem javítja a működési hatékonyságot is, felkészítve az intézményeket a sikerre a dinamikus pénzügyi környezetben. <https://www.moody's.com/web/en/us/insights/regulatory-news/eba-propos-es-rules-to-strengthen-aml-cft-framework-in-eu.html>, 2025. április 15.

AML-program, ami más kötelezettségeket is előír, például a gyanús tevékenységek időben történő jelentését a hatóságoknak.

▪ *Ügyfél-azonosítási program (CIP)*

A CIP célja annak biztosítása, hogy csak a jogos ügyfelek férhessenek hozzá a pénzügyi szolgáltatásokhoz. Az Egyesült Államokban a CIP-szabály előírja a pénzügyi intézmények számára, hogy legalább négy kulcsfontosságú azonosító információt szerezzenek be az egyes ügyfelektől:

- Teljes név
- Születési idő
- Lakcím vagy üzleti cím
- Kormány által kiállított személyazonosító okmány (pl.: személyi igazolvány, jogosítvány vagy útlevél) azonosító száma

A szervezetnek ezután kockázatalapú eljárásokkal kell ellenőriznie az információkat, amelyek magukban foglalhatják további dokumentációk (pl. közüzemi számlák) kérését.

Vállalati ügyfelek esetében az intézmények dokumentumokat, például cégbejegyzési okiratokat kérhetnek a szervezet hivatalos nevének, címének, valamint tulajdonosi vagy ellenőrzési szerkezetének igazolására – beleértve a tényleges tulajdonosok azonosítását is, ahol szükséges.

A dokumentumalapú módszerek mellett számos intézmény nem dokumentumokon alapuló ellenőrzésre is támaszkodik, például közvetlenül felveszi a kapcsolatot az ügyféllel, vagy összeveti az információkat a kormányzati listákkal és nyilvános adatbázisokkal.

▪ *Ügyfél-átvilágítás (CDD)*

Az ügyfélfelmérés (CDD) a CIP során gyűjtött információkra épít az ügyfél kockázati szintjének felmérésére és a megfelelő felügyeleti szint meghatározására. A folyamat magában foglalhatja további információk gyűjtését az ügyfél pénzügyi előzményeiről, pénzeszközeinek forrásáról, tevékenységeiről és az egyes tranzakciók céljáról.

Az ügyfél-átvilágítás célja, hogy elegendő információt szerezzen az ügyfél pénzügyi viselkedésének megértéséhez, kockázati profiljának felméréséhez, és biztosítsa, hogy az intézmény hatékonyan figyelemmel kísérhesse a gyanús tevékenységeket. A standard ügyfél-átvilágítás jellemzően elegendő azoknál az ügyfeleknél, akik alacsony kockázatot jelentenek a pénzmosás vagy a terrorizmusfinanszírozás szempontjából, bár a magas kockázatú ügyfelek esetében fokozott átvilágítási (EDD) követelmények léphetnek életbe.

▪ *Fokozott átvilágítás (EDD)*

Az EDD (fokozott ügyfél-átvilágítás) egy fokozott intézkedéscsomag, amely a CDD (kliensátvilágítás) során azonosított magas kockázatú ügyfelekre vonatkozik. Célja a standard átvilágítás során azonosított fokozott kockázatok kezelése.

Az EDD részletesebb háttérellenőrzéseket, a pénzeszközök és a vagyon forrásának ellenőrzését, valamint a tranzakciók fokozott vizsgálatát foglalja magában. A pénzintézetnek további dokumentumokat kell begyűjtenie, például bankszámlakivonatokat, üzleti nyilvántartásokat, adóbevallásokat vagy akár az ügyfél vagyonának jogosságát igazoló nyilatkozatokat.

Ha egy magas kockázatú ügyfél kerül be az ügyfélportfóliójába, az EDD folyamatos folyamattá válik, amelynek során az intézmény folyamatosan figyelemmel kíséri az ügyfelek tranzakcióit és viselkedését. A gyanús tevékenység vagy a magas kockázatú ügyfelektől származó tranzakciók azonosítása esetén a pénzügyi intézmények gyanús tevékenységi jelentést (SAR) nyújtanak be az illetékes hatóságoknak.

Hogyan működik a KYC-folyamat?

A KYC elvét az ügyfél teljes életciklusa során alkalmazzák, a számlanyitás előtt kezdődően, és az ügyfélkapcsolat teljes időtartama alatt folytatódik az időszakos felülvizsgálatok és a folyamatos átvilágítás.

Egy standard KYC-folyamat a következő lépéseket tartalmazza:

1. *Ügyfél azonosítása:* Személyes adatok gyűjtése, beleértve a nevet, a születési dátumot, a címet és a személyi igazolvány számát.
2. *Személyazonosság-ellenőrzés:* Az ügyfél személyes adatai hitelességének megerősítése dokumentációs és nem dokumentációs módszerekkel.
3. *Kockázatértékelések:* Az ügyfél pénzügyi bűncselekményeknek való potenciális kitettségének felmérése olyan tényezők alapján, mint a földrajzi elhelyezkedése és a tranzakciós viselkedése. Ennek a lépésnek a részeként az intézmények átvizsgálják az ügyfeleket a szankciós listák és a politikailag közszereplők (PEP) listái alapján. A magas kockázatú személyeket vagy szervezeteket további dokumentumok benyújtására kéri a pénzeszközök forrásának, a tulajdonosi szerkezetnek és egyéb információknak az ellenőrzésére.
4. *Folyamatos monitorozás:* A pénzintézet folyamatosan nyomon követi az ügyfelek tevékenységeit, hogy felderítse a pénzmosásra vagy csalásra utaló rendellenességeket, gyanús tranzakciókat és szokatlan viselkedési mintákat.
5. *Szabályozási jelentéstétel és nyilvántartás:* Ha a megfelelőségi csapatok gyanús tevékenységeket észlelnek, SAR-t (Sar-jelentést) kell benyújtaniuk az irányító szabályozó szervhez. Az intézményeknek a megfelelőségi auditok céljából a megfelelő szabályozó által előírt ideig meg kell őrizniük az ügyfelek azonosítására, az átvilágítási erőfeszítésekre és a tranzakciók előzményeire vonatkozó nyilvántartásokat.

▪ Kockázati tényezők

A meglévő vagy leendő ügyfél kockázati profiljának értékeléséhez és annak megerősítéséhez, hogy biztonságos-e velük üzletelni, az intézmények a következőket vehetik figyelembe:

- Ha a vállalat vagy magánszemély olyan joghatóságban található, amelyet a gyenge pénzmosás elleni rendszerek, a magas szintű korrupció vagy a geopolitikai instabilitás miatt magas kockázatúnak minősítettek.
- Ha az adott személy vagy a vállalattal kapcsolatban álló vezetők szerepelnek a PEP-adatbázisokban vagy a bünyügyi nyilvántartásokban.
- Ha a személyt vagy szervezetet illegális tevékenységek, például pénzmosás, terrorizmusfinanszírozás, kábítószer-kereskedelem vagy emberi jogok megsértése miatt szankcionálják.
- Az igazgatóként, részvényesként vagy végső tényleges tulajdonosnak (UBO) minősülő személyek kockázati profiljának felmérése – jellemzően olyan személyek, akik a szervezet 25%-os vagy annál nagyobb tulajdonrészrel vagy ellenőrzéssel rendelkeznek.
- Ha a vállalat üzleti tevékenysége főként készpénzalapú, vagy egy olyan iparág része, amelyről ismert, hogy magas a pénzmosási kockázata.

Mely vállalkozásoknak van szükségük KYC-re?

A bankok, a fintechek, a befektetési vállalkozások és a biztosítók az első olyan ágazatok közé tartoztak, amelyeknek jogilag kötelező KYC-programokat bevezetniük. Ma már azonban a KYC-eljárások nem kizárólag a pénzügyi szektorra korlátozódnak. A Pénzügyi Akció Munkacsoport (FATF) ajánlásaihoz igazodó joghatóságokban a „kötelezett szervezetek” néven ismert vállalkozásoknak törvényben előírták a KYC-eljárások végrehajtását.

Ezek közé tartoznak:

- Pénzügyi intézmények, mint például:
 - Bankok és fintech vállalatok
 - Befektetési cégek
 - Biztosítótársaságok
- Nem pénzügyi vállalkozások és szakmák, például:
 - Ingatlanügynökségek
 - Kaszinók és sportfogadási platformok
 - Pénzügyi tranzakciókkal foglalkozó ügyvédi irodák
 - Pénzügyi beszámolással foglalkozó számviteli és könyvvizsgáló cégek
 - nagy értékű áruk kereskedői

Néhány olyan vállalkozás, amely nem köteles szigorúan KYC-t bevezetni – például a távközlési vagy autókölcsönző cégek – dönthet úgy, hogy önkéntes KYC-intézkedéseket fogad el a pénzügyi bűncselekményekkel kapcsolatos felelősségre vonás ellen.

Mik azok a KYC dokumentumok?

Az egyéni ügyfelek esetében a szükséges dokumentumok a következők lehetnek:

- Kormányzati személyi igazolvány (útlevél, nemzeti személyi igazolvány vagy jogosítvány).
- Lakcímgigazolás (közüzemi számla, bankszámlakivonat vagy bérleti szerződés).

- A pénzeszközök forrása (adóbevallási nyomtatványok, jövedelemigazolások vagy más vagyforrást igazoló dokumentumok).
- Egyes joghatóságok nemzeti azonosítót, például adóazonosító számot (TIN) vagy társadalombiztosítási számot (SSN) is megkövetelnek.

A vállalati ügyfelektől általában a következőket kérik:

- A jogi megalakulás igazolása (alapító okirat, cégbejegyzési dokumentumok és alapszabály).
- Tulajdonosi és ellenőrzési struktúra (az igazgatók, tisztségviselők és végső haszonhúzó tulajdonosok [UBO-k] adatai).
- Adóazonosító számok.
- Az üzleti cím igazolása (közüzemi számlák, adóbevallások vagy bérleti szerződések).

A KYC ellenőrzések mögött álló technológia

A leendő vagy meglévő ügyfelek személyazonosságának ellenőrzése érdekében a KYC szoftvermegoldások különféle automatizált biztonsági eljárásokat alkalmazhatnak.

Ezeket különféle technológiavezérelt biztonsági fejlesztések teszik lehetővé, mint például az automatizált, mesterséges intelligenciával működő kockázatértékelési modellek használata az ügyfélprofilok dinamikus értékeléséhez. A KYC-ellenőrzéseket biometrikus hitelesítéssel is megerősíthetik, például élőpont-ellenőrzéssel, arcfelismeréssel és ujjlenyomat-szkenneléssel.

A csalásfelismerés pontosságát javító egyéb technológiai fejlesztések közé tartozik a gépi tanulási algoritmusok használata a szelfivideó meghamisításának azonosítására, valamint a készülék földrajzi helymeghatározásának használata a lakcím-igazolás megerősítésére.

Számos KYC-technológia lehetővé teszi a gyors vagy akár szinte azonnali személyazonosság-ellenőrzést automatizálás révén. A magasabb kockázatú profilok azonban gyakran továbbra is manuális felülvizsgálatot vagy egy megfelelő tisztségviselő jóváhagyását igénylik a szabályozási kötelezettségek teljesítéséhez.

2. Medical crowdfunding

A crowdfunding egyre szélesebb körű elterjedése elmélkedésre készítette a pénzügyi gondolkodókat, így a fejlett világ egyes kutatóegyetemei a technológia kereskedelmi hasznosításának támogatása érdekében megvizsgálták a közösségi finanszírozást, különös tekintettel annak a tiszta technológia, az élettudományok és az orvostechnika területén történő érvényesülésére,⁷⁰ és arra a megállapításra jutottak, hogy a vizsgálat tárgyát képező alternatív finanszírozási forma folyamatosan egyre nagyobb teret nyer magának több szektorban is, elsősorban az egészségügyben, hiszen általa enyhíthető a magas egészségügyi kiadások miatt az egyénekre és az egyéb szereplőkre

⁷⁰ *Crowdfunding*. The World Bank, 16.

nehezedő pénzügyi nyomás, elősegítheti az egyének és a nemzet jólétét, valamint hatást gyakorolhat az egészségügyi egyenlőség biztosítására.⁷¹

2.1. Az egészségügyi kiadásokra létrehozott közösségi finanszírozás megjelenése

A medical crowdfunding, vagyis az egészségügyi célokra történő, jellemzően adományalapú közösségi finanszírozás kifejezetten orvosi ellátás, illetve az ahhoz kapcsolódó költségek fedezésére használt alternatív pénzgyűjtési forma, melynek szinterei szintén a korábbiakban már bemutatott online platformok. A crowdfundinghoz hasonlóan elsősorban az észak-amerikai kontinensen jelent meg, hiszen az ottani egészségbiztosítási rendszer lényegesen az európaiától eltérően működik, mivel az Egyesült Államok működteti messze a legdrágább egészségügyi rendszert a világon, valamint a világ egyetlen olyan fejlett országának tekinthető, amely nem biztosít egészségügyi ellátást az összes állampolgára számára. Ezen tények a gyermekhalandóság és a 30 OECD⁷²-ország viszonylatában meglepően alacsony születéskor várható élettartam tekintetében is megmutatkoznak. Az egészségbiztosítási rendszerük megreformálására több kísérlet is történt, ilyenek tekinthető többek között Barack Obama elnöksége alatt elfogadott *Affordable Care Act* című egészségügyi törvény is.⁷³ A medical crowdfunding is ezen tényezők hatására kezdte meg térnyerését, majd nem sokkal később az európai kontinensen is felütötte fejét a köztudatban.

Elmondható tehát, hogy a crowdfunding ezen formája azokban az országokban jelent meg legelőször, ahol nem beszélhetünk általános egészségbiztosításról, azonban ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy olyan országokban is felbukkanjon az online platformokon keresztül, ahol lényegesen kedvezőbb és szélesebb az egészségügyi rendszerek által nyújtott szolgáltatások köre. Ha az egyének úgy érzik, hogy nem kapták meg a számukra szükséges ellátást, akkor *kielégítetlen orvosi szükségletek* létezéséről beszélhetünk, mely adódhat az adott egészségügyi ellátórendszer jellemvonásaiból, az ellátást igénylő egyének tulajdonságaiból, valamint a hiányos finanszírozási forrásokból. Az általános egészségbiztosítás nem jelenti azt, hogy minden egyes egyén számára minden egészségügyi költség fedezésre kerül, egyes alapellátásokon kívül eső, kísérő vagy kísérleti terápiák finanszírozása hasonlóan megkerülhetetlen pénzügyi problémákba ütközhet, mivel napjainkban minden eddiginél gyorsabban jelennek meg a piacon új gyógyszerek és újszerű orvosi beavatkozások,⁷⁴

⁷¹ Shen YANG – XIWANG Ke – Cheng CHENG: A matter of life and death: The power of personal networks for medical crowdfunding performance. *Social Science & Medicine-ScienceDirect* 2023, 1.

⁷² OECD: Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet (Organisation for Economic Co-operation and Development).

⁷³ GARAJ Erika – NOVÁK Tamás: *Az egészségügy finanszírozása és főbb gazdasági módszerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020, 179.

⁷⁴ Ágnes LUBLÓY: Medical crowdfunding in a healthcare system with universal coverage: an exploratory study *BMC Public Health* 2020, 2. Lásd még: Jeremy SNYDER: Crowdfunding for medical care: Ethical Issues in an Emerging Health Care Funding Practice. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27875643/>, 2025. február 20.

ebből kifolyólag a biztosítási rendszerek gyakran nem is képesek olyan gyorsan reagálni az újonnan felmerülő keresletre, mint amilyen gyorsan a betegek ezekkel kapcsolatos igényei megszületnek. Ilyenkor van szükség a finanszírozás egy alternatív módszerének alkalmazására és annak elméleti megalapozására.

Az elmúlt 7 évben indult ütemes fejlődésnek a medical crowdfundingnak, mint jelenségnek a tudományos vizsgálata. Az utóbbi években bekövetkezett gazdasági és társadalmi változások is jelentős hatást gyakoroltak rá, hiszen a COVID-19-járvány alapjaiban megváltoztatta az életünket, az egészségüggyel szembeni viszonyunkat, valamint az egészségügyi ellátórendszerbe fektetett bizalmunkat. A bizalom megrendülésének eredményeként vannak olyan személyek, akik nem megoldásként, hanem egyenesen az egészségügyi rendszer kudarcának jeleként vélekednek az alternatív finanszírozási formák ezen fajtájáról.⁷⁵

Az egészségügyi kiadásokra létrehozott közösségi finanszírozásnak a projekt célja és finanszírozási típusa alapján négy megjelenési formája van, melyek egytől egyig alkalmasak az egészségügyi ágazat számára történő piaci részvétel bővítésére, az elhanyagolt egészségügyi problémákra való figyelem felhívására és a társadalmi elkötelezettség előmozdítására.⁷⁶ A továbbiakban ezen megjelenési formák kerülnek górcső alá.

2.1.1. A medical crowdfunding kampányok típusai

Ha az egészségügyi kiadásokra létrehozott közösségi finanszírozásnak a tipológiájára gondolunk, akkor négy fő típust kell magunk előtt látnunk, amelyek a bennük rejlő kockázatok ellenére is az egészségügyi szektorban fellelhető forráshiány jelentős részére nyújtanak megoldást, így tehát a betegségben szenvedők kóros állapotából eredő anyagi szükségletekre, az intézmények működéséhez szükséges egészségügyi célú kiadásokra, a tudományos felfedezések finanszírozásához szükséges anyagi javakra, valamint az egészségügyi vállalkozások támogatására. A kampányok típusai a következők:⁷⁷

Egészségügyi kiadások (health expenses) finanszírozására indított kampányok: Az egészségügyi kiadások finanszírozásába, mint a medical crowdfunding ezen megjelenési formájába azon tisztán adományalapú kampányok tartoznak, amelyeknek a célja a bizonyos orvosi szolgáltatásokat, gyógyászati segédeszközöket vagy más termékeket és gyógyszereket megfizetni nem tudó betegek zsebből fizetendő költségeinek finanszírozása. Az egészségügyi kiadások mértéke szoros összefüggésben áll az egyének egészségügyi állapotával és a munkából, illetve más forrásból származó jövedelmeik mértékével, e tekintetben tehát további lényeges különbségek figyelhetők meg földrajzi régiók és a különböző jövedelmi csoportok között. A magasabb munkajövedelműek csoportjába tartozó egyének, valamint a fejlettebb és

⁷⁵ ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: i. m. 8.

⁷⁶ Matthew J. RENWICK – Elias MOSSIALOS: Crowdfunding our health: Economic risks and benefits. *Social Science & Medicine* 2023, 50.

⁷⁷ Matthew J. RENWICK – Elias MOSSIALOS: i. m. 51.

egészségtudatosabb régiók lakói több ellátást vesznek igénybe, ebből kifolyólag nagyobb a rájuk fordított fekvőbeteg-kiadások, a szakorvosi ellátásukra jutó kiadások és a gyógyszerkiadások összege, mindezek következtében azonban lényegesen egészségesebbek is, így például alacsonyabb az ő tekintetükben a mortalitás mértéke.⁷⁸ Azonban hiába jelentős az ezen csoporthoz kapcsolódó kiadások számszerűsített összege, a csoport tagjai a legtöbb esetben képesek ezeket önerőből megfizetni. Ezek alapján megállapítható, hogy az ilyen típusú kampányokkal támogatott egészségi problémákkal küzdők körét az alacsony jövedelműek és legtöbbször a visszamaradottabb régiók lakói jelentik, így az egyén egészségi állapotával kapcsolatos szükségleteinek kielégítése mellett a kampányok ezen megjelenési formája jelentősen hozzájárul az egészségügyi esélyegyenlőség megteremtéséhez is.

Egészségügyi kezdeményezések (health initiatives): Hasonlóan nem nyereségorientált az egészségügyi kezdeményezések köre sem, mely típus magában foglalja az egészségügyi intézmények vagy jótékonyági szervezetek számára történő adománygyűjtést, a betegoktatási programokat, a betegségtudatosítási kampányokat és a globális egészségügyi missziókat. Olyan nonprofit egészségügyi kezdeményezésekről van szó, amelyek nemcsak egy betegségben szenvedő egyén személyes egészségügyi szükségleteinek a fedezését teszik lehetővé, hanem a szélesebb nyilvánosság vagy egy meghatározott csoport javát szolgálják. A 2000-es évek eleje óta a társadalmi összefogásban érdekelt felek bevonásával több különböző, nagyszabású globális egészségügyi kezdeményezés eredményezett összehangolt választ hatékony egészségügyi beavatkozásokkal és kifejlesztett humán technológiákkal több, korábban jelentős fejtörést okozó betegségre (ld.: AIDS/HIV, malária, tuberkulózis). Az egészségügyi kezdeményezések gyorsan a nemzetközi segélyezési keret szerves részévé váltak, és jelentős mértékű további pénzügyi és technikai forrásokat mozgósítottak és rendeltek célzott egészségügyi beavatkozások mellé.⁷⁹

Egészségügyi kutatás (health research) támogatása: A tudományos célú kutatások olyan felismerésekhez és innovációkhoz vezethetnek, amelyek megoldhatják az egészségügyi szektorban felmerülő rendellenességeket. Ez a tény magától értetődő, azonban pontosan ebből az okból kifolyólag töltenek be az egészségügyi kutatások világszerte központi szerepet a közegészségügyben. Az egészségügyi szektorban tevékenykedő tudósok körében kialakulóban van egy tendencia, melynek értelmében az elsődlegesen nem nyereség szerzése céljából végzett kutatómunkájukhoz közvetlen módon, közösségi finanszírozási kampányokon keresztül gyűjtik adományok formájában a szükséges forrásokat, ezzel támogatva a tudományos áttöréseket az egészségtudomány, pontosabban az elhanyagolt és a még kevés esetben diagnosztizált betegségek kezelése tekintetében. Az egészségügyi, orvosi és klinikai kutatások finanszírozásának ezen megjelenési formája egyszerű és közvetlen módját jelentik annak,

⁷⁸ BÍRÓ Anikó – PRINZ Dániel: *A foglalkoztatottak egészsége*. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/12/mt_2019_113-118.pdf, 2025. február 21., 117.

⁷⁹ World Health Organization Maximizing Positive Synergies Collaborative Group: An assessment of interactions between global health initiatives and country health systems. *Health Policy* Vol. 373, June 20, 2009, 2137.

hogy az egyének vagy az egészségügyi kutatások támogatása iránt elhivatott szervezetek hozzájárulhassanak az egészségügyi problémák megértéséhez és azok kiküszöböléséhez, hiszen az egészségügyben alkalmazott gyakorlat tudományos megalapozottsága kritikus fontosságú egy fejlődő társadalom életében.⁸⁰

Kereskedelmi célú egészségügyi innováció (commercial health innovation): A kereskedelmi potenciállal rendelkező innovatív egészségügyi vállalkozások tőkéhez juthatnak a befektetésen alapuló, jellemzően részvényalapú közösségi finanszírozáson keresztül. Azon forprofit egészségügyi vállalkozások tartoznak ezen körbe, amelyeknek további tőkére van szükségük a beindulásukhoz és működésükhöz. Az előző megjelenési formákkal ellentétben a kereskedelmi célú egészségügyi innovációk köre befektetési alapú közösségi finanszírozásnak tekinthető, amelyeknek elsődleges célja a gyógyszerfejlesztés, terápiás innovációk, valamint komplementer és alternatív gyógyászati kezelések felgyorsítása.⁸¹

2.1.2. Az orvosi közösségi finanszírozás láthatatlan rétegei

Dr. Nora Kenworthy a közösségi finanszírozás sötétebb oldalát vizsgálja nemrég megjelent *Crowded Out: The True Costs of Crowdfunding Healthcare* (Kiszorítás: A közösségi finanszírozás valódi költségei az egészségügyben) című könyvében.

A 2010-ben indult GoFundMe lehetőséget kínál az egyéneknek arra, hogy adományokat gyűjtsenek számos személyes célra, az utazástól és az oktatástól kezdve a katasztrófaelhárításon át a pénzügyi vészhelyzetekig. Röviddel ezután a weboldal egy másik, nagy pénzügyi szükségletekkel küzdő területen is népszerűvé vált – az egészségügyi ellátásban.

„Lenyűgözött, ami akkoriban történt ezekkel a burjánzó, jótékonyági témájú internetes közösségi finanszírozási terekkel, és észrevettem, hogy a kampányok nagyon nagy része az amerikaiak alapvető orvosi szükségleteire irányult”⁸² – mondta dr. Nora Kenworthy, a Washingtoni Egyetem Bothell Ápolási és Egészségügyi Tanulmányok Karának docense.

„Ez a trend sok megválaszolatlan kérdést hagyott maga után” – mondta. „Miért olyan népszerű a közösségi finanszírozás? Mitől sikeres egy közösségi finanszírozási kampány? És hogyan lehetséges, hogy valami, ami ilyen meleg, jótékony érzéseket kelt bennünk, ugyanakkor mélységesen kellemetlenül érinthet minket azzal kapcsolatban, hogy miért történik?”⁸³

⁸⁰ Drue H. BARRETT – Leonard W. ORTMANN – Natalie BROWN – Barbara R. DECAUSEY – Carla SAENZ – Angus DAWSON: *Public Health Ethics: Cases Spanning the Globe*. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/books/NBK435780/>, 286, 2025. február 20.

⁸¹ Matthew J. RENWICK – Elias MOSSIALOS: i. m. 52.

⁸² Nora KENWORTHY: *Crowded Out: The True Costs of Crowdfunding Healthcare*. May 24, 2024, <https://www.uwb.edu/news/2024/05/24/the-unseen-layers-of-medical-crowdfunding>, 2025. június 15.

⁸³ Nora KENWORTHY: i. m.

Ezek a kérdések több mint egy évtizedes kutatás alapjául szolgáltak a témában. Nemrégiben megjelent *Crowded Out: The True Costs of Crowdfunding Healthcare* című könyvében Kenworthy megosztja a felfedezett válaszok egy részét.

Együttműködési kezdetek

Kenworthy közösségi finanszírozási kutatási projektje egy együttműködési projekt-ként kezdődött a UW Bothell oktatójával, dr. Lauren Berlinerrel, az Interdiszciplináris Művészetek és Tudományok Iskolájának docensével. Munkája ezután az évek során számos projektben folytatódott, mind hallgatói, mind oktatói kutatókkal.

Köztük van dr. Jin-Kyu Jung, az IAS professzora, aki térképészeti és GIS- (földrajzi információs rendszerek) szakértőként csatlakozott a munkához.

„Szerencsésnek érzem magam, hogy részese lehetek egy interdiszciplináris együttműködésnek Norával és diákjaival” – mondta Jung. „Több évnyi intenzív kvalitatív, kvantitatív és térinformatikai munka segített jobban megértenem a GoFundMe-t használók tapasztalatait, és azt, hogy a közéleti tudományos munkához kapcsolódó kritikus és kreatív egészségügyi és térképészeti projektek hogyan (újra)alkotják a tudást az új digitális médiátáj rejtett földrajzi területeiről.”⁸⁴

Jung munkája a közösségi finanszírozási kampányok előfordulását, elterjedését és eredményeit befolyásoló társadalmi-gazdasági, egészségügyi és faji egyenlőtlenségek térinformatikai alapú elemzésére összpontosított. Munkájának egyik eredménye egy interaktív weboldal, a GoFundUs volt, amely a közösségi finanszírozási kampányok adatainak térképes vizualizációit, a közösségi finanszírozási tapasztalatokról szóló történeteket és egyéb adatokat tartalmaz.

Válaszok megosztása

Bár nem tűzte ki célul egy nagyobb alkotás létrehozását, Kenworthy a közösségi finanszírozási tapasztalatokkal rendelkező családtagjaival, barátaival és szomszédaival beszélgetve rájött, hogy mások is ugyanazokkal a kérdésekkel küzdenek, mint ő.

„Valójában azért írtam a könyvet, hogy megpróbáljak egy fogalmi szókincset adni az embereknek arra vonatkozóan, hogyan érthetik meg, miért történik ez a dolog, miért olyan népszerű, és mit tükröz ez az egészségügyi, jóléti és szociális támogatási rendszereinkre vonatkozóan, amelyekkel az Egyesült Államokban rendelkezünk – vagy amelyekkel nem rendelkezünk –” – mondta. „Ez az Egyesült Államokban a válságkezelés és az orvosi ellátás informális infrastruktúrájává vált, és hogyan változtatja meg azt a módot, ahogyan gondolkodunk arról, hogy ki kap segítséget és milyen feltételekkel?”⁸⁵

Könyvében többek között a szelektív érdemesség kérdését vizsgálja, vagyis azt az elképzelést, hogy nem mindenki érdemel egyformán segítséget. A közösségi finanszírozás révén a hétköznapi embereknek lehetőségük van eldönteni, hogy ki érdemli meg leginkább a támogatásukat, és túl gyakran az elfogultságok

⁸⁴ Nora KENWORTHY: i. m.

⁸⁵ Nora KENWORTHY: i. m.

befolyásolják az eredményeket. Megjegyezte, hogy a faji megkülönböztetés sajnos gyakori tényező, akárcsak az, hogy mennyire tisztességes valaki, vagy mennyire szorgalmasnak tűnik.

A könyvében szereplő számok és adatok mellett Kenworthy valós történeteket is beleszó a kutatása során megkérdezett emberekről.

„Ez (a GoFundMe) az Egyesült Államokban a válságkezelés és az orvosi ellátás informális infrastruktúrájává vált, és hogyan változtatja meg azt a gondolkodásmódot, hogy ki kaphat segítséget és milyen feltételekkel?”⁸⁶ – dr. Nora Kenworthy, docens, Ápolás- és Egészségtudományi Kar.

Kampány eredményei

A könyvben szereplő egyik történet egy Trevor nevű férfiről szól, egy arkansasi egyedülálló apáról, aki küzdött a sérüléseiből való felépüléssel és az inzulin megfizetésével. Elindított egy közösségi finanszírozási kampányt, de soha nem osztotta meg senkivel, akit ismert.

„Elkezdett körülnézni a többi, tragikus történeteket bemutató kampány között, és úgy érezte, hogy az ő története nem elég tragikus ahhoz, hogy igazolja a szegényt, amit akkor érzett, amikor családjától és barátaitól kért segítséget” – mondta Kenworthy. „Feltette a kampányát, és csak abban reménykedett, hogy valaki majd jön, megtalálja és segít neki.”⁸⁷

Trevor kampánya több mint egy év alatt nulla dollárt gyűjtött. A története, mondta, nem szokatlan.

Trevor helyzetével ellentétben Kenworthy belefutott egy helyi médiasztár történetébe is, akinek a munkatársai kampányt indítottak a javára, miután elütötte egy autót. A kollégák meglévő médiakapcsolatainak és közösségi média követőinek köszönhetően a kampány sikeres volt.

A közösségi finanszírozás gyakran olyan készségeket igényel, amelyekkel nem mindenki rendelkezik, jegyezte meg Kenworthy. De vannak olyan történetek is, amelyek egyszerűen jobban teljesítenek. A drága egyszeri műtét vagy kezelés gyakran több támogatást szerez, mint a folyamatos, egész életen át tartó szükségletek, például az inzulin.

Az egyik közös jellemző, amit Kenworthy felfedezett az orvosi közösségi finanszírozási kampányokban, az volt, hogy a későbbi beavatkozásokra szólítottak fel.

„Ez az elképzelés arról szól, hogy nagyjából akkor kapjuk el az embereket, miután már betegek. Beleestek a betegség folyójába, és mi mindent megteszünk, hogy kihúzzuk őket belőle. De ez erőforrás-igényes, és gyakran sokkal drágább és hirtelen fellépő” – mondta Kenworthy.⁸⁸

⁸⁶ Nora KENWORTHY: i. m.

⁸⁷ Nora KENWORTHY: i. m.

⁸⁸ Nora KENWORTHY: i. m.

„A legjobb közegészségügyi munka nagy része jóval azelőtt történik, hogy az emberek súlyosan megbetegednének.”⁸⁹

Hozzátette, hogy sokkal hatékonyabb lehetne több erőforrást fordítani az upstream megoldásokra. Az olyan megoldások, mint a gyógyszerköltségek csökkentése, a gyógyszerzabadosok védelme módjának megváltoztatása és a biztosítási fedezeti tervek javítása, megakadályozhatnák ezen orvosi kampányok némelyikének szükségességét.

„Sok mindent tehetünk, ahol az erőforrásaink sokkal tovább mennének, és ahol maga a beavatkozás sokkal igazságosabb lenne abban az értelemben, hogy mindenkit érintene, ahelyett, hogy egyénileg kényszerítenénk az embereket erre.”⁹⁰

Segítőképz természet

Kenworthy kutatásának középpontjában az a vágy áll, hogy jobb módszereket találjon arra, hogyan tudják az emberek kielégíteni az egymásról való gondoskodás iránti vágyukat.

„Végső soron úgy vélem, hogy a közösségi finanszírozás abból a velünk született emberi vágyból fakad, hogy segítsünk egymáson, amikor nehéz helyzetben vagyunk” – mondta –, „és ezt sokkal erősebb célokra is lehetne felhasználni.”⁹¹

Reméli, hogy a könyvéből az olvasók nem azt tanulják, hogy eltávolodnak a közösségi finanszírozástól, hanem azt, hogy jobban tudatában legyenek annak a nagyobb képben elfoglalt helyének.

„Igyekszem szélesebb körben megvizsgálni, hogy mit tehetünk rövid, közép és hosszú távon annak érdekében, hogy kevésbé függjünk a közösségi finanszírozástól, és hogy igazságosabbá és fenntarthatóbbá tegyük az egymásról való gondoskodásunkat.”⁹²

2.2. Medical crowdfunding Magyarországon

A 2008-ban kibontakozó gazdasági világválság után Magyarországon is megjelent a közösségi finanszírozás és az ehhez kapcsolódó platformok kezdetben még szűkös köre. A rohamosan meginduló információs technológia fejlődése, a rendelkezésre álló források szűkössége, a tőkepiacokon folyamatosan megjelenő innovációk és a külföldi példák sikere alapján érthető, hogy a szintén gazdasági zátonyra futott hazánk is miért vált olyan gyorsan nyitottá a finanszírozás ezen alternatív formája felé. A crowdfunding lehetséges típusai közül a jutalom- és részvényalapú kampányok mellett elsődlegesen az *adományalapú közösségi finanszírozás* térnyerése figyelhető meg hazánkban, az erre a célra létrejött platformokon (így például a hazánk legrégebbi és legnagyobb sikernek örvendő online felületén, a Nonprofit Információs és Oktató Központ Alapítvány, vagyis a NIOK Alapítvány által üzemeltetett adjukossze.hu adománygyűjtő platformon) leggyakrabban

⁸⁹ Nora KENWORTHY: i. m.

⁹⁰ Nora KENWORTHY: i. m.

⁹¹ Nora KENWORTHY: i. m.

⁹² Nora KENWORTHY: i. m.

támogatott célok az állatvédelem, a szociális ügyek és az egészségügy köré összpontosulnak, azonban ezek mellett persze más tárgykörökben is indíthatók kampányok így többek között az egyének pénzbeli hozzájárulást várhatnak az oktatás, sport, kultúra, jogvédelem, környezetvédelem, vallás és más hasonlóan fontos és elhanyagolhatatlan témák tekintetében.⁹³

Mellékesen megemlíthető, hogy az egyének nagyobb csoportjától származó, kis összegben nyújtott adományoknak a közösségi finanszírozáshoz nagyon hasonló, azonban annak minden kritériumának nem megfelelő egyéb formája is létezik. Ezt testesíti meg a visegrádi országokban már bevett szokásként alkalmazott gyakorlat, melynek értelmében az adózók személyi jövedelemadójuk 1%-át felajánlhatják különböző nonprofit szervezetek részére,⁹⁴ azonban fontos hangsúlyozni, hogy a megindított crowdfunding kampányok keretei között megkezdett gyűjtésekbe az szja 1%-a mint felajánlási forma nem tartozik bele, annak ellenére, hogy hasonló célt szolgál.

Ahogy fentebb már említettük a leggyakrabban támogatott célok közé tartozik az egészségügyi kezdeményezések megvalósítása is. Ezen tény háttérében a *magyar állampolgárok egészségi állapota* és a *Magyarországon működő egészségbiztosítási rendszer* sajátosságai állnak, így elsődlegesen ezeket, mint a kampányok mögött álló okokat érdemes megvizsgálnunk.

Az Unión belüli viszonylatban megállapítható, hogy Magyarországon a születéskor várható élettartam a legalacsonyabbak között található, pontosabban hazánk az ötödik legrosszabb helyet tudhatja magáénak. A szív- és érrendszeri betegségek jelentősek, a magyar lakosság tekintetében minden tíz felnőttből közel négy él krónikus betegségekkel, továbbá minden harmadik hazai halálestet az ischaemiás szívbetegség vagy a stroke okozza. Más uniós országokhoz képest kevesebb magyar számol be arról, hogy jó egészségnek örvend: 2019-ben a felnőttek kevesebb mint 60%-a jelezte azt, hogy jó az egészségi állapota, ami elmarad az uniós átlagtól, amely megközelítőleg 70%. Magyarországon a várható élettartam tekintetében jelentősek a nemek és az iskolai végzettség szerinti egyenlőtlenségek, hiszen 30 éves korukban a legalacsonyabb iskolai végzettséggel rendelkező férfiak átlagosan majdnem 11 évvel kevesebbet fognak élni, mint a felsőfokú végzettséggel rendelkezők. Bár ez a különbség az elmúlt években csökkenő tendenciát mutatott, még mindig majdnem négy évvel meghaladja az uniós átlagot. A nők esetében a várható élettartambeli különbség lényegesen kisebb, így Magyarországon ez 3,1 év, míg az EU-ban 3,4 év. Hazánkban a halálestek mintegy fele az egészség magatartásbeli kockázati tényezőinek tulajdonítható. A táplálkozási kockázatok, a dohányzás, az alkoholfogyasztás és az országban megfigyelhető légszennyezettség mértéke egytől egyig meghaladják

⁹³ ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: i. m. 45.

⁹⁴ REISINGER Adrienn: SZJA-felajánlás a visegrádi országokban. *Társadalomkutatás*. Főszerkesztő: Kulcsár Kálmán, Akadémia Kiadó, 2010, 28. kötet, 3. szám, szeptember, 536.

az uniós átlagokat, kiegészülve a mozgásszegény életmóddal, amely bár jelentős, de nem mutat kiugró eltérést az uniós viszonyokhoz képest.⁹⁵

Ezek fényében tehát adott egy *jelentős egészségügyi kockázatokkal rendelkező nemzet*, ahol a felbukkanó egészségügyi szükségleteket egy egyetlen egészségbiztosítási alappal rendelkező és erősen centralizált egészségügyi rendszer kívánja rendezni. Az alapot a *Nemzeti Egészségbiztosítási Alapkezelő* (NEAK) kezeli, amely 2017 óta az egészségügyért felelős minisztérium közvetlen irányítása alatt áll és működik. A minisztérium kizárólagos hatáskörébe tartozik a stratégiai irányvonal meghatározása, a finanszírozás ellenőrzése, az ellátási csomag meghatározása, valamint a rendeletek kiadása és végrehajtása.⁹⁶ A NEAK megfogalmazása szerint „Magyarországon ma az egészségbiztosítás keretein belül, megfelelő jogosultság szerint az állampolgárok természetbeni ellátás keretében nyújtott *egészségügyi szolgáltatásokat* és pénzben nyújtott *pénzbeli ellátásokat* vehetnek igénybe”. Az egészségügyi szolgáltatások a társadalombiztosítás rendszerén belül az egészségbiztosítási ág természetbeni ellátásait jelöli, az egészségügyi szolgáltatások rendszere ennek megfelelően több különböző ellátást foglal magában. Ezen ellátások jellemzője, hogy a *biztosított* vagy az *egyes ellátásra jogosult* valamilyen szolgáltatást kap. Az egészségügyi szolgáltatások rendszere magában foglal:

- Térítésmentesen igénybe vehető ellátásokat,
- árhoz nyújtott támogatást,
- részleges térítés mellett igénybe vehető ellátásokat,
- méltányosságból igénybe vehető ellátásokat,
- illetve a külföldön történő gyógykezelés eseteit is.⁹⁷

Ez gyakorlatban azt jelenti, hogy a biztosítottak a legtöbb esetben térítésmentesen tudják igénybe venni ezeket a szolgáltatásokat, Magyarországon ezért alapvetően elmondható, hogy az egészségügyi ellátás, ide nem számítva a magánintézmények ellátásait, csaknem mindenki számára elérhető, általában plusz költség nélkül. Ami a jelentősebb megterhelést okozzák azok a gyógyszerköltségek, az egyéb gyógyászati segédesszközök árai, illetve a speciális, nagyon költséges kezelések, beavatkozások költségei, melyek ritka betegségek esetén merülnek fel.

Nem közvetlen egészségügyi költségként pedig említhetők a például járóbeteg-szakellátásra, a fekvőbeteg-gyógyintézetbe, továbbá gyógyászati ellátásra történő utazás költségei és a bevételkiesésből származó extra pénzügyi nehézségek köre. Magyarországon az egészségügyi szektorban ezen költségek fedezésére indulnak közösségi finanszírozási kampányok, valamint gyakran merülnek fel olyan körülmények, melyek

⁹⁵ OECD/European Observatory on Health Systems and Policies. *Magyarország: Egészségügyi országprofil 2021*. State of Health in the EU, OECD Publishing, Paris/European Observatory on Health Systems and Policies, Brussels, 2021, 3–7.

⁹⁶ ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: i. m. 48.

⁹⁷ JAKAB Nóra – MÉLYPATAKI Gábor – RÁCZ Zoltán – SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett – TÓTH Hilda: *Társadalombiztosítási jog*. ME-ÁJK Agrár- és Munkajogi Intézeti Tanszék 2023, 69.

következtében kielégítetlen orvosi szükségleteik keletkeznek a pácienseknek. Ezek orvoslása érdekében egyre gyakrabban fordulnak a betegségben szenvedők a közösségi finanszírozás felé. Az EU-ban az orvosi ellátás iránti kielégítetlen igények két leggyakoribb oka az eddigi statisztikák szerint 2023-ban a várólista, illetve a túl drága ellátás volt⁹⁸, mely tényezők hazánkban is megfigyelhetők.

A Magyarországon indítható egészségügyi kiadásokra létrehozott közösségi finanszírozási kampányok szintén osztoznak a már korábbiakban ismertett crowdfunding kezdeményezéseket jellemző erősségekben és bennük rejlő lehetőségekben, azonban fontos kiemelni azok gyengeségeit és a potenciális veszélyeket. A nemzetközi akcióknál bemutatott hátrányokon túl a hazánkban indított kampányok további gyengesége, hogy a *magyar nyelv leszűkíti a potenciális adományozó tömeg nagyságát*, kivéve, ha az adott kezdeményezés célja éppen a nemzetközi tömeg elérése érdekében lefordításra kerül valamely világnyelvre. A medical crowdfunding kampányok pozitívan hatnak az egészségügy mellett az adott államgazdaságra, jelenlétükkel egyfajta *érzékenyítésre és egészségügyi felvilágosításra* adnak lehetőséget, melyek nemcsak az Unióban, hanem hazánkban is periférián kívül ragadt célkitűzések közé tartoznak. Továbbá, az *egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés egyenlőbbé válása* indulhat meg általa, azonban nem szabad megfeledkezni arról sem, hogy ezekért az előnyökért a betegek milyen árat fizetnek. A betegeket gyakran eszüként használják fel a cél elérése érdekében, egyes esetekben megfigyelhető a *részükről történő önkéntesség, beleegyezés részleges vagy teljes hiánya, a páciens kívánságainak figyelmen kívül hagyása*. A szenzitív egészségügyi adatok megosztása és egyéb etikai vonatkozású negativitások is megvalósulhatnak. Továbbá olyan segítségkérések is megjelenhetnek mind a hazai, mind pedig a nemzetközi platformokon, ahol *eltűzött vagy nem valós indokokkal* indított pénzadománygyűjtésekkel tévesztik meg az adományozók körét, így tehát például meghamisított egészségügyi dokumentációra hivatkozva, vagy egészségügyi szempontból értelmetlen kezelésre történő gyűjtéssel.⁹⁹

A crowdfunding általánosságban vett három szereplőjéhez, tehát a projektgazdához, a befektetőhöz és a közösségi finanszírozási szolgáltatóhoz képest a medical crowdfunding esetében a *betegek* speciális helyzetben vannak, hiszen a kampányaik sok esetben csak akkor érhetik el a kívánt eredményt és nyerhetnek általa az egészségügyi szükségleteikhez szükséges anyagi fedezetet, ha arcukat, nevüket, legfőképpen magánéletüket, a betegségükkel kapcsolatos körülményeket és további szenzitív adatokat ország-világ előtt megosztanak, ezzel kiszolgáltatva magukat és az általuk képviselt ügyet embertársaiknak. Kérdés, hogy mi a garancia ezen személyek jogainak védelmére és arra, hogy az összegyűlt adományok valóban az érintett beteghez fognak eljutni. A válasz mindkét esetben a platformok jogszerű működésében rejlik, hiszen, ha a közösségi finanszírozási szolgáltatók megfelelően elvégzik átvilágítási és ellenőrzési kötelezettségeiket, valamint a rájuk bízott adatokat az

⁹⁸ Unmet health care needs statistics. Eurostat Statistics Explained, 2024, 3.

⁹⁹ ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: i. m. 49.

adatkezelési szabályaiknak megfelelően kezelik, akkor a kampányok célja a betegek érdekeinek szem előtt tartásával maradéktalanul érvényesülhet.

Példaként szolgálnak a fentebb már említett NIOK Alapítvány jogszabályoknak megfelelő módon, az adjukossze.hu oldalon közzétett Általános Szerződési Feltételeiben olvasható passzusok:

Az adjukossze.hu oldalon csak a valós és átláthatóan működő, az oldalon előzetesen regisztrált szervezetek kezdeményezését támogatják. Adománygyűjtés feltöltésére kizárólag a rendszerben regisztrált szervezet jogosult.

Az ott adományt gyűjtő szervezetek adatait az Országos Bírósági Hivatal civil szervezeti névjegyzékében, a vallási közösségeket pedig a közhiteles nyilvántartásban ellenőrzik.

Azok a szervezetek, melyekkel korábban vagy jelenleg átláthatósági problémák merülnek fel nem indíthatnak adománygyűjtést az oldalon.

Az adománygyűjtést megelőzően a szervezetek alapos, de nem teljes körű átvilágításon esnek át.

Az adományozó könnyen meggyőződhet a kezdeményezések megvalósulásáról, hiszen a projekt befejezése után elolvashatja az adománygyűjtést végző szervezet beszámolóját, melyet a beszámolási kötelezettsége értelmében köteles elkészíteni.

A szolgáltató szükség esetén rendszeresen felszólítja a szervezetet, és mindent megtesz annak érdekében, hogy a beszámoló felkerüljön az oldalra.

A szervezet kötelezettséget vállal arra, hogy közösségi adománygyűjtés esetén az általa vállalt időben, de legfeljebb 6 hónapon belül megvalósítja a projektjét, és a megvalósításról a honlapon beszámol a megvalósítást követő 1 hónapon belül. Amennyiben a szervezet elmulasztja nyilvánosságra hozni a beszámolót, nem jogosult újabb közösségi adománygyűjtést feltölteni a honlapra.

Mindezek érvényesülésével a közösségi finanszírozási szolgáltatást nyújtó platformok biztosítják, hogy a kezdeményezések által megszerzett források ott kerüljenek felhasználásra, ahova azokat elsődlegesen szánták, mindeközben felelősséget vállalva azért, hogy a betegek a lehető legkevesebb kellemetlenségnek legyenek kitéve.¹⁰⁰

A medical crowdfunding rengeteg, az egyénekre és az egészségügyi ellátórendszerre is pozitív hatást gyakorló lehetőséget hordoz magában, azonban fontos hangsúlyozni a vizsgált finanszírozási forma *kiegészítő*, illetve *járulékos jellegét*. Véleményünk szerint minden esetben egy már működő egészségbiztosítási rendszer mellett tudja a legjobban kifejteni a hatását, hiszen egy létező egészségbiztosítási rendszer hiányosságait könnyebben képes pótolni, azonban annak létét teljes egészében nem tudja helyettesíteni. Nem szabad az egészségügyi rendszer kudarcának jeleként vélekedni róla, hiszen annak ellenére, hogy a rendszer esetleges hibái, az ellátáshoz való hozzáférés akadályai és a rendelkezésre álló szolgáltatások véges köre hívták életre a crowdfunding ezen formáját, azonban a célja nem az, hogy a meglévő egészségbiztosítási rendszerrel versenyezzen, hanem hogy azt kiegészítve megoldást

¹⁰⁰ Nonprofit Információs és Oktató Központ Alapítvány Általános Szerződési Feltételei <https://adjukossze.hu/aszf>, 2025. március 5.

jelentsen a fennálló problémákra mindaddig, amíg az ellátórendszer saját hiányosságait nem tudja hosszú távon rendezni. A közösségi finanszírozási platformok használatának figyelemmel kísérésével azonosíthatók azok a szakpolitikai hiányosságok és a kielégítetlen alapvető egészségügyi szükségletek, amelyek az egyéneket e platformok használatára ösztönzik, ezzel egyben rávilágít az adott problémára, valamint lehetőséget és időt biztosít azok egészségbiztosítási rendszer által történő kiküszöbölésére is, hiszen az elsődleges cél a betegek gondozása, az egészségügyi rendszer feladatainak ellátása és jövőbeli működésének biztosítása.

Záró gondolatok

Tanulmányunk megírásának célja e figyelmet felkeltő téma átfogó és tudományos igényű vizsgálata volt. A tanulmányunkat olyan szerkezeti elemekből és oly módon építettük fel, hogy az alkalmas legyen a téma alapjának tekinthető fogalmaktól kezdve egészen a már sokkal speciálisabb szabályok megértésére is.

Cikkünk egyik legfőbb részét a közösségi finanszírozás rendszertanának felállítása, valamint a csekély számú jogforrással rendelkező és még gyerekcipőben járó jogi szabályozásának bemutatása alkotta, hiszen egy új keletű jogterület megismerése elsősorban az ahhoz szükséges tudásanyag megszerzése által lehetséges. Véleményünk szerint a legizgalmasabb egységet mindenképpen az egészségügyi kiadásokra létrehozott közösségi finanszírozással kapcsolatban felvázolt passzusok képezik, amelyekben az egészségügyi rendszert érintő leterheltséget és nehézségeket nem elbagatellizálva tettünk kísérletet az egészségbiztosítási rendszerünket kiegészítő finanszírozási formát érintő kérdések megválaszolására.

Az innováció, a vállalkozások növekedési igényei, a technológiai fejlődés és a tömegek egyre demokratikusabbá váló tőkepiaci szerepe lehetővé tette a finanszírozási formák új fajtájának megjelenését, ahol a finanszírozók többek között társadalmi előnyök megszerzésére törekszenek az internetes platformokon keresztül történő forráselosztás révén. Az elmúlt években a crowdfunding világszerte dinamikusan növekvő finanszírozási formává vált, ez a növekedés pedig az elkövetkezendő években is folytatódni fog, mely növekedés további elméleti és gyakorlati kérdéseket fog felvetni, amelyek megválaszolása jövőbeni kutatómunkák hosszú sorának tárgyát fogják képezni.

Irodalomjegyzék

- [1] Ágnes LUBLÓY: Medical crowdfunding in a healthcare system with universal coverage: an exploratory study. *BMC Public Health* 2020, 1–20.
- [2] BETHLENDI András – VÉGH Richárd: Közöségi finanszírozás – valós lehetőség-e a hazai kisvállalatok számára? *Hitelintézeti Szemle* 2014, 103, 114–116.
- [3] BÍRÓ Anikó – PRINZ Dániel: *A foglalkoztatottak egészsége*. https://kti.krtk.hu/wp-content/uploads/2020/12/mt_2019_113-118.pdf, 2025. február 21. 113–118

-
- [4] Drue H. BARRETT – Leonard W. ORTMANN – Natalie BROWN – Barbara R. DECAUSEY – Carla SAENZ – Angus DAWSON: *Public Health Ethics: Cases Spanning the Globe*. Springer Open 2016.
<https://doi.org/10.1007/978-3-319-23847-0>
- [5] GÁBOSSY Ákos: Újabb irányzatok a közösségi finanszírozásban. *Pénzügyi Szemle* 2016/4., 544–555.
- [6] GARAJ Erika – NOVÁK Tamás: *Az egészségügy finanszírozása és főbb gazdasági módszerei*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2020.
- [7] Helen K. LIU: *The wisdom of the crowd A new typology for crowdsourcing*. <https://researchoutreach.org/wp-content/uploads/2021/07/Helen-K-Liu.pdf>, 2025. február 10.
- [8] HORVÁTH András: *Hogyan szolgálja a közösségi finanszírozás a fenntarthatóságot? A kriptovaluták szerepe a fenntartható gazdaságban*. XVI. Soproni Pénzügyi Napok Konferenciakötet, Soproni Egyetem Kiadó Sopron, 2022, 340–341.
- [9] JAKAB Nóra – MÉLYPATAKI Gábor – RÁCZ Zoltán – SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett – TÓTH Hilda: *Társadalombiztosítási jog*. ME-ÁJK Agrár- és Munkajogi Intézeti Tanszék, 2023.
- [10] JUHÁSZ Zita: A közösségi finanszírozás csoportalakító szerepe. Gazdaság, Társadalom V. In: *Társadalmi csoportok jövője*. (Szerkesztette: Tóth Attiláné) Arisztotelész Bt., 2018, 1–143.
- [11] KUTI Mónika – HORNYÁK Miklós: A technológiai közösségi finanszírozás trendjei, *Külgazdaság* LXI., 2017. május–június, 28–45.
- [12] MÁRKUS Mónika: *Mérlegen a hazai start-upok*. Logisztika-Informatika-Management Nemzetközi Tudományos Konferencia, BGE GTK, Zalaegerszeg, 2016, 195–208.
- [13] Matthew J. RENWICK – Elias MOSSIALOS: Crowdfunding our health: Economic risks and benefits. *Social Science & Medicine, ScienceDirect* 2023, 48–56.
- [14] Mónika KUTI – Gábor MADARÁSZ: Crowdfunding. *Public Finance Quarterly* 2014/3., 355–366.
- [15] Nora KENWORTHY: *Crowded Out: The True Costs of Crowdfunding Healthcare*, May 24, 2024, <https://www.uwb.edu/news/2024/05/24/the-unseen-layers-of-medical-crowdfunding> 2025.június 15.
- [16] Ron KITCHENS – Phillip D. TORRENCE: The JOBS Act – Crowdfunding and beyond. *Economic Development Journal* Volume 11, Number 4, Fall 2012, 42–47.

- [17] Gabriele ROSAT: Is KYC Mandatory? A Perspective on the Legal Requirements by Country, 19. 05. 2025, AML & KYC Education, <https://www.fourthline.com/blog/is-kyc-mandatory>, 2025. június 15.
- [18] Shen YANG – Xiwang KE – Cheng CHENG: *A matter of life and death: The power of personal networks for medical crowdfunding performance*, <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S0277953623003258>, 2025. március 21.
- [19] Susana BERNARDINO – J. Freitas SANTOS: Crowdfunding: An Exploratory Study on Knowledge, Benefits and Barriers Perceived by Young Potential Entrepreneurs. *Journal of Risk and Financial Managament* 2020, 1–24.
- [20] Jeremy SNYDER: *Crowdfunding for medical care: Ethical Issues in an Emerging Health Care Funding Practice*. <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/27875643/>, 2025. február 20.
- [21] *Crowdfunding's Potential for the Developing World*. The World Bank. Information for Development Program Washington DC, 2013, 1–103.
- [22] An assessment of interactions between global health initiatives and country health systems. World Health Organization Maximizing Positive Synergies Collaborative Group. *Health Policy* Vol. 373, June 20, 2009, 2137–2169.
- [23] ZSARNÓCZKY-DULHÁZI Fanni – KOPPER Bence – ZSARNÓCZKY Martin – DÁVID Lóránt Dénes: A közösségi finanszírozás helye és szerepe a mai társadalmakban, különös tekintettel hazánkra és az egészségügyi kiadásokra. *Civil Szemle* 2022/1., 8, 43–49.

**ADMINISTRATIVE AUTHORITY IN MONITORING PUBLIC WORKS
CONTRACT IMPLEMENTATION: A COMPARATIVE STUDY
BETWEEN SYRIAN LAW AND THE FIDIC SYSTEM**

**Közigazgatási hatóság a közcélú beruházások szerződési végrehajtásának
nyomon követésében: összehasonlító tanulmány a szíriai jog és
a FIDIC-rendszer között**

HANIN GHANEM*

This study explores the administrative authority in monitoring the implementation of public works contracts, focusing on a comparative analysis between Syrian law and the FIDIC (International Federation of Consulting Engineers) system, with reference to Hungarian law. Public works contracts are crucial for infrastructure development and sustainable growth, necessitating stringent oversight to ensure compliance with contractual terms and specifications. The research highlights administrative authorities' dual role in supervising and directing contract execution. It underscores the importance of legal and technical mechanisms in achieving quality, efficiency, and effectiveness in public works projects.

Keywords: *Public Contracts, Monitoring, Supervision, FIDIC*

Ez a tanulmány feltárja a közigazgatási hatóság szerepét az építési beruházási szerződések végrehajtásának nyomon követésében, a szíriai jog és a FIDIC (Tanácsadó Mérnökök Nemzetközi Szövetsége) rendszerének összehasonlító elemzésére összpontosítva. Az építési beruházásra irányuló közbeszerzési szerződések kulcsszerepet játszanak az infrastruktúra fejlesztésében és a fenntartható növekedés előmozdításában, ezért szigorú közigazgatási felügyeletre van szükség a szerződéses feltételeknek és a jogszabályoknak való megfelelés biztosítása érdekében. A kutatás rávilágít a közigazgatási hatóságok kettős szerepére a szerződések végrehajtásának ellenőrzésében és irányításában, valamint hangsúlyozza a jogi és műszaki mechanizmusok fontosságát az állami beruházási projektek minőségének, hatékonyságának és eredményességének biztosításában.

Kulcsszavak: *közcélú beruházások szerződési, monitoring, felügyelet, FIDIC*

* HANIN GHANEM
PhD student
Deák Ferenc Doctoral School of Law
Faculty of Law
University Of Miskolc
3515 Miskolc-Egyetemváros
hanin.ghanem@student.uni-miskolc.hu

Introduction

Public works contracts¹ are among the vital contracts that are linked to the implementation of infrastructure projects and sustainable development in countries. The success of these projects depends on the accuracy of their implementation by the terms and specifications specified in the contract. Therefore, the authority to monitor and supervise the implementation of these contracts is one of the fundamental pillars to ensure the achievement of quality, effectiveness, and efficiency in the implementation of the works.

The management's monitoring authority aims to ensure the proper implementation of the contract, by its terms. If this control is exercised properly, this leads to achieving the best results and proper completion, per the specifications and conditions stipulated in the contract. This is not achieved by exercising the authority to amend or impose the penalty, but also by exercising the power of control.

It is recognized that the administration has the authority to control and supervise the contract, and this is an established right for all types of administrative contracts as it is a party to the contract. However, the management authority does not stop there, as it also has the right to direct, as it issues binding orders and instructions to the contractor to ensure to be carried out their obligations. The administration enjoys this right as a public authority responsible for managing public facilities. It is an established right for it, even if it is not stipulated in the contract, and it authorizes it to issue binding instructions and orders to its contracting party.

Ensuring the regular functioning of the public facility justifies the exceptional powers that the administration enjoys in the field of implementing the administrative contract, including the authority of oversight, in the event that the contract does not stipulate these powers.

The importance of studying the oversight authority over the implementation of public works contracts is evident in understanding the legal and technical mechanisms and means adopted by the responsible authorities to ensure the implementation of projects by the contractual terms and agreed-upon technical specifications. Hence, there is a need to study the international FIDIC system and the Syrian Book of General Conditions, as each of them provides a legal and regulatory framework for monitoring and implementing public works contracts.

This research aims to review and analyze the authority to monitor the implementation of public works contracts by comparing the means and tools stipulated in the FIDIC system and the Syrian Book of General Conditions. We will highlight the legal and technical importance of these means and how they can be applied in both systems.

¹ In this paper, the term "public works contract" refers to contracts for the design and/or execution of construction works related to public infrastructure, as defined in EU Directive 2014/24/EU and in international standard forms such as FIDIC. In Hungarian law, the equivalent term is typically "construction investment contract", governed by Act CXLI of 2015 on Public Procurement.

1. The Public works contract

Several jurisprudential and judicial definitions have been given to the public works contract, including that it is: “An agreement between the administration and an individual or company, to construct, renovate, or maintain real estate for the account of a public legal entity and to achieve a public benefit in exchange for the consideration agreed upon, and by the conditions stipulated in the contract”.²

It has also been defined as: “A contracting contract between a public law person and another person, such as an individual or a company, under which the contractor undertakes to carry out a work of construction, demolition, restoration, repair, or maintenance in a property, for the public person’s account. To achieve a public benefit for a price specified in the contract.”³

Under Directive 2014/24/EU, public works contracts’ means public contracts having as their object one of the following: (a) the execution, or both the design and execution, of works related to one of the activities within the meaning of Annex II; (b) the execution, or both the design and execution, of a work; (c) the realization, by whatever means, of a work corresponding to the requirements specified by the contracting authority exercising a decisive influence on the type or design of the work.⁴

From the above, a public works contract can be defined as: An agreement between two parties, one of which is a public legal entity, under which the other party undertakes to carry out works erected on a property, for the account of the public legal entity, and to achieve the public interest, in exchange for a price agreed upon in the contract.

By analyzing the previous definitions, we conclude that the definition of the public works contract was based on specifying the elements upon which the works are based, as the subject of the works must be real estate, for the account of a public legal person, to achieve a public benefit, and in exchange for a price agreed upon in the contract. Below is an explanation of these elements:

1. The subject of the works must be real estate:

Jurisprudence and judiciary agree that public works must be carried out or carried out on real estate. It is not required to be real estate by nature, but rather, it can include real estate by specification, such as laying telephone lines or underwater wires. On that basis, public works are not considered those that are carried out. On movable property, regardless of its importance and magnitude, such as agreements whose purpose is to build a ship or restore it.⁵

² Suleiman AL-TAMAWI: *General Foundations of Administrative Contracts*. 5. ed. Cairo: Egypt, Dar Al-Fikr Al-Arabi, 125.

³ Muhammad AL-HUSSEIN – Muhannad NOUH: *Administrative Contracts*. Damascus University Publications, Damascus Syria, 2005, 56.

⁴ Art 2(1)(6) of Directive 2014/24/EU.

⁵ Suleiman AL-TAMAWI: *General Foundations of Administrative Contracts*. 5. ed. Cairo: Egypt, Dar Al-Fikr Al-Arabi, 127.

2. The works must be carried out on behalf of a public legal entity:
There is no doubt that the presence of the administration as a party to the contract is necessary to give the contract an administrative character if the other conditions are met, which is necessitated by the fact that the administrative rules were created to govern the activity of administrative authorities, not the activity of individuals.⁶
For this reason, works carried out by private persons, for their account, are not considered public works, even if they are under the supervision and control of the administration. Administrative control over individual activities is justified by the public interest, and this does not mean subjecting those works to the legal system of public works.
3. Public works should aim to achieve public benefit:
The fact that public works are aimed at achieving the public interest justified their subjection to a legal system different from the rules known in civil law, and therefore, the contract cannot be considered administrative unless it aims to achieve the public interest, regardless of ownership of the property. A contract may be concluded whose place is a property owned by a private person to provide a service. In general, what achieves the public benefit, and therefore the public interest, such as if the state rents a property from a person to establish a school, and this property needs restoration, so the restoration work here is considered public works because it aims to achieve public interest.⁷
4. The works must be in exchange for a consideration agreed upon in the contract:
The financial consideration is an essential element in the public works contract because it represents the reason for the other party's commitment to implement it. It is also the most important thing that distinguishes this contract from the public facilities commitment contract.
The Syrian Supreme Administrative Court also confirmed this in a ruling: "The contract price in the works contract is considered an essential element and one of its characteristics in the administrative contract is fixed and not subject to modification if this is not explicitly stated. If the contractor abandons the price specified in the contract and requests an increase in its value, this constitutes a violation of a fundamental element of the contract, allowing the other party to terminate the contract."⁸ According to Hungarian legislation, it is defined as: "A contract concluded between a contracting authority and a person or entity to carry out, design, and execute works related to activities specified in the relevant legislation, or to carry out a specific work in accordance with requirements determined by the contracting authority." This definition includes real estate works such as construction, or combined design and

⁶ Riyadh AL-ZUHAIRI: *Manifestations of Administration Authority in Implementing Public Works Contracting*. Master Thesis. School of Law. Baghdad, Iraq, University of Baghdad, 1975, 23.

⁷ Osama AL-AWA: *The legal system for public works contracts in Syrian legislation*. Master's thesis, Damascus University, Faculty of Law, Damascus: Syria, 2018, 22.

⁸ Supreme Administrative Court Decision No. (171/83), in Case No. (177), 1983, published in *Lawyers Magazine* for 1984, 443.

construction, using any means or methods, as long as the final outcome meets the conditions set by the public authority⁹. This definition is in line with European Union Directive 2014/24/EU and reflects a commitment to European principles regarding transparency in public contracts and ensuring that these works achieve the public interest.

2. The concept of administrative authority in monitoring the implementation of the contract

The Oxford Dictionary of English (ODE) defines the verb “monitor” as “to observe and check the progress or quality of (something) over a period of time; keep under systematic review”. According to the ODE, “monitor” originates from a Latin word, “monit”, which means “warned”. Monitoring is a meaningful exercise only if one defines the state desired in advance in terms of objectives or targets. The role of monitoring is to assess whether these objectives (targets) are being met.¹⁰

Monitoring contract performance is a key function in the contract administration process to make sure that all involved parties are performing their duties in accordance with the contract. Requiring Contractual usage reports is a practice used by some states. However, the content and compliance of contractor responses can vary.

Some defined it as: “A function carried out by the competent authority to verify that the work is proceeding according to the set objectives efficiently and on time, and thus it is necessary to complete the completion of the work.”¹¹ Others defined it as: “a means by which one can ensure that goals can be achieved within the specified time.”¹²

From the above, it can be concluded that the previous definitions agreed on basic elements in defining control. Control is a means, not an end. It is an element of the administrative process, permanent and continuous, and its ultimate goal is to ensure that everything goes according to what was planned and achieves the desired goals.

Therefore, we can define oversight of the implementation of a public works contract as a means through which the administration can determine the extent to which implementation procedures and means are compatible with the established plans, leading to high efficiency in implementation for protecting public funds.

As for the legal meaning of administrative control, it means the control carried out by administrative bodies whose formation is issued and whose powers are determined by laws and general regulations. They also adhere, in the procedures and means they undertake, to the provisions stipulated in the laws and regulations.

⁹ Art. 8(3) Act CXLIII of 2015 on Public Procurement.

¹⁰ The Oxford Learner’s Dictionary of Academic English.

¹¹ *Contract Administration Best Practices Guide*. Arkansas Department of Transformation and Shared Services Office of State Procurement, 2019, 10. <https://www.transform.ar.gov/wp-content/uploads/Contract-Administration-Best-Practices-Guide.pdf>. 20 March 2025.

¹² Zaher Abdel Rahim ATEF: *Supervision of Administrative Works*. Dar Al Raya for Publishing and Distribution, Amman Jordan, 2011, 35.

Most jurisprudence believes that the authority of the administration to monitor its contracting party during the implementation of the administrative contract is limited to two meanings: the first meaning is narrow, and the second is a broad meaning, and I will explain the two meanings in some detail.

2.1. The narrow meaning

This meaning is limited to mere supervision of implementation, and must be actual, detailed supervision of all the elements involved in the implementation of the contract, as well as verifying the methods of implementation, and whether they are carried out in accordance with what was agreed upon, as the administration undertakes this supervision by sending its representatives to supervise the progress of work. The safety of the materials used in implementation, their quality, conducting the necessary experiments on them, and reviewing and examining the documents and papers with the aim of ensuring that everything is proceeding according to the conditions set.¹³

Control, in this sense, represents the minimum that can be recognized by the administration in the field of its monitoring of the implementation of the contract, as it is the right and duty of the administration to assume supervision of its contracting party in order to ensure that the contract is implemented in accordance with the terms and conditions agreed upon. This right may find it even in private law contracts that are characterized by equality between the contracting parties.

2.2. Broad meaning

Supervision, in its broad sense, extends to the extent of directing the contracting party during the implementation of the contract, with what this entails of burdening him with additional burdens not previously stipulated in the contract. It represents an important and necessary privilege for the administration. If control was limited to the meaning of supervision, it would be merely an ordinary, familiar authority and its use. It does not raise any problem between the administration and the contractor, and therefore, the real benefit of the oversight authority appears when it is recognized for the administration to go beyond this narrow scope of supervising the implementation of the contract, to begin directing its contractor on how to complete the implementation, in a way that serves the public interest, and thus oversight is considered an exceptional authority for the administration.¹⁴

As for how to exercise control authority in the sense of directing, it can only be done by using legal means, such as issuing instructions to follow a specific method

¹³ Azmi JARADAT: *The administration's authority to monitor the implementation of the public works contract*. Master Thesis. School of Law, Irbid: Jordan, Yarmouk University, 2012, 50.

¹⁴ Mahmoud Abu Al-Saud: The administration's authority to monitor the implementation of the administrative contract. *Journal of Legal and Economic Sciences* Vol. 39, Issue 1, Cairo: Egypt, Ain-Shams University, 1997, 200.

of implementation or refraining from following such a method or issuing executive orders to direct and time implementation without the need to resort to the judiciary.

A decision issued by the Syrian Court of Cassation confirmed that the criterion for management's responsibility for the contractor's work is the right of supervision and direction that management exercises over the contractor. If the matter is limited to the right to supervise, the contractor alone is responsible for his mistakes, without management, even if the matter goes beyond that Oversight and guidance. The Ministry and the contractor are jointly responsible for the latter's mistakes, without distinguishing between the responsibility of each of them individually.¹⁵

Thus, the supervisory authority differs from the directive authority in the extent and limits of each of them. Supervisory authority is a type of subsequent control that is exercised over the results of the facility's activity, and thus, it governs completed work. As for the authority to direct, it is prior oversight, and under this type of oversight, there is continuous communication between the administration and oversight bodies. Therefore, prior oversight is not just oversight, but rather real participation by the administration and decision-making to the extent sufficient to ensure the proper functioning and regularity of the public facility.

As documented in European administrative traditions, Hungarian law often centralizes administrative oversight within statutory frameworks, emphasizing transparency, proportionality, and predictability. Public contract law typically integrates comprehensive monitoring mechanisms to ensure compliance while balancing the rights and obligations of contracting parties. The supervisory function in Hungary focuses on legal compliance and procedural correctness, adhering to EU regulations that prioritize equal treatment and non-discrimination.¹⁶ Unlike the Syrian broader directive authority, Hungarian law tends to limit administrative discretion, relying more heavily on predefined contractual clauses and judicial remedies for resolving ambiguities or disputes. Aligning with a rule-of-law framework where any additional burdens imposed on contractors generally require explicit legal or contractual authorization.

3. Material means for exercising supervisory authority

The management, through its representatives, can enter the workplace, review the documents, examine the materials used, and verify their safety, in addition to ensuring the adequacy of the performance of the contractor's employees and their good selection. These physical means do not have legal effects in themselves, as the mere visit of the work site by the engineer. It does not entail any legal effects, and we will discuss some of these methods.

¹⁵ Syrian Court of Cassation Decision No. (1873)/1984, Basis (675), Rule 310, *Lawyers' Journal* 1986, Issue 7, Hammurabi Reference No. 3843.

¹⁶ Art. (27-135-142-187) Act CXLIII of 2015 on Public Procurement.

a) Visit the workplace

The administration and its representatives, including engineers and technicians, carry out the duties of monitoring and supervising the implementation of the public works contract through repeated visits to the work site, monitoring the work being carried out, and verifying that the work is progressing by the requirements and conditions of the contract, without being bound by a specific time. It has the right to enter the work site, follow up on the implementation work, supervise it, and monitor its progress at every stage of the completion of the work.

The Syrian Book of General Conditions, Article 27, stipulates that: “The public entity, or its representatives, shall visit the work site within reasonable periods to inspect the progress of the works as they deem consistent with the interest of the project...”¹⁷

The importance and effectiveness of this method are evident through observing and following up on the work completed, identifying errors and deviations in implementation, if any, or revealing errors in the works that were executed, ensuring that the materials conform to the contract specifications, in addition to following up on the performance of the contractor’s employees in implementing the contract.¹⁸ Suppose the administration finds that the materials, supplies, and equipment prepared by the contractor for use in the project are unfit for work or do not comply with the terms of the contract. In that case, it has the right to refuse to accept them and request that they be replaced with others. In this case, the contractor is obligated to remove them or replace them at his expense with other types valid and accepted by the administration.

As for Hungarian law, the contracting authority may provide for the possibility of on-site inspection in the procurement documents. This provision allows contracting authorities to include terms in procurement documents that permit site visits to monitor contract execution.¹⁹

What confirms the importance of this method is that the observations that the supervising engineer obtains from visiting the work site help to detect errors at an early stage and be able to correct them easily and without incurring financial loss to the management. However, if the error is not discovered until the implementation begins, the stage that contains this error, as the matter may require stopping work and thus delaying the date of completion of the works, and the administration may resort to the contractor to address the error and grant him compensation in return.

¹⁷ Syrian Legislative Decree No. 450 of 2004, containing the book of general conditions.

¹⁸ *General Guidelines – Management and Monitoring of Procurement Contracts*. The Office of Procurement Regulation, 2021, 34. <https://www.oprtt.org/wp-content/uploads/2021/06/Management-Monitoring-of-Procurement-Contract-pdf.pdf>, 20 March 2025.

¹⁹ Art (56) of Act CXLIII of 2015 on Public Procurement.

b) View documents

The goal of reviewing the contract documents is to ensure accuracy in implementation and that implementation is carried out by the technical specifications and within the established dimensions and measurements to ensure that they are not changed by the contractor during the implementation stage.

The work program represents one of the important technical documents that the engineer or whoever represents the administration must review and study carefully to have complete knowledge of the works to be implemented on a regular and continuous basis to follow up the implementation work step by step, which helps to detect errors in the designs early and this is due to It greatly benefits the safety of implementation and saves public money by not wasting it due to the implementation of defective designs that the administration is forced to repair.

The FIDIC system obligates the contractor to submit to the engineer a detailed work schedule within 28 days from the date of his receipt of the commencement notice. He must also submit a modified program at any time in which it appears that the previous program was not consistent with the actual progress or with the contractor's obligations, including these programs are the order according to which the contractor intends to carry out the works, including the expected timing for each stage of implementation, and a statement of the role of the named subcontractors for each stage of the work, in addition to a statement of the sequence and dates of inspections and tests specified in the contract.²⁰

As for Syrian Decree No. 450 of 2004, it included some minor differences, as it stated that: The contractor must submit to the public authority, within ten days from the date specified for commencing work, a written program explaining the procedures and steps that he wishes to follow in implementing the project and specifying the deadlines during which it is expected to complete each of the stages included in the contract.²¹

The public entity has the right to request that any amendment to this program be made in its interest within the limits of the provisions of the contract and in a manner commensurate with the period specified for the implementation of the total works. The contractor must adhere to this amended program and work in accordance with it during implementation, and he may not deviate from its limits except with written approval from the public entity, if the contractor does not submit the requested program within the specified period, the public body has the right to oblige him to the program that it sets at its discretion after informing him of it.

While the Hungarian Act does not explicitly mention "work schedules", it mandates that procurement documents must enable economic operators to submit technically and economically feasible tenders. This implies that contracting authorities can require detailed implementation plans and schedules. Art 57 requires provision

²⁰ *FIDIC Contracts. Red book. General Conditions*, 1999, clause 8.3.

²¹ Art (27) of Syrian Legislative Decree No. 450 of 2004, containing the book of general conditions.

of information necessary for the tenderers and the candidates in relation to the preparation of the tender and the request to participate, the list of the certificates, declarations to be submitted as part of the tender and the request to participate, as well as the standard form of the ESPD.²² The documentation may also contain samples of certificates, declarations proposed for the tenderers. This provision ensures that contracting authorities can request and manage necessary documentation, such as work schedules, to oversee contract performance effectively.

Analyzing the legal texts reveals that detailed provisions for submitting and reviewing work schedules are crucial for effective contract implementation. The FIDIC system and Syrian Decree No. 450 of 2004 mandate contractors to submit implementation plans and allow administrations to request modifications. Hungarian law, under Article 57 of Act CXLIII of 2015, enables authorities to require documentation like work schedules, though it lacks explicit mandates. A common issue across these frameworks is the absence of a defined timeline for administrations to review and approve work programs. Addressing this gap through legislative action would streamline processes, reduce delays and minimize disputes.

c) Inspection and testing

Inspection and testing are vital means that enable the supervising engineer to verify the quality of materials used in construction projects so that only materials that conform to the agreed-upon technical specifications are used. The International Contracting System (FIDIC) stipulates that the contractor is responsible for all of his equipment, and it must be dedicated exclusively to carrying out the work. During production, manufacturing, and construction operations on or off-site, the employer has the right to conduct inspection, inspection, measurement, and testing of materials. The Contractor must provide full opportunity to the Employer's personnel to carry out these activities. When the works are ready, the Contractor must notify the Engineer, who in turn must carry out the inspection, inspection, or test without delay. If the Contractor fails to notify, he must disclose the covered works, reinstate them, and bear all costs involved.²³

In Syria, the book of general conditions includes similar texts. Stipulates that the contractor must inspect any part of the works upon the request of the public authority. If the works are sound, the public entity shall bear the expenses of detection and recovering, but if they are in violation, the contractor shall bear all costs. The public authority also has the right to examine any of the prepared materials in Syrian or international technical laboratories at the contractor's expense.²⁴

As for Hungarian law empowers contracting authorities to include inspection and testing provisions in procurement documents. Article 60 allows them to require test

²² Art (57) of Act CXLIII of 2015 on Public Procurement.

²³ *FIDIC Contracts. Red book*. General Conditions, 1999, clause 7.3.

²⁴ Art (27/ B) of Syrian Legislative Decree No. 450 of 2004 containing the book of general conditions.

reports or certificates from conformity assessment bodies to ensure compliance with technical specifications and contract conditions, while also accepting equivalent certificates from other recognized bodies.²⁵

Inspection and testing are vital for ensuring quality in all frameworks, with FIDIC offering greater flexibility by enabling on-site engineers to conduct immediate inspections, avoiding delays. Syrian Decree No. 450 relies on committees, which can extend timelines, while Hungarian law, under Article 60 of Act CXLIII of 2015, ensures compliance by allowing conformity certificates or equivalent proof. Adopting streamlined processes, as seen in FIDIC, could improve efficiency in Syrian and Hungarian systems.

d) Legal means for exercising supervisory authority

Despite the importance of physical means for safe implementation and good supervision, they do not create any legal effect when used. The mere visit of the work site by the engineer or review of the technical documents does not create any legal effect, and they are not sufficient on their own to make the control process successful and achieve its objectives; as in addition, the administration has multiple legal means that produce important legal effects and represent an expression of its will, an application of its privileges that it enjoys, and an exercise of its powers in regulating public facilities. The administration may use whatever legal means it deems appropriate to organize oversight.

3.1. Work orders

Work orders have been defined as “orders issued by the administration to public works contractors to determine the conditions for contract implementation, or supplementing what is missing, or amending it. These orders are usually issued by some technical members of the administration, especially the engineers entrusted with supervising the implementation of public works.”²⁶ FIDIC contracts also define work orders as “any change in the work for which instructions are issued and approved as a change”.²⁷

There are several work orders issued by the administration during the implementation of a public works contract, including the order to begin implementation of the contract, the order to determine the steps of the work progress, or to modify the

²⁵ Art (60): Contracting authorities may require that economic operators provide a test report from a conformity assessment body or a certificate issued by such a body as means of proof of conformity with requirements or criteria set out in the technical specifications, the award criteria or the contract performance conditions. Where contracting authorities require the submission of certificates drawn up by a specific conformity assessment body, certificates from equivalent other conformity assessment bodies shall also be accepted by contracting authorities.

²⁶ Nisreen MAHASNEH: Issuing change orders by the engineer in the contracting contract, a comparative study in the model FIDIC contract. *Al-Manara Magazine*, 2010 (6), Jordan, Al-Bayt University, 279.

²⁷ *FIDIC Contracts. Red book*. General Conditions, 1999, clause.1.1.6.9.

methods of its implementation, or to order the suspension of the works. This right includes the authority to postpone the works and the authority to completely stop them, and it also has the order to replace or dismiss the contractor's engineers or workers if they refuse and neglect to implement instructions from management representatives or attempt to deceive management or violate the terms of the contract.

Here it must be noted that not everything issued by the management or the supervising engineer is considered work orders. The engineer's evaluation of the progress of work as slow is considered an observation and not a work order. The same applies to the notices and demands that the contractor addresses to the management or engineer regarding the need to provide him with the details of the drawings and required instructions.

Several conditions must be met for work orders to produce their legal effects, some of which are formal and some of which are substantive, as follows:

- Work orders must be issued in writing:

FIDIC contracts generally require work orders to be issued in writing, though they may take forms such as meeting minutes, designs, or letters. Verbal orders are acceptable only if confirmed in writing by the contractor within two working days and not contested by the engineer.²⁸

It is noted that if the principle is for work orders to be written, then there are exceptional cases in which verbal work orders can be relied upon, such as if the contract explicitly stipulates that the verbal order is permitted or it was at the request of the contractor himself, or if it is proven that implementing the verbal order has become necessary due to an error. On the part of the administration, or the writing requirement was waived by the customs of agreement and dealing between the engineer and the contractor.

- Notifying the contractor of work orders:

The engineer must notify the contractor when issuing work orders. Failure to notify them will result in the contractor not being committed to executing them, and he may have reservations about them. FIDIC contracts also require that these notifications be in writing, delivered by hand in return for notification of receipt, or sent by mail or via agreed-upon electronic means. In the contract documents, the notification may be delivered to the contractor's representative, as he has the authority to receive notifications and instructions.²⁹

- The work order must be issued by the competent authority:

It is not enough for the work order to take written form, but it must be issued by the competent authority, whether this authority is represented by the contracting administration itself or the engineer supervising the implementation of the public works contract.³⁰

²⁸ *FIDIC Contracts. Red book. General Conditions, 1999, clause 1.3.*

²⁹ *FIDIC Contracts. Red book. General Conditions, 1999, clause 4.3.*

³⁰ Samir Abdel Aziz EL GAMAL: New legal rules in FIDIC contracts. *Sharia and Law Journal* Volume 26, Issue 52, 2012, Al Ain: United Arab Emirates, College of Law – United Arab Emirates University, 58.

This is an obvious condition, given that these orders are administrative decisions that must be issued by the authority competent to do so. If the order is issued by someone other than the competent authority, then this is flawed by the defect of lack of jurisdiction.

- Work orders must be necessary:

The original is to grant the engineer the authority to issue work orders. Still, this authority may be restricted according to the special conditions of the contract that are considered complementary to the general conditions, as the general conditions of the FIDIC contract did not stipulate such a restriction and merely stipulated the necessity of obtaining the employer's approval when exercising some the powers stipulated in the Special Conditions of the Contract. In contrast, the Special Conditions of FIDIC Contracts restrict the issuance of change orders to being necessary to complete the work and in its interest.³¹

The supervising engineer has discretionary authority to determine the importance and necessity of work orders and the extent to which they achieve the interest of the project. They must also be within reasonable limits in terms of size, value, and type, otherwise, fundamental changes will be considered outside the scope of the contract.³²

- Legal effects of work orders

The work order has legal force binding the contractor if it is issued in compliance with its conditions and is communicated to him in the required legal form. The contractor is obligated to implement it even if he has an objection to it. He may accept the order issued to him explicitly when he signs the receipt without reservations or implicitly if he proceeds to implement it. However, if the contractor refuses to implement the order, whether by refraining from signing it or signing it while stating some reservations, this constitutes a serious mistake that would expose him to contractual penalties.

The terms and conditions books usually regulate the procedures related to objection and specify short deadlines for the extinguishment of the right to it. The expiration of these periods will result in the contractor's right to file a grievance being forfeited, and the administration may waive its insistence on the expiration of this period, provided that it explicitly declares its intention to do so.

The issuance of work orders also has implications related to amending the contract prices or its value by increasing or decreasing. The contracting administration has the right to amend the terms of the contract, i.e. amend its prices. This right is derived from the administrative contract itself or may be imposed by the public interest, which may require a change in the terms of the contract to be. It is more feasible to achieve this in light of the emerging variables that did not exist at the time of concluding the contract. The contractor has the right to demand compensation if

³¹ *FIDIC Contracts. Red book. General Conditions*, 1999, clause 3.1

³² Samir Abdel Aziz EL GAMAL: New legal rules in FIDIC contracts, *Sharia and Law Journal* Volume 26, Issue 52, 2012, Al Ain: United Arab Emirates. College of Law – United Arab Emirates University, 60.

the work orders were costly in terms of expenses and these orders exceeded the modification permitted in the public works contract.³³

Among the effects that may result from issuing work orders is the extension of the contract period, as the increase in the implementation of the works may affect the implementation of the work program such that the implementation of the works cannot be completed within the period agreed upon under the original contract.

In Syria, the contracted quantities may be increased or decreased during the contract implementation period by a rate not exceeding 30% for each item or article of the undertaking separately, with the same conditions and prices stated in the contract and without the need for a new contract, provided that the value of the total increase or decrease does not exceed 25% of the total value of the contract. In the event of an increase, the contractor is given an additional period commensurate with the nature and amount of this increase for this increase only.³⁴

One of the jurisprudence of the Syrian administrative judiciary stated that “assigning the contractor during implementation to additional work that is not noted in the book of conditions and other work that exceeds 30% of the work items, the administration must pay their value”.³⁵

Another jurisprudence also stated that “the contractor is entitled to compensation for the additional work and expenses required by the emergency modifications to the method of implementing the work according to what technical expertise estimates”.³⁶

In Hungary, law permits changes to contracts within specific limits, primarily in alignment with EU Directive 2014/24/EU, which regulates contract amendments. Changes are allowed only if they are essential for contract performance and comply with predetermined thresholds to prevent substantial alterations to the original agreement³⁷. Contracting authorities must clearly outline the conditions for modifications in procurement documents, including necessary changes during contract execution. Hungarian regulations emphasize the principle of proportionality, requiring all changes to be documented and justified, ensuring fairness and accountability.

In light of the above, we conclude that work orders are the source of most disputes and disagreements between the contracting administration and the contractor, and they also affect the cost and duration of implementation. Therefore, they are considered an important means of control, and the person in charge of them must carefully research them to discover the locations of the defects and correct them, given the consequences of issuing them.

³³ Hanadi HUSSEIN: *Management control at the stage of implementing the administrative contract*. Ph.D. faculty of law. Baghdad, Iraq, Alnahrayn University, 2015, 166.

³⁴ Art (62 and 69) of Syrian Law No. 51 of 2004.

³⁵ Decision No. 230 in Appeal No. 411 of 1984.

³⁶ Decision No. 292 in Appeal No. 109 of 1984.

³⁷ Art (141) of Act CXLIII of 2015 on Public Procurement.

3.2. *Business measurement and disbursement documents*

The work carried out by the provisions of the contract is measured gradually during implementation and upon completion of each stage of the project, and before covering any part of the work that may not be detected and measured after covering, and thus constitutes an approved method of work in the public works contract to finance the contractor during the contract implementation period. It is a method of determining and calculating the quantity and value of work completed.

According to the terms of the FIDIC³⁸, the contractor must submit a statement demanding payment to the supervising engineer at the end of each month. The statement must be organized on the form approved by the engineer, and include details of the amounts due and supporting documents, including the monthly work progress report.³⁹

The engineer has the right to request measurement of any part of the works, and he must notify the contractor of this⁴⁰. The Contractor or his qualified representative must be present to assist the Engineer in making the measurement and providing the required details. If the contractor fails to appear, the measurement made by the engineer shall be deemed correct.⁴¹

In Syria, the public authority has the right, if necessary, to request the contractor or his authorized agent to come to the work site on a date it specifies to conduct measurements of the completed works. In the event that the contractor or his agent fails to come to the site on the specified date, the administration authority has the right to conduct the measurements alone without being the contractor has the right to object to the accuracy of the measurements taken.⁴²

The work completed under the contract shall be measured based on the units recorded next to it in the list of quantities and lists, geometrically according to the applicable technical methods and any increase in quantities and dimensions made by the contractor shall be settled without a written request from the administration or its approval. The contractor is held accountable based on the actual quantities completed and measured at the work site for each of the works required of him in the contract.⁴³

Any dispute that arises between the contractor and the public body regarding the measurements taken will be decided by the public body within a period not exceeding 48 hours from taking the measurements. It is not permissible to cover any part of

³⁸ *FIDIC Contracts. Red book. General Conditions*, 1999, clause (14.3-12.2).

³⁹ Khaled HYARI, Payment procedures under FIDIC construction contract, *Proceedings of International Structural Engineering and construction* 9 (1), 2022, 3. [www.doi.org/10.14455/isec.2022.9\(1\).ldr-05](https://doi.org/10.14455/isec.2022.9(1).ldr-05)

⁴⁰ Measurement and Evaluation under the FIDIC Standard Form Contracts, 05 December 2022. <https://instituteccp.com/files/22-12-06-ICCP-Measurement-and-Evaluation-Under-the-FIDIC-Standard-Form-Contract-Full.pdf>, 20 March 2025.

⁴¹ *FIDIC Contracts. Red book. General Conditions*, 1999, clause 12.2.

⁴² Art (35:B) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

⁴³ Art (35:C) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

the work except after the public body gives its final decision on its subject or with its approval, and its decision in this regard is considered final and binding.⁴⁴

Then, the contractor's public authority organizes lists of the works and preparations completed by him so that these lists include the works that are finally completed and their value is estimated according to the prices noted for them in the contract, and the works that are not finally completed and their value is estimated based on the prices noted for them in the contract, taking into account the degree of their completion, in addition to the Supplies prepared at the work site and their value is estimated based on considering the lowest between the popular price for them when organizing the inspection and the estimated price for them in the price analysis table.⁴⁵

If it becomes clear to the administration that the contractor has been late in carrying out his work with the speed and activity estimated in the agreed-upon program or that the work carried out is not consistent with what the provisions of the contract require in terms of accuracy and conformity with the plans and specifications, the public authority has the right to deduct an amount from his monthly statements proportional to the delay or the degree of defect in the work.

It is worth noting that recording the work and supplies in the monthly statements and paying their value does not necessarily mean that the administration agrees to accept them permanently or waives any of its rights regarding them. It remains for it, throughout the period of the contract's validity and the warranty period, to review the account of these payments and settle any error or omission that may appear. In it, the contractor is deemed to have agreed to what is stated in the monthly statements once he signs them, and if he has any objection or reservation to them, he must submit them within ten days from the date of signing them with the reservation.⁴⁶

The value of the pledge is paid according to periodic monthly statements provided by the Works Department to the Financial Branch and according to the progress of the work. The monthly statements are disbursed within 15 days from the date of their submission to the accounting department or the relevant financial department, complete with its legal documents and conditions.⁴⁷

We note here that the Syrian legislator did well in specifying a short period during which the value of the monthly statements must be disbursed to the contractor, contrary to what is the case in the FIDIC system, which reflects positively on the speed of implementation of the works and their completion on the specified date.

In conclusion, we can say that the process of measuring work and issuing disbursement documents involves many procedures that the supervisor must follow to discover defects, if any, given that they are two important means of evaluating the work completed and paying its value to the contractor. Therefore, the contracting management body or others have the right One of the authorities that exercises oversight authority is to request the person in charge of the work to present the monthly

⁴⁴ Art (35:D) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

⁴⁵ Art (36:A) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

⁴⁶ Art (36:D) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

⁴⁷ Art (36:E) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

statements and disbursement documents to audit them and investigate the legality and suitability of all their procedures.

3.3. *Delivery*

Delivery in public works contracts ensures administrative control through temporary and final delivery stages, emphasizing compliance with contract terms, specifications and quality standards.

Temporary delivery occurs after the contractor has completed the agreed-upon work. The contractor must notify the supervising authority, who then inspects the works to confirm compliance with the contract. If deficiencies or defects are found, the administration may refuse delivery or accept the works with reservations. In the latter case, the administration deducts costs equivalent to the defects or reserves the right to correct them at the contractor's expense. The contractor is also obligated to clean the site, removing waste and debris, to ensure the project is ready for temporary delivery. Under Article 39 of Decree No. 450 of 2004 in Syria, a one-year warranty period begins at temporary delivery. During this period, the contractor remains responsible for repairing any new defects or deficiencies, unless caused by the misuse of the facility by the public entity.⁴⁸

The FIDIC system offers a parallel process, allowing contractors to request a receipt certificate for completed works. The engineer must issue or reject the certificate within 28 days, providing reasons and specifying additional requirements if necessary. If no response is given, the certificate is deemed issued if the works substantially comply with the contract. This ensures a structured and timely approach to temporary delivery.⁴⁹

Final delivery occurs after the warranty period, contingent on the contractor fulfilling all obligations and resolving any identified defects. In Syria, special committees formed by the public authority oversee this process. These committees review project documentation, temporary delivery reports, and warranty-period defects before issuing the final delivery report. However, Syrian regulations do not stipulate a fixed timeline for the administration to conduct post-notification inspections, potentially delaying project completion.⁵⁰ It would have been better for these conditions to set a date for examination after receiving the contractor's notification and not leave the period open for the administration to conduct a procedure.

Syria's legal framework also imposes a ten-year liability on contractors for fundamental defects that compromise structural safety or functionality. This liability remains enforceable even after the warranty period, reflecting a stringent quality assurance approach.⁵¹ It emphasizes the contractor's obligation to meet the highest

⁴⁸ Art (39:B) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

⁴⁹ *FIDIC Contracts. Red book*. General Conditions, 1999, clause 10.1.

⁵⁰ Art (39:H) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

⁵¹ Art (39:G) of Syrian Decree No. 450 of 2004.

standards during implementation, safeguarding against defects that could jeopardize public safety or resources.

The ten-year guarantee underscores the importance of thorough oversight at every stage of the project. By ensuring contractors adhere to contract terms and specifications, the administration can deliver projects without significant defects, achieving durability, safety, and functionality. This approach protects public funds and promotes long-term trust in public works management.

We should note that the expiration of the warranty period does not affect the contractor's responsibility for every basic defect that appears in the facilities that affect their safety and are the result of the contractor's fraud or poor implementation, as he remains responsible for them within ten years from the completion of the work.⁵²

As for Hungary, the contractor notifies the contracting authority upon completing the works, which inspects for compliance with contract terms and specifications. Defects must be rectified within a set timeline, with penalties or payment adjustments applied if necessary. This temporary delivery phase ensures transparency through technical reports and deficiency records.⁵³ Final delivery follows the warranty or defect liability period, during which contractors address issues from poor workmanship or contract deviations. Only after fulfilling all obligations and resolving defects is final acceptance granted.⁵⁴ Hungarian law allows flexible warranty periods tailored to projects, holding contractors accountable for identified defects. Unlike Syria's fixed ten-year liability, Hungary's defect liability terms are mutually agreed, balancing accountability and flexibility.

This is considered an estimate by the legislator of the adequacy of the duration of testing the durability of construction, and the suitability of proper implementation of all works. Therefore, the ten-year guarantee is a control imposed by the law on the administration to verify and ensure the correctness of the implementation of the works after delivery, as this type of control aims to identify defects that the administration cannot discover during implementation and during the receipt of the work, in addition to being a method of control over the materials and methods used in implementation, and it represents a test of the adequacy of the works and their absence from any defects that threaten the durability and safety of the works and make them unfit for the purpose for which they were created.

Conclusion

Studying the means of monitoring the implementation of public works contracts according to comparative system highlights the significant importance of achieving

⁵² Art (416) of the Syrian Civil Law No. 84 of 1949.

⁵³ Tamás LUKAS – Dániel LUKAS: FIDIC Contracts and Hungarian Law or the Most Important Aspects of Using FIDIC Contracts in Hungary, *The International Construction Law Review*, Pt 2, 2014, 6.

⁵⁴ DORMÁN, EGRI, MARTON and other: *Recommendations For The Conclusion Of Construction Contracts And For The Construction Of Buildings*, National Federation of Hungarian Building Contractors, ÉVOSZ, 2019.

success and quality in the execution of public projects. Through a comprehensive examination of the stipulated conditions and mechanisms, several important results can be achieved:

1. Enhancing transparency and accuracy: Relying on well-thought-out and systematic monitoring mechanisms, by comparative legal systems, enhances the accuracy of implementation and transparency of processes between contracting parties.
2. Improving quality: Through periodic inspections and monthly reports, the use of materials that conform to specifications and technical standards is ensured, leading to improved final work quality.
3. Reducing disputes: Monitoring provides clear mechanisms for resolving potential disputes between parties by clearly defining responsibilities and obligations, thus reducing the chances of legal disputes.
4. Ensuring continuity of funding: Through periodic assessments and the submission of payment claims, continuity of funding is ensured for contractors, contributing to the continuity of work without delay.
5. Building trust between parties: Effective monitoring contributes to building trust between all stakeholders by ensuring that each party adheres to its duties and responsibilities, and by documenting processes periodically and systematically.

Finally, studying mechanisms for monitoring the implementation of public works contracts by comparative legal systems is an essential step toward achieving successful and sustainable infrastructure projects that benefit the entire community. These mechanisms enhance the ability of implementing agencies to complete projects that meet the highest technical and administrative standards, contributing to comprehensive and effective development.

References

- [1] Azmi JARADAT: *The administration's authority to monitor the implementation of the public works contract*. Master Thesis. School of Law. Irbid: Jordan. Yarmouk University, 2012.
- [2] *Contract Administration Best Practices Guide*. Arkansas Department of Transformation and Shared Services Office of State Procurement, 2019, 10. <https://www.transform.ar.gov/wp-content/uploads/Contract-Administration-Best-Practices-Guide.pdf> (20-9-2024).
- [3] Dormán, Egri, Marton and others: *Recommendations for the Conclusion of Construction Contracts and for the Construction of Buildings*, National Federation of Hungarian Building Contractors, ÉVOSZ, 2019.
- [4] *General Guidelines – Management and Monitoring of Procurement Contracts*. The Office of Procurement Regulation, 2021, 34. <https://www.oprtt.org/wp-content/uploads/2021/06/Management-Monitoring-of-Procurement-Contract-pdf.pdf> (15-8-2024).

-
- [5] Hanadi HUSSEIN: *Management control at the stage of implementing the administrative contract*. Ph.D. Faculty of Law, Baghdad, Iraq, Alnahrayn University, 2015.
- [6] Khaled HYARI: Payment procedures under FIDIC construction contract. *Proceedings of international structural engineering and construction*, 9 (1), 2022, 1–6. [www.doi.org/10.14455/isec.2022.9\(1\).ldr-05](https://doi.org/10.14455/isec.2022.9(1).ldr-05)
- [7] Mahmoud Abu AL-SAUD: The administration's authority to monitor the implementation of the administrative contract. *Journal of Legal and Economic Sciences*, Volume 39, Issue 1, Cairo: Egypt, Ain-Shams University, 1997, 165–180.
- [8] Mahmoud Khalaf AL-JUBOURI: *Administrative Contracts*. 1st ed. Dar Al-Thaqafa for Publishing and Distribution, Amman-Jordan, 2010.
- [9] *Measurement and Evaluation under the FIDIC Standard Form Contracts*. 05 December 2022. <https://instituteccp.com/files/22-12-06-ICCP-Measurement-and-Evaluation-Under-the-FIDIC-Standard-Form-Contract-Full.pdf>, 20th March 2025.
- [10] Muhammad AL-HUSSEIN, Muhannad NOUH: *Administrative Contracts*. Damascus University Publications, Damascus Syria, 2005.
- [11] Nisreen MAHASNEH: Issuing change orders by the engineer in the contracting contract, a comparative study in the model FIDIC contract. *Al-Manara Magazine*, Volume 16, Issue 6, Jordan, Al-Bayt University, 2010, 215–249.
- [12] Osama AL-AWA: *The legal system for public works contracts in Syrian legislation*. Master's thesis. Damascus University, Faculty of Law, Damascus: Syria, 2018.
- [13] Riyadh AL-ZUHAIRI: *Manifestations of Administration Authority in Implementing Public Works Contracting*. Master Thesis. School of Law. Baghdad, Iraq, University of Baghdad, 1975.
- [14] Samir Abdel Aziz El GAMAL: New legal rules in FIDIC contracts, *Sharia and Law Journal* Volume 26, Issue 52, Al Ain: United Arab Emirates, College of Law – United Arab Emirates University, 2012, 21–151.
- [15] Suleiman AL-TAMAWI: *General Foundations of Administrative Contracts*. 5th ed. Cairo: Egypt, Dar Al-Fikr Al-Arabi.
- [16] Supreme Administrative Court Decision No. (171/83), in Case No. (177), 1983, published in *Lawyers Magazine* for the year 1984, 443.
- [17] Zaher Abdel Rahim ATEF: *Supervision of Administrative Works*. Dar Al Raya for Publishing and Distribution, Amman Jordan, 2011.
- [18] Tamás, LUKAS, Dániel LUKAS: FIDIC Contracts and Hungarian Law or the Most Important Aspects of Using FIDIC Contracts in Hungary, *The International Construction Law Review*, Pt 2, 2014, 138–149.

Legislation

- [1] Directive 2014/24/EU.
- [2] FIDIC Contract, Red book, General Conditions, 1999.
- [3] Hungarian Act CXLIII of 2015 on Public Procurement.
- [4] Syrian Civil Law No. 84 of 1949.
- [5] Syrian Law No. 51 of 2004 contains the unified contracts system.
- [6] Syrian Legislative Decree No. 450 of 2004 contains the book of general conditions.

THE PAST AND THE PRESENT OF SECURITY MEASURES IN TAX ENFORCEMENT PROCEEDINGS

A biztosítási intézkedések múltja és jelene az adóvégrehajtási eljárásban

ALIZ MÓRICZ*

The precautionary measure, as a legal institution that can be used in advance, places the interests of the obligee (tax authority) under legal protection in such a way that, if the statutory conditions are met, it enables the securisation of a claim that is the subject of the main case and the possibility of its satisfaction at a later date by taking specific enforcement actions. It also prevents the taxpayer (debtor) from taking away his assets subject to enforcement by behaving contrary to the requirements of reasonable management and concluding bad faith transactions, and thus thwarting the success of the satisfaction enforcement. In my study, I emphasize presenting the development of the precautionary measure that can be used in tax enforcement and its current regulation.

Keywords: *tax law, tax liability, tax administration, tax enforcement proceedings, security measure, enforcement law*

A biztosítási intézkedés előzetesen igénybe vehető jogintézményként a jogosult érdekeit helyezi törvényi védelem alá oly módon, hogy a törvényi feltételek fennállása esetén meghatározott speciális végrehajtási cselekmények fogantatása révén lehetővé teszi az alapügy tárgyát képező követelés biztosítását, valamint későbbi időpontban történő kielégítésének lehetőségét. Ezáltal annak is gátat szab, hogy az adózó (adós) az észszerű gazdálkodás követelményeivel ellentétes magatartás tanúsításával, rosszhiszemű ügyletek megkötésével elvonja végrehajtás alá vonható vagyonát, és így megghiúsítsa a kielégítési végrehajtás sikerét. Tanulmányomban arra helyezem a hangsúlyt, hogy bemutassam az adóvégrehajtásban igénybe vehető biztosítási intézkedés kialakulását és jelenlegi szabályozását.

Kulcsszavak: *adó jog, adókötelezettség, adóigazgatás, adóvégrehajtási eljárás, biztosítási intézkedések, végrehajtási jog*

* DR. ALIZ MÓRICZ LL.M.
lawyer specialized in law judicial enforcement,
PhD student
University of Miskolc Faculty of Law
Institute of European and International Law
Department of Civil Procedure Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
aliz.moricz@gmail.com

1. The historical roots of security measures

1.1. The first attempts of tax law to independence: the Act XCI of 1990

Seen from an interdisciplinary perspective, security measures have a long history. However, it has taken a relatively long time to emerge and gain ground in tax law relations as a separate legal institution from administrative law.

The *Act XCI of 1990* (hereinafter: Act of 1990), which for the very first time in Hungary, intended to regulate the main rules governing tax law in a separate legal form, can be considered as the first step in taxation and tax administration in the present sense,¹ initially did not contain provisions on security measures. Thus, as a background legislation, the rules laid down in *Act IV of 1957* on the General Rules of State Administrative Procedure (hereinafter: Act of 1957) were applicable, on the basis of Section 4, Subsection 1 of Act of 1990.² The change was brought about by *Act XLII of 2002* on modifying the Acts on taxes, contributions and other budgetary payments, which included the security measure among the legal measures that could be used in the context of tax enforcement, which was increasingly becoming independent.

With this amendment, Act of 1990 did not fully adopt the rules of Act of 1957 (nor could it, because of the specific nature of tax enforcement), but merely laid down the aspects of order and its two types likewise: if the legal conditions of security measure were met, the tax authority could order the securisation of the financial claim or the seizure of specific things.³ The law did not know the legal institution of temporary security measure, nor did Act of 1957. The Act of 1990 did not contain any specific provisions on the performing of security measures, but provided for the application of the rules of the judicial enforcement proceedings for the rest, by means of a reference provision in Section 91, Subsection 4.⁴ Overall, I believe that our first Code-like Act provided an excellent basis for the development

¹ The Act of 1990 attempted to regulate the rules governing tax administration and tax enforcement in a single Act – although this was not fully achieved, as the legislation on taxation (mainly the details of the rules) was scattered in several Acts and government decrees. For more information about the reform of 1988 of the tax system and the historical background to the Act of 1990, see: ERDŐS Éva: A pénzügyi jog fejlődési tendenciái. *PUM Sectio Juridica et Politica* 2004/2., 213–230.

² It is worth noting, that for almost a quarter of a century after its entry into force, even the Act of 1957 itself did not contain provisions on security measures – they were introduced by the Act I of 1981, as the modification of the Act of 1957, to fill a gap. The legal institution was therefore not even present in administrative enforcement in the general sense until that date. For more information on Section 87, which was subsequently introduced into Act of 1957, see: Ministerial statement of reasons on Act I of 1981 on amending and consolidating Act IV of 1957 on the general rules of state administrative procedure; Detailed statement of reasons on Section 87.

³ Act of 1990, Section 91, Subsection 1.

⁴ Given that the rules on security measures only became part of the Act of 1990 on the 1st of January 2003, the provisions of the Act on judicial enforcement proceedings currently in force were applicable as background legislation.

of the legislation on security measures – moreover, the rules of Act of 1990 show a high degree of similarity with the body of law laid down in the current Act on tax administration.

1.2. Security measures in Act of 2003

In the period of following the entry into force of Act of 1990, the shortcomings of the legislation have been exposed – as reflected by the fact that in its thirteen years it has been amended more than fifty times to a greater or lesser extent. As a result, the rules of the Act have been unevenly detailed in terms of the rights and obligations associated with taxation and the technical tax provisions. There has also been a need to modernise the rules in order to facilitate the exercise of taxpayers' rights and to fulfill the obligations, which should be carried out using the most modern techniques possible in the interests of simplification. In addition, major changes were also needed to introduce electronic tax administration.⁵ Given that two thirds of the Act were affected by these amendments, the legislator considered it preferable to consolidate the provisions governing the tax administration procedure in a new Act. This led to the adoption of *Act XCII of 2003* (hereinafter: Act of 2003), which, like its predecessor, also included the rules governing tax enforcement.

In my opinion, the Act of 2003 was a key codification act, since the appearance of the tax administration rules known today can be linked to the entry into force of this Act. As far as security measures are concerned, the Act fully incorporated the passages of our first generation tax law, so that the application of the Act on judicial enforcement proceedings was still necessary – with the exception that the seizure of a vehicle as a security measure was executed by entering the seizure of the vehicle in the seizure report or, if it was possible, by seizure of the vehicle's registration papers. Rulings ordering security measures could not be executed with respect to cultural goods listed in the certificate specified in the Act on the Special Protection of Borrowed Cultural Goods, during the period of special protection.⁶

It is important to emphasise, that the appearance of application of the temporary security measure in tax enforcement is also linked to this Act, since the amendment of *Act CXL of 2004*⁷ on the General Rules of Administrative Proceedings and Services (hereinafter: Act of 2004), which replaced the Act of 1957, raised this legal institution to the level of law. The primary purpose of the creation of temporary security measure was to ensure that the authorities have the right tools to take action

⁵ Ministerial statement of reasons on Act XCII of 2003 – General statement.

⁶ Act of 2003, Section 149, Subsection 4. – It should be noted, that these passages have nowadays been incorporated in the Act on Enforcement Proceedings to be Implemented by the Tax Authority.

⁷ Act CXL of 2008 amending the Act CXL of 2004 on the General Rules of Administrative Proceedings and Services

in cases requiring immediate acts.⁸ In this regard, the Act of 2003 Section 5 was supplemented by Subsection 2b, which declared, when ordering security measures provided for in the Act on the General Rules of Administrative Proceedings and Services, the tax authority had to apply the provisions of the Act of 2003 relating to security measures. Thus, the scope of the Act of 2004 was extended once again to the main Act on tax law.

1.3. The road to today's regulations

It is clear, that tax law is one of the most, if not the most dynamically developing and frequently changing area of law. It is important, that the rules governing taxation at any time must meet the demands of the diversity of life situations and keep pace with a legal environment that is constantly evolving. As a consequence, periodic reviews and updating the legislation is absolutely necessary and justified.

In the 2010s, the simplification and clarification of certain procedural laws and the creation of procedural rules in line with modern expectations were again emphasized as key objectives. The decision of the legislator to codify administrative and other procedural laws has also led to a focus on the rules on taxation.

According to the *Concept of the Act on the Rules of Taxation discussed and adopted by the Government on the 4th of April 2016*, the aim of the re-regulation is to reflect the fact that the state, through the tax authority, provides a customer-oriented service and assists taxpayers in fulfilling their tax liabilities – while doing so in a way that does not harm the revenue interests of the budget and promotes voluntary compliance by taxpayers.⁹ As far as possible, it was also important to create a short, transparent, understandable and easy-to-follow regulatory environment; to establish procedures that can be completed within a reasonable time by revising procedural deadlines and the remedy system; to reduce the number of occasions when taxpayers need to contact the tax authority in person by making better use of the information and data available; and to reduce the administrative burden on taxpayers.¹⁰ A further expectation was that the reform of taxation law¹¹ should be a further step towards the separation from administrative law and a greater degree of autonomy than it was in the past Acts. As a result, a completely new legal structure has been created, where the taxpayers, tax authorities and courts as well have to face

⁸ TÓTH Kincső: Az elsőfokú eljárás. In: Petrik Ferenc (ed.): *A közigazgatási eljárás szabályai I-II. – Kommentár a gyakorlat számára*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016. (E-commentary), Commentary on Section 29/A.

⁹ Ministerial statement of reasons on Act CL of 2017 on the Rules of Taxation – General statement.

¹⁰ Ministerial statement of reasons on Act CLI of 2017 on Tax Administration and the Regulation of Tax Administration – General statement.

¹¹ For more information on the changes affecting the regulations of the Act on the Rules of Taxation, the Act on Tax Administration and the Act on Enforcement Proceedings, see: KÖVÁGÓ Zoltán: Az adózás rendjének újrászabályozása. *Adóvilág* 2017/13–14., 2–11.

new challenges.¹² Consequently, from the 1st of January, 2018, the tax administration procedure is governed by a three-pillar regulatory system:¹³

- the Act CL of 2017 on the Rules of Taxation, which contains detailed rules on tax administration and the provisions governing certain procedures;
- the Act CLI of 2017 on Tax Administration and the Regulation of Tax Administration (hereinafter: Tax Administration Act), which provides a general framework for the tax administration as a whole; and
- the Act CLIII of 2017 on Enforcement Proceedings to be Implemented by the Tax Authority (hereinafter: Tax Enforcement Act), which lays down specific rules applicable to the enforcement actions of tax authorities.

The reform has also brought some changes to the regulation of security measures – although these are more technical changes, as the legal institution has not fundamentally changed in substance and function. Some of the provisions declared in the Act of 2003 were removed and placed in the Tax Administration Act, and the rules regarding the enforcement of security measures was declared in the Tax Enforcement Act. It should be pointed out, that the rules on temporary security measures have been introduced as a separate legal institution applicable to tax enforcement, as the brand new special possibility of authorisation of payment.

Overall I believe, that the tax system, which has been modified in several aspects, has contributed greatly to the autonomy of the tax administration. In my point of view, perhaps the greatest contribution of the taxation reforms is that the Act CL of 2016 on General Public Administration Procedures (which replaced the Act CXL of 2004 on the General Rules of Administrative Proceedings and Services) excluded tax and customs administration procedures from its scope.¹⁴ Thereby the legislator broke with the hierarchy of legal sources and the applicability of the Act of General Public Administration Procedures, so the Act CL of 2017 on the Rules of Taxation no longer contains regulations, which requires the application of the Act on Administration Procedures to the tax administration proceedings as a background legislation.¹⁵

2. Doctrinal issues concerning the ordering of a security measure

2.1. General statements

In the context of the preliminary tax enforcement proceeding (typically a tax audit), a situation can easily arise where an obligation of a payment is established (for example, the auditor declares a tax deficiency) or the tax authority is expected to

¹² PFEFFER Zsolt: A joggal való visszaélés tilalma az adójogban. *Magyar Jog* 2018/4., 193.

¹³ This statement is true with the addition that our legislation regarding taxation also includes and is bindingly applicable to certain substantive Acts and lower level of legislation, containing detailed rules.

¹⁴ Act CL of 2016, Section 8, Subsection 1 c).

¹⁵ KAMPLER Béla: Valóban adózóbarát? Az adóigazgatásban érvényesülő jogorvoslati rend és a 2018-tól hatályba lépett új előírásainak elemzése. In: Gellén Klára (ed.): *Gazdasági tendenciák és jogi kihívások a 21. században*. Iurisperitus, Szeged, 2018, 116.

make a decision on a claim. If, during the preliminary procedure, there are already reasonable grounds to believe that the debtor would remove the assets at his disposal from the enforcement proceeding, in order to fail the successful outcome of a subsequent enforcement proceeding, it is essential to have a legal institution which the tax authority can use to secure the claim in order to ensure that the debtor would comply with his payment obligation, with the help of the executive force of the state – this is the purpose of security measures.

In an universal, comprehensive approach, the security measure is not a separate administrative matter, but an immediately enforceable action by the tax authority under the conditions and cases laid down by Tax Administration Act.¹⁶ It is in fact a special legal institution with a precautionary, temporary nature, which can be used prior to the enforcement procedure and which, in substance, protects the tax authority by creating a guarantee situation which allows the subsequent tax enforcement procedure to succeed. The purpose of the institution is not the immediate satisfaction, but the satisfaction of the claim at a later date. Furthermore, with its help, it can be prevented that the debtor – with his misused behavior – would remove the coverage not yet available,¹⁷ and thus causing an administrative delay in the satisfaction of enforcement. However, it should be pointed out, that the use of this institution is only appropriate, when the debtor has – or can reasonably be expected to have within a short period of time – an asset at his disposal, on which the security measure can be effectively performed.

The rules governing the ordering of security measures are placed in the Tax Administration Act, while the provisions regarding to its performing are placed in the Tax Enforcement Act, with a note, that regarding to Section 3 of Tax Enforcement Act, the Act on judicial enforcement proceedings¹⁸ must be applied as a background legislation. In the light of the passages set out in Tax Administration Act, there are two important elements for the ordering of a security measure: on one hand, a decision declaring or presuming the payment liability (which can be a decision, notes or minutes), and on the other hand, an order which essentially orders a security measure. This order is issued by the tax authority that made the decision establishing the payment obligation,¹⁹ then in accordance with the content of the order prescribing a security measure,²⁰ it is performed by the enforcement body (bailiff) in the taxpayer's (debtor's) jurisdiction. According to Tax Administration Act Section 82,

¹⁶ KOVÁCS Ferenc: Az adóigazgatási eljárás általános szabályai. In: KOVÁCS Ferenc (ed.): *Nagykommentár az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLII. törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest, 2023. (E-commentary) [hereinafter: Ferenc Kovács (Tax Administration)]

¹⁷ FÖLDES Gábor: Az adózás rendje. In: Simon István (ed.): *Pénzügyi jog II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 111.

¹⁸ Act LIII of 1994 on judicial enforcement.

¹⁹ Tax Administration Act Section 82, Subsection 3.

²⁰ In the order prescribing a security measure, the tax authority shall indicate the competent tax enforcement bailiff whom it shall contact for the purpose of performing the security measure and execution of the financial claim.

Subsection 4, an appeal can be lodged against the order prescribing a security measure – but it has no suspensive effect on the implementation of the order.

In relation with security measures, from 2019 it has been clarified that if enforcement proceedings are initiated following a security measure, then the effect of the action performed in the course of implementing the order prescribing the security measure shall extend to the execution procedure as well. This rule guarantees that if an enforcement proceeding was initiated against the taxpayer, it will not be necessary to repeat all the acts carried out in the context of security measures in order to effectively enforce the claim.²¹

It is important to point out, that the name of the legal institution is a quasi-generic term, since – depending on the stage of the preliminary procedure – it includes both the „classical” security measure and under certain legal conditions, the order for a temporary security measure. I therefore consider it essential to present, examine and analyse the forms of security measures that can be used in tax enforcement.

2.2. “Classical” security measure: securisation of a financial claim

Under Section 82, Subsections 1-2 of Tax Administration Act, as a „classical” security measure, the tax authority shall order the securisation of the financial claim, if it is likely that the future fulfilment of a claim is in danger, and if the time limit for fulfilment determined in the tax authority decision establishing the payment liability has not expired yet. The Tax Administration Act thus lays down conjunctive conditions, requiring the existence of two: on one hand, the claim of the tax authority is yet to be fulfilled, so enforcement proceedings cannot be brought to recover it, since one of the legal conditions is still missing. Therefore, the decision of the tax authority is not yet enforceable (for example, because the person entitled to appeal has appealed against it), or it is enforceable, but the time limit for fulfilment laid down in the decision has not yet expired. On the other hand, there are reasonable grounds to suspect that the future fulfilment of the liability prescribed in the decision on the merits is at risk.

The existence of the liability being at risk is an essential condition, which must be clearly justified in the order which prescribes the security measure, with pointing out the reasons explicitly. The probability must be assessed by taking into account the taxpayer’s previous tax discipline, his behaviour during the tax procedure establishing the payment liability, his financial situation and the amount on which the security measure is based. The risk of the future fulfilment of a claim is illustrated by the following examples, which can be considered typical in the practice of tax authorities: the fact that the taxpayer was an executive officer of a company which was terminated in the current or previous year, in a liquidation procedure; he has engaged in activities contrary to the requirements of reasonable management; if the taxpayer has previously been granted a payment reduction by the tax authority but

²¹ KOVÁCS Ferenc (Tax Administration): i. m. Statement on Section 82. § (E-commentary).

refused to fulfill the requirements; and that the taxpayer's affiliated company has been terminated in liquidation or compulsory liquidation proceedings.

2.3. Temporary security measure

Where there are reasonable grounds to suspect that the future fulfilment of the liability that may be prescribed in the decision on the merits is at risk, the tax authority shall take the measures set forth in Section 82, as temporary security measures, before making a decision to the merits of the case, within five days upon the occurrence of the circumstances giving reasons to them.²²

By comparing this passage of Tax Administration Act and the provisions governing the "classical" security measure, it can be concluded that these two legal institutions are, at first reading, almost identical – however, it is essential to point out some nuanced, but more significant differences.

First and foremost – and perhaps highlighted on the most important difference between these two institutions – it should be emphasised, that while in the case of a "classical" securisation of a financial claim, the decision of the tax authority is already existing, while in the case of a temporary security measure, there is no decision on the merits establishing a payment liability. In fact, a situation arises in which the taxpayer may expect the tax authority to decide on his payment liability in the future, but no such decision has been taken yet. However, it is reasonable to assume, that he would later seek to remove his assets from execution, either by transfer of by other acts in bad faith. The Tax Administration Act thus creates the possibility for the tax authority to order a securisation of a financial claim on the debtor's assets as a temporary security measure – given that with the lack of a decision on the merits, there is no place for a "classical" security measure.

For example, this may be the case if the tax authority appoints a contributor organisation to carry out a specific act of demolition, and the cost of the specific act is already included in the decision appointing the contributor organisation, but in this stage of the procedure, the order on bearing the costs cannot be issued (it is only possible after the actual performance of the act and the issuing of an invoice). The performer of a specific act will then be aware of the costs and acting in bad faith, may encumber or alienate the property (or even other assets) that is at the location of the act. If the taxpayer's dishonest behaviour, which is contrary to the requirements of reasonable management is discovered, the tax authority will order a temporary security measure against the taxpayer's assets to secure its claim in relation to the participation of the contributor organisation involved in a specific act.

Another important difference is, while a "classical" security measure can be ordered until the date on which the tax authority's decision becomes due. In contrast, in the case of a temporary security measure, the tax authority has only five days to decide on that. The five-day time limit in question must be calculated from the moment the circumstances arise – a condition which the Curia has also emphasised

²² Tax Administration Act Section 83, Subsection 3.

in its case-law.²³ It should be pointed out, that this five-day period is a term of preclusion, and once it has expired, no further temporary security measures may be ordered. If, however, a temporary securisation of a financial claim is ordered after five days, it is considered to be out of time and cannot be performed.²⁴

All in all, therefore, exemplified by the cost of the implementation of a specific act, the cases in which a temporary security measure and a “classical” security measure can be distinguished as follows:

- If the order appointing a contributor organisation to carry out a specific act (so an order on the costs of the enforcement is yet to be made), and within five days the tax authority becomes aware of such a behaviour on the part of the debtor, which may suspect that the future fulfilment of the liability is at risk, a *temporary security measure* can be ordered.
- If, however, the act has already been carried out, an invoice has been issued, and the tax authority has issued an order for the expenses, but it is not yet enforceable (not final, not due), in this case a “classical” security measure may be ordered.

2.4. Authorisation of payment

As of the 1st of January 2018, the Tax Administration Act has added a new legal institution to the rules of security measures, which is a special possibility to authorise a payment. On explicit request of the taxpayer, in the sequence and amount determined by him, the tax authority may authorise the payments to certain persons from the blocked account, if the tax authority – in the course of a tax audit – blocks the taxpayer’s payment account as a security measure or temporary security measure. The authorisation of payment must be submitted to the authority which ordered the security measure, not to the body who is performing the enforcement. It is important, that the taxpayer must provide evidence in his application, which justifies that he is not able to make his payments from other sources than the blocked property or that his activity suffered disproportionate restraints. However, payments from the blocked account may be authorised until the decision declaring the payment obligation, serving as a basis for the security measure becomes final.

The Tax Administration Act sets a short time limit of fifteen days for the tax authority to adopt decision on the application of authorising a payment. The tax authority decides on the authorisation in the form of an order, which may be an order upholding or dismissing it in whole or in part. The Tax Administration Act Section 84, Subsection 4 allows to lie an independent appeal against the order rejecting the authorisation of payment and authorising partial payment, with a note that the order

²³ Decision of the Curia no. 35.171/2020/4.

²⁴ This was also established in the decision of the Curia mentioned earlier, for more information on the facts, see: DARAI Péter: Egy kúriai döntéssel kapcsolatos aggályok. *Magyar Jog* 2021/12., 685–694.

authorising partial payment may be enforced without paying regard to the appeal lodged against it.

If the taxpayer fulfills his liability to provide evidence, the tax authority upholds the application in whole. As appropriate, the Tax Administration Act excludes any possibility of appeal, independent or otherwise against this order, so the order authorising a payment becomes final and consequently enforceable upon notification of the decision.

In the event of authorisation of payment, the tax authority shall immediately request the payment service provider that keeps the taxpayer's blocked payment account to perform payment, because the payment is not made to the taxpayer, but it is directly made by the payment service provider to the entitled people.²⁵ The payment authorised by the tax authority may not be used to cover any other claim, it is exempt from any other execution.

3. The rules on performing security measures

3.1. The forms of security measures

In the view of security measures, the enforcement order itself is the order of security measure, which enables the performing of the act to be enforced within the framework of the legal institution and thus the claim at risk to be secured. According to the Tax Enforcement Act Section 96, the resolution ordering security measures on financial claims shall be delivered by the bailiff to the judgment debtor on the spot (at the debtor's residence or registered office), since it is of particular importance that the security measure – and thus the securisation of a claim – should be unexpected and the debtor should not be able to have his assets seized. This also overturns the order of satisfaction, as if the debtor has a representative, the bailiff would have to firstly notify the representative of the security measure ordered against the debtor – which would raise serious concerns as it would follow the premature notification of the debtor and the debtor's behavior in bad faith.

At the time of delivering the order, the bailiff calls the judgment debtor to *immediately pay* the amount to be protected: it is the simplest way, because if he does so, the enforcement of the security measure is completed. But if the judgment debtor fails to comply with this, the bailiff *attaches the properties* of the judgment debtor. The procedure is similar in that case as well, when the debtor (or his representative) is not present when the bailiff is delivering the order, because the failure of delivering the enforcement order does not prevent the attachment of the assets. The bailiff draws upon a seizure report, listing the judgment debtor's movable property for the purposes of seizure, and then sends its copy with the enforcement order by post to the debtor and his representative. The reason of these provisions is given by the purpose of security measures, which is to grant the possibility to the tax authority to take immediate actions to ensure that the liability, which is the subject of the procedure is secured for the enforceability of the resolution made in the main

²⁵ KOVÁCS Ferenc (Tax Administration): op. cit. Statement on Section 84.

proceedings in the future.²⁶ If the debtor has properties which can be seized on the spot and provide appropriate coverage to secure the claim, no further action is necessary – otherwise the bailiff will move on.

It is important to note, that Tax Enforcement Act Section 5 declares that the sequence and time of enforcement actions shall be determined by the tax authority within the limits determined by this Act – according to this principle, as a main rule, in tax enforcement proceedings there is no order when it comes to the performing of enforcement acts. However, in contrast to this provision, the rules for enforcement acts implemented within the framework of security measures does contain a certain order: because the bailiff may only move forward and initiate further enforcement acts, if the previous one was not successful – but only if it is in accordance with the principles of proportionality and effective procedure. The order laid down by Tax Enforcement Act must be taken into account while performing the enforcement acts, as must the fact that the implementation of security measures may not endanger the subsistence of the judgment debtor and his close relatives living with him, and also the impossibility of his economic activity.

If the attempt on seizing the assets on the spot is unsuccessful, the tax authority – according to the next step – can by way of a separate order, *seize central subsidies* including tax reclaims and tax refunds owed to the judgment debtor and reviewed by the tax authority up to the amount of the liability determined in the order providing for the security measures with respect to financial claims. The consequence of the measure is that the judgment debtor's right of disposal over the seized sum shall cease during the effect of the security measure: the debtor cannot dispose of subsidy, but the seized amount must be taken into account as secured.²⁷

In the absence of central subsidies which can be seized, the bailiff *seizes the debtor's movable and immovable property*. The Tax Enforcement Act lays down special provisions compared to the general rules in relation to the *seizure of a vehicle* within the framework of a security measure, since in this case it can be implemented by recording the vehicle in a vehicle seizure report and/or, if possible, by the seizure of the registration papers. If the *seizure of real estate property* is necessary, the tax authority immediately calls upon the real estate supervisory authority in order to have the right to enforcement registered for the protection of financial claims – for the subsequent procedure, the provisions of Section 52 governs *mutatis mutandis*. It should be pointed out, that Section 96, Subsection 6 of Tax Enforcement Act excludes the cultural goods from the orders providing security measures.

If the debtor does not have any seizable assets, the tax authority performs the security measure on the amount handled by the payment service provider – it is

²⁶ KOVÁCS Ferenc: A biztosítási és ideiglenes biztosítási intézkedés keretében fogatosított végrehajtási cselekmények szabályai. In: Kovács Ferenc (ed.): *Nagykommentár az adóhatóság által fogatosítandó végrehajtási eljárásokról szóló 2017. évi CLIII. törvényhez*. Wolters Kluwer, Budapest, 2023. (E-commentary) Statement on Section 96. [hereinafter: Ferenc Kovács (Tax Enforcement)].

²⁷ Ministerial statement of reasons on Act CLIII of 2017 – Statement on Sections 95–97.

called the *bailiff's intervention for the freezing of assets*, which involves the freezing of the debtor's bank account. In this case, the tax authority – in the view of Tax Enforcement Act Section 96, Subsection 7 – instructs the payment service provider handling the amount owed to the judgment debtor not to pay the sum to be secured either to the judgment debtor or to others from the account, and if the balance of the account does not reach the sum to be protected, act similarly with future payments. The bailiff's intervention for the freezing of assets is not subject to any specific formality, but requires all the information (name of the debtor, tax number, payment account number, quantification of the amount to be secured) which the payment financial institution considers indispensable for the execution of the request.²⁸ The payment service provider must immediately start the measures required to comply with the tax authority intervention, and must also fulfill its obligation to notify the tax authority within eight days upon delivery of the request about the sum for which the measure could be implemented. If the intervention is partially successful, the judgment debtor's assets that are not yet seized may only be seized up to the remaining amount of the claim. However, in the case of a security measure, the freezing the debtor's bank account the rules of exemption in respect of sums placed on payment accounts must be applied as well.

A special situation arises, if the amount on the debtor's payment account covers the claim, but previously his assets have been seized. In such cases, the tax authority must decide on to maintain the seizure on the assets or the bank account – if the latter, the assets must be released from seizure.

In the order, the last enforcement act within the framework of security measures is the *garnishing of income*. It can be carried out as a last act, if the judgment debtor has no other asset that may serve as a cover for the sum to be protected and that may be subject to enforcement. It should be noted, that the rules of exemption in respect of incomes must also be applied as well.

3.2. Specialities in the field of performing

The Tax Enforcement Act Section 95, Subsection 2 states, that the tax authority have to implement the ruling made by the judgment creditor authority on the basis of the general administrative procedures for ordering the seizure or attachment of a specific thing as a security and/or temporary security measure by applying the rules of the judicial enforcement Act with respect to seizure – so in this case, the claim is a claim to individually defined asset.²⁹ Under this passage, the rules are according to whether a movable or immovable property is seized or impounded.

The bailiff delivers the order of seizure of movable property to the judgment debtor in person, and seizes the property. The seizure of movable property is carried out by inspecting the movable property and recording it in the seizure report. If it comes to impoundment, the bailiff must place such movable property in a secure

²⁸ DARAI Péter: A zárolás iránti végrehajtói felhívás I. *Céghírnök* 2018/5., 7.

²⁹ PESTOVICS Ilona: *Bírósági végrehajtás*. Novissima, Budapest, 2005, 239.

storage place (cabinet, chest, etc.) or in a separate room, and have to lock and affix his seal on it. If the seizure of perishable things is necessary, they have to be sold immediately following seizure.

If the decision made by the judgment creditor authority is to seize or impound an immovable property, in respect of the seizure of immovable property, the bailiff must call upon the real estate supervisory authority to enter the fact of sequestration in the real estate register. Thereafter, if the legal conditions are met, the bailiff will place the property in the care of an impoundment administrator.³⁰

In respect of security measures, the seizure process shall be concluded upon seizure or sequestration, or upon the seizure of central subsidies, in the case of the seizure of claims and garnishment of incomes upon payment to a separate account and upon the issue of notice to the payment service provider.³¹ However, the sale of seized assets can only take place after the enforcement of satisfaction – it is important to underline, that there is an exception for perishable things, which must be sold immediately. The Tax Enforcement Act also lays down a similar provision for the amount received from the judgment debtor and/or recovered in the course of the proceedings, when it declares that they cannot be accounted for the liability until the enforcement for satisfaction is ordered; it must be held in the bailiff's account – with the exception of frozen central subsidies. However, the Tax Enforcement Act Section 97, Subsection 2 provides that sums of money frozen in the course of implementing temporary security measures or security measures, may be accounted for by the tax authority in enforcement proceedings for other debts and/or the tax authority may sell the seized assets even if the right to satisfaction has not yet opened in a case affected by temporary security measures or security measures, but the enforcement proceedings commenced for other debts cannot be completed successfully by way of other enforcement actions.

3.3. The effect of security measures, cases of termination

When it comes to the effect of security measures, the Tax Enforcement Act declares, that enforcement actions implemented on the basis of the order providing for security measures cannot be repeated after the commencement of enforcement proceedings – just as acts performed under the effect of security measures are not effected by its termination. The effect of seizure implemented in the course of enforcement of a security measure must also extend to the enforcement proceedings as well.

The cases of termination of the legal institution are declared in Tax Administration Act and Tax Enforcement Act. According to Tax Administration Act, if the time limit for fulfilment determined in the tax authority decision establishing the payment liability has expired, the security measure is terminated. In this situation, the obstacles in front of the tax enforcement procedure are “removed”, if an enforcement order is issued, the enforcement for satisfaction can be initiated – from

³⁰ See more: SZÉLL-CSELÓSZKI Dóra: A biztosítási intézkedés. *Executio* 2019/1., 53–55.

³¹ Tax Enforcement Act Section 97, Subsection 1.

this date, there is no longer any security measure. Furthermore, if the decision on which the execution procedure is based is annulled, the security measure must be terminated as well.³²

According to termination, Tax Administration Act declares, that in the tax authority decision declaring the payment obligation, the tax authority is obliged to provide for termination of the prescribed temporary security measure (and, if the conditions thereof exist, may provide for ordering security measures). Furthermore, if the subject of security measures is seized or impounded during criminal proceedings, the ongoing procedure for the enforcement of the security measure must be terminated.

If the security measure is terminated; if the judgment debtor has paid the amount to be protected; or the cover of the claim is secured on his account or deposited by the satisfaction of the notice issued for the payment service provider; or if the judgment debtor offers other appropriate cover for the amount to be secured, the tax authority shall release the seized asset from the seizure.

3.4. Costs of the enforcement

Every costs and expenses, which arise in tax enforcement proceedings in connection with the recovery of debt shall be considered as costs of enforcement. As a cost of enforcement, the tax authority is entitled to such as expenses, the minimum cost as well as the standard enforcement cost allowance, which are advanced by the tax authority and borne by the judgment debtor.³³ This provision also applies to enforcement acts taken on the basis of an order for security measures. It is important to note, that the general rules on enforcement costs are subject to the specific passages of Chapter X of Tax Enforcement Act, and also to the detailed rules on the *Decree of the Ministry of Finance no. 8/2018. (III. 19.)* (hereinafter: Decree).

As a minimum cost, with respect to the seizure of movable and immovable properties, ten thousand forints shall be paid, which have to be paid once for seizing (or attempted to be seized) multiple movable properties at the same place, at the same time, and separately for each seizure of movable or immovable properties based on the vehicle-, watercraft- or aircraft register.³⁴

For effectuating the enforcement of financial claims, the tax authority shall be entitled to ten thousand forints standard cost allowance, irrespective of any costs and standard cost allowance that may be charged on the basis of any other legal regulation. Thus, as a general rule, for performing the securisation (enforcement) of a financial claim, and for performing a specific act, the tax authority is entitled to ten thousand forints as well as a standard cost allowance – in the latter case, cost allowance is charged per places. The tax authority shall notify the judgment debtor

³² Tax Administration Act Section 82, Subsection 5

³³ An exception to the general rule is, for example, the case where an expert appraiser is appointed during the procedure – in this case, the fee incurred in connection with the appointment of the expert appraiser is borne by the person who initiated the expert appraiser procedure.

³⁴ Decree of the Ministry of Finance no. 8/2018. (III. 19.) Section 2, Subsection 4.

on charging him with the standard cost allowance and the minimum cost within eight days. The judgment debtor may complain about the charging of the standard cost allowance and/or the minimum costs in a compliant which he may lodge against the enforcement action on which the costs are based. The tax authority shall issue an order regarding other costs.

The Decree defines the costs which the tax authority may charge as notary's expenses.³⁵ Thus, for example, in the context of the performance of an order for a security measure, during the enforcement of a specific act, the costs of contribution belonging to the contributor organisation, the costs of the impoundment administrator, the fee for a guardian ad litem (for example, if the debtor lives abroad and has no representative), and any other costs supported by invoices.

However, with regard to the nature of the legal institution – the costs incurred in the performing of a security measure may be charged as enforcement costs only within eight days of the enforcement procedure taking effect. If the procedure ends with performing the security measure and no enforcement for satisfaction is carried out, the costs are borne by the tax authority, or in the case of enforcement on request, by the judgment creditor authority.

If the cost of the enforcement act cannot be enforced in a tax procedure, it is borne by the tax authority – but, in the same context, there is a specific cost-sharing in the case of enforcement of a security measure on request. If the performing of the security measure was taken solely for the benefit of the requester, the requester bears the unrecovered cost, and if both tax and other public debts were enforced, then the tax authority and the requester bear the costs on a claim-by-claim basis.³⁶ But, if the requester fails to meet his payment obligation, the tax authority may issue a decision, which is considered as an enforcement order.

4. Practical aspects of security measures

As far as the administrative review of decisions made in tax proceedings, it can be noted, that the judicial practice concerning security measures is not insignificant. In view of the particular importance of case law, I consider it appropriate to present a few cases from practice which highlight the main legal disputes, legal arguments of the plaintiff and the cardinal points emphasised by the court.

The precedent-setting decision of the *Curia*, no. 35025/2021/7. focuses on a temporary security measure ordered in a tax audit procedure in relation with a tax deficiency and its contributions exceeding fifty million forints. In its order, the tax authority stated, that on the basis of the available information, the taxpayer is a member of a chain which was established for the purpose of tax evasion, and its managing director has also played a role in numerous companies over the past twenty years that later ceased to exist following liquidation or compulsory cancellation

³⁵ Decree of the Ministry of Finance no. 8/2018. (III. 19.) Section 2, Subsection 1.

³⁶ Ministerial statement of reasons on Act XLI of 2018 on the amendment of certain tax laws and other related laws, and on the special immigration tax – Statement on Section 208, 5.

proceedings and accumulated tax arrears. The taxpayer appealed against the order, but the tax authority of second instance upheld it and the taxpayer brought an administrative law action. In his action, the taxpayer challenged the existence of the risk of the future fulfilment of a claim, if the five-day limit set by the Tax Administration Act was held, and the fact that he would be a member of a chain, established for tax evasion. However, the administrative court declared the action unfounded and dismissed it.

Subsequently, the taxpayer (the plaintiff in the proceedings) filed an application for review, requesting the repeal of the final judgment and the order of the tax authority. In his justification, he stated that the order for temporary security measure is unlawful, because the tax authority of first instance did not prove appropriately that the future fulfilment of the claim is at risk. The Curia upheld the decision, pointing out, when ordering a temporary security measure, the legislator *does not require complete certainty or proof* of the risk to the later satisfaction of the claim, *but rather a lower degree of certainty, a “reasonable assumption”*.

The decision of the *Budapest Environs Regional Court no. 702149/2022/13.* was also based on similar facts. The tax authority conducting the audit ordered the securisation of a financial claim against the plaintiff as a temporary security measure for an amount of more than four hundred million forints. Within this framework, the tax authority blocked the bank account of the plaintiff company, seized two vehicles and requested the registration of the right of enforcement against the property owned by the plaintiff. The tax authority highlighted that the basis for the temporary security measure is that the taxpayer, who took the plaintiff position during the hearing, did not cooperate with the tax authority during the main proceedings, has not fulfilled his tax return obligation for more than two years, and that enforcement proceedings had previously been initiated against him. The plaintiff has applied against the order ordering a temporary security measure, which was dismissed by the tax authority, considering that the tax authority issued its decision of first instance and at the same time ordered a security measure. The tax authority of first instance justified its decision by stating that, due to the plaintiff taxpayer's previous behavior, it can be reasonably assumed that he will not fulfill his obligation to cooperate in the future and the payment obligation imposed on him.

In its claim, the plaintiff alleged that the order of the tax authority of first instance was extremely incomplete, as no credible circumstances were identified that would specifically justify the risk of the claim being fulfilled at a later date. The regional court stated in its decision that the tax authority *had clarified the facts in its order in a comprehensive manner* and had revealed the relevant factual elements, so the plaintiff's claim was unfounded.

The decision of the *Budapest Environs Regional Court no. 701832/2022/9.* aims to examine the legality of the bank account freeze implemented by the tax authority within the framework of a temporary security measure. The plaintiff filed an enforcement objection against the enforcement act taken, and then an appeal against the order rejecting the objection, but the tax authority of second instance upheld the first-instance order. The taxpayer, who took the plaintiff's position, filed an action in

which he stated that he found the order in question and the seizure taken on its basis to be unlawful, and therefore requested the court to annul it. However, the Regional Court found no evidence of an infringement and, given that *the plaintiff only alleged, but did not prove or explain*, the alleged infringement, it dismissed the action.

In my opinion, the precedent-setting decision of the *Curia*, no. 35448/2022/10., is of particular importance. The Tax and Customs Directorate of Hajdú-Bihar County of the National Tax and Customs Administration (hereinafter: NTCA) initiated enforcement proceedings against the debtor to recover the tax deficit and contributions of more than two hundred million forints. The debtor company initiated bankruptcy proceedings – in which the tax authority announced its creditor claim – and then concluded a bankruptcy agreement and undertook to pay part of the debt to the tax authority. Subsequently, the East Budapest Tax and Customs Directorate of the NTCA as the authority of first instance, also established a larger tax deficit at the plaintiff company within the framework of a tax audit procedure and ordered the securisation of a financial claim as a temporary security measure. According to its assessment, it established the risk of satisfying the claim at a later date, given that the taxpayer:

- engages in tax evasion practices;
- a significant part of the amount of his invoices subject to deduction was fictitious invoices;
- based on the available data, he participated in an invoicing chain designed to obtain an unlawful tax advantage;
- his total tax arrears are close to six hundred and seventy million forints;
- he failed to fulfill his obligations under the payment facilitation; and
- he undertook to reimburse a negligible amount of his debt to the tax authority according to the previously concluded bankruptcy agreement.

The debtor company appealed against the order, but to no avail. The debtor therefore brought an action before the court of first instance, alleging that the tax authority had violated the provisions on the ordering of a temporary security measure and the taxpayer's fundamental rights to property and to a fair trial. The plaintiff argued that the tax authority had not shown that it was likely that his future payment obligations would be at risk. He believed that the approval of the bankruptcy arrangement was not a new fact, in view of which the temporary security measure could be ordered, so the tax authority misused the rules of tax enforcement procedure with the temporary security measure. Since the court of first instance found the claim partially well-founded, the defendant tax authority annulled the order with effect extending to the first-instance order as well – for this reason, the tax authority applied to the *Curia* with a request for review.

In its counterclaim for review, the plaintiff argued that the tax authority had only indicated the bankruptcy arrangement as the circumstance giving rise to the temporary security measure. According to its argument, the court of first instance had correctly determined that the circumstances underlying the vulnerability of the claim had existed well before the defendant's decision, the content of the order

approving the bankruptcy arrangement did not contain anything new compared to the previously known facts, and therefore the measure was late.

The Curia ruled in favor of the tax authority in the defendant position – it found that the court of first instance had wrongly accepted the plaintiff's argument and had also incorrectly interpreted the consequences of approving the bankruptcy arrangement. In its decision, the Curia declared that *the receipt by the tax authority of the court order approving the bankruptcy arrangement and terminating the bankruptcy proceedings may constitute grounds for taking a temporary security measure*, if the tax authority, as a creditor, does not receive the tax debt previously established by its final decision, as this fact *constitutes essential information regarding the taxpayer's future ability to pay or willingness to pay*.

Overall, based on my examinations into case law, I believe that plaintiffs mainly dispute the circumstances of the ordering of the legal institution before the court, rather than the legality of specific enforcement actions – although this is by no means exclusive. In my opinion, in the majority of cases decided by the courts, the ordering of a temporary security measure is the subject of the examination, while there are only rare examples of security measures in the “classical” sense in judicial practice – just as there are few instances of a court decision that fully complies with the plaintiff's (debtor's) claim.

Conclusion

Concluding the results of my research, I believe that the legal institution of security and temporary security measures is an essential part of tax enforcement proceedings. Given that bad faith debtor behaviors can move over an extremely wide range and can thus easily thwart the successful conduct of subsequent satisfaction enforcement, both tax authority and budgetary interests may suffer. Thus, it is absolutely necessary for the tax authority to have an institution that can prevent attempts to make tax enforcement impossible.

Examining the development of the legal institution, I came to the conclusion that, as a result of the characteristic tax law reforms of recent years, a unified legal framework was created regarding security measures, instead of the previously fragmented provisions that relied heavily on background legislation. In my opinion, this new legislative approach greatly facilitates and simplifies both the field of legal application and the researches and analyses of theoretical jurists.

In connection with the study of the current legal framework, I believe that the regulation is comprehensive and modern, and the legal institution itself is useful and indispensable. Although the ordering of its two forms is subject to strict legal conditions, and its application is possible prior to the enforcement procedure, in an extraordinary, special situation requiring action, in my opinion, this is precisely its essential function: serving the efficiency of the enforcement of satisfaction, and ensuring the interests of the tax authority as the obligee.

Bibliography

- [1] DARAI Péter: A zárolás iránti végrehajtói felhívás I. *Cég hírnök* 2018/5., 6–10.
- [2] DARAI Péter: Egy kúriai döntéssel kapcsolatos aggályok. *Magyar Jog* 2021/12., 685–694.
- [3] ERDŐS Éva: A pénzügyi jog fejlődési tendenciái. *PUM Sectio Juridica et Politica* 2004/2., 213–230.
- [4] FÖLDES Gábor: Az adózás rendje. In: Simon István (ed.): *Pénzügyi jog II.* Osiris Kiadó, Budapest, 2007, 25–157.
- [5] KAMPLER Béla: Valóban adózóbarát? Az adóigazgatásban érvényesülő jogorvoslati rend és a 2018-tól hatályba lépett új előírásainak elemzése. In: Gellén Klára (ed.): *Gazdasági tendenciák és jogi kihívások a 21. században.* Iurisperitus, Szeged, 2018, 115–140.
- [6] KOVÁCS Ferenc: A biztosítási és ideiglenes biztosítási intézkedés keretében foganatosított végrehajtási cselekmények szabályai. In: Kovács Ferenc (ed.): *Nagykommentár az adóhatóság által foganatosítandó végrehajtási eljárásokról szóló 2017. évi CLIII. törvényhez.* Wolters Kluwer, Budapest, 2023 (E-commentary).
- [7] KOVÁCS Ferenc: Az adóigazgatási eljárás általános szabályai. In: Kovács Ferenc (ed.): *Nagykommentár az adóigazgatási rendtartásról szóló 2017. évi CLI. törvényhez.* Wolters Kluwer, Budapest, 2023 (E-commentary).
- [8] KÖVÁGÓ Zoltán: Az adózás rendjének újraszabályozása. *Adóvilág* 2017/13–14., 2–11.
- [9] PESTOVICS Ilona: *Bírósági végrehajtás.* Novissima, Budapest, 2005.
- [10] PFEFFER Zsolt: A joggal való visszaélés tilalma az adójogban. *Magyar Jog* 2018/4., 193–201.
- [11] SZÉLL-CSELÓSZKI Dóra: A biztosítási intézkedés. *Executio* 2019/1., 50–56.
- [12] TÓTH Kincső: Az elsőfokú eljárás. In: Petrik Ferenc (ed.): *A közigazgatási eljárás szabályai I–II. – Kommentár a gyakorlat számára.* HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó, Budapest, 2016 (E-commentary).

AZ EURÓPAI KÖZIGAZGATÁSI TÉRSÉG ALAPELVEI ÉS AZOK MEGJELENÉSE A JEGYZŐ ELŐTTI BIRTOKVÉDELMI ELJÁRÁSBAN

The principles of the European Administrative Space and the appearance of these principles in the notary's property protection procedure

NAGY CSILLA*

Jelen tanulmány fókuszában az Európai Közigazgatási Térség és a jegyző előtti birtokvédelmi eljárás kapcsolódási pontja, a közigazgatási alapelvek érvényesülése áll. Az alapelvek keretét adnak az egyes eljárásoknak és hégzagpótló szerepük is van azon kérdésekben, amelyek tekintetében a konkrét eljárási jog részlegesen ad választ vagy nem ad választ. Ugyanakkor fontos az egyensúly megtalálása. Amennyiben az eljárásban túl sokszor kell az alapelvek alapján dönteni, ez egyrészt jogbizonytalansághoz, másrészt eltérő jogértelmezésekhez és eltérő eljárásokhoz vezethet.

A birtokvédelmi eljárás speciális eljárás a közigazgatás területén, a közigazgatási jog és a magánjog határán saját eljárásjogi jellemzőkkel, saját alapelvekkel.

Kulcsszavak: *közigazgatás, birtokvédelem, jegyző, alapelvek, Európai Közigazgatási Térség*

The focus of this study is on the connection between the European Administrative Space and the notary's property protection procedure, the enforcement of administrative principles. The principles provide a framework for individual procedures and also have a gap-filling role in issues for which specific procedural law provides a partial answer or does not provide an answer. At the same time, it is important to find a balance. If the procedure has to be decided on the basis of the principles too often, this can lead to legal uncertainty on the one hand, and to different legal interpretations and different procedures on the other.

The notary's property protection procedure is a special procedure in the field of public administration, on the border between administrative law and private law, with its own procedural characteristics and its own basic principles.

Keywords: *public administration, property protection, notary, basic principles*

1. Az Európai Közigazgatási Térség fogalma

Az Európai Közigazgatási Térség (European Administrative Space, a továbbiakban: EAS) olyan jelenség az Európai Unió (a továbbiakban: EU) jogi területén, „*mint a*

* DR. NAGY CSILLA LL. M.
PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola
3515 Miskolc-Egyetemváros
drnagycsillajog@gmail.com

fizikában az éter. Mindenki beszél róla, de senki sem látta.”¹ Fogalmi meghatározásához többféle irányból közelíthetünk. Balázs István megfogalmazásában az EAS nem más, mint „dinamikusan változó jogi realitás”.² Józsa Zoltán definíciója³ szerint „a cselekvés közös standardjainak az együttese, amelyek a jog által meghatározottak és megfelelő eljárások és felelősségi mechanizmusokon keresztül érvényesülnek a gyakorlatban”. Fokmérő, „annak függvényében, hogy a pályázó országok milyen mértékben alkalmazzák a közigazgatási alapelveket és követik az Európai Közigazgatási Térség irányelveit meg lehet állapítani adott ország nemzeti közigazgatásának a képességét a közösségi joganyag hatékony alkalmazása vonatkozásában, valamint a koppenhágai és madridi tanácskozásokon megfogalmazott kritériumokat illetően”. Útmutató és standard, amely beépül a nemzeti közigazgatási szabályokba. Ugyanakkor „metafora, amely gyakorlati következményekkel bír a pályázó országok számára, s amely megtestesíti a közigazgatási alapelveket olyan kritériumokként, amelyeket figyelembe kell venni a kandidáló államoknak annak érdekében, hogy elérjék az EU tagsághoz szükséges színvonalat”.⁴

Torma András megfogalmazásában az EAS

1. értékszintézis, értékközösség az EU intézményei és a tagállamok közigazgatási szervei között;
2. az EU jogrendszere érvényesülésének egyik fontos garanciája;
3. az EU és a tagállamok nemzeti közigazgatásai közötti bonyolult kapcsolatrendszer általános jellemzője;
4. az uniós és a tagállami hatóságok lojális együttműködésének tere;
5. a tagállamok jogrendszereiből kiemelt és általánosan érvényesülő jogelvek együttese, az *acquis communautaire*⁵ követelményeinek érvényesítéséhez szükséges feltételrendszer;
6. kritériumrendszer, az EU-hoz történő csatlakozás feltételrendszere.⁶

¹ NAGY Marianna: Európai Közigazgatási Tér 2021.0 verzió korona idején. *Miskolci Jogi Szemle* 2021/1., 219.

² BALÁZS István: Európai Közigazgatási Térség. *IJOTEN/Közigazgatási jog*. BALÁZS István: Európai Közigazgatási Térség. *Internetes Jogtudományi Enciklopédia/Közigazgatási jog* [64]

³ JÓZSA Zoltán: Az európai közigazgatási tér összefüggéseiről. *Magyar Közigazgatás* 2003/12., 723.

⁴ JÓZSA Zoltán: Az európai közigazgatási tér összefüggéseiről. *Magyar Közigazgatás* 2003/12., 723.

⁵ A „közösségi vívmányok”, vagyis *acquis communautaire* az a fenti uniós jogi elemek és olyan eszközök, aktusok, dokumentumok összefoglaló neve, amelyek par excellence nem tekinthetők jognak (például az Európai Tanács konklúziói, az ún. zöld és fehér könyvek stb.). HORVÁTHY Balázs: *A jogösszehasonlítás főbb tézisei és az európai integráció* <https://mek.oszk.hu/03400/03435/03435.htm>, 2025. március 20.

⁶ TORMA András: Az Európai Közigazgatási Térségről – magyar szemmel. *Miskolci Jogi Szemle* 2011/6., 197.

Nagy Marianna szerint az EAS a globális térben meghatározott funkcióval rendelkező intézmény, amelynek kapcsán *„lényegében arra keressük a választ, hogy melyek azok az eszközök, amelyek összekötik a tagállamokat egy olyan intézményrendszerben, amely jóval nagyobb nemzeti, kulturális, nyelvi diverzitást mutat, mint a globális ellenfelek (USA vagy pl. Kína). Ezek az eszközök töltik ki az Európai Közigazgatási Teret, egyre masszívabb tartalommal.”*⁷

2. AZ EAS kialakulása

Az Európai Közigazgatási Térség szükségszerű előzménye Európa egységesedésének szándéka és gyakorlati megvalósulásának egy szintje. Az egységes Európa gondolata a történelemben időről időre felmerült, de gyakorlati megvalósulása csak akkor kezdődött meg, amikor a második világháború után a politikai együttműködés, a gazdasági felzárkózás és a katonai biztonság megteremtése volt a tét.⁸

1950-ben az Európa Tanács⁹ megalkotta az Emberi Jogok Európai Egyezményét,¹⁰ 1985-ben a Helyi Önkormányzatok Európai Chartáját,¹¹ 2007-ben a „Jó közigazgatásról” szóló ajánlást. Utóbbi ajánlás egyfajta „európai minimum eljárási standardot” rögzít,¹² amikor mintaszabályzatot nyújt a tagállamoknak az alábbi alapelvek érvényesítése érdekében:

1. a közigazgatás törvénynek való alárendelése;
2. az egyenlő bánásmód elve;
3. az észszerű határidőn belüli döntéshozatal elve;
4. a személyes adatok védelmének elve;
5. az átláthatóság elve;
6. a bírósági felülvizsgálat elve;
7. a közigazgatási jogkörben okozott kár megtérítési kötelezettségének elve.

1958-ban a Benelux államok, Németország, Franciaország és Olaszország megalapította az Európai Gazdasági Közösséget (a továbbiakban: EGK). Az EGK fő tevékenységi területeinek egyike a jogszabályok közelítése lett.¹³

⁷ NAGY Marianna: i. m. 219.

⁸ ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka: Az európai integráció rövid története. In: *Az Európai Unió politikai rendszere* (szerk: Arató Krisztina–Koller Boglárka) Dialog Campus. Budapest, 2019, 11.

⁹ Az Európa Tanácsot 1949. május 5-én 10 ország hozta létre (Belgium, Dánia, az Egyesült Királyság, Franciaország, Hollandia, Írország, Luxemburg, Norvégia, Olaszország és Svédország), hogy előírja, megszabja az egyes európai államok számára kötelező univerzális elveket és általánosan elfogadott szabályokat a belső működésük kialakítására. Jelenleg 46 tagja van. <https://strasbourg.mfa.gov.hu/page/europa-tanacs>, 2025. április 4.

¹⁰ https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/convention_hun, 2025. április 4.

¹¹ <https://rm.coe.int/1680b354d8>, 2025. március 23.

¹² TORMA András: i. m. 206.

¹³ FAZEKAS Judit: *Az európai integráció története, az Európai Unió intézmény- és jogrendszere*. Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2003, 18.

A tagállamok közigazgatásának összehangolási igénye akkor jelent meg, amikor az 1970-es évek végére a közösségi jogalkotásban egyre nagyobb jelentőségre tett szert az irányelv. Az irányelv az elérendő célokat illetően minden címzett tagállamra kötelező olyan jogforrás, amely „a forma és az eszközök megválasztását a nemzeti hatóságokra hagyja”.¹⁴ 1981-ben létrejött az Európai Közigazgatási Intézet az Európai Közösségek intézményei és a tagállamok közigazgatása közötti kapcsolatrendszer elemzésére.

1972-ben megjelent Harlan Cleveland *A jövő vezetője: Útmutató a holnap vezetőinek* című könyve, melyben az állami és a magánszervezeteket felölő megoldások szükségessége kerül megfogalmazásra a kortárs társadalom, és társadalmi problémák új mérete és összetettsége okán.¹⁵ 1988-ban megjelent Jürgen Schwarze professzor monográfiája az európai közigazgatási jogról.

A kelet-közép-európai országokban időközben lezajlottak a rendszerváltások, és egyre határozottabbá vált a nyugat-európai intézményi rendszerhez történő csatlakozás igénye. Az igényre reagálva az Európai Tanács 1993-as koppenhágai ülésén megállapították, majd az 1995-ös madridi ülésén megerősítették az EU-hoz való csatlakozás kritériumait a kelet-közép-európai országok számára. Ezen feltételek, amelyeknek az akkori tagok már megfeleltek, az Európai Közigazgatási Térséghez való csatlakozás feltételeit is jelentették.

A koppenhágai kritériumok az alábbiak:

„a demokráciát, a jogállam és az emberi jogok érvényesülését garantáló intézmények stabilitása, a kisebbségi jogok tiszteletben tartása és védelme;

működő piacgazdaság és képesség az Unión belüli versenyviszonyokkal és piaci erővel való megbirkózásra;

a tagsággal járó kötelezettségek teljesítésére – és ennek részeként az uniós jogot képező szabályok, standardok és szakpolitikák (a közösségi vívmányok) hatékony végrehajtására – való képesség, valamint a politikai, gazdasági és monetáris unió célkitűzéseinek vállalása.”¹⁶

1992-ben az OECD (Gazdasági Együttműködési és Fejlesztési Szervezet, angolul Organisation for Economic Co-operation and Development, a továbbiakban: OECD¹⁷) megindította a SIGMA (Support for Improvement in Governance and

¹⁴ Az Európai Unió működéséről szóló szerződés 288. cikke alapján.

¹⁵ KOPRIĆ, Ivan: European Administrative Space – Myth, Reality, and Hopes. In: European Administrative Space: Spreading Standards, Building Capacities (editors: Koprić, Ivan– Kovač Polonca). NISPAcee Press, Ljubljana 2017, 36.

¹⁶ <https://eur-lex.europa.eu/HU/legal-content/glossary/accession-criteria-copenhagen-criteria.html>, 2025. március 22.

¹⁷ Az OECD célja a gazdasági és szociális politika fejlesztése. Jogelődje az Európai Gazdasági Együttműködési Szervezet (OEEC) célja a Marshall-terv kivitelezésére jött létre. Az OECD 1961-ben alakult meg, székhelye Párizs. Magyarország 1996 óta a tagja, továbbá Ausztrália, Ausztria, Belgium, Chile, a Cseh Köztársaság, Dánia, az Egyesült Államok, az Egyesült Királyság, Észtország, Finnország, Franciaország, Görögország, Hollandia, Írország, Izland, Izrael, Japán, Kanada, Dél-Korea (Koreai Köztársaság), Lengyelország, Luxemburg,

Management in Central and Eastern European Countries – Támogatás a közép-kelet európai országok részére, az Irányítás és Menedzsment Fejlesztésére) Programját, a volt szocialista országok¹⁸ megsegítésére. Később a programba bekapcsolódtak más országok, és 1999-ben az EU is az Európai Bizottság révén.¹⁹ A SIGMA Program keretében ajánlások készültek a rendszerváltó államok számára az EU-csatlakozáshoz. Az EAS szempontjából jelentős ajánlás az Európai Közigazgatási Térségre való felkészítéséről szóló ajánlás, valamint az „Európai közigazgatási alapelvekről” szóló ajánlás. A felkészítéssel kapcsolatosan három alapelv került megfogalmazásra:

„1.) Az uniós intézmények nem helyettesíthetők a nemzeti intézményekkel, ugyanakkor együttműködni kötelesek.

2.) A nemzeti közigazgatások felelősséggel tartoznak az uniós döntések végrehajtásáért.

3.) Annak ellenére, hogy az EU nem gyakorol közvetlen hatalmat a tagállamok közigazgatása fölött, mégis erős hatást gyakorol rájuk. Ezt leginkább az „eredménykötelem” kifejezés jeleníti meg leginkább. A tagállami közigazgatás legyen megbízható, átlátható és működjön demokratikusan.”²⁰

1997-ben az Amszterdami Szerződés célul tűzte ki „a szabadság, a biztonság és az igazság térségének fokozatos megvalósítását”, és ezzel hatalmas lépést tett az egységes közigazgatási tér megvalósításának irányába.²¹

2000 márciusában megszületett a Lisszaboni Stratégia az Európai Tanács Lisszabonban tartott rendkívüli ülésén. A Lisszaboni Stratégia célul tűzte ki, hogy 2010-re az EU a világ legversenyképesebb és legdinamikusabb, tudásalapú gazdaságává váljon a közigazgatás és szabályozásának javításával, a közösségi és a tagállami közigazgatási szervek jelentős szerepvállalásával.²²

A 2007. december 13-án aláírt, az EU-ról szóló szerződést és az EU működéséről szóló szerződést magában foglaló Lisszaboni Szerződés 2009. december 1-jén lépett hatályba. A szerződés 197. cikke lefekteti az igazgatási együttműködés részletes

Magyarország, Mexikó, Németország, Norvégia, Olaszország, Portugália, Spanyolország, Svájc, Svédország, a Szlovák Köztársaság, Szlovénia, Törökország és Új-Zéland.

¹⁸ Pl. Csehország, Észtország, Lengyelország, Magyarország, Szlovénia.

¹⁹ Ekkora már működött a világ legfejlettebb ipari országainak (Kanada, Franciaország, Németország, Olaszország, Japán, Egyesült Királyság, Egyesült Államok) állam-, illetve kormányfőiből és minisztereiből álló G7-ek által 1989-ben megalkotott PHARE program (Poland and Hungary Assistance for the Reconstruction of the Economy), amelynek célja eredetileg Magyarország, Lengyelország majd a többi közép- és kelet-európai ország segítése volt, később pedig a csatlakozáshoz szükséges közigazgatási és igazságszolgáltatási rendszer, valamint *acquis communautaire* átvételével és alkalmazásával kapcsolatosan nyújtott támogatást.

HORVÁTH Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2025, 616.

²⁰ TORMA: i. m. 199.

²¹ TORMA András: *Európai közigazgatás, régiók, önkormányzatok*. Virtuóz Kiadó, Budapest, 2001, 148.

²² KÁRPÁTI Orsolya: Az európai közigazgatási tér kialakulása (I. rész). *PUM Sectio Juridica et Politica* 2011/1., 233.

szabályainak alapjait és közös érdekű ügynek nevezi az uniós jog tagállamok általi eredményes végrehajtását.²³

3. Az EAS alapelvei és ezen alapelvek megjelenése a jegyző előtti birtokvédelmi eljárásban

A birtokvédelem – *nomen est omen* – a birtokos jogi védelmi eszköze, amennyiben birtoklásában megzavarják. Alapvető célkitűzése a birtoklás tényének jogi oltalomban való részesítése. Szabályai a tulajdonossal szemben is védik a békés birtoklás jogát.²⁴ A birtokvédelem célja a tilos önhatalom kizárása: egyrészt a birtokos felé irányuló tilos önhatalom kizárása, másfelől a birtokos azzal szemben, akitől a dolgot esetlegesen tilos önhatalommal szerezte meg, nem részesül birtokvédelemben (például amennyiben a dolgot lopással szerzi meg). A birtokvédelem három úton érvényesíthető: a birtokos maga is felléphet a birtokháborítás megszüntetése érdekében, ez az ún. „önhatalom”, kérhet a jegyzőtől²⁵ birtokvédelmet, és bírósághoz fordulhat. E három eszköz, amelyet a birtokos egymástól függetlenül, egymással párhuzamosan is alkalmazhat²⁶, célja eltérő: az önhatalom célja a gyors helyreállítás, a jegyző előtti eljárás célja a birtoklás eredeti állapotának helyreállítása, a bíróság előtti eljárásban pedig a jogosultságok vizsgálatára is sor kerül.

A jegyző előtti birtokvédelmi eljárás (a továbbiakban: birtokvédelmi eljárás) lefolytatásának szabályozását alapvetően a 2014. március 15-én hatályba lépő, a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.), valamint a 2015. március 1-jén hatályba lépő, a jegyző hatáskörébe tartozó birtokvédelmi eljárásról szóló 17/2015. (II. 16.) Kormányrendelet (a továbbiakban: Bvr.) tartalmazza.²⁷ A birtokvédelmi eljárás közigazgatási jellegével kapcsolatosan megoszlik a szakirodalom véleménye.²⁸ A Bvr. hatálybalépése előtt az eljárás részletszabályait tartalmazó, a jegyző hatáskörébe tartozó birtokvédelmi eljárásról szóló 228/2009. (X. 16.) Kormányrendelet (a továbbiakban: régi Bvr.) alapján lefolytatott eljárásokban a jegyző az akkor hatályos a közigazgatási hatósági eljárás és szolgáltatás általános szabályairól szóló 2004. évi CXL. törvényt (a továbbiakban: Ket.) alkalmazta, ez alól pedig csak a Bvr. állapított meg kivételt. Nem volt kérdés az eljárás közigazgatási

²³ https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:2bf140bf-a3f8-4ab2-b506-fd71826e6da6.0007.02/DOC_2&format=PDF, 2025. június 8.

²⁴ A birtokvédelem és a tulajdonvédelem különbségeiről ír Merrill, Thomas W. az *Ownership and Possession* című tanulmányában. https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5354&context=faculty_scholarship, 2025. június 8.

²⁵ A Bvr. 2. § (1) bekezdése alapján e tanulmányban jegyző: az a jegyző, amelynek illetékségi területén a birtoksértő magatartás megvalósul.

²⁶ PRUGBERGER Tamás – ROMÁN Róbert: Korrekciós javaslat a birtokvédelmi eljárás hatályos jogi szabályozásával kapcsolatosan. *Magyar Jog* 2021/2., 116.

²⁷ A birtokvédelmi eljárás eredményeként meghozott határozat végrehajtását más jogszabály is szabályozza, a végrehajtás azonban jelen tanulmánynak nem tárgya.

²⁸ Az eltérő szakirodalmi álláspontokat tartalmazza dr. Nagy Csilla: *A birtokvédelmi határozatok végrehajtása* című 2025. január 27-én megtartott előadása.

jellege. A Bvr. azonban megfordította ezt a helyzetet, és nem azokat a pontokat határozta meg, ahol a Ket. majd a 2018. január 1. napján hatálybalépő, az általános közigazgatási rendtartásról szóló 2016. évi CL. törvény (a továbbiakban: Ákr.) alkalmazása kizárt, hanem azokat, ahol megengedett. Főszabály szerint tehát nem alkalmazható a birtokvédelmi eljárásokban az Ákr. (Ket.), kivéve, ahol a Bvr. ezt megengedi. Ez a módosítás többek között azt is eredményezte, hogy a jegyző nem használhatja a közigazgatási eljárásokban alkalmazandó bizonyítási eszközeit.²⁹ A Bvr. hatálybalépése óta így megoszlanak az álláspontok az eljárás jellegével kapcsolatosan.³⁰

Jelen tanulmányban Domokos Klaudia és Méhes Tamás iránymutatását követjük, mely szerint a jegyzői birtokvédelem „a közjog és a magánjog határmezsgyéjén áll”. A hatósági eljárásokat céljaik alapján három csoportba osztották. Az első csoportba tartoznak azok az eljárások, ahol a hatóság, mint közigazgatási szerv a közigazgatás rendszerén kívüli jogalanyokkal áll szemben, és számukra végzi a különböző jogok és kötelezettségek realizálását (miközben maga a hatóság is lehet ügyfél). A második csoportba sorolt eljárások célja a jogsértő magatartás elbírálása, közigazgatási szankció alkalmazása. A harmadik csoportban lévő eljárások célja az egymással különféle jogviszonyban (nem feltétlenül közigazgatási jogviszonyban) álló jogalanyok e jogviszonyából származó konfliktusának rendezése.³¹ A közigazgatási eljárások fenti csoportosítása alapján a birtokvédelmi eljárás besorolható a harmadik csoportba, és így nyer létjogosultságot annak vizsgálata, hogy mennyiben érvényesülnek az EAS alapelvei a lefolytatása során.

A Bvr. maga határozza meg a jegyző előtti birtokvédelmi eljárás alapelveit – tehát nem az Ákr. alapelveire utal, így azok nem alkalmazhatóak – az alábbiak szerint:

„1. § (1) A felek a birtokvédelmi eljárás során kötelesek jóhiszeműen eljárni.

(2) A jegyző a birtokvédelmi eljárás során

a) biztosítja a törvény előtti egyenlőséget, valamint a felek közötti esélyegyenlőséget;

b) indokolatlan megkülönböztetés és részrehajlás nélkül jár el, biztosítva a birtokvita pártatlan eldöntését;

c) elősegíti az eljárásban részt vevő felek jóhiszemű és rendeltetésszerű joggyakorlását;

d) a szakszerűség, az egyszerűség és a felekkel való együttműködés követelményeinek betartásával biztosítja a tisztességes ügyintézkést;

²⁹ BISZTRICZKI László: Az új birtokvédelmi rendelet alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai. *Jegyző és Közigazgatás* 2015/6., 19.

³⁰ A Bvr. hatálybalépése óta a jogalkotó az elsőfokú közigazgatási eljárásokat általános jelleggel kivette az illetékkötelezettség alól. A Magyar Birtokvédelmi Szövetség ekkor több minisztériumi állásfoglalást is bekért, amelyek egyeztek a szövetség álláspontjával, mely szerint ez a módosítás a birtokvédelmi eljárásra is kiterjedt, és így az is illetékmentes eljárássá vált. Az illetékekről szóló 1990. évi XCIII. törvény módosítását időben később követte a Bvr. módosítása – a Bvr.-ből kikerült az illeték megfizetése – amely egyértelművé tette ezen eljárások illetékmentességét és hangsúlyozta közigazgatási jellegét. GAÁL János: Illetékmentes birtokvédelmi eljárás? *Jegyző és Közigazgatás* 2020/6., 13.

³¹ DOMOKOS Klaudia – MÉHESES Tamás: A (jegyzői) birtokvédelem és annak komplex jogi természete. *Pro Publico Bono Magyar Közigazgatás* 2019/3., 150.

e) a költségtakarékosság és a hatékonyság követelményeinek figyelembevételével szervezi meg a tevékenységét;

f) valamely fél jogát és jogos érdekét csak a másik fél jogának, jogos érdekének védelméhez szükséges mértékben korlátozza.”

Az „Európai közigazgatási alapelvekről” szóló ajánlásban megjelenő alapelvek az alábbiak: „a törvényesség elve, az arányosság elve, a jogbiztonság elve, a törvényes elvárások elve, a diszkrimináció tilalmának elve, a bírósági tárgyalás igénybevételének joga, a jogorvoslathoz való jog.”³²

A tagállamok jogrendszereiben általánosan érvényesülő alapelveket az ajánlás az alábbiak szerint rendszerezi:

- 1.) megbízhatóság és kiszámíthatóság,
- 2.) nyitottság és átláthatóság,
- 3.) elszámoltathatóság (közfelelősség),
- 4.) hatékonyság és eredményesség.

A továbbiakban e felsorolásnak megfelelően tekintjük át a birtokvédelemben érvényesülő uniós alapelveket az alábbiak szerint:

Ad.1. A megbízhatóság és a kiszámíthatóság

A kiszámíthatóság alapelvének két fő összetevője a hatáskör elve és az officialitás elve. Ezen elvek alapján „a közigazgatás tehát csak és kizárólag azt teheti, amire felhatalmazása van (hatáskör elve), ha azonban van felhatalmazása, akkor cselekednie kell (hivatalból való eljárás elve). Éppen ezért az ilyen közigazgatás szükségképpen kiszámítható.”³³

Ezen alapelvek érvényesülését szolgálja az arányosság elve, a korrekt (fair) eljárás elve (amely az ügyek részleghajlás nélküli elintézésének és a megfelelő tájékoztatásának követelménye)³⁴, az időszerűség elve (amely a törvényben meghatározott határidőn belül, késedelem nélküli döntéshozatal követelménye)³⁵, valamint a professzionalizmus elve (amely a képzett, pártatlan, előítélet-mentes és szakmailag független köztisztviselők alkalmazásának követelménye)³⁶.

A birtokvédelmi eljárásban a közigazgatásban szigorúan megkövetelt kiszámíthatóság rugalmassá válik. Az officialitás elve megjelenik az eljáró hatóság megjelölésében. A Bvr. 2. § (1) bekezdése eljáró hatóságként jelöli meg azt a jegyzőt, amelynek illetékességi területén a birtoksértő magatartás megvalósul. Az így kijelölt jegyző köteles az ügyben eljárni és határozatot hozni. A jegyző kizárólag a Ptk. és a Bvr. által felsorolt okok alapján utasíthatja el a kérelmező birtokvédelmi kérelmét, de ez esetben is döntést kell határozat formájában hoznia.³⁷ A hatáskör elve a

³² TORMA: i. m. 199–200.

³³ TORMA: i. m. 204.

³⁴ TORMA: i. m. 204.

³⁵ TORMA: i. m. 204.

³⁶ TORMA: i. m. 204.

³⁷ A Ptk. 5:8. § (1) bekezdése alapján a birtokos a birtoksérelemtől számított egy éven belül kérhet csak a jegyzőtől birtokvédelmet. A Bvr. 7. § (1) bekezdése szerint „a jegyző a kérelmet határozattal elutasítja, ha

birtokvédelmi eljárásban sajátos értelmezést nyer. Ugyanis a jegyző nem folytatja le a „klasszikus” közigazgatási eljárást, a bizonyítás terhe kizárólag a kérelmezőt terheli. A jegyző tehet eljárási lépéseket, de csak a Bvr.-ben előírtakat (ez pedig annyit jelent, hogy például helyszíni szemlét tarthat és meghallgathatja a feleket), és ezt sem kötelező megtennie. A kiszámíthatóság így tehát más köntösben jelenik meg, mint a klasszikus közigazgatási eljárásokban. Állatvédelmi eljárásban például a hatóság a bejelentést követően minden esetben helyszíni hatósági ellenőrzést tart³⁸, birtokvédelmi eljárásban viszont a felek nem tudhatják, hogy sor kerül-e erre. A kiszámíthatóság elve így nem az eljárás lépéseiben jelenik meg, hanem azon bizonyosságban, hogy nem lehet biztosan szemlére, illetve meghallgatásra számítani, valamint abban, hogy az eljárást helyt adó vagy elutasító határozat zárja le.

A Magyar Birtokvédelmi Szövetség főtitkáráként elem került ügyek és a több mint tízéves hatósági feladatkörben szerzett birtokvédelmi szakmai tapasztalatom alapján ugyanakkor el kell ismernem, hogy a gyakorlatban a jegyző előtti birtokvédelmi eljárásban a kiszámíthatóság elve a fenti módon kizárólag az elméletben jelenik meg. A gyakorlatban a birtokvédelmet benyújtó fél és a kérelmezetti pozícióban lévő fél nem ismeri az eljárást – esetenként még az őket képviselő ügyvédek sem – és a klasszikus közigazgatási bizonyítási eljárás lefolytatására készülnek fel. Ezt kivédendő, a lakosok tájékoztatása végett egyes önkormányzatok a honlapjaikra tesznek fel az eljárás menetéről közérthető tájékoztatást.

Az arányosság elve eredetileg a német jogban bontakozott ki, s mai formájában három tényezőt foglal magában: az alkalmasságot, a szükségességet és az arányosságot. Vagyis az adott cél eléréséhez megfelelő eszközzel szolgáló közigazgatási aktusnak kell lezajlania, amely közigazgatási aktusnál az egyéni szabadságot kevésbé korlátozó eszköz nem áll rendelkezésre, és az elérni kívánt pozitív hatás arányos a megvalósított negatív hatással, vagyis korlátozással.³⁹

-
- a) a kérelemben foglaltakat a megismert bizonyítékok alapján nem találta megalapozottnak,
 - b) megállapítja hatáskörének vagy illetékességének hiányát,
 - c) valamely fél halála vagy a jogi személy jogutód nélküli megszűnése következtében az eljárás okafogyottá vált,
 - d) a birtokvédelmet kérő a kérelem valamely tartalmi elemére vonatkozóan nem nyilatkozott,
 - e) a birtokvédelmet kérő az illetékfizetési kötelezettségének – az illetékekről szóló törvény szerinti felhívásban foglaltaknak megfelelően – nem tett eleget,
 - f) a kérelmet nem az arra jogosult terjesztette elő,
 - g) ha a birtokvédelmet kérő ugyanazon birtoksértő magatartásra vonatkozóan változatlan tényállás és jogi szabályozás mellett kéri az eredeti birtokállapot helyreállítását vagy a zavarás megszüntetését, amely tekintetében jegyző a kérelmet érdemben már elbírálta, kivéve, ha az ügyre vonatkozóan új tény vagy új bizonyíték merül fel.”

³⁸ NAGY Csilla: *A jegyző előtti állatvédelmi eljárás lefolytatása*. https://kozugsugyunkazal- latvedelem.hu/data/file/2024/09/09/15_a_jegyzo_elotti_allatvedelmi_eljara_lefolytatasa.pdf, 2025. április 4.

³⁹ VÁRNAY Ernő – PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. KJK KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft. Budapest, 2002, 184.

A birtokvédelmi eljárásban a jegyző elrendelheti az eredeti birtokállapot helyreállítását, elrendelheti a zavarás megszüntetését és eltilthatja a birtoksértőt a birtoksértő magatartástól. Az eredeti állapot helyreállításának egyik tipikus esetköre az, amikor az ingatlantulajdonos kizárja a bérlőjét az ingatlanból (ennek előzménye többnyire a bérleti díj kifizetésének elmaradása), vagy egy családtag zárja ki a másik családtagot a közösen lakott ingatlanból (például megromlott házasság esetén vagy hagyatéki vita esetén). A jegyző az eredeti birtokállapot helyreállítása körében elrendeli a kizárt ellenérdekű fél visszaengedését a területre.⁴⁰ A zavarás megszüntetése és a birtoksértő magatartástól való eltiltás körében lefolytatott eljárások során viszont ébernek kell lennie a jogalkalmazónak. A birtokvédelem e tekintetben határos a szomszédjogokkal. A Ptk. 5:23. § alapján „a tulajdonos a dolog használata során köteles tartózkodni minden olyan magatartástól, amellyel másokat, különösen a szomszédokat szükségtelenül zavarná, vagy amellyel jogaik gyakorlását veszélyeztetné”. A zavarás szükséges, illetve szükségtelen jellegének megítélése kihat a döntés jellegére (mennyiben korlátozza a döntés a panaszolt tevékenységet), és ilyen módon szorosan összefügg az arányosság kérdésével is. A zavarás szükséges, illetve szükségtelen jellegének megállapítását a bírósági joggyakorlat jogkérdésként értelmezi, és így a bíróság hatáskörébe sorolja,⁴¹ ugyanakkor időről időre születnek olyan jegyzői birtokvédelmi határozatok, amelyek az eredeti állapot visszaállítása körében a zavarás megszüntetésére köteleznek.⁴²

A korrekt (fair) eljárás elve „az ügyek részrehajlás nélküli elintézésének és a megfelelő tájékoztatásának követelménye”.⁴³

A részrehajlás nélküli ügyintézés tulajdonképpen nem más, mint az egyenlő bánásmód elve. Ezen elveket a Bvr. maga is nevesíti, mint törvény előtti egyenlőséget, felek közötti esélyegyenlőséget, indokolatlan megkülönböztetés és részrehajlás nélküli eljárást, a birtokvita pártatlan eldöntését. A jegyző „valamely fél jogát és jogos érdekét csak a másik fél jogának, jogos érdekének védelméhez szükséges mértékben korlátozza”.⁴⁴ A kizárás intézménye biztosítja, hogy a birtokvédelmi eljárásban ne vegyen részt az a jegyző, akinek jogát vagy jogos érdekét az ügy közvetlenül érinti, amelyben az illetékességi területén működő helyi önkormányzat, a képviselő-testület vagy annak szerve az ügy érintettje, illetve akitől nem várható el az ügy tárgyilagos megítélése.⁴⁵ E tekintetben a Bvr. kizárólag a jegyző érintettsége tekintetében

⁴⁰ Debreceni Törvényszék K. 701.816/2023/18.

⁴¹ A Kúria mint felülvizsgálati bíróság a Pfv.IV.20.677/2023/6. sz. ügyben 2023. december 6-án meghozott ítélete.

⁴² A Pfv.I.21.597/2010/8. számú ügyben például a jegyző egy a klímaberendezés kültéri egysége által előidézett zavarás miatt benyújtott kérelemnek helyt adott, és kötelezte a kérelmezettet, hogy a klímaberendezés kültéri egysége által előidézett zavarást szüntesse meg a határozat kézhezvételétől számított három napon belül, egyidejűleg eltiltotta a további birtokháborító magatartás folytatásától.

⁴³ TORMA: i. m. 204.

⁴⁴ Bvr. 1. §

⁴⁵ A Bvr. 10. § (1)–(3) bek. alapján.

rendelkezik, nem veszi figyelembe az ügyintéző esetleges elfoglaltságát.⁴⁶ A Bvr. a kizárás szükségessége esetén rendelkezik a szükséges eljárásjogi intézkedésekről is. Az időszerűség elve a birtokvédelmi eljárás lefolytatása és az eljárásban meghozott helyt adó határozat végrehajtása körében is szerepet kap. Az Ákr. alapján a közigazgatási eljárás lefolytatásának határideje hatvan nap⁴⁷, a birtokvédelmi eljárást ezzel szemben tizenöt nap alatt – tolmács kirendelése esetén harminc nap alatt – le kell folytatni. Az ellenérdekű felek részére ennél még rövidebb határidő áll rendelkezésre ahhoz, hogy bizonyítékot nyújtsanak be, illetve nyilatkozzanak, a jegyző ugyanis „a tényállás tisztázásához szükséges bizonyítékokat az eljárási határidő lejártát megelőző ötödik napig fogadja be, ezt követően a bizonyítási eljárást befejezi, és a rendelkezésre álló bizonyítékok alapján meghozza a határozatot”.⁴⁸

A birtokvédelmi határozat végrehajtására aránytalanul kevés idő áll rendelkezésre: a Ptk. 5:8. § (4) bekezdés alapján „a jegyzőnek a birtoklás kérdésében hozott határozatát a meghozatalától számított három napon belül végre kell hajtani”.

A végrehajtásra megszabott észszerűtlenül rövid határidő nincs közvetlen kapcsolatban az észszerű határidőn belüli döntéshozatal elvével, utóbbi ugyanis csak a hatóság döntésére vonatkozik. Abban az esetben, amikor a kérelem benyújtásának időpontjában sincs vita a felek között a sérelmezett cselekmény megvalósulása tekintetében (például a házasfelek mindegyike megerősíti, hogy egyikük kizárta a másiktól a másikat), a jogszabályban megszabott tizenöt napos határidő alatt az eljárás lefolytatható. Az eljárás lezárható ennyi idő alatt akkor is, ha már a kérelem benyújtásakor tisztázott, hogy elutasító határozatot kell hozni (például hatáskör hiányában). Amennyiben a kérelemben leírt cselekmény alkalmas helyt adó határozat meghozatalára, lehet kérdéses, hogy a kérelmezőnek, illetve kérelmezettnek elegendő-e tizenöt – vagyis a korábban leírtak alapján tíz – nap a bizonyításra. Amennyiben például az ügyfél egy ügydöntő bizonyítékot csak a tizenkettedik ügyintézési napon tud beszerezni, ilyen esetben a részletszabályozásnak megfelel, de az alapelvekkel ellentétes (például a Bvr.-ben nevesített, az eljárásban részt vevő felek jóhiszemű és rendeltetésszerű joggyakorlásának elősegítése alapelvvel) a bizonyíték figyelmen kívül hagyása.⁴⁹

Ad.2. A nyitottság és az átláthatóság elve

A nyitottság elve a közigazgatásban, az átláthatóság elve, az időszerű és megbízható információkhoz jutás követelménye a közszféra döntéseiről és teljesítményéről⁵⁰ szorosan kapcsolódik az átláthatóság követelményéhez és az információ-

⁴⁶ E tekintetben az Ákr. 22. §–23. § jóval részletesebb szabályozást ad.

⁴⁷ Az Ákr. 50. § (1) bekezdés c) pontja alapján. Ettől eltérően rendelkezhet jogszabály, illetve rövidebb a határidő például az ún. automatikus és sommás eljárásokban.

⁴⁸ A Bvr. 5. § alapján.

⁴⁹ MEZEY Nándor Lajos: Posszesszórius birtokvédelem: egyszerűbbé vagy szükségtelessé vált az eljárás. *Jegyző és Közigazgatás* 2015/4., 21.

⁵⁰ ARMSTRONG, Elia: *Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration: Recent Trends, Regional and International Developments and Emerging Issues*. <https://demolive.insightsonindia.com/wp-content/uploads/2013/09/integrity-transparency-un.pdf>, 2025. június 8.

szabadsághoz.⁵¹ Gyakorlati megvalósulása tulajdonképpen az iratanyagba való betekintés biztosítása az arra jogosult számára. E tekintetben az információhoz való hozzáférés joga hangsúlyos, amely hangsúlyt biztosítja, hogy a strasbourgi bíróság gyakorlata az információs szabadság tágabb értelmezésének irányába mozdult el.⁵² Ugyanakkor a nyitottság elve szorosan összefügg az adatvédelemmel is. Mondhatjuk: a nyitottság elvének határa az adatvédelem garanciája. Az eljárásban érvényesülnie kell a személyes adatok védelme elvének is.

A birtokvédelmi eljárás ellenérdekű felei az eljárás bármely szakaszában betekinthetnek az eljárás során keletkezett bármely iratba, kivéve a zártan kezelt adatokat tartalmazó iratokat és a határozat tervezetét.⁵³ Adatvédelem tekintetében a Bvr. az Ákr. adatkezelésre vonatkozó rendelkezéseit rendeli alkalmazni.⁵⁴ Az Ákr. pontosan meghatározza a hatóság által kezelhető adatok körét⁵⁵ és meghatározza a hatóság adatvédelemmel kapcsolatos feladatait.⁵⁶ Külön szabályozást tartalmaz az adatok zárt kezelése tekintetében.⁵⁷

Az átláthatóság (transzparencia) elve többféleképpen érvényesül a különböző jogrendszerekben. Az európai államokban az ügyfél nyerhet betekintést az eljárás iratanyagába. Ezen jogát gyakorolhatja az eljárásjog szerint, vagy például Franciaországban van e tekintetben speciális szabályozás, az Egyesült Államokban bírósági utat kell igénybe vennie.⁵⁸

A nyitottság és átláthatóság elvéhez tartozik az is, hogy külső szervek felülvizsgálhatják a döntések jogszerűségét. A birtokvédelmi eljárásban meghozott határozat kizárólag bíróság előtt támadható meg: e körben nyer tehát gyakorlati alkalmazást a bírósági felülvizsgálat elve. A birtokvédelmi eljárás végrehajtási szakaszában van csak fellebbezésnek helye, amelyet a Kormányhivatal bírál el. A gyakorlatban a bíróság és a Kormányhivatal is bekéri a teljes iratanyagot a jegyzőtől, tehát a teljes eljárásba betekintést nyernek. A bíróság a jegyző határozatát megváltoztathatja, de

⁵¹ BENCSIK András – FÁBIÁN Adrián – PÁL Emese – SZÓKE Gergely László: A közigazgatás és a média kapcsolódási pontjai. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás* 2015/4., 60.

⁵² JÓZSA Zoltán: A transzparencia és az európai államok közigazgatása. *Rendészet és Emberi Jogok* 2011/3., 62.

⁵³ A Bvr. 18. § (2) bekezdése alapján.

⁵⁴ A Bvr. 18. § (1) bekezdése alapján.

⁵⁵ Az Ákr. 27. § (1) és (3) bekezdése alapján ilyen adat az ügyfél és az eljárás egyéb résztvevője azonosításához szükséges természetes személyazonosító adatok, az ügyfajtát szabályozó törvényben meghatározott személyes adatok, továbbá – ha törvény másként nem rendelkezik – az eljárás eredményes lefolytatásához elengedhetetlenül szükséges más személyes adatok és azon védett adatok köre, amelyek az eljárással összefüggnek, illetve amelyek kezelése az eljárás eredményes lefolytatása érdekében szükséges.

⁵⁶ Az Ákr. 27. § (2) bekezdése alapján „a hatóság gondoskodik arról, hogy a törvény által védett titok és törvény által védett egyéb adat (a továbbiakban együtt: védett adat) ne kerüljön nyilvánosságra, ne juthasson illetéktelen személy tudomására, és e védett adatok törvényben meghatározott védelme a hatóság eljárásában is biztosított legyen”.

⁵⁷ Az Ákr. 28. §

⁵⁸ JÓZSA: i. m. 62.

hatályon kívül nem helyezheti, nem semmisítheti meg és nem is érvénytelenítheti.⁵⁹ A Kormányhivatal az alaphatározat tekintetében nem hozhat döntést.⁶⁰

Ad.3. Az elszámoltathatóság (közfelelősség) elve

A nyitottság és átláthatóság elvének gyakorlatba ültetése biztosítja tehát az egyéni jogok védelmét, de az esetleges jogsértő döntések korrekciójának, a korrupció kiküszöbölésének megteremtésével szolgálja a közérdeket is. Érvényesülése feltétele az *elszámoltathatóság* alapelv érvényesülésének, vagyis a hatóság felelősségre vonásának. A közigazgatás tekintetében az elszámoltathatóság a közfelelősséggel szinonim fogalomként azt jelenti, hogy „*minden hatóságnak felelnie kell cselekedeteiért vagy mulasztásaiért más hatóság, bíróság, vagy a törvényhozó előtt*”.⁶¹ Az elszámoltathatóság keretében a közigazgatási aktus jogszerűsége kerül vizsgálatra.

A közigazgatás törvénynek való alárendelése elvet napjainkra tágan értelmezzük, így inkább a közigazgatás jogszabályoknak való alárendeléséről beszélhetünk. Ugyanakkor minden közigazgatási aktus mögött törvény is áll: a közigazgatás területén speciális szerepet betöltő birtokvédelem esetében ez a Ptk. A jogszabályokkal szembeni egyik követelmény visszakapcsolódik a nyilvánosság elvéhez, a jogszabályokat ki kell hirdetni, a kihirdetéshez kötődik hatálybalépésük is.⁶²

Ad.4. A hatékonyság és eredményesség elve

Az eredményesség és a hatékonyság elve szorosan összefügg a teljesítmény mértékével. Az eredményesség a kitűzött célok elérésének mértéke.⁶³ A hatékonyság nem más, mint kedvező arány a felhasznált erőforrások és az elért eredmények között⁶⁴, amelynek összetevői:

1. eredményesség (célt ér valamilyen mértékben);
2. gazdaságosság (az elért cél meghaladja a ráfordítást);
3. biztonságosság (a teljesítés biztosíthatósága);
4. felügyelhetőség (e körben átláthatóság: a jogosult számára követhető és befolyásolható a folyamat);
5. alkalmazkodóképesség (visszacsatolás);
6. hatásosság.⁶⁵

⁵⁹ HAJDU Csaba: A jegyző birtokvédelmi ügyben hozott határozatának megváltoztatása iránti per a Polgári perrendtartás 2014. március 15. napjától hatályos új XX/A. fejezete a gyakorlat tükrében. *Magyar Jog* 2014/11., 658.

⁶⁰ Fővárosi Törvényszék 35.K.703.440/2022/4.

⁶¹ TORMA András: i. m. 205.

⁶² ÁRVA Zsuzsanna – BALÁZS István – BARTA Attila – VESZPRÉMI Bernadett: *Közigazgatás – elmélet*. (szerk.: Balázs István) Debreceni Egyetemi Kiadó. Debrecen, 2017, 26.

⁶³ GAJDUSCHEK György: Miben áll, és mérhető-e a kormányzati teljesítmény? *Politikadományi Szemle* XXIII. évfolyam, 2014/3., 101.

⁶⁴ TORMA András: i. m. 205.

⁶⁵ CSERNY Ákos – FEKETE Leticia – KÁDÁR Krisztián – KOWALIK Tamás – TÓZSA Réka – UGRÓSDY Márton: Hatékony közigazgatás. In: *A jó állam mérhetősége*. (szerk: Kaiser Tamás – Kis Norbert) NKE Szolgáltató Kft, Budapest, 2014, 235.

Az eredményesség és a gazdaságosság mértékének meghatározásához első körben ki kell jelölni a célt. Amennyiben a cél a felek közötti konfliktushelyzet lezárása, a birtokvédelmi eljárás eredményessége vitatható, mivel a legtöbb birtokvita háttérben bonyolult jogvita húzódik, amelynek rendezése kizárólag peres úton lehetséges.⁶⁶ Amennyiben a birtokvédelmi eljárás funkciójának azt tekintjük, hogy az eredeti állapotot a jegyző konzerválja, amíg a peres eljárás le nem zajlik, ez a cél maradéktalanul megvalósul.

Amennyiben a birtokvédelmi eljárás gazdaságosságát vizsgáljuk, figyelemmel arra, hogy nem beszélhetünk a jegyző tényfeltárási kötelezettségéről, a hatóság szempontjából mindenképp gazdaságos az eljárás. A kérelmező költsége az illetékkötelezettség eltörlésével csökkent, és miután a bizonyítás eszközeit az ellenérdekű felek maguk választják meg, továbbá nincs a jogszabály által kötelezően elfogadandó bizonyíték, az ellenérdekű felek maguk döntenek arról, hogy mennyi erőforrást invesztálnak az eljárásba.

A teljesítés biztosíthatósága kérdéskörben a Bvr. tartalmaz egy, az alapelvek szempontjából erősen megkérdőjelezhető szabályozást: a Bvr. 20. § (3) bekezdése a hivatalos iratként postai úton közölni kívánt jegyzői határozatot annak sikertelen kézbesítése esetén azon a napon kell kézbesítettnek tekinteni, amikor a határozat a jegyzőhöz visszaérkezik. A jegyzői határozat tehát abban az esetben is jogerőre emelkedik, és végrehajthatóvá válik, ha a kötelezett azért nem tudja átvenni azt, mert a határozat meghozatala és a kézbesítés közötti időszakban elhalálozott.⁶⁷ A teljesítés biztosíthatósága egyebekben magában foglalja azt a követelményt is, hogy a jegyzőnek olyan határozatot kell hoznia, amelyet később végre kell tudnia hajtani. Ez azt jelenti, hogy a jegyző az alapeljárás lezárásakor nemcsak arra van tekintettel, hogy a jogszabályoknak megfelelő döntést hozzon, hanem hogy a kötelezés teljesítése később leellenőrizhető és kikényszeríthető legyen.

A közigazgatási jogkörben okozott kár megtérítési kötelezettségének elve körében a Ptk. szabályozza a jegyző és a bíróság felelősségét is.⁶⁸ Birtokvédelmi eljárásban abban az esetben áll fenn a jegyző felelőssége, ha a határozat hozatalával vagy ennek elmulasztásával kárt okozott. Elképzelhető ez például abban az esetben, ha a benyújtott bizonyítékok alapján a tulajdonos kizárta a bérlőt az ingatlanból, a jegyző elmulasztotta a határidőn belüli döntéshozatalt, és a késedelem következtében a bérlő nem jutott vissza az ingatlanra, és ennek következtében őt kár érte. A Ptk. által szabályozott, közigazgatási jogkörben okozott kár megtérítési kötelezettségének lehetősége csupán a rendes jogorvoslat kimerítését követően vehető igénybe. A birtokvédelmi eljárás sajátos jogorvoslati szisztémája alapján azonban a jegyzői határozat megváltoztatása iránt indított perben a jegyző nem, hanem csak a két ellenérdekű fél vesz részt, így a rendes jogorvoslat kimerítése e körben tárgytalan.

⁶⁶ SERÁK István: Dogmatikai, történeti és összehasonlító adalékok a polgári jogi birtokvédelem rendszerének hatékonyságához. *Állam- és Jogtudomány* 2015/2., 58.

⁶⁷ MEZEY Nándor Lajos: i. m. 18–23.

⁶⁸ A Ptk. 6:458. § és 6:549. §

Zárszó

A jövőt illetően több kérdés is felmerül az EAS és a hazai birtokvédelmi eljárás alakulását is tekintve. Magának az EAS-nak a megítélése sem egységes. Egyes politikai és társadalmi szereplők attól tartanak, hogy romba dönti a nemzeti szuverenitást azáltal, hogy „a nemzeti közigazgatásokat a közös európai állam fekete lyukába taszítaná”.⁶⁹ Mások úgy vélik az EAS megoldás a közigazgatások hatékonnyá tételéhez. Akárhogy is, a jelenlegi tendencia a tagállamok jogi és közigazgatási struktúráinak közeledése, ezzel a nemzeti közigazgatási rendszerek konvergenciája.⁷⁰ A nemzeti közigazgatási rendszerek és az európai közösségi közigazgatási rendszer kölcsönösen hatnak egymásra⁷¹, a jövő kérdése, hogy mennyiben őrzik meg, mennyiben adják fel a tagállamok a közigazgatási sajátosságaikat.

A birtokvédelmi eljárást illetően a tanulmány rámutatott, hogy az EAS alapelvei alapvetően érvényesülnek a magyar joggyakorlatban is, de van egy-egy olyan pont, ahol ajánlott lenne a különös szabályozást az alapelvek felé jobban közelíteni. A szakirodalom a régi Bvr. szemléletét és az eljárásnak a klasszikus közigazgatási eljáráshoz való közelítését tartja követendőnek. Amennyiben a jogalkotó ebbe az irányba indul később el, vagy más irányból közelít a birtokvédelmi eljárás szabályozásához, ez esetben is ajánlott lehet az eljárás egy-egy aspektusát a tekintetben is átgondolni, hogy az mennyiben felel meg az EAS alapelveknek.

Felhasznált irodalom

- [1] ARATÓ Krisztina – KOLLER Boglárka: Az európai integráció rövid története. In: *Az Európai Unió politikai rendszere*. (szerk: Arató Krisztina és Koller Boglárka) Dialog Campus, Budapest, 2019, 11–33.
- [2] ARMSTRONG, Elia: *Integrity, Transparency and Accountability in Public Administration: Recent Trends, Regional and International Developments and Emerging Issues*. <https://demolive.insightsonindia.com/wp-content/uploads/2013/09/integrity-transparency-un.pdf>, 2025. június 8.
- [3] ÁRVA Zsuzsanna – BALÁZS István – BARTA Attila – VESZPRÉMI Bernadett: *Közigazgatás – elmélet*. (szerk.: Balázs István) Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2017, 26.
- [4] BALÁZS István: Európai Közigazgatási Térség. *Internetes Jogtudományi Enciklopédia/Közigazgatási jog* [64], <https://ijoten.hu/szocikk/europai-kozigazgatasi-terseg>, 2025. április 6

⁶⁹ KOPRIĆ, Ivan: i. m. 31.

⁷⁰ SOÓS Edit: Az Európai Közigazgatási Térség és az Európai Közpolitikai Térség kapcsolatának fejlődése. In: *Ünnepi kötet dr. Czucz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis Acta juridica et politica (79) SZTE ÁJTK, Szeged, 2016, 583.

⁷¹ NAVRACSICS Tibor: Az európai közigazgatási tér alakulásáról II. *Comitatus* 2017/23., 32.

-
- [5] BENCSIK András – FÁBIÁN Adrián – PÁL Emese – SZŐKE Gergely László: A közigazgatás és a média kapcsolódási pontjai. *Pro Publico Bono: Magyar Közigazgatás* 2015/4., 60–75.
- [6] BISZTRICZKI László: Az új birtokvédelmi rendelet alkalmazásának gyakorlati tapasztalatai. *Jegyző és Közigazgatás* 2015/6., 19–25.
- [7] CSERNY Ákos – FEKETE Leticia – KADÁR Krisztián – KOWALIK Tamás – TÓZSA Réka – UGRÓSDY Márton: Hatékony közigazgatás. In: *A jó állam mérhetősége.* (szerk: Kaiser Tamás, Kis Norbert) NKE Szolgáltató Kft, Budapest, 2014, 233–266.
- [8] DOMOKOS Klaudia – MÉHES Tamás: A (jegyzői) birtokvédelem és annak komplex jogi természete. *Pro Publico Bono. Magyar Közigazgatás* 2019/3., 142–167.
- [9] FAZEKAS Judit: *Az európai integráció története, az Európai Unió intézmény- és jogrendszere.* Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért. Miskolc, 2003.
- [10] GAÁL János: Illetékmentes birtokvédelmi eljárás? *Jegyző és Közigazgatás* 2020/6., 13–14.
- [11] GAJDUSCHEK György: Miben áll, és mérhető-e a kormányzati teljesítmény? *Politikatudományi Szemle* 2014/3., 97–116.
- [12] HAJDU Csaba: A jegyző birtokvédelmi ügyben hozott határozatának megváltoztatása iránti per a Polgári perrendtartás 2014. március 15. napjától hatályos új XX/A. fejezete a gyakorlat tükrében. *Magyar Jog* 2014/11., 658–661.
- [13] HORVÁTH Balázs: *A jogösszehasonlítás főbb tézisei és az európai integráció.* *A jogösszehasonlítás főbb tézisei és az európai integráció* <https://mek.oszk.hu/03400/03435/03435.htm>, 2025. március 20.
- [14] HORVÁTH Zoltán: *Kézikönyv az Európai Unióról.* HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft., Budapest, 2025.
- [15] JÓZSA Zoltán: A transzparencia és az európai államok közigazgatása. *Rendszer és Emberi Jogok* 2011/3., 59–70.
- [16] JÓZSA Zoltán: Az európai közigazgatási tér összefüggéseiről. *Magyar Közigazgatás* 2003/12., 723–735.
- [17] KÁRPÁTI Orsolya: Az európai közigazgatási tér kialakulása (I. Rész). *PUM Sectio Juridica et Politica* 2011/1., 229–246.
- [18] KOPRIĆ, Ivan: European Administrative Space – Myth, Reality, and Hopes. In: *European Administrative Space: Spreading Standards, Building Capacities.* (editors: Koprić, Ivan, Kovač Polonca) NISPAcee Press, Ljubjana 2017, 31–54.

-
- [19] MERRILL, Thomas W.: *Ownership and Possession*. https://scholarship.law.columbia.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=5354&context=faculty_scholarship, 2025. június 8.
- [20] MEZEY Nándor Lajos: Posszesszórius birtokvédelem: egyszerűbbé vagy szükségtelessé vált az eljárás. *Jegyző és Közigazgatás* 2015/4., 18–23.
- [21] NAGY Csilla: *A jegyző előtti állatvédelmi eljárás lefolytatása*. https://kozosugyunkazallatvedelem.hu/data/file/2024/09/09/15_a_jegyzo_elotti_allatvedelmi_eljara_lefolytatasa.pdf, 2025. április 4.
- [22] NAGY Marianna: Európai Közigazgatási Tér 2021.0 verzió korona idején. *Miskolci Jogi Szemle* 2021/1., 216–225.
- [23] NAVRACSICS Tibor: Az európai közigazgatási tér alakulásáról II. *Comitatus* 2017/23., 24–32.
- [24] PRUGBERGER Tamás – ROMÁN Róbert: Korrekciós javaslat a birtokvédelmi eljárás hatályos jogi szabályozásával kapcsolatosan. *Magyar Jog* 2021/2., 114–123.
- [25] SERÁK István: Dogmatikai, történeti és összehasonlító adalékok a polgári jogi birtokvédelem rendszerének hatékonyságához. *Állam- és Jogtudomány* 2015/2., 47–73.
- [26] SOÓS Edit: Az Európai Közigazgatási Térség és az Európai Közpolitikai Térség kapcsolatának fejlődése. In: *Ünnepi kötet dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára*. Acta Universitatis Szegediensis Acta juridica et politica (79). SZTE ÁJTK, Szeged, 2016., 577–584.
- [27] TORMA András: Az Európai Közigazgatási Térségről – magyar szemmel. *Miskolci Jogi Szemle* 2011/6., 196–210.
- [28] VÁRNAY Ernő – PAPP Mónika: *Az Európai Unió joga*. KJK KERSZÖV Jogi és Üzleti Kiadó Kft., Budapest, 2002.

A ZÖLDBEFEKTETÉSEK FINANSZÍROZÁSÁNAK SZABÁLYOZÁSA MAGYARORSZÁGON

REGULATION OF GREEN INVESTMENT FINANCING IN HUNGARY

SZILÁGYI VIKTOR CSABA* – VARGA ZOLTÁN**

Tanulmányunkat három fő részre osztottuk. Az első részben bemutatásra kerül maga a *zöldfinanszírozás*, illetve, hogy milyen eszköztárral rendelkezik, mi a folyamata. Az első részben fogjuk röviden bemutatni az ESG¹-szabályozást és ki fogunk térni a jegybank szerepére is. A tanulmány gerincét a *zöldbefektetésekkel* kapcsolatos magyarországi szabályozás fogja adni. Megpróbáljuk szemléltetni, hogy a magánszemélyeknek és a vállalkozásoknak milyen lehetőségeik vannak jelenleg Magyarországon, hogy *zölden* fektessék be pénzüket. Ismertetésre fog kerülni a Magyar Nemzeti Bank monetáris politikájának, illetve prudenciális felügyeletének jelentősége, illetve a Magyar Nemzeti Bank zöldprogramjai, amelyek egyébként önmagukban is *zöldbefektetési* lehetőségek. A dolgozat zárásaként összegezni fogjuk a témából levont következtetéseket, illetve de lege ferenda javaslatokat fogalmazunk meg.

Kulcsszavak: *zöldfinanszírozás, zöldbefektetések, zöldkötvények, Magyar Nemzeti Bank*

We divided our study into three main parts. In the first part, green financing itself is introduced, as well as what kind of toolkit it has and what its process is. In the first part, we will briefly introduce ESG regulation, and we will also cover the role of the central bank. The backbone of the study will be the Hungarian regulation on green investments. We will try to illustrate what opportunities individuals and businesses currently have in Hungary to invest their money in a green way. The significance of the monetary policy and prudential supervision of the National Bank of Hungary will be presented, as well as the green programs of the

* SZILÁGYI VIKTOR CSABA
joghallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
viktorszilagyi017@gmail.com

** DR. VARGA ZOLTÁN
PhD egyetemi docens, tudományos és nemzetközi dékánhelyettes
Miskolci Egyetem ÁJK
Államtudományi Intézet
Pénzügyi Jogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
zoltan.varga@uni-miskolc.hu
<https://orcid.org/0000-0002-4857-4439>

¹ Az ESG az Environmental (környezeti), Social (társadalmi) és Governance (irányítási) angol szavak rövidítése. Az ESG-keretrendszeren belül ezeket pilléreknek nevezzük és ez az a 3 tématerület, amiben a vállalatoktól elvárt a jelentéstétel. Az ESG célja a vállalatok mindennapi tevékenységében rejlő nem pénzügyi kockázatok és lehetőségek nyomon követése.

National Bank of Hungary, which are green investment opportunities in themselves. At the end of the thesis, we will summarize the conclusions drawn from the topic and formulate de lege ferenda proposals.

Keywords: green finance, green investments, green bonds, Hungarian National Bank

Bevezetés

Napjainkra már minden kétség nélkül kijelenthető, hogy a gazdasági, szociális, illetve környezeti kérdéskörök nagy mértékben állnak egymással kölcsönhatásban. Ennek értelmében szükséges kiemelni azt a tényt, hogy a pénzügyi intézményrendszer az előbb említett három kritériumnak megfelelő politikát kell, hogy folytasson, hiszen fontos, hogy ne „csak” egy jól működő gazdasági infrastruktúrát tartson fenn, hanem azoknak legyen mind *társadalmi*, mind *környezeti* haszna is.²

Ahhoz, hogy csökkenteni lehessen a klímaváltozás ütemét, óriási mértékű pénzügyi és emberi erőforrásra van szükség.³ Itt nagyon fontos megjegyezni, hogy a szóban forgó, szükséges becsült beruházási volumen akkora, hogy a magánforrások bevonása és az erre való ösztönzés mind a banki hitelek piacán, mind a tőkepiacokon *elengedhetetlen*.⁴ A tőkés világban szükség van a fenntartható fejlődésre, hogy a bolygó a jövő nemzedékek⁵ számára is létezzen. Ezek figyelembevételével, a következő állítást kívánjuk igazolni a tanulmányunkban: Magyarországon a jogi szabályozás „*up-to-date*” a *zöldbefektetések terén*.

A tanulmány nem taglalja, mégis szeretnénk felhívni a figyelmet a téma emberi jogi vonatkozásaira is. A fenntarthatósági igények teljesítése érdekében felelősségtudat alakul ki a vállalatok és azon befektetők körében, akik investálnak a vállalatokba. Azonban több kérdéskör is felmerül az ügy kapcsán. Például, mi történik akkor, ha a vállalat megtéveszti a befektetőit⁶ és a fogyasztókat azzal, hogy azt állítja,

² PÁNOVICS Attila: A fenntartható finanszírozás felelőssége – újabb lépések az Európai Beruházási Bank elszámoltathatósága érdekében. *EJ* 2023/4., 30–36.

³ KOLOZSI Pál Péter – LADÁNYI Sándor – STRAUBINGER András: Pénzügyi eszközök klímakockázatának mérése – Módszertani kihívások és jegybanki gyakorlat. *Hitelintézeti Szemle* 2022. március, 113–140.

⁴ BATTA Judit: *Vállalati hitelek, zöld pénzügyek*. Előadás a Pénzügyi Jogi Akadémia (Budapest Institute of Banking) keretein belül. Budapest, 2023. február 17.

⁵ Lásd bővebben: MARINKÁS György: Az egészséges környezethez való jog, mint alapvető emberi jog – Lehetséges megközelítések az egyes emberi jogvédelmi mechanizmusok gyakorlata alapján, különös tekintettel az őslakos népeket érintő kérdésekre. *Agrár- és Környezetjog* 2020/29., 152–170. és HERMANN Veronika: *Az egészséges környezethez való jog átfogó védelme az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában*. Doktori értekezés, 2016.

⁶ Az Európai Unió fogyasztóvédelmi irányelvei (pl. az UCPD – 2005/29/EK irányelv a tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatokról) alapján a greenwashing több szempontból is tisztességtelen kereskedelmi gyakorlatnak minősülhet – különösen, ha megtévesztő információt tartalmaz, vagy félrevezető módon hallgat el lényeges környezeti információkat. Az Európai Bizottság 2023 elején indított eljárásokat több nagyvállalat ellen a „hamis

hogyan a terméke környezetbarát, és ezáltal jut nyereséghez (Greenwashing⁷)? És pontosan mit értünk az alatt, amikor azt állítjuk valamiről, hogy „zöld”?⁸

1. A zöldfinanszírozás meghatározása, folyamata

1.1. „Green finance”, „green bonding”

A 2000-es évek elején a külföldi szakirodalomban a „green banking” kifejezést használták, amikor a bankok működése és a környezeti tényezők kapcsolatát vizsgálták.⁹ Napjainkra már a „green finance” a használatos *terminus technicus*.

A magyar szakirodalomban „zöldpénzügyekként” és „fenntartható pénzügyekként” szoktak rá hivatkozni. A fenntartható jelző használata nyomtatékosítja, hogy a környezeti tényezők figyelembevétele mellett a *társadalmi és vállalatirányítási* tényezőket is figyelembe veszi ez a fajta tágabb értelmezés.¹⁰

A tanulmányunkban a „zöldfinanszírozás” terminus technicus kerül alkalmazásra tekintettel arra, hogy a „green finance” magyarul „zöldfinanszírozásként” jelenik meg az Európai Unió intézményei által kibocsátott dokumentumokban is. Jelenleg nincs konszenzus arról, hogy mit jelent a „zöld finanszírozás”. Egy álláspont a szerint a „zöldfinanszírozást” a következőképpen lehet definiálni: „A zöldfinanszírozás egy olyan szervezett pénzügyi tevékenység, termék vagy szolgáltatás, amelyet a környezet fenntarthatóságának előmozdításának érdekében hoztak létre. Különböző kölcsönökből, finanszírozási hitelviszonyt megtestesítő eszközökből és befektetésekből áll,

zöldállítások” miatt, és jogi reformcsomag is készült, amely tiltani kívánja az alaptalan zöldállításokat (pl.: „klímasemleges”, „100%-ban újrahasznosított”, ha nincs alátámasztó bizonyíték).

Milieudefensie v. Royal Dutch Shell (2021, Hollandia): bár ez nem közvetlenül greenwashing-ügy, fontos precedens a vállalatok környezeti felelősségvállalása tekintetében. A bíróság kimondta, hogy a Shellnek kötelezettsége a CO₂-kibocsátás csökkentésére, ami alátámasztja, hogy a vállalatok tevékenysége és környezeti állításai jogilag értékelhetők.

Bár a magyar bírósági gyakorlatban nincs még széles körben dokumentált greenwashing-ügy, a Gazdasági Versenyhivatal (GVH) több esetben is fellépett olyan vállalkozásokkal szemben, amelyek környezetbarátként tüntették fel termékeiket megalapozatlanul. GVH-döntés (2022): egy tisztítószereket forgalmazó cég hirdetéseit vizsgálták, amelyek „környezetbarát” állításokat tartalmaztak, azonban nem tudták hitelt érdemlően igazolni a termékek ilyen jellegét. A GVH elmarasztalta a céget megtévesztő reklám miatt.

⁷ Lásd bővebben: Stephen Kim PARK: *Investors as Regulators: Green bonds and the governance challenges of the sustainable finance revolution*. 2018.

⁸ HARAN C: Political economy of green finance: Analysing its effect on the development of legal framework. *Indian Journal of Integrated Research in Law* Vol. III, Issue III, 1–3.

⁹ PINTÉR Éva – DEUTSCH Nikolett: A fenntartható fejlődés elvei és azok érvényre jutása a banki gyakorlatban (I. rész) *Vezetéstudomány* XLII, 2011/12., 58–65.

¹⁰ TÓTH Balázs – LIPPAI-MAKRA Edit – SZLÁDEK Dániel – KISS Gábor Dávid: Az ESG-információk hozzájárulása az európai bankok pénzügyi stabilitásához, *Pénzügyi Szemle* 2021/3., 441.

amelyek célja a zöld projektek fejlesztésének előmozdítása, vagy a hagyományos projektek környezeti hatásainak enyhítése.”¹¹

A „zöldbefektetők” a pénzt *globálisan* fektetik be jellemzően olyan *fenntartható* tevékenységekbe, amelyek jelentős környezeti előnyökkel és tisztességes profittal szolgálnak. Ez magában foglalhatja az erdőirtás elleni küzdelmet és a környezet-szennyezés visszaszorítását célzó programok finanszírozását is. Utalhat a „zöldhitelezésre”, amely a fenntarthatósági projektekhez nyújtott kölcsönöket jelenti, vagy a „zöldtőke-befektetésre”, amely a környezetvédelemmel kapcsolatban álló vállalatok részvényeinek vásárlását jelenti.¹² Elmondható, hogy a zöldfinanszírozás egyre nagyobb teret hódít, mivel a nemzetközi közösség igyekszik megfelelni az éghajlatváltozásról szóló 2016-os párizsi megállapodásnak, miközben a kormányok és a vállalkozások is arra törekednek, hogy csökkentsék a szén-dioxid-kibocsátásukat.

A fent említett tényeken túl szeretnénk felhívni a figyelmet arra, hogy mennyi lehetőség rejlik benne az innováció számára. Bizonyíték erre, hogy minden évben új értékpapírok és befektetési konstrukciók jelennek meg világszerte. Ennek során *zöldkötvényeket* bocsátanak ki annak érdekében, hogy forrásokat teremtsenek környezetbarát projektek számára, az éghajlatváltozás elleni küzdelem és a fenntartható fejlődés követendő példájának megteremtése érdekében.

A közelmúltban az Európai Unió elköteleződését fejezte ki az alacsony szén-dioxid-kibocsátású gazdaság, illetve a fenntartható fejlődés mellett. Kifejezetten igyekszik arra, hogy elősegítse a fenntartható növekedést előmozdító pénzügyi rendszer megvalósulását a szabályozási környezet *univerzális* átalakítása által. Ennek összességében az a célja, hogy azok a beruházások és tevékenységek, amelyek a környezeti fenntarthatóságot segítik elő, kedvezőbb finanszírozási feltételeket kapjanak, mint a „nem zöld” és kiváltképpen nem a „barna” beruházások és tevékenységek.¹³

Most, hogy tisztáztuk, hogy mit értünk a „*green finance*” alatt, szükséges meghatározni a „*zöldbefektetés*” („*green investment*”) pontos jelentését is. „*Befektetésnek nevezünk egy adott pénzmennyiség felhasználását különféle vagyon tárgyak megszerzésére jövőbeni profit reményében. A befektetéseket két csoportra lehet osztani: pénzügyi befektetések és reálbefektetések. Előbbi esetében valamilyen pénzeszközbe (például részvény, kötvény) fektetjük vagyunkat, míg a másik esetében valamilyen értékálló tárgyba (műkincs, nemesfém) vagy termelési eszközbe történik a beruházás.*”¹⁴

Ki kell emelni, hogy a *zöldbefektetések* finanszírozása a fenntarthatóbb gazdasági modellre való átállás motorja. A UBS 2020 jelentés szerint az Egyesült Államok,

¹¹ Sean FLEMING: *What is green finance and why is it important?* World economic forum. 2020. 11. 20. <https://www.weforum.org/agenda/2020/11/what-is-green-finance/>, 2024. november 10.

¹² Ennél a pontnál szükséges a kereskedelmi bankok szerepe, hiszen az állami támogatásokon felül kérdéses, hogy az egyes kereskedelmi bankok milyen feltételeket kínálnak.

¹³ A környezetileg is fenntartható gazdasági növekedés elősegítéséről. Magyar Nemzeti Bank Civil Konzultáció, 4. <https://www.mnb.hu/letoltes/mnb-zold-penzugyek-civil-konzultacio-osszefoglalo-tanulmany.pdf>, 2024. november 12.

¹⁴ Lásd: <http://ecopedia.hu/befektetes>, 2024. november 13.

Kína és Franciaország élen jár a zöldkötvények kibocsátásában. India példája – attól függetlenül, hogy nem jár elől a zöl kötvények kibocsátásában – rámutat arra, hogy mennyire fontos számolni a magántőkével:

India, az 1,3 milliárd fős fejlődő gazdaság, a világ 3. legnagyobb üvegházhatású gázkibocsátója, amelynek továbbra is infrastrukturális fejlesztésre van szüksége. Indiának jelentős költségvetési előirányzatra, két- és többoldalú forrásokból származó külföldi finanszírozásra és zöld-magánberuházásokra van szüksége ahhoz, hogy elérje éghajlat-politikai céljait és finanszírozza zöldátalakulását. Indiának növelnie kell kapacitását az éghajlatváltozással kapcsolatos finanszírozás megszerzésére és biztosítására valamennyi rendelkezésre álló forrásból. A zöldpénzszerzéshez különböző forrásokhoz való hozzáférésre, a köz- és magánszféra PPP-modellt¹⁵ alkalmazó bevonására, valamint megfelelő finanszírozási struktúrákra van szükség. A fenntartható növekedés elérése érdekében Indiában ki kell szélesíteni a pénzügyi érdekeltségek körét, és meg kell könnyíteni a magántőke mozgósítását.¹⁶

A Pénz és fenntarthatóság – A hiányzó láncszem című könyvet Bernard Lietaer, Christian Arnsperger, Sally Goerner és Stefan Brunnhuber írták, amelyben kiemelik, hogy az állami szabályozás önmagában nem elegendő a jelenlegi pénzügyi és ökológiai problémák kezeléséhez, így az egyének, vállalkozások és közösségek szerepe kulcsfontosságú.¹⁷

Most, hogy a „green finance” kifejezés kibontásra került, lássuk, hogy mi a helyzet a „green bonding”-gal. A magyar szabályozás szerint kötvény alatt „pénzkövetelést, ezen belül hitelviszonyt megtestesítő értékpapírt értünk. A kötvényben a kibocsátó (az adós) arra kötelezi magát, hogy az ott megjelölt pénzösszeget, továbbá a pénzösszegnek az előre meghatározott kamatát vagy egyéb járulékait, valamint az általa vállalt esetleges szolgáltatásokat (együtt: kamat) a kötvény mindenkor tulajdonosának vagy birtokosának (a hitelezőnek) a kötvényben megjelölt időben és módon megfizeti, illetőleg teljesíti.”¹⁸

A zöldkötvények specialitása abban rejlik, hogy a hozzájuk kapcsolódó bevételekből kizárólag olyan beruházások finanszírozhatók, amelyek a környezetvédelemre összpontosítanak, és a klímaváltozást enyhítik. Ilyen beruházás például a napelemparkok telepítése, energiahatékonyság javítása, hulladéklerakók rehabilitációja vagy elektromos közlekedési eszközök beszerzése.¹⁹

¹⁵ „Public-Private Partnership” – azaz a „köz- és magánszféra” partnersége; lásd bővebben: <https://www.investopedia.com/terms/p/public-private-partnerships.asp>, 2024. november 5.

¹⁶ HARAN C: i. m. 3–4.

¹⁷ Bernard LIETAER – Christian ARNSPERGER – Sally GOERNER – Stefan BRUNNHUBER: *Pénz és fenntarthatóság – A hiányzó láncszem*. VII. fejezet. Példák magánkezdményezésű megoldásokra. Image Kft., 2017.

¹⁸ BOTOS Katalin – HALUSTYIK Anna – KOVÁCS Erika – PETRIK Ferenc – RUSZNÁK Tamás – TOMORI Erika: *Bankjog*. 2003, 399–400.

¹⁹ NAGY Zoltán – SEREG Péter: A pénzügyi közvetítőrendszer a környezetvédelem szolgáltatában, avagy a zöld pénzügyi megoldások. *Pro Futuro* 2022/2., 129–140. <https://doi.org/10.26521/profuturo/2022/2/12400>

A zöldkötvény tulajdonképpen európai találmány. Az Európai Beruházási Bank 2007-ben bocsátotta ki az úgynevezett klímatudatos kötvényt (Climate Awareness Bond). Ez volt az első olyan kötvénykonstrukció, amelynek kibocsátásából származó bevételeket kizárólag megújuló energiával és energiahatékonysággal összefüggő projektekre lehetett fordítani. Ezt követően jött ki 2008-ban a Világbank első zöldkötvénye (World Bank Green Bond), amelynek a kibocsátásából származó bevételeket kizárólag a klímaváltozás elleni küzdelemmel kapcsolatos projektek finanszírozására használták fel.²⁰

1.2. A zöld finanszírozás folyamatának fő szakaszai

1. szakasz: A társadalmilag felelős befektések előnyben részesítése

Ennél a pontnál fontos kiemelni, hogy a pénzügyi intézményeknek kerülniük kell azon vállalatokba való befektetést vagy azok finanszírozását, amelyeknek a tevékenysége jelentősen *negatív* hatással van a környezetre. Az első szakaszban némely országokban a vállalatokba vagy az ágazatokba való befektetéseknek az átvilágításán és lehetséges kizárásán van a hangsúly.

2. szakasz: Az ESG- (Environment, Social, Governance) faktorok adaptálása és a külső költségek internalizálása

A külső költségeket internalizálni kell, azaz be kell építeni a döntéshozatali folyamatokba. Ez azért fontos, mert tulajdonképpen ezen külsőségek közép-, illetve hosszútávon beárazásra kerülhetnek, mint például a szén-dioxid-adó, vagy akár negatív hatást is gyakorolhat az intézmény tekintélyére. Gyakorlatilag ezeknek a külsőségeknek az időben történő beépítésével redukálni lehet a pénzügyi befektetések életképtelenné válásának veszélyét.

Érzelkelhető az a tény, hogy megmérettetésekkel teli terület a nem pénzügyi teljesítmény *meghatározása*, így ennek a teljesítménynek a *mérése* és számszerűsítése annál nehezebb. Ennek módja, hogy különféle jelentésekben számolnak be a vállalatok a nem pénzügyi jelentéseikről (pl. fenntarthatósági jelentés), melyeknek az minősítése igencsak sok időt és energiát igényel. Ennek következtében jelent meg az igény arra, hogy fenntarthatósági értékelő ügynökségeket hozzanak létre. Számos értékelő ügynökség²¹ alkalmazza az ESG teljesítményértékelési módszereket

²⁰ LÓRÁNT Balázs – SZABADKAI Dániel: A zöldkötvény standardok, mint a fenntartható finanszírozás alapjai. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében*. 2022, 28. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkozta-erso-everol.pdf> 2024. november 26.

²¹ Lásd bővebben: NYIKOS Györgyi: *Fenntartható finanszírozás és fejlesztés*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022. <https://doi.org/10.1556/9789634547853>
Ilyen minősítők pl.: Bloomberg, MSCI, Sustainalytics, ISS, FSTE Russell, S&P, Vigeo Eiris, Refinitiv (korábban Thomson Reuters) és mások. Az ESG-minősítési ügynökségek által alkalmazott értékelések gyakran nyilvánosan hozzáférhető adatokat használnak és céljuk a pénzügyi döntéshozatali folyamatokról való tájékoztatás. A TruValueLabs

avégett, hogy számszerűsíthetővé, ezáltal összehasonlíthatóvá tegyék a vállalatok *nem pénzügyi* teljesítményét.

A vállalatok által publikált ESG-információra alapozva az ügynökségek iparági besorolásokat és egyedi minősítéseket bocsátanak ki.²² A fenntarthatóság és a különféle gazdasági, társadalmi, illetve környezeti perspektívák előnyben részesítése a versenyképesség szignifikáns javítását eredményezheti. Ennek következtében nélkülözhetetlen a pénzügyi termékek „zöldítése”, mivel ezek előmozdítják a tőke *zöld*-beruházásokba való áramlását.²³ Szeretnénk kiemelni ennél a pontnál, hogy ebben a folyamatban a Magyar Nemzeti Bank kiemelt szerepet játszik.

A „*fenntartható befektetés*”, az ESG-célkitűzések egyértelmű figyelembevétele a befektetési termékekben és stratégiákban, beleértve a magas ESG-besorolású vállalatokkal szembeni kitettség maximalizálását az adott befektetési alap átlagos ESG-pontszámának növelése érdekében. Szűkebb értelemben a gyakorlatban ez azt jelentheti, hogy például az alacsony szén-dioxid-kibocsátású vállalatokra koncentrálnak, vagy kiszűrik például azokat a vállalatokat, amelyeknek jelentős mértékben megsértették a munkavállalói jogokat. Fontos kiemelni, hogy a hitelminősítő intézetek és más, az ESG-tényezőket figyelembe vevő intézmények által felhasznált ESG-adatok többségét a minősítendő vállalatok önkéntesen jelentik.

A jelentéstétel éves fenntarthatósági *riportok* közzétételével vagy a főként a hitelminősítő intézmények által irányított informális önkéntes kérdőívekre adott válaszok révén történik.²⁴ Összegzőként az ESG-jelentéstétel azért fontos, mert az ESG-alapú befektetések területe rendkívül gyorsan növekszik és fejlődik. Alkalmazása hozzájárul a fokozott átláthatóság megszilárdításának szerepében. Ezen tények hatására az Egyesült Államokban már több tapasztalt befektető is felszólalt az ESG-alapú

például az adatok mesterséges intelligenciával történő feldolgozásán alapuló ESG-pontszámokat biztosít, egyedi és szabványosított kritériumok felhasználásával. A fenntartható befektetési szegmens állománya dinamikusan nő, és az ESG-teljesítmény pozitívan befolyásolhatja a minősített értékét és teljesítményét.

A jelenleg működő ESG-minősítő szervezetek gyakran globális hitelminősítő szervezetekhez, úgymint az S & P, Moody, Fitch és DBRS kapcsolódnak. Az ESG-értékelést végző piacvezető cégeknél eltérőek az értékelési módszerek, amelyek különböző hatást gyakorolhatnak a befektetési portfóliókra. Az ESG-minősítés gyorsan változó területén 2018-ban már több mint 600 ESG-minősítés (adattermék) volt forgalomban (Rate the Raters, 2020). Egyes indexek viszonylag szűk ágazati vagy tematikus fókusszal rendelkeznek, például az alternatív energiára vagy a tiszta technológiára és innovációra összpontosítanak. Mások a zöldtevékenységek tipikus körét ölelik fel, beleértve az energiahatékonyságot, a környezetgazdálkodást és hasonlókat is, megint mások pedig csak egy tényezőre, leginkább a szén-dioxid-kibocsátásra koncentrálnak.

²² TÓTH Balázs – LIPPAI-MAKRA Edit – SZLÁDEK Dániel – KISS Gábor Dávid: i. m.

²³ MATOLCSY György: A versenyképesség mint a fenntarthatóság meghatározó feltétele. *Pénzügyi Szemle* 2020/65 (2. különszám), 9.

²⁴ Javier EL-HAGE: Are mandatory ESG disclosures the solution to misleading ESG ratings? *Fordham Journal of Corporate & Financial Law* 2021, <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1499&context=jcfl> 365-366. 2024. november 14.

befektetések témájában, és felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy az éghajlatváltozás kockázata egyben a befektetés kockázata is.²⁵

3. szakasz: A fenntartható fejlődéshez való hozzájárulás hatásbefektetéssel Kijelenthető, hogy a zöldfinanszírozás fő célja *környezeti* vagy *társadalmi* előnyök megvalósítása a pénzügyi megtérülés mellett. Ez azt jelenti, hogy a pénzügyi intézmények nemcsak, hogy kockázati szempontból elkerülik azokat a vállalatokat és projekteket, amelyek *nem* fenntarthatóak, hanem *kizárólag* a fenntartható vállalatokba és projektekbe fektetnek be.²⁶ Itt véleményünk szerint nincs is szükség arra, hogy bemutatásra kerüljön milyen volumenű versenyelőnyre tehetnek szert azon vállalatok, amelyek a tevékenységüket úgy szervezik meg, hogy azok megfeleljenek a fenntarthatóság kritériumainak. Ez is azt mutatja, hogy a pénzügy a fenntartható fejlődés előrehaladása elősegítésének az eszköze.

2. Szakpolitikai és jogszabályi háttér

2.1. ENSZ Fenntartható Fejlődési Célok

Nagyon fontos szót ejteni az Egyesült Nemzetek Szervezetének célkitűzéseiről, amelyek a következők: a szegénység felszámolása, az éhezés megszüntetése, az egészséges jóllét, a minőségi oktatás, a nemek közti egyenlőség, tiszta ivóvíz és alapvető köztisztaság, megfizethető és tiszta energia, a tisztességes munka és gazdasági növekedés, az ipar, innováció és infrastruktúra, az egyenlőtlenségek csökkentése, a fenntartható városok és közösségek, a felelős fogyasztás és termelés, a fellépés az éghajlatváltozás ellen, az óceánok és a tengerek védelme, a szárazföldi ökoszisztémák védelme, béke, igazság és erős intézménye, és végül, de nem utolsósorban a partnerség a célok elérésért.

Ezek az ún. *Sustainable Development Goals (Fenntartható Fejlődési Célok)*, avagy az SDG-k. A 2015-ben az ENSZ 193 tagállama által elfogadásra került a Fenntartható Fejlődési Menetrend („*Transforming our world: the 2030 Agenda for Sustainable Development*”) – amely egy fenntartható fejlődési keretrendszer – keretében kerültek elfogadásra az SDG-k, azok biztosították a menetrend magját. Ezeket megemlíteni azért fontos, mert 2016-tól kezdve beépülnek mind az uniós, mind a globális politikai kezdeményezésekbe. Ennek értelmében a hitelintézetek a zöldfinanszírozási stratégiájukat *megfeleltetik* az SDG-knek.²⁷

²⁵ Anne KELLY: ESG is investment strategy. *Environmental Law Reporter* 8-2023. [https://www.eli.org/sites/default/files/files-pdf/August%202023%20Featured%20Articles%20\(ELPAR\).pdf](https://www.eli.org/sites/default/files/files-pdf/August%202023%20Featured%20Articles%20(ELPAR).pdf), 2024. november 14.

²⁶ Zöldkötvény kibocsátási potenciál felmérése és az EU Fenntartható Pénzügyi Taxonómia használhatóságának vizsgálata – Vállalati felmérés a fenntartható finanszírozásról Magyarországon – Letölthető tanulmány (Deloitte, 2021), <https://www2.deloitte.com/hu/hu/pages/energia-energiashordozok/articles/mnb-vallalati-felmeres-a-fenntarthato-finanszirozasi-Magyarorszag.html>, 2024. november 14.

²⁷ Lásd bővebben: *Sustainable development goals*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/poverty/>, 2024. november 22.

2.2. A Párizsi Megállapodás

A Párizsi Megállapodás²⁸ (Paris Agreement) „az ENSZ Éghajlat-változási Keret-egyezménye keretében létrejött első egyetemes, jogilag kötelező erejű globális megállapodás”. 2016. november 4-én lépett hatályba, és 2021 novemberéig 195 állam aláírta, 193 állam pedig ratifikálta. Valamennyi aláíró állam elkötelezett afelől, hogy végrehajtsa a Párizsi Megállapodásban foglaltakat. A megállapodás egy a globális felmelegedés korlátozására irányuló *cselekvési tervet* tartalmaz, amelynek a lényeges elemeit lentebb kívánom ismertetni pár soros terjedelemben.

Az első és egyben legfontosabb eleme a megállapodás azon hosszú távú célkitűzése, miszerint a kormányok elkötelezettséget vállalnak arra, hogy a globális átlaghőmérséklet emelkedését az industrializáció előtti szinthez képest jócskán a 2 °C alatt tartsák, és törekedjenek arra, hogy az emelkedés csupán 1,5 °C legyen. Szükséges még arról is szót ejteni, hogy az aláíró államok kormányai olyan átfogó nemzeti éghajlatpolitikai cselekvési terveket terjesztenek elő, amelyek a kibocsátásuk csökkentését veszik górcső alá. A kormányok ezen cselekvési terveiket *ötévenként* közzéteszik, és a tervek előrehaladtával folyamatosan egyre nagyratörőbb célokat jelölnek meg.

Fontos elemei a megállapodásnak az *átláthatóság és a felügyelet*, hiszen az egyes országok folyamatosan beszámolnak mind egymásnak, mind pedig a *nyilvánosság*-nak az előrehaladásról. Utolsóként szeretném kiemelni, hogy véleményem szerint az Európai Unió ebben a tekintetben (és még sok másban is, lásd: szociális ellátórendszer) olyan szolidáris közjogi magatartást fog tanúsítani, ami példaértékű lehet, hiszen a tervek szerint hozzá fognak járulni a klímavédelem finanszírozásához a fejlődő országokban is.²⁹

2.3. Az Európai Zöld Megállapodás

Az Európai Unió tagállamai annak érdekében, hogy a fent említett Párizsi Megállapodásban rögzített vállalásaikat teljesíthessék, kitzúzték célul, hogy 2050-re megvalósítsák a klímasemlegességet. Ennek érdekében létrejött az Európai Zöld Megállapodás (European Green Deal), ami egy szakpolitikai intézkedéscsomag, melynek alapvető célja, hogy „beizzítsa” a zöldátállást, és hogy elősegítse a 2050-re kitűzött klímasemlegesség megvalósulását.³⁰

Céljai között szerepel még többek között a tiszta, megfizethető és biztonságos energiaellátás, az ipar mozgósítása a környezetbarát és körforgásos gazdaság elősegítése érdekében, az energia- és erőforrás-hatékony építés és korszerűsítés, a kutatás mozgósítása és az innováció előmozdítása, a szennyezőanyag-mentesség a toxikus anyagoktól mentes környezetért, az ökoszisztémák és a biológiai sokféleség

²⁸ A Párizsi Megállapodás teljes szövege: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:22016A1019(01)), 2024. november 23.

²⁹ Lásd bővebben: *Az éghajlatváltozásról szóló Párizsi Megállapodás*. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/climate-change/paris-agreement/>, 2023. november 23.

³⁰ Lásd bővebben: *Európai zöld megállapodás*. <https://www.consilium.europa.eu/hu/policies/green-deal/>, 2024. november. 23.

megóvása és helyreállítása, „a termelőtől a fogyasztóig”: méltányos, egészséges és környezetbarát élelmiszerrendszer, illetve a fenntartható és intelligens mobilitásra való átállás felgyorsítása.

Az Európai Zöld Megállapodás becsült beruházási volumene miatt elengedhetetlen, hogy bevonásra kerüljenek a magánforrások és óriási szerepe van ebben a banki hitelek piacának, illetve a tőkepiacoknak az erre való ösztönzés terén.³¹ A lényeg, hogy az összes szakpolitikai terület, ami valamilyen szinten is kapcsolatban áll a szóban forgó problémával, az hozzájárul a végső éghajlat-politikai cél eléréséhez. Ezek a területek főként az éghajlat-politika, az energetika, a környezetvédelem, a közlekedés, az ipar, a mezőgazdaság és a fenntartható finanszírozás.

Véleményünk szerint úgy lehet tényleges változást elérni ebben a kérdéskörben, hogy ha az egyes államok olyan szakpolitikát és gazdasági környezetet alakítanak ki, ahol mind a politikai, mind az üzleti életben az egyének vagy közösségek úgy tudnak érvényesülni és előrehaladni, hogy a fenntarthatóságot részesítik előnyben. Nyilvánvaló, hogy ha *gazdasági érdek* lesz, és *megéri* olyan tevékenységet végezni, vagy például olyan hitelkonstrukciót választani, amely fenntartható, akkor nagy változás lesz, de ehhez az kell, hogy *lényegesen jobban* megérje, hiszen a terület meglehetősen új, a befektetők pedig óvatosak, a politikusok pedig nem fognak addig lobbizni, amíg a nyilvánosság zöme nem paradigmaként értelmezi bolygónk védelmének primátusát, hiszen a kockázat nem kicsi ebben az esetben sem, hol a tőke, hol a mandátum, ami a rizikó tárgya.

2.4. Az Európai Unió Fenntartható Finanszírozás Akcióterve, Taxonómia rendelet

2018. március 8-án az Európai Bizottság publikálta azon cselekvési tervét, amely a *fenntartható növekedés finanszírozásáról* szól. Ennek elsődleges célja, hogy mint egy effektív eszköz szolgálja az Európai Zöld Megállapodás megvalósítását, illetőleg az állami és a magánberuházások összhangba hozását. A másodlagos cél, hogy a majd lentebb kifejtésre kerülő *egységes értelmezés* megalkotásával minél kevesebb faktor akadályozza a fenntartható befektetések határokon átvéltő tőkepiacaira való belépést.³²

A Taxonómia rendelet három kulcsfontosságú célt határoz meg: a fenntartható növekedésbe való befektetés előmozdítása; a klímaváltozásból, a környezet degradációjából, és az ahhoz kapcsolódó társadalmi problémákból eredő pénzügyi kockázatok kezelése, illetve az átláthatóság és a hosszú távú gondolkodás ösztönzése. A cselekvési terv szerint megjelölt legfontosabb és legsürgősebb intézkedés a fenntartható tevékenységek egységes osztályozási rendszerének létrehozása, melyet *Taxonómiának* nevezünk.³³ Az akcióterv elemzése alapján számos területen további

³¹ BATTA Judit: i. m.

³² Lásd bővebben: *Applying the EU Taxonomy : Lessons from the Front Line*. By Peter Sweatman (Lead) and Malte Hessenius. https://climatestrategy.es/en/informe_15.php, 2024. november 24.

³³ 2020/852 rendelet a fenntartható befektetések előmozdítását célzó keret létrehozásáról, valamint az (EU) 2019/2088 rendelet módosításáról.

beruházásokra van szükség annak érdekében, hogy az európai uniós fenntarthatósági célokat elérhessük.

Ahhoz, hogy a mostani befektetések és a *szükséges* befektetések közötti eltérést át lehessen hidalni, az Európai Unió olyan szintű és mértékű gazdasági beruházásokat kíván eszközölni, ami szám szerint 1,85 billió eurót jelent. Ezt a 2021–2027 között megvalósítandó költségvetésében kívánja megvalósítani, amelynek az éghajlatvédelmi kiadásokra nagyjából a harmadát szánja.³⁴

A fent említett tervek kivitelezése céljából született meg a Taxonómia rendelet, amelynek célja, hogy egy megbízható, a tudomány által kimunkált alapelveken alapuló – a már fentebb említett – osztályozási rendszer segítségével lehetővé tegye a nem pénzügyi vállalkozások számára a *fenntarthatóság* fogalmának egységes értelmezését. Fontosnak tartjuk kiemelni, hogy az EU Taxonómiát az Európai Beruházási Bank mellett már több állami- és magánszereplő is sikeresen alkalmazta. Az Európai Unión kívüli az angol Bank of England, illetve az amerikai Federal Reserve System is elkötelezett a témában.³⁵ E két jegybank programját ismertetjük a következő sorokban.

A Bank of England kitűzte céljául, hogy mind maga a jegybank, mind a pénzügyi rendszer ellenálló legyen a klímaváltozás kockázataival szemben, illetve, hogy támogassák a nettó nulla kibocsátás elérésére való áttérést az intézkedései, illetve működése által. Fontos még itt, hogy az angol jegybank serkenti a vállalati fenntarthatósági jelentések nyilvánosságra hozatalát. Ezekkel egyidejűleg az angol jegybank saját működését és belső folyamatait is igyekszik fenntarthatóbbá tenni, ennek értelmében az átlátható működés elvéhez híven 2019-ben nyilvánosságra hozta a saját fenntarthatósági jelentését, sőt kitűzte céljául, hogy 2025-ig 25%-kal, 2050-ig pedig 100%-kal csökkentse a súlyozott átlagos karbonintenzitását az általa tulajdonolt kötvényportfóliónak.³⁶

Az angol pénzügyminiszter 2021 márciusában kiterjesztette az angol jegybank hatáskörét, amely immár magában foglalja a kormány fenntarthatósági céloknak való támogatására irányuló kötelezettséget. Az új felhatalmazása keretében a jegybank bejelentette, hogy módosításokat eszközöl a 2021. novemberi újrabefektetés során a 20 milliárd fontos vállalati kötvényvásárlási programjának segítségével. A Bank of England a kötvényprogram zöldítésével kívánta ösztönözni a vállalatokat, hogy egyértelmű és határozott lépéseket tegyenek a nettó nulla kibocsátás felé történő zökkenőmentes átállás érdekében. Az eredeti felállás szerint a vállalatoknak számos fenntarthatósági kritériumoknak kellett megfelelniük ahhoz, hogy részt vegyenek a „zöldített” kötvényvásárlási programban.³⁷

³⁴ Deloitte: i. m.

³⁵ NAGY Zoltán – SEREG Péter: i. m. 1–2.

³⁶ Lásd bővebben: Bank of England - Greening our Corporate Bond Purchase Scheme; <https://www.bankofengland.co.uk/markets/greening-the-corporate-bond-purchase-scheme> 2024. november 26.

³⁷ ARADVÁNYI Péter – BALÁZS Flóra – LÓRÁNT Balázs: Nemzetközi fejlemények a zöld jegybanki programok és gyakorlatok terén. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében.* (2022) 13. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyben>

Végül is a jegybank a 2022. februári kamatdöntő ülésén bejelentette, hogy megkezdte a mérlegében lévő vállalati kötvényállomány csökkentését. Ennek értelmében a kötvényvásárlási program zöldítésének jövője egyelőre bizonytalan.³⁸

Az Amerikai Egyesült Államok központi bankja, a Federal Reserve, a Bank of Englandhez képest inkább elméleti oldalról közelíti meg a problémát. 2020 decemberében csatlakozott a Network for Greening the Financial Systemhez, amely arra szolgál, hogy a jegybankok egymással megoszthassák a kutatásaikat, jógyakorlataikat, illetve a párbeszéd fenntartására is kiváló.³⁹

A Federal Reserve pénzügyi stabilitási, illetve felügyeleti szempontból vizsgálja a klímakockázatokat, miközben monetáris politikájában nem tesz zöldlépéseket. A klímakockázatokat a jegybank felügyeleti, prudenciális kérdéskörnek tekinti. Ennek eredményeként az amerikai jegybankon belül két fontos bizottság indította el a klímaváltozás kockázatainak vizsgálatát és elemzését. A Supervision Climate Committee (Felügyeleti Klíma Bizottság) mikroprudenciális szinten értékeli a klímakockázatokat, míg a Financial Stability Climate Committee (Pénzügyi Stabilitási Klíma Bizottság) makroprudenciális szinten foglalkozik a klímakockázatokkal és a pénzügyi stabilitás mibenlétével. Mindkét bizottság 2021-ben alakult meg, az SCC a felügyelt intézmények biztonságát és ellenállóképességét célozza meg, míg az FSCC a pénzügyi rendszer szélesebb körű, például a háztartásokat érintő negatív hatásait vizsgálja. Mindkét bizottság szorosan együttműködik más területekkel, beleértve a nemzetközi koordinációt, kutatást és adatelemzést is.⁴⁰

Szeretnénk kiemelni, hogy hazánkban a Magyar Nemzeti Bank is hozzálátott a zöldfinanszírozás ösztönzéséhez mind a vállalati, mind a magánszférában, amely a tanulmány fő kutatási témája.

3. A Magyar Nemzeti Bank törvényen alapuló tevékenységei és a fenntarthatóság

3.1. A fenntarthatóság és a monetáris politika kapcsolata

Kijelenthető, hogy a központi bankok tevékenységének szükségességét az elsődleges céljuk is alátámasztja. Az aszályok, tűzvészek és áradások negatív hatással vannak a mezőgazdasági termelés mennyiségére és minőségére egyaránt. A levegő, illetve az ivóvíz minőségének romlása, együtt járva a mennyiségi és minőségi éhezés

ben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztar-elso-everol.pdf 2024. november 26.

³⁸ Lásd bővebben: Bank of England – Bank Rate increased to 0.5% – February 2022; <https://www.bankofengland.co.uk/monetary-policy-summary-and-minutes/2022/february-2022>, 2024. november 26.

³⁹ Federal Reserve Board - Federal Reserve Board announces it has formally joined the Network of Central Banks and Supervisors for Greening the Financial System, or NGFS, as a member; <https://www.federalreserve.gov/newsevents/pressreleases/bcreg20201215a.htm> 2024. november 26.

⁴⁰ ARADVÁNYI Péter – BALÁZS Flóra – LÓRÁNT Balázs: i. m. 19.

veszélyének emelkedésével, kihívásokat jelent a rendelkezésre álló humán erőforrás szempontjából.⁴¹

Napjainkban a gazdasági, szociális, illetve környezeti problémák kapcsolódnak egymáshoz, ezáltal egyre nagyobb az elvárás a pénzügyi intézményekkel szemben, hogy olyan politikát folytassanak, amely a fenntarthatóság kritériumainak megfelel. Ez azt jelenti, hogy a gazdasági teljesítmény fokozása mellett növelik a tevékenységük környezeti és társadalmi hasznait is.⁴² A probléma, ami felmerül ezzel kapcsolatban az az, hogy a fenntarthatóság és a piacgazdaság érdekei sajnos sok esetben ellentétben állnak egymással.

Nyilvánvalóan mind a vállalati szférában, mind a magánszférában a piaci résztvevők *profitorientáltak*. A magánszférában is elmondható, hogy példának okáért egy házaspár nem fog olyan hitelkonstrukciót választani, amelynél magasabb a THM, csak azért, mert az egy zöldlakáshitel. Leegyszerűsítve azt lehet mondani, hogy a mai modern kapitalista világrendben a javak előállítása az úgynevezett utilitarizmus eszméje szerint megy végbe. Ez annyit jelent, hogy az, aki előállítja az adott terméket, vagy szolgáltatja a bizonyos szolgáltatást, arra fog törekedni, hogy a lehető legkevesebb anyagi (mind pénzbeli, mind erőforrásbeli) ráfordítással a piacon elérhető legnagyobb profitot realizálhassa minél hamarabb.⁴³ Itt viszont elmondható, hogy azon technikai konstrukció, amelyek figyelembe veszik a fenntarthatóságot, általában nagyobb költséggel járnak, és profitmaximalizálás nem az elsődleges céljuk, illetve hosszabb időt vesz igénybe a megtérülésük.⁴⁴

A fentiek alapján elmondható, hogy az anyagi támogatások nélkülözhetetlenek annak érdekében, hogy a fenntarthatósággal kapcsolatos kezdeményezések szélesebb körben terjedjenek el a profitorientált társadalomban. Az általános fogyasztói magatartás szignifikáns a környezetre való hatása tekintetében, és a fenntartható megoldások előnyben részesítése kulcsfontosságú lehet a fenntarthatóság érdekében. Ebben a kontextusban az anyagi támogatások lehetővé teszik, hogy a fogyasztók és befektetők könnyebben válasszanak olyan termékeket, pénzügyi termékeket, amelyeknek kisebb az ökológiai lábnyomuk.

Kijelenthető tehát, hogy a jelenlegi pénzügyi rendszer is olyan piaci magatartásokra ösztönzi a piaci résztvevőket, amelyek nem fenntarthatóak, ezért a pénzügyi rendszer megreformálása elengedhetetlen annak érdekében, hogy tényleges változások álljanak be a fenntarthatóság kérdéskörében.

A pénzügyi piacot három fő részre lehet bontani: fiskális rendszer, monetáris rendszer, illetve pénzügyi piacok. Magyarországon a Magyar Nemzeti Bankról szóló 2013. évi CXXXIX. törvény 4. § (1) bekezdése szerint a Magyar Nemzeti Bank

⁴¹ SEBESTYÉN Géza: A jövő jegybankja zöld – Fenntarthatóság és monetáris politika Magyarországon, *Hitelintézet Szemle* 2022/4., 223.

⁴² PÁNOVICS Attila: A fenntartható finanszírozás felelőssége - újabb lépések az Európai Beruházási Bank elszámoltathatósága érdekében. *EJ* 2023/4., 31.

⁴³ NAGY Zoltán – SEREG Péter: i. m.

⁴⁴ ELEKES Andrea: Fenntartható növekedés – fenntartható pénzügyi szolgáltatások az Európai Unióban. *Pénzügyi Szemle* 2018/3., 333.

határozza és valósítja meg a monetáris politikát. Tulajdonképpen maga a *fenntarthatóság* is szerepel a Magyar Nemzeti Bank elsődleges céljai között, hiszen „Az MNB elsődleges célja az árstabilitás elérése és fenntartása. A gazdaságpolitika egészének legfontosabb célja a hosszú távon fenntartható, stabil gazdasági növekedés biztosítása. A jegybank ezt azzal tudja támogatni, ha kiszámítható és hiteles monetáris politikájával az inflációt alacsony szinten tartja.”

A Magyar Nemzeti Banknak tehát óriási a szerepe van ebben a folyamatban, hiszen ez nem „csak” a globális környezetvédelemhez való hozzájárulás állami (adott kontextusban tagállami) szinten, hanem Magyarország mint világgazdasági szereplő versenyképességének potenciális romlását vagy javulását is eredményezheti.

Fontos kiemelni, hogy a Magyar Nemzeti Bank a monetáris politika megtervezése és végrehajtása mellett a jegybanktörvény alapján prudenciális – azaz az üzleti megbízhatóságot vizsgáló – felügyeletet gyakorol a pénzügyi ágazati törvények hatálya alá tartozó *szervezetek* és *személyek* felett, melynek keretein belül figyelemmel kíséri a pénz- és tőkepiaci intézmények, pénztárak, biztosítók, illetve a pénzügyi infrastruktúrát alkotó intézmények tevékenységét, és szükség esetén pedig intézkedéseket hoz. Ez azért fontos a fenntarthatóság szempontjából, mert a kockázatok időben történő felismerése, illetve a kockázatok megfelelő módú kezelése útján elkerülhető, hogy azok veszélyeztessék a pénzügyi rendszer stabilitását, illetve a pénzügyi közvetítő rendszerbe vetett bizalmat.⁴⁵

3.2. Zöldpénzügyi megoldások

A zöldpénzügyi megoldások egy olyan összefoglaló fogalom, amelybe azok a pénzügyi szolgáltatások (mint például hitelek, befektetések és egyéb pénzügyi termékek) tartoznak, amelyek kiemelten figyelembe veszik a környezetvédelmet és fenntarthatóságot. Ezenkívül magában foglalja az állami támogatásokat, illetve a pályázatokat is.⁴⁶ Fontos hangsúlyozni azt a tényt, hogy sem az állami támogatások, sem a pályázatok nem tartoznak a hitelintézetekről és a pénzügyi vállalkozásokról szóló 2013. évi CCXXXVII. törvény (Hpt.) hatálya alá, az alapján nem minősülnek sem pénzügyi szolgáltatásnak, sem pedig kiegészítő pénzügyi szolgáltatásnak.

Itt szeretnénk leszögezni, úgy ahogy a Nagy Zoltán – Sereg Péter szerzőpáros is tette, hogy a fentiek értelmében „a környezetvédelmi szempontokat figyelembe vevő pénzügyi szolgáltatások alapján igénybe vehető termékekre a szűkebb tartalmú zöld pénzügyi termékek kifejezés használandó”. Ebből kifolyólag azon az állásponton vagyunk, hogy az állami támogatások, illetve pályázatok nem pénzügyi termékek, hanem *zöldpénzügyi megoldások*. Ezeken felül szeretnénk kifejezni egyetértésünket azon tekintetben, hogy ezen rendszerezés nem feltétlenül szorítkozik mereven a meghatározott határokra, mivel az állami támogatások összekapcsolhatók a

⁴⁵ Lásd bővebben: *Felügyeleti keretrendszer*. <https://www.mnb.hu/felugyelet/felugyeleti-keretrendszer>, 2024. november 25.

⁴⁶ NAGY Zoltán – SEREG Péter: i. m. 5.

zöldpénzügyi termékekkel, és fordítva is, ami szinergiákat hoz létre a kívánt célok elérésének érdekében.⁴⁷

A következőkben a zöldpénzügyi megoldások ismertetésére fog sor kerülni. Sajnálatos módon jelenleg a fogyasztói magatartásban a környezettudatosság nem kap elég nagy szerepet. Egy felmérés szerint a lakosság 41%-a hajlandó megfizetni a környezetbarát termékek növelt árát.⁴⁸ Ezen fogyasztók is csak kismértékű többletköltséget, körülbelül 5% és 10% közötti értéket hajlandóak fizetni a környezetbarát termékekért.⁴⁹ Ezen okokból kifolyólag nagyon nagy szerepe van az államnak az ösztönzés tekintetében.

3.3. Zöld Otthon Program

A következőkben a Zöld Otthon Programról szólunk, ami az utóbbi évek legjelentősebb támogatása, avagy zöldpénzügyi megoldása volt. Kijelenthető, hogy nem a véletlen műve, hogy a monetáris politika az ingatlanpiac felé tette meg az első zöldlépéseket. A lakóingatlanok felújítása és energiahatékonyságuk javítása komplex módon elősegítheti számos társadalmi, gazdasági és környezeti probléma megoldását.⁵⁰ Nem mellékes a téma szempontjából, hogy az energiagazdálkodás kulcsfontosságú területté vált az átalakuló geopolitikai erőterben. Hazánkban az energiafelhasználás közel 30%-a a háztartások fogyasztásából ered, melynek döntő része, közel 60%-a, a lakóingatlanok hűtéséből, illetve fűtéséből származik, míg csupán 30%-a kapcsolódik a közlekedéshez. Az értelmezéshez segítséget nyújt az 1. ábra.⁵¹

Szükséges kiemelni, hogy a Magyar Nemzeti Bank szempontjából az úgynevezett „zöldhipotézis” is megalapozza a lakáspiac korszerűsítésének a létjogosultságát.⁵² A hipotézis szerint a zöldingatlanok alacsonyabb fenntartási költségei végezt az ott élőknek magasabb lehet a törlesztésre rendelkezésre álló jövedelmük, aminek következtében csökken a hitelek nemfizetési kockázata. Emellett a szigorodó

⁴⁷ NAGY Zoltán – SEREG Péter: i. m. 5–6.

⁴⁸ VALKÓ László: *Fenntartható/környezetbarát fogyasztás és a magyar lakosság környezeti tudata*. A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézetének tanulmányai, 18. szám, https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/8320/1/Bethlendi-P%C3%B3ra_21_3_M.pdf, 2024. november 28.

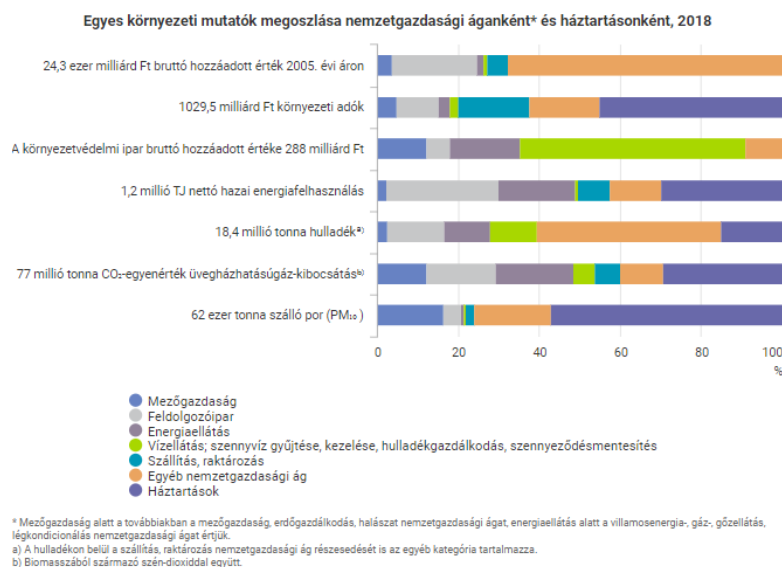
⁴⁹ BETLHENDI András – PÓRA András: Lakossági zöldpénzügyek: fókuszban a kereslet, *Pénzügyi Szemle* 2021/3., 324.

⁵⁰ Hazai felújítási hullám – A magyarországi lakóépületállomány energiahatékonysági korszerűsítésben rejlő lehetőségek, egyes támogatási eszközök széles körű hatásainak vizsgálata. Magyar Energetikai és Közműellátásfejlesztési Intézet, 2021, https://mehi.hu/wp-content/uploads/2021/03/mehi_hazai_felujitasi_hullam_tanulmany_2021_v3_0.pdf, 2024. november 28.

⁵¹ Lásd bővebben: Zöldgazdaság, Központi Statisztikai Hivatal <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/zoldgazdasag/index.html>, 2024. november 28.

⁵² MATOLCSY GYÖRGY: A gazdasági, a társadalmi, a pénzügyi és a környezeti fenntarthatósági szempontok megjelenése a Magyar Nemzeti Bank gyakorlatában. *Pénzügyi Szemle* 2022/3., 331.

szabályozási környezet és a fogyasztói magatartás változása révén a zöldingatlanok hosszú távon valószínűleg értékállóbbá válhatnak.⁵³

1. ábra

Egyes környezeti mutatók megoszlása nemzetgazdasági áganként és háztartásonként⁵⁴

A Magyar Nemzeti Bank aktívabb részvétele azzal is magyarázható, hogy a kereskedelmi bankok nem vették figyelembe az ingatlanok energetikai jellemzőit a jelzáloghitelezési gyakorlatukban a programok bevezetése előtt. 2021 októberében indította el a Magyar Nemzeti Bank a Zöld Otthon Programot, annak érdekében, hogy ösztönözze a zöldjelzálog-hitelezést. Ennek a programnak a keretében a Magyar Nemzeti Bank a kereskedelmi bankok számára 0%-os kamatozású hiteleket nyújt annak érdekében, hogy a kereskedelmi bankok ezen forrást felhasználva folyósíthassanak a lakossági ügyfelek részére jelzáloghiteleket oly módon és feltételekkel, amelyet a Magyar Nemzeti Bank előre meghatározott.

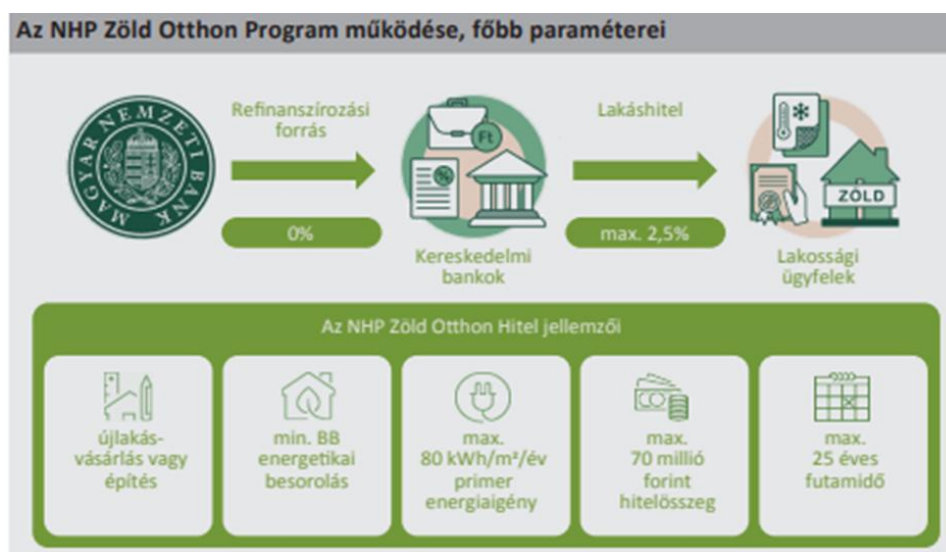
A hitelnyújtás csak és kizárólag rendkívül magas energiahatékonyságú új lakások és családi házak építésére, valamint vásárlására irányulhat. Ezáltal a Magyar Nemzeti Bank eszköze célzottan és hatékonyan hozzájárulhat a modern, új lakóingatlanok létrejöttéhez, ezáltal pedig a lakhatási körülmények javulásához is.⁵⁵ Érzékelhető volt, hogy meglehetősen gyorsan népszerű lett a Zöld Otthon Program, amihez véleményünk szerint nagyban hozzájárulhatott az is, hogy a Magyar Nemzeti Bank

⁵³ Lásd bővebben: *Lakossági zöld hitelezés Magyarországon*. <https://www.mnb.hu/letoltes/lakossagi-zold-hitelezes-magyarorszag.pdf>, 2024. november 28.

⁵⁴ Forrás: <https://www.ksh.hu/docs/hun/xftp/idoszaki/zoldgazdasag/index.html>, 2024. november 28.

⁵⁵ MATOLCSY György: i. m. 331–332.

lehetőséget teremtett arra is, hogy a Zöld Otthon Programot össze lehessen vonni a Családi Otthonteremtési Kedvezményvel. Az eszköz sikerét mutatja, hogy 2022 elejétől ismét emelkedő trendet mutatott az új lakások vásárlására vagy építésére nyújtott hitelek összege, melyet lényegesen befolyásoltak a program által biztosított hitelek.⁵⁶ Ezt a háromlépcsős folyamatot kitűnően bemutatja a lenti ábra.

2. ábra

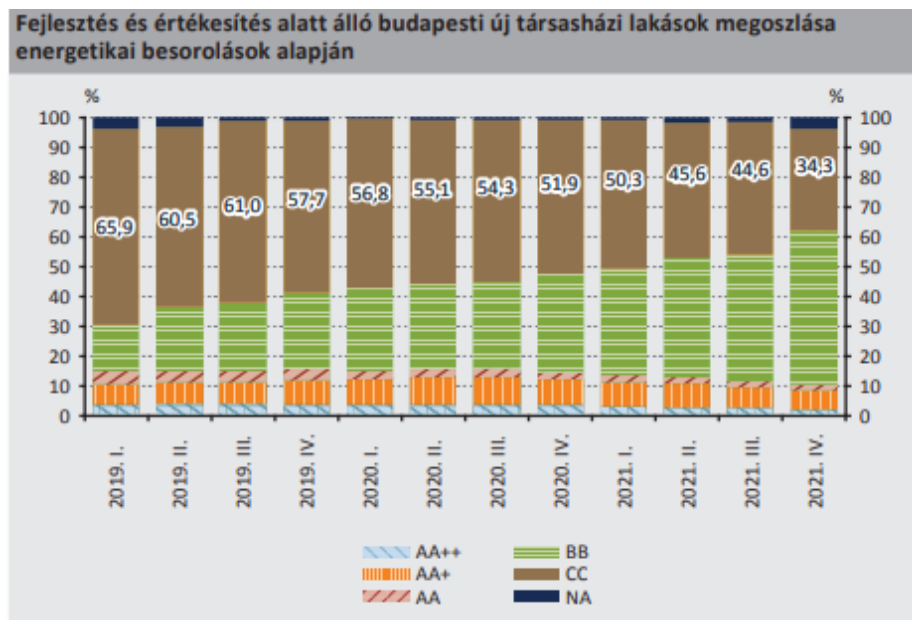
Komlóssy Laura – Winkler Sándor: A zöld lakáshitel-piac ösztönzése: az NHP Zöld Otthon Program. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében*. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről, 138. o. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoz-tar-elso-everol.pdf> 2024. november 28.

Sajnálatos módon a Zöld Otthon Program 2022. szeptember 30-ával lezárult.⁵⁷ Ennek ellenére nagyon fontosnak tartottuk bemutatni, hiszen a lenti ábra tökéletesen ábrázolja, hogy hogyan hatott ki a budapesti ingatlanpiacra⁵⁸ a program.

⁵⁶ KOMLÓSSY Laura – WINKLER Sándor: A zöld lakáshitel-piac ösztönzése: az NHP Zöld Otthon Program. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében*. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről. 133–144. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoz-tar-elso-everol.pdf>, 2024. november 28.

⁵⁷ Lásd bővebben: *Zöld otthon program*. <https://www.mnb.hu/zold-otthon-program>, 2024. november 28.

⁵⁸ Lásd bővebben: HORVÁTH Áron – KISS HUBERT János – MCLEAN Aliz: Hat-e a lakóingatlanok árára az energiahatékonyság? *Közgazdasági Szemle* LX. évf., 2013. szeptember, 1025–1042.

3. ábra

Komlóssy Laura – Winkler Sándor: A zöld lakáshitel-piac ösztönzése: az NHP Zöld Otthon Program In: Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében, A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről, 136. o., <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoz-tar-elso-everol.pdf> 2024. november 28.

3.4. Zöld Jelzáloglevél-vásárlási Program

A jelzáloglevelek hosszú távú, kedvező árú finanszírozást biztosítanak a kereskedelmi bankok számára. Ezek jelzáloghitel-fedezetű kötvények, amelyek alacsonyabb kockázatot jelentenek a fedezetlen kötvényekhez képest. Ennek következtében biztonságosabb befektetésnek számítanak, így alacsonyabb hozamokat kell fizetni a bankoknak az ilyen források bevonásáért. A jelzáloglevelek hosszú lejáratú értékpapírok, így stabil forrásnak számítanak a hosszú lejáratú hitelek finanszírozásához, ami pénzügyi stabilitási szempontból igencsak előnyös. A jelzáloglevelet, mint jogi instrumentumot, a jelzálog-hitelintézetéről és a jelzáloglevélről szóló 1997. évi XXX. törvény szabályozza.⁵⁹

A Magyar Nemzeti Bank aktívan támogatja a hazai zöldjelzáloglevelek piacának fejlődését különböző eszközökkel. A zöldjelzáloglevelek megjelenése nemcsak a banki finanszírozás stabilitását növeli, de piacépítő hatással is van a teljes jelzáloglevél-piacra, különösen új külföldi befektetők érkezése által. A zöldjelzáloglevelek révén javulhat az eszközök és források közötti lejárat szerkezet, és csökkenhet a

⁵⁹ Lásd: 1997. évi XXX. törvény a jelzálog-hitelintézetéről és a jelzáloglevélről, <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=99700030.tv>, 2024. november 26.

hazai bankok közötti „jelzáloglevél-kereszttulajdonlás” aránya, csökkentve ezzel az úgynevezett „fertőzési kitettséget”.

A zöldjelzálogleveleken keresztül támogatott zöldjelzálog-hitelezés a fenntartható épületállomány kialakításához és a klímacélok eléréséhez is hozzájárul. Az energetikailag hatékony ingatlanok finanszírozására szolgáló zöldhitelek kedvező hozamkondíciói ösztönözhetik a kereskedelmi bankokat az ilyen konstrukcióval rendelkező jelzáloghitelek preferálására, ami pozitívan befolyásolhatja a hitelkamatokat. A Magyar Nemzeti Bank célja, hogy a fenntarthatósági szempontok érvényesüljenek a lakáshitelek piacán is, és ezt támogatja különböző programok, például a Zöld Jelzáloglevél-vásárlási Program és az NHP Zöld Otthon Program révén. A jegybank 2021. július 1-jétől módosította a Jelzáloghitel-finanszírozás megfelelési mutató (JMM) szabályozást a zöldjelzáloglevél-piac kialakulásának elősegítése érdekében. Ezek az intézkedések összhangban vannak a Magyar Nemzeti Bank zöldjegybanki eszköztár stratégiájával, amely a környezeti fenntarthatóság széles körű figyelembevételét célozza meg a pénzügyi rendszerben legkésőbb az évtized végére.⁶⁰

A tapasztalat azt mutatja, hogy egyre népszerűbbek ezek a termékek, hiszen túlkereslet is kialakult egy kereskedelmi banknál a zöldjelzáloglevéllel kapcsolatosan.⁶¹

4. Zöldrészvények és részesedések, zöldvállalkozások

A részvény, a jelenleg hatályban lévő szabályozás szerint „a kibocsátó részvénytársaságban gyakorolható tagsági jogokat megtestesítő, névre szóló, névértékkel rendelkező, forgalomképes értékpapír”. Önmagában olyan, mint zöldrészvény nem létezik, befektetési szempontból nem értelmezhető a „zöldrészvény” fogalma. A részvénytől nem magán az értékpapíron van a hangsúly, hanem hogy amit vásárol a befektető értékpapírt, annak kibocsátójának – a részvénytársaság – működése zöld-e, avagy sem. Még mielőtt valaki – legyen az magánszemély vagy vállalkozás – olyan részvénytársaságban kíván vagyoni hozzájárulásával tagsági jogokat gyakorolni, amely követi a zöld „mindsetet”, szükséges megvizsgálnia, hogy az az adott részvénytársaság milyen ESG-mutatókkal rendelkezik.

De hogyan tud egy részvénytársaság zölden működni? Van-e egyáltalán ennek jelentősége? Gyakorlatilag szinte minden folyamatot lehet „zöldíteni”. Kezdjük ott, hogy akármilyen iparágról beszélünk, egy részvénytársaságnak mindenféleképpen kell egy székhely, ahol a központi ügyintézés helye zajlik, amely egy részvénytársaság esetében nem kis munkát jelent. Ehhez, hogy ezt el tudja látni mindenféleképpen szüksége lesz egy épületre. Napjainkban az energiaválság miatt iparágtól függetlenül jelentős versenyelőnyre lehet szert tenni már csak azzal is, hogy csökkentjük az

⁶⁰ BORKÓ Tamás – Herbert EVELY – HORVÁTH Balázs István: *Egy új piaci szegmens létrejötte: A hazai zöld jelzáloglevél-piac jegybanki ösztönzése*, Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében (2022), 90–94. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-eszkoztaar-elso-everol.pdf>, 2024. november 26.

⁶¹ Lásd bővebben: <https://www.portfolio.hu/bank/20240924/elkapkodtak-a-befektetok-az-mbh-jelzalogbank-zold-jelzalogleveleit-711887>, 2024. november 27.

energiafogyasztást. Egy olyan épületben – vagy épületegyüttesben –, ahol adott esetben akár napi 24 órában munkavégzés van, ott sokkal magasabb fogyasztással és ezáltal költségekről beszélhetünk. Nagyon nem mindegy, hogy az adott vállalkozás megújuló energiát használ-e vagy sem az épület üzemeléséhez, illetve, hogy mennyi energia – különösen, ha nem megújuló – vész kárba az épület ismérvei miatt (hőszigetelés hiánya stb.).

Szükséges szót ejteni a vállalkozások tevékenységük végzéséhez szükséges *infrastruktúráról* és *munkaeszközökről*. Itt elég, ha csak arra gondolunk, hogy mekkora mértékű környezetszennyezéssel jár az, amikor egy fuvarozó/szállítmányozó vállalkozás olyan járműflottával rendelkezik, amely sokkal környezetszennyezőbb, mint a napjainkban elérhető megoldások. Példának okáért, ha szemügyre vesszük a GLS⁶²-t, amely egyébként nem Magyarországon nem részvénytársaságként van bejegyezve⁶³. A GLS 2024-es ESG-jelentése kiemeli a vállalat elkötelezettségét a fenntarthatóság iránt a környezeti, társadalmi és kormányzási (ESG) dimenziókban. A GLS a környezeti lábnyomának csökkentésére összpontosít, több mint 4900 zéró és alacsony károsanyag-kibocsátású jármű beépítésével és 1400 új töltőpont telepítésével 2023–24-ben. Elkötelezte magát a Tudományos Célkritériumok Kezdeményezés (SBTi) mellett, hogy szén-dioxid-csökkentési céljait a tudományos előírásokhoz igazítsa. A vállalat a megújuló energiát is előtérbe helyezi, és 81%-os növekedést ért el a fotovoltaikus⁶⁴ rendszereken keresztül saját maga által termelt villamos energia terén.⁶⁵

Befektetés előtt szükséges megvizsgálni azt is, hogy az adott vállalkozás mennyire tesz eleget az ESG-kritériumoknak „*social*” oldalról megközelítve. Vannak kulcsfontosságú területek, ahol ezeket a kritériumokat teljesíteni szükséges.

Az első ilyen terület a munkaerő jóléte és az esélyegyenlőség. Szükséges, hogy a vállalkozás a munkavállalói számára *biztonságos* és *egészséges* munkakörnyezetet biztosítson, ahol a kiválasztás, előléptetés és fizetés területén *diszkriminációmentesség* uralkodik. Ez a gyakorlatban úgy jelenik meg, hogy feltüntetik az ESG-jelentésükben, hogy mennyi a férfi-női munkavállalók aránya. Érdeemes ébernek maradni és több információt is begyűjteni a vállalkozásról annak a befektetőnek, aki olyan vállalkozásba szeretne befektetni, amely ténylegesen fenntartható társadalmi szempontból is, mert sajnos a „*greenwashing*” mellett létezik a „*genderwashing*” is. Ez arról szól, hogy ezek a vállalkozások eltúlozzák a nemek közötti egyenlőségre irányuló erőfeszítéseiket, különösen az olyan események alkalmával, mint a nemzetközi nőnap, hogy érdemi cselekvés nélkül növeljék az ESG-referenciáikat.⁶⁶

⁶² General Logistics Systems.

⁶³ Lásd bővebben: <https://webshop.opten.hu/gls-general-logistics-systems-hungary-csomag-logisztikai-kft-c1309111755.html>, 2024. november 28.

⁶⁴ Lásd bővebben: <https://www.mnnsz.hu/fotovoltaikus-jelentes/>, 2024. november 28.

⁶⁵ A teljes 2024-es ESG jelentés az alábbi linken érhető el: https://gls-group.com/HU/media/downloads/GLS_ESG_Report_2024.pdf, 2024. november 28.

⁶⁶ Lásd bővebben: <https://www.s-rminform.com/latest-thinking/genderwashing-an-esg-risk-international-womens-day>, 2024. november 29.

A második terület az *emberi jogok* tiszteletben tartása, amely alatt ebben az esetben az értendő, hogy a vállalkozás a működését olyan etikai normák alapján végzi, amelyek megfelelnek a nemzetközi emberi jogi egyezményeknek. Ez magában foglalja a gyermekmunka és a kényszermunka mind a vállalaton belüli, mind az ellátási láncban történő alkalmazását. Ennek biztosítása érdekében a vállalkozások rendszeres *etikai auditokat* folytatnak le a beszállítóiknál, hogy megbizonyosodjanak róla, hogy a beszállítóik is tiszteletben tartják-e az alapvető munkavállalói jogokat és biztosítják-e a biztonságos és egészséges munkakörnyezetet.

Fontos kiemelni, hogy ezeknek a vállalkozásoknak már elengedhetetlen, hogy biztosítsanak egy átlátható és gyors panaszkezelési mechanizmust az emberi jogi problémák kezelésére. Jellemzően ez úgy szokott megvalósulni, hogy létesítenek egy úgynevezett „*forródrótot*”, ahol akár *anonim módon* be tudják jelenteni a munkavállalók, ha jogsértést tapasztaltak. Ennek kivizsgálása jellemzően az úgynevezett „*compliance*” osztály feladata, amely egyre elterjedtebb a nagyobb vállalkozások körében.⁶⁷ Ezek az intézkedések nemcsak etikus működést biztosítanak, hanem erősítik a vállalkozás hírnevét is a fogyasztók és partnerek berkein belül.

A harmadik szempont az ügyfélelégedettség és a fogyasztóvédelem, amely jelen kontextusban azt jelenti, hogy a vállalkozás felelős, biztonságos és *fenntartható* termékeket, illetve szolgáltatásokat kínál. Átlátható és világos információkat kell nyújtaniuk a termékek összetevőiről, amit gyártanak vagy amivel dolgoznak a szolgáltatás teljesítése közben, a gyártási folyamataikról, illetve a termékek használati módjairól, azok karbantartásáról. Szeretnénk felhívni a figyelmet az adatvédelem fontosságára is, hiszen számos jogsértés következhet be akkor, ha a vállalkozás az ügyfelek személyes adatait nem kezeli biztonságosan és azok illetéktelen kezekbe kerülnek.

5. Zöldingatlanok

Két részben fogjuk bemutatni a magyarországi helyzetet a zöld ingatlanok tekintetében: az első részben a jogi szabályozást taglaljuk, a második részben pedig a zöld ingatlanok pénzügyi előnyeit.

Jogi szabályozást tekintve elsősorban meg szeretnénk említeni a közel nulla energiaigényű épületeket (NZEB), hiszen 2024 júniusától az új építésű irodaházak meg kell, hogy feleljenek az NZEB-követelményeknek ahhoz, hogy használatbavételi engedélyt szerezhessenek.⁶⁸ Alapvetően az EKM-rendelet rendelkezései energiahatékonyságra, a szigetelésre és a megújuló energiaforrások használatára összpontosítanak.

Másodrészt szeretnénk bemutatni pár sorban a zöldépület-tanúsítványokat, melyeknek célja, hogy az ingatlanok fenntarthatóságát, energiahatékonyságát és környezeti hatását *objektív* szempontok alapján minősítsék. Hazánkban jelenleg a legismertebb tanúsítványok a *LEED*, a *BREEAM* és a *WELL*. A LEED (Leadership in Energy and Environmental Design) amerikai szabványon alapszik, és vízgazdálkodási,

⁶⁷ Lásd bővebben: JACSÓ Judit: Compliance menedzsment szerepe és jelentősége a vállalatokon belül? *Miskolci Jogi Szemle* 2020, 4. különszám, 72–82.

⁶⁸ 9/2023. (V. 25.) EKM rendelet az épületek energetikai jellemzőinek meghatározásáról.

anyaghasználati, energiafelhasználási és beltéri környezetminőségi szempontokat vesz figyelembe.

A BREEAM (Building Research Establishment Environmental Assessment Method) brit eredetű rendszer, amely az energiahatékonyság figyelembevételével egyidejűleg az építés és az üzemeltetés fenntarthatóságát is hangsúlyozza.

A WELL-tanúsítvány specifikuma abban rejlik, hogy az épületben élőknek, az épületet használóknak az egészségét és közérzetét helyezi előtérbe. Figyelembe veszi ezek során a levegő minőségét, a természetes fényt, illetve a zajszökkentést.⁶⁹

Ezen tanúsítványok egyidejűleg csökkentik az ingatlan környezetre gyakorolt negatív hatásait és növelik az értékét és vonzerejét, különösen a multinacionális vállalkozások körében, melyeknek lényeges szempont a fenntarthatóság (már csak az ESG-jelentéstétel szempontjából is). Magyarországon egyre több irodaépület és bevásárlóközpont igyekszik megszerezni ezeket a tanúsítványokat annak érdekében, hogy piaci helyzetüket megtartsák vagy éppen növeljék. Jó példa erre, hogy számos bevásárlóközpont hirdeti a „Shop and charge” elvét, amely alapján lehetővé teszi, hogy az elektromos autókkal érkezők bevásárlás közben feltöltsék az autójukat a bevásárlóközpont által üzemeltetett töltőállomások egyikén, miközben letudják a bevásárlást.⁷⁰

Harmadrészt szeretnénk megemlíteni az adókedvezményt az energiahatékony ingatlanok esetében, amely elsősorban pénzügyi előny, ám ezt a jogszabályi környezet teszi lehetővé. Magyarországon az új lakások értékesítésére vonatkozó 5%-os áfa szabályait a 2007. évi CXXVII. törvény, azaz az áfatörvény szabályozza. Ez a kedvezményes adókulcs bizonyos feltételek teljesülése esetén alkalmazható, például az ingatlan méretének és az építési engedély dátumának megfelelően. Az átmeneti szabályok szerint a kedvezmény 2026. december 31-ig alkalmazható, ha az építési engedély 2022 végéig véglegessé vált, és a használatbavétel legfeljebb két évvel az értékesítés előtt történt.⁷¹

A kedvezményes adózás mellett Magyarországon több állami és uniós támogatási program is segíti a megújuló energiaforrások, például napelemek telepítését. A METÁR-⁷² rendszer versenypályázatok keretein belül zöldprémium-támogatásokat nyújt, amelyeknek célja, az új napenergia-projektek megvalósításának ösztönzése.⁷³ A támogatások a 2007. évi LXXXVI. törvény (a villamos energiáról szóló törvény)

⁶⁹ Lásd bővebben: <https://www.schoenherr.eu/content/esg-in-action-how-esg-is-influencing-the-hungarian-office-real-estate-submarket/> 2024. november 29. <https://goldenvisalawyers.hu/blog/what-you-need-to-know-about-real-estate-funds-in-hungary> 2024. november 29.

⁷⁰ Jó példa erre a Lidl; lásd bővebben: <https://www.lidl.hu/c/e-tolto/s10018220>, 2024. november 29.

⁷¹ Lásd bővebben az alábbi cikkekben: <https://epitesijog.hu/11812-uj-lakasok-afaja-ket-ev-hosszabbitas-az-5-os-afakulcsra-2028-vegeig-torteno-meghosszabbitas-varhato> (2024. november 29.); <https://bank360.hu/blog/5-szazalek-lakasafa-kedvezmeny>, 2024. november 29. https://adozona.hu/2023_as_adovaltozasok/afatorveny_uj_epitesu_ingatlan_5_szazalekos_IN0JJF, 2024. november 29.

⁷² Megújuló Támogatási Rendszer.

⁷³ 299/2017. (X. 17.) Korm. rendelet a megújuló energiaforrásból termelt villamos energia kötelező átvételi és prémium típusú támogatásáról, 2024. november 30.

és annak végrehajtási rendeletei alapján érhetők el. Ezek az előírások szabályozzák a napelemek telepítésének engedélyezési folyamatait, az energiaértékesítés feltételeit, és a lakossági vagy vállalati telepítésekre vonatkozó részleteket. Az önkormányzatok is sajátos előírásokat hozhatnak, különösen építési szabályok és város-tervezési elvek terén.

Hosszú távon a napelemek telepítése jelentős költségcsökkentést jelenthet az energiaszámlák tekintetben és az egyes támogatásokkal az induló beruházási költségek is mérsékelhetők. A fentiekén kívül a zöldenergia-termelés lehetőséget kínál a felesleges energiák hálózatba történő eladására, amely további bevételi forrást jelenthet a telepítők számára.⁷⁴

A jogi szabályozást követően most a pénzügyi előnyök bemutatása következik. Az első előny – figyelembe véve az utóbbi években tapasztalható energiaválságot Európában – azok a csökkentett működési költségek. A zöldépületeket úgy tervezik meg, hogy az energiafogyasztást minimalizálják és optimalizálják a források felhasználását, amellyel ezáltal csökkentik az üzemeltetési költségeket. Ezek az épületek olyan hatékony szigeteléssel rendelkeznek, amely segít fenntartani a belső hőmérsékletet, amely kevesebb fűtést és hűtést igényel ezáltal. A modern *HVAC*- (fűtési, szellőztetési és légkondicionálási) rendszerek nemcsak, hogy *energiatakarékosak*, de hozzá is járulnak a jobb beltéri levegőminőséghez is, ami növeli az ott dolgozók vagy lakók kényelmét. Ezeken kívül, az ilyen típusú épületek jellemzően okosenergia-kezelési rendszerekkel vannak ellátva, amelyek valós idejű adatokkal dolgoznak annak érdekében, hogy optimalizálják az energiafogyasztást.

A második előny az a nagyobb vagyoni érték, ugyanis a zöldtanúsítvánnyal rendelkező ingatlanok magasabb bérleti díjjal tudják kiadni az ingatlant és magasabb eladási árat tudnak elérni, mivel alacsonyabb a működési költségük.

A harmadik előny a befektetői ösztönzés, hiszen a zöldépületekbe fektető ingatlanalapok egyre népszerűbbek. Ezek az alapok nagyon kedvező feltételeket kínálnak mind a hazai, mind a külföldi befektetőknek egyaránt.⁷⁵

Végezetül szükségesnek tartjuk kiemelni a zöldkötvényeket. Az első zöldkötvény kibocsátása 2020. június 2-án ment végbe, ami egy 15 éves futamidejű, euróban megnevezett kötvény volt, melyet kifejezetten nagy érdeklődés övezett.⁷⁶ Ennek eredményeképpen megjelentek a forintban denominált Zöld Magyar Államkötvények 2021.

⁷⁴ Lásd bővebben: <https://cms.law/en/int/expert-guides/cms-expert-guide-to-renewable-energy/hungary>, 2024. november 30., <https://www.iea.org/policies/13946-renewable-energy-support-scheme-metar-2021>, 2024 november 30.

⁷⁵ Lásd bővebben: <https://www.schoenherr.eu/content/esg-in-action-how-esg-is-influencing-the-hungarian-office-real-estate-submarket/>, 2024. november 30., <https://goldenvisalawyers.hu/blog/what-you-need-to-know-about-real-estate-funds-in-hungary>, 2024. november 30.

⁷⁶ NAGY Zoltán – SEREG Péter: i. m. 8.

április 22-én, melyet jogi személyek mellett természetes személyek is vásárolhatnak, ám ezeknek a megtérülése több mint 10-20 évet jelenthet.⁷⁷

A Magyar Nemzeti Bank aktívan támogatja a hazai vállalati kötvények piacát, bemutatva a különbségeket a kibocsátók és jellemzőik között. A vállalati kötvények adósság jellegű értékpapírok, amelyeket a vállalatok tőkejavításra, beruházásra, adósság-refinanszírozásra vagy vállalatfelvásárlásra használnak. Ezeket a befektetők kölcsönadják a kibocsátónak, cserébe kamatfizetésekért és tőketörlesztésért. A jelzálogleveleket jelzálogbankok bocsátják ki, általában lakossági és kereskedelmi ingatlanokkal fedezve. Az MNB támogatása révén a vállalati- és jelzálogkötvény-piac dinamikusan fejlődik Magyarországon. A Magyar Nemzeti Bank Növekedési Kötvényprogramjának hála a vállalati kötvénypiac kifejezetten növekedett és a zöldkötvények piaca is kialakult, ami a fenntarthatóságot segíti elő. A Magyar Nemzeti Bank Zöld Jelzáloglevél-vásárlási Programja a jegybanki támogatást a zöldjelzálogkötvények piacának fejlesztésére összpontosítja, hozzájárulva a zöldjelzálog-hitelezési folyamatokhoz és az energiahatékonyságú ingatlanok építéséhez.⁷⁸

Összegzés, következtetések, de lege ferenda javaslatok

A teljes összképet tekintve arra a következtetésre juthatunk, hogy Magyarországon a jogi szabályozás „*up-to-date*” a *zöldbefektetések terén*. Mind a fiskális-, mind a monetáris politika „*zöldútra*” próbálja terelni a magánszemélyeket és a vállalkozásokat egyaránt. Természetesen, ha magát a *klímaváltozást* mint globális folyamatot nézzük, akkor a tanulmányban említetteken kívül számos megoldást ki kell még találni és alkalmazni ahhoz, hogy valóban jelentős sikereket érhessünk el. A legfontosabb, hogy *globális szinten* hozzanak olyan döntéseket, amelyek alapján még hatékonyabban kezelje ezt a helyzetet mind az *emberiség általában*, mind az *egyes országok*.

Ugyanakkor megemlíthjük, hogy javasolt lenne egy olyan zöldállításokat értékelő hatósági nyilvántartás, illetve bírói gyakorlatot összegző adatbázis létrehozása, amely segítené a jogalkalmazókat és a piaci szereplőket az eligazodásban. Ezen túlmenően szükséges lenne a zöldtanúsítványok egységesítése, alátámasztási kötelezettség előírása marketingállításokra, a „zöld” jelző használatának jogszabályi definiálása.

Valójában az lenne a legideálisabb helyzet, hogy ha az egyes országok között verseny alakulna ki a *fenntarthatóság* terén. 2024-ben egyesek akár el is mosolyodhattak az előző mondatot olvasva, ám arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy ez nem naiv elképzelés, hanem akár a legnagyobb *esélyünk*, hiszen alapjaiban kell

⁷⁷ Lásd bővebben: *Zöld pénzügyi megoldások Zöld befektetések*. <https://www.mnb.hu/fo-gyasztovedelem/csaladi-zold-penzugyek/zold-penzugyi-megoldasok/zold-befektetesek>, 2024. november 30

⁷⁸ BÉCSI Attila – BOGNÁR Gergely – VARGA Márton: *A magyarországi zöldkötvény-ökoszisztéma és a kapcsolódó jegybanki programok*. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében*. 2022, 69–72. <https://www.mnb.hu/letoltes/monetaris-politika-a-fenntarthatosag-jegyeben-a-magyar-nemzeti-bank-tanulmanykotete-a-zold-monetaris-politikai-esz-koztar-elso-everol.pdf>, 2024. december 5.

megváltoztatni az embereknek a hozzáállását ehhez a kérdéskörhöz kapcsolódóan, és akkor lehetnek majd igazán nagy változások.

Egy dolog biztos: a pénzügyi rendszer és a tőkepiac megreformálása elengedhetetlen a siker érdekében. Jelenleg Magyarországon az a jelenség van érvényben, hogy a befektetők nagy része még 0,5% hozamról sem mondana le csak azért, mert fenntarthatóbb egy másik befektetési lehetőség.⁷⁹ Ettől a tényről eltekintve azért meg kell említeni, hogy azok, akik rutinosabb befektetők és „up-to-date”-ek, azok már tudatosan olyan befektetéseket választanak, amelyek *zöldek*, hiszen ők tudják, hogy a jövő ebben van.

Véleményünk szerint mind régiós, mind világszinten tehát összességében hazánk szabályozása „up-to-date”, ugyanakkor megjegyeznénk azt is, hogy pénzügyileg jobban kellene ösztönözni a magánszemélyeket arra, hogy *zölden* fektessék be pénzüket. Az államháztartásból több forrást kellene irányítani a fenntartható projektekbe, illetve több állami támogatást kellene nyújtani azok számára, akik *ténylegesen* fenntarthatóan végeznek el *ténylegesen fontos* feladatokat.

Az ingatlanok területe kulcsfontosságú kérdéskör. Véleményünk szerint a zöld-ingatlanoknál nemcsak adókedvezményt, de illetékkedvezményt, sőt, adott esetben illetékmentességet is kellene eszközölni. Az ingatlan energetikai tanúsítványának minősítése szabja meg az illeték mértékét és ne az ingatlan értéke. Amennyiben valaki „AA++” minősítéssel rendelkező ingatlant *vásárol*, ne fizessen vagyonszerzési illetéket. Az állam be fogja szedni ezt a pénzüsszeget máshol, mégpedig szja formájában az eladótól. Az eladó vagy a bérbeadó számára is *kedvezőbb* adózási feltételeket kellene biztosítani.⁸⁰

A célja ennek az egész folyamatnak az lenne, hogy *ténylegesen* zöldberuházásokat hajtsanak végre a jövőbeli eladók vagy bérbeadók az általuk tulajdonolt ingatlanon/ingatlanokon, hiszen azáltal, hogy az ingatlanuk *zöldebb*, magasabb vételi ajánlatokra, illetve bérleti díjakra számíthatnak és ezzel egyidejűleg kedvezőbb adózás alá is esnének. Ez egy úgynevezett „win-win” szituáció lenne mindenkinek, hiszen az állam is jól járna ezzel, mert az értéknövekedés által még alacsonyabb adókulcs mellett is több bevételre tehetne szert.

Irodalomjegyzék

- [1] Anne KELLY: ESG is investment strategy. *Environmental Law Reporter* 8-2023. [https://www.eli.org/sites/default/files/files-pdf/August%202023%20Featured%20Articles%20\(ELPAR\).pdf](https://www.eli.org/sites/default/files/files-pdf/August%202023%20Featured%20Articles%20(ELPAR).pdf), 2024. november 14.

⁷⁹ Portfolio: *Hasítanak a zöld befektetések – A hozamról sem kell lemondani* (Szege György, az MBH Bank ESG és fenntarthatósági vezetője és Kovács László Viktor, az MBH Alapkezelő üzletfejlesztési és értékesítése igazgatója). <https://open.spotify.com/episode/0CxHswxs8w1oTR7nyPRn6x?si=4UzBMRa9RsK4Vr73JWu2iQ>, 2024. december 5.

⁸⁰ Természetesen ezt arra az esetre értjük, ha az eladó az ingatlan szerzésétől számított öt éven belül adja el az ingatlant.

-
- [2] ARADVÁNYI Péter – BALÁZS Flóra – LÓRÁNT Balázs: Nemzetközi fejlemények a zöld jegybanki programok és gyakorlatok terén. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében. A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank, 2022, 8–27.
- [3] BÉCSI Attila – BOGNÁR Gergely – VARGA Márton: A magyarországi zöldkötvény-ökoszisztéma és a kapcsolódó jegybanki programok. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében, A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank, 2022, 65–89.
- [4] Bernard LIETAER – Chrisian ARNSPERGER – Sally GOERNER – Stefan BRUNNHUBER: *Pénz és fenntarthatóság – A hiányzó láncszem*. Image Kft. 2017.
- [5] BETLHENDI András – PÓRA András: Lakossági zöldpénzügyek: fókuszban a kereslet, *Pénzügyi Szemle* 2021/3., 321–346.
- [6] BORKÓ Tamás – Herbert EVELY – HORVÁTH Balázs István: Egy új piaci szegmens létrejötte: A hazai zöld jelzáloglevél-piac jegybanki ösztönzése. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében, A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank, 2022, 90–102.
- [7] BOTOS Katalin – HALUSTYIK Anna – KOVÁCS Erika – PETRIK Ferenc – RUSZNÁK Tamás – TOMORI Erika: *Bankjog*. HVG-Orac Lap- és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2003.
- [8] DEÁK Viktória: MNB Zöld Program. *Polgári Szemle* 17/4–6., 2021, 104–115. <https://doi.org/10.24307/psz.2021.1208>
- [9] ELEKES Andrea: Fenntartható növekedés – fenntartható pénzügyi szolgáltatások az Európai Unióban. *Pénzügyi Szemle* 2018/3., 328–344.
- [10] HARAN C: Political economy of green finance: Analysing its effect on the development of legal framework. *Indian Journal of Integrated Research in Law* Vol. III, Issue III, <https://ijirl.com/wp-content/uploads/2023/07/POLITICAL-ECONOMY-OF-GREEN-FINANCE-ANALYSING-ITS-EFFECT-ON-THE-DEVELOPMENT-OF-LEGAL-FRAMEWORK.pdf>, 1–10.
- [11] HORVÁTH Áron – KISS HUBERT János – MCLEAN Aliz: Hat-e a lakóingatlanok árára az energiahatékonyság? *Közgazdasági Szemle* 2013. szeptember, 1025–1042.
- [12] JACSÓ Judit: Compliance menedzsment szerepe és jelentősége a vállalatokon belül *Miskolci Jogi Szemle* 2020, 4. különszám, 72–82.
- [13] Javier EL-HAGE: Are mandatory ESG disclosures the solution to misleading ESG ratings? *Fordham Journal of Corporate & Financial Law* 2021,

- <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1499&context=jcfl>, 359–390.
- [14] KOLOZSI Pál Péter – LADÁNYI Sándor – STRAUBINGER András: Módszertani kihívások és jegybanki gyakorlat. *Hitelintézeti Szemle* 2021/1., <https://hitelintezetiszemle.mnb.hu/letoltes/hsz-21-1-je1-kolozsi-ladanyi-straubinger.pdf>, 2024. november 14., 113–140.
- [15] KOMLÓSSY Laura – WINKLER Sándor: A zöld lakáshitel-piac ösztönzése: az NHP Zöld Otthon Program. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében, A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank, 2022, 133–144.
- [16] LÓRÁNT Balázs – SZABADKAI Dániel: A zöldkötvény standardok, mint a fenntartható finanszírozás alapjai. In: *Monetáris politika a fenntarthatóság jegyében, A Magyar Nemzeti Bank tanulmánykötete a zöld monetáris politikai eszköztár első évéről*. Magyar Nemzeti Bank, 2022, 28–64.
- [17] MATOLCSY György: A versenyképesség mint a fenntarthatóság meghatározó feltétele, *Pénzügyi Szemle* 2020, 65 (2. különszám), 7–24.
- [18] NAGY ZOLTÁN – SEREG PÉTER: A pénzügyi közvetítőrendszer a környezetvédelem szolgáltatásban, avagy a zöld pénzügyi megoldások. *Pro Futuro* 2022/2., 129–140. <https://doi.org/10.26521/profuturo/2022/2/12400>
- [19] NYIKOS Györgyi: *Fenntartható finanszírozás és fejlesztés*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2022. <https://doi.org/10.1556/9789634547853>
- [20] PÁNOVICS Attila: A fenntartható finanszírozás felelőssége – újabb lépések az Európai Beruházási Bank elszámoltathatósága érdekében. *EJ* 2023/4., 30–36.
- [21] PINTÉR Éva – DEUTSCH Nikolett: A fenntartható fejlődés elvei és azok érvényre jutása a banki gyakorlatban (I. rész) *Vezetéstudomány* XLII. 2011/12., 58–65.
- [22] SEBESTÉNY Géza: A jövő jegybankja zöld – Fenntarthatóság és monetáris politika Magyarországon. *Hitelintézeti Szemle* 2022. december, 222–225.
- [23] TÓTH Balázs – LIPPAI-MAKRA Edit – SZLÁDEK Dániel – KISS Gábor Dávid: Az ESG-információk hozzájárulása az európai bankok pénzügyi stabilitásához. *Pénzügyi Szemle* 2021/3., 441–461.
- [24] VALKÓ László: Fenntartható/környezetbarát fogyasztás és a magyar lakosság környezeti tudata, A Budapesti Közgazdaságtudományi és Államigazgatási Egyetem Környezettudományi Intézetének tanulmányai, 18. szám. https://unipub.lib.uni-corvinus.hu/8320/1/Bethlendi-P%C3%B3ra_21_3_M.pdf, 1–55.

III.

**BÜNYGYI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ
TANULMÁNYOK**

**AN ANALYSIS OF IRAN'S LEGISLATIVE RESPONSE
TO CHILD VICTIMIZATION IN CYBERSPACE:
A CRIMINAL POLICY PERSPECTIVE**

**IRÁN JOGALKOTÁSI VÁLASZA A GYERMEKEK KIBERTÉRBEN VALÓ
ÁLDOZATTÁ VÁLÁSÁRA: BÜNTETŐPOLITIKAI NÉZŐPONT**

MARYAM DELSHAD* – ALI NAJAFI TAVAANA** –
AMIRHASAN NIAZPOUR***

The entry into cyberspace has created risks, especially for children, who are among the most vulnerable. This article evaluates Iran's criminal policy response to child victimization in cyberspace by analyzing existing laws, their effectiveness, and the strengths and weaknesses of the criminal justice system. It also proposes solutions for improved child protection. Key aspects of reactive criminal policy include special criminalization, global jurisdiction over child cyber pornography, support for NGOs, specialized cybercrime departments, and formal protection measures for child victims. The findings aim to enhance Iran's approach to cybercrimes against children.

Keywords: *child victimization, cyberspace, criminal policy, differential criminalization, supportive penalization, cyber pornography*

Az emberi tevékenység kibertérbe való belépése kockázatokat is hordoz, különösen a gyermekek számára, akik a legsebezhetőbbek közé tartoznak. Ez a tanulmány Irán büntetőpolitikai választékát értékeli a gyermekek kibertérben való áldozattá válására, elemezve a meglévő jogszabályokat, azok hatékonyságát, valamint a büntető igazságszolgáltatási rendszer erősségeit és gyengeségeit.

* MARYAM DELSHAD
Ph.D candidate
Department of Criminal Law and Criminology
Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran. (Corresponding Author)
delshadmaryam@yahoo.com

** ALI NAJAFI TAVAANA
assistant professor
Department of Criminal Law and Criminology
Central Tehran Branch, Islamic Azad University, Tehran, Iran
ali.najafi_tavana@iauctb.ac.ir

*** AMIRHASAN NIAZPOUR
associate professor
Department of Criminal Law and Criminology
Shahid Beheshti University, Tehran, Iran
niapah@yahoo.com

Javaslatokat is megfogalmaz a gyermekvédelem javítására. A reaktív büntetőpolitika kulcselemei közé tartozik a speciális kriminalizálás, a globális joghatóság a gyermekekkel kapcsolatos kiber-pornográfia felett, a civil szervezetek támogatása, a kiberbűnözéssel foglalkozó szakosított osztályok létrehozása és a gyermekáldozatok hivatalos védelme. Az eredmények célja Irán megközelítésének javítása a gyermekek ellen elkövetett kibertéri bűncselekmények kezelésében.

Kulcsszavak: gyermekáldozattá válás, kibertér, büntetőpolitika, differenciált kriminalizálás, támogató büntetőjogi szankciók, kiberpornográfia

Introduction

With the expansion of cyberspace and increased access of children to the internet, the risks of child victimization in this space have significantly increased. Cyberspace, despite offering numerous educational and recreational opportunities, also provides a platform for various crimes against children, including sexual abuse, financial exploitation, and psychological harm. Therefore, the criminal policies of different countries, including Iran, require an effective and proportionate response to these threats.

Child victimization in cyberspace occurs when a child, while engaging in activities in this virtual environment, becomes a target for abusers. In other words, it refers to the physical and psychological harm caused to children through the use of electronic devices and participation in social networks, where they establish communication and interact with potential abusers. This harm is distinct from that which can occur to any individual, including children, due to the improper use of electronic devices.

Given the increasing number of children present in cyberspace, the likelihood of their victimization also rises. Therefore, criminal policy intervention to address the dangers in cyberspace has become more crucial, and the criminal justice system must provide special protection for victimized children.¹

Through victimology and doctrinal legal research, recent Iranian domestic studies have increasingly addressed the difficulties associated with child victimization in cyberspace.² They have emphasized the need for specialized protection methods and helped build the conceptual framework for cybercrime.³ They also urge for more legislative clarity, judicial specialty and support systems for child victims, and they mainly concentrate on the constraints and structure of Iran's legal system, notably its

¹ HAJIDEHABADI, Ahmad, SALIMI, Ehsan.: Principles of Criminalization in Cyberspace (A Critical Approach to the Computer Crime Act). *Majlis and Rahbord* No. 80, 2015, 79.

² NADERI, Hamaseh: The Cyberspace Harms for Children. *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law* Vol. 1, No. 2, 2024, 62–63.
<https://doi.org/10.63053/ijrel.12>

³ ROUHANI MOGHA, Mohammad, MOUSAVI, Seyed Javad, AGHAEI BAJESTANI, Mohammad: The process of child victimization in cyberspace with emphasis on economic factors. *Strategic Studies of Jurisprudence and Law* Vol. 3, No. 4, 2022, pp. 37–53.
<https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26767163.1400.3.4.3.8>

reactive criminal policy.⁴ Academic literature from several jurisdictions provides a deeper understanding of how different criminal systems address child victimization in cyberspace. In the European Union, a framework developed under the EU Kids Online project emphasizes evidence-based digital policy that balances children's rights to protection and participation.⁵ In the United Kingdom, studies have analyzed grooming processes in online child sexual exploitation cases, offering practical legal and psychological insights for prevention.⁶ From an Islamic perspective, Malaysia has implemented a Sharia-sensitive criminal policy that addresses online sexual offenses through the Communications and Multimedia Act and Child Act 2001. Research highlights the integration of moral education with legal enforcement as a preventive strategy.⁷ These examples reveal the diversity of legal responses and offer comparative perspectives relevant to Iran's evolving criminal policy framework.

Considering the issues mentioned above, a question arises: What criminal policy does Iran have regarding child victimization in cyberspace? This study aims to answer this question by examining the reactive measures (after the crime) in Iranian criminal law concerning child victims in cyberspace and evaluating Iran's criminal policy toward child victimization in cyberspace.

1. Substantive Reactive Criminal Policy

The typology of special protection for victims is based on two criteria: the victim's vulnerability and the criminal behavior that causes victimization.⁸ The typology of child victimization protection is determined based on their level of vulnerability to crime through two forms of criminal support: substantive and procedural. In terms of substantive criminal support, reactive prevention through criminal protection for victimized children involves criminalizing harmful behaviors and implementing differential penalization, which has a preventive aspect based on Jeremy Bentham's

⁴ EHSSANPOUR, Seyed Reza, GHADAMI AZIZABAD, Mosayeb: The Components of the Optimal Preventive Criminal Policy Toward Sexual Victimization of Children in Cyberspace. *The Quarterly Journal of Judicial Law Views* Vol. 29, No. 105, 2024, 5–8. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22520007.1403.29.105.1.8>

⁵ LIVINGSTONE, Sonia, ÓLAFSSON, Kjartan, POTHONG, Krittiya: Digital play on children's terms: A child rights approach to designing digital experiences. *New Media & Society* Vol. 27, No. 3, 2025, 1470. <https://doi.org/10.1177/14614448231196579>

⁶ WHITTLE, Helen, HAMILTON-GIACHRITSIS, Catherine, BEECH, Anthony: A review of online grooming: Characteristics and methods. *Aggression and Violent Behavior* Vol. 18, No. 1, 2013, 62–63, 70. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.09.003>

⁷ ISLAM, Md Zahidu, ZULHUDA, Sonny, MOHD BADROL AFANDI, Nor Hafizah, SHAFY, Mohamed Affan: Ensuring safe cyberspace for children: An analysis of the legal implications of social media usage in Malaysia and Singapore. *IIUMLJ* Vol. 28, 2020, 395. [http://dx.doi.org/10.31436/iiumlj.v28i\(S1\).591](http://dx.doi.org/10.31436/iiumlj.v28i(S1).591)

⁸ RAHIMI, Hamid: Victim-centered typology of child and adolescent protection in Iranian criminal law. *Criminal Justice Newsletter; Criminal Law and Criminology Group, Faculty of Law, Shahid Beheshti University* No. 4, 2019, 32.

“criminal calculus” theory. This exemplifies the interaction between victimology, criminal policy, and criminal law.⁹

1.1. Differential Criminalization

Differentiation in criminal policy reflects the increasing complexity and diversity of human societies in terms of science, culture and economy, which, in turn, leads to a variety of crimes, offenders, pre-criminal situations, targets, and crime victims. If the primary mission of criminal policy is to produce and guarantee social and political security, this security must be defined across various domains. In addition to life and property, which are historically valued in criminal law, other areas such as the environment, human dignity, cyber values, and ethical life values also require protection and security. Thus, the differentiation of criminal legislation generally occurs within three main criteria: a) typology of crimes, b) typology of offenders, and c) typology of victims.¹⁰

Criminalization in cyberspace must be conducted in a way that is, first, free from bias or extreme ideology while respecting cultural norms, and second, focused on criminalizing the most harmful behaviors—not all behaviors. This is important because ideological differences between countries result in variations in the criminalization of sexual offenses, which can complicate the prosecution of crimes committed against Iranian child victims. The absence of the principle of dual criminality and the lack of extradition agreements make it difficult to apprehend perpetrators. Additionally, expanding treaties on the extradition of criminals can create a deterrent effect for nationals of the countries involved, discouraging them from committing sexual offenses against Iranian children in cyberspace. The impact of extradition on preventing sexual offenses in cyberspace is addressed in Article 20 of the Budapest Convention on Cybercrime, 2001.

What distinguishes the approach to criminalization in protecting children is the use of traditional criminal law mechanisms in a manner that differs from their application in protecting adults. Accordingly, lawmakers have adapted criminalization mechanisms to align with the unique circumstances of this vulnerable group, leading to the development of a “differentiated criminal policy” in this area.¹¹

Criminalization and punishment of offenders—as the oldest approach to addressing social deviance in criminal policies—entail both general deterrence (discouraging potential offenders) and specific deterrence (preventing recidivism). This remains applicable to crimes committed in cyberspace and is a common component of global criminal policies. It is evident that criminalization in

⁹ KERAMATI MOAZ, Hadi: *Victimology of children in virtual networks*. 1st ed. Tehran, Dadgostar Publications, 2020, 102–103.

¹⁰ LAZERGES, Christian: *Introduction to criminal policy*. (A. H. Najafi Abrand Abadi, Trans.) 8th ed. Tehran, Mizan Legal Foundation, 2020, 64.

¹¹ ZEYNALI, Amirhamzeh: *Globalization of criminal law (In the realm of protecting children against victimization)*. 1st ed. Tehran, Mizan Legal Foundation, 2015, 404–405.

cyberspace differs significantly from conventional criminalization due to factors such as differing sexual behaviors in this environment and their divergence from traditional sexual crimes. The 1999 Vienna Conference on Combating Child Pornography on the Internet emphasized a “zero tolerance” policy and global cooperation in criminalizing child pornography.¹²

Criminalization in cyberspace must therefore be implemented in a way that, first, avoids ideological extremism while respecting national cultural norms, and second, targets only the most severe behaviors. These differences in ideology among countries impact how sexual offenses are defined, making it harder to prosecute offenders when principles like dual criminality or extradition treaties are absent. Expanding international treaties can deter foreign nationals from committing offenses against Iranian children. Article 20 of the 2001 Budapest Convention highlights the importance of extradition in curbing cyber sexual offenses.

Iran's legislative criminal policy addresses the criminalization of prohibited acts and behaviors in cyberspace through various laws, each reflecting a specific criminal policy. Notable examples include the Electronic Commerce Law (2003), the Law on Punishing Individuals Engaged in Unauthorized Audiovisual Activities (2007), and the Computer Crimes Law (2009).

1.1.1. The Computer Crimes Law

Legislation in Iran, like in many other countries, was initially shaped by a sense of necessity. Authorities, upon confronting cyberspace, realized the urgent need for specific laws. As a result, the process of legislating in this field began. However, existing mechanisms have proven insufficient to meet the evolving demands of cyberspace. Therefore, updating the law is essential, and in this regard, adopting successful global models is inevitable.¹³

The Computer Crimes Law addresses various offenses, including unauthorized access and eavesdropping, cyber forgery, computer fraud, cyber espionage, data destruction and disruption, computer theft, crimes against public morals, and more. In these cases, the intention and malicious motive of the offender receive special attention. However, for certain offenses—such as those in Article 733 (Article 5 of the Computer Crimes Law), Article 769 (Article 21), and Article 751 (Article 23) regarding government officials responsible for protecting confidential data—the law holds them liable and punishable if, due to negligence, they allow unauthorized access to data or systems. Likewise, service providers who fail to filter and monitor criminal content, thereby facilitating access to illegal material, are also considered culpable. This aspect of the law demonstrates a focus on maintaining public order and preventing

¹² https://ebrary.net/57625/law/international_conference_combating_child_pornography_inter_net, 20th March 2025.

¹³ MOHSENI, Farid: *Criminological theories*. 1st ed. Tehran, Judiciary Press and Publications Center, 2018, 251.

harm to society, while also protecting internet users from victimization—a strength of the legislation.¹⁴

On the other hand, “child pornography” was originally included in the draft of the Computer Crimes Law in alignment with the Cybercrime Convention. However, in the final version, the Iranian legislature, diverging from the original intent and global standards, adopted a broader and more absolute approach to cyber pornography. Article 14 of the Computer Crimes Law (Article 742 of the Islamic Penal Code), under the section “Crimes against Public Morality”, states:

“Anyone who publishes, distributes, or trades obscene content via computer systems, telecommunications, or data carriers, or produces, stores, or keeps such content for the purpose of trade or corruption, shall be punished by imprisonment for a period of 91 days to 2 years, or a fine ranging from 5 million (5,000,000) rials to 40 million (40,000,000) rials, or both.”

1.1.2. The Law on the Protection of Children and Adolescents

In the latest legislative developments within Iran’s legal system, the legislator, in Clause 9 of Article 10 of the Law on the Protection of Children and Adolescents (passed on 20. 05. 2020), states:

“Establishing contact with a child or adolescent in cyberspace for the purpose of any sexual abuse or illicit sexual contact will be punishable by one of the punishments of degree six of the Islamic Penal Code.”

Additionally, among the legislative measures aimed at addressing child victimization in cyberspace, Clause 8 of Article 10 criminalizes the import, export, and uploading of obscene or vulgar content involving children and adolescents.

Although Article 31 of the Law on the Protection of Children and Adolescents classifies all crimes under this law as public offenses, it would have been more appropriate to address separately the threats posed to children or adolescents in cyberspace due to their widespread consequences. This would enable stricter penalties and prevent such cases from being treated as “complaint-based crimes” under Article 669 of the Islamic Penal Code (Tazirat).

Negligence and carelessness by individuals mentioned in Clause A of Article 1 of the Law on the Protection of Children and Adolescents, who are responsible for monitoring or supervising children or adolescents, can be realized within cyberspace.¹⁵ Their negligence in allowing children or adolescents to watch inappropriate images or videos online could lead to undesirable psychological and

¹⁴ KERAMATI MOAZ, Hadi, ZAND RAD MAJID, P.: Iran’s criminal policy regarding victimization of women and children in cyberspace. *Andisheh Vakil* 3rd Year, (6), 2024, 99. <https://doi.org/10.22034/jccj.2024.462904.1581>

¹⁵ Paragraph (p) of Article 1 of the Law on the Protection of Children and Adolescents states: “Neglect and carelessness: Failure to fulfill duties such as providing the basic and essential needs of the child or adolescent or obligations related to guardianship, custody, tutelage, oversight, or care of them by parents, guardians, legal custodians, or any individual responsible for such duties.”

social consequences, such as increased violent behaviors, indifference to the pain and suffering of others, and inability to distinguish between real life and virtual triggers. Parental supervision of their children in cyberspace, just as in traditional spaces, is a legal and religious duty and can be considered as part of Clause A of Article 3 of the Law on the Protection of Children and Adolescents.¹⁶

Sometimes, children and adolescents may be exploited in cyberspace, leading to online victimization.¹⁷ For example, using children for advertisements or Instagram pages by others is considered a form of exploitation. Additionally, images of children or adolescents may be published on social media, where they are coerced into engaging in inappropriate behaviors, which, when shared, result in significant psychological and social harm. These harms can include isolation, feelings of shame, ridicule, dropping out of school, and more. This is also true for teachers who may take pictures of their students and publish them on cyberspace. In these cases, the legislator has proposed protective measures in Clause G of Article 3, Clause A of Article 6, and Article 32.¹⁸ However, it would be better if the legislator provided specific guidelines in the Law on the Protection of Children and Adolescents regarding the publication of children and adolescents' images by individuals mentioned in Clause A of Article 1 of the law and teachers.

¹⁶ Article 3 of the Law on the Protection of Children and Adolescents provides: "The following cases, if they place the child or adolescent at risk of victimization or cause harm to their physical, mental, social, moral, security, or educational well-being, are considered hazardous situations warranting intervention and legal protection for the child and adolescent: Paragraph (a): Lack of guardianship over the child or adolescent or neglect and carelessness in fulfilling legal and religious duties towards them by any person obligated to do so..."

¹⁷ Paragraph (t) of Article 1 of the Law on the Protection of Children and Adolescents provides: "Abuse: Any intentional act or omission that places the physical, mental, moral, or social health of a child or adolescent at risk, including actions such as beating, imprisonment, sexual exploitation, insult, or threat against the child or adolescent, provided it constitutes an aggressive violation, or subjecting them to harsh and abnormal conditions, or withholding necessary assistance."

¹⁸ Paragraph (zh) of Article 3 of the same law states: "Abuse of or exploitation of the child or adolescent." Paragraph (a) of Article 6 of the Law on the Protection of Children and Adolescents mandates: "The State Welfare Organization is obligated to identify, admit, support, shelter, and empower children and adolescents covered under this law by employing social workers through social service emergency measures, in cooperation with municipalities, village councils, and law enforcement, and report such cases to competent authorities." Article 32 of the aforementioned law states: "Social workers of the Welfare Organization, after becoming aware of hazardous situations as defined in Article 3 of this law, shall undertake investigations and appropriate actions as follows: (a) Summon parents, guardians, legal custodians, or other related individuals to the child or adolescent, and if necessary, summon the child or adolescent alongside them. (b) Visit the residence, workplace, school, or other relevant locations of the child or adolescent, accompanied by judicial officers if needed."

Furthermore, individuals may influence the mental and emotional well-being of children and adolescents in cyberspace, potentially causing them to run away from home or school. The legislator has addressed this issue by enacting Article 8 of the Law on Protection to safeguard children and adolescents from such harm.¹⁹

1.2. Supportive Criminalization

Today, in light of criminological findings—and especially the relatively new field of victimology—it is well established that children, due to their specific physical, psychological, and social conditions, are more vulnerable to criminal offenses than others. Therefore, increasing penalties for offenders who target such vulnerable victims is an important and effective tool available to criminal policymakers. In view of this criminological reality, one of the mechanisms of criminal support for protecting children from victimization is the imposition of harsher penalties. Criminal legislators, through differential criminal policy, have considered the status of the child victim as an aggravating factor, increasing the punishment for offenders whose victims are children. This policy has often been pursued in crimes against the physical and psychological integrity of children.²⁰

Another significant mechanism in substantive criminal law to combat child and adolescent victimization is “supportive criminalization”—or, in other words, “predicting aggravating circumstances for penalties”. The importance of this approach to protecting vulnerable individuals, as well as its connection to the “economic theory of crime” (or the “reward and punishment theory” of Gary Becker) and Bentham’s “penal calculation” theory, becomes clearer in the context of supportive criminalization. This concept does not only involve increasing the type and amount of punishment; rather, its scope is much broader. In addition to enhancing punishment severity, it includes other enforcement measures alongside the primary punishment.²¹

1.2.1. The Law on Punishment of Audiovisual Offenders

One group that is particularly vulnerable to victimization in the online environment is children, especially when exploited in pornography. In this regard, the Iranian

¹⁹ Article 8 of the Law on the Protection of Children and Adolescents stipulates: “Anyone who, through threats, encouragement, or persuasion, causes a child or adolescent to run away from home or school, drop out of school, deceives them for such purposes, or facilitates or provides the means for these acts, shall, if the child or adolescent runs away or drops out of school, be sentenced to one or more punishments under Grade 6 of the Islamic Penal Code. If no such runaway or dropout occurs, the individual will receive a warning from the Special Police for Children and Adolescents for the first offense and will face the aforementioned punishment in case of repetition.”

²⁰ ZEYNALI, Amirhamzeh: *Globalization of criminal law (In the realm of protecting children against victimization)*. 1st ed. Tehran, Mizan Legal Foundation, 2015, 342.

²¹ KERAMATI MOEZ, Hadi, MIRKHALILI, Seyedmahmood: Iran’s Legislative Criminal Policy Approach and International Documents to Support Vulnerable Children on Social Media. *Police International Studies* 11 (41), 2020, p. 116. SID. <https://sid.ir/paper/392158/en>.

legislator, in the Law on Punishing Individuals Engaged in Unauthorized Audiovisual Activities (passed in 2007), stated in Note 3 of Article 3: “*The use of minors to store, display, offer, sell, or duplicate unauthorized tapes and CDs under this law shall result in the maximum penalties prescribed for the offender.*”

At first glance, it may seem that the legislator intends to offer special criminal protection to children in the case of pornography. However, this is not the case, as the legislator refers to unauthorized works rather than obscene or vulgar audiovisual content. Therefore, the legislator is addressing relatively minor offenses in Articles 1 and 2 of this law, which are typically related to copyright violations.²²

1.2.2. The Computer Crimes Law

This law introduced two major changes to Iran's legal system. First, it led to the formation of the country's first specialized judicial force, the Cyber Police, to address issues in cyberspace. Second, it established specialized cybercrime courts and prosecutor offices, which contributed to the development of the legal system. The process of investigating, identifying, and proving computer crimes is now handled through specialized procedures, with official authorities capable of addressing such matters.²³

Chapter Four of this law, titled “Crimes against Public Morality”, addresses some aspects relevant to our discussion, including Article 14 on the publication, distribution, or trafficking of obscene content.²⁴

In Article 15, it is stated that anyone who engages in the following acts through computer systems, telecommunications, or data carriers will be punished as follows:

a) If they induce, encourage, threaten, or deceive individuals to access obscene content, facilitate access to such content, or teach methods for obtaining it, they will be sentenced to imprisonment for a period of 91 days to one year, or a fine ranging from five million (5,000,000) rials to twenty million (20,000,000) rials, or both. If these acts relate to vulgar content, the punishment is a fine ranging from two million (2,000,000) rials to five million (5,000,000) rials.

²² KERAMATI MOEZ, Hadi, MIRKHALILI, Seyedmahmood: Iran's Legislative Criminal Policy Approach and International Documents to Support Vulnerable Children on Social Media. *Police International Studies* 11 (41), 2020, 121. SID. <https://sid.ir/paper/392158/en>.

²³ NOORZAD, Mojtaba: *Economic crimes in Iranian criminal law*. 1st ed. Tehran, Jangal Publications, 2010, 152–153.

²⁴ Article 14: Anyone who, using computer systems, telecommunications systems, or data carriers, publishes, distributes, or trades obscene content, or produces, stores, or keeps it with the intent of trading or corruption, shall be sentenced to imprisonment for a period of ninety-one days to two years or a fine ranging from five million (5,000,000) rials to forty million (40,000,000) rials, or both punishments.

Note 1: The commission of the above actions regarding obscene content shall result in a conviction to at least one of the aforementioned punishments. Obscene content and materials refer to works that include offensive and immoral scenes and depictions. Note 2: If obscene content is sent to fewer than ten people, the offender shall be sentenced to a fine ranging from one million (1,000,000) rials to five million (5,000,000) rials.

b) If they incite or encourage individuals to commit crimes against public morals, use drugs or narcotics, engage in suicide, sexual deviations, or violent behavior—or if they deceive or facilitate individuals in committing such acts—they will be sentenced to imprisonment for a period of 91 days to one year, or a fine ranging from five million (5,000,000) rials to twenty million (20,000,000) rials, or both.

Note: The provisions of this article and Article 14 do not apply to content prepared, produced, stored, provided, distributed, or traded for scientific purposes or any other rational benefit.

1.2.3. Law on the Protection of Children and Adolescents

Sometimes, children and adolescents may be exploited in cyberspace.²⁵ For instance, using children for advertisements on Instagram or other platforms is a form of exploitation. Additionally, there may be instances where images of a child or adolescent are published on a social network, depicting them engaging in unconventional behaviors against their will, which can cause significant psychological and social harm. Such harm can manifest as feelings of isolation, shame, mockery by others, dropping out of school, and more. This situation applies to teachers who take pictures of their students and share them on social media platforms. In such cases, the legislator has provided supportive measures in Article 3, Clause J, Article 6, and Article 32 to mitigate harm.²⁶ Although, it would be preferable if the legislator included guidelines for the publication of images of children and adolescents by the parties mentioned in Article 1, Clause A of the law and teachers.

Furthermore, individuals may influence the minds of children through encouragement and inducement in cyberspace, leading to a runaway child or adolescent from

²⁵ Section (T), Article 1 of the Child and Adolescent Protection Law states: “Misconduct: Any act or omission that puts the physical, psychological, moral, or social health of the child or adolescent at risk, including acts such as assault, imprisonment, sexual abuse, insult, or threats towards the child or adolescent, if the act has an element of abuse, or placing them in difficult and abnormal conditions, or failing to provide assistance to them.”

²⁶ Section Zh, Article 3 of the Child and Adolescent Protection Law states: “Misconduct towards a child or adolescent or exploitation of them.”

Paragraph A, Article 6 of the Child and Adolescent Protection Law states: “The State Welfare Organization is obligated, using social workers within the framework of emergency social services, in cooperation with municipalities or rural councils and the police, to identify, accept, support, house, and empower children and adolescents covered under this law, and to report the relevant cases to competent authorities.”

Article 32 of the same law provides: “Social workers of the Welfare Organization, upon receiving information about a hazardous situation as defined in Article 3 of this law, shall conduct investigations and take appropriate measures through the following means: a. Summoning parents, guardians, legal custodians, or other individuals associated with the child or adolescent, and if necessary, summoning the child or adolescent alongside them. b. Visiting the residence, workplace, school, or other relevant places associated with the child or adolescent, accompanied by judicial officers if required.”

home or school. In such instances, the legislator, through Article 8 of the protection law, aims to support the child or adolescent from such harm.²⁷

According to Article 19, anyone who discloses the identity or secrets of a child victim or a child in a risky situation or explains details of a crime committed by or against a child through the mass media or by distributing, duplicating, or displaying films, photos, etc., in a way that causes others to act in defiance of the law, disseminate the crime, educate others on committing the crime, or bring harm to the child, the adolescent, or their family, shall be sentenced to imprisonment under the sixth degree of the Islamic Penal Code.

Note: If the distribution, display, or filming of photos and videos is limited and intended for scientific purposes or in the best interest of the child, or if other cases are determined by the court to be excluded from this provision, they will not be subject to the application of this article.

2. Reactive Criminal Policy

In terms of formal support for victims, a branch of criminal procedural law—often referred to as “Circuit Criminal Procedure victim”—has emerged. Through its interaction with substantive criminal law, this approach identifies the special protections and rights that vulnerable victims require during legal proceedings and obliges all participants in the criminal process to observe them.²⁸

2.1. Universal Jurisdiction in Cyber Child Pornography

With the expansion of new technologies, traditional pornography, which was once manifest in physical objects, has now entered cyberspace, and its spread has accelerated dramatically. Pornographers have leveraged all advancements to produce and distribute pornography, using technologies such as lithography, photography, satellite television, various forms of video, and the internet, prompting governments to take action against the destructive impact of such content on society.²⁹ Cyber pornography or cyberchild pornography refers to behaviors that are definitively and

²⁷ Article 8 of the Child and Adolescent Protection Law states: “Anyone who, through threats, encouragement, or persuasion, causes a child or adolescent to run away from home or school or to drop out of school, or deceives them for such purposes, or facilitates or enables such acts, shall, in case of a resulting escape or dropout, be sentenced to one or more punishments under Grade 6 of the Islamic Penal Code. If the escape or dropout does not occur, the offender shall first receive a warning from the Special Juvenile Police, and in case of repetition, shall be subjected to the aforementioned punishments.”

²⁸ ABADI, Abbasmansour, MOEZ, Hadi: Principles and Alternative Effects of Juvenile Criminal Proceedings. *J. Islamic L. Resch.* 22, 2021, 121.

²⁹ JAVAHERI, Gholamreza, ESMAEELI, Mahdi, HAJITABAR FIRUZ JAYI, H.: Cyber Pornography: from Theoretical Viewpoint to Models of Criminal Action. *Journal of Criminal Law Research* 8 (30), 2020, 191.
<https://doi.org/10.22054/jclr.2020.42595.1923>.

conditionally blameworthy, intended for commercial purposes or to corrupt, and carried out through computer or telecommunications systems.³⁰

Iran joined the 1989 Convention on the Rights of the Child in 1993 with a reservation and later acceded to its Optional Protocol. Article 2(b) of the 2007 Law on Iran's Accession to the Optional Protocol defines child pornography as any depiction of a child engaged in explicit sexual activities, or any portrayal of a child's sexual organs for primarily sexual purposes.

Additionally, Article 1(d) of the 2019 Law on the Protection of Children and Adolescents defines child pornography as works showing the sexual attractiveness of a child, including nudity and sexual acts. Articles 10 and 11 of this law impose fifth-degree imprisonment for exploiting children in pornography or coercing them to participate. If trafficking is involved, the penalty increases to fourth-degree imprisonment.

According to section (t) of Article 664 of the Code of Criminal Procedure, in cases of "cybercrimes involving the exploitation of persons under eighteen, whether the victim or perpetrator is Iranian or non-Iranian and the perpetrator is found in Iran", Iranian courts have jurisdiction. In fact, the legislator has placed cybercrimes involving the exploitation of persons under eighteen within the scope of universal jurisdiction³¹, allowing the prosecution and punishment of the perpetrator even if they are not Iranian or the crime was committed outside the country, but the perpetrator is found in Iran.³²

This provision is an example of universal jurisdiction, whereby, regardless of the specific person or country against whom the crime was committed, all countries have jurisdiction over the crime. So far, in cyberspace, only certain crimes, such as child pornography, have been categorized as international crimes subject to universal jurisdiction. Therefore, it appears that other cybercrimes, such as unauthorized access (hacking), virus spreading, and electronic money laundering, while recognized as international crimes by many countries, are not covered by this jurisdiction. The legislator has specifically mentioned crimes related to child pornography and its associated activities in this provision. It also seems that, based on international documents in this field, the term "exploitation of persons under eighteen" refers to "sexual exploitation" and its derivatives.³³ Although this

³⁰ GHAFARI CHERATI, Saleh, HADI TABAR, Esmail, QUDSI, Seyed. Ebrahim: Computerized pornography: From causality to prevention. *Quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies* (15), 2018, 108. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23225637.1397.7.2.5.6>.

³¹ At the national regulatory level, Article 9 of the Islamic Penal Code (2013) states: "A perpetrator who, under a specific law or international treaties and regulations, is subject to prosecution for crimes in any country shall, if found in Iran, be prosecuted and punished in accordance with the penal laws of the Islamic Republic of Iran."

³² NOURIAN, Alireza: *Criminal procedure of cyber and telecommunication crimes*. 1st ed. Tehran, Mizan Legal Foundation, 2017, 83.

³³ KHALEQI, Ali: *Notes on criminal procedure law*. 5th ed. Tehran, Shahre Danesh Legal Studies and Research Institute, 2015, 55.

provision is very broad, it can be deterrent and holds significance of international criminal policy.

In any case, defining the legal conditions for the application of universal jurisdiction will lead to the proper interpretation and application of this jurisdiction by legislators and judicial authorities, including those of the Islamic Republic of Iran, in relation to Article 9 of the Islamic Penal Code and Article 664(t) of the Code of Criminal Procedure regarding child pornography. It is suggested that the legislator include a specific provision in the bill of penal sanctions, currently under review, to address child pornography in the chapter on crimes against public morals and decency. Until then, an immediate action could be for the legislator to amend the 2019 Law on the Protection of Children and Adolescents to include provisions on universal jurisdiction, particularly in cases where the material element of child pornography occurred outside of Iran or where the victim or perpetrator is non-Iranian.

2.2. Establishment of Specialized Prosecution Units for Cybercrime Cases

Considering the unique characteristics and distinctions of crimes in virtual networks, it becomes understandable that a differentiated approach to such crimes, as compared to those committed in the real world, is needed. A brief examination of the features of cybercrimes leads to the realization that crime commission models in this space significantly differ from traditional crime models.³⁴

Specializing in prosecution units and courts and training judges as experts in this field can be a turning point in supporting victims of cybercrimes by ensuring proper access to competent courts. In this regard, the Cybercrime Police or the FATA (Cyber Information Exchange Police), which operates in this specialized field, can be considered a positive development in victim support.³⁵

The emergence of specialized judicial bodies will transform the judicial system and introduce new issues for the judiciary. Article 30 of the Cybercrimes Law and its note obligates the judiciary to establish specialized prosecution units, public and revolutionary courts, military courts, and appellate courts, with judges who have adequate knowledge of computer-related issues, to handle cybercrimes. Article 666 of the Armed Forces Procedural Law and Electronic Judiciary also reiterates this obligation for the judiciary.³⁶

³⁴ JAVAN JAFFARI, Abdolreza: Cyber Crime and Criminal Law Approach to the Differential (Looking at the Part Computer Crime Law Islamic). *Monetary & Financial Economics* 17 (34), 2011, p. 175. <https://doi.org/10.22067/pm.v17i34.27358>.

³⁵ POURGHAHRAMANI, Babak: Comparative Study of Strategies to Protect Victims of Computer Crimes in the Criminal Law of Iran and International Documents with Emphasis on the Budapest Convention. *Criminal Law Research* 8 (1), 2017, 31. <https://doi.org/10.22124/jol.2017.2286>.

³⁶ KERAMATI MOEZ, Hadi, MIRKHALILI, Seyedmahmood: Iran's Legislative Criminal Policy Approach and International Documents to Support Vulnerable Children on Social Media. *Police International Studies* 11 (41), 2020, 115. SID. <https://sid.ir/paper/392158/en>.

Therefore, judges in these courts must, in addition to their legal and judicial expertise, be familiar with cyber law and virtual space regulations. It seems that judges should not only have legal qualifications but also education in computer science and virtual space, or alternatively, they should have participated in in-service training programs to acquire this knowledge.

Given the importance of judicial support for child victims in cyberspace, one of the supportive measures for children and deterrents against cybercrime targeting children could be to assign a specific judge for cybercrimes involving children. Specializing in cyber-related issues and having sufficient knowledge about children and their victimization can both bring justice closer to the decisions made and ensure better management of child victimization to minimize harm. Additionally, it can allow for actions that provide a stronger deterrent effect against the perpetrator.

2.3. Formal Protection of Child Victims in Terms of Jurisdiction

Regarding the jurisdiction of lawmakers, in some cases, the status of the victim has led Iranian courts to be deemed competent for handling cases. According to paragraph (p) of Article 664 of the Code of Criminal Procedure: “If a crime is committed by an Iranian or a foreigner outside Iran against computer systems and telecommunications systems or websites used or controlled by the three branches of government or leadership institutions or official government representations or any organization or institution providing public services, or against websites with top-level domains related to Iran, the case falls under Iranian jurisdiction.”

It seems that this clause, which some interpret as supportive or “real” jurisdiction, aims to provide formal protection for victims of cybercrimes. The foundation for this right is discussed in Articles 4 and 5 of the Cybercrime Convention, though the convention makes no reference to the right of countries to apply this form of extraterritorial jurisdiction, which is worth considering.³⁷

2.4. Presence of Parents in Court Sessions

According to Article 38 of the 1399 Law on the Protection of Children and Adolescents, parents, guardians, legal representatives, and the child's attorney, along with a social worker, have the right to attend court sessions and provide consultative opinions and supportive suggestions for the child and adolescent.

According to the note of this article, the court may, in addition to the provisions of Article 66 of the Criminal Procedure Code, invite representatives from NGOs authorized to work in the field of child and adolescent rights to attend the session.

Therefore, in cases where children and adolescents are victims in cyberspace and a case is filed and pursued, the child's parents have the right to attend court sessions and provide consultative opinions, as per the Criminal Procedure Code and Article 38 of the 1399 Law on the Protection of Children and Adolescents. This is in line

³⁷ Jalali FARAHANI, A.: *Introduction to the criminal procedure of cybercrimes*. 1st ed. Tehran, Khorsandi Publications, 2010, 285.

with the differential criminal policy for crimes against children, especially in cases where such crimes occur in cyberspace and might lead to a reputational crisis for the child, making the presence of the parents in the court session essential.

2.5. Case Studies of Practical Challenges

To better understand the practical application of Iran's legislative framework, it is helpful to examine representative case studies that reflect common patterns of child victimization in cyberspace.

- **Case Study 1: Online Coercion via Messaging Platforms**

In 2022, a 13-year-old girl from Shiraz began communicating with a man through a popular encrypted messaging app. Over several weeks, the man, pretending to be a teenager, manipulated her into sharing personal photos. When she attempted to end the conversation, he threatened to release the images unless she continued. The girl eventually confided in a school counselor, and her family filed a complaint.

While Iranian law criminalizes such exploitation under the 2019 Law on the Protection of Children and Adolescents, the investigation faced procedural delays due to jurisdictional ambiguities and insufficient digital forensic expertise at the provincial level. Although a specialized cybercrime unit existed, the lack of prompt coordination with the local judiciary hindered swift action. This case highlights a growing gap between the scope of legal protection and the effectiveness of its enforcement, particularly in areas outside major urban centers.

- **Case Study 2: Exploitation Through Social Media Content**

A widely followed Instagram page in Iran featured a six-year-old boy reviewing children's toys and food products. Behind the scenes, the child was reportedly pressured into recording hours of video content and denied privacy, rest, and educational time. The page generated substantial commercial income, managed entirely by the parents. Following growing public criticism, legal attention was drawn to the situation.

Clause 3(A) of the Law on the Protection of Children and Adolescents prohibits the exploitation of minors for personal or commercial gain, including in media. However, due to the lack of a clear legal definition for "digital exploitation", authorities were unable to pursue formal action. This case underscores the challenge of applying existing child protection laws to non-traditional but harmful digital behaviors, especially those perceived as "entertainment" or "parenting choices" in a rapidly evolving cyberspace.

2.6. Implementation Challenges and Comparative Reflections

Despite numerous legal reforms and the formation of cybercrime units with specialized functions, Iran's laws dealing with child victimization in cyberspace remain patchy and reactive in their implementation. On paper, the legislative provisions give protection. Some of these laws are the 2019 Law on the Protection of Children and Adolescents and the Computer Crimes Law. Yet in reality, enforcement is widely absent. Among other things, Article 30 of the Cybercrime Law

has required the establishment of certain courts, but the lack of specialized training among local prosecutors and judges means they generally do not work, while most of these courts continue to be inoperative or under-resourced outside of some major urban areas.

Justice is further denied to victims by procedural complexity, social stigma, and under-resourced support services. Families may be reluctant to pursue reporting due to reputational risks, issues of confidentiality, or an absence of trauma-informed procedures in police stations and courts. Also, Iranian criminal policy is very much punishment-oriented, and preventive tools are lacking-development or emphasis, including digital education, public reporting frameworks, and civil society engagement. A comparative overview of other Islamic countries highlights both shared principles and significant policy differences. Malaysian law incorporates a set of Islamic principles with modern criminal regulation. The Child Act 2001 criminalizes sexual abuse and exploitation online; the Communications and Multimedia Act 1998 holds platforms accountable for such concerns. Prevention-oriented approaches are emphasized, which include digital education in schools and human-centered hotlines for reporting abuse. In contrast to Iran, where formal complaints have to follow the judicial path, which provides little to no guarantee of anonymity or psychological support, these reporting mechanisms are considered to be child-friendly and technologically accessible.³⁸

Indonesia combines Islamic cultural values with broader child rights frameworks. Its Electronic Information and Transactions Law (ITE) criminalizes child pornography and grooming, and its implementation involves awareness campaigns throughout the country. Indonesia cooperates with UNICEF and NGOs in the training of the police and school personnel, an area that still lacks in Iran with regard to coordinated, nationwide preventive infrastructures.³⁹

Saudi Arabia, on the other hand, adopts a heavily punitive, Sharia-based approach. The Anti-Cybercrime Law strictly criminalizes online child exploitation with harsh penalties, but its system lacks comprehensive preventive or rehabilitative frameworks. Iran's system is similarly punitive, but unlike Saudi Arabia, Iran incorporates some statutory victim protection provisions. However, both countries face criticism for limited transparency and minimal involvement of civil society in child protection.⁴⁰

³⁸ ISLAM, Md Zahidul, ZULHUDA, Sonny, MOHD BADROL AFANDI, Nor Hafizah, SHAFY, Mohamed Affan: Ensuring safe cyberspace for children: An analysis of the legal implications of social media usage in Malaysia and Singapore. *IIUMLJ* Vol. 28, 2020, 395. [http://dx.doi.org/10.31436/iiumlj.v28i\(S1\).591](http://dx.doi.org/10.31436/iiumlj.v28i(S1).591)

³⁹ SHOLIAH, Hani, NURHAYATI, Sri: Child protection in the digital age through education in the Islamic educational environment. *JIE (Journal of Islamic Education)* Vol. 9, No. 1, 2024, 210, 218. <https://doi.org/10.52615/jie.v9i1.353>

⁴⁰ MIAN, Tariq Saeed, & ALATAWI, Eman M.: Investigating how parental perceptions of cybersecurity influence children's safety in the cyber world: A case study of Saudi Arabia. *Intelligent Information Management* Vol. 15, No. 5, 2023, p. 360. <https://doi.org/10.4236/iim.2023.155017>

Turkey offers a hybrid model. Though culturally rooted in Islam, it maintains a secular legal system that closely follows European models. The Turkish Penal Code and Child Protection Law are complemented by active engagement with the Budapest Convention on Cybercrime, allowing cross-border cooperation. Turkey also supports child victims through specialized cybercrime units, trained judges, and school-based education programs.⁴¹ In contrast, Iran is not a signatory to the Budapest Convention and lacks real-time cooperation mechanisms with global tech companies or foreign law enforcement bodies.

Overall, Iran's criminal policy is still mostly reactive and punitive, with inadequate preventive instruments, poor institutional coordination, and a lack of international integration, despite legislative advancements, particularly the 2019 Child Protection Law and the Computer Crimes Law. Iran might create a more effective and balanced strategy to combat child victimization in internet by taking inspiration from Saudi Arabia's stringent deterrents, Indonesia's NGO collaborations, Malaysia's educational outreach, and Turkey's judicial expertise.

Conclusion

In the Islamic Penal Code, criminal protection of moral security is provided in several provisions, such as Article 640. The Cybercrime Law, in Article 14, criminalizes the production, transmission, distribution, or transaction of obscene and immoral data, as well as storing or retaining such data. However, Note 4 of Article 742 of this law limits "obscene content" to the display of nudity of men and women, while neglecting individuals who are intersex or gender non-conforming. The fact is that many obscene images and videos involve nudity of individuals who, based on a literal or literary interpretation of the law, are neither considered men nor women. The severity of child pornography and the taboo around exposing such individuals may actually be even more perverse, and the import of obscene data containing nudity of such individuals into the country may be considerable. The legislator has overlooked this point that humanity encompasses both men and women, which has so far been ignored in critiques by legal scholars of the Cybercrime Law, and the author of this article draws attention to this oversight.

Imposing financial penalties on cybercriminals involved in immoral activities is not very appropriate. These criminals are typically affluent and involved in the highly profitable trade of distributing and selling obscene data messages. Financial penalties lack deterrence and fail to reform or rehabilitate these criminals. They do not alter the criminal's calculation of profit and loss, especially in a crime where the only truly effective strategy for prevention and reoccurrence is the moral education of the criminal. Furthermore, the punitive approach to these dangerous criminals requires the legislator to set punishments such as exile or flogging instead of imprisonment to have a greater deterrent effect and more proportional retribution.

⁴¹ KAPLAN, Yasar: Cybercrime and Child Protection in Turkey: Challenges and Progress. *Turkish Journal of Criminology and Legal Policy* Vol. 6, No. 3, 2022, 220, 221.

Regarding the substantive aspect of criminal policy in preventing child victimization, protective criminalization must first be mentioned. Criminalization in relation to children is essential due to their vulnerability, and society's acceptance of protecting the child manifests in the formulation of differential protective policies in criminal law tailored for children.

Protective sentencing is another form of legal protection. Severe criminal sanctions are an effective mechanism for addressing crimes against children. The escalation of penalties for those who commit crimes against children is the first manifestation of this protection. The differential criminal policy to combat crimes against children necessitates imposing severe punishments aimed at both general deterrence (before the crime occurs) and specific deterrence (after the crime occurs), which will dissuade the perpetrator from committing further crimes. A denial of supportive punishment through escalation is particularly applicable when a serious crime against a child results in significant physical and emotional harm.

The criminal policy of Iranian lawmakers in the case of crimes committed against children is punitive, with an emphasis on escalating punishments. For instance, the escalation of penalties is reflected in Note 2 of Article 11 of the 2019 Child and Adolescent Protection Law, and Articles 15 and 21 of the same law.

While Iran has made commendable legislative advancements—particularly through the 2019 Child and Adolescent Protection Law and the Computer Crimes Law—the implementation of these provisions remains inconsistent and reactive. Specialized cybercrime units and courts exist largely in theory, as many local prosecutors and judges lack adequate training, and support services are sparse outside major urban areas. This enforcement gap is compounded by procedural obstacles, social stigma, and the absence of trauma-informed systems. A comparative look at other Islamic countries highlights alternative approaches: Malaysia emphasizes prevention through education and user-friendly reporting systems; Indonesia engages civil society and NGOs in awareness campaigns; Saudi Arabia takes a punitive route but shares Iran's shortfalls in prevention; and Turkey integrates European models through judicial training and international cooperation under the Budapest Convention. Iran could benefit from adopting a more balanced and proactive criminal policy—blending strict deterrents with digital education, civil engagement, and institutional coordination—to more effectively protect children in cyberspace.

The imposition of financial penalties is also a form of protection. Financial penalties, especially in relation to crimes that are financially lucrative, such as economic or sexual exploitation, play an important role in dissuading perpetrators. However, in Iranian laws, the provision of criminal financial penalties is not designed to deter offenders from committing crimes against children. Additionally, continuous legal protection is seen in the form of non-criminal sanctions such as administrative, disciplinary, and civil penalties, alongside criminal penalties. Some of these continuous penalties are specifically provided in Iranian criminal law to control crimes against children.

Based on the general findings from the descriptive and analytical results, it appears that the group of child victims in cyberspace consists of those who, due to

limited parental supervision and increased free time, particularly with the growth of cyberspace and social networks, show a strong inclination to engage with this space. Since they lack the necessary literacy, experience, and knowledge to navigate this space and social relationships, they gradually trust individuals active in the space and, over time, fall victim to various forms of abuse within this environment.

References

- [1] ABADI, Abbasmansour, MOEZ, Hadi: Principles and Alternative Effects of Juvenile Criminal Proceedings. *J. Islamic L. Resch.* 22, 2021, 121.
- [2] EHSSANPOUR, Seyed Reza, GHADAMI AZIZABAD, Mosayeb: The Components of the Optimal Preventive Criminal Policy Toward Sexual Victimization of Children in Cyberspace. *The Quarterly Journal of Judicial Law Views* Vol. 29, No (105), 2024, 5–8. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.22520007.1403.29.105.1.8>
- [3] GHAFARI CHERATI, Saleh, HADI TABAR, Esmail, QUDSI, Seyed Ebrahim: Computerized pornography: From causality to prevention. *Quarterly Journal of Islamic Human Rights Studies* (15), 2018. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.23225637.1397.7.2.5.6>
- [4] HAJDEHABADI, Ahmad, & SALIMI, Ehsan: Principles of Criminalization in Cyberspace (A Critical Approach to the Computer Crime Act). *Majlis and Rahbord* 21 (80), 2015, 61–88.
- [5] ISLAM, Md Zahidul, ZULHUDA, Sonny, MOHD BADROL AFANDI, Nor Hafizah, SHAFY, Mohamed Affan: Ensuring safe cyberspace for children: An analysis of the legal implications of social media usage in Malaysia and Singapore. *IJUMIJ* Vol. 28, 2020, 395. [http://dx.doi.org/10.31436/ijumlj.v28i\(S1\).591](http://dx.doi.org/10.31436/ijumlj.v28i(S1).591)
- [6] JALALI FARAHANI, A.: *Introduction to the criminal procedure of cybercrimes*. 1st ed., Tehran: Khorsandi Publications, 2010.
- [7] JAVAHERI, Gholamreza, ESMAEELI, Mahdi, HAJITABAR FIRUZ JAYI, H.: Cyber Pornography: from Theoretical Viewpoint to Models of Criminal Action. *Journal of Criminal Law Research* 8 (30), 2020, pp. 173–200. <https://doi.org/10.22054/jclr.2020.42595.1923>
- [8] JAVAN JAFFARI, Abdolreza: Cyber Crime and Criminal Law Approach to the Differential (Looking at the Part Computer Crime Law Islamic). *Monetary & Financial Economics* 17 (34), 2011. <https://doi.org/10.22067/pm.v17i34.27358>
- [9] KAPLAN, Yasar: Cybercrime and Child Protection in Turkey: Challenges and Progress. *Turkish Journal of Criminology and Legal Policy* Vol. 6, No (3), 2022, 220–221.
- [10] KERAMATI MOAZ, Hadi: *Victimology of children in virtual networks*. 1st ed., Tehran: Dadgostar Publications, 2020.

-
- [11] KERAMATI MOAZ, Hadi, & ZAND RAD MAJID, P.: *Iran's criminal policy regarding victimization of women and children in cyberspace*. Andisheh Vakil, 3rd Year, (6), 2024. <https://doi.org/10.22034/jccj.2024.462904.1581>
- [12] KERAMATI MOEZ, Hadi, & MIRKHALILI, Seyedm Mahmood: Iran's Legislative Criminal Policy Approach and International Documents to Support Vulnerable Children on Social Media. *Police International Studies* 11 (41), 2020, 102–125. <https://sid.ir/paper/392158/en>
- [13] KHALEQI, Ali: *Notes on criminal procedure law*. 5th ed. Tehran: Shahre Danesh Legal Studies and Research Institute, 2015.
- [14] LAZERGES, Christian: *Introduction to criminal policy*. (A. H. Najafi Abrand Abadi, Trans.) 8th ed. Tehran: Mizan Legal Foundation, 2020.
- [15] LIVINGSTONE, Sonia, ÓLAFSSON, Kjartan, & POTHONG, Krittiya: Digital play on children's terms: A child rights approach to designing digital experiences. *New Media & Society* Vol. 27, No. (3), 2025, 1470. <https://doi.org/10.1177/14614448231196579>
- [16] MIAN, Tariq Saeed, & ALATAWI, Eman M.: Investigating how parental perceptions of cybersecurity influence children's safety in the cyber world: A case study of Saudi Arabia. *Intelligent Information Management* Vol. 15, No. 5, 2023, p. 360. <https://doi.org/10.4236/iim.2023.155017>
- [17] MOHSENI, Farid: *Criminological theories*. 1st ed. Tehran: Judiciary Press and Publications Center, 2018.
- [18] NADERI, Hamaseh: The Cyberspace Harms for Children. *International Journal of Advanced Research in Humanities and Law* Vol. 1, No. 2, 2024, 62–63. <https://doi.org/10.63053/ijrel.12>
- [19] NOORZAD, Mojtaba: *Economic crimes in Iranian criminal law*. 1st ed. Tehran, Jangal Publications, 2010.
- [20] NOURIAN, Alireza: *Criminal procedure of cyber and telecommunication crimes*. 1st ed., Tehran: Mizan Legal Foundation, 2017.
- [21] POURGHAHRAMANI, Babak: Comparative Study of Strategies to Protect Victims of Computer Crimes in the Criminal Law of Iran and International Documents with Emphasis on the Budapest Convention. *Criminal Law Research* 8 (1), 2017, pp. 1–36. <https://doi.org/10.22124/jol.2017.2286>
- [22] RAHIMI, Hamid: *Victim-centered typology of child and adolescent protection in Iranian criminal law*. Criminal Justice Newsletter, Criminal Law and Criminology Group, Faculty of Law, Shahid Beheshti University, 2 (4), 2019.

-
- [23] ROUHANI MOGHA, Mohammad, MOUSAVI, Seyed Javad, & AGHAEI BAJESTANI, Mohammad: The process of child victimization in cyberspace with emphasis on economic factors. *Strategic Studies of Jurisprudence and Law* Vol. 3, No. 4, 2022, 37–53. <https://dor.isc.ac/dor/20.1001.1.26767163.1400.3.4.3.8>
- [24] SHOLIAH, Hani, NURHAYATI, Sri: Child protection in the digital age through education in the Islamic educational environment. *JIE (Journal of Islamic Education)* Vol. 9, No. 1, 2024, 210–218. <https://doi.org/10.52615/jie.v9i1.353>
- [25] WHITTLE, Helen, HAMILTON-GIACHRITSIS, Catherine, BEECH, Anthony: A review of online grooming: Characteristics and methods. *Aggression and Violent Behavior* Vol. 18, No. 1, 2013, 62–70. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2012.09.003>
- [26] ZEYNALI, Amirhamzeh: *Globalization of criminal law (In the realm of protecting children against victimization)*. 1st ed., Tehran: Mizan Legal Foundation, 2015.

CYBER AGGRESSION CRIMES: A COMPARATIVE STUDY OF THE JORDANIAN AND THE HUNGARIAN LEGAL FRAMEWORKS

A kiberagresszióval kapcsolatos bűncselekmények: a jordániai és a magyar jogi keretek összehasonlító vizsgálata

FERENC SÁNTHA* – HUTHAIFA ALBUSTANJI**

The rapid advancement of the Internet and information and communication technologies in the 21st century has reshaped criminal activities, introducing new challenges for legal systems worldwide. Governments face increasing pressure to develop cyber laws that effectively support law enforcement in combating cybercrime. Among these challenges, cyber aggression has emerged as a significant concern, particularly in Jordan and Hungary, where legal frameworks have undergone modifications to address evolving threats. This study provides a comparative analysis of the legal approaches to cyber aggression in both countries, examining the effectiveness of their implementation and enforcement in practice

Keywords: *cyber aggression crimes, disinformation, hate speech, false news, cybercrimes, Jordan, Hungary*

Az internet, valamint az információs és kommunikációs technológiák gyors fejlődése a 21. században átformálta a bűnözést, és világszerte új kihívások elé állította a jogrendszereket. A kormányokra egyre nagyobb nyomás nehezedik, hogy olyan kiberjogszabályokat dolgozzanak ki, amelyek hatékonyan támogatják a bűnüldözést a kiberbűncselekmények elleni küzdelemben. E kihívások közül a kiberagresszió jelentős aggodalomra ad okot, különösen Jordániában és Magyarországon, ahol a jogi kereteket az újabb fenyegetések kezelése érdekében módosították. A tanulmány összehasonlító elemzést nyújt a két ország kiberagresszióval kapcsolatos jogi megközelítéseiről, megvizsgálva azok gyakorlati végrehajtásának és érvényesítésének hatékonyságát.

* FERENC SÁNTHA
associate professor
University of Miskolc
Faculty of Law
Department of Criminal Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
ferenc.santha@uni-miskolc.hu

** HUTHAIFA ALBUSTANJI
Ph.D Student
University of Miskolc
Faculty of Law
Deák Ferenc Doctoral School
Bustanjiii@yahoo.com

Kulcsszavak: kiberagresszióval kapcsolatos bűncselekmények, dezinformáció, gyűlöletbeszéd, álhírek, kiberbűncselekmények, Jordánia, Magyarország

Introduction

In the digital era, the internet and technology have become integral to daily life, transforming how we communicate, work, and interact.¹ While these advancements offer numerous benefits, they have also led to new forms of online misconduct, including cyber aggression crimes. These offenses involve deliberate harmful actions against individuals or entities, such as publishing hate speech on social media, spreading false information on the internet, and engaging in Cyber defamation or the character assassination of public figures, all of which can have significant psychological, social, and legal consequences. Therefore, it is essential to examine how different countries address these crimes to evaluate the effectiveness of their legal frameworks.

This paper aims to make a comparative analysis of the newly introduced legal rules on cyber aggression crimes in Jordan and Hungary. These regulations have faced significant criticism from scholars, as they limit freedom of expression in cyberspace in both countries. Therefore, a deeper understanding of their enforcement mechanisms is essential to ensure their implementation is not left to broad interpretations by public entities like the police and public prosecution departments. Based on these concerns, the main question this paper seeks to answer is: To what extent do the new cyber aggression laws in Jordan and Hungary balance cyber freedom with the protection of individuals in cyberspace?

The importance of this study stems from the fact that cyber aggression can affect anyone using social media or other online platforms that publish content for public interest, such as journalism. Considering that the previous cyber aggression rules were less restrictive on cyber freedom yet still faced objections, the introduction of stricter regulations has sparked significant debate by most internet users in both countries regarding the reasons behind their enactment and their implementation. Therefore, the first chapter will provide a general insight into cyber aggression crimes, the second chapter will conduct an in-depth analysis of Jordan's cyber aggression crimes, and the third chapter will examine the Hungarian perspective on these crimes.

1. The evolution of cybercrime: understanding the rise of cyber aggression

There is no doubt that the use of technologies has created a cyberspace that allows individuals to commit criminal activities from anywhere in the world, all while seated at home in front of their personal computer connected to the Internet. These activities are becoming a significant threat to individuals, companies, and governments. One of these activities is cyber aggression.

¹ Abhilash CHAKRABORTY – Anupam BISWAS – Ajoy Kumar KHAN: *Artificial Intelligence for Cybersecurity: Threats, Attacks and Mitigation*. arXiv, 27 September 2022, <https://arxiv.org/abs/2209.13454>, 4 March 2025.

Cyber aggression is defined as the intentional use of electronic means to harm, harass, or manipulate others online, including behaviors such as spreading rumors, sending offensive messages, hacking personal data, and impersonation.² The term cyber aggression is partially similar to cyberbullying, which refers to the repeated use of digital technology to harass, intimidate, or harm someone, typically among children or teenagers.³ However, cyber aggression is a broader term that does not necessarily require repeated actions. Despite this distinction, both cyber aggression and cyberbullying share similarities, as they are crimes committed within cyberspace. Finally, terms ‘harassment in cyberspace’ and ‘stalking’ are also known in the literature, but these are also narrower categories than cyber aggression.⁴

To this extent, social media has become a key platform for cyber aggression. While it provides innovative ways to communicate and connect with peers both nationally and globally, it has also expanded forms of cyber aggression that exist solely in the online realm, such as cyber hate speech, character assassination, and cyberstalking.⁵

As a result of the spread of these cyber activities, many states have responded by enacting cybercrime laws to combat cyber threats, including cyber aggression. For instance, the EU Digital Services Act (DSA) 2022 provides comprehensive regulations to tackle harmful online content and holds platforms accountable for cyber aggression.⁶ Additionally, Jordan’s Cybercrime Law No. 19 of 2023 addresses various forms of cybercrime, including cyber aggression and harassment.⁷ Similarly, the Hungarian Criminal Code (Act C of 2012) outlines criminal offenses related to cyber aggression and online harassment, ensuring legal protection against such activities in Hungary.⁸

² Muhammad Kamal UDDIN – Jakia RAHMAN: Cyber Victimization and Cyber Aggression among High School Students: Emotion Regulation as a Moderator. *Cyberpsychology: Journal of Psychosocial Research on Cyberspace* 16/2., April 14, 2022, 2.
<https://doi.org/10.5817/CP2022-2-4>

³ Ju BINJI: Impacts of Cyberbullying and Its Solutions. Lecture Notes in Education Psychology and Public Media 29 (December 7, 2023), 254. *Proceedings of the 2nd International Conference on Interdisciplinary Humanities and Communication Studies*.
<https://doi.org/10.54254/2753-7048/29/20231521>

⁴ According to Clough, stalking may be described as ‘a course of conduct in which one individual inflicts on another repeated unwanted intrusions and communications, to such an extent that the victim fears for his or her safety’. Jonathan CLOUGH: *Principles of cybercrime*. Cambridge, 2010, 365.

⁵ Jillian K. PETERSON – James DENSLEY: Cyber violence: What do we know and where do we go from here? *College of Liberal Arts All Faculty Scholarship* (2017), 5:9.
https://digitalcommons.hamline.edu/cla_faculty/5, 4 March 2025.

⁶ European Union, Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 December 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act). *Official Journal of the European Union* L 333, 27 December 2022, 1–75.

⁷ Electronic Crimes law No. 17 of 2023, *Official Gazette* 5874, 3579. Dated 13-08-2023.

⁸ Hungary, Criminal Code (Act C of 2012 on the Criminal Code), *Hungarian Official Journal*, 2012, available at: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200105.TV>.

When discussing cyberaggression, it's important to understand its different types in relation to other cybercrimes, as cybercrimes manifest in various forms. Some of these crimes directly impact individuals by violating ethical principles like respect, empathy, and personal integrity, deeply influencing the morality of those involved, such as in cyber aggression offenses. Other crimes focus on attacking individuals' data, often for blackmail or to steal information for different purposes, which can be considered a more indirect form of cyber aggression. In these cases, the main objective isn't direct personal confrontation or emotional harm in real-time, but rather a more covert or strategic approach. Additionally, another category of cybercrime targets networks and information systems, impacting assets owned by individuals, companies, or governments. These offenses are typically not classified as cyber aggression, as they focus on the system itself, aiming to disrupt, steal, or manipulate data, often driven by financial, strategic, or political motives.

Cyber aggression involves hostile actions or behaviors that utilize technology, particularly the internet, to cause harm, disrupt, or intimidate individuals, groups, or organizations. Consequently, spreading false information or news to damage a government's reputation falls within the scope of cyber aggression. Given the rapid rise of these activities, it's essential to consider the severe impact they have on both individuals and society as a whole.

Cyber aggression has negatively impacted various sectors of society, causing significant harm to a country's economic and social development. The long-term effects of cyber aggression extend beyond emotional and psychological distress, leading to physical health issues and negative social consequences. Victims often experience physical impacts, such as psychosomatic disorders, including sleep problems, headaches, abdominal pain, anorexia, and nausea, which may lead to reduced concentration and worse academic or work performance.⁹

Additionally, emotional impacts are severe, with victims experiencing anxiety, loneliness, depression, mood swings, and fear, particularly regarding their safety. These emotional consequences can persist long-term, exacerbating the initial harm. Consequently, cyber aggression not only affects individuals but also undermines productivity and social well-being, having far-reaching effects on both the personal and societal levels.¹⁰

Due to the numerous impacts of cyber aggression, it is essential for states to proactively address and stay ahead of this growing threat by proactively developing effective strategies to counter such risks and prevent their occurrence. These strategies should be based on a comprehensive legislative framework that operates at both national and international levels. A balance must be struck between

⁹ Kamil KOPECKY – René SZOTKOWSKI: Cyberbullying, Cyber Aggression and Their Impact on the Victim – The Teacher. *Telematics and Informatics* 34/2., May 2017, 506–517. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.08.014>

¹⁰ J. M. JENKINS – K. OATLE: Psychopathology and short-term emotion: the balance of affects. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines* 41/4., 2000, 463–472. <https://doi.org/10.1017/S0021963000005709>

safeguarding individual freedoms in cyberspace and taking into consideration the national security needs of the state. The following chapters will explore this issue in the contexts of Jordan and Hungary.

2. Cyber aggression crimes under Jordanian legal system

2.1. *Historical development of cyber aggression crimes in Jordan*

The concept of cyber aggression was not officially recognized in Jordanian law for a long time, even as cybercrimes became more common in the early 21st century.¹¹ In 2010, Jordanian authorities took the initiative to lead regional efforts in drafting a convention aimed at combating cyber-related crimes in Arab countries. This convention provided a framework for criminalizing cyber aggression at both national and regional levels. These efforts resulted in the adoption of the Arab Convention on Combating Information Technology Crimes on December 12, 2010, which officially came into effect on June 17, 2012.¹²

Accordingly, in 2010, Jordan introduced its first cybercrime law, Temporary Information Systems Crime Law No. 30 of 2010, marking a significant step toward criminalizing cybercrimes at the national level.¹³ However, the law initially addressed cyber aggression in a limited scope, focusing on offenses such as the dissemination of pornographic content, online blackmail and sexual exploitation of minors, promotion of prostitution, and the use of information systems or networks for terrorist activities, including incitement to violence against individuals or communities.¹⁴

Despite this gradual approach to addressing cyber aggression, the law eventually expanded to include a wider range of offenses, such as cyber defamation, cyber hate speech, and character assassination through online platforms. This limited initial focus may be attributed to the relatively low popularity of social media applications at the time. Since most internet users engaged with websites rather than interactive communication platforms, the prevalence of crimes like cyber defamation and online hate speech was not as pronounced as it would later become.

Subsequently, in June 2015, Jordan enacted a new cybercrimes law called the Electronic Crimes Law No. 27 of 2015,¹⁵ which replaced Temporary Information Systems Crime Law. The Electronic Crimes Law introduced new forms of cyber

¹¹ Ashish Kumar, SRIVASTAVA – Rakesh Kumar, SINGH: Legal Control of Right to Speech and Expression in Virtual Space. In: *Cyber Crimes in 21st Century*. Manakin Press Pvt. Ltd., 2017. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4652034, 4 March 2025.

¹² League of Arab States. *Arab Convention on Combating Information Technology Crime*. (2010). <https://www.asianlaws.org/geld/cyberlawdb/GCC/Arab%20Convention%20on%20Combating%20Information%20Technology%20Offences.pdf>, 4 March 2025.

¹³ Temporary information systems crime law No. 30 OF 2010.: *Official Gazette* 5056, Jordan, p. 5334, dated 16-09-2010.

¹⁴ Ibid., Art. 8, 9, and 10.

¹⁵ Electronic crimes law No. 27 OF 2015: *Official Gazette* 5343, Jordan, 5631, dated 01-06-2015.

aggression crimes like Defamation, Insult, and Contempt Crimes which involved any online publications that involve these practices.¹⁶

In 2023, Jordanian authorities enacted a new cybercrimes law to expand the scope of criminalized cyberattacks. On September 12, 2023, after completing the legislative process, the law was officially coming into force.¹⁷ However, it sparked significant debate among Jordanian citizens as it introduced new categories of cyber aggression crimes, including cyber hate speech, publications for false news, online character assassination, and cyber fraud.

2.2. Ambiguities in new cyber aggression crimes concepts

While the historical development of cyber aggression laws in Jordan has been marked by significant steps, a new challenge has emerged with the introduction of unclear and ambiguous terms in the 2015 and 2023 electronic crimes laws, creating a potential for inconsistent enforcement. To this extent, the controversy surrounding cyber defamation crimes provisions in both laws were criticized for imposing heavy sanctions. Many viewed these penalties as a restriction on freedom of expression in cyberspace. Art. 11 of the previous law in conjunction with Art. 16 of the new law was not directly related to online publishing, but it applied to all forms of publishing and republishing on the Internet, whether on public or private platforms. This approach contradicted the general principles outlined in the Jordanian criminal code, which typically requires publicity as a key condition for establishing the legal grounds for most defamation crimes.¹⁸

A study conducted by scholar Sakher Ahmad Al-Khasawneh revealed that, in his personal opinion, the Jordanian cybercrime law guarantees freedom of information at a theoretical level, but in practice, it only achieves about 65% effectiveness. The study also identifies a clear imbalance in the Electronic Crimes Law, which appears to conflict with journalists' right to criticize. It recommends that Art. 11 of the Cybercrime Law be amended to remove all restrictions on publishing content online.¹⁹

Building on the legal framework discussed earlier, we now turn to explore how these ambiguities manifest in specific cyber aggression crimes, such as cyber hate speech and false news, and character assassination which have become more prevalent in recent years. These crimes were introduced in the electronic crime Law No. 17 of 2023.

¹⁶ Ibid, Art. 11 which states 'Whoever intentionally sends, resends, or publishes data or information through the information network, the website, or any information system that involves defamation, Contempt, or insulting anyone, shall be punished with imprisonment for a period of no less than three months and a fine no less than (100) one hundred dinars and it does not exceed (2000) two thousand dinars'.

¹⁷ Electronic Crimes Law No. 17 Of 2023.

¹⁸ Art. 189 of the Jordanian Penal Code No. 16 of 1960 and Its Amendments, *Official Gazette*, No. 1487, Jordan, 374. Dated 1/5/1960.

¹⁹ Sakher AL-KHASAWNEH: Effect of Article 11 of the Jordanian Electronic Crimes Law on Exercising Criticism Freedom for Journalists and Workers in the Digital Media. *Journal of Law, Policy and Globalization* 85, 2019, 48–61. <https://doi.org/10.7176/JLPG>

2.3. *Cyber hate speech crimes*

Over the past two decades, hate speech and hate crimes have increased significantly worldwide. This rise has been linked to factors such as growing concerns over migration and a series of economic and social crises. In 2019, during the launch of the United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech, UN Secretary-General António Guterres highlighted disturbing global trends, including rising xenophobia, racism, intolerance, violent misogyny, antisemitism, and anti-Muslim sentiment.²⁰ As part of the digital world, Jordan has not been immune to this phenomenon and continues to grapple with online hate speech crimes.

The Cybercrime Unit at the National Security Department announced that cybercrimes in Jordan have increased sixfold since 2015, rising from 2,305 cases in 2015 to 16,027 cases in 2022. This surge is attributed to the widespread use of technology, digital applications, and social media, as well as increased public awareness of legal rights and the ability to file complaints. Among these crimes, 113 cases were related to hate speech and incitement, with authorities taking action against some offenders.²¹

The increase in cybercrime statistics in Jordan sounds the alarm for the Jordanian society, a study conducted by the researcher Naser Alrahamneh on Hate Speech on Facebook in Jordan found that Facebook plays a role in inciting discord among different segments of society, leading to division and conflict. The results also indicated that such platforms contribute to weakening social cohesion, making society more vulnerable during crises. The study also finds that hate speech on Facebook negatively impacts Jordanian religious, social, and cultural values. The results indicate that such discourse can lead to religious and sectarian extremism and conflict while also weakening social solidarity among people.²²

In response to the growing impact of online hate speech, Jordan introduced a new article in Electronic Crime Law No. 17 of 2023 to criminalize such offenses. Under this law, anyone who deliberately uses digital platforms to urging hate speech, fuel division, threaten social peace, justify violence, or show contempt for religions faces 1 to 3 years in prison and/or a fine between 5,000 and 20,000 Dinars. While online hate speech has become a widespread issue, criminalizing it without clearly defining what constitutes incitement raises concerns. Broad interpretations could risk restricting freedom of expression, as even criticism of public officials might be misclassified as inciting hate crimes.²³ However, the lack of a clear definition of hate speech crimes may create ambiguity and inconsistency in how the law is applied, making it a

²⁰ *United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech*. United Nations, <https://www.un.org/en/genocide-prevention/hate-speech/strategy-plan-action>, 4 March 2025.

²¹ The Cybercrime Unit of the Public Security publishes its annual statistics for the year 2022. *Public Security Directorate*, 2022. <https://bit.ly/41CKHSB>, 4 March 2025.

²² Naser ALRAHAMNEH: *Hate Speech in Facebook in Jordan: Survey Study*. Middle East University, Jordan, 2018. https://meu.edu.jo/libraryTheses/5ca8335e8883e_1.pdf, 4 March 2025.

²³ Art. 17 of the Jordanian electronic crimes law No.17 of 2023

contentious issue that will continue to spark debate and scrutiny.²⁴ This opens the door to ask what consists hate speech in jurisprudence and international context.

According to the United Nations strategy and plan of action on hate speech, hate crimes are defined as “any kind of communication in speech, writing or behavior, that attacks or uses pejorative or discriminatory language with reference to a person or a group on the basis of who they are, in other words, based on their religion, ethnicity, nationality, race, color, descent, gender or other identity factor”.²⁵ Jurisprudence categorizes hate speech into four main types, each targeting different aspects of society. The first is religious hate speech, which uses inflammatory language to provoke hatred and violence based on religious affiliation. The second type is racist hate speech, which involves discriminatory comments and actions against individuals based on their race or ethnicity. The third category is political hate speech, which arises during events like elections and referendums, where opposing views often lead to the spread of intolerance and hostility online. Finally, gendered hate speech targets individuals based on their gender or sexual orientation, frequently leading to online harassment and abuse.²⁶

When examining the Jordanian legal provision addressing online hate speech, it's evident that the law integrates hate speech with other offenses, such as inciting division, threatening social peace, justifying violence, and showing contempt for religions. This integration overlooks the fact that these offenses should be considered as part of the broader category of hate crimes according to the definition of hate speech crimes internationally.

Furthermore, the legislator used term “Urging hatred” as indicator to online hate speech crime. However, the term “urging” is more commonly associated with encouraging positive or beneficial actions, which is incompatible with the intent of criminalizing hate speech. It is clear that the legislator may have intended to use the term “incitement” instead. Even so, “incitement” may not be the best fit for the crime itself, as the focus should be on criminalizing the act of online hate speech directly. The issue of incitement would then relate to the sanctions to be applied, as specified in Art. 80/1 of the Jordanian Penal Law.²⁷

²⁴ Alaeldin Mansour MAGHAIREH: Cybercrime Laws in Jordan and Freedom of Expression: A Critical Examination of the Electronic Crimes Act 2023. *International Journal of Cyber Criminology* 18/1., 2024, 15–36.

²⁵ *United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech (May 2019)*. United Nations <https://www.un.org/en/genocide-prevention/hate-speech/strategy-plan-action>, 4 March 2025.

²⁶ Sergio Andrés CASTANO – Natalia Suarez, BETANCUR – Luz Magnolia Tilano VEGA – Harvey MAURICIO – Herrera LOPEZ: Internet, Social Media and Online Hate Speech. Systematic Review. *Aggression and Violent Behavior* 58, 2021. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101608>

²⁷ Art. 81/1 of the Jordanian Penal code No. 16 of 1960 and Its Amendments states “a. A person who incites or attempts to compel another person to commit a crime by giving him money, giving a gift to him, or by influencing him by threat, trick, and deception, or by exploiting influence or misuse of the job judgment, is considered an instigator.”

2.4. Publishing or republishing false news

The Jordanian Electronic Crimes Law No.17 for 2023 introduced publishing false news crimes as a new type of cyber aggressions crimes. Art. 15 of the stated ‘Any person who willfully sends resends or disseminates data or information through the computer network information technology information system website or social media platform that includes false news targeting national security and community peace or libel slander or humiliation of any person shall be punished Imprisonment for a period of not less than three months or a fine of not less than (5000) five thousand Dinars and not exceeding (20000) twenty thousand Dinars or with both penalties’.²⁸

Similarly, to hate speech crimes, the law does not provide a clear definition of false news, leaving its interpretation up to the judiciary. This could create inconsistencies, as what one judge considers false news may not be viewed the same way by another. The law also states that false news must target national security and community peace to be criminalized. However, these terms are vague and lack precision, making the law open to varied interpretations as well.

However, false news refers to information or stories that are not true, whether intentionally or unintentionally.²⁹ While fake news typically refers to deliberately fabricated or misleading stories created to deceive or manipulate the public.³⁰ The legislation does not criminalize the unintentional publication of false news, so the correct term to use would be the publication or republication of fake news intentionally targeting national security or social peace. In this regard, it is surprising that the right term “Publishing Fake News” is used correctly in the Art. 21 of the same law for online requesting gift or benefit crime, contrary to what is ruled in this article.³¹ However, the article does not classify the creation of false news as a punishable offense, instead focusing solely on its transmission and publication.³²

The Amman Magistrate’s Court, in case No. 19411/2023, examined the application of Art. 15 of the Jordanian Electronic Crimes Law regarding the publication of false news. The case involved two defendants, both drivers for a smart transportation app, who shared a voice message and a written message via WhatsApp within a private group for drivers. The messages falsely claimed that a 5.6-magnitude earthquake would strike the Dead Sea region the following day, affecting an area of 50 km and reaching the governorates of Madaba and Balqa. They also warned of

²⁸ Art. 15 of the Jordanian Electronic Law No.17 of 2023.

²⁹ DON FALLIS: What Is Disinformation? *Library Trends* 63, 2015, 401–426, <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:13178809>, 4 March 2025.

³⁰ E. C. TANDOC, Z. W. LIM, & R. LING., Defining “Fake News”: A Typology of Scholarly Definitions. *Digital Journalism* 6, 2018, 137–153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>

³¹ Art. 21 of the Jordanian Electronic Law No. 17 of 2023.

³² MAGHAIREH: *Cybercrime Laws in Jordan*. 2024, 15–36.

possible disruptions to internet services, phone networks, and other communication channels, urging people to take precautions.³³

After reviewing the case, the court found that the concept of social peace refers to a state of harmony and stability within society, while national security involves the use of various means to ensure the proper functioning of all components of society, free from crises and rumors that could threaten public safety and the false message sent by the driver has target both social peace and national security. The court justified its decision stating that both concepts are subject to the discretion of the trial judge, who evaluates them based on the content of the published statements, as well as the time and place of their dissemination. In sum, the found the defendants guilty of publishing false news and issued its decision to convict them, imposing a fine of 5,000 dinars plus fees—the minimum penalty.³⁴

It is clear that the court interpreted these concepts in an overly broad manner, as it did not establish that the intention behind sharing false news within a private WhatsApp group among friends or colleagues was to threaten national security. The court also failed to consider that the practice of forwarding unverified information is a common cultural norm in Jordan. Given the circumstances of the case, the decision, with all due respect, appears to be flawed. The primary issue stems from legislative shortcomings, as there is no clear legal definition of false news, social peace, or national security, leaving these terms open to broad and inconsistent judicial interpretation.

2.5. *Cyber character assassination*

Although cyber aggression crimes can target both individuals and organizations, as previously mentioned, cyber character assassination can only target individuals. This is because character is a personal concept, and only individuals possess a personal character. The Jordanian Electronic Crimes Law No. 17 of 2023 introduced cyber character assassination as a new form of cyber aggression.³⁵ However, like other recent cybercrimes, the concept of cyber character assassination remains debatable due to the lack of a clear definition of the term.

Jurisprudence defines it as the deliberate and continuous effort to damage the reputation of an individual by spreading false accusations, rumors, and manipulating

³³ Case No. 19411/2023, Amman Magistrate's Court, Judgment of 22 October 2023. *Amman Magistrate Court Databases*. <https://petra.gov.jo/Include/InnerPage.jsp?ID=260623&lang=ar&name=news>, 4 March 2025.

³⁴ Ibid.

³⁵ Art. 16 of the Jordanian Electronic Crime Law No.17 of 2023 states “Anyone who unjustly spreads, attributes, or attributes intentionally to a person or contributes to that via the information network, information technology, information system, or website or social media platforms, acts that would assassinate his personality shall be punished by imprisonment for a period of not less than three months or by a fine of not less than 5,000 five thousand dinars and not exceeding 20,000 twenty thousand dinars, or by both of these penalties.”

information, with the goal of undermining that person's credibility and social standing.³⁶ The definition of the crime suggests that the targeted individual must have a reputation, and the actions of the perpetrators are aimed at damaging this reputation or social life.

However, it is noteworthy that the Jordanian legislator does not specify any particular characteristics, social, or political status of the person targeted for character assassination, meaning that anyone could be a victim of this crime. This overly broad approach may undermine the rationale for criminalizing cyber character assassination, which typically targets individuals with public visibility, controversial opinions, or vulnerable positions, such as public figures, activists, or marginalized groups.³⁷

Unlike other cyber aggression crimes, which require the publication or republication of posts, images, sounds, etc., that lead to hate speech, false news, or defamation, the crime of cyber character assassination only necessitates the intentional spreading of false rumors or falsely attributing actions to someone via cyber means in order to damage their reputation. This broad definition opens the door for accusing individuals based on their online speech about any public figure, which contradicts basic standards of freedom of expression as protected by the Jordanian constitution, which guarantees the right to express opinions through all means.³⁸

2.6. *Special criminal measures for combating cyber aggression crimes in Jordan*

Because cybercrimes, including cyber aggression, evolve alongside rapid technological advancements, it is essential to have procedural measures in place alongside legal sanctions.³⁹ Simply punishing offenders is not enough—without judicial orders to remove harmful content, such as hate speech posts, they can continue to be republished, undermining the effectiveness of sanctions. Accordingly, the Jordanian Electronic Crimes Law No. 17 of 2023 introduced Art. 31, which outlines a range of judicial measures specifically designed to combat cybercrimes and prevent their recurrence by others. In addition to the legal sanctions imposed on offenders, these measures grant the national courts the authority to take decisive actions, including confiscating devices and tools used in cybercrimes, blocking or

³⁶ Muntaser, ALQUDAH – Ahmad, AL-AMAWI – Tawfiq, KHASHASHNEH – Hashem, BALAS: The Crime of Character Assassination in the Jordanian Cybercrime Law. *International Journal of Religion* 5/10., July 11, 2024, 3671–3684. <https://doi.org/10.61707/gsfk2s22>

³⁷ Barjes Khalil Ahmad, AL-SHAWABKEH: Criminalization of Personality Assassination via Electronic Means. *Journal of Law and Sustainable Development* 12/1., 2024, 1–20.

³⁸ Art. 16 of The Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan, published in Official Gazette Issue No. 1093, 3, January 8, 1952, effective January 8, 1952. Amended multiple times, including 1954, 1955, 1958, 1960, 1965, 1973, 1974, 1976, 1984, 2011, 2014, 2016, and 2022. Most recent amendment: Issue No. 5770, 1139, January 31, 2022, effective January 31, 2022.

³⁹ Ibrahim Mohammad, ALRAMAMNEH – Amal, ABUANZEH: International and National Procedural Framework for Combating Cybercrime. *International Journal of Cyber Criminology* 17/2., July–December 2023, 333.

disabling websites, deleting unlawful data, and shutting down premises involved in illegal activities. Furthermore, the law criminalizes any obstruction of these measures, reinforcing the state's commitment to addressing cyber threats effectively.⁴⁰

Although these measures are effective for non-spreading cyber aggression practices, but it contains many flaws. For instance, it allows the court to confiscate devices, programs, tools, and materials used in cybercrimes. However, it does not clearly define the criteria for what can be confiscated. Without clear guidelines, this broad discretion could lead to overly harsh penalties and the unjust seizure of property, potentially harming innocent third parties who had no involvement in the crime.

The procedural provisions on confiscation in Art. 31 of the Jordanian Electronic Crime Law, when compared with Art. 44 of the Jordanian Penal Code, reveal two key limitations. While Art. 44 of the Penal Code imposes restrictions on confiscation, Art. 31 does not. The two main limitations are: first, the need to consider the rights of third parties acting in good faith, and second, that confiscation should be limited to what is necessary for compensation purposes.⁴¹ If applied to cybercrime cases, these restrictions will help strike a balance in confiscation decisions.

Additionally, as such as confiscation decisions, the suspension, disabling, or blocking of websites and information systems raise concerns about freedom of expression and access to information. As there is no specify clear criteria for imposing such measures, which could lead to potential misuse for political reasons.

The provision requiring the deletion of information or data at the offender's expense is problematic due to its lack of specificity regarding the type of information or data to be deleted. The article does not define what constitutes the "information or data" in question, leaving the decision to the discretion of the court. This ambiguity could lead to the deletion of data that is not directly relevant to the crime or even the removal of legitimate content, potentially infringing upon freedom of expression.

Furthermore, the provision does not account for the practical difficulties that may arise in holding offenders accountable for costs if they are located in a foreign jurisdiction. In cases of cross-border cybercrimes, it is often challenging to enforce

⁴⁰ Art. 31 of the Jordanian Electronic Crimes Law No. 17 of 2023 states 'without prejudice to the rights of bona fide third parties In case of conviction the court shall decide on its own that: 1- Confiscate the devices programs tools tools means or materials used in the commission of any of the crimes stipulated in this Law or the funds derived therefrom 2- Suspending disabling or blocking the operation of any information system or website used in the commission of any of the crimes stipulated or covered by this Law in whole or in part for the period decided by the court 3- Delete the information or data at the expense of the offender. 4- Closing the place used to perpetrate any of the crimes stipulated in this Law for a period of not less than three months and not exceeding one year. b- Whoever refrains or obstructs the implementation of any of the decisions stipulated in paragraph (a) of this Article shall be punished by imprisonment for a period of no less than three months and a fine of no less than (3000) three thousand Dinars and not more than (6000) six thousand Dinars.'

⁴¹ Art. 44 (2) and (3) of the Jordanian Criminal Code.

such financial obligations, particularly when the offender is beyond the reach of Jordanian courts or legal processes.⁴²

In summary, while Art. 31 of the Jordanian electronic crimes law aims to enhance enforcement against cybercrimes and, it has fundamental weaknesses, such as a lack of precise clarity in the concepts outlined in its provisions and insufficient procedural safeguards. There is a crucial need to ensure fairness, prevent potential misuse, and align with international human rights standards on digital rights and freedom of expression.

3. Cyber aggression crimes in the Hungarian criminal law

3.1. Introduction

Criminal offences regulated by Hungarian criminal law can be divided into three main groups, depending on whether they are characterized by being committed in cyberspace. The first group includes those traditional, long-standing crimes which can only be committed in the real world, such as homicide, assault, or rape. The second category covers the so-called ‘cybercrimes in a broader sense’ (or cyber-enabled crimes), which are traditional criminal offences that have migrated⁴³ into cyberspace but can also be committed in the real world. In this context, the information system may be the tool or place where the offence is committed or may facilitate the commission of the offence. Crimes that can also be committed in cyberspace include fraud, money laundering, drug trafficking, harassment, various verbal crimes, etc.⁴⁴ Finally, there are the so-called ‘cybercrimes in a narrower sense’ (or cyber-dependent crimes) which emerged with the advent of information communications technology and do not exist outside the digital world. As regards the latter category, until now there were four offences in Hungarian Criminal Code (HCC) that can be classified as cyber-dependent crimes, namely Breach of an information system or data (Art. 423), Circumvention of technical measures for the protection of the information system (Art. 424), Illegal access to data (Art. 422), and, among the crimes against property, Fraud committed by means of an information system (Art. 375). From 1 January 2025, this list was extended by one more offence, as the legislature enacted the crime titled internet aggression, which can only be committed in online space, and which is analyzed in this study.

The HCC has criminalized offences related to cyber aggression as defined in Chapter 2 of the study, even before the emergence of information communications

⁴² Ron CHENG: Financial Sanctions and Penalties for Cybercrime. *Lawfare* June 28, 2017, <https://www.lawfaremedia.org/article/financial-sanctions-and-penalties-cybercrime>, 15 March 2025.

⁴³ Susan W. BRENNER: Re-thinking crime control strategies. *Crime Online*. (ed.: J. Yvonne). Cullompton, 2007, 12–28.

⁴⁴ Based on the above distinction, Ambrus also makes a double division in the domestic literature when he distinguishes between digital crimes in the narrower and broader sense. AMBRUS István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Budapest, 2021, 290.

technology, in particular hate crimes, illegal acts related to disinformation or false statements and threats to commit a crime, and therefore these crimes can be considered cyber-enabled offences. Today, these offences are also increasingly committed via the internet and social media and have in common the restriction of the right to freedom of expression: when the legislature prohibits and punishes these acts, it restricts the fundamental right to freedom of expression. A further common feature is that such conduct is typically punishable when committed in public (see below).

Freedom of expression, as a fundamental right declared in the Fundamental Law of Hungary, is the mother right of several freedoms (e.g. freedom of speech, freedom of the press), it has a special role, but it is not absolute, and in certain cases it can be restricted. The Hungarian Constitutional Court applies the so-called necessity-proportionality test to assess the restriction. According to this test, 'the State may only use the tool of restricting a fundamental right if it is the only way to secure the protection or the enforcement of another fundamental right or liberty or to protect another constitutional value'. A further condition is that the restriction must meet the proportionality requirement: 'the importance of the objective to be achieved must be proportionate to the restriction of the fundamental right concerned. In enacting a limitation, the legislator is bound to employ the most moderate means suitable for reaching the specified purpose. Restricting the content of a right arbitrarily, without a forcing cause is unconstitutional, just like doing so by using a restriction of disproportionate weight compared to the purported objective.'⁴⁵ The decisions of the European Court of Human Rights (ECtHR) also have a significant impact on Hungarian criminal law and legal practice. According to the Court's practice, the shocking, outrageous or disturbing nature of an opinion alone does not justify restricting freedom of expression if no interest protected by the ECHR is harmed. However, hate speech does not enjoy the protection of Article 10, so it is necessary for democratic societies to sanction and prevent the use of expressions that incite, spread, promote or justify hatred, provided that the restriction is proportionate to the aim to be achieved. In the case of incitement to violent acts, the state also has sufficient discretion to restrict freedom of expression if it is deemed necessary in the interests of public order.⁴⁶

Among the crimes that can be classified as cyber aggression, only incitement against a community, the crime of scaremongering, and the new offence of internet aggression mentioned above are addressed in this study. It should be noted that, in contrast to Jordanian criminal law, there is no separate Act regulating cybercrimes in Hungary, as all criminal offences, including those that can also be committed in cyberspace, are regulated by the HCC.

⁴⁵ Decision 30/1992 (V. 26.) AB

⁴⁶ KOLTAY András: A véleménynyilvánítás szabadsága. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Alkotmányjog rovat, ed.: Bodnár Eszter – Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/a-velemenynyilvanitas-szabadsaga> (2018). 59. 67. 69.

3.2. *'Hate speech-crime' of Hungarian criminal law: incitement against the community*

3.2.1. *Short legal history*

Hungarian criminal law has criminalized hate speech against certain groups in society for quite a long time.⁴⁷ In 1989, at the time of the system change, the legislature created a new criminal offence titled agitation against the community. The first case of the crime was incitement to hatred against the Hungarian nation, nationality, denomination, or race (in public), and the second was the use of insulting or degrading language or other such acts. The latter case was held unconstitutional and annulled by the Constitutional Court in 1992, as it was considered to be an unnecessary and disproportionate restriction on the right to freedom of expression. Only incitement to hatred involves a danger exceeding a 'certain level' that makes it permissible to restrict the right to freedom of expression.⁴⁸ Subsequently, the legislature made several attempts to amend or redefine the statutory definition of the crime, but these were unsuccessful due to the Constitutional Court's control of the norms.⁴⁹ The Court has examined the constitutionality of the crime on several occasions, and defined how criminal liability should be balanced with the protection of the right to freedom of expression. The Court has established that criminal sanctions are only deemed to be constitutional in the case of 'acts leading to the clear and present danger of violent actions or to individual rights'. Finally, in 2016, the legislature defined incitement to violence against protected groups as a new criminal

⁴⁷ The first Hungarian Criminal Code (Act V of 1878) already punished anyone who publicly incited one class, nationality or religious denomination to hatred against another. After the Second World War, the crime of agitation, which was classified as a crime against the state, was given a strong political charge and was (also) used to punish acts against the interests of the party state.

⁴⁸ Decision 30/1992. (V. 26.) AB.

⁴⁹ An amendment to the Criminal Code from 1996 created a new criminal conduct of "other acts capable of inciting hatred" (e.g. Nazi salute). This new phrase, however, was also annulled by the Constitutional Court in 1999 on rather similar grounds as the previous decision and because the provision was indefinite [Decision 12/1999. (V. 21.) AB]. Later, a draft amendment to the Criminal Code at the end of 2003 changed the statutory definition of the crime and defined the criminal conduct as 'provoking hatred or calling for committing a forcible act'. In addition, it created a new case of the crime, when the perpetrator hurts human dignity in public by disparaging or humiliating others based on national, ethnic, racial or religious identity. The Constitutional Court declared the amendment unconstitutional in the context of a prior review of the draft act, as incitement and provocation are not synonymous. Incitement, as conduct which appeals to the emotions and instincts, is more serious than provocation, which primarily appeals to the reason and includes rational persuasion. Only incitement that incorporates a level of danger 'above a certain limit' that allows a restriction of the freedom of expression. [Decision 18/2004. (V. 25.) AB]. See in detail: András KOLTAY: *Hate Speech and the Protection of Communities in the Hungarian Legal System*. January 8, 2013, 2–3. <https://ssrn.com/abstract=2197914>, 15 April 2025.

conduct, in addition to incitement to hatred, and the debate on this criminal offence and its appropriate statutory definition has reached a relative calm.⁵⁰

3.2.2. Current legislation on incitement against the community

The HCC does not use terms equivalent to the English terms ‘hate crime’ and/or ‘hate speech’. In the Code, however, several crimes fall into this category. These include genocide, apartheid, violence against a member of the community, incitement against the community, public denial of the crimes of the national socialist or communist regimes, blasphemy against a national symbol and the use of symbols of totalitarianism.⁵¹

Incitement against the community is a verbal act directed against a protected group as defined by law, which in the first case is intended to create hatred in the addressees against the group or its members. In the second, more serious case, the perpetrator incites violence against the protected group.⁵² As can be seen, this crime can only be committed in public, the criminal conduct is directed against protected groups or their members as defined by the Code. During the last few years, the so-called ‘hate speech’ against protected groups, in particular the Gypsies, Jews, LGBTIQ people and migrants has been an issue of growing concern in Hungary. The question arises as to whether it is possible to express an opinion or critics on the protected groups and to what conduct against protected groups rises to the level of a criminal offence.

Based on the above, the use of abusive or degrading expression against a protected group does not constitute an incitement against the community.⁵³ Only the incitement to violence and incitement to hatred is considered serious enough to justify the restriction of the right to freedom of expression and the application of a criminal sanction. The interpretation of incitement to violence is relatively clear, it is nothing more than a general call for violence against a protected group. If someone writes ‘Gays have no place in Hungary, let’s hang them’, it is the crime of incitement

⁵⁰ The amendment was made in October 2016 to comply with the EU Council Framework Decision on combating racism and to avoid infringement proceedings by the Commission. See: *Hungary. Responding to ‘hate speech’*. 2018 Country Report, Article 19, 19.

⁵¹ Hungary. Responding to ‘hate speech’, 19.

⁵² Art. 332. ‘Any person, who, in public, incites to violence or hatred,
a) against the Hungarian nation,
b) against a national, ethnic, racial or religious group or a member of such a group, or
c) against certain groups of the population or members or a member of such a group, in particular on grounds of disability, gender identity or sexual orientation is guilty of a felony punishable by imprisonment not exceeding three years.’

It is worth mentioning that from 1 January 2025, the new case of the crime when the perpetrator commits the mentioned incitement by, among other things, denying or challenging the commission of a war crime or crime against humanity against a protected group.

⁵³ For example, if someone post on the Facebook ‘dirty gypsies’, this may constitute defamation, but incitement against the community cannot be established.

against community. The interpretation of incitement to hatred is more difficult. These are usually false facts and information that can create anger or hatred against the protected group. If, for example, someone comments on some news about the situation of the Hungarian pensioners ‘Pensioners are parasites, they don’t work, they only suck our blood’, this is an incitement to hatred and constitutes incitement against the community.

However, this crime is very rare in practice. Law enforcement agencies often conclude that the conduct of the perpetrator did not constitute an incitement to violence or hatred and did not create a direct threat to the protected group, so criminal proceedings are often terminated at the investigation phase, or the prosecutor does not bring charges.⁵⁴ One interesting case is worth mentioning, in which the defendant posted an advertisement on a website announcing the following as part of an event program: ‘burning communist books; throwing Molotov cocktails; shooting at communists; burning red-, EU-, and LMBTQ flags.’ After the court of first instance convicted, and the court of second instance acquitted him, the court of third instance found the defendant guilty of incitement against the community. According to the reasoning of the judgment, by using the term LMBTQP, he equated the LMBTQ community with pedophiles, which in itself is sufficient to incite to hatred. Furthermore, when placed in the context of throwing Molotov cocktails, the text is explicitly threatening, and burning the flag is not only capable of inciting to hatred but also violence.⁵⁵

3.3. Crime related to disinformation in Hungarian criminal law: scaremongering

3.3.1. Background and the ‘traditional case’ of the crime

The crime of scaremongering was already defined in the so-called old Hungarian Criminal Code (Act IV of 1978). At this time, causing panic through disinformation was in itself a criminal offence.⁵⁶ The crime could only be committed in public, by stating untrue facts or by stating a distortion of a true fact. The latter means that the fact has an objective reality, but the communication of the fact is misleading, e.g. the perpetrator fails to disclose certain circumstances. It is important to note that it was not a criminal offence to state a true fact, even if it causes panic. Based on the old rules of scaremongering, the perpetrator committed this crime if, for example, spread the false news that ‘poisoned food was found on the shelves of a shop’ or ‘the financial situation of the bank has weakened, and it has become insolvent.’

⁵⁴ Magyarországon csak ritkán fáznak rá azok, akik gyűlöletből követnek el bűncselekményt. *Index* 2017. 04. 20. <https://index.hu/belfold/2017/04/20/magyarorszag-oncsak-ritkan-faznak-ra-azok-akik-gyuloletbol-kovetnek-el-buncselekmenyt/?token=c978129b468d488a416cb309c2e0261b>, 15 April 2025.

⁵⁵ Győr Court of Appeal, Bhar III.69/2024/9.

⁵⁶ Art. 270: ‘Any person who, in public, states or reports an untrue fact or a distortion of a true fact which is suitable to cause disturbance in public peace is guilt of a felony punishable by imprisonment not exceeding one year.’

In 2000, the Constitutional Court annulled this provision of scaremongering. The Court held that the perpetrator of this conduct was acting within the scope of freedom of expression: making this conduct punishable would restrict this freedom in an unnecessary and disproportionate way and was therefore unconstitutional. However, the Court notes that it is possible to restrict freedom of expression in a state of emergency or in a state of necessity. Based on the decision of the Constitutional Court, the legislature recodified the statutory definition of the crime of scaremongering.⁵⁷ The legislator has significantly narrowed the conduct of the crime, now requiring the offence to be committed not only in public but also in a place of public danger. Moreover, the disinformation must be connected to a situation of public danger (e.g. fire, flooding). This would be the case, for example, if the perpetrator, during a flood, spreads the false news that the dams have broken, and everything will be washed away. Note that this is a theoretical example because this crime is almost non-existent in court practice.

3.3.2. *The new case of the crime of scaremongering*

The policy of the European Union on disinformation is based on the idea that disinformation is not illegal in itself, but it is harmful, and the European Commission has made a distinction between illegal content (such as child sexual abuse material or hate speech), and harmful content (such as disinformation).⁵⁸ However, there is a tendency in some EU Member States to make disinformation illegal and to criminalize it, and they increasingly did so during the Covid-19 pandemic.

In the spring of 2020, following the adoption of the Act on Defense against the coronavirus, the Criminal Code was also amended and a second case of the crime of scaremongering was introduced into the Code.⁵⁹ Under the new rule it is now also considered scaremongering if someone

- during a special legal order,
- in public,
- states or reports an untrue fact or distorts a true fact in any way,
- which may hinder or frustrate the effectiveness of the protective measures.

It can be seen that not only are false statements which may disturb public order now a crime, but also those which are capable of hindering or frustrating the

⁵⁷ Art. 337: ‘Any person who, in a place of public danger, and in public, states or reports, in connection with the public danger, an untrue fact or a distortion of a true fact in a manner that is suitable to cause confusion or disturbance among a large group of people in the place of public danger is guilty of a felony punishable by imprisonment not exceeding three years.’

⁵⁸ Ronan Ó. FATHAIGH – Natali HELBERGER – Naomi APPELMAN: The perils of legally defining disinformation. *Internet Policy Review* 10 (4), 2021, 2.
<https://doi.org/10.14763/2021.4.1584>

⁵⁹ Art. 337 (2): ‘Any person who, during a special legal order and in public, states or reports an untrue fact or distorts a true fact in a manner that is suitable to hinder or frustrate the effectiveness of the protective measures is guilty of a felony punishable by imprisonment not exceeding three years.’

effectiveness of the defence (against the coronavirus in Hungary). In addition, it is no longer necessary to commit the crime at the place of a public danger, but it is enough for it to take place during a special legal order, regardless of the location. Problematic, that there is currently a state of danger in Hungary and the government is able to maintain this state for an unlimited time period.

Following the adoption of the amendment, there was a heated debate on the new case of scaremongering. Critics have most often argued that the new provision does not meet the requirement of normative clarity. Moreover, a constitutional complaint was also submitted to the Constitutional Court, asking for the annulment of the provision. According to the applicant, the provision violates

- the principle of the rule of law, in particular the requirement of normative clarity,
- the principles of necessity and proportionality, and is contrary to
- the principles of freedom of expression.

The complaint was rejected by the Constitutional Court [Decision 15/2020. (VII. 8.) AB] which held that the new provision does not violate the requirement of normative clarity, the elements of the crime can be interpreted, and this will be the duty of the courts in the application of the law. The Court also pointed out that the crime may only be committed intentionally. Consequently, the perpetrator must be aware that

- he is committing his act at the time of a special legal order;
- the fact he states is untrue or has distorted the true fact,
- his communication is capable of hindering or frustrating the effectiveness of protection.

If his intention does not extend to any of these elements, or if the statement is not objectively capable of hindering or frustrating the effectiveness of the protection, the crime is not committed according to the rules of criminal law.

3.3.3. Experience of criminal proceedings initiated for the new case of scaremongering

According to the statistics, until 14 July 2020, the police had initiated criminal proceedings for scaremongering in 134 cases. In most cases, the police decided to reject the criminal complaint or close the investigation. Only a few cases have been prosecuted and only some accused have been found guilty by the courts. In the following, we would like to mention some examples of where the offence was committed and the perpetrator was found guilty and, on the contrary, where the proceedings were terminated due to the absence of a crime.

In the first case, the perpetrator made a post with a video in the social media that ‘the coronavirus does not even exist, so it is unnecessary to stay home, everyone should feel free to go out on the streets’. The perpetrator committed the crime because if people believed her, he could contribute to spread of the virus. Her communication is capable of hindering or frustrating the effectiveness of protection.⁶⁰ In the second

⁶⁰ https://hvg.hu/itthon/20210427_remhijerteszes_koronavirus_jarvany_ozd, 15 April 2025.

case, the perpetrator worried that there is not enough protective equipment in health care facilities, so he decided to post a photo on social media with a nurse not wearing a mask. Under the picture, he wrote that “this is the situation in healthcare: there are no masks in the hospitals”. The above statement could cause disturbance and hinder the defense because the perpetrator suggested that it was the general situation in the country. In the third, the perpetrator wrote in his internet-article about the mandatory wearing of masks that mouth masks are a harmful and pointless means of protection. According to the court, the perpetrator pharmacist was aware that surgical masks had already been used to prevent the spread of various infections and that masks could be used to mitigate and prevent Covid infection. In doing so, he stated untrue facts, and this conduct could hinder the effectiveness of the protection measures.⁶¹

In the fourth case, the accused wrote in a social media post that the government deliberately lifted the curfew at a time when the virus was at its peak. Which, in his view, could lead to mass disease. The prosecutor’s office, due to the absence of crime, terminated the proceedings, saying that the post analyses a hypothetical situation and can therefore only be classified as a hypothesis and that is not capable of hindering the preventive measures.⁶² In another case, the accused made the following one-sentence post on Facebook during the coronavirus epidemic: “1170 hospital beds were evacuated in the town of Gyula”. He was detained for four hours; his house was searched, and his computer was seized. Later the prosecutor’s office decided that the accused didn’t commit a crime, the sentence was not capable of hindering the preventive measures. Moreover, his statement was later confirmed as true.⁶³

In summary, it can be said that the aforementioned large number of criminal proceedings that are initiated and subsequently terminated due to scaremongering is not in itself problematic, as unfounded reports are often filed in criminal cases. The real problem arises when the investigating authority interrogates the person concerned as a suspect based on an incorrect interpretation of the statutory elements of the crime. Agreeing with the Constitutional Court, the statutory elements of scaremongering, such as what act is capable of hindering or frustrating the effectiveness of protection, are not inherently uninterpretable. The law enforcement authorities must be able to interpret these elements. It is also important that the case law on the statutory elements makes it clear from the outset that public debate and critical opinion cannot be stifled by prosecuting individuals for scaremongering. It is time for the court practice to set out specific standards for opinions published on social media.⁶⁴ It can be added that there is also an opinion in the literature that

⁶¹ <https://magyarnemzet.hu/belfold/2022/10/dontott-a-birosag-godeny-gyorgy-remhirterjeszto>, 15 April 2025.

⁶² https://hvg.hu/itthon/20200513_ugyeszseg_remhirterjesztes_szerencs, 15 April 2025.

⁶³ <https://media1.hu/2020/05/15/ugyeszseg-nem-terjesztett-remhirt-a-gyulai-facebookozo/>, 15 April 2025.

⁶⁴ András KOLTAY: On the Constitutionality of the Punishment of Scaremongering in the Hungarian Legal System. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 2021 (9) 1, 42. <https://doi.org/10.5553/HYIEL/266627012021009001002>

scaremongering can be considered a symbolic criminal offence because it seeks to solve a social problem (the epidemic) primarily through criminal law means. Its vague elements cannot be interpreted by law enforcers, and the offence remains without practical application and will be forgotten.⁶⁵

3.4. Internet aggression

The Hungarian legislature introduced the criminal offence of internet aggression into Hungarian criminal law on 1 January 2025.⁶⁶ The aim of the new legislation is to make online spaces safer and to reduce hate speech and incitement to violence. The values protected by the crime are public tranquility, the community's right to live free from fear and the human dignity of the people involved. The victim(s) of the offence may be an "identifiable person or persons", i.e. a particular person or group of people. It is not necessary to name the victim or victims, a reference or description is sufficient. It is also irrelevant whether the addressee is informed of the communication and expresses his or her objection to it or not.

The conduct of the crime is the use or publication of an expression (verbal communication), representation (e.g. a gif) or sound or image recording as defined by law. The use/publication may be the publication of the own expression or representation but may also be sharing (expression from another source). According to the explanatory report of the Act amending the Criminal Code, the so-called "liking" does not fall under this category, but the publication of an agreeing comment, for example, does. A further element of the criminal conduct is that the expression, the representation or the recording expresses an intention or wish to commit a future criminal act causing violent death or a particularly cruel act of violence against a specific person or persons. (In simple terms, the criminal conduct is a desire to cause the violent death or torture of another person.⁶⁷ Important to note that if the act relates to such offences committed in the past, this crime cannot be established.)

This criminal offence can be considered a cybercrime in the narrow sense, as it can be committed in public but only by means of an electronic communications network. This could be the internet, social media, but the explanatory report states that the crime

⁶⁵ BOTOS Mihály Bálint: Joggyakorlati helyzetkép a rémhírterjesztés tényállásáról. *In Medias Res* 2023/1., 183.

⁶⁶ Art. 332/A (1): Any person who, in public, uses or publishes, by means of an electronic communications network, any expression, representation, image or sound recording which expresses an intention or desire to commit a criminal act of violence
a) causing death or
b) with particular cruelty against an identifiable person or persons, if no more serious offence is committed, is guilty of a misdemeanour punishable by imprisonment not exceeding one year.

⁶⁷ In the first case, the expression must refer to a conduct that causes the deadly result unlawfully, violently and because of human intervention; the desire for events to occur independently of human intervention does not constitute the crime. In the second case, the conduct in question is a criminal offence (e.g. homicide, assault) committed with particular cruelty.

cannot be committed in a private, closed environment (for example, in a small, closed Facebook group). If the conduct does not take place by means of an electronic communications network, for example at a demonstration, a different crime may be established. Finally, the law provides for a ground for exclusion from criminal liability, namely that a person who commits the crime for the purpose of disseminating information, education, science, art or information about events in history or current affairs is not punishable, provided that the act is not suitable for creating fear.⁶⁸

The crime is quite new in Hungarian criminal law, so there is rather limited information available on its practical application. In one case, a report was filed against an activist for internet aggression after he made the following statement about the prime minister in a video interview: 'It is not enough to remove him from office. He must be destroyed so that he cannot return.' (The proceedings are currently ongoing.)⁶⁹ In another case, after his favorite club closed down, the defendant threatened his neighbors in a comment posted on a social media site, saying he would set their houses on fire because he held them responsible for the closure.⁷⁰

At first sight, it seems that one possible means of combating the increasingly aggressive rhetoric on the Internet and in social media could be to provide for a criminal sanction, which—imprisonment for up to one year—cannot be considered a disproportionate restriction of the right to freedom of expression. According to one criticism in the literature, the new provision provides very broad scope for application, because people often communicate impulsively and rashly on the internet. In addition, our everyday language is full of expressions which, if interpreted literally, express a desire for the death of others. On the other hand, the practical application of the crime is likely to place a significant burden on the authorities. For example, there are posts that receive hundreds of comments in a short period of time, and it is questionable whether the police are prepared to initiate proceedings in every case.⁷¹

3.5. Special criminal measures for combating cyber aggression crimes in Hungary: rendering electronic data permanently inaccessible and termination of a hosting service

3.5.1. Background to introducing the new criminal measures

In the case of cybercrimes, particularly some offences committed on the internet, it is essential to prevent access to illegal data and the continuation of the offence. As

⁶⁸ See Art. 332/A (2) of the Criminal Code.

⁶⁹ <https://www.origo.hu/itthon/2025/06/feljelentettek-pankotai-lilit-miutan-orban-viktor-el-pusztitasarol-beszelt>, 03 July 2025.

⁷⁰ The police investigated the case for internet aggression and recommended that charges be brought, although in my opinion the act constituted the crime of harassment. <https://www.police.hu/hu/hirek-es-informaciok/legfrissebb-hireink/bunugyek/csak-menjek-le-a-szom-szedok-hazait-fel-fogom>, 03 July 2025.

⁷¹ Opinion of Szabolcs Hegyi, see: <https://telex.hu/belfold/2024/12/18/online-agresszio-visszaszoritas-magyar-kormany-fidesz-torveny-komment-borton>, 03 July 2025.

well as child pornography, these crimes include hate speech, misleading of consumers, copyright infringements or crimes against property committed on the internet. Until 2012, however, there was no sanction in Hungarian criminal law to make illegal content inaccessible, so the possibilities for the authorities to fight against cybercriminals were very limited.

The introduction of the new legislation was also required by Hungary's obligation based on Art. 25 of the Directive 2011/93/EU.⁷² In order to comply with the obligation to harmonize criminal law, the Hungarian legislature has added a new criminal measure to the list of criminal sanctions in the new Criminal Code which consists of rendering electronic data permanently inaccessible.⁷³ Hungary currently has a variety of legal measures (criminal law, administrative law, civil law) for the blocking, filtering and taking down of illegal internet content.

3.5.2. *Rendering electronic data permanently inaccessible: Art. 77 of the Hungarian Criminal Code*⁷⁴

In the Hungarian criminal sanction system, rendering electronic data permanently inaccessible is a security measure that may be imposed independently or together with a punishment or other criminal measure. Unlike punishments that require a culpable commission of a crime, this measure may also be applied to perpetrators who are children

⁷² Art. 25: '1. Member States shall take the necessary measures to ensure the prompt removal of web pages containing or disseminating child pornography hosted in their territory and to endeavor to obtain the removal of such pages hosted outside of their territory.

2. Member States may take measures to block access to web pages containing or disseminating child pornography towards the Internet users within their territory. These measures must be set by transparent procedures and provide adequate safeguards, in particular to ensure that the restriction is limited to what is necessary and proportionate, and that users are informed of the reason for the restriction. Those safeguards shall also include the possibility of judicial redress.'

⁷³ Rendering electronic data permanently inaccessible, as a criminal sanction, may be enforced after the judgment has become final. In the case of several content-related cybercrimes, however, it is crucial to prevent the continuation of the offence by making the data inaccessible at an early stage of the criminal proceedings. This is the purpose of the new coercive measure introduced in the Criminal Procedure Code in 2013, rendering electronic data temporarily inaccessible.

⁷⁴ Art. 77 (1) of the HCC:

The data published on an electronic communications network shall be rendered permanently inaccessible, when:

- a) the disclosure or publication of which constitutes a criminal offence, or
- b) which is used as an instrument for the commission of the crime, or
- c) which is created by the commission of a crime.

(2) The measure for permanently rendering electronic data inaccessible shall be issued even if the perpetrator cannot be prosecuted due to minority or insanity or due to other grounds for exemption from criminal responsibility, or if the perpetrator has been given a warning.

or mentally ill, and even if the perpetrator is not liable on grounds of exemption from criminal responsibility. Electronic data may be defined as data published on an electronic communications network by an electronic communications service provider that can be identified by an IP address, URL, domain name and port number.

In principle, the measure may be applied to any crime, but the Criminal Code defines the electronic data covered by the measure in a taxative manner: i) data whose disclosure or publication constitutes a criminal offence, e.g. child pornography, copyright infringements; ii) electronic data used as a tool to commit an offence. e.g. in the case of fraud committed through an information system; a fake website used by the perpetrators that resembles an Internet banking login page; iii) electronic data created by the commission of an offence, e.g., a defamatory or hate-speech communication.

Rendering the electronic data permanently inaccessible is enforceable in two ways. First, it can be done by deleting the data, which is the responsibility of the web hosting provider, who is obliged to remove the electronic data. The court specifies the hosting provider in the judgment (name, address, registered office, name of representative, etc.). The court issues a notice requiring the hosting provider to delete the data within one working day of receiving the judgment or sending the notice to the state tax authority for enforcement. If the web hosting provider fails to comply with the obligation to delete the electronic data, the court may impose a fine of between HUF 100,000 and HUF 1 million based on the notice from the tax authority. The fine may be imposed again.

Secondly, the sanction may also be carried out by permanently blocking access to the data. In this case, the court sends its judgment to the National Media and Infocommunications Authority (NMHH), which organizes and supervises the enforcement of the judgment. Electronic communications service providers who provide access to the data are obliged to block access to the electronic data. These service providers are Internet access providers (Yettel Zrt., Vodafone Zrt.), search providers (Google, Bing) and cache providers. The NMHH contributes to the prevention of cybercrimes. The Authority operates the so-called Central Electronic Database of Decisions on Rendering Data Inaccessible (KETHA). In this electronic database, the Authority stores and processes the decisions transmitted by the court and forwards them to electronic communications service providers together with search engines and caching service providers. According to the court decision, internet access providers are obliged to block access to the electronic data referred to in the decision within one working day and to filter it from Internet traffic. Search providers and cache providers are also obliged to block access to data found or stored as a result of a search for the data mentioned in the decision. If service providers fail to comply with this obligation, the court may impose the fine mentioned above.

Note that the Act on International Legal Assistance in Criminal Matters (1996) allows the Hungarian authorities, in the interest of smooth international co-operation, to use the procedural or enforcement legal assistance available to render electronic data temporarily or permanently inaccessible if the website is hosted by a foreign web hosting service provider. The Act allows the Hungarian authorities to comply

with such foreign requests for mutual legal assistance if the web hosting service provider is Hungarian.

3.5.3. Termination of a hosting service: Art. 78/A of the Hungarian Criminal Code⁷⁵

In parallel with the introduction of a new criminal measure applicable from March 2025, a new coercive measure has also been introduced in the Criminal Procedure Code, namely the suspension of a hosting services. This means the blocking of online profiles, user accounts and websites used to commit online fraud and other cybercrimes (online aggression, online sexual offences, hate crimes, etc.) to prevent further criminal offences. The coercive measure can be ordered by the court, the prosecutor or the investigative authority during the criminal proceedings, and the person concerned cannot access the service due to its suspension and cannot conclude a new service contract, i.e. cannot create a new profile with the given service provider during the criminal proceedings. In addition, at the end of the criminal proceedings, the criminal court will permanently terminate the access of the accused to the hosting service by means of a criminal measure.

Conclusion

As the digital world becomes more central to how we live and communicate, it's no surprise that new challenges like cyber aggression have emerged. This study looked closely at how Jordan and Hungary are trying to deal with these challenges through their laws. While both countries have introduced new rules to protect people from online harm, these laws have also raised serious concerns, especially about freedom of expression on the internet.

In Jordan, the legal changes seem to give authorities a lot of power to decide what counts as harmful or offensive, which can be risky in a system where free speech is already sensitive. Hungary, while more structured in its legal language, also faces criticism that its rules could be used to silence opinions under the guise of protecting reputations.

Both frameworks reflect a delicate attempt to strike a balance between safeguarding personal dignity and ensuring the continued protection of fundamental freedoms. Nonetheless, the risk of arbitrary enforcement remains a critical issue, especially when legal texts lack precise definitions or when public authorities are given wide interpretive discretion.

This study recommends that both Jordan and Hungary revise their cyber aggression laws to provide clearer definitions and avoid vague language that could

⁷⁵ Art. 78/A (1) of the HCC:

‘The court may order the termination of a hosting service provided to the perpetrator which he used or intended to use as an instrument for the commission of the crime.

(2) Termination of a hosting service shall be ordered even if the perpetrator cannot be prosecuted due to minority or insanity or due to other grounds for exemption from criminal responsibility, or if the perpetrator has been given a warning.’

be misused. It also urges stronger judicial oversight to ensure fair enforcement. Both countries should establish transparent appeal processes and engage in international cooperation to learn from best practices that successfully protect individuals without compromising freedom of expression. The relevant regulations in both countries adequately cover a wide range of cyber attacks, but it can be challenging for law enforcement agencies to keep track of new methods of committing crimes, and the proper categorization of individual criminal acts can cause problems in practice. It is particularly important that law enforcement agencies are aware of the latest trends in cybercrimes through up-to-date knowledge.⁷⁶

Future research can explore practical enforcement of cyber aggression laws by examining how cases are investigated, prosecuted, and judged in both Jordan and Hungary. This would help reveal whether the laws are being applied consistently and fairly. Another important direction is public awareness and perception. Future studies could analyze how citizens understand these laws, whether they feel protected or restricted by them, and how online behavior has changed in response. This could involve surveys, interviews, or social media analysis.

References

- [1] Alaeldin Mansour MAGHAIREH: Cybercrime Laws in Jordan and Freedom of Expression: A Critical Examination of the Electronic Crimes Act 2023. *International Journal of Cyber Criminology* 18/1., 2024, 15–36.
- [2] AMBRUS István: *Digitalizáció és büntetőjog*. Wolters Kluwer, Budapest, 2021, 1–328.
- [3] Case No. 19411/2023, Judgment of 22 October 2023. *Amman Magistrate's Court Amman Magistrate Court Databases*. <https://petra.gov.jo/Include/InnerPage.jsp?ID=260623&lang=ar&name=news>.
- [4] András KOLTAY: *Hate Speech and the Protection of Communities in the Hungarian Legal System*. January 8, 2013, 2–3. <https://ssrn.com/abstract=2197914>, 1–13.
- [5] András KOLTAY: On the Constitutionality of the Punishment of Scaremongering in the Hungarian Legal System. *Hungarian Yearbook of International Law and European Law* 2021 (9), 1, 23–42.
- [6] Ashish Kumar, SRIVASTAVA – Rakesh Kumar, SINGH: Legal Control of Right to Speech and Expression in Virtual Space. In: *Cyber Crimes in the 21st Century*. Manakin Press Pvt. Ltd., 2017. Accessed 12 March 2025. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4652034.

⁷⁶ DERES Petronella, A kibertérrel összefüggő bűncselekmények sajátosságai Magyarországon. *Ügyészek Lapja* 2023/1., 81.

-
- [7] Barjes Khalil Ahmad, AL-SHAWABKEH: Criminalization of Personality Assassination via Electronic Means. *Journal of Law and Sustainable Development* 12/1., 2024, 1–20.
- [8] BOTOS Mihály Bálint: Joggyakorlati helyzetkép a rémhírterjesztés tényállásáról. *In Medias Res* 2023/1., 169–185.
- [9] DERES Petronella: A kibertérrel összefüggő bűncselekmények sajátosságai Magyarországon. *Ügyészek Lapja* 2023/1., 75–81.
- [10] Don FALLIS, What Is Disinformation? *Library Trends* 63, 2015, 401–426. <https://api.semanticscholar.org/CorpusID:13178809>.
- [11] E. C. TANDOC – Z. W. LIM – R. LING: Defining. Defining ‘Fake News’: A Typology of Scholarly Definitions. *Digital Journalism* 6, 2018, 137–153. <https://doi.org/10.1080/21670811.2017.1360143>
- [12] Hungary. Responding to ‘hate speech’. 2018 Country Report, Article 19, 1–62.
- [13] J. M. JENKINS – K. OATLE: Psychopathology and Short-term Emotion: The Balance of Affects. *Journal of Child Psychology and Psychiatry, and Allied Disciplines* 41/4., 2000, 463–472. <https://doi.org/10.1017/S0021963000005709>
- [14] Jillian K. PETERSON – James DENSLEY: Cyber violence: What do we know and where do we go from here? *College of Liberal Arts All Faculty Scholarship* 2017, 5/9., https://digitalcommons.hamline.edu/cla_faculty/5
- [15] Jonathan CLOUGH: *Principles of cybercrime*. Cambridge, 2010, 365.
- [16] Ju BINJI: Impacts of Cyberbullying and Its Solutions. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media* 29 (December 7, 2023), 254–258. <https://doi.org/10.54254/2753-7048/29/20231521>
- [17] Kamil KOPECKY – René SZOTKOWSKI: Cyberbullying, Cyber Aggression and Their Impact on the Victim – The Teacher. *Telematics and Informatics* 34/2., (May 2017), 506–517. <https://doi.org/10.1016/j.tele.2016.08.014>
- [18] KOLTAY András: A véleménynyilvánítás szabadsága. In: Jakab András – Fekete Balázs (szerk.): *Internetes Jogtudományi Enciklopédia*. (Alkotmányjog rovat, ed: Bodnár Eszter, Jakab András) <http://ijoten.hu/szocikk/a-velemenynyilvanitas-szabadsaga>, 2018, 59, 67. 69.
- [19] Muntaser, ALQUDAH – Ahmad, AL-AMAWI – Tawfiq, KHASHASHNEH – Hashem, BALAS: The Crime of Character Assassination in the Jordanian Cybercrime Law. *International Journal of Religion* 5/10., (July 11, 2024), 3671–3684. <https://doi.org/10.61707/gsfk2s22>.
- [20] Naser ALRAHAMNEH: *Hate Speech in Facebook in Jordan: Survey Study*. Middle East University, Jordan, 2018. Accessed 10 March 2025. https://meu.edu.jo/libraryTheses/5ca8335e8883e_1.pdf

- [21] Public Security Directorate. *The Cybercrime Unit of the Public Security Publishes Its Annual Statistics for the Year 2022*. Public Security Directorate, 2022. Accessed 5 March 2025. Available at <https://bit.ly/41CKHSB>.
- [22] Ron CHENG: Financial Sanctions and Penalties for Cybercrime. *Lawfare* June 28, 2017. Accessed March 15, 2025, <https://www.lawfaremedia.org/article/financial-sanctions-and-penalties-cybercrime>.
- [23] Ronan Ó. FATHAIGH – Natali HELBERGER – Naomi APPELMAN: The perils of legally defining disinformation. *Internet Policy Review* 10 (4), 2021 <https://doi.org/10.14763/2021.4.1584>
- [24] Sakher AL-KHASAWNEH: Effect of Article 11 of the Jordanian Electronic Crimes Law on Exercising Criticism Freedom for Journalists and Workers in the Digital Media. *Journal of Law, Policy, and Globalization* 85, 2019, 48–61. <https://doi.org/10.7176/JLPG>
- [25] Sergio Andrés SASTANO – Natalia Suarez, BETANCUR – Luz Magnolia Tilano VEGA – Harvey MAURICIO – Herrera, LOPEZ: Internet, Social Media and Online Hate Speech: Systematic Review. *Aggression and Violent Behavior* 58, 2021. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2021.101608>
- [26] Susan W. BRENNER: Re-thinking crime control strategies. In: *Crime Online*. (ed.: J. Yvonne) Cullompton, 2007, 12–28.
- [27] *United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech*. United Nations, accessed March 10, 2025. <https://www.un.org/en/genocide-prevention/hate-speech/strategy-plan-action>.
- [28] *United Nations Strategy and Plan of Action on Hate Speech (May 2019)*. United Nations Accessed 10 March 2025. <https://www.un.org/en/genocide-prevention/hate-speech/strategy-plan-action>.

Legislations

- [1] Arab Convention on Combating Information Technology Crime (2010). Available at: [<https://www.asianlaws.org/gcld/cyberlawdb/GCC/Arab%20Convention%20on%20Combating%20Information%20Technology%20Offences.pdf>] <https://www.asianlaws.org/gcld/cyberlawdb/GCC/Arab%20Convention%20on%20Combating%20Information%20Technology%20Offences.pdf> 10 March 2025.
- [2] Electronic Crimes Law No. 17 of 2023: *Official Gazette* 5874, 3579, dated 13-08-2023.
- [3] Electronic Crimes Law No. 27 of 2015: *Official Gazette* 5343, Jordan, 5631, dated 01-06-2015.

- [4] European Union, Regulation (EU) 2022/2065 of the European Parliament and of the Council of 19 December 2022 on a Single Market for Digital Services (Digital Services Act), *Official Journal of the European Union* L 333, 27 December 2022, 1–75.
- [5] Temporary Information Systems Crime Law No. 30 of 2010: *Official Gazette* 5056, Jordan, 5334, dated 16-09-2010.
- [6] The Hungarian Penal Code (Act C of 2012 on the Criminal Code), *Hungarian Official Journal* 2012, available at: <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=A1200105.TV>.
- [7] The Jordanian Penal Code No. 16 of 1960 and its amendments: *Official Gazette*, No. 1487, Jordan, 374. dated 1/5/1960.
- [8] The Constitution of the Hashemite Kingdom of Jordan, published in *Official Gazette* Issue No. 1093, 3, January 8, 1952.

IV.

**CIVILISZTIKAI TUDOMÁNYOK KÖRÉBE TARTOZÓ
TANULMÁNYOK**

**REDEFINING WORK-LIFE BALANCE IN ROMANIA IN THE LIGHT
OF DIRECTIVE (EU) 2019/1158 ON WORK-LIFE BALANCE AND
LAW NO. 283/2022 AND LAW NO. 241/2023**

**A munka-magánélet egyensúlyának reformja Romániában
a 2019/1158. EU irányelv, valamint a 283/2022. és a 241/2023. számú
törvények tükrében**

IKLANDI BOGLÁRKA*

This paper examines the impact of Directive (EU) 2019/1158 on work-life balance on the member states of the European Union, with a particular focus on Romania. It explores how recent legislative reforms, including Law No. 283/2022 and Law No. 241/2023, have sought to address systemic challenges in balancing professional and personal responsibilities. These laws, introduced as a direct response to the directive, demonstrate the EU's significant role in shaping labor policies and fostering equality across its member states. The analysis delves into the key provisions of the new laws, such as caregiver leave, telework options for parents, and family emergency leave, highlighting their importance in aligning Romanian labor practices with European standards. Additionally, this paper provides an overview of existing Romanian labor code regulations on working time and rest periods, showcasing the legal framework's evolution toward more employee-centric practices. Beyond legislative analysis, the paper identifies persistent challenges in achieving sustainable work-life balance and offers actionable recommendations to address them. These proposals include the potential introduction of the right to disconnect as a mechanism to safeguard employees' mental health and prevent burnout, alongside measures to normalize shared caregiving responsibilities and enhance workplace flexibility. By examining these developments, the paper underscores the progress Romania has made under the influence of the directive and situates this within the broader context of European initiatives to modernize labor markets. The findings highlight the EU's pivotal role in driving meaningful reforms and fostering a labor market that prioritizes equity, sustainability, and well-being for all employees.

* DRD. BOGLÁRKA IKLANDI, LL.M.
PhD student
University of Miskolc
Faculty of Law (Hungary)
Institute of Civilistical Sciences
Department of Work and Agricultural Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
lawyer
Pantilimon Rikárd Ügyvédi Iroda,
Marosvásárhely (Románia),
Rádai (Rodnei) utca 3.
boglarkaiklandi@gmail.com

Keywords: *work-life balance, gender equality, caregiving responsibilities, legislative reforms in Romania work-life balance, telework and flexible work arrangements*

Jelen tanulmány az ún. munka és magánélet közötti egyensúlyról szóló 2019/1158 EU irányelv tagállamokra gyakorolt hatásait vizsgálja, különös tekintettel Románia esetére. A szerző áttekinti, hogy a közelmúlt jogalkotási reformjai, köztük a 283/2022. sz. és a 241/2023. sz. törvények, miként próbálnak megoldást nyújtani a szakmai és személyes kötelezettségek összehangolásában jelentkező rendszerszintű kihívásokra. E törvények, amelyek közvetlen válaszként születtek az irányelvre, jól példázzák, milyen jelentős szerepet játszik az Európai Unió a munkajogi szabályozások alakításában, valamint a tagállamok közötti esélyegyenlőség és igazságosabb munkafeltételek megteremtésében. A tanulmány részletesen bemutatja az új törvények legfontosabb rendelkezéseit, ilyen a gondozói szabadság, a szülők számára elérhető távmunka lehetőségei és a családi vészhelyzet esetén igénybe vehető szabadság, hangsúlyozva ezek jelentőségét abban, hogy a román munkajogi gyakorlat jobban igazodjon az uniós elvárásokhoz. A dolgozat kitér a román munka törvénykönyvének jelenleg érvényben lévő munkaidő- és pihenőidő-szabályaira is, rávilágítva arra, hogyan mozdul el a szabályozás fokozatosan egy munkavállaló-központúbb szemlélet felé. A jogszabályi elemzésen túl a tanulmány azonosítja a fenntartható munka-magánélet egyensúly elérésében továbbra is fennálló kihívásokat, és gyakorlati javaslatokat fogalmaz meg ezek orvoslására. A javaslatok között szerepel többek között a „lecsatlakozáshoz való jog” bevezetése, amely hozzájárulhatna a munkavállalók mentális egészségének védelméhez és a kiégés megelőzéséhez, emellett pedig fontos cél a gondozási feladatok kiegyensúlyozottabb megosztásának elősegítése és a munkahelyi rugalmasság erősítése is. A tanulmány ezen fejlemények elemzésén keresztül mutatja be, milyen előrelépéseket tett Románia az irányelv nyomán, és ezeket a változásokat az európai munkaerőpiac modernizálására irányuló átfogó uniós törekvések kontextusában értelmezi. Az eredmények kiemelik az Európai Unió kulcsszerepét az érdemi reformok ösztönzésében, valamint egy olyan munkaerőpiac kialakításában, amely az egyenlőséget, a fenntarthatóságot és a munkavállalók jólétét helyezi előtérbe.

Kulcsszavak: *munka és magánélet egyensúlya, jogi reform, gondozói szabadság, távmunka, lecsatlakozáshoz való jog*

Introduction

“And in the end, it’s not the years in your life that count. It’s the life in your years.” This quote by Abraham Lincoln was deliberately selected because it captures the essence of work-life balance, which should be accepted and respected as a key condition for a fulfilling life, to the mutual benefit of individuals, businesses and society. As highlighted in numerous studies and academic literature, in the field of labour relations this directly influences the quality of work, productivity, and employees’ health and safety. On a broader socio-economic level, it also affects demographic trends such as birth rates, the upbringing and education of children, labour force participation rates, and the economic dependency ratio, among other factors.¹

¹ ZARNESCU Valentina Lidia: Reflectarea principiului privind echilibrul dintre viața profesională și cea privată în legislația română. *Revista Română de Dreptul Muncii*, Ed. Wolters Kluwer, Bucharest, 2023/5, <https://sintact.ro/#/publication/151029375?keyword=Zarnescu,%20Valentina%20Lidia:%20Reflectarea%20principiului%20privind%20ech>

In today's society, which is deeply affected by *hustle culture*, performance and success are often measured by overwork and exhaustion. It is crucial to reevaluate how work is integrated into life to ensure that professional commitments do not overshadow personal fulfillment and well-being.

Historically, the role of work has undergone significant transformation, evolving into a complex and often overwhelming force. Work has always played a central role in social communities, transitioning from a means of survival to a path toward self-fulfillment and an indispensable part of modern life. However, a few decades ago, work was distinctly separate from other aspects of life. Today, this boundary has blurred, as participation in paid labor no longer guarantees the rights and stability it once did. Growing inequality, increasing exclusion from the labor market, and unattainable life goals for many have made work an area of concern rather than just opportunity.

Work's central role in modern societies, where wage labor is viewed simultaneously as the foundation of social identity, participation and self-fulfillment, is a relatively recent historical development. According to Emőke Török, this conception is the result of a long process of transformation, during which physical labor, once despised and associated merely with survival, excluding individuals from a free and complete human life, gradually became the sole legitimate path to a socially recognized human existence. The Christian ideal of equality, the Protestant work ethic, the rise of the urban bourgeoisie and the transformation of scientific thought all contributed to making work the primary domain of personal value creation and self-realization for the modern individual.²

This shift in perception influenced thinkers like Max Weber, who linked the roots of capitalism to Calvinism.³ For Weber, work was not only a duty but also a virtue and a source of personal satisfaction, traits that defined the capitalist ethos.⁴ The Enlightenment further elevated the value of labor, with philosophers like Hegel asserting that work distinguishes humans from animals, and Marx framing it as an expression of the human condition. By the 17th century, the prevailing belief was that increased labor and consumption equated to greater happiness. This perspective dominated until the late 20th century and continues to influence society today.

In this context, Directive (EU) 2019/1158 on work-life balance emerges as a transformative framework addressing the evolving role of work in society.

ilibrul%20dintre%20via%C5%A3a%20profesional%C4%83%20%C5%9Fi%20cea%20privat%C4%83%20%C3%AE%20legisla%C5%A3ia%20rom%C3%A2n%C4%83,%20Revista%20Rom%C3%A2n%C4%83%20de%20Dreptul%20Muncii,%20nr.%205,%202023.&cm=SFIRST, 22nd of June, 2025.

² TÖRÖK Emőke: A banausziától a bémunkáig – Változások a munka értelmezésében. *Szociológiai Szemle* 2009/4., 43–67. https://epa.oszk.hu/05000/05067/00069/pdf/EPA_05067_szocszemle_2009_04_043-067.pdf, 1 st of January, 2025.

³ Orio GIARINI – Mircea MALIT: *Dublă spirală a învățării și a muncii*. Editura Comunicare.ro, București, 2005, 79.

⁴ Max WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Ábrahám Zoltán (translated). L'Harmattan, Budapest 2020, 270.

This paper examines the directive's implementation in Romania, particularly through Law No. 283/2022 and Law No. 241/2023, which aim to align Romania's labor practices with European standards. These reforms tackle systemic issues such as gender inequality, inflexible employment structures, and limited support for caregiving responsibilities. By analyzing the impact of these measures, the paper highlights progress made in fostering work-life balance while identifying barriers that persist in Romanian society and the labor market.

Through this study, I aim to shed light on how these legislative advancements contribute in Romania to a more equitable and sustainable approach to work. Additionally, I explore potential solutions to ensure the directive's full potential is realized, advocating for a balanced integration of professional and personal lives to create a society where work enhances life rather than diminishes it.

1. Background and context

Work-life balance challenges have long been identified as a significant barrier to gender equality in the labor market. Women, in particular, are disproportionately affected by the dual burden of paid employment and unpaid caregiving responsibilities.

According to the European Commission, this Directive brings clear benefits for EU citizens by setting higher standards for working conditions for those with caring duties. It seeks to boost women's employment and income, narrow the gender pay and pension gaps, and enhance business efficiency by cutting absenteeism. In addition, it helps maintain sustainable public finances and tackles demographic challenges by encouraging more people to stay in or return to the labour market, thus lowering the economic dependency ratio.

The Directive was developed in response to Europe's ageing population, which increases the demand for care and highlights the need to support older employees and informal carers, who are mostly women and less active on the labour market than men. These demographic effects are reflected in Recital 27 of Directive (EU) 2019/1158, which clarifies that care needs will keep rising due to an ageing society and more age-related conditions, and that Member States should consider this when designing long-term care and social policies.⁵ Recital 27 explicitly provides: *"In order to provide men and women with caring responsibilities with greater opportunities to remain in the workforce, each worker should have the right to carers' leave of five working days per year. Member States may decide that such leave can be taken in periods of one or more working days per case. In order to take account of divergent national systems, Member States should be able to allocate*

⁵ OPRESCU Elena Daniela: Concediul de îngrijitor și problemele determinate de reglementarea necorespunzătoare a acestuia. *Revista Română de Dreptul Muncii*, Ed. Wolters Kluwer, Bucharest, 2023/3, <https://sintact.ro/#/publication/151027972?keyword=Oprescu,%20Elena%20Daniela:%20Concediul%20de%20C3%AEngrijitor%20C8%99i%20problemele%20determinate%20de%20reglementarea%20necorespunz%C4%83toare%20a%20acestuia,%20Revista%20Rom%C3%A2n%C4%83%20de%20Dreptul%20Muncii,%20nr.%203,%202023.&cm=SFIRST>, 22nd of June, 2025.

*carers' leave on the basis of a period other than a year, by reference to the person in need of care or support, or by case. A continued rise in care needs is predicted, because of an ageing population and, consequentially, the concomitant increase in the prevalence of age-related impairments. The rise in care needs should be taken into account by Member States when they develop their care policies, including with regard to carers' leave. Member States are encouraged to make the right to carers' leave available with regard to additional relatives, such as grandparents and siblings. Member States can require prior medical certification of the need for significant care or support for a serious medical reason."*⁶

The Directive is firmly grounded in several key EU and international legal frameworks, underscoring its commitment to promoting gender equality and human rights while building on earlier legislative measures. Firstly, the Treaty on the Functioning of the European Union (TFEU), through Article 153(1)(i), empowers the Union to support and complement Member States' efforts in ensuring gender equality in the labor market and equal treatment at work. Similarly, the Charter of Fundamental Rights of the European Union strengthens this foundation by guaranteeing equality between men and women in all areas, including employment, work, and pay under Article 23, and by ensuring protection against dismissal related to maternity, as well as recognizing the right to maternity and parental leave under Article 33, which facilitates the reconciliation of family and professional life.

In addition, the European Pillar of Social Rights reinforces these principles, with Principle 2 emphasizing gender equality in the labor market and Principle 9 underscoring the importance of work-life balance for all workers. Internationally, the Directive aligns with the 1989 United Nations Convention on the Rights of the Child, which recognizes the shared responsibility of parents in raising their children, and the 2006 Convention on the Rights of Persons with Disabilities, which obliges parties to ensure full enjoyment of rights for children with disabilities, reflecting the Directive's provisions for carers.

Building on these robust legal frameworks, the Work-Life Balance Directive also draws upon and strengthens earlier EU directives. For instance, it builds on Directive 2010/18/EU, which regulated parental leave through a framework agreement between social partners, and Directive 2006/54/EC, which addressed gender equality in employment and working conditions. Additionally, it incorporates the protections established in Council Directive 92/85/EEC, which ensured maternity protections. While Directive 2010/18/EU has been repealed and replaced, the Work-Life Balance Directive enhances existing rights and introduces new entitlements to better address evolving demographic and social needs, including aging populations and increasing caregiving responsibilities. Collectively, these frameworks provide a solid legal basis for the Directive's objectives, reflecting its comprehensive and forward-looking approach.

⁶ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN-FR/TXT/?uri=CELEX%3A32019L1158>, 22nd of June, 2025.

The Directive highlights that the prevalence of extended working hours and changing work schedules negatively impacts women's participation in the workforce. *"However, work-life balance remains a considerable challenge for many parents and workers with caring responsibilities, in particular because of the increasing prevalence of extended working hours and changing work schedules, which has a negative impact on women's employment. A major factor contributing to the underrepresentation of women in the labour market is the difficulty of balancing work and family obligations. When they have children, women are likely to work fewer hours in paid employment and to spend more time fulfilling unpaid caring responsibilities. Having a sick or dependent relative has also been shown to have a negative impact on women's employment and results in some women dropping out of the labour market entirely."*⁷

These challenges are further compounded by the lack of incentives for men to take on an equal share of caregiving responsibilities. The Directive specifically notes the absence of sufficient paid paternity and parental leave in many Member States as a key factor contributing to the low uptake of such leave by fathers. This imbalance reinforces traditional gender roles and widens the gender gap in employment, pay, and career advancement. *"The current Union legal framework provides limited incentives for men to assume an equal share of caring responsibilities. The lack of paid paternity and parental leave in many Member States contributes to the low takeup of leave by fathers. The imbalance in the design of work-life balance policies between women and men reinforces gender stereotypes and differences between work and care. Policies on equal treatment should aim to address the issue of stereotypes in both men's and women's occupations and roles, and the social partners are encouraged to act upon their key role in informing both workers and employers and raising their awareness of tackling discrimination. Furthermore, the use of work-life balance arrangements by fathers, such as leave or flexible working arrangements, has been shown to have a positive impact in reducing the relative amount of unpaid family work undertaken by women and leaving them more time for paid employment."*⁸

The Directive introduces minimum standards designed to promote work-life balance, enhance gender equality, and provide essential support for caregivers. At the core of its implementation are several key provisions, starting with paternity leave, outlined in Article 4. Fathers or equivalent second parents are entitled to 10 working days of paid paternity leave upon the birth of their child, paid at a level equivalent to sick leave, as specified in Article 8(2). Importantly, this leave is available regardless of marital or family status and cannot be subject to work qualification or length-of-service requirements, ensuring broad accessibility.

In addition, parental leave, governed by Article 5, grants each parent four months of leave, with two months being non-transferable to encourage an equitable sharing

⁷ <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019L1158>, 1st of January, 2025.

⁸ Idem.

of caregiving responsibilities. This leave is available until the child reaches a specified age, up to eight years, as determined by national legislation or collective agreements. To accommodate diverse needs, workers may request flexible parental leave arrangements, such as part-time leave, while employers are required to provide written justifications for any refusals or postponements.

Furthermore, the Directive introduces carers' leave in Article 6, allowing workers five working days per year to provide personal care or support to a relative or household member with serious medical needs. The term "relative" includes children, parents, spouses, or partners, as detailed in Article 3(e), ensuring that those with caregiving responsibilities receive adequate support.

Additionally, flexible working arrangements, addressed in Article 9, provide workers with children up to at least eight years of age or those with caregiving responsibilities the right to request adjustments such as remote work, flexible schedules, or reduced working hours. Employers are required to respond to such requests in writing and justify any refusals. Workers also retain the right to return to their original working arrangements once the agreed period of flexibility ends.

The Directive ensures protection against discrimination and dismissal for those exercising their rights under these provisions. Article 33 of the Charter guarantees that workers cannot face dismissal or adverse treatment for requesting leave or flexible working arrangements. Employers are held accountable for providing lawful justifications for any refusals, reinforcing the Directive's commitment to protecting workers' rights and fostering a supportive and inclusive workplace.

Thus together, these provisions represent a comprehensive framework aimed at addressing the evolving needs of workers, promoting gender equality, and supporting caregiving responsibilities in a fair and sustainable manner.

In several EU Member States, the right to carers' leave goes well beyond five days per year, offering stronger support for workers with caring responsibilities.

For example, in Belgium, employees are entitled to various forms of carers' leave, such as one month of paid leave to care for a seriously ill relative up to the second degree or a person living in the same household. Belgium also grants long-term leave of up to twelve months with a replacement income, six months of unpaid carers' leave, and short-term emergency leave that may be partially paid by the employer.

In Spain, the law provides for up to four days of paid leave for events such as the death, serious accident, illness, hospitalisation or surgery of a relative. To comply with EU requirements, Spain amended its legislation to explicitly recognise carers' leave and to extend its coverage to people living in the same household as the carer.

Germany offers several options, including urgent care leave of up to ten working days, paid through an allowance covering ninety percent of lost wages, and unpaid carers' leave for up to six months. To help cover living costs during unpaid leave, workers can apply for low-interest loans. German law also allows up to three months of leave to accompany a dependent person at the end of life. However, the limited use of long-term carers' leave has led experts to recommend extending it to thirty-six months with income replacement of sixty-five to one hundred percent, similar to parental leave.

In France, carers' leave can last up to three months (except when longer periods are negotiated through collective agreements) and may be extended up to one year or even cover the entire career. This leave is paid at the national minimum wage for up to twenty-two days, but capped at eighty percent of full salary, which limits its practical use. Another provision entitles parents to take leave to care for a child due to illness, accident or disability, for up to three years, with benefits paid for up to three hundred and ten days.

In Hungary, employees can take unpaid leave to care for a family member if the care period exceeds thirty days. The maximum duration is two years without pay, although employees may qualify for other care-related allowances. Long-term care is mainly provided either through the healthcare system or by family members. Hungarian law also provides for paid leave to care for a disabled child or a child with a chronic illness.

By comparison, in Romania, legislation has introduced a new type of leave, carers' leave, but its maximum duration of five days, which will be further analysed in this study, appears insufficient to achieve a genuine balance between personal and professional life.⁹

2. Working time and rest time regulations in Romania

Based on the basic dichotomous concept, the issue of working time and rest time is also placed within a rigid framework in the Romanian Labour Code, which is regulated by Chapters I–III of Title III.¹⁰ According to the law, working time is the period during which the employee is at work, at the disposal of his employer and performing his duties and tasks, in accordance with the provisions of the employment contract, the applicable collective agreement and/or the legislation in force. In simple terms, all periods other than working time are considered as rest periods, i.e. a given period is either working time or not (*Labour Code § 111*).

For the definition of working time and rest periods, it is also necessary to take into account Directive 2003/88/EC concerning certain aspects of the organisation of working time, which defines “working time as the period during which the worker is at work, at the employer’s disposal and carrying out his activity or duties in accordance with national legislation and/or practice, and rest time as the period which does not constitute working time”.¹¹

⁹ OPRESCU: op. cit.

¹⁰ “The Romanian Labour Code currently in force was adopted in 2003 (...) It has undergone several amendments to date, of which Law 40/2011 was the one that in many respects set a new direction in the development of Romanian labour law, significantly shifting it towards the needs of a more flexible labour market.” – The author’s free translation.

LIPTÁK Katalin – MÉLYPATAKI Gábor – VALLASEK Magdolna – MUSINSZKI Zoltán: Munkaidőszabályok változása a rendszerváltás óta Magyarországon és Romániában. *Erdélyi Társadalom* 18 (2), 2020, 128.

¹¹ Directive 2003/88/EC of the European Parliament and of the Council of 4 November 2003 concerning the organisation of working time [Directive 2003/88/EC Art. 2 para. (1)–(2)].

Romania's Labour Code thus transposes Directive 2003/88 and contains strict rules on working time and rest periods. For full-time employees, the normal working week is 40 hours, which typically means 8 hours per day spread over 5 days. For workers under 18, this is reduced to 30 hours per week, with a maximum of 6 hours per day. Employers may apply an unequal or individual working pattern, provided that the total weekly working time does not exceed the legal maximum.

It is very interesting to note that, through the amendments introduced by Law No. 283/2022, employees in Romania now have enhanced opportunities for flexible and tailored work arrangements. This law allows employers to establish individualized work schedules for all employees, including those on caregiver leave, either at the employee's request or with their agreement. Individualized work schedules are designed to offer flexibility in organizing working time to better accommodate the needs of both employers and employees (Labour Code § 118, as amended by Law No. 283/2022).

Under this framework, the daily working hours are divided into two periods: a fixed period, during which all employees are simultaneously present at the workplace, and a variable or flexible period, which enables employees to choose their arrival and departure times, provided they adhere to the required daily working hours. Employers must ensure that these schedules comply with the legal provisions. Additionally, if an employer refuses an employee's request for an individualized work schedule, the refusal must be justified in writing within five working days. Employees also retain the right to revert to their original schedules at the end of the agreed period or earlier if their circumstances change. This approach ensures flexibility and adaptability in accommodating diverse employee needs (*Labour Code §§ 112, 114 and 118, as amended by Law No. 283/2022*).

In comparison, Law No. 81/2018, which regulates telework, provides a structured framework for organizing remote work activities and highlights the mutual responsibilities of employers and teleworkers. Teleworkers arrange their working hours in agreement with the employer, as outlined in the individual employment contract, internal regulations, or applicable collective labor agreements (Law No. 81/2018 § 4). Employers may request teleworkers to perform overtime if both parties agree in writing and the employee works full-time. Additionally, employers have the right to monitor teleworkers' activities primarily through information and communication technology, ensuring compliance with job requirements while respecting contractual terms.

The legislator of the Labour Code defines overtime work as work performed outside the normal working week (40 hours), while providing that "the maximum legal working time may not exceed 48 hours per week, including overtime". This rule is established in the general legal provisions on labor relations (Labour Code § 112 para. (1) and 120 para. (1)). The exception being the case where it is possible, to some extent, to extend the duration of working time and exceed the 48 hours per

week, provided that the average working hours, calculated over a reference period of 4 calendar months, do not exceed 48 hours per week.¹²

As a general rule, overtime work is possible only with the consent of the employee. As such, the employer cannot unilaterally order overtime work. The exception is in the case of force majeure, or for urgent work intended to prevent accidents or to eliminate the consequences of an accident.

It is important to note that only employees who have reached the age of majority and are employed on a full-time individual employment contract may perform overtime work. As such, employees who have a part-time employment contract may not work overtime, except in situations expressly provided for by law, such as force majeure or for other urgent work to prevent accidents or to eliminate their consequences. Overtime work by employees under the age of 18 is prohibited.

In this respect, in the spirit of the law, several *cumulative conditions* must be met in order for the work performed to be considered overtime, and whenever these conditions are met and overtime is involved, it must be compensated accordingly. First, the work must be performed over and *above normal working time*. Secondly, the employer must *require* the employee to perform additional work. As such, the fact that the employee unilaterally decides to work beyond normal working hours cannot be considered as overtime. Similarly, it will not be considered as overtime work if the request came from another person and not from the employer.

At the employer's request, employees may perform overtime work. Therefore, it is the employer who must take the initiative to request overtime, which may be written or verbal. In the practice of the courts, it has been decided that "*overtime work may be performed only under certain conditions, namely it is necessary to have the employer's request to perform overtime work, since it is the employer who will pay the remuneration, as well as the employee's agreement to this effect*".¹³ In the case at hand, "*the plaintiff has not proved the existence of a request by the employer to perform overtime work, and such a request does not result from the data and records kept at the establishment. At the same time, according to paragraph h), point 2 lit. c) of the individual employment contract, overtime shall not be worked, except in cases of force majeure or for other urgent work to prevent accidents or to eliminate their consequences. As such, it was up to the employee to manage his working arrangements in such a way as to keep within the 8-hour working day. Moreover, there is no evidence that the claimant was required to perform additional tasks, the performance of which would lead to an extension of the statutory working*

¹² It is important to note here that the law provides for certain sectors of activity where a reference period of more than 4 months may apply, but not exceeding 6 months [Labour Code § 114 para. (3)]. Further, subject to compliance with the regulations on the protection of the health and safety at work of employees and only for objective reasons, the law provides for the possibility of derogating from the length of the reference period, but not exceeding 12 months [Labour Code § 114 para. (4)].

¹³ ȚICLEA Alexandru: *Tratat privind timpul de muncă și timpul de odihnă*. Ed. Universul Juridic, Bucharest, 2020, 134.

time. Accordingly, the evidence adduced in the case was not capable of corroborating the applicant's allegations concerning the overtime which he claimed. Accordingly, the tribunal rejected the plaintiff's claim for payment of the statutory holiday pay for work performed on weekly rest days and public holidays.".¹⁴ In some situations, the court may impose overtime pay even where there was no express request by the employer, but the overtime work was performed and benefited the employer. Thus, "as long as the electronic correspondence proves that the overtime hours worked were in the interest of the employer, who benefited from the employee's work by tacitly accepting this situation, the employee is entitled to be remunerated for the work performed".¹⁵ Also in this regard, it has been pointed out that "the employer's request is implied since it has been proved that the fulfillment of certain work tasks led to the extension of the statutory working hours".¹⁶ The third condition that must be met in order for work to be considered overtime work under the provisions of the Labor Code is that the employee must perform his or her tasks and duties *in accordance with the provisions of the individual employment contract*, the applicable collective bargaining agreement and/or the legislation in force. It is important to emphasize that the employee's refusal to perform overtime work does not constitute disciplinary misconduct and the employee cannot be disciplined for this reason.

The rule for compensating the employee for overtime work is by paid time off within 90 calendar days after the overtime is performed, and only in the event that compensation by paid time off is not possible within the 90 calendar days, in the following month, overtime may be paid to the employee by adding a bonus to the salary corresponding to the duration of the overtime. The overtime increment is the exception and must be paid in the month following the expiry of 90 calendar days after the overtime has been worked. The amount of this bonus is set by negotiation in the collective agreement or, where applicable, in the individual employment contract and may not be less than 75% of the basic salary. In practice, there are a number of situations where employees are not compensated at all for overtime work, neither by paid time off nor by additional remuneration. In such cases, legal action can be brought within the 3-year limitation period, which starts to run from the date on which the entitlement is due.

3. Legislative reforms in Romania

The status of the implementation of the EU directives on work-life balance and transparent working conditions in Romania demonstrates significant progress through the enactment of several legislative measures. These include Emergency Ordinance No. 117/2022, Emergency Ordinance No. 57/2022, Law No. 283/2022, and Law No. 241/2023, which collectively align Romanian labor laws with the

¹⁴ C. Ap. Oradea, secția I. civ., dec. civ. nr. 884/2019, <http://sintact.ro>, 1st of January, 2025.

¹⁵ Civil decision no. 7946 of 30. 11. 2011 handed down by the Bucharest Court of Appeal.

¹⁶ Decision no. 2407/2021 of 14/07/2021 Craiova Court of Appeal.

principles and objectives set forth by Directive (EU) 2019/1158 (*GEO No. 117/2022; GEO No. 57/2022; Law No. 283/2022; Law No. 241/2023*).

Emergency Ordinance No. 117/2022, effective from 29 August 2022, amended the provisions of Law No. 210/1999 on paternity leave. This ordinance introduced a series of improvements, ensuring fathers are entitled to 10 working days of paid leave, extendable to 15 days if they complete a child-rearing course. During this period, employees are protected from dismissal, and the leave is fully paid, with the remuneration calculated at 100% of the employee's salary. Furthermore, paternity leave is included in employment seniority, ensuring that fathers benefit from uninterrupted career progression. Employers who fail to grant this leave face fines ranging from RON 4,000 to RON 8,000, ensuring compliance with the law and reinforcing the directive's aim to encourage shared caregiving responsibilities (*GEO No. 117/2022; Law No. 210/1999*).

Emergency Ordinance No. 57/2022, which came into force on 5 February 2022, revised Law No. 202/2002 on equal opportunities for women and men and amended Article 3, paragraph (21) of Government Emergency Ordinance No. 121/2021. These amendments strengthened measures to prevent workplace discrimination and promote gender equality. By addressing unequal treatment, the ordinance ensures a more inclusive work environment, laying the groundwork for equitable participation in caregiving and professional responsibilities [*GEO No. 57/2022; Law No. 202/2002; GEO No. 121/2021 Art. 3 para. (21)*].

The adoption of Law No. 283/2022, published in the Official Gazette on 19 October 2022 and effective from 22 October 2022, marked a comprehensive reform of the Labour Code and the Administrative Code. A key provision introduced by this law is caregiver leave, as stipulated in Article 152¹, which grants employees up to five unpaid working days per year to care for a relative or household member with severe medical needs. This leave is not deducted from annual vacation entitlements and is counted toward both employment seniority and specialty seniority. Moreover, during this period, employees continue to benefit from health insurance coverage without additional contributions, ensuring that their access to essential services is maintained (*Labour Code § 152¹, as amended by Law No. 283/2022*).

Prior to the adoption of Law No. 283/2022, Romanian legislation already provided for three types of care-related leave under the social insurance system: leave for caring for a sick child, leave for attending to patients with oncological conditions, and leave for the care of a disabled child. To implement Article 6 of Directive (EU) 2019/1158, the Romanian legislator introduced a new form of carers' leave through Articles 152¹ and 153¹ of the Labour Code, which set out the main legal provisions in this area. Under these rules, employers are required to grant carers' leave to employees who need to personally provide care or support to a relative or to a person living in the same household who is affected by a serious medical condition. The leave is granted for a maximum of five working days per calendar year, based on the employee's written request. As for the definition of "relative", Article 153¹(4) of the Labour Code includes the employee's child, spouse, or parent. Since Romanian law does not recognise civil partnerships, the employee's

partner or cohabitant is only covered if they share the same household. In practice, several issues arise regarding the implementation of this right. It is unclear whether the five days of leave apply per dependent person or as a general annual entitlement, and whether the leave must be taken consecutively or may be broken down into shorter periods. The law does not address these aspects explicitly, nor does it rule out the possibility of additional rules being established through collective agreements or internal company policies. As a result, flexibility in the use of this leave is left to interpretation and may depend on the specific needs and circumstances of the employee.¹⁷ In addition, the law introduced force majeure leave under Article 152², allowing employees to take up to ten working days annually to address urgent family emergencies caused by illness or accidents. Employees must notify their employer in advance, and the two parties must mutually agree on how to recover the missed working time (*Labour Code § 152², as amended by Law No. 283/2022*).

Article 118 of the same law introduced flexible working arrangements, enabling employees to request individualized work schedules that include fixed and variable hours, remote work, or reduced hours. Employers are required to justify refusals in writing within five working days of receiving a request, and employees retain the right to return to their original schedules once the agreed period ends or circumstances change (*Labour Code § 118, as amended by Law No. 283/2022*).

Transparency in employment relationships has also been significantly enhanced. Amendments to Articles 17 and 18 of the Labour Code mandate that employers clearly communicate key employment details, such as salary components, working hours, overtime compensation, and training opportunities (*Labour Code §§ 17, 18, as amended by Law No. 283/2022*).

Building on these reforms, Law No. 241/2023, effective from 24 July 2023, introduced additional support for parents and legal guardians through Article 118¹. This provision grants employees with children under 11 years old the right to work remotely or from home for four days per month, provided that their job responsibilities allow for such an arrangement. To prevent overlap when both parents are employed, a declaration from the other parent confirming they have not requested the same arrangement for the same period is required, except in specific situations, such as single parenthood, widowhood, or other exceptional circumstances outlined in Law No. 277/2010. Under this provision, employees are responsible for ensuring they have the tools needed to perform their duties, as required by Law No. 81/2018 on teleworking (*Labour Code § 118¹, as amended by Law No. 241/2023; Law No. 277/2010; Law No. 81/2018*).

However, it has already been recommended by many that the right to work remotely or telework for a certain number of days each month should not be limited to parents of young children but should also be available to employees with comparable caregiving responsibilities. Workers who are entitled to carers' leave often need additional flexibility to balance their care obligations with their professional duties. Extending teleworking arrangements to this category would help

¹⁷ ZARNESCU: op. cit.

address practical difficulties, ensure equal treatment and support a genuine balance between work and private life.¹⁸

The adoption of these laws represents a direct response to Directive (EU) 2019/1158, introducing essential measures to foster work-life balance and increase labor market participation. By addressing entrenched gender inequalities and providing practical solutions for employees with caregiving responsibilities, these reforms align Romanian labor legislation with European standards.

However, I believe that cultural and systemic barriers, such as the stigma surrounding flexible work and the underutilization of paternity leave, remain challenges to the full realization of the directive's goals.

In conclusion, the implementation of Law No. 283/2022 and Law No. 241/2023 demonstrates Romania's commitment to creating a modern, inclusive, and equitable labor framework. These laws provide a foundation for fostering work-life balance through rights such as caregiver leave, force majeure leave, flexible working arrangements, and teleworking options for parents (*Law No. 283/2022; Law No. 241/2023*). Nevertheless, continued efforts to address societal norms and enhance awareness are essential to fully unlock the transformative potential of these legislative changes, ensuring sustainable and inclusive labor practices for all.

4. The impact of digitalization and teleworking

I believe that work-life balance is an essential condition for a decent working life and must be respected in all circumstances, especially in today's society, which is plagued by a culture of haste and the tendency to measure performance and success through overwork. Respect for working time and its predictability is a core employee entitlement, and any abuse of it may justify full compensation if the employer unlawfully demands constant availability.¹⁹

The labour market in modern society has been greatly influenced by technology and the rapidly growing digitalisation. We have to accept that today's workers have the possibility – through the proliferation of smartphones, tablets and mobile internet connections – to do their work from their office or remotely, from a completely different country or even a different continent. It is for this reason that I recall Martini's famous advertisement of the 1980s, "*anytime, anyplace, anywhere*", which is the perfect definition of agile working. *Anyplace, anytime* is the principle that best characterises this trend, which is now in its heyday and has recently become increasingly fashionable in European countries. Evidence of this can be found in a study by the global accounting firm Grant Thornton, which found that Finland had the most flexible working hours in the world in 2011 (92% of companies allowed employees to adapt their working hours, compared to 76% in the UK, 76% in the

¹⁸ ZARNESCU: op. cit.

¹⁹ However, I think it is important to note that employers certainly have the possibility to impose on-call time, but only within the limits set by law.

US, 50% in Russia and only 18% in Japan).²⁰ It is therefore not an exaggeration to say that the growing use of BYOD (“Bring Your Own Device”)²¹, *big data*²², *cloud computing*²³ and artificial intelligence in corporate practice will inevitably transform the rhythm and organization of work in the near future. Carl Frey and Michael Osborn, researchers at the University of Oxford, looking at 702 occupational groups, found that 47% of US workers are likely to have their jobs automated in the next 20 years.²⁴ However, it is also crucial to address the occupational health risks of platform working. It is no coincidence that, for example, there is already a colloquial term in Japanese, *karoshi*, for people who die from overwork.²⁵

The proliferation of teleworking in the digital world, and with it the increasing expectation of employers that workers should be available on the other side of the screen at all times, has made it increasingly difficult to strike and maintain a healthy balance between their personal and work lives, which can lead to gradual stress and burnout.²⁶

According to many studies, maintaining a healthy balance between work and private life over long periods is a major challenge for employers, as prolonged imbalance often leads to chronic occupational stress, widely known as burnout. With the rapid development of the digital era, burnout has moved beyond laboratories and academic studies, becoming a frequent and concerning issue across almost all professional fields, particularly in modern office environments dominated by glass and steel buildings.

²⁰ <https://www.bbc.com/worklife/article/20190807-why-finland-leads-the-world-in-flexible-work>, 1st of January, 2025.

²¹ Manfred WEISS: Digitalizzazione: sfide e prospettive per il diritto del lavoro. *DRI*, 2016, 3, 651.

²² Thomas LESTAVEL: Les promesses très commerciales du “big data”. *Alternatives économiques* 2015, 350, 70–73. Big data is the term used to describe the vast amount of data generated by companies, smart grids, the private sector and individual users worldwide and on a daily basis.

²³ Gérard VALENDUC – Patricia VENDRAMIN: *Work in the digital economy: sorting the old from the new*. ETUI – European Trade Union Institute, Brussels, 2016, 20.

²⁴ Harold MEYERSON: *Technology and Trade Policy is Pointing America Toward a Job Apocalypse*. The original paper is Carl Benedikt Frey and Michael Osborne, “The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation,” Oxford University, September 17, 2013, https://www.washingtonpost.com/opinions/harold-meyerson-technology-and-trade-policy-is-pointing-america-toward-a-job-apocalypse/2014/03/26/ba331784-b513-11e3-8cb6-284052554d74_story.html, 1st of January, 2025.

²⁵ Paul M. SECUNDA: The Employee Right to Disconnect. *Notre Dame Journal of International & Comparative Law*, 2019, Vol. 9, Iss. 1, Article 3, 1–38, <https://scholarship.law.nd.edu/ndjicl/vol9/iss1/3>, 1st of January, 2025.

²⁶ *Working anytime, anywhere: The effects on the world of work*. Eurofound – International Labour Office Publications Office of the European Union, Luxembourg, and the International Labour Office, Geneva, 2017, 49–50.

A fast-paced and demanding workload increases stress levels, eventually forcing employees to take mental health breaks to recover. Such recovery periods can significantly influence or even redirect an employee's career. The main causes of burnout include excessive working hours and the complex nature of tasks that need to be completed under continuous pressure. To fully recover, employees must reorganize their personal life to include relaxation time, physical activities, meditation practices, or hobbies that help restore mental balance.

From a productivity point of view, work-related stress translates into notable costs for employers. It lowers concentration and work performance, while recovery and reintegration often take a long time due to the specifics of mental health conditions. Even when an employee returns to work, they may still require time to readjust and may not perform at full capacity immediately. Additionally, companies often need to hire temporary replacements or invest in training new staff, which means extra expenses.

To tackle these issues, the European Parliament has encouraged member states to support research aimed at improving working conditions and reducing the risk of mental health problems, with particular attention to women.

To prevent burnout and minimize its impact, many companies have started to implement wellbeing initiatives that focus on supporting employees' emotional balance and overall wellbeing. In Romania, such programs are becoming increasingly common. For example, the "Wellbeing by SmartExperience" initiative, developed through several studies, helps create a strong organizational culture where people feel connected and aligned with their company's values.

These wellbeing programs provide concrete benefits: they increase non-financial motivation, uplift employees' mood and mental state, and help reduce staff turnover.²⁷

The phenomenon of work-life balance became a particular concern in the aftermath of the Covid-19 crisis, as the social distancing during the quarantine seemed to completely upset the balance among home workers, with working outside working hours no longer being an individual choice of workers, but often an employer expectation. As a result, the introduction of a 'right to disconnect', which can be a way for employees to refrain from electronic communications at work during their rest periods, has been the subject of increasing debate in a number of countries. The 'right to disconnect' has emerged as an excellent solution to this problem and has already been introduced in many European countries in the form of legislation or company rules. Unfortunately, therefore, the concept of *karoshi* is not

²⁷ TICHINDELEAN Mărioara — VOLONCIU Magda: Aspecte privind rolul muncii digitale în reconcilierea vieții profesionale cu viața privată. *Revista Română de Dreptul Muncii*, Ed. Wolters Kluwer, Bucharest, 2021/5., <https://sintact.ro/#/publication/151022528?keyword=Tichindelean,%20Marioara;%20Volonciu,%20Magda:%20Aspecte%20privind%20rolul%20muncii%20digitale%20%C3%AEn%20reconcilierea%20vie%C8%9Bii%20profesionale%20cu%20via%C8%9Ba%20privat%C4%83,%20Revista%20Rom%C3%A2n%C4%83%20de%20Dreptul%20Muncii,%20nr.%205,%202021.&cm=SFIRST>, 22nd of June, 2025.

far removed from European societies, especially in the post-COVID world, where the boundaries between work and private life are increasingly blurred in the context of teleworking. High-pressure industries such as finance, IT and technology in Europe often encourage workers to push their limits, leading to physical and mental exhaustion. Although teleworking and digitalisation are characterised by flexibility, they also contribute to a culture of overwork.

The European Union is trying to address these challenges through social innovation, such as the Directive (EU) 2019/1158 on work-life balance. The EU aims to promote flexible working and ensure rest periods to protect workers from burnout and related health problems. Romania has made significant legislative reforms to bring its Labour Code into line with EU directives, in particular the Directive (EU) 2019/1158 on work-life balance. These changes aim to strengthen workers' rights, promote gender equality and address systemic challenges in achieving work-life balance. An important element of the reforms is the introduction of different types of special leave to support workers in family emergencies, caring responsibilities and childcare needs.

While significant progress has been made, challenges remain, in particular in ensuring equal treatment of women in employment and workplace practices. Only comprehensive solutions to these systemic problems can achieve a fairer labour market and reduce the social burden of rigid working conditions and underdeveloped care infrastructure.

One promising initiative to mitigate these risks is the *right to disconnect*, which has already been implemented in several European countries as either legislation or company policy. This right allows employees to disengage from work-related tasks and communications outside of their official working hours, creating a clear boundary between professional and personal life. For teleworking mothers, the right to disconnect would be transformative, granting them the ability to focus on childcare and household responsibilities without the constant pressure of work interruptions.

The right to disconnect is more than a practical solution, it is a fundamental safeguard for mental and physical health in an increasingly digitalized labor market. By ensuring rest periods and protecting workers from the culture of overwork, this initiative addresses the root causes of stress and burnout. It aligns with the broader goals of Directive (EU) 2019/1158 on work-life balance, which promotes flexibility and equitable sharing of caregiving responsibilities.

As a partial conclusion, I can state that the adoption of the right to disconnect in Romania would complement existing reforms under Law No. 283/2022 and Law No. 241/2023, which already provide important measures such as caregiver leave, individualized work schedules, and telework options for parents. These laws have laid a strong foundation for improving work-life balance, but they must be accompanied by cultural and structural shifts to ensure their effectiveness. The right to disconnect would be a critical step in protecting workers, particularly teleworking mothers, from the risks of digital overwork (*Law No. 283/2022; Law No. 241/2023*).

Conclusions

Directive (EU) 2019/1158 on work-life balance has emerged as a transformative force throughout Europe, and its implementation in Romania exemplifies this success. By inspiring key legislative reforms, including Law No. 283/2022 and Law No. 241/2023, the directive has laid the foundation for a labor market that aligns with European standards (*Law No. 283/2022; Law No. 241/2023*).

These reforms introduce pivotal measures such as caregiver leave, telework options for parents, individualized work schedules, and robust protections against dismissal, signaling a significant shift toward workplace flexibility and equity. These legislative advancements reflect the directive's ability to promote positive change, particularly in Central and Eastern European countries striving to modernize their labor frameworks and bridge longstanding gaps in gender equality.

The COVID-19 pandemic underscored the importance of these reforms, particularly for teleworking parents. However, it also brought to light new challenges, such as the blurred boundaries between professional and personal life. Teleworking mothers, in particular, often faced the dual burden of caregiving and professional obligations, highlighting the need for additional protections.

Directive (EU) 2019/1158 has already demonstrated its value by fostering a culture of equity, flexibility, and well-being throughout the European Union. The directive's clear principles have been instrumental in accelerating these changes, enabling Romania to align more closely with Western European labor practices. By continuing to align its labor policies with European standards and addressing emerging challenges, Romania has the opportunity to create a more inclusive society where work enhances life rather than diminishes it [*Directive (EU) 2019/1158*].

Bibliography

- [1] BLANPAIN Roger – HENDRICKX Frank – DE GROOF Sarah: *Work-Life Balance in the Modern Workplace*. Bulletin of Comparative Labour Relations, Volume 98, Wolters Kluwer, 2017, 51–68.
- [2] Gérard VALENDUC – Patricia VENDRAMIN: *Work in the digital economy: sorting the old from the new*. ETUI – European Trade Union Institute, Brussels, 2016.
- [3] Harold MEYERSON: *Technology and Trade Policy is Pointing America Toward a Job Apocalypse*. The original paper is Carl Benedikt Frey and Michael Osborne. "The Future of Employment: How Susceptible Are Jobs to Computerisation", Oxford University, September 17, 2013, https://www.washingtonpost.com/opinions/harold-meyerson-technology-and-trade-policy-is-pointing-america-toward-a-job-apocalypse/2014/03/26/ba331784-b513-11e3-8cb6-284052554d554d74_story.html, 1st of January, 2025.

-
- [4] LIPTÁK Katalin – MÉLYPATAKI Gábor – VALLASEK Magdolna – MUSINSZKI Zoltán: Munkaidőszabályok változása a rendszerváltás óta Magyarországon és Romániában. *Erdélyi Társadalom* 18 (2), 2020, 128.
- [5] Manfred WEISS: *Digitalizzazione: sfide e prospettive per il diritto del lavoro*, DRI, 2016.
- [6] Max WEBER: *A protestáns etika és a kapitalizmus szelleme*. Ábrahám Zoltán (transl). L'Harmattan, Budapest, 2020.
- [7] Orio GIARINI – Mircea MALITA: *Dublă spirală a învățării și a muncii*, Editura Comunicare.ro, București, 2005.
- [8] Paul M. SECUNDA: The Employee Right to Disconnect. *Notre Dame Journal of International & Comparative Law* Vol. 9, Iss. 1, Article 3, 2019. <https://scholarship.law.nd.edu/ndjicl/vol9/iss1/3>, 1st of January, 2025.
- [9] Thomas LESTAVEL: *Les promesses très commerciales du "big data"*, Alternatives économiques, 2015.
- [10] TÖRÖK Emőke: A banausziától a bér munkáig – Változások a munka értelmezésében. *Szociológiai Szemle* 2009/4, 43–67.
- [11] VALLASEK Magdolna: *Flexible working time from the perspective of women and the challenges of work-life balance in Romania*, *Revue Européenne du Droit Social*, 2022, 69–77.
- [12] ȚICLEA Alexandru: *Tratat privind timpul de muncă și timpul de odihnă*. Ed. Universul Juridic, București, 2020.
- [13] <https://ceelegalmatters.com/romania/24124-implementation-of-the-eu-directives-on-work-life-balance-and-on-transparent-and-predictable-working-conditions-romania>, 1st of January, 2025.
- [14] TICHINDELEAN Mărioara — VOLONCIU Magda: Aspecte privind rolul muncii digitale în reconcilierea vieții profesionale cu viața privată. *Revista Română de Dreptul Muncii* Ed. Wolters Kluwer, Bucharest, 2021/5, <https://sintact.ro/#/publication/151022528?keyword=Tichindelean,%20Marioara;%20Volonciu,%20Magda:%20Aspecte%20privind%20rolul%20muncii%20digitale%20%C3%AEn%20reconcilierea%20vie%C8%9Bii%20profesionale%20cu%20via%C8%9Ba%20privat%C4%83,%20Revista%20Rom%C3%A2n%C4%83%20de%20Dreptul%20Muncii,%20nr.%205,%202021.&cm=SFIRST>, 22nd of June, 2025.
- [15] OPRESCU Elena Daniela: Concediul de îngrijitor și problemele determinate de reglementarea necorespunzătoare a acestuia. *Revista Română de Dreptul Muncii*, Ed. Wolters Kluwer, Bucharest, 2023/3, <https://sintact.ro/#/publication/151027972?keyword=Oprescu,%20Elena%20Daniela:%20Concediul%20de%20%C3%AEngrijitor%20%C8%99i%20problemele%20determinate>

%20de%20reglementarea%20necorespunz%C4%83toare%20a%20acestui, %20Revista%20Rom%C3%A2n%C4%83%20de%20Dreptul%20Muncii,% 20nr.%203,%202023.&cm=SFIRST, 22nd of June, 2025.

- [16] ZARNESCU Valentina Lidia: Reflectarea principiului privind echilibrul dintre viața profesională și cea privată în legislația română. *Revista Română de Dreptul Muncii*, Ed. Wolters Kluwer, Bucharest, 2023/5, <https://sintact.ro/#/publication/151029375?keyword=Zarnescu,%20Valentina%20Lidia:%20Reflectarea%20principiului%20privind%20echilibrul%20dintre%20via%C5%A3a%20profesional%C4%83%20%C5%9Fi%20cea%20privat%C4%83%20%C3%AEEn%20legisla%C5%A3ia%20rom%C3%A2n%C4%83,%20Revista%20Rom%C3%A2n%C4%83%20de%20Dreptul%20Muncii,%20nr.%205,%202023.&cm=SFIRST>, 22nd of June, 2025.

TÖREKVÉS A SZOCIÁLIS BIZTONSÁG MEGTEREMTÉSÉRE – GONDOLATOK A GONDOZÁSI DEFICIT ÖSSZEFÜGGÉSEIBEN

Striving for social security – thoughts regarding care deficit

JAKAB NÓRA *

Az időügyi politika általánosan meghatározható úgy, mint az idősek (döntően 65 év felettiek) életminőségével, szükségleteivel és társadalmi szerepével foglalkozó politika, amely generációk közötti társadalmi konszenzuson alapul. Az időskorral kapcsolatos közpolitikának arra kell törekednie, hogy az idősek és gondozóik számára megfelelő szolgáltatások álljanak rendelkezésre, valamint, hogy a rendelkezésre álló gondozási kapacitások megfeleljenek a szükségleteknek. Jelenleg azonban ez nem így van: az időskor előrehaladtával a kapitalista társadalmak gondozási kapacitásai fokozatosan kimerülnek: ez a gondozási válság. A tanulmány megírását az ihlette, hogy az Alaptörvény XIX. cikke és a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban Szt.) 2. §-ának összefüggéseit vizsgálva, fontos kérdés, hogy az államnak milyen feladata van a rászorulóknak segítségében, meddig terjed az állam alkotmányos kötelessége rászoruló embertársaink megsegítésére, és hol húzódik az egyén felelősségének határa. Mindezek a kérdések felértékelődnek az öregedés kihívásaival összefüggésben.

Kulcsszavak: *szociális biztonság, egyéni felelősség, államcélok, kirekesztődés, időügy*

Ageing can generally be defined as a policy that addresses the quality of life, needs, and social role of older people (primarily those over the age of 65) and is based on intergenerational social consensus. Public policy on ageing should aim to ensure that appropriate services are available for older people and their carers and that the available care capacity meets needs. However, this is not currently the case: as people age, the care capacities of capitalist societies are gradually becoming exhausted: this is the care crisis. The study was inspired by an examination of the relationship between Article XIX of the Fundamental Law and Section 2 of Act III of 1993 on Social Administration and Social Benefits, it is important to ask what role the state has in helping those in need, how far the state's constitutional obligation to help our fellow citizens in need extends, and where the limits of individual responsibility lie. All these questions become even more important in the context of the challenges of aging.

Keywords: *social security, individual responsibility, state objectives, exclusion, elderly care*

* DR JAKAB NÓRA
PhD egyetemi tanár
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
<https://orcid.org/0009-0006-3143-6765>
nora.jakab@uni-miskolc.hu

1. Törekvés és egyéni felelősség: az idősök esete

A Közép-európai Akadémia szervezésében a professzori hálózat tagjaként vettem részt a „Social Exclusion of Elderly” kutatócsoportban. Ebben a kutatásban vizsgáltam az idősök helyzetét globálisan és Magyarországon, azaz idősüggyel foglalkoztam. Ez a vizsgálat azonban alkalmat teremtett arra is, hogy állást foglaljak az Alaptörvény XIX. cikke és a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvény (a továbbiakban Szt.) 2. §-ának összefüggéseiről. Hiszen a szociális gondoskodás komplex tevékenység, egyéni szükségletekhez igazodó segítségnyújtás. Mértékét és fajtáját mindig a segítségre szoruló egyén egészségi, szociális és mentális állapota határozza meg. Kérdés, hogy az államnak milyen feladata van a rászoruló idősök segítésében. Meddig terjed az állam alkotmányos kötelessége rászoruló, idős embertársaink megsegítésére? És hol húzódik az egyén felelősségének határa?¹

A tanulmány megírását az ihlette, hogy az Alaptörvény XIX. cikke és a továbbiakban Szt. 2. §-ának összefüggéseit vizsgálva, fontos kérdés, hogy az államnak milyen feladata van a rászorulóknak segítésében, meddig terjed az állam alkotmányos kötelessége rászoruló embertársaink megsegítésére, és hol húzódik az egyén felelősségének határa. Mindezek a kérdések felértékelődnek az öregedés kihívásaival összefüggésben.

Az idősügy egyik kulcsfogalma a megélhetési zavarhelyzetben, lásd öregkor esetén történő tartalékképzés. Czucz kiemeli, hogy a megélhetési zavarok időszakában a mindennapi megélhetéshez nélkülözhetetlen javakat valami más – a termelőcikluson kívüli – forrásból kell fedezni. A legkézenfekvőbb megoldás: a termelőmunka idején – valamilyen célszerűen megválasztott módon – tartalékokat kell képezni. Az egyéni tartalékképzés lényege, hogy amíg munkaképes valaki, a munkájából származó javak egy bizonyos részét nem használja fel, hanem félrerakja, és később ebből biztosítja megélhetését. Mivel az egyéni tartalékképzés nem minden esetben volt eredményes, idővel a kisközösségek szerepe felerősödött. Csak azokat az integrációs sémákat kellett megtalálni (vagy kiépíteni), amelyek révén az egyénileg képzett tartalékokat a közösséghez tartozó más – épp rászoruló – személyek rendelkezésére lehet bocsátani, azzal a feltétellel, hogy később – majd, ha a most tartalékaikat átadó személyek kerülnek szorult helyzetbe – ők is igénybe vehetik mások tartalékait.² Nincs olyan személy egyetlen társadalomban sem, aki a szociális biztonsági rendszer ellátásait el tudná kerülni élete folyamán, bár természetesen van, aki többször kerül közvetlen kapcsolatba velük, és van olyan szerencsés, aki kevesebbszer.³

Az idősügy másik nagyon fontos mozzanatja, hogy emberi kapcsolataink egyik alapvető mozzanata a gondoskodás. A gondoskodásban bontakozik ki és mutatkozik meg együttérzésünk, a másik ember iránti felelős gondolkodásunk, beleélésünk

¹ TÉGLÁSI András: *A szociális jogok alkotmányos védelme – Különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére*. Dialóg Campus, Budapest, 2019, 9.

² CZUCZ Ottó: *Szociális Jog I.* UNIO Lap-és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., Budapest, 2003, 11, 15.

³ TÉGLÁSI András: i. m. 9.

(empátiánk) és szolidaritásunk.⁴ Meggyőződésem, hogy a társadalom egészét átfogó szolidaritás *makro- és mikroszinten* is a fenntartható társadalom alapja. Látván, hogy a ma divatos folyamatok inkább az individumot helyezik a középpontba, különösen aggasztó számomra a jövő generációinak szociális biztonsága.

Az időügy fontos eleme a szolidaritás. Laitinen és Pessi írja, hogy *a társadalom egészét átfogó szolidaritás* különféle formákban jelenhet meg a leírás perspektívája és a tudományág függvényében. Tekinthetünk rá, mint társadalmi ragasztó- vagy kötőanyagra, vagyis olyan kötelekeként, amelyeket nem lehet elnyomó gyakorlatokra vagy önérdekre visszavezetni. A társadalmi szolidaritás egyik alapvető kérdése, hogy hogyan osztjuk el a különböző javakat. Az ezzel foglalkozó diskurzusok központi témái elsősorban a jövedelemelosztás, a társadalmi szolgáltatások és az adózás – ennek egy példája, ahogy az északi jóléti államokban a magas adószintet és a társadalmi szolgáltatásokat a szolidaritás fogalmával igazolják. Tehát ahelyett, hogy a jövedelem társadalmi szintű elosztása önkéntességen és jótékonykodáson múlna,

⁴ A Slachta Margit Nemzeti Szociálpolitikai Intézet folyóirata (*Gondoskodás* 2021/1. ősz, 5). Laitinen és Pessi leírja, hogy a szolidaritás szó latin eredetű; az „obligatio in solidum” adósok egy csoportjának közös kötelezettségvállalását jelentette a római jogban. Az 1765-ben megjelent *Enciklopédiában* és az 1804-es napóleoni polgári törvénykönyvben is ebben az értelemben használták a francia solidarité szót. Az 1840-es évek környékén átkerült az angol és a német nyelvbe, politikai jelentéseket társítottak hozzá (például a nemzetközi munkásmozgalmak), és a társadalomtudomány is átvette. A szociológia klasszikusai közül főként Émile Durkheim használta alapvető fogalomkészletének részeként. Fokozatosan nyert tágabb jelentést, mint – érzelmi és erkölcsi alapú – készség a kölcsönös támogatásra, ahogy az az „egy mindenkiért, mindenki egyért” mottóban is megjelenik. Később a szó megjelent a Szovjetunió egyik hivatalos ünnepnapja nevében, valamint Lengyelország híres szakszervezete és a fejlődő országokat támogató számos társadalmi mozgalom is használta. Érdekes módon visszafordították az európai nyelvekből latinra, és így lett a katolikus egyház hivatalos társadalmi etikájának is része. Sokan úgy gondolják, hogy a szolidaritás fogalma ideológiai szempontból annyira terhelt, annyira rugalmas és egyúttal története olyannyira elmentmondásos, hogy jobb lenne használatát ünnepi beszédekre korlátozni. Ugyanakkor sokan védik azt az álláspontot, hogy számos példa akad a fogalom elegendően pontos használatára, és lehetséges ezektől a „parazita”, túlságosan tág, félrevezető fogalomhasználatot elválasztani. A szolidaritás fogalmának leíró és előíró jelentései egyaránt vannak. Leíró értelmében a másokhoz való kapcsolódásnak egy bizonyos módjára utal. A társadalom mikroszintjén a szolidaritás cselekvésekben, azok motivációiban és attitűdökben ragadható meg. A szolidaritással magyarázzák a káosz és a konfliktus ellentétéként tételezett társadalmi integrációt. Normatív értelemben tehát a szolidaritást az elnyomásra és az önérdek maximalizálására épülő társadalmi rend ellentétéként értelmezik. Ugyanakkor gyakran használják olyan – kisebb vagy nagyobb mértékben forradalmi – kritikai társadalmi mozgalmak megjelölésére is, melyek éppen a fennálló társadalmi rendet és annak igazságtalanságait bírálják. Így a szolidaritás a kis közösségeken túl harcos politikai mozgalmakban és akár egész társadalmakban is jelen lehet, és egyesek szerint akár az egész emberiséget is összekapcsolhatja. Lásd erről: Arto LAITINEN – Anne Birgitta PESSI: Szolidaritás: elmélet és gyakorlat. *REGIO* XXIX., 2021/2., 5–6.

intézményesült, hogy minden egyénnek joga van egy alapvető – minimum – jövedelemhez és élhető életkörülményekhez.⁵

Magyarországon az időskori eltartottsági ráta az 1990. évi 20,0-ról 31 év alatt 31,2%-ra nőtt, azaz ezer aktív (15–64 éves) korúra 312 fő 65 éves és annál idősebb korú jutott 2021. január 1-jén. A KSH adatai szerint az országban összesen 1 963 837 fő 65 éves és annál idősebb korú 2022. január 1-jén. Budapesten 357 369, Pest vármegyében 233 437, Borsod-Abaúj-Zemplén vármegyében 121 547, Bács-Kiskun vármegyében 105 773, Hajdú-Bihar vármegyében 100 544, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében 94 701. 2024-ben ez az adat: Budapesten 352 676, Pest vármegyében 238 879, Borsod-Abaúj Zemplén vármegyében 122 104, Bács-Kiskun vármegyében 106 760, Hajdú-Bihar vármegyében 101 866, Szabolcs-Szatmár-Bereg vármegyében 95 943.⁶ Láthatóan az elmúlt két évben is emelkedett a 65 év feletti idős-korúak száma.

A saját jogú nyugdíjban és ellátásban részesülők száma az ellátás összege szerint az alábbiak szerint alakul 2022. január hónapban: 80 000–99 999 forint között 234 013 fő, 100 000–119 999 forint között 306 180 fő, 120 000–139 999 forint között 342 138 fő, 140 000–159 999 forint között 261 132 fő, 160 000–179 999 forint között 217 544 fő, 300 000 forint felett 123 067 fő. A kirekesztés szempontjából az alábbi jövedelmek bírnak különös jelentőséggel: 2022-ben 39 999 forint alatt 56 496 fő, 40 000–59 999 forint között 87 900 fő, 60 000–79 999 forint között 121 926 fő, 80 000–99 999 forint között 234 013 fő. Ezek a számok jelentősen mérséklődtek két év alatt, 39 999 forint alatt 20 523 fő, 40 000–59 999 forint között 40 322 fő, 60 000–79 999 forint között 68 253 fő, 80 000–99 999 forint között 69 829 fő részesült.⁷ Ezek a számok az elszomorítóak, mert a pénz vásárlóértéke hihetetlen mértékben romlik évek óta hazánkban. Nagyon sokan élnek alacsony összegű nyugdíjból, ők valóban ki vannak téve a kirekesztésnek, ha már nem kirekesztettek.

2021-ben, 2022-ben és 2023-ban a népkönyha kivételével emelkedett a szociális alapszolgáltatásokat igénybe vevők száma. Idősek nappali ellátása esetében a kapacitásszámon belül tudták igénybe venni az idősek az ellátást. Vajda ugyanakkor kutatásában rámutat arra, hogy a szociális alapszolgáltatások ütközhetnek egymással. Az ütköző szolgáltatások a nappali ellátás esetében elsősorban a házi segítségnyújtással való szembenállását jelentik, s itt ez problémaként merült fel a válaszadó régiós vezetők részéről. Szakmailag nem tartják megalapozottnak, hogy azok az ellátottak, akik nappali ellátást vesznek igénybe, kiszorulnak a házi segítségnyújtás lehetőségéből. Sok esetben az ellátott számára óriási segítséget jelentene, ha délelőtt egy gondozó segítené a megszokott tevékenységeiben, délután pedig részt vehetne a nappali ellátásban szervezett programokon. A szocializáció, a magányosság és izoláció elkerülése különösen fontos az idősek esetében, ezek ugyanis számtalan mentális, illetve fizikális betegség prediktorai lehetnek. Amennyiben az ellátottaknak választaniuk kell a kétféle szolgáltatás között, a válaszok alapján a házi segítségnyújtás

⁵ Arto LAITINEN – Anne Birgitta PESSI: i. m. 13.

⁶ https://www.ksh.hu/stadat_files/nep/hu/nep0035.html, 2025. március 26.

⁷ https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0035.html, 2025. március 26.

mellett döntenek, kizárva a rendszer szabályozása miatt magukat egy olyan ellátásból, mely társaságot, a közösség élményét nyújthatná számukra.⁸ Az idősök nappali ellátása célja a szociális elszigetelődés megelőzése, továbbá ez a szolgáltatás a hasznosság, a megszokott környezethez tartozás érzését képes megerősíteni. Vajda írja, hogy az alapszolgáltatások jelentősége más országokhoz hasonlóan Magyarországon is várhatóan felértékelődik, ahogy növekszik a közösségi ellátások (community based care) iránti elköteleződés szakpolitikai oldalról is.⁹

Fontos információkat hordoz a várólistára vonatkozó adatsor, amely sajnos csak a 2017. évből áll rendelkezésre. Az összes várakozói létszámon belül a várakozók 1,3%-a vár idősök nappali ellátására, 1,8%-a jelzőrendszeres házi segítségnyújtásra. A legrémisztőbb várakozói százalék az idősök otthona esetében látható, a várakozók 61%-a vár erre az ellátási formára. Ez azért nagyon fontos, mert ezek az idős emberek nem rendelkeznek feltehetőleg olyan családi kapcsolatokkal, ahol az elszigetelődés megelőzése érdekében, otthoni környezetben tudnának maradni. Gyarmati rámutat kutatásában, hogy az otthonközeli ellátás (házi segítségnyújtás) a 65 év felettiek 7%-a számára elérhető, a várakozók száma 2,9% az összes várakozói létszámon belül. Gyarmati összegzi, hogy a szakellátást az idősök otthonában az idősök 3%-a tudja igénybe venni, miközben a várakozók száma folyamatos növekedés mellett már jelenleg is meghaladja az ellátást igénybe vevők felét. Az utóbbi 8 évben központi állami fenntartásban működő idősök otthonában új férőhely nem jött létre. Az elszigetelődés egyik legnagyobb oka a 65 év felettiek egészségi állapota. Gyarmati rámutat arra, hogy a súlyos depresszió fennállásának valószínűsége a 80 év felettiek körében a legmagasabb (24%), és további 19%-uknak vannak depresszív tünetei. A gondozási szükségletek növekedése szorosan összefügg a demenciával érintett idősök számának növekedésével is. A demencia tünetegyüttes és betegségecsoport, ez utóbbi értelemben a mentális viselkedészavarok közül az organikus és szimptomatikus mentális betegségekhez tartozik, leggyakoribb oka (60-70%-ban) az Alzheimer-kór. Becslések szerint Magyarországon jelenleg körülbelül 200-250 ezer főt érint a demencia. A betegség végső stádiumában nagyon magas gondozási

⁸ A kérdőíves kutatás eredményeit lásd VAJDA Kinga: Az idősök nappali ellátásnak veszélyei. *Esély* 2021/3., 82–85. Az ütköző szolgáltatások problémája a 84. oldalon található. Lásd még: https://www.ksh.hu/stadat_files/szo/hu/szo0025.html, 2025. március 10. Vajda kutatásának célja volt többek között a magyarországi régiós központokban nyújtott idősök nappali ellátásában felmerülő nehézségek feltérképezése különböző szinteken, a régiós központok ellátásvezetőinek véleménye az aktív idősödés és a prevenció lehetőségéről az idősök nappali ellátásában. „Attól, hogy egy ellátott el tud jönni a klubba (nappali ellátásba), vagy behozza a család vagy egy taxi, nem biztos, hogy ki tud takarítani vagy el tud menni a gyógyszereit kiváltani, esetleg bevásárolni és mégsem engedi a törvény.” A 79. oldalon írja: „Az ellátásban való részvétel előnye, hogy az ellátottak fizikális vagy mentális állapotában bekövetkező változásokat a velük foglalkozó szakemberek képesek korábban észlelni és így a megfelelő egészségügyi és/vagy szociális ellátásba irányítani őket. Az idős ellátottak szociális alapszolgáltatásokba való bevonása és így minél hosszabb saját, megszokott környezetükben való ellátása több szempontból hatékony elképzelés.”

⁹ VAJDA Kinga: i. m. 79.

szükséglettel (24 órás felügyelet) és költségekkel jár, ami megterhelő mind a családoknak, mind az állami ellátórendszernek.¹⁰ *Ekkor van szüksége a családnak igazán segítségre. Itt van szerepe a családok támogatásának a kisközösség és az állam részéről.*

Az alapszolgáltatások biztosítása (étkeztetés, házi segítségnyújtás) minden települési önkormányzat számára kötelezően biztosítandó feladat. Azonban a kapacitások egyenlőtlenül oszlanak el: van település, ahol az idősök 80%-a számára biztosított az ellátás, máshol csak néhány százalékban. Jellemző az információhiány: az idősöknek csak kb. harmada tud arról, hogy mire lenne jogosult. Házi segítségnyújtás 2015-ben összességében a települések 91%-ában volt elérhető, étkeztetés 86%-ban – annak ellenére, hogy ezek biztosítása minden települési önkormányzat számára kötelező. Sok település csak ún. bevont településként tudja nyújtani ezt a két szolgáltatást, vagyis egy központi (gesztor) településről járnak ki a gondozók. Ez alapján a házi segítségnyújtás helyben országosan a települések harmadában, étkeztetés a felében működik (kistelepüléseknél: 11 és 37%). Idősök klubját a települések 41%-a biztosítja, 1000 fő alatti településeknek azonban csak a harmada, igaz, számukra ez nem is kötelező.¹¹

Az ellátáshiány egyre érezhetőbbé és aggasztóbbá válik. A rendelkezésre álló hivatásos gondozók száma folyamatosan csökken, elsősorban azért, mert a szociális szektor a nemzetgazdaság más ágazataihoz képest a legalacsonyabb fizetéseket kínálja. Ez hozzájárult ahhoz, hogy 2010 óta folyamatosan nő az üres álláshelyek száma, ami komoly munkaerő-hiányt jelent. Ráadásul a hivatásos gondozók átlagéletkora ma már megközelíti az 50 évet, ami azt jelenti, hogy már nyugdíjkorhatárhoz közelednek, és hamarosan tömegesen távoznak a munkaerőpiacról, ami tovább súlyosbítja a helyzetet. Ezen körülmények közvetlen következményeként egyre több gondozói állást töltenek be képzetlen közalkalmazottak, akik nem rendelkeznek az ilyen alapvető foglalkozásokhoz szükséges képzettséggel vagy tapasztalattal.¹² A legmagasabb nettó minimálbér, azaz a havi 2000 euró feletti bér a finn, izlandi és brit (beleértve Angliát is) szociális munkásoké. Az 1000 és 2000 euró közötti minimálbért az olasz, német és francia szociális munkások kapják. Alacsonyabb, 500–999 euró közötti fizetésre lehet számítani Spanyolországban, Portugáliában és Görögországban. Bizonyos országokban, például Törökországban, Lengyelországban, Bulgáriában, Romániában, Magyarországon, Fehéroroszországban és Örményországban a munkavállalóknak az a szerencsétlen sors jutott, hogy kevesebb mint 500 eurót keresnek, ami minimálbérnek számít. Ezenkívül a szociális munkások közül a legjelentősebb fizetési problémákkal küzdő csoport – azaz azok, akiknek az átlagos nettó havi fizetése 1000 euró alatt van – ismét Görögországot, Törökországot, Lengyelországot, Magyarországot, Romániát, Bulgáriát, Örményországot és Fehéroroszországot foglalja magában. Más országokban, mint Lengyelország, Magyarország, Románia, Bulgária és Törökország, amelyek mind az európai átlaghoz képest

¹⁰ GYARMATI Andrea: *Idősödés, idősellátás Magyarországon*. Friedrich Ebert Stiftung, Budapest, 2022, 4–5.

¹¹ GYARMATI Andrea: i. m. 11.

¹² GYARMATI Andrea: i. m. 21.

nagyon alacsony szociális kiadásokkal jellemezhetők, szintén egyértelműen megfigyelhető, hogy a szociális munkások fizetése a legalacsonyabb. Ez az összefüggés, bár elsőre felszínesnek tűnhet, egyre nyilvánvalóbbá válik, ha összehasonlítjuk a magas szociális kiadásokkal rendelkező országokkal, vagy azokkal az országokkal, amelyek kiadásai közel állnak az európai átlaghoz. Izland és az Egyesült Királyság esetében bár szociális szolgáltatásokra fordított kiadásai valamivel alacsonyabbak az európai átlagnál, végül is viszonylag magasabb fizetést biztosítanak szociális munkásaiknak, mint sok más ország.¹³

A felnőtt rokonok gondozásával foglalkozó családtagok becsült száma 400 000 és 500 000 között van. Még meglepőbb azonban, hogy ezek közül csak körülbelül 20 000 kap ápolási díjat. Ezen személyek jelentős többsége azonban teljesen nincs tisztában azzal, hogy jogosult lenne erre az ellátásra. A családtagok általi gondozók száma európai viszonylatban viszonylag alacsony, és számos okból várhatóan tovább csökken: *egyre több idős embernek nincs még együtt élő gyermeke, egyre többen emigrálnak, és emelkedik a válási arány.*¹⁴ Verbakel és munkatársai átfogó tanulmányt készítettek, és figyelemre méltó eredményeket közöltek az *informális gondozás* helyzetéről Európában. A tanulmányukból kiderült, hogy átlagosan 20 európai országban a lakosság 34,3%-a vallotta magát informális gondozónak, míg 7,6%-uk intenzív gondozónak minősült, akik hetente legalább 11 órát fordítottak gondozásra. A kutatás azt is megállapította, hogy a gondozási feladatokat leggyakrabban a nők vállalták, különösen az 50 és 59 év közötti korosztályban, valamint a nem dolgozók, különösen a háztartási munkával foglalkozók, és azok, akik vallásosnak tartották magukat. A gondozók, különösen a nők és az intenzív gondozók rosszabb mentális egészségi állapotról számoltak be, mint a nem gondozók.¹⁵

A felelősségvállalással tehát jön a gondoskodási és gondozási kötelezettség is önmagunkról és a szüleinkről. Hogyan lehet ezt megvalósítani akkor, amikor a munka és magánélet összehangja egyelőre a nyugati tagállamok valósága? A gondozói feladatok ellátása munka mellett Közép-Európában, véleményem szerint az állások jelentős részének elvesztéséhez vezet. Egész embert kívánnak.

A fent vázolt gondozási deficit rávilágított arra, hogy az egyéni felelősség és a család kulcsfontosságú az idősügyben. Gazdasági adatok alapján – és azok nélkül is – egyértelmű, hogy az öregedő társadalmakban, így Európában, ahol egyébként erőteljesen érvényesül a migráció, az állam nem minden esetben tudja garantálni öregkor esetén a szociális biztonságot.

¹³ KAMIŃSKA, M. – BORYCZKO, M. – MACZYŃSKI P.: *Salaries of social workers in Europe, Report, Polish federation of social workers and social service employees unions*. 2020 http://federacja-socjalnych.pl/images/PDF/RAPORT_WYNAGRODZENIA_EN.pdf, 2025. március 5., 6–8.

¹⁴ GYARMATI Andrea: i. m. 3–4.

¹⁵ VERBAKEL E. – TAMLAGSRØNNING S. – WINSTONE L. – FJÆR E. L. – EIKEMO T. A.: *Informal care in Europe: findings from the European Social Survey (2014) special module on the social determinants of health*. *Eur. J. Public Health* XXVII., 2017/1., 90.

A magyar öregedési indexet és az időseknek nyújtott szociális ellátási zavarokat vizsgálva, indokolt megvizsgálni az Alaptörvény és az Szt. 2. §-ának összefüggéseit.

2. Az Alaptörvény XIX. cikke és az Szt. 2. §

Az Alaptörvény XIX. cikke szerint „(1) Magyarország arra törekszik, hogy minden állampolgárának szociális biztonságot nyújtson. Anyaság, betegség, rokkantság, özvegyesség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség esetén minden magyar állampolgár törvényben meghatározott támogatásra jogosult. (2) Magyarország a szociális biztonságot az (1) bekezdés szerinti és más rászorulóknak esetében a szociális intézmények és intézkedések rendszerével valósítja meg. (3) Törvény a szociális intézkedések jellegét és mértékét a szociális intézkedést igénybe vevő személynek a közösség számára hasznos tevékenységéhez igazodóan is megállapíthatja. (4) Magyarország az időskori megélhetés biztosítását a társadalmi szolidaritáson alapuló egységes állami nyugdíjrendszer fenntartásával és önkéntesen létrehozott társadalmi intézmények működésének lehetővé tételével segíti elő. Törvény az állami nyugdíjra való jogosultság feltételeit a nők fokozott védelmének követelményére tekintettel is megállapíthatja.”

Az Alaptörvény (1) bekezdése – az Alkotmány 70/E. § Alkotmánybíróság általi értelmezésével összhangban – nem alapjogként, hanem államcélként ír a szociális biztonság megteremtésének igényéről. Az (1) bekezdés második mondata, noha szinte szó szerint megegyezik a 70/E. § (1) bekezdésének második mondatrészével, de míg ott csak példálózó felsorolással találkoztunk, addig az Alaptörvény szövegezése egyértelművé teszi, hogy az államnak csak a felsorolt csoportok szociális biztonságának megteremtésével kell foglalkoznia.¹⁶ Egyetértek Téglásival, aki azt hangsúlyozza, hogy a szociális biztonság ugyan csak államcélként¹⁷ lett megfogalmazva az Alaptörvényben, de ez nem jelenti azt, hogy az Alkotmánybíróságnak ne lenne lehetősége a jogvédelem során azt vizsgálni, hogy az állam megfelelő erőfeszítéseket tett-e a szociális biztonság elérése érdekében, illetve, hogy az állam teljesíti-e ezt a célt. Az államnak meg kell adni azt a mozgásteret, hogy saját szociális védelmi rendszerét kialakítsa. Az Alaptörvény szociális biztonságról szóló XIX. cikkének normaszövege – a korábbi Alkotmány vonatkozó rendelkezésének szövegszerű összevetése alapján – látszólag csökkentette a szociális biztonság alkotmányos védelmi szintjét azáltal, hogy a korábbi Alkotmány alapjogi (állampolgári jogi) megfogalmazásához képest már csak államcélként, az állam törekvéseként határozza meg.¹⁸ Az Alkotmánybíróságnak az Alaptörvény előtt és után kialakított gyakorlatának

¹⁶ Lásd erről a kritikát: HAJDÚ József: A szociális biztonság jelentése és védelme az Alaptörvényben. In: *A történeti alkotmánytól az Alaptörvényig.* (szerk.: Balogh Elemér) A Pólay Elemér Alapítvány Jurisperitus Kiadó, Szeged, 34. KISS Barnabás: A szociális biztonság alkotmányjogi megítélése Magyarországon a rendszerváltozást követően. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica* 2016/1., 357–362.

¹⁷ Lásd erről: 40/2012. (XII. 6.) AB határozat.

¹⁸ TÉGLÁSI András: i. m. 349.

összevetése alapján az derül ki, hogy lényeges változás (csökkenés) nem következett be a szociális biztonsághoz való jog tekintetében.¹⁹

Tóth és Mélypataki szerint habár az Alkotmánybíróság egyik határozatában úgy vélte, hogy az Alaptörvény fenti új koncepciójának megalkotásakor a „*fenntartható gazdasági fejlődés és a fokozatosan romló demográfiai helyzet*”, valamint a „*megváltozott gazdasági körülmények*” okán szükséges volt csökkenteni a korábbi jogosultságokat. Az eltelt időszak pozitív gazdasági változásai mégsem készítették arra a jogalkotót, hogy az Alaptörvényt módosítsa, ezért vitatható az Alkotmánybíróság érvelése.²⁰

Hajdú hangsúlyozza, az Alaptörvény a XIX. cikkben hét esetkört jelöl meg, amelyek bekövetkezése esetén jogosult az egyén az állami segítségre: anyaság, betegség, rokkantság, fogyatékoság, özvegyesség, árvaság és önhibáján kívül bekövetkezett munkanélküliség. A korábban hatályban volt alkotmányos szabályozás kiegészült két biztosítási eseménnyel, a fogyatékosággal és az anyasággal. Ez pozitívként is értékelhető változtatás, azonban a biztosítási események taxációs felsorolása nem enged további bővítési lehetőséget a jogalkotónak, ami nem kedvező változtatás.²¹ Az Alaptörvény a biztosítási események bekövetkeztét garantálja a „törvényben meghatározott támogatásra” való jogosultságot, e meghatározást alanyi jogosultságként értelmezte a fenti alkotmánybírósági határozat.²² Ezen túlmutat egy másik alkotmánybírósági határozat, amely rámutatott arra, hogy a társadalombiztosítási jogviszonyokkal összefüggő szolgáltatások esetében továbbra is fennáll a tulajdonvédelem.²³

További két új elem bevezetésével a szakirodalom elemzése szerint a magyar bismarcki típusú biztosítási elveket figyelembe vevő szociális ellátórendszer inkább mutat hasonlóságot az angolszász rendszerhez. Erre a rendszerre jellemző az állam korlátozott szerepe, az egyén „kötelező” öngondoskodása. A modellben az ellátásra való érdemességet vizsgálja az állam, amely utolsósorban nyújt csak ellátást az egyén részére, ha a más lehetőség már nincs.²⁴

A korábbi szabályozástól eltérően a jelenlegi Alaptörvény rendelkezései szerint a szociális biztonságot nem a társadalombiztosításon és szociális intézményeken keresztül valósítja meg az állam, hanem csak a szociális intézményeken és intézkedéseken keresztül. Ezzel a megoldással a társadalombiztosítást integrálta és szociális intézményként határozta meg. A másik jelentős változás, az, hogy a szociális intézkedés – elsősorban a rászorultsági alapon járó ellátásoknál jelent ez változást –

¹⁹ TÉGLÁSI András: i. m. 350.

²⁰ Lásd erről a 23/2013. (IX. 25.) AB határozatot. Hilda TÓTH – Gábor MÉLYPATAKI: The Challenge of the Hungarian Social Security System in the Mirror of Demographic Changing. In: *Sustainability of the Social Security System Demographic Challenges and Answers in Central Europe*. (szerk.: Jakab Nóra.) Central European Academic Publishing, Budapest, Miskolc, 2023, 55–56.

²¹ HAJDÚ József: i. m. 37–38.

²² SZATMÁRI Andrea: i. m. 65–66. A szociális biztonsághoz való jog az Alaptörvényben az Alkotmánybíróság értelmezése szerint. *Közjogi Szemle* 2018/1., 65–72.

²³ 4/2016. (III. 1.) AB határozat.

²⁴ HOFFMAN István: i. m. 21.

mértéke attól is függhet, hogy az egyén a közösség számára milyen hasznos tevékenységet végez, hasonlóan az angolszász rendszerhez, az érdemesség vizsgálata merülhet fel. Azon tevékenységek, amelyek a közösség számára hasznosak, alaptörvényi szinten nincsenek felsorolva, e körben Tóth és Mélypataki szerint a terhekhez való hozzájárulást lehet megemlíteni.²⁵

Tóth és Mélypataki az Alaptörvény szociális jogosultságokkal kapcsolatos rendelkezéseit nem tartják megfelelően szabályozottnak, egyetértve Hajdú professzorral, az a vélekedésük, hogy a jogalkotó inkább az egyéni öngondoskodásra helyezné a fókuszot, mintsem az állami felelősségvállalásra a szociális biztonsági ellátások kapcsán.²⁶

Egyetértek Téglásival, aki hangsúlyozza, hogy a szociális biztonság különböző meghatározásai közül a szociálpolitikával foglalkozók között teljesen elterjedt az abszolút és a relatív szociális biztonság közötti megkülönböztetés. Az abszolút biztonság a létfenntartási küszöböt jelenti, a létbiztonság megteremtését, a megélhetés minimális feltételeinek garantálását. Ez nem más, mint a létminimumhoz való jog vagy megélhetési minimumhoz való jog, amely az emberi élethez, illetve emberi méltósághoz (is) kötődik. A relatív biztonság ehhez képest bizonyos szociális kockázatok esetén a korábbi életszínvonal teljes vagy részleges fenntartását, ennek biztosítását jelenti. A szociális biztonságnak az Alaptörvény XIX. cikk (1) bekezdése szerinti államcélként történő meghatározása tehát értelmezésében csak és kizárólag a relatív szociális biztonságra vonatkozik (vonatkozhat), mint amire az államnak csak „törekednie” kell, az abszolút szociális biztonságra – annak az élethez és az emberi méltósághoz való joggal való szoros összefüggéseire tekintettel – nem, azt továbbra is feltétlenül garantálnia kell (és garantálja is).²⁷

Ezzel párhuzamosan a szociális törvény is változott a felelősség kérdésében. Jelentős eredmény volt, hogy a magyar Országgyűlés elfogadta és 1993. január 27-én kihirdette a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényt (a továbbiakban: Szt.), mely szerint a szociális ellátás feltételeinek biztosítása – az egyének önmagukért és családjukért, valamint a helyi közösségeknek a tagjaiért viselt felelősségén túl – az állam központi szerveinek és a helyi önkormányzatoknak a feladata. Ez a megfogalmazás élt egészen a 2022-es módosítás hatálybalépéséig. A törvény 2023. január 1-jétől hatályos új szabálya elvi szinten hozott jelentős változást a szociális ellátásért való felelősség körében. Hoffman kiemeli, hogy a fenti változás összhangban áll az Alaptörvény XIX. és a XVI. cikkében is már jelzett megközelítéssel, amely a szociális biztonság megteremtésében az egyéni és a családi felelősséget hangsúlyozta azzal, hogy egyrészt a XIX. cikk azt emelte ki, hogy Magyarország „törekszik” a szociális biztonság nyújtására. Szintén a családi gondoskodás kiemelt szerepe jelent meg az Alaptörvény XVI. cikk (3) és (4) bekezdéseiben, amelyben rögzítették, hogy a szülők kötelesek kiskorú gyermekükről gondoskodni, valamint, hogy a nagykorú gyermekek kötelesek rászoruló szüleikről gondoskodni.

²⁵ Hilda TÓTH – Gábor MÉLYPATAKI: i. m. 55. SZATMÁRI Andrea: i. m. 66–68.

²⁶ Hilda TÓTH – Gábor MÉLYPATAKI: i. m. 56. Lásd még: HAJDÚ József: i. m. 34–38.

²⁷ TÉGLÁSI András: i. m. 347–348.

Az államnak abban az esetben jelenik meg a gondoskodási kötelezettsége, ha a rá-szoruló szülők magukról nem tudnak gondoskodni, s a gyermekük alkotmányos gondozási kötelezettségét azért nem tudja teljesíteni, mert azzal saját megélhetését vagy kiskorú gyermeke tartását veszélyeztetné. Az Szt. 2023. január 1-jétől hatályos szövege ezt, a korábbi gondoskodó állami szerepkörtől eltérő, az angolszász jóléti rendszerek öngondoskodás-központú megközelítésére építő rendelkezését emelte át az Szt. elvi rendelkezései közé. Az Szt. 2. § (1) bekezdése az öngondoskodási kötelezettség elsődlegességét hangsúlyozza, azaz az egyén szociális biztonságának megteremtése elsődlegesen az egyén feladata.²⁸

A 2022. december 31-éig hatályos Szt. 2. §-a alapján is megállapítható, hogy az államnak a rá-szoruló egyénekről való gondozása alapvetően szubszidiárius jellegű. Egyfajta gondoskodási sorrend jelent meg. A rendszer központjában az egyén öngondoskodása áll. Elsőként az egyénnek kell tehát a saját élethelyzeti nehézségeit kezelni. Ha erre nincs lehetőség, akkor jön be a család gondoskodási kötelezettsége. A Kommentár kiemeli, hogy az Alaptörvény fenti szabályán alapul a Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (a továbbiakban: Ptk.) 4:196. §-a, amely tartási kötelezettséget állapít meg az egyenesági rokonok, illetve gyermek hiányában a távolabbi hozzátartozók tekintetében. A jelenleg hatályos Szt. egyértelmű, ha az egyén önmaga nem képes gondoskodni a saját tartásáról, de a kérdéses problémát a tartásra kötelezett hozzátartozók kezelni tudják, nincs helye az állami beavatkozásnak. Ha a fenti keretek között sem oldható meg az élethelyzeti nehézség, akkor a helyi közösségeknek a gondoskodása jelent meg. Ezek a közösségek sokfélék lehetnek, de elsősorban baráti, ismerősi, szomszédsági, egyházi, munkahelyi közösségekre kell itt gondolni. Mivel a fenti megközelítés közjogilag nem volt érvényesíthető, hiszen a kisközösségek jellemzően nem jogalanyok, ráadásul sem magánjogi, sem közjogi alapon rájuk tartási, gondozási kötelezettség nem terhelhető, a jelenleg hatályos Szt. a következő megoldást hozta. Amennyiben az egyén önmagáról gondoskodni nem képes, és a hozzátartozói tartási kötelezettség sem hoz megoldást, abban az esetben elsőként az egyén lakóhelye szerinti települési önkormányzat, ezt követően végső megoldásként az állam ellátásért való közjogi felelőssége jelenik meg. Az Szt. 2023. január 1-jétől hatályos 2. §-a egyértelműen jelzi, hogy a szociális ellátórendszer működtetésében az állami szervek közül a települési önkormányzatok rendelkeznek elsődleges közjogi felelősséggel.²⁹ A hatályos szöveg egyfajta hierarchiát határoz meg a szociális intervenció („gondoskodás”) különböző szinterei között. A módosítás mellett szóló érvek kapcsán sokszor elhangzott, hogy ebben semmi újdonság nincs, mert ezt már a szociális munka réges-régen alkalmazza.

²⁸ Lásd erről: HOFFMANN István – MATTENHEIM Gréta (szerk.): *Nagykommentár a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényhez* A szociális ellátások feltételeinek biztosításáért való felelősség, online kommentár a szociális törvényhez.

²⁹ Lásd erről: HOFFMANN István – MATTENHEIM Gréta (szerk.): *Nagykommentár a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényhez*. A szociális ellátások feltételeinek biztosításáért való felelősség, online kommentár a szociális törvényhez.

A szociális szakma megrökönyödve fogadta ezt a módosítást: „*Rémisztő, megdöbbentő – így jellemezték szociálpolitikusok a Szabad Európának a kormány törvénymódosító javaslatát, amelyet a szociális ágazat szakmai szervezete elfogadhatatlannak tart. A szakemberek szerint a módosítással a kormány saját felelősségét próbálja csökkenteni a szociális ellátásban, és még inkább kivonulhat a finanszírozásából, közben pedig a hozzátartozókra is terhelheti az ellátási díjakat.*”³⁰ Szikra Dorottya így fogalmazott: „*Ki fog erről dönteni? Ki az, aki veszi magának a bátorságot, és dönt ilyen helyzetekben? Az állam ezekkel a mondatokkal megadja saját magának a lehetőséget, hogy ne segítsen, ha úgy találja, hogy ez megoldható családon belül*” – fogalmazott.³¹ Ferencz Norbert és Köves Ferenc, a Szociális Ágazatban Dolgozók Szakszervezete (SZÁD) képviselői egyenesen kegyetlenségnek nevezték az új szabályozást, amelyet épp egy krízishelyzet közepén fogadtak el, amikor egekig ér az infláció, kevesebbet érnek a bérek, valamint szorongat az energiaválság is.³²

Mélypataki és Kriston véleménye szerint az elmúlt időszakot vizsgálva azt lehet megfigyelni, hogy amíg a szociális ellátórendszeren belül a biztosítási alapú ellátásokat a jogalkotó szinten tartja, sőt van, amelyik ellátási szintjét emelte is, addig a segélyezési alapú ellátásokat vagy hagyja elinflálódni, vagy még csökkenti is a színvonalat. Olyan, mintha az állam folyamatosan csökkentené a szerepét ezen a területen, és a családokra testálná vissza az ellátási kötelezettséget. Ők azt állítják, hogy nem is az a probléma, hogy az első helyre magát az egyént, másodikra a családját tesszük, hanem annak a deklarálása, hogy az állam egyedül hagyja őket. Ebben a sorrendiségben fontos adat, hogy 2021-ben a családsegítő szolgáltatásokat összesen, megállapodással és anélkül igénybe vevők száma 404 203 fő. Ebben még nincsenek benne az egyéb gyermekjóléti szolgáltatások. Ha csak az országos adatot nézzük, akkor is látszik, hogy egész jelentős mértékű a családi diszfunkcionalitás. A családok mentális állapota folyamatosan romlik, amire a pandémiás helyzet is ráerősített.³³

Fontosnak tartom Meleg összefoglalását, amely szerint a gyakorlatban azt látjuk, hogy a feszített tempóban meghozott törvény elfogadását követően nem született olyan jogszabály, ami felhasználta volna a megteremtett gondoskodási sorrendet. Joggal merül fel a kérdés, hogy akkor miért is került sor erre a módosításra, mi volt a jogalkotó célja. A jelenlegi kormányzat „gondoskodáspolitikai” szemléletébe jól illeszkedő, felelősséget és kötelezettségeket az állam felől az egyén és család felé toló módosítás vajon egy koncepcionálisan új ellátórendszer felé történő első lépés

³⁰ <https://www.szabadeuropa.hu/a/a-hozzatartozokra-terhelheti-a-kormany-a-szocialis-ellatas-koltsegeit/32101687.html>, 2025. április 30.

³¹ <https://www.szabadeuropa.hu/a/a-hozzatartozokra-terhelheti-a-kormany-a-szocialis-ellatas-koltsegeit/32101687.html>, 2025. április 30.

³² <https://www.economx.hu/magyar-gazdasag/uj-szocialis-torveny-szakmai-szervezetek-tiltakozas-alaptorveny-neveloszulok.763847.html>, 2025. április 30.

³³ MÉLYPATAKI Gábor: Ki is a felelős? A szociális törvény módosításának lehetséges hatásai az Észak-Magyarország régió lakosaira. In: *ÚTKERESŐ II. Megoldások és javaslatok az Észak-Magyarország régió felemelkedésére.* (szerk.: K. Nagy Emese – Szabó-Tóth Kinga) Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 142–143.

vagy csak egyfajta filozófiai betoldás volt? Meleg úgy látja, hogy jelenleg inkább az utóbbi, szimbolikus üzenetű forgatókönyv tűnik realisabbnak, de lehetséges, hogy később ez konkrét intézkedésekhez szolgáltat alapot. Meleg előrevetíti, hogy az egyéni felelősség hangsúlyozása a segélyezésben az érdemességi szemléletre építő intézkedéseket alapozhat meg; a családi felelősségi szint a jelenlegi trendet erősítheti, melyben a gondozásra-ápolásra szoruló személy ellátását a családra terhelik; a gondozási feladatokon túl a szolgáltatások költségeinek nagyobb arányú családra terhelése; az egyházi fenntartók spontán, illetve állami intézkedésekkel segített további térnyerése, a szolgáltatások, illetve szolgáltatásrendszerek átadása; illetve a szociális szektor deprofesszionalizációjának további erősödése a segítség laikus elemeinek megerősödésével vagy a jótékonykodás (charity-) alapú szemlélet előtérbe kerülésével.³⁴

Meleg egy másik internetes oldalon úgy nyilatkozott, hogy: „Az egyik fő érv a törvénnyel szemben, hogy a felelősséget meglehetősen szűken értelmezi. Az egyik a gondozási, gondoskodási kötelezettség, a másik pedig az anyagi teherviselés. A jogszabály lényegében nem lehetőségeket nyit meg az állampolgároknak ebben az új megfogalmazásban, hanem rájuk terheli a szociális problémák megoldásával kapcsolatos munkát és költségeket.” Azt is problémásnak látja, hogy a jogszabály szigorú műveti sorrendet jelöl ki, és a szintek közti átlépést feltételekhez köti. Míg a gyakorlatban a szociális problémák többsége nem így működik: ezek sűrűn jelennek meg a különböző szinteken és a beavatkozások sem feltétlenül egyénileg a leghatékonyabbak.³⁵

Egyetértek azzal, hogy a módosítás szimbolikus jelentőségű. Fontosnak tartom itt jelezni, hogy a szociális szakma minden bizonnyal alappal háborodik fel, különösen, ha a törvénymódosítást nem előzte meg egy érdemi társadalmi egyeztetés. Jőmagam, jogász vagyok, aki a szociális ellátórendszer összefüggéseit is kutatja, vizsgálja, s arra próbálom megtalálni a választ egy ideje, hogy mi is ad biztonságot az embernek, a munkavégzőnek. Sokszor idézem Takács szavait, mert hiszek benne: *„A szociális biztonság az emberi élet olyan minősége, amely a jóléttel összefüggésben értelmezhető. Szociális biztonsága annak van, akinek életminősége a közfelfogás szerint általában, mindenki számára elfogadhatónak tekinthető [...] A szociális jogok világában mindaddig erkölcsi okok miatt sem szabad a szociális biztonsághoz való jogot említeni, amíg ennek a biztonságos emberi léthez (jóléthez) igazodó*

³⁴ Lásd erről Meleg cikkét: [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/34250/1/MelegSandor.pdf](https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/34250/1/MelegSandor.pdf), 2025. április 30. A folytatás hiánya részben betudható annak, hogy a jogalkotási folyamatban sokat gyengült a jogszabály, az eredeti célkitűzések jelentős része nem valósult meg, az ellátórendszeri szintek alapvető jellemzői nem változtak meg lényegesen az elfogadott szövegezéssel. Másrészt felmerül, hogy az esetleges további intézkedések kormányzaton belüli előkészítése milyen ütemben zajlik, hogy mikor és milyen kimenete lesz ennek a folyamatnak. Ez gyakorlatilag – bármilyen szakmai egyeztetés vagy tájékoztatás hiányában – megjósolhatatlan. Ebből fakadóan pusztán koncepcionális lehetőség van annak megállapítására, hogy mire adhat teret a módosított jogszabály jelenlegi formájában.

³⁵ <https://www.economx.hu/magyar-gazdasag/uj-szocialis-torveny-szakmai-szervezetek-tiltakozas-alaptorveny-neveloszulok.763847.html>, 2025. április 30.

mértéke nem alkotmányos garancia is egyben.”³⁶ A szociális ellátórendszerben lévő egyes rendszerelemek, a biztosítási, segélyezési típusú vagy állampolgári jogon járó ellátások összességében kellene, hogy segítsék az egyén boldogulását. Szerepe van a családtámogatásnak, a foglalkoztatáspolitikának, egészségügynek, szociálpolitikának, nyugdíjrendszernek, ahogyan azt Meleg is hangsúlyozza.

Az Szt.-módosítás kapcsán össztársadalmi szempontból hasznos és fontos az egyén felelősségének, továbbá a család szerepének hangsúlyozása, védelme, támogatása. A demográfiai folyamatok okán pedig logikusnak tartom a törekvést a szociális biztonság megteremtésére. Ugyanakkor, ha a módosításokat nem követi az intézményrendszer fejlesztése, például a családok nagyobb mértékű támogatása, ahogyan arra, Mélypataki és Kriston is utalt, akkor valóban egyedül maradhatnak azok, akik kiszorulnak és marginalizálódnak. Az idősök pedig különösen érintettek.

Összegző gondolatok

Az egyén felelősségének határa kitolódott és a családoké is. Hangsúlyozom itt is, hogy a szociális biztonság ugyan valóban államcélként lett megfogalmazva az Alaptörvényben, de az Alkotmánybíróságnak van lehetősége azt vizsgálni, hogy az állam megfelelő erőfeszítéseket tett-e a szociális biztonság elérése érdekében, illetve, hogy az állam teljesíti-e ezt a célt. Az államnak meg kell adni azt a mozgásteret, hogy saját szociális védelmi rendszerét kialakítsa. A költséges szociális jogok esetében ez így van rendjén.

Az idős emberek helyzete és kirekesztődése, a gondozási deficit jól példázza azt, hogy az Szt. szerinti gondoskodási sorrend csak akkor tartható, ha átgondolt szakpolitikai intézkedések épülnek egymásra. S azok nem azonnal tudnak eredményt elérni, csak hosszú távon lehetnek sikeresek. Jelentősége van tehát a munka és a család támogatásának, amely talán segíthet a méltóságteljes öregedés megélésében is. A legkézenfekvőbb megoldás valóban az, ha a termelőmunka idején – valamilyen célszerűen megválasztott módon – tartalékokat kell képezni. Az, hogy az Szt. 2. § (1) bekezdése az öngondoskodás kötelezettség elsődlegességét hangsúlyozza, azaz az egyén szociális biztonságának megteremtése elsődlegesen az egyén feladata, jó iránynak tartom. Mert mindenki felelős önmagáért. Az ütköző ellátások és a kapacitások egyenlőtlen elosztása is mutatja azonban, hogy vannak olyanok, akik kiesnek a hálóból. Nem is kevesen. A társadalmi szolidaritás egyik alapvető kérdése pedig az, hogy hogyan osztjuk el a különböző javakat. Az állam tehát *törekszik*, elsősorban pedig az egyén felelős önmagáért. Visszalépés ez? A módosításokat össztársadalmi szempontból jónak látom, de a jó célt jól kellene megvalósítani, mert ha az intézkedések elmaradnak, akkor valóban csak az egyén felelősségévé tesszük a megélhetési

³⁶ TAKÁCS Albert: Szociális jogok az Alkotmányban és a munka alkotmányjogi szerepe. In: *Gazdasági alapjogok és az új magyar Alkotmány. Kiadta az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága.* (szerk.: Molnár – Gyombolai – Téglási) Budapest, 2011, 79.

zavarhelyzetbe került társaink egy jelentős részének helyzetét önhiba hiánya esetén is. Ez pedig jó politikai irány ellenére is visszalépés.

Nyilvánvalóvá vált, hogy ha áttekintjük a magyarországi lakosság egészségi állapotát, akkor pontosan a 65 év felettiek azok, akik a leginkább ki vannak zárva a társadalmi élet különböző területeiről. Az alacsony jövedelmű nyugdíjasok magas aránya, az idősök otthonai előtt kígyózó sorok arra utalnak, hogy nemcsak a szakmában, hanem a családokban is hiány van a gondozásból. Hogyan lehet kielégíteni a gondozási igényeket, ha a legtöbb családban mindkét szülő jövedelmére szükség van? Ha az egyén nem tud gondoskodni magáról, hogyan tudna gondoskodni róla a rokon, ha dolgoznia kell? A munkavégzés a nyugdíjasok számára is fontos életmentő lehet, mivel aktívan ébren tartja az elmét és a figyelmet. Ezenkívül a szocializáció nagyon fontos eszköz az elszigetelődés negatív hatásainak megelőzésében a nyugdíjasok körében. Egy bizonyos: az idősgügy nem lesz sikeres, ha a generációk úgy nőnek fel, hogy nincs valódi ismeretük és megértésük arról, mit is jelent számukra a szolidaritás.

Felhasznált irodalom

- [1] ARTO LAITINEN – ANNE BIRGITTA PESSI: Szolidaritás: elmélet és gyakorlat. *REGIO* XXIX. 2021/2., 5–23.
- [2] CZÚCZ OTTÓ: *Szociális Jog I.* UNIÓ Lap-és Könyvkiadó Kereskedelmi Kft., Budapest, 2003.
- [3] GYARMATI ANDREA: *Idősödés, idősellátás Magyarországon.* Friedrich Ebert Stiftung, Budapest, 2022.
- [4] HAJDÚ JÓZSEF: A szociális biztonság jelentése és védelme az Alaptörvényben. In: *A történeti alkotmánytól az Alaptörvényig.* (szerk.: Balogh Elemér) Pólay Elemér Alapítvány Jurisperitus Kiadó, Szeged, 33–38.
- [5] HOFFMAN ISTVÁN: Szociális jog és az alaptörvény. Az államcél és annak teljesülése. *Közjogi Szemle* 2018/3., 18–20.
- [6] HOFFMANN ISTVÁN – MATTHEIM GRÉTA (szerk.): *Nagykommentár a szociális igazgatásról és szociális ellátásokról szóló 1993. évi III. törvényhez.* CompLex Wolters Luwer, Budapest, 2016.
- [7] KISS BARNABÁS: A szociális biztonság alkotmányjogi megítélése Magyarországon a rendszerváltozást követően, *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica* 2016/1., 357–362.
- [8] KAMIŃSKA M. – BORYCZKO M. – MACZYŃSKI P.: *Salaries of social workers in Europe. Report, Polish federation of social workers and social service employees unions.* 2020. http://federacja-socjalnych.pl/images/PDF/RAPORT_WYNAGRODZENIA_EN.pdf, 2025. március 5.

-
- [9] KISS Barnabás: A szociális biztonság alkotmányjogi megítélése Magyarországon a rendszerváltozást követően. *Acta Universitatis Szegediensis: Acta juridica et politica* 2016/1., 357–362.
- [10] KISS Barnabás: A szociális biztonság alkotmányjogi megítélése Magyarországon a rendszerváltozást követően. In: *Ünnepi kötet dr. Czúcz Ottó egyetemi tanár 70. születésnapjára.* (szerk.: Homoki-Nagy, M.– Hajdú J.) Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Szeged, 2016, 357–362.
- [11] MÉLYPATAKI Gábor: Ki is a felelős? A szociális törvény módosításának lehetséges hatásai az Észak-Magyarország régió lakosaira. In: *ÚTKERESŐ II. Megoldások és javaslatok az Észak-Magyarország régió felemelkedésére.* (szerk.: K. Nagy Emese – Szabó-Tóth Kinga.) Miskolci Egyetemi Kiadó, Miskolc, 139–150.
- [12] SZATMÁRI Andrea: A szociális biztonsághoz való jog az Alaptörvényben az Alkotmánybíróság értelmezése szerint, *Közjogi Szemle* 2018/1., 65–72.
- [13] TAKÁCS Albert: Szociális jogok az Alkotmányban és a munka alkotmányjogi szerepe. In: *Gazdasági alapjogok és az új magyar Alkotmány. Kiadta az Országgyűlés Emberi jogi, kisebbségi, civil- és vallásügyi bizottsága.* (szerk.: Molnár – Gyombolai – Téglási) Budapest, 2011.
- [14] TÉGLÁSI András: *A szociális jogok alkotmányos védelme – Különös tekintettel a szociális biztonság alapjogi védelmére.* Dialóg Campus, Budapest, 2019.
- [15] HILDA TÓTH – GÁBOR MÉLYPATAKI: The Challenge of the Hungarian Social Security System in the Mirror of Demographic Changing. In: *Sustainability of the Social Security System Demographic Challenges and Answers in Central Europe.* (szerk.: Jakab Nóra) Central European Academic Publishing, Budapest–Miskolc, 2023, 51–69.
- [16] VAJDA Kinga: Az idősek nappali ellátásnak veszélyei, *Esély* 2021/3., 75–96.
- [17] VERBAKEL E. – TAMLAGSRØNNING S. – WINSTONE L. – FJÆR E. L. – EIKEMO T. A.: Informal care in Europe: findings from the European Social Survey (2014) special module on the social determinants of health. *Eur. J. Public Health* XXVII, 2017/1., 90–95. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckw229> PMID: 28355645.7

A NEMZETKÖZI FIZETÉSI ÜGYLETEK

Payment methods in cross-border transactions

MÁTYÁS IMRE*

Jelen tanulmány a nemzetközi üzleti jog egyik komoly dilemmájának áthidalására szolgáló fizetési tranzakciók számbavételét tűzte ki célul. Az egymástól távol lévő eladó és vevő között ugyanis konfliktus alakulhat ki az áru átadásának és a fizetés elindításának időpontja tekintetében. Milyen jogi megoldásokat kínál a nemzetközi fizetések terepe, hogyan lehet a felek érdekeit egyaránt figyelembe venni? Ezeket a kérdéseket vizsgáljuk a tanulmányban.

Kulcsszavak: *fizetési módszerek, átutalás, beszedési megbízás, okmányos meghitelezés, bank*

This study aims to identify payment transactions that serve to overcome a serious dilemma in international business law. A conflict may arise between a seller and a buyer who are far apart regarding the time of delivery of the goods and the initiation of payment. What legal solutions does the field of international payments offer, and how can the interests of both parties be taken into account? These questions are investigated in the present paper.

Keywords: *payment methods, transfer, collection order, documentary credit, financial services*

Bevezetés

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, vagy ha jobban tetszik, nemzetközi üzleti jog jogviszonyai két alapvető jellegzetességet hordoznak magukban. Az egyik a lényeges külföldi elem megléte, amely kollíziót okoz, azaz felveti két vagy több jogrendszer alkalmazásának lehetőségét, a másik pedig a gazdasági-üzleti jelleg, tehát a profit elérésének célja. Az első esetben a jogrendszerek összeütközését vagy a felek jogválasztása (*lex pro voluntate*) vagy pedig a fórum közvetett jogrendezése oldhatja fel, míg a gazdasági-üzleti jelleg nem határon átnyúló sajátosság, a belföldi polgári jogi/kereskedelmi jogviszonyokat is a rendszeresség, üzletszerűség és a haszonszerzési cél jellemzi.

* DR. MÁTYÁS IMRE
PhD egyetemi docens
Miskolci Egyetem ÁJK
Európai és Nemzetközi Jogi Intézet
Európai és Nemzetközi Magánjogi Intézet Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
imre.matyas@uni-miskolc.hu

Ha tehát ez a két feltétel fennáll, akkor a jogviszony vitán felül a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának hatálya alá tartozik.

Ezen viszonylagosan önálló, komplex jogterület¹ különös részét alapvetően a szerződések joga teszi ki, amelyből két nagy csoport képezhető. Az egyik a főszerződések kategóriája, amelyek a gazdasági céljukat magukban hordozó szerződéseket tartalmazták, a másik pedig a mellék- vagy járulékos szerződések, amelyek a főszerződések gazdasági céljának megvalósulását hivatottak elősegíteni.²

Az első csoportba az adásvételi szerződés, a nagyberendezések szállítása és szerelése, a technológia és ismeretátadásra vonatkozó szerződések, valamint a lízing-szerződés sorolható, míg a mellékszerződések körében találhatjuk az áruk továbbítására vonatkozó, a nemzetközi fizetések lebonyolítását megvalósító, valamint a piacszerző ügyleteket.

Jelen írásban a nemzetközi üzleti jog egyik legfontosabb területét, a szolgáltatás ellenértékének a megfizetését és így a szerződés jogszerű teljesítését nagyban elősegítő nemzetközi fizetési ügyleteket vesszük górcső alá.

1. A kezdetek

A kereskedelem a legkorábbi időkben a történelem kezdetén megjelent, hiszen már az ősembernek is volt valamije, amire másnak is szüksége volt, és hajlandó volt adni érte valamit. A tranzakciókat kezdetben cserekereskedelem formájában bonyolították, amikor a felek közvetlenül árut cseréltek árura. Előbb színes kavicsok, kagylók is szolgálhattak ellenértékként, később azonban megjelentek a nemesfémek (arany és ezüst), amelyek univerzális értékmérőként szolgáltak az ókori birodalmakban, például a Római Birodalomban és a Tang-dinasztiában. Az általános egyenértékes, azaz a pénz megjelenésével azonban az áru ellenértékét már általános formában is ki lehetett fejezni, így az eladó olyan értéket kapott, amelyen más árut is meg tudott vásárolni. Ezzel együtt a cseretárgy, a pénz komoly értéket képviselt, amelyet őrizni, óvni volt célszerű. A középkorban már fejlettebb megoldások kezdtek érvényesülni, nem volt szükséges a vételárat a helyszínen kiegyenlíteni, és a kereskedők egyre gyakrabban alkalmaztak váltókat és más hiteleszközöket. Az észak-itáliai bankházak, mint a Medici család bankja, már letették a nemzetközi utalások és a levelező bankrendszer alapjait.³ A komoly kereskedelmi befolyással rendelkező Hanza-szövetség⁴ és a velencei kereskedők fontos szerepet játszottak a pénzügyi megoldások fejlesztésében, új fizetési struktúrák kidolgozásában. A 19. században az aranystandard vált a nemzetközi fizetések alapjává, ehhez kapcsolták az egyes fizetőeszközök

¹ Mádl Ferenc definíciója, ld. MÁDL Ferenc: *Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Gazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, 248.

² VÖRÖS Imre: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. I–II–III. Krim Bt., Budapest, 2004, 76–77.

³ Raymond DE ROOVER: *The Rise and Decline of the Medici Bank, 1397–1494*. Harvard University Press, 1963, 10–12.

⁴ MÁTYÁS Imre: Szemelvények a lex mercatoria történetéből. *Miskolci Jogi Szemle* 19, 2024, 62.

értékét, ennek alapján a nagyobb országok aranytartálékai biztosították a valuták stabilitását, ami megkönnyítette a nemzetközi tranzakciókat.⁵ Az első világháborút követően újra kellett rajzolni a világgazdaság térképét, ezzel együtt az aranystandard is megingott, következésképpen a világ a devizaalapú rendszerek felé mozdult el. A két háború között a gazdasági világválsággal együtt nem jutott sem idő, sem energia a pénzügyi reformokra, annál inkább a második világháború lecsengésével párhuzamosan. A ma ismert pénzügyi világ alapjait az 1944-es a Bretton Woods-i⁶ konferencián fektették le,⁷ ahol többek között létrehozták a Világbank alapintézményeként működő IBRD-t,⁸ az IMF-et⁹ és fix árfolyamrendszert alkottak meg, amelyben a nemzeti valutákat az amerikai dollárhoz kötötték, míg az utóbbinak rögzítették az aranyra történő átválthatóságát.¹⁰

A Bretton Woods-i rendszer 1971-ig állt fenn, amikor Richard Nixon amerikai elnök megszüntette a dollár-arany konvertibilitást, majd ennek következtében a világgazdaság 1973-ban áttért a lebegő árfolyamrendszerre, ahol az egyes fizetőeszközök árfolyamát a piac határozza meg.¹¹

2. A nemzetközi fizetések jelentősége

A nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának *ab ovo* alapvető dilemmája, hogy a felek mind a szerződés megkötése, mind pedig a szerződés teljesítése idején

⁵ Barry EICHENGREEN: *Golden Fetters – The Gold Standard and the Great Depression, 1919–1939*. Oxford University Press, 1996, 16.

⁶ A világ egyik legfontosabb és legnagyobb hatású konferenciája 1944. július 1–22. között zajlott az Egyesült Államokban, New Hampshire államban, Bretton Woods városában.

⁷ Erről részletesebben: STEIL, Benn: *The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*. Princeton University Press, 2013.

⁸ A Nemzetközi Újjáépítési és Fejlesztési Bank (International Bank for Reconstruction and Development) washingtoni székhellyel működik, elsődleges célja a második világháború utáni újjáépítés elősegítése és finanszírozása volt, ma a fejlődő országoknak nyújt segítséget többek között a gazdaságfejlesztési projektek finanszírozása és az infrastruktúra bővítése céljából, a szegénység leküzdése érdekében. Bővebben: <https://www.world-bank.org/en/who-we-are/ibrd>, 2025. április 14.

⁹ Nemzetközi Valutaalap (International Monetary Fund). Az Egyesült Nemzetek Szervezetének részeként létrehozott és Washingtonban működő IMF elsődleges célja a nemzetközi monetáris rendszer, az árfolyamok és a nemzetközi fizetések rendszere stabilitásának biztosítása, amely lehetővé teszi az országok és polgáraik számára, hogy árukat és szolgáltatásokat vásároljanak egymástól. Bővebben: <https://www.imf.org/en/Home>, 2025. április 14.

¹⁰ 1 uncia arany értéke 35 USD-t ért.

¹¹ Lebegő vagy rugalmas árfolyamrendszer esetén a piaci kereslet és kínálat változásai határozzák meg az állam devizaárfolyamainak mozgását – a kormány beavatkozása nélkül. A szabadon lebegő árfolyam folyamatosan alkalmazkodik az adott valuta keresleti és kínálati feltételeire reagálva. Bővebben: http://eta.bibl.u-szeged.hu/5070/2/2_EFOP343_NPÜ_Arfolyamrendszerek_olasólecke.pdf, 2025. április 14.

földrajzilag távol vannak egymástól.¹² Ez pedig azt vonja maga után, hogy az áru továbbítása és a vételár megfizetése térben és időben egyaránt elkülönül, elválik egymástól, kiemelt kockázatot előidézve ezzel a felek számára.

Az eladó ugyanis, ha úgy indítja útnak az áruját, azaz kerül birtokon kívülre, hogy még nem kapta meg a vételárat, azt kockáztatja, hogy a fizetés elmarad vagy nem szerződésszerűen teljesül. Ezért tehát abban érdekelt, hogy a vevő előre fizessen, vagy legalábbis valami biztosítékot nyújtson, amivel megnyugtatja az eladót, hogy teljesíteni fogja a fizetésre vonatkozó szerződéses ígéretét. Ehhez képest a vevő számára az jelent kockázatot, ha akár részben, akár egészben előre fizet, így azt kockáztatja, hogy teljesítése ellenére az eladó nem vagy nem teljesen fog szerződésszerűen teljesíteni, így kár éri. A nemzetközi kereskedelemben a klasszikus adásvételi szerződés több nevesített válfaját is megkülönböztetjük, amelyeket Bánrévy az alábbiak szerint tipizál.

- Kompenzációs ügylet, amelyben az áruszállítás ellenértékét áruval egyenlítik ki, devizamozgás nélkül.
- Kapcsolt ügylet, amely egyrésről kompenzációs ügyletet valósít meg, másrésről a devizafizetés is megjelenik a tranzakcióban.
- Adresszációs ügylet, amely klíringelszámolás keretébe bonyolódó kapcsolt ügyletet jelent.
- Barterügylet, amely az igen elterjedt laikus értelmezéssel ellentétben árukapcsolásos ügyletet jelent, amelyben egyenlő értékű áruk képezik a szerződés tárgyát, devizamozgás nélkül, azonban a felek biztosítékot nyújtanak bizonyos mértékű devizaösszeg letétként történő elhelyezésével.
- Reexportügylet, napjainkban is igen népszerű adásvételi fajta, amelyben a vevő az árut közvetlenül harmadik országba adja el jellemzően a gazdasági embargó megkerülése céljából, végül a
- Switch ügylet, amelynek célja a kötött és a szabad devizaárfolyamok közötti árkülönbözet kihasználása.¹³

Akár a hagyományos adásvétel, akár annak válfajai esetében kerül sor fizetésre, a felek számára nélkülözhetetlen a tranzakciós költségek és kockázatok csökkentését előirányzó pénzügyi tranzakciók, biztosítékok bevonása. Erre kínál megoldást a banki és fizetési ügyletek széles tárháza. Ahogy fentebb is említettük, már a közép-korban is kiváltható volt a készpénzes fizetés különböző ígervényekkel, hitellevelekkel, vagy akár váltókkal, amelyek azonban csak akkor működtek, ha olyan bank állt mögöttük, amely a fizetési kötelezettségnek érvényt is tudott szerezni.¹⁴ Ennek okán a nemzetközi fizetési forgalom szervezése és lebonyolítása manapság szorosan összenőtt a bankok nemzetközi hálózatával, amelyek pénzügyi szolgáltatásai nélkül megbénulna a nemzetközi kereskedelem. Találón utal rá azonban Bánrévy, hogy a

¹² Ld. ehhez a klasszikus adás-vételi kapcsolóelvek (lex loci contractus, lex loci solutionis) meghaladását és a jellemző szolgáltatás ma domináló kapcsolóelvének kialakulását.

¹³ BÁNRÉVY Gábor: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Szent István Társulat, Budapest, 2003, 102.

¹⁴ DE ROOVER: i. m. 16.

bankok nem csak a szorosan vett pénzmozgásokat, azaz a fizetési forgalmat bonyolítják, hanem bankügyleteket is kötnek.¹⁵ A témánk szempontjából vett legfontosabb ilyen ügyletek a nemzetközi fizetési ügyletek, illetőleg a jelen írásban nem tárgyalt kölcsön- és hitelügyletek, valamint a biztosíték nyújtásának legfontosabb ügylete a bankgarancia.

Végezetül érdemes tisztázni két fogalmat, amelyek, a barterhez hasonlóan sok félreértésre adhatnak okot, ezek pedig a valuta és a deviza.

A valuta egy ország hivatalos fizetőeszköze, amely fizikai alakban, bankjegyek és érmék formájában is megjelenik, továbbá a mindennapi kereskedelemben és a gazdasági tranzakciók lebonyolítása során értékmegtestesítő funkciója van. A valuta tehát egy ország hivatalos pénzneme, amivel fizetni lehet.

A deviza ehhez képest egy elvont fogalom, amely a nemzetközi pénzpiacokon létezik. A deviza tehát egy adott külföldi pénznemre (valutára) szóló követelés, amely jellemzően számlapénzként, elektronikus formában, banki átutalások vagy kereskedési platformok révén jelenik meg. A devizaárfolyamok a kereslet/kínálat függvényében folyamatosan változnak, ennek megfelelően a világ pénzügyi központjaiban folyamatos kereskedés zajlik, munkanapokon a nap 24 órájában, mind az azonnali (spot), mind a derivatív piacokon. A devizák adásvétele a világ legnagyobb pénzügyi piacát jelenti.¹⁶

3. A nemzetközi fizetések jellemzői

A nemzetközi fizetések körében a feleknek célszerű meghatározniuk a fizetés pénznemét, időpontját és módját.

3.1. A fizetés pénzneme

A fizetések pénzneme jellemzően a határon átnyúló ügyletek esetében kerül szóba, hiszen a belföldi fizetések körében igen ritka, bár nem tiltott a külföld pénznem meghatározása. A fizetés pénzneme rendszerint megegyezik az egyik fél, többnyire az eladó országának fizetőeszközével, de előfordulhat, hogy a felek a vevő pénznemét választják, sőt, akár egy harmadik deviza is szóba jöhet. A kikötést befolyásoló tényezők között döntő jelentőségű a tranzakciós költség alacsonyan tartása, illetve a devizák egymáshoz való viszonya, azok szerződéskötés idején fennálló és várható jövőbeni árfolyama. Fontos kiemelni, hogy a tranzakció pénznemének konvertibilisnek, azaz szabadon átválthatónak kell lennie, hiszen egyéb esetben az eladó azt kockáztatja, hogy nem tud mit kezdeni a vételárral. A kérdés jelentőségét mutatja, hogy a nemzetközi kereskedelem egyik legfontosabb jogegységesítési instrumentuma és egyben jogforrása, az UNIDROIT Nemzetközi Kereskedelmi Szerződések Alapelvei¹⁷ külön is

¹⁵ BÁNRÉVY: i. m. 168.

¹⁶ 2016-ban ez a szám 5100 milliárd USD volt. KÁLMÁN Péter – MAKAY Eszter – TÓTH Daniella: Devizapiac. *MNB Oktatási füzetek* 7. szám, 2016. november 5.

¹⁷ UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts UPICC.

foglalkozik a fizetés pénznemével a teljesítésről szóló 6. fejezetben.¹⁸ Ha a felek elmulasztottak rendelkezni a fizetés pénzneméről, azt a teljesítés helyének pénznemében kell megfizetni.¹⁹

3.2. A fizetés időpontja

A nemzetközi kereskedelemben kulcsfontosságú a fizetés időpontjának meghatározása, hiszen alapvető jelentőséggel bír a kockázat csökkentése, de a vételár meghatározása körében is. Sok esetben találkozhatunk olyan megoldással, hogy az eladó a számára kedvező fizetési konstrukció esetén hajlandó engedni a vételárból, ami a vevő szándékát is befolyásolhatja, hiszen kicsivel nagyobb kockázat vállalása mellett árendegményben részesülhet. A fizetés időpontja tekintetében az áru szállításához képest beszélhetünk előzetes fizetésről (előrefizetés, előlegfizetés), egyidejű fizetésről vagy utólagos fizetésről (halasztott fizetés vagy nyitva szállítás).

3.2.1. Előzetes fizetés

Az előzetes fizetés körében, a vételár teljes vagy részbeni kiegyenlítésétől függően megkülönböztethetünk előrefizetést (CBD – *Cash Before Delivery*), illetve előleg fizetést (DP – *Down Payment*).

A szállítást megelőzően történő fizetés igen kényelmes helyzetbe hozza az eladót, mert már akkor megkapja a vételárat vagy annak egy részét, amikor még nem került birtokon kívülre, így nem kell aggódnia a vevő teljesítési készsége vagy képessége miatt.

Az előrefizetés esetén az eladó a teljes vételárhoz hozzájut, így számára az ügylet a továbbiakban nem hordoz kockázati tényezőt, kizárólag saját teljesítésének szerződésszerűségére kell koncentrálnia. Ezen fizetési mód nem jellemző a nemzetközi kereskedelemben, mivel a legtöbb esetben kínálati piacról beszélünk, így a vevők ritkán hoznak az üzleti kockázatot növelő döntéseket.

Az előlegfizetés már gyakoribb pénzügyi művelet, amikor a vevő a vételár egy részét, jellemzően 10-30%-át fizeti meg az eladó részére. Célja, hogy az eladó

¹⁸ UPICC 2016, 6.1.9. cikk (A fizetés pénzneme)

(1) Ha a pénzbeli kötelezettséget a fizetési hely pénznemétől eltérő pénznemben határozták meg, azt a kötelezett a fizetési hely pénznemében is megfizetheti, kivéve, ha (a) ez a pénznem nem szabadon átváltható; vagy (b) a felek megállapodtak abban, hogy a fizetést abban a pénznemben kell teljesíteni, amelyben a fizetési kötelezettséget meghatározták.

(2) Ha a kötelezett a fizetési kötelezettség devizanemében nem tud teljesíteni, a kötelezett az (1) bekezdés b) pontjában foglaltak ellenére is követelheti a fizetést a fizetési hely pénznemében

(3) Ha fizetés a fizetési hely pénznemében történik, azt a fizetés esedékessége idején érvényes árfolyam szerint kell teljesíteni

(4) Ha azonban a kötelezett a fizetés esedékességekor nem teljesít, a jogosult, választása szerint követelheti a teljesítést az esedékesség idején vagy a tényleges fizetés időpontjában érvényes árfolyam szerint is.

¹⁹ UPICC 2016, 6.1.10. cikk.

meggyőződjön a vevő fizetési készségéről, míg a vevő ugyancsak kockázatot vállal, de cserébe kaphat ellentételezést, akár a vételár csökkentése, akár a hosszabb távú szerződéses kapcsolat kialakításának ígérete tekintetében. Az előleg fizetése különösen nagyberendezések szállítása esetén jellemző.²⁰

3.2.2. Az áru szállításával egyidejű fizetés

A vételárnak az áru szállításával (feladásával) egyidejűleg történő fizetése (COD – *Cash on Delivery*) a leggyakoribb fizetési módozat, mert így a feleket közel azonos kockázat terheli a szerződés teljesítését illetően. A gyakorlatban az egyidejű teljesítés azonban akkor történhetne meg, ha a szerződő felek egyidejűleg lennének jelen és a vevő készpénzben vagy azonnali fizetést megvalósító átutalással egyenlítené ki a vételárat, ez azonban a gyakorlatban elképzelhetetlen. Jellemzően mindkét fél hitelt érdemlően igazolja a saját teljesítését, de azt csak bizonyos idő elteltével fogják megkapni a másik fél által bevont közreműködőtől.

3.2.3. Az áru szállítását követő fizetés

Az utólagos fizetés (halasztott fizetés, nyitva szállítás – *deferred payment*) esetén az eladó vállal nagy kockázatot, hiszen úgy teljesít, azaz kerül ki az áru a birtokából, hogy a vevő még nem fizette meg a vételárat. Ez a manőver bizalmat feltételez az eladó részéről, de legalábbis a felek között huzamosabb időre visszatekintő szerződéses gyakorlat alapozhatja meg ezt a fizetési megoldást. Az eladó szorult gazdasági helyzete, szerződésre való ráutaltsága is eredményezhet nyitva szállítást. Ha a vevő nem fizet, az eladó számára csak a hosszú és költséges jogi út marad a vételár megfizetésének kikényszerítésére.

3.3. A nemzetközi fizetési módok

Ezen alpont tárgyalásával elérkeztünk jelen írás lényegi részéhez, amelyben arra keressük a választ, hogy van-e olyan nemzetközi fizetési mód, amely át tudja hidalni a nemzetközi gazdasági kapcsolatok jogának fent már ismertetett dilemmáját.

A fizetési mód meghatározásában a feleknek konszenzusra kell jutniuk, amelynek során gazdasági érdekeik és piaci lehetőségeik figyelembevételével döntenek. A fizetési módok körében két nagy csoportot különböztethetünk meg. Az egyik a nyitott fizetési módok csoportja, idetartozik a készpénz és az átutalás, míg a másik az okmányos ügyletek nevet viseli, ahol a fizetéshez valamely kereskedelmi okmány is bevonásra kerül, és amelyek biztonságát a bank közreműködése növeli. Idesorolhatjuk az okmányos inkasszót és az akkreditívet.

²⁰ MOLNÁR István János – OSZTOVITS András Mihály – PALÁSTI Gábor Péter: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Kiegészítő jegyzet. (szerk: Palásti Gábor) Patrocinium, Budapest, 2013, 171–175.

3.3.1. A készpénz

A készpénz, bár hosszú időn keresztül meghatározó eleme volt a fizetéseknek, mára teljesen elveszítette jelentőségét. A pénzmozgások nyomon követését, valamint a pénzmosást és a terrorizmus finanszírozásának visszaszorítását célzó kormányzati törekvések világszerte a készpénzes fizetés marginalizálódásának irányába mutatnak. Elég itt arra utalni, hogy a készpénzforgalom az Európai Unióba történő belépés vagy onnan kilépés esetén is szigorúan korlátozott, 10 000 euróban maximálva a szabadon birtokolható készpénz összegét²¹, míg az Unión belül, bár nincs egységes szabályozás, hasonló nagyságrend az elfogadott.²² A szabályozás Magyarországon is szigorú, a belső tranzakciók esetében az Art. 114. § (3) bekezdése 1,5 millió forintban maximálja a pénzforgalmi számlanyitásra kötelezett adózók között szerződésenként és havonta készpénzben kifizethető ellenérték összegét.²³ Látható tehát, hogy komolyabb tranzakciók esetén nemcsak a nemzetközi, de még a határon belüli ügyletek tekintetében sincs lehetőség a készpénzes fizetési mód alkalmazására.

3.3.2. Az átutalás

Az átutalási megbízás esetén a bankszámla felett rendelkező személy utasítást ad a banknak, hogy a számlát terhelje meg és a megjelölt összeget írja jóvá a kedvezményezett számláján. Az átutalás jóval biztonságosabb fizetési mód, azonban költségekkel is jár. A pénzügyi rendszerek szempontjából kiemelendő, hogy az átutalással történő fizetés nyomon követhető, így szükség esetén az adóhatóság és/vagy a bűnüldöző szervek bizonyítékként tudják felhasználni a banki adatokat. Az átutalás indítása azonban csak és kizárólag a kötelezett döntésén múlik, így a jogosult/eladó, bár a teljesítési képességről meggyőződhet, ha a kötelezett bemutat neki egy hatályos kivonatot, ám a teljesítési készséget nem tudja befolyásolni.

Ezért az átutalás csak akkor tekinthető fizetésnek, ha a jogosult ezt a fizetési módot elfogadja.²⁴

Nagy vívmány, hogy az átutalások már igen rövid időn belül megérkeznek a jogosulthoz. Magyarországon már megvalósult az azonnali átutalás lehetősége, de a

²¹ Az Európai Parlament és a Tanács (EU) 2018/1672 rendelete (2018. október 23.) az Unió területére belépő, illetve az Unió területét elhagyó készpénz ellenőrzéséről és az 1889/2005/EK rendelet hatályon kívül helyezéséről, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:02018R1672-20181112>.

²² https://europa.eu/youreurope/citizens/travel/carry/carrying-cash/index_hu.htm, 2025. április 14.

²³ Az adózás rendjéről szóló 2017. évi CL. törvény 114. §. (3) bekezdése: Pénzforgalmi számla nyitására kötelezett adózó adóköteles tevékenysége keretében más, pénzforgalmi számla nyitására kötelezett adózónak a vele vagy más jogalannal kötött szerződés alapján, az abban meghatározott szolgáltatás vagy termékértékesítés – általános forgalmi adó felszámítása esetén az általános forgalmi adóval növelt – ellenértékeként, szerződésenként egy naptári hónapban legfeljebb másfél millió forint összegben teljesíthet készpénzfizetést.

²⁴ BÁNRÉVY: i. m. 169.

nemzetközi utalások (az eurozónában főként a SEPA,²⁵ világviszonylatban a SWIFT-rendszer²⁶) sem várakoztatja meg a feleket. A legújabb banki szolgáltatásokkal piacra lépő Revolut vagy WISE szolgáltatók esetében akár a nagyobb összegű interkontinentális utalások is lebonyolódnak jellemzően 20-30 perc alatt.

3.3.3. A beszedési megbízás

A beszedési megbízás, más néven inkasszó a jogosultnak a kötelezett bankjához intézett felhívása, hogy követelésével a kötelezett számláját terhelje meg és azt a jogosult számláján írja jóvá.²⁷

Az inkasszó az egyik legelterjedtebb fizetési mód a nemzetközi kereskedelemben. Előnye, hogy kiiktatja a vevő fizetési készségével kapcsolatos kockázatokat, hiszen a vevő maga ad felhatalmazást az eladónak, hogy a számlájáról tetszőleges időpontban beszedje a megfelelő összeget. Kiválóan állapította meg Bánrévy, hogy a beszedés nem más, mint egy fordított átutalás,²⁸ hiszen az átutalás alkalmával a vevő dönti el, hogy mikor ad megbízást a banknak a vételár utalására, a beszedésnél azonban ez a jog az eladót illeti. Jelentős hátránya azonban, hogy a fizetési képességgel kapcsolatos kockázatokat nem tudja kezelni, mert hiába kívánja az eladó beszedni jogos követelését, ha a vevő számlaegyenlege ezt nem teszi lehetővé. Ebben az esetben a beszedés meghiúsul, és az eladó nem, vagy csak jóval körülményesebben jut hozzá a vételárhoz.

A fizetési biztonság növelése szükségessé teszi valamely harmadik fél bevonását az ügyletbe, ez pedig gyakorlatilag az ilyen ügyletekkel üzletszerűen foglalkozó pénzügyi szolgáltatók, a bankok megjelenését jelenti. A beszedési megbízásnak jellemzően négy, de akár öt résztvevője is lehet, amelyek az alábbiak:²⁹

- a megbízó (exportőr, eladó, intézvényező – *principal, exporter, seller, remitter, drawer*),
- a megbízott bank (*remitting bank, exporter's bank*),
- a beszedő bank (*collecting bank importer's bank*),

²⁵ SEPA – Single Euro Payments Area - Egységes Euró Fizetési Övezet, amely a az Európai Gazdasági Térség területén az euróban történő fizetések küldését és fogadását szolgáló, a fizetéseket egységes szabványok és szabályok alkalmazásával lebonyolító, közös európai fizetési eszköztár. Előnye, hogy az összeg teljes egészében – a közvetítői díjak levonása nélkül – jut el a fizető fél számlájáról a kedvezményezett számlájára, mindkét fél kizárólag a saját pénzforgalmi szolgáltatójának díját viseli, továbbá az átutalás időtartama 1 banki munkanap, míg a SEPA Instant azonnali utalásoknál ez az időtartam 10 másodperc.
<https://www.mnb.hu/fogyasztovedelem/bankszamlak/szolgaltatasok/mi-az-egyseges-eu-ro-fizetesi-ovezet-sepa>, 2025. április 14.

²⁶ SWIFT – Society for Worldwide Interbank Financial Telecommunication – Globális bankközi pénzügyi távközlési társulás.

²⁷ BÁNRÉVY: i. m. 169.

²⁸ BÁNRÉVY: i. m. 169.

²⁹ <https://www.commerzbank.com/research-insights/magazine/foreigntrade/documentary-collection/>, 2025. április 14.

- a bemutató bank (*presenting bank*), ezen kettő sok esetben ugyanaz, és a
- kötelezett (importőr, vevő, intézményezett – *importer, buyer, drawee*)

A beszedés jelentőségét mutatja, hogy a jogegységesítési törekvések sem kerülhették el. A Nemzetközi Kereskedelmi Kamara már 1956-ban megkezdte az egységes jogi háttér megteremtését, és tette közzé a kereskedelmi okmányok beszedésére vonatkozó egységes szabályzatát (Uniform Rules for Collection – URC), amely több módosítás után 1995-ben nyerte el máig végleges formáját.³⁰

Az inkasszó gyakran alkalmazott fizetési mód, annak ellenére, hogy még mindig nem nyújt kellő védelmet az eladónak a birtokon kívül kerülés kockázata ellen, ami azt jelenti, hogy a vevőnek szinte minden esetben lehetősége van az áru átvételére az ellenérték megfizetése nélkül is.

A beszedési megbízás két alapvető formáját különböztetjük meg. Az egyik a sima inkasszó (*clean collection*), míg a másik az okmányos inkasszó (*documentary collection*). Az első esetben kereskedelmi okmányok nem szerepelnek az ügyletben, a jogosult csekket, váltót vagy valamely pénzkövetelésre irányuló értékpapírt nyújt be a bankhoz.³¹ A második és jóval gyakoribb formában azonban a beszedési megbízást kereskedelmi okmányok kísérik.

Az utóbbi kategóriába tartozó fizetések körében különbséget tehetünk a fizetés ideje és a fizetés biztonsága szerint.

A fizetési ideje alapján, csakúgy, mint azt az általános osztályozásnál is láttuk, az lehet látra szóló, az okmányok átadásával egyidejű inkasszó vagy lát utánra szóló, amely esetben a vevőnek valamely garanciát kell nyújtania a fizetésre (ez lehet saját váltó, bankgarancia stb.) A látra szóló inkasszó általános rövidítése a D/P (*documents against payment*) míg a lát utánra szóló inkasszó tekintetében D/A (*documents against acceptance*).³²

A fizetés biztonsága tekintetében vissza kell utalnunk az eredeti dilemmára, ami a birtokból való kikerülés és az előzetes fizetés között húzódik. A fizetési módzatok evolúciója végig abba az irányba mutatott, hogy ezt az alapvető nehézséget hogyan tudják áthidalni.

³⁰ A UCC beszedésre vonatkozó egységes szabályai, mint szokványgyűjtemény, a banki szakemberek, és a beszedési folyamatban érintett egyéb gazdasági szereplők számára készült gyakorlati útmutató, ami azért készült, hogy megoldja a nemzetközi kereskedelmi ügyletekkel összefüggő fizetések során nap mint nap felmerülő problémákat. Az 1956-os megjelenést követően 1967-ben felülvizsgálták, majd 1978-ban alapvetően átdolgozták. 1979-ben jelent meg a 322. számú szabályzat, amit felváltott az 1995 júniusában elfogadott, 1996. január 1. napjától hatályos 522. számú szabályzat. Bővebben ld. [https://2go.iccwbo.org/urc-522-uniform-rules-for-collections-config-1+book_version-Book/#:~:text=URC%20522%20underlines%20the%20need,addresses%20problems%20banks%20experience%20in](https://2go.iccwbo.org/urc-522-uniform-rules-for-collections-config-1+book_version-Book/#:~:text=URC%20522%20underlines%20the%20need,addresses%20problems%20banks%20experience%20in, illetve: https://corporatefinanceinstitute.com/resources/commercial-lending/uniform-rules-for-collections-urc/), illetve: <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/commercial-lending/uniform-rules-for-collections-urc/>, 2025. április 14.

³¹ https://www.boc.cn/EN/cbservice/cb3/cb33/200807/t20080702_1324084.html, 2025. április 14.

³² Erről részletesebben ld.: <https://www.credlix.com/blogs/understanding-documentary-collection-d-p-and-d-a-payment-terms>, 2025. április 14.

Az egyszerű vagy nyitott inkasszó nem nyújtott hatékony megoldást, tekintve, hogy az eladó az árut a vevő címére és rendelkezésére adja fel, ami semmilyen biztosítékot nem nyújt számára az ellenérték beszedését illetően. A nemzetközi áru fuvarozásban ugyanis egyedül a hajóraklevél (*Bill of Lading* B/L) minősül (áru feletti rendelkezési jogot megtestesítő) értékpapírnak, míg a vasúti, közúti és légi fuvarozást illetően erről nincsen szó.³³ Tehát a vevő akár a vételár megfizetését megelőzően, minden különösebb feltétel nélkül hozzájuthat az áruhoz.

A vinkulált inkasszó ezt az anomáliát próbálta meg több-kevesebb sikerrel orvosolni, itt ugyanis az eladó az árut egy szállítmányozó vagy bank címére és/vagy rendelkezésére adja fel, míg az okmányokat a banknak küldi meg. A vevő csak abban az esetben juthat hozzá az áru kiváltásához szükséges okmányokhoz, amennyiben a fizetési kötelezettségét maradéktalanul teljesítette. Az eladó számára ezzel a megoldással elkerülhető a birtokon kívül kerülés veszélye, hiszen a vevő csak a fizetést követően juthat az áruhoz, azonban még így sem megoldott az áru átvételéhez kötődő vevői kötelezettség kikényszerítése, hiszen a vevő egyszerűen otthagynak az árut a speditőrnél vagy a banknál, komoly költségeket okozva ezzel az eladónak. A vinkulált inkasszó jelentős előrelépés volt a nemzetközi fizetések biztonságosabbá tétele terén, de még nem garantálta az igazán biztos megoldást.

3.3.4. Az okmányos meghitelezés

Az okmányos meghitelezés, más néven akkreditív (*Documentary Credit* D/C vagy *Letter of Credit* L/C), a nemzetközi fizetési formák közül a legnagyobb biztonságot nyújtja az ügyletben részt vevő felek számára. Alapvetése, hogy amennyiben egy fél szerződésszerűen teljesít, biztos lehet benne, hogy a másik fél részéről is szerződés-szerű teljesítést fog kapni.

Az akkreditív alapján a vevő bankja (nyitó bank) a vevő megbízásából és számlája vagy hitelkerete terhére az akkreditív megnyitásával visszavonhatatlan fizetési ígéretet tesz az akkreditív kedvezményezettje, az eladó javára, akinek feladata az, hogy az árut útnak indítsa, és az okmányokat bemutassa a banknak. A bank fizetési ígéretének tartalma az, hogy rendben lévő okmányok benyújtása esetén fizetést teljesít.³⁴

Az eladó tehát előzetesen meggyőződhet a vevő fizetési képességéről, fizetési készsége pedig irreleváns, mert a fizetést a bank nyújtja. Tehát, ha az eladó benyújtja a szükséges okmányokat, amelyek igazolják az áru útnak indítását, valamint azok szerződésszerűségét mennyiség, minőség, illetve csomagolás szempontjából, akkor biztos lehet a vételár megfizetésében.

A vevő számára pedig az jelenti a biztonságot, hogy a fizetés csak a szükséges okmányok benyújtását és alapos vizsgálatát követően indulhat el.

Fontos hangsúlyozni, hogy az akkreditív nem kapcsolódik az alapjogviszonyt megtestesítő adásvételhez, attól független, így, ha a vevő nem elégedett a teljesítéssel, közvetlenül az eladónál élhet kifogással.

³³ BÁNRÉVY: i. m. 161–162.

³⁴ <https://www.raiffeisen.hu/vallalkozas/okmanyos-ugylet/akkreditiv>, 2025. április 14.

Az akkreditív szereplői tekintetében párhuzamot tudunk megállapítani az inkasszó esetében tárgyalt alanyokkal.

- a kötelezett (importőr, vevő, kérelmező – *importer, buyer, applicant*)
- a kedvezményezett (exportőr, eladó – *beneficiary, exporter, seller*)
- a nyitó bank (*issuing bank*)
- az igazoló bank (*confirming bank*),
- az értesítő vagy avizáló bank (*advising bank*),
- a fizető bank (*nominating bank*),
- a megtérítő bank (*reimbursing bank*) és az
- átruházó bank (*transferring bank*).³⁵

A fentiek alapján az akkreditívben jellemzően három elkülönülő, mégis egybefüggő jogviszonyt tudunk megkülönböztetni.

- Az első a kötelezett/vevő és a nyitó bank közötti jogviszony, amelyben az előbbi felkéri a bankot az akkreditív megnyitására, a bank pozitív válasza esetén pedig az elkülönített összeget rendelkezésre bocsátja és vállalja megfizetni a bank költségeit.
- A második a kedvezményezett/eladó és a nyitó/fizető bank jogviszonya, amelyben a bank egyoldalú kötelezettséget vállal, hogy amennyiben az eladó benyújtja a szükséges dokumentumokat, kifizeti számára az akkreditívben feltüntetett, a vételár fedezésére szolgáló összeget. A gyakorlatban a nyitó bank jellemzően egy másik, a kedvezményezett országában működő bank, a fizető bank segítségével teljesíti a kifizetést.
- A harmadik jogviszony a bankok egymás közötti jogviszonyát jelenti, amely az ügylet bonyolultságától függően több bank bevonását is szükségessé teheti.

Az akkreditív nemzetközi jelentősége megkívánja az egységes jogi környezet biztosítását, így az ICC már 1933-ban hozzájárult a szabályozás megalkotásához. Az okmányos meghitelezés terén jelentős bizonytalanságot okozott, hogy az egyes országokban eltérő gyakorlat működött, így a nemzetközi kereskedelem gyors növekedése és a világháború utáni gazdasági újjáépítés igénye megkövetelte az egységes kereskedelmi szabályok kialakítását. Ezért 1933-ban az ICC megalkotta az Az okmányos meghitelezésekre vonatkozó egységes szabályok és szokványok (*Uniform Customs and Practice for Documentary Credits – UCP 82*) elnevezésű jogforrást, amelynek célja az egységes, globálisan alkalmazható banki műveletek megteremtése volt. A joganyag, mint az ICC jogforrások esetében ez általános, nem bírt kötelező erővel, ám hamar világszerte elfogadott és alkalmazott nemzetközi jogforrássá vált. A normaszöveget időről időre átdolgozták és megújították,³⁶ a legutolsó a 2007-től hatályos UCP 600,³⁷ amely egyszerűsítette a szerkezetét, bevezette a komolyan vehető hiba (*discrepancy*) fogalmát, részletesebben szabályozta a határidőket és a

³⁵ <https://www.tradefinanceglobal.com/letters-of-credit/parties-involved/>, 2025. április 14.

³⁶ 1951: UCP 151, 1962: 222, 1974: UCP 290, 1983: UCP 400, 1993: UCP 500.

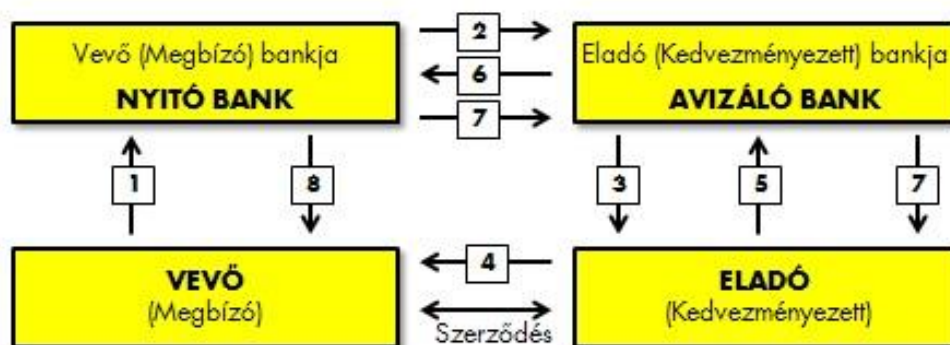
³⁷ <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/>, 2025. április 14.

dokumentumok ellenőrzésének követelményeit, valamint kapcsolatot teremtett az elektronikus akkreditív-szabályozással (eUCP).³⁸

Az akkreditív menete a következő:

Az akkreditív lebonyolításának folyamata során, a fizetés biztonságának garantálása érdekében, többirányú kommunikáció zajlik.

1. Akkreditív nyitási megbízás, ahol a vevő megkeresi a bankot, és előadja, hogy a vételárat akkreditív formájában kívánja kiegyenlíteni, egyúttal igazolja a fedezet rendelkezésre állását.
2. A nyitó bank, ha mindent rendben talál, kibocsátja az akkreditívet.
3. A nyitó bank, rendszerint az értesítő bankon keresztül értesíti az eladót az akkreditív megnyitásáról.
4. Ha az eladónak nincs kifogása az akkreditív tekintetében, megkezdzi az adás-vételi szerződésben meghatározott áruk szállítását.
5. A szállítás megkezdésével párhuzamosan, az eladó az azt igazoló okmányokat benyújtja az avizáló bankhoz.
6. Az avizáló bank továbbítja az okmányokat a nyitó bankhoz.
7. A nyitó bank intézkedik az okmányellenérték kifizetéséről az avizáló bank részére, aki jóváírja azt az eladó számláján.
8. A nyitó bank kiszolgáltatja az okmányokat az vevőnek, aki azok birtokában hozzájuthat az áruhoz.³⁹

1. ábra. Az akkreditív menete

Amint az az ábrán is látható, az alapjogviszony a felek között az adás-vételi szerződés, ennek lebonyolítását szolgálja járulékos szerződésként a fizetést elősegítő okmányos meghitelezés.

³⁸ Erről bővebben: *ICC Uniform Customs and Practice for Documentary Credits: 2007 Revision* (UCP 600), SARNA, LAZAR: *Letters of Credit: The Law and Current Practice*, Third Edition, Carswell 2024, Appendix C3.

³⁹ <https://www.raiffeisen.hu/vallalkozas/okmanyos-ugylet/akkreditiv>.

4. Az e-akkreditív

Az elektromos akkreditív a nemzetközi fizetések egy új vívmánya, amely a 2000-es évek közepe óta folyamatosan nyert teret, amelynek kellő alapot biztosított, hogy a már említett SWIFT-rendszer bevezette az MT 700-as sorozat elektronikus verzióit, továbbá az ICC kibocsátotta az elektronikus dokumentumokat is támogató UCP 600-at. Az eUCP (*Electronic Uniform Customs and Practice*) 2002-ben jelent meg először, és 2019-ben frissült (eUCP 2.0), hogy jobban alkalmazkodjon a digitális világ elvárásaihoz. Az eUCP jelentős könnyebbé teszi a nemzetközi fizetések gyakorlatában, mert lehetővé teszi, hogy akkreditíves ügyletekhez digitális dokumentumokat (pl.: számlák, fuvarlevelek, tanúsítványok) használjanak, hiszen a modern szabályozásnak köszönhetően ezek ugyanolyan jogi kötőerővel bírnak, mint a papíralapú verziók. Kitér olyan részletszabályokra, mint a dokumentumok elektronikus bemutatása (*how to present docs online*), azok elérhetősége és archiválása (meddig érhető el a dokumentum, hol tárolják), az esetleges technikai hibák kezelése (pl. ha a rendszer nem működik határidő előtt), valamint az adatok integritására és hitelességére.⁴⁰ Az eUCP 2.0 már sokkal komolyabb és jobban kezelhető hátteret ad az elektronikus akkreditívek lebonyolítására. A legfontosabb újításai a következők:⁴¹

- Már nem kell csak digitális, vagy csak papíralapú megoldásban gondolkodni, vegyesen is működik a folyamat, pl. számla PDF-ben, fuvarlevél papíron, így lehetővé vált, hogy egy akkreditívben papíralapú és elektronikus dokumentum kombinált módon is bemutatásra kerüljön.
- Az új rendszerben kifejezetten szabályozásra került, hogy egy dokumentum link (URL) formájában is elérhető lehet, nem kell feltétlenül fájl mellékelteként csatolni, azonban szükséges a formátum megadása (pl.: PDF, XML, DOCX), hogy a bank biztosan tudja értelmezni a linket.
- Ha a dokumentumok bemutatása akadályba ütközne, azaz a prezentációs rendszerek (Bolero, essDOCS) technikai hiba miatt nem elérhetők, az nem jelenti automatikusan az akkreditíves fizetés megghiúsulását, hanem lehetőség van a bemutatás késleltetésére.
- Az eUCP 2.0 kifejezetten elismeri a digitális aláírások, tanúsítványok, blockchain-alapú dokumentumok elfogadhatóságát, amennyiben azok megfelelnek az akkreditívben lefektetett feltételeknek. A dokumentum elfogadhatóságának meghatározása tehát immáron nem csak fizikai megjelenéshez kötött.
- A hatályos szabályozás rögzíti, hogy mennyi ideig kell elérhetőnek lennie az e-dokumentumoknak. Fontos újítás, hogy az elektronikus dokumentum másolata is elfogadható, ezt azonban előre jelezni kell az akkreditívben.
- Az eUCP 2.0 követi a modern külkereskedelmi gyakorlatot, alkalmazását azonban *expressis verbis* ki kell kötni, továbbá pontosan meg kell határozni,

⁴⁰ Erről bővebben: KANG, Da-Hyeon – HAHN Jae-Phil: A Study on eUCP 2.0. Korean Academy Of International Commerce 35, no. 2, June 30, 2020, 279–296.

⁴¹ MEYNELL, David: *Commentary on eUCP Version 2.0 & eURC Version 1.0*. Article-by-Article Analysis UCP 600 URC 522, ICC 2019.

hogy milyen típusú dokumentumok bemutatása szükséges, illetve, hogy azokat milyen platformon és formátumban kell benyújtani.⁴²

Számításba kell venni, hogy a legfontosabb kereskedelmi okmány, a hajóraklevél is elérhető immáron elektronikus formában, amely szintén segíti az eUCP frekvenciáltabb alkalmazását. Az eB/L a hagyományos, papíralapú fuvarlevél digitális változata, amely gyorsabb, biztonságosabb és hatékonyabb módot kínál a rakományinformációk kezelésére.⁴³ Jogi funkciói ugyanakkor megmaradtak, átvételi elismervényként szolgál, bizonyítja a fuvarszerződés megkötését, illetve megtestesíti az áru feletti rendelkezési jogot.⁴⁴ A nemzetközi gazdasági kapcsolatok két alapvető dokumentumának digitalizálása igen szélesre tárja az elektronikus fejlesztések lehetőségeinek kapuját a gazdasági horizonton.⁴⁵

Meg kell azonban jegyezni, hogy az eUCP alkalmazását is kísérik nehézségek. Idetartozik többek között az elektronikus iratok komplexitása, amely egy kevésbé felkészült közreműködő esetén akár az egész tranzakciót megghiúsíthatja, a már meglévő rendszerekkel való kompatibilitás és interoperabilitás biztosítása, azaz, hogy a rendszerek átjárhatók és összekapcsolhatók legyenek, valamint a globálisan egységes jogi háttér megteremtése. A nehézségek körébe sorolható még, ahogy azt 2024-ben Magyarországon is megtapasztalhattuk, az elektronikus dokumentumok megfelelő hitelesítésének és biztonságának biztosítása, ez azonban főként informatikai kérdés. Nem nehéz belátni, hogy az e-akkreditív fokozatosan ki fogja szorítani a papíralapú elődjét, sokkal gyorsabb és gördülékenyebb, rugalmasabb ügyintézkést biztosítva.

Záró gondolatok

A nemzetközi gazdasági kapcsolatokban évszázados, de az utóbbi évtizedek tömegtermelésével és a nemzetközi kereskedelem liberalizálásával egyre aktuálisabbá váló dilemma a szerződések ellenértékének megfizetésével kapcsolatos nehézségek megoldása. Jelen cikkben áttekintettük a fizetések történeti kérdéseit, a nemzetközi pénzügyi rendszer kialakulásának főbb fázisait és magukat a különböző fizetési módokat. A készpénzhasználat visszaszorulásával, illetve a pénzmosás és terrorizmus finanszírozása elleni harc fokozódásával egyértelművé vált, hogy a készpénznek a nemzetközi fizetések körében nincs helye. Az átutalás csak abban az esetben alkalmazható, ha a felek között már kialakult valamely gyakorlat, és az eladó megbízza a vevő fizetési készségében. A beszédési megbízás már jóval nagyobb garanciákat tartalmaz az eladó számára, azonban teljes biztonságot még a vinkulált inkasszó sem tud nyújtani. A mai napig leghatékonyabb fizetési módozat az okmányos meghitelezés, amely minden fél érdekét figyelembe veszi, és banki részvétellel, valós megoldásokat kínál a felmerült kérdésekre. Ezen banki szolgáltatás igénybevétele a feleknek

⁴² MEYNELL, David: i. m. 13–15.

⁴³ <https://dcsa.org/standards/bill-of-lading>, 2025. április 14.

⁴⁴ VÖRÖS Imre: i. m. II. 222–223.

⁴⁵ Ehhez részletesen: BOSE, Rupnarayan: *Letters of Credit: Theory and Practice*. Notion Press 2020, 194–210.

természetesen pénzbe kerül, ami növeli a szerződés megkötésével és lebonyolításával kapcsolatos tranzakciós költségeket, de a biztonság és az üzletmenet kiszámíthatósága érdekében mindenki szívesen vállalja a többletköltségeket.

Új kihívást jelenthet azonban a nemzetközi fizetések piacán az internetes bankok és a rendkívül rövid idő alatt megvalósuló fizetési megbízások, valamint a valós idejű kapcsolattartás térhódítása, amelyen keresztül a felek virtuálisan mégis nyilatkozhatnak és rendelkezhetnek a szerződéssel kapcsolatban. Kiemelt fontossággal bír továbbá az e-akkreditív alkalmazása, hiszen jelentős könnyebbséget jelent az egyébként is elektronikus formátumban jelen lévő dokumentumok közvetlen felhasználása kapcsán. Mivel a bankok is egyre több internetalapú szolgáltatást kínálnak, továbbá az elektronikus hajóraklevél is egyre jobban utat tör, elkerülhetetlen, hogy idővel búcsút mondjunk a papíralapú akkreditívnek. Ezek a fejlemények mindenképpen üdvözlendők, ám új kihívások elé állíthatják a nemzetközi fizetéseket, felforgatva azok eddig ismert rendjét.

Felhasznált irodalom

- [1] MÁDL Ferenc: *Összehasonlító nemzetközi magánjog – A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Gazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978.
- [2] VÖRÖS Imre: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga I–II–III*. Krim Bt., Budapest, 2004.
- [3] MOLNÁR István János – OSZTOVITS András Mihály – PALÁSTI Gábor Péter: *Nemzetközi magánjog és nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Kiegészítő jegyzet. (szerk: Palásti Gábor) Patrocinium, Budapest, 2013.
- [4] BÁNRÉVY Gábor: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga*. Szent István Társulat, Budapest, 2003.
- [5] MÁTYÁS Imre: Szemelvények a lex mercatoria történetéből. *Miskolci Jogi Szemle* 19, 2024, 57–69.
- [6] DE ROOVER, Raymond: *The Rise and Decline of the Medici Bank, 1397–1494*. Harvard University Press, 1963.
- [7] EICHENGREEN, Barry: *Golden Fetters – The Gold Standard and the Great Depression. 1919–1939*. Oxford University Press, 1996.
- [8] STEIL, Benn: *The Battle of Bretton Woods: John Maynard Keynes, Harry Dexter White, and the Making of a New World Order*. Princeton University Press 2013.
- [9] KÁLMÁN Péter – MAKAY Eszter – TÓTH Daniella: Devizapiac. *MNB Oktatási füzetek* 7. szám, 2016. november 5.
- [10] MEYNELL, David: *Commentary on eUCP Version 2.0 & eURC Version 1.0. Article-by-Article Analysis UCP 600 URC 522, ICC 2019*.
- [11] SARNA, Lazar: *Letters of Credit: The Law and Current Practice*, Third Edition, Carswell, 2024

- [12] KANG, Da-Hyeon–HAHN Jae-Phil: A Study on eUCP 2.0. *Korean Academy Of International Commerce* 35, No. 2, June 30, 2020, 279–296.
- [13] BOSE, Rupnarayan: *Letters of Credit: Theory and Practice*. Notion Press, 2020

Internetes hivatkozások

- [1] <https://www.worldbank.org/en/who-we-are/ibrd>, 2025. április 14.
- [2] <https://www.imf.org/en/Home>, 2025. április 14.
- [3] https://europa.eu/youreurope/citizens/travel/carry/carrying-cash/index_hu.htm, 2025. április 14.
- [4] <https://www.mnb.hu/fogyasztovedelem/bankszamlak/szolgaltatasok/mi-az-egyseges-euro-fizetesi-ovezet-sepa>, 2025. április 14.
- [5] http://eta.bibl.u-szeged.hu/5070/2/2_EFOP343_NPÜ_Árfolyamrendszerek_olvasólecke.pdf, 2025. április 14.
- [6] <https://www.commerzbank.com/research-insights/magazine/foreigntrade/documentary-collection/>, 2025. április 14.
- [7] https://2go.iccwbo.org/urc-522-uniform-rules-for-collections-config-1+book_version-Book/#:~:text=URC%20522%20underlines%20the%20need,addresses%20problems%20banks%20experience%20in, 2025. április 14.
- [8] <https://corporatefinanceinstitute.com/resources/commercial-lending/uniform-rules-for-collections-urc/>, 2025. április 14.
- [9] https://www.boc.cn/EN/cbservice/cb3/cb33/200807/t20080702_1324084.html, 2025. április 14.
- [10] <https://www.credlix.com/blogs/understanding-documentary-collection-d-p-and-d-a-payment-terms>, 2025. április 14.
- [11] <https://www.raiffeisen.hu/vallalkozas/okmanyos-ugylet/akkreditiv>, 2025. április 14.
- [12] <https://www.tradefinanceglobal.com/letters-of-credit/parties-involved/>, 2025. április 14.
- [13] <https://uk.practicallaw.thomsonreuters.com/>, 2025. április 14.
- [14] <https://dcsa.org/standards/bill-of-lading>, 2025. április 14.
- [15] <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=CELEX:02018R1672-20181112>, 2025. április 14.

THE DUTY TO INFORM AS A PRINCIPLE IN PRIVATE LAW

A tájékoztatási kötelezettség mint alapelv a magánjogban

ANDREA MOLNÁR*

This paper argues that the duty to inform functions as a fundamental principle in private law. It exists in obligations, mainly in contracts, within its legal environment, serving as an inherent and accompanying obligation alongside primary duties. Although legal norms rarely articulate this role explicitly, the duty to inform takes part as a building block in the shaping of legal relationships. The paper explores the key elements of this duty, their interactions, its practical operation, and the consequences of its violation. Through the means of judicial practice, and its legal regulation across national private laws and comparative private law, the study highlights the significance of consciously applying the duty to inform.

Keywords: *duty to inform, information, information asymmetry, private law principles*

A tanulmány azt kívánja alátámasztani, hogy a tájékoztatási kötelezettség egy meghatározó alapelve a magánjognak. A kötelezettségekben, főként a szerződésekben jelen lévő kísérőkötelezettség a főkötelezettségek mellett. Építőelemként vesz részt életviszonyok alakulásában, bár ilyen szerepet jogi norma közvetlenül ritkán fejez ki. A tanulmány áttekinti a tájékoztatási kötelezettség legfőbb összetevőit kölcsönhatásukban, a működését, megsértése következményeit a bírói gyakorlat alapján, a szabályozását a nemzeti magánjogokban és az összehasonlító magánjogban. Így hívja fel a figyelmet a tájékoztatási kötelezettség tudatos alkalmazásának fontosságára.

Kulcsszavak: *tájékoztatási kötelezettség, információ, információs aszimmetria, polgári jogi alapelvek*

1. The Nature of the Duty to Inform in Private Relations

1.1. An Accompanying Phenomenon

In personal interactions, the duty to inform is rarely expressed explicitly. Instead, it is typically an implied obligation, something self-evident, a natural expectation, and a logical necessity. This is an accompanying obligation functioning as a principle, during

* DR. ANDREA MOLNÁR
PhD student
University of Miskolc Faculty of Law
Deák Ferenc Doctoral School of Law
3515 Miskolc-Egyetemváros
<https://orcid.org/0009-0009-8123-9155>
molnardr@t-online.hu

the performance of a given duty. It appears across a wide range of social interactions. Its content is constantly evolving and, on rare occasions, may take centre stage. Anyone can find themselves on the receiving end of this duty, though we generally prefer to expect information rather than feel obliged to provide it. Although few rules directly addressed to the duty to inform, yet its impacts are highly significant.

The topic of the duty to inform helps to refine the concept of contracts and deepens the understanding of obligations, the definition of adequate performance, and the avoidance of contractual breach. This paper focuses on its role in private law, particularly within the law of contractual obligations. It examines both Hungarian and international perspectives that may support the proper implementation of the obligation to provide information, within and beyond Hungary's borders. Self-serving or entirely subjective information-sharing – such as gossip or defamation – shall be excluded from the discussion.¹ Likewise, the concept of data as property falls outside the scope of this paper. The scope is broadened by incorporating guidance found in areas of private law beyond the realm of contractual obligations. The scope is broadened by incorporating insights from areas of private law beyond contractual obligations. The study also draws on case law from legal fields that have evolved from, or are closely connected to, private law – such as consumer protection and procedural laws – further affirming the importance of the duty to provide information. The paper explores the nature of this duty within private legal relationships, identifies its key components based on principles found in legal sources and practice, outlines the main consequences of its breach, and reviews its regulation within contract law.

1.2. The General Meaning of the Duty to Inform

The possession, absence, and flow of information exert a significant influence on our behaviour and decision-making. This influence depends on both the situation and the broader context. Conflicting interests – partly shaped by our awareness – determine whether we allow, facilitate, or obstruct the flow of information. These dynamics lead to changes and create substantial disparities within society and communities. Such disparities also test the boundaries of social coexistence. Societal norms governing the management of information are constantly evolving, as are the expectations surrounding the provision of information. But are these expectations sufficiently known? And is our own management of information sufficiently conscious? Information-sharing is an integral part of human communication and, at the same time, a fundamental aspect of our behaviour. Alongside its inherent subjectivity, providing or withholding information can become an expectation or even an obligation—just as receiving and evaluating information can. We communicate in countless ways: through speech and writing, through tone and expressions shaped by context, and even through actions. For example, handing over an object, which might convey implicit statements about its condition and the purpose of the exchange. The

¹ Slander aria in ROSSINI: *The Barber of Seville* is a humorous and dramatic description of the behaviour and consequences of subjective information which starts to spread.

act of providing or concealing information, along with the manner, in which it is expressed, raises ethical and moral questions, shaped by the tensions between individual and collective interests.

The duty to inform is based on an imbalance in certain relationships, when one party possesses more or better information than the other or simply has access to information that the other lacks. This obligation works as a tool to manage such informational asymmetry and to prevent the consequences that may result from it. Its aim is to establish mutual understanding and ensure that parties involved share a common interpretation of relevant content. Since it has not fixed – and indeed, no necessary – definition, it is useful to complement its general description with a few synonyms. “Information” may refer to data, knowledge, awareness, assumption, comprehension, interpretation. The act of informing may take many forms: to make known, to communicate, to notify, to acquaint, to warn, to enlighten, to instruct, to tell, to reveal, to disclose or to suggest, to object, to deny or to approve. Or, adversely, to silent, to conceal, to deny, to question. To broaden the perspective of the relationships under consideration, we may also look at the reverse direction: to inquire, to request or receive information, to know or find out, to become informed, to learn, to receive instructions, to assume.

The duty to inform is a widely accepted and practiced element of social coexistence, though not without its limitations.

1.3. The Meaning of the Duty to Inform in Law

In characterizing contractual services, György Bíró distinguishes between primary and secondary obligations, and adds a third category: ancillary duties. Ancillary obligations support the main services and may evolve into significant, contract-shaping secondary duties. In the absence of specific regulation, they are governed by the general rules of conduct under civil law. Bíró identifies the duty to inform as an example of such an ancillary obligation.² Such a duty is implicitly undertaken even with the conclusion of a contract. Thus, duty to inform is guided by the principle of good faith and may operate alongside other principles, such as cooperation and proportionality. It is widely present in real-life situations and permeates all types of legal relationships. It may form part of proper contractual performance or the fulfilment of obligations in family law. In some cases, it may even take centre stage under the provisions of law, where the failure to comply results either specified or general legal consequences.

The scope of this obligation is often difficult to determine, as it frequently shifts depending on the context. For example, the primary obligor of certain contractual services may become a beneficiary of information where a buyer of goods, intending to resell them, must inform the seller about specific packaging requirements. Based on this information, the seller must then notify the buyer of any modification to the

² BÍRÓ György: *A kötelmi jog és a szerződésen közös szabályai*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2010, 266. See also: Ingeborg SCHWENZER – Edgardo MUÑOZ: *Global Sales and Contract Law*. Oxford University Press, 2022, 356.

planned method of delivery. To fully understand its operation, the duty to inform must observe its operation from a broad perspective. This is why we also encounter the duty of courts and administrative authorities to inform clients. In such cases, the duty to inform imposed on courts or authorities and shaped by the specificities of procedural law, serves as a necessary element for the proper functioning of private law.

Just as in everyday life, contract law does not provide a formal definition of the duty to inform, nor does it necessarily express it in a direct form. Nevertheless, it serves as both a foundation for and means of realising other principles of law applicable to the law of obligations. The duty to inform evolves in tandem with social and economic processes – in its form, content and consequences. It must be examined within a broader system and placed in context. Its source may lie in a legal obligation or even in a societal expectation. Its legal basis may stem from a general, abstract provision of contract law, a specific norm applicable to a particular type of contract, or from a general principle of private law or of contract law – such as *culpa in contrahendo*.³

In private law, the duty to inform does not merely exist – it functions, and it does so within a network of relationships. It requires continuous situational assessment by both the provider and the recipient of the information. Various factors influence its operation, including the potential impact of the information on decision-making. In the context of obligations, for example, it affects the mutual intent of the parties and the achievement of the contractual purpose. To ensure security, the law intervenes in individual autonomy and treats the handling of information as a duty and expectation, both in general terms and in specific matters. Failure to comply with this duty may, for instance, impair proper performance in consumer contracts.

Although it does not explicitly appear as such, the duty to inform, by virtue of its all-encompassing nature, establishes itself as an independent principle of law. This is supported by references in both legislation and judicial practice. In contemporary legal systems, it primarily arises in contractual relationships, this is the case in the Hungarian Civil Code (Law of V of 2013 on the Hungarian Civil Code – HCC)⁴, particularly in Section 6:62. §. Where lawmakers identify specific interests that require particular protection, they tend to regulate the duty to inform in detail, defining the obligor, the general and often unspecified subject, the content of the obligation, and the sanctions for non-compliance. Examples include data processing in data protection law, or the obligation to inform in consumer law.

The widespread consequences of asymmetrical situations related to information have prompted scholarly inquiry – particularly from economic, social science, and

³ NOCHTA Tibor, A tájékoztatási kötelezettség megsértése, mint szerződésszegés. In: *Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban*. (szerk: Boóc Adám – Miskolczi Bodnár Péter) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024, 102.

⁴ The principle appears to carry comparatively less weight in the regulation of other life situations, such as the contact between a non-custodial parent and their child, HCC Section 4:182. §.

private law perspectives – into how information develops, how it relates to other information, and how it fits into its broader context.⁵

2. The Key Components of the Duty to Inform

2.1. On the Components

The most important components of the duty to inform are (1) the act of “supplementing”, or more broadly, providing information, (2) the “persons concerned”, which includes both the person lacking the information – whether the other party to the legal relationship or a third party – and the holder of the information, (3) the “knowledge” or information itself, and (4) the requirement that these elements operate in a cooperative manner. When discussing each element, their close interconnections will become more apparent.

The characteristics and interdependence of these components are illustrated by the wording of the French Code Civil: “*The party who knows information which is of decisive importance for the consent of the other, must inform him of it where the latter legitimately does not know the information or relies on the contracting party.*”⁶

2.2. To Supplement, to Provide

Behaviour is the key mechanism for addressing informational asymmetry, the conduct, that moves the missing data and serves to foster a unified context between the parties involved. In doing so, it also promotes security and balance within legal relationships. In private relationships, formal requirements are rarely imposed, whereas in cases that warrant special legal protection, the fulfilment is subject to detailed regulation in terms of both form and process.

A ruling from Hungarian case law states as follows: “*The duty to inform incumbent upon parties serves as a means to eliminate informational imbalances. Its improper fulfilment – whether based on special legal provisions of a specific regulation*

⁵ MENYHÁRD Attila: A technológiai fejlődés hatása az alapjogok érvényesülésére. *Közjegyzők Közlönye* 2022/3., 5–22., referring to Shoshana ZUBOFF: *Age of surveillance Capitalism*. Profile Books, London, 2019, 8. See also: Markets with Asymmetric Information. *The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 2001, Advanced information*. NobelPrize.org. Nobel Prize Outreach 2025. Mon. 14 Apr 2025. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2001/advanced-information/> 14 April 2025.

⁶ John CARTWRIGHT – Bénédicte FAUVARQUE-COSSON – Simon WHITTAKERÍ. *The Law of Contract, the General Regime of Obligations, and Proof of Obligations. The new provisions of the Code Civil Created by Ordonnance n° 2016-131 of 10 February 2016 translated into English* https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/textes/art_p_ix/THE-LAW-OF-CONTRACT-2-5-16.pdf, 11 April 2025. See also: Philip LAWRENSON: *Duties to warn, advise and provide information: a comparative study of the obligations of contractors and design professions in French and English law*, <https://www.ibanet.org/obligations-contractors-design-professionals-french-english-french-law>, 14 April 2025.

applicable with priority to the legal relationship, or on the general rules of the Civil Code – constitutes an unregulated, unnamed case of breach of contract. Since all breaches of contract are unlawful, they give rise to liability for damages.”⁷

Withholding information for the sake of gaining advantage or serving any other interests raises several legal questions. The English legal system demonstrates a different approach to information obligations compared to continental legal systems, placing expectations on the entitled party with regard to risk-bearing, including the acquisition of information. The matter typically arises only after a breach of contract, as prior to that, it falls within the realm of party autonomy.⁸ The principle of “*caveat emptor*” – or “*buyer beware*” – which is gradually fading from English commercial practice, traditionally views any obligation of full disclosure or mandatory information alignment as an infringement of the parties’ autonomy. It therefore rejects the notion that a party should be required to disclose information that may be detrimental to their own interests. English law relies on commercial responses and supports the idea that trade should protect buyers from the seller’s immunity by establishing minimum standards and quality guarantees, thereby ensuring transactional security. At the same time, it expects the buyer to exercise reasonable judgement and provides additional protection where necessary.⁹ In legal disputes concerning investment transactions in developing countries, a common issue is how non-performance relates to undisclosed information, either data the harmed investor failed to provide, or a lack of information they were aware of.¹⁰ The question of whether full disclosure is required remains unresolved. However, the CISG Advisory Council relating to the Vienna Sales Convention¹¹, in its Opinion No. 22 takes a clear stance. In point 12 of the Opinion, it addresses the negative consequences of non-disclosure, particularly in relation to the inadequacy of buyer specifications as follows: “*However, the seller cannot rely on Article 42(2)(b) CISG if the seller in addition to having knowledge of the IP right or claim pursuant to Article 42(1) CISG knew or could not have been unaware that the buyer’s specifications would result in an encumbrance of the goods and did not inform the buyer about this.*”¹²

⁷ The reasoning of the decision issued by the Hungarian Supreme Court (Kúria) under number Kúria Pfv. 20371/2021/5. Nr.

⁸ MISKOLCZI Bodnár Péter: Változtatás és hagyományörzés a tájékoztatási kötelezettség tekintetében. In: *Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban*. (szerk: Boóc Ádám – Miskolczi Bodnár Péter) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024, 11.

⁹ W. Durrell II NIELSEN, Caveat Emptor in Sales of Real Property-Time for a Reappraisal. *Arizona Law Review* 10, 1968, 484–491.

¹⁰ Pierre LALIVE – Ahmed EL-KOSHERI – Igo SEIDL-HOHENVELDERN: Klöckner v. Cameroon Decision of the Ad Hoc Committee. *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal* 1, 1986, 89–144.

¹¹ The United Nations Convention on Contracts for the International Sale of Goods, Vienna, 1980 (CISG or Vienna Sales Convention).

¹² CISG-AC Opinion No. 22, The seller’s liability for goods infringing intellectual property rights under Article 42 CISG, Rapporteur: Dr. David Tebel, rothorn legal, Frankfurt am

The distortion of information, whether through concealment or other means, manipulates the recipient's will, which, in contractual or obligational relationships may undermine the formation or validity of the contract or of the relevant declaration.¹³ Information disclosure becomes a central element of private law proposals aimed at addressing these situations.

2.3. Persons Concerned

Practically anyone can be involved, as their position in relation to others is constantly shifting. In real life, the roles of the obligor and the entitled party frequently interchange, and cooperation must be the response to this dynamic.

2.3.1. Persons Concerned on the Entitled Side: The Other Party in the Obligation or an Interested Third Party

We shape our own lives, and therefore we have the right to access the information necessary to do so, even when that information is held by a counterpart in a legal relationship or a fellow member of a community. The scope of entitled parties is broader than it may initially appear, as losses suffered by individuals in their capacity as community members can also affect third parties who are not directly involved.

The traditional private law approach places expectations on the entitled party, which can also be interpreted in conventional everyday contexts. Protection may be granted to the beneficiary of missing information if they could not reasonably have been aware of it, or if they had grounds to rely on the other party's conduct or statements. However, the entitled party must not remain passive – they are under a duty to seek information.¹⁴ In one case, the court found that a carrier had failed to adequately assess a transport obstruction and subsequently provided misleading information to the customer, who was then justified in claiming the additional costs incurred.¹⁵

In contrast to the classical approach, the law of the modern informational society presumes the vulnerability of the entitled party and seeks to provide protection by imposing detailed expectations on the party subject to the duty to inform.

Main, Germany. Adopted unanimously by the CISG Advisory Council following its 30th meeting, in Rio de Janeiro, on 7–9 August 2022, point 12.

¹³ LESZKOVEN László, Veszélyes szerződések, avagy tényleg nincs új a nap alatt? *Gazdaság és Jog* 2023/7–8., 4.

¹⁴ A good example is presented by Grosschmid Béni: "Before acquiring real estate, first make inquiries and ascertain in whose hands the possession lies, and, if you find it in the hands of another, and cannot be convinced that this person holds possession from your seller or by proper title, refrain from proceeding with the transaction." GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1932, First Volume, 458. See also CISG-AC Opinion No. 22,12.

¹⁵ A decision issued by the Szeged Court of Appeal (Szegedi Ítéltábla) under the number of Szegedi Ítéltábla Gf.III.30.028/2018/6. szám.

2.3.2. *Persons Concerned on the Obligor Side: The Holder of Information, the Obligors of the Duty*

In relation to the entitled parties, the obligor is in possession of the information. This may be due to their qualifications, experience, or simply a practical everyday circumstance [CISG Article 35 (3), Article 40 and Article 42 on the knowledge of obligor]. Where multiple individuals hold the information, the obligation weighs more heavily on the one who is in a better position to fulfil the duty.

Let us consider the case that fundamentally shaped English contract law on damages and view it through the lens of the duty to inform. *Hadley v Baxendale* (Court of Exchequer, England and Wales, 1854) is widely known for establishing the principle of foreseeability in assessing damages.¹⁶ However, it is also important to recognise the role of communication between the parties. Specifically, what the aggrieved party had conveyed in advance to the breaching party regarding the extent of the potential loss resulting from a breach. What was disclosed? What was withheld? And what were the consequences? In the end, the aggrieved party was required to bear their own loss.

The obligation is limited by the availability of information. A buyer lacking technical or professional expertise is not required to specify the cause of a defect.¹⁷ Reasonable expectations also impose constraints: the obligor must provide information to the extent deemed necessary for performance under the given circumstances, according to general understanding, and in proportion to the interests and expectations involved.¹⁸ However, reasonableness may also impose an additional burden, particularly in cases where the information holder possesses greater expertise or is in a more advantageous position than the other party.¹⁹

Fulfilling the duty to inform may sometimes harm the obligor's own interests, and it may also come into conflict with confidentiality obligations. These challenges must be addressed through cooperation and guided by principles such as proportionality. In certain specific situations, separate regulations provide guidance for the proper fulfilment of this duty [Law LXXVIII of 2017 on the professional activities of attorneys-at-law, Article 9 (3) on certain conditions of exemption from confidentiality].

¹⁶ *Hadley & Anor v Baxendale & Ors* [1854] EWHC J70. The replacement of the broken mill component occurred after the agreed deadline, and the lost profit became the subject of the lawsuit.

¹⁷ CISG-AC Opinion No. 2, Examination of the Goods and Notice of Non-Conformity, Articles 38 and 39, 7 June 2004. Rapporteur: Professor Eric E. Bergsten, Emeritus, Pace University School of Law, New York, paragraph 5.14 about changes in German jurisdiction.

¹⁸ TransLex-Principles, Principle No. IV.6.9 - Duty to notify / to cooperate, see [https://www.trans-lex.org/principles/of-transnational-law-\(lex-mercatoria\)](https://www.trans-lex.org/principles/of-transnational-law-(lex-mercatoria)), 11 April 2025

¹⁹ German machinery case on the annex of general terms, withhold by the seller: Bundesgerichtshof (German Supreme Court) Date of the decision 31 October 2001 Case no./docket no. VIII ZR 60/01, Case name Machinery case, CISG-online 617.

2.4. The Information

Information may arise from contractual or non-contractual commitments, facts, or conduct, and it may take various forms. Certain characteristics of the information – such as its absence, necessity, and accessibility – help define the scope and details of the duty to inform. Information, whether in the form of notice, data, knowledge, assumption, explanations, or disclosures, derives its meaning and legal relevance from the specific context in which it appears. Information may relate to the formation of the entitled party's will, for example, information related to an undetectable defect in the purchased goods. Or, it may concern the fulfilment of the entitled party's obligations, such as the buyer's expectations concerning packaging, or the security requirements imposed by an insurer in a home insurance contract.²⁰

In the context of the duty to inform in private law, the primary characteristic is the asymmetry between the parties: the absence of information on the part of the entitled party, and its simultaneous presence on the part of the obliged party. A key condition for the existence of the obligation is that the entitled party did not and could not reasonably have known the information. This lack of knowledge may also stem from the justified trust placed in the holder of the information, which may exempt the entitled party from the consequences of consequent omission.²¹

Another essential feature is the necessity of the information. The information must be necessary because the entitled party is in a decision-making position or has a duty to act, and possessing the relevant information is required for that. Let us continue reading the previously cited passage from the French Code Civil: "*Information is of decisive importance if it has a direct and necessary relationship with the content of the contract or the status of the parties.*"²² Necessary information may include, for example, whether the use of a garden area is exclusive to a flat or it is shared among the co-owners, an important consideration in the context of a property purchase.²³

Necessity also encompasses the suitability of the information, meaning it must be appropriate and sufficiently detailed to serve the intended purpose of the disclosure. Courts have elaborated on this requirement: the duty to inform imposed on an

²⁰ Edited Hungarian court decision of the Hungarian Supreme Court (Legfelsőbb Bíróság) published under the number of BH 2003.10.411, decision number: Legf. Bír. Pfv.VIII.20.301/2000. sz.

²¹ CISG Article 35 (2) b) on the confidence in the information provided by the seller, Article 8 (1) on the knowledge of the entitled: "could not be unaware".

²² French Civil Code, Article 1112-1, see footnote 6. A recent decision taken by the French Cour de Cassation in the case of Pourvoi n° 23-17.948, further elaborated on the referenced provision, stating that the information must be directly related to the content of the obligation or to the characteristics of the parties. <https://www.courdecassation.fr/decision/68242dc1eaabb276d1616de9>, 28 June 2025.

²³ Edited Hungarian court decision of the Hungarian Supreme Court (Legfelsőbb Bíróság) published under the number of BH+ 2002.7.331, decision number: Legf. Bír. Pfv. V. 22 177/2001. szám. The case concerned erroneous information provided by the seller in the preliminary agreement, which related to an element that was significant to the buyer.

administrative body includes the obligation to actively assist the client, such as by providing guidance on the suitability of the chosen procedure and ensuring compliance with legal deadlines. Courts have rejected the fulfilment of the duty to inform when the consumer could only infer the substance of an essential term or its impact on their payment obligations.²⁴ Moreover, the necessity of the information must also be perceptible and known to the obligor.²⁵ Information is considered necessary if it is capable of improving the position of the entitled party.²⁶

Beyond the two conditions mentioned above, the duty to inform arises only if the information is not accessible from another source. Such sources may include the parties' contract, public records, or statutory provisions. For example, a seller is not obliged to provide information about the use or development potential of a property, as these matters are governed by local legislation. If the entitled party fails to seek out this information, they cannot shift the consequences of that omission onto the counterparty.²⁷

2.5. Functioning of Duty to Inform: Mutuality, Cooperation and Good Faith

The information which is to be disclosed is neither constant nor uniform. Its accuracy and value are continually evolving. Just as the parties' positions relative to each other may shift. In the context of carriage, within the legal relationship between the consignor and the carrier, the former is obliged to provide information regarding handling of the consignment during transport, including details about packaging. Conversely, the carrier must inform the consignor of any defects in the packaging that could impede the transportation process [HCC. 6:259. § (1) and (3)].

Judicial practice concerning the nature of the duty to inform and the characterization of information confirms that both the recipient and the entitled party must continuously assess the given situation, considering not only their own interests but also those of the other party when defining the tasks of acquiring and providing

²⁴ Decision of the Hungarian Supreme Court (Kúria) under the number of Kúria Pfv.20416/2021/5. szám. Decision of the Hungarian Supreme Court under the number of Kúria Gfv.30274/2019/6. szám.

²⁵ TransLex-Principle IV:6.9. (a).

²⁶ MISKOLCZI Bodnár Péter: A tájékoztatási kötelezettség megsértése, mint szerződésszegés. In: *Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban*. (szerk.: Boóc Ádám – Miskolczi Bodnár Péter) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024, 100.

²⁷ Edited court decision of the Hungarian Supreme Court (Legfelsőbb Bíróság), published under the number BH+ 2004.11.504, number of the decision: Legf. Bír. Pfv. VIII.20.633/2002. szám. Edited court decision of the Hungarian Supreme Court (Legfelsőbb Bíróság), published under the number BH 2000.11.501, number of the court decision: Legf. Bír. Gfv.X.32.654/1999. szám. Edited court decision of the Hungarian Supreme Court (Kúria), published under the number BH+2013.3.101, number of the court decision: Kúria Pfv. VI. 20.360/2012. szám. Edited court decision of the Capital Court of Appeal (Fővárosi Ítéltábla), published under the number ÍH 2016.19, number of the court decision: Fővárosi Ítéltábla 3.Pf.21.013/2013/4. szám.

information. The duty to inform constitutes an ongoing obligation for the obligor, meaning that in a contractual relationship, it applies to all contracting parties. This continuity extends across all phases of the contract, including pre-contractual negotiations, contract formation, performance, duration and termination.²⁸ The relationship between the stakeholders in the duty to inform is characterized by mutuality and duty to cooperate.

Its fulfilment must not be counterproductive. In other words, one must not act in a manner that prevents the entitled party from distinguishing between essential and non-essential information or leads them to make less rational decisions than they would have without the information.

In certain cases, the duty to inform is a crucial part of the performance of an obligation, particularly in contracts, where it relates to the determination of conformity. In such situations, it is essential that the conditions for providing information are clarified in advance. These conditions can be prescribed by legislation but initially it is the parties themselves who must agree on them. In commercial practice, model contracts often include provisions related to this duty, such as the specific terms of performance set out in the ICC Incoterms®. In the absence of pre-negotiated or established regulations, notification duties may arise from the parties' general obligation to act in accordance with the principle of good faith and other principles of private law.

How far does the duty to inform extend? It clearly covers facilitating the other party's performance. It must also encompass assisting in the realization of the purpose of the primary obligation, such as the objective of a contract, including the parties' contractual expectations. To facilitate the other party's performance may remain only an expectation, but it cannot be regarded as an obligation that replaces the opposing party's own duty to collect information. However, incidental benefits that do not directly arise from the contract are not subject to the duty to inform.

To illustrate how the duty to inform operates, let us recall a few insights from legal practice. In one case, the parties included a municipality that managed its assets through a dedicated company. The general manager of this asset managing company defined and performed his tasks based on the specific and short-term interests of the company, making decisions alone, including on taking out loans. For an extended period, no strict oversight was exercised over him, nor was there any consistent demand for information. Later, when newly elected municipal representatives requested information about the company's operations, the CEO's response lacked detail and made no mention of the ongoing loan process. The information provided was no different from what had previously been customary. The court established a heightened standard of diligence applied to the manager and found that the managing director had neglected his duties by failing to cooperate with municipal leaders and by withholding relevant information. In another case, the court held that a contractor dealing with a layperson client had a general contractual obligation to disclose

²⁸ Decision of the Hungarian Supreme Court (Kúria) under the number Kúria Pfv.20707/2022/4. szám. See also the special attention paid to the precontractual phase in the French Code Civile, Article 1112-1.

impediments to performance, even if such a duty was not expressly stipulated in the contract. Yet another case concerned the strict accounting rules associated to the EU founding and the broader financial framework of financial governance in Hungary. The court found that the beneficiary of EU support is subject to an elevated duty to cooperate and inform, exceeding the general standard. This includes the obligation to report circumstances related to the support and any changes to thereto. A further case involved construction work affecting underground pipelines, where the court addressed the cooperation required between the various owners, the pipeline managers, and the party carrying out the excavation. The court concluded that the problems could have been avoided through proper fulfilment of duty to inform.²⁹

What happens if the parties fail to consider or agree upon the need for cooperation and for providing information? This is the subject of the Sensitive Russian Component case: “... both parties had failed to take steps necessary to duly perform their obligations under the contract. In particular they had failed to set forth in the contract the exact procedure and methods of inspection of the goods ... both were found co-responsible for the loss suffered on account of their own omissions and inadequate acts under the rules of CISG 77 (Mitigation), 74 (Damages), UPICC Art 7.4.7. (Harm due in part to aggrieved party) and Article 404 (1) of the Civil Code of the Russian Federation).”³⁰

3. Consequences of Breach of Duty to Inform

In practice, it is often difficult to assess whether the duty to inform has been breached, as the issue is heavily influenced by subjective elements. One frequently encounters naïve explanation such as, “I didn’t know that you didn’t know that I didn’t know”, or the underestimation of the importance or significance of certain information. The situation is further complicated by the retrospective evaluation of attitudes and conduct in cases where the information provided was inaccurate, incomplete, or misleading. Let us now examine the consequences once a breach of the duty to inform has been established.

A breach of the duty to inform modifies the primary obligation, as performance may become non-conform or fail altogether. The extent of this alteration may vary. In itself the violation of the duty to inform does not necessarily carry severe consequences, but it can reach a level constituting a fundamental breach of contract.

²⁹ Edited court decision of the Hungarian Supreme Court (Legfelsőbb Bíróság), published under the number BH 2005.289, the number of the court decision: Legf. Bír. Mfv. I. 10.264/2004. szám. Edited court decision of the Hungarian Supreme Court (Legfelsőbb Bíróság), published under the number BH 1996.434, number of the court decision: Legf. Bír. Gfv. X. 31.798/1995. szám. Decision of the Hungarian Supreme Court (Kúria), published under the number Kúria Pfv.20893/2016/4. szám. Decision of the Hungarian Supreme Court (Kúria), published under the number Kúria Pfv.21490/2013/9. szám.

³⁰ Arbitral Award No. 97/2002 of International Arbitration Court of the Chamber of Commerce and Industry of the Russian Federation, 06-06-2003, <https://www.unilex.info/cisg/case/1043>, 14 April 2025.

The absence of proper information may even impair performance itself.³¹ Within the realm of contractual relationships, the validity or even the very existence of the obligation undertaken may become questionable if misinformation fundamentally affects it.³²

In certain cases, the obligation may be modified in such a way that it requires the parties to adapt to the new circumstances, bringing the issue of renegotiation into play. For instance, it turns out that the information relevant to performance did not reach the contracting party and the contract is otherwise still salvageable, the parties may agree to modify its terms. The duty to inform also becomes relevant in contracts concluded between remote parties, especially in connection with delays in the receipt of the offer or its acceptance (CISG Article 21, HCC Section 6:68.).

The consequences of breach of the duty to inform correspond to the severity of the violation, as measured by the caused harm and the possibilities to cure them. This applies both to the determination and allocation of liability, as well as to potential grounds for exemption. Where the breached duty to inform forms part of a contractual obligation, the range of consequences aligns with the general legal consequences of contractual breach, supplemented by specific remedies applicable to the particular type of contract. Available remedies may include demanding performance, potentially combined with a reduction of consideration and damages or withdrawal. Damages, though inherently limited, offer support to the party suffering the breach of the duty, however, their effectiveness may be diminished by factors such as burden of proof, the difficulty of quantifying the damage, and the availability of exemptions. One may agree with Péter Miskolczi Bodnár, who distinguishes between various functional forms of the duty to inform, namely: information that promotes performance; information related to the performance process; information concerning difficulties or problems; and finally, information serving other functions.³³ These categories also contribute to the assessment of liability for damages.

A direct consequence of failing to fulfil the duty to inform is that the counterparty may be released from liability if their own failure to perform results from the lack of information. As stated in Article 80 of the CISG: *“A party may not rely on the failure of the other party to perform, to the extent that such failure was caused by the first party’s own act or omission.”*^{34 35} Exemption in contractual relationships applies not

³¹ Edited court decision of the Hungarian Supreme Court (Legfelsőbb Bíróság), published under the number BH 1974.2.7, court decision number: Legf. Bír. Gf. III. 30 654/1973. Nr.. The seller is liable for damages resulting from the breach of the duty to inform, even if the product they provided is otherwise conform to the contract.

³² See the case mentioned in footnote 23.

³³ MISKOLCZI Bodnár Péter: A tájékoztatás szűk és szélesebb értelemben, in: *Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban*. (szerk.: Boóc Ádám – Miskolczi Bodnár Péter) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024, 111.

³⁴ Similar provision can be found in HCC, 1:4. § (2): No one can rely on his own fault for gain.

³⁵ Propane case: The seller failed to provide data for the payment which arose a fundamental breach. Case 176: CISG 8(1); 9(1); 41; 54 Austria: Supreme Court; 10 Ob 518/95 2 February 1995.

only to liability for damages resulting from the breach of the duty but also to other remedies, such as repair, or replacement.

Failure to fulfil the duty to inform may also result directly in the loss of rights or the forfeiture of legal protection. In the case of an assignment, if the assignor creditor fails to notify the debtor, the assignee loses the legal support necessary for enforcing the claim, as the debtor is entitled to perform only to the assignor (HCC. 6:194). Similarly, in transportation, failure to provide instructions regarding missing information that becomes apparent during transit may also lead to the forfeiture of rights, as the carrier is entitled to terminate the contract. Another specific legal consequence is provided in the Hungarian Civil Code for breach of the duty to inform owed for the benefit of a surety: a settlement concluded in bankruptcy or liquidation proceedings initiated against the principal debtor does not affect the surety's obligation, unless the creditor informed the surety of the terms of the settlement prior to its conclusion. If such information is not provided, the surety's liability is reduced to the amount specified in the settlement [HCC Section 6:417 (4)].³⁶

4. Regulation of the Duty to Inform in contract law

The duty to inform generally does not appear explicitly as an independent principle of private law. Its regulation varies across national and international legal norms. Among national approaches, two extremes can be identified: the absence of regulation with limited application, and the detailed regulation. The former approach is taken by English law, which relies on this duty in cases where a contracting party, guided by reasonableness, can protect their counterpart from harm by issuing a warning. Although not codified in written rules, the duty gains significance through judicial evaluation of the consequences of its breach. The Polish and Slovak civil codes address the duty to inform only implicitly, under broader general principles, without providing express legal provisions. Of course, case-specific provisions may govern it in individual situations. In contrast, the French Civil Code has opted for detailed regulation: it explicitly sets out the conditions of the duty to inform within contract law, addressing the pre-contractual phase separately.³⁷

The comparative private law instruments also reflect a spectrum of approaches to the duty to inform. CISG only mentions it on a case-by-case basis, in functioning. The UNIDROIT Principles of International Commercial Contracts 2016 (UPICC) addresses it under implied obligations, considering it self-evident, "*stemming from the nature and purpose of the contract*" [UPICC 2016, Article 5.1.2 (a)]. The TransLex-Principles, one of the most comprehensive compilations of modern *lex mercatoria*, provide detailed guidance on the duty to inform, particularly in relation to contract performance. They treat it alongside the duty to cooperate and explicitly link its

³⁶ See the commentary to the Section 6:417 (4) of the Hungarian Civil Code: *Polgári Jog I–IV. – új Ptk. – Kommentár a gyakorlat számára*. Frissítve: 2024. január 1, Hatodik kiadás. Budapest, 2024, ORAC Kiadó Kft., Budapest. Online version.

³⁷ See Philip LAWRENSON: in footnote 6.

fulfilment to the overarching principle of good faiths. A particularly notable feature of the norm is its emphasis on the concept of knowledge, which provide valuable insights of the obligation: “*on whose knowledge the other party is discernibly dependent*” and “*provided that such information can reasonably be expected from that party*”.³⁸

The recodified Hungarian private law has modified the previous approach, which did not explicitly name the duty to inform but applied it within the framework of the civil law principle of good faith, complemented by the principle of mutual cooperation. The duty to inform has now been explicitly named and paired with the duty to cooperate. However, it has been removed from the general principles of civil law and placed among the principles of contract law, in Book Six – Obligations, Part Two – General Rules on Contracts, Title IV – The Contract. Principles of contract law, Section 6:62 – Obligation of cooperation and to provide information. According to the codifiers’ commentary, the duty to inform most frequently finds its full expression in the realm of contracts. While this is evidently true, it is also worthwhile to examine the finer details. Specific rules tailored to case-specific provisions of the HCC remain in place, not only within the contract law. The purpose of regulating the duty to inform is to support the formation and performance of obligations. Across the Hungarian Civil Code, provisions invoking the duty to inform serve the broader aim of ensuring the safe management and organization of human relationships and social co-existence. For example, in the context of natural persons’ legal capacity, the knowledge and the information on a person’s limited ability to acquire rights helps others navigate legal interactions. The transparency of legal persons promotes general legal security and, in particular, creditor protection. In family law, the duty to inform functions as a tool for maintaining contact between relatives when harmony has broken down. In property law, it contributes to the proper functioning of security interests, such as pledge. Within the law of obligations, it complements the detailed rules governing specific contract types. The clearest examples of the duty to inform arise in obligations where the entitled party voluntarily, or by force of necessity, places trust in the other party, entrusting them with something of value, whether a right, an asset, or even a person. A prime example of this is the legal mandate: the attorney is obliged to keep the client informed about the case before accepting the assignment, throughout the course of the representation and, if necessary, after the termination of the representation.

There are branches of law that have long since diverged from civil law, in which the duty to provide information holds particular significance. For example, in labour law, the employer is obliged to keep the employee informed about the conditions of their employment.

Similarly, in consumer protection law, businesses have specific duties toward consumers, where not only transparency but also efficiency is also a stated requirement. The relatively young field of data protection law treats transparency and the provision of information about personal data as a fundamental principle. In AI law and in legal

³⁸ TransLex-Principles No. IV.6.9 – Duty to notify / to cooperate.

responses to technological developments more broadly, the requirements of fairness and explainability are at the forefront, particularly in safeguarding private autonomy.

Procedural law has adopted and further developed the duty to inform, building on its foundation in private law. Its purpose is to ensure that parties to proceedings receive adequate information in a verifiable manner. Both courts and administrative authorities are required to inform parties of their procedural rights and the means of effectively exercising those rights.

5. Conclusions on the Duty to inform

The duty to inform is an immanent phenomenon of contract law, and more broadly, of the entire law of obligations. Just as information itself is a natural component of every situation in life. While everyone has the right to receive information, this right is not without limits. Alongside this right, we are also obliged to seek information ourselves. One can easily shift from being obligee to obligor of the duty, as these roles are fluid and constantly evolving. The party obligated to provide information may be exempt for various reasons, such as confidentiality. In this way, the duty to inform imposes limitations on certain freedoms, including the right of privacy and freedom of contract. A zone of tension emerges where conflicting interests collide, where the holder of information may be tempted to withhold it, potentially leading the entitled party to make disadvantageous decisions. There are multiple ways to fulfil the duty to inform, and the appropriate method depends on the specific context. This is shaped by societal norms and expectations, and especially by the principles of good faith and fairness, fundamental elements of social coexistence.

In the law of obligations, the duty to inform has emerged in response to technological and social development and gradually received more detailed articulation. In general, private law addresses it by incorporating it into other well-known principles. Most notably it aligns with the principles of good faith and cooperation. The French Code Civil has recently introduced a uniquely detailed system of criteria to define the duty to inform. In Hungarian codified private law, the duty was first expressly formulated in the new Civil Code, where it was paired with the duty to cooperate and was placed among the general rules of contract law. However, upon closer examination, the duty to inform, though modestly expressed, also plays a significant role in other legal relationships. Human considerations guide its application in maintaining contact between child and a separated parent, creditor protection justifies its presence in relation to legal entities, and the requirements of peaceful coexistence bring it into play in questions of possession.

Missing information and, whether its absence was recognizable, raises significant questions in the context of duty to inform. In certain situations, the legislator has deemed it important to provide protection to those presumed to require information to exercise their rights. A clear example is found in procedural laws, where courts are obligated to inform the parties of their rights and procedural options. Similarly, labour law imposes a duty on employers to inform employees about the conditions of their employment. However, there are also counterproductive examples of legal

compliance. Businesses sometimes attempt to fulfil consumer protection obligations through fine print and excessively lengthy, confusing texts, so undermining the very purpose of the duty to inform. In the context of technological advancement, particularly with regard to artificial intelligence, one may observe that regulatory frameworks remain underdeveloped.

The duty to inform is an independent legal principle, even if it is not generally expressed as such. A review of traditional legal development reveals that it supports the fulfilment of other obligations, enhances the effectiveness of other legal principles, and gains particular significance in the law's response to technological advancement. For its proper functioning, the duty to inform requires good faith as its foundational environment and cannot exist without the obligation to cooperate. Conversely, these latter two principles also rely on the duty to inform for their own operation and effectiveness. These are interconnected principles, mutually reinforcing elements that form an integral part of the fulfilling legal obligations and actively support that realization.

References

- [1] BÍRÓ György: *A kötelmi jog és a szerződés tan közös szabályai*. Novotni Kiadó, Miskolc, 2010.
- [2] Ingeborg SCHWENZER – Edgardo MUÑOZ: *Global Sales and Contract Law*. Oxford University Press, 2022.
- [3] NOCHTA Tibor: A tájékoztatási kötelezettség megsértése, mint szerződésszegés. In: *Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban*. (szerk: Boóc Ádám – Miskolczi Bodnár Péter) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024, 99–108.
- [4] MENYHÁRD Attila: A technológiai fejlődés hatása az alapjogok érvényesülésére. *Közjegyzők Közlönye* 2022/3., 5–22.
- [5] Markets with Asymmetric Information. *The Sveriges Riksbank Prize in Economic Sciences in Memory of Alfred Nobel 2001, Advanced information*. NobelPrize.org. Nobel Prize Outreach 2025. Mon. 14 Apr 2025. <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2001/advanced-information/> 14 April 2025.
- [6] John CARTWRIGHT – Bénédicte FAUVARQUE-COSSON – Simon WHITTAKER: *The Law of Contract, the General Regime of Obligations, and Proof of Obligations. The new provisions of the Code Civil Created by Ordonnance n° 2016-131 of 10 February 2016 translated into English* https://www.justice.gouv.fr/sites/default/files/migrations/textes/art_pix/THE-LAW-OF-CONTRACT-2-5-16.pdf, 11 April 2025.
- [7] Philip LAWRENSON: *Duties to warn, advise and provide information: a comparative study of the obligations of contractors and design professions in*

- French and English law* <https://www.ibanet.org/obligations-contractors-de-sign-professionals-french-english-french-law>, 14 April 2025.
- [8] MISKOLCZI Bodnár Péter: Változtatás és hagyományörzés a tájékoztatási kötelezettség tekintetében. In: *Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban*. (szerk: Boóc Adám – Miskolczi Bodnár Péter) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024, 11–34.
- [9] MISKOLCZI Bodnár Péter: A tájékoztatás szűk és szélesebb értelemben. In: *Tájékoztatási kötelezettség a polgári és a kereskedelmi jogban*. (szerk: Boóc Adám – Miskolczi Bodnár Péter) Károli Gáspár Református Egyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Budapest, 2024, 109–130.
- [10] W. Durrell II NIELSEN: *Caveat Emptor in Sales of Real Property-Time for a Reappraisal*. Arizona Law Review 10, 1968, 484–491.
- [11] Pierre LALIVE – Ahmed EL-KOSHERI – Igo SEIDL-HOHENVELDERN: Klöckner v. Cameroon Decision of the Ad Hoc Committee. *ICSID Review – Foreign Investment Law Journal* 1, 1986, 89–144.
- [12] LESZKOVEN László: Veszélyes szerződések, avagy tényleg nincs új a nap alatt? *Gazdaság és Jog* 2023/7–8., 3–7.
- [13] GROSSCHMID Béni: *Fejezetek kötelmi jogunk köréből*. Első kötet. Grill Károly Könyvkiadóvállalata, Budapest, 1932, 458.
- [14] CZIRFUSZ György: Megjegyzések a készülő szlovák polgári jogi kódex szavatossági, jótállási és a kontraktuális károkért való felelősség szabályaihoz. *Polgári Jog Online Szakfolyóirat* 2019/1–2., <https://net.jogtar.hu/jogszabaly?docid=a1900101.poj>, 15 April 2025.
- [15] CISG-AC Opinion No. 22, The seller’s liability for goods infringing intellectual property rights under Article 42 CISG, Rapporteur: Dr. David Tebel, rothorn legal, Frankfurt am Main, Germany. Adopted unanimously by the CISG Advisory Council following its 30th meeting, in Rio de Janeiro, on 7–9 August 2022.
- [16] CISG-AC Opinion No. 2, Examination of the Goods and Notice of Non-Conformity, Articles 38 and 39, 7 June 2004. Rapporteur: Professor Eric E. Bergsten, Emeritus, Pace University School of Law, New York, paragraph 5.14 about changes in German jurisdiction.

AZ EGÉSZSÉGHEZ VALÓ JOG VIZSGÁLATA A NŐI REPRODUKCIÓS EGÉSZSÉG KAPCSÁN*

The right to health in the context of women's reproductive health

SOLYMOSI-SZEKERES BERNADETT**

A nemek közötti egyenlőségre irányuló folyamatos erőfeszítések ellenére a nők még mindig jelentős hátrányokkal szembesülnek a munkaerőpiacon, ideértve az alacsonyabb béreket, a magasabb inaktivitási arányt, a vezetői szerepekhez való korlátozott hozzáférést és a tartós foglalkozási szegregációt. Ezeket az egyenlőtlenségeket gyakran a nem hatékony szakpolitikák, a hagyományos nemi normák és a politikai akarat hiánya erősíti. Míg a reprodukív szerepekre – különösen a gyermeknevelésre – gyakran hivatkoznak a munkajogi és foglalkoztatáspolitikai eszköztárban, az olyan újonnan felmerülő kihívások, mint a menstruációs szegénység mélyebb strukturális problémákra világítanak rá, amelyek figyelmet igényelnek. Ez a tanulmány amellett érvel, hogy az egészséghez való jog alapján a menstruációs egészséget, és így a női reprodukciós egészséget be kell építeni a munkajogba, megjegyezve, hogy a menstruációs fájdalom hozzájárul a termelékenység csökkenéséhez. A jelenlegi, nemi szempontból semleges jogszabályok nem foglalkoznak ezekkel a tényekkel, azonban az alapvető emberi jogokból, mint az egészséghez való jogból levezethető lenne a kapcsolódó szabályozás. Az olyan intézkedések bevezetése, mint a menstruációs szabadság és a rugalmas munkavégzés, nemcsak a nemek közötti egyenlőséget segítheti elő, hanem a nők reprodukív egészségét is támogatná.

Kulcsszavak: *menstruáció, munkajog, reprodukív egészség, emberi jogok, egészségügyi jogok.*

Despite ongoing efforts toward gender equality, women still face significant disadvantages in the labour market, including lower wages, higher inactivity rates, limited access to leadership roles, and persistent occupational segregation. These inequalities are often

* A Kulturális és Innovációs Minisztérium Egyetemi Kutatói Ösztöndíj Programjának a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Alapból finanszírozott szakmai támogatásával készült.

KULTURÁLIS ÉS INNOVÁCIÓS
MINISZTERIUM

** DR. SOLYMOSI-SZEKERES BERNADETT

PhD egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
civszeb@uni-miskolc.hu
<https://orcid.org/0000-0001-9133-4732>

reinforced by ineffective policies, traditional gender norms, and a lack of political will. While reproductive roles – especially child-rearing – are commonly cited, emerging challenges like menstrual poverty reveal deeper structural issues in need of attention. This paper argues for the inclusion of menstrual health in labour law, based on the right to health, noting that menstrual pain contributes to absenteeism and reduced productivity. Current gender-neutral laws fail to address these realities, however it could be derived from basic human rights as right to health. Introducing measures like menstrual leave and flexible work can promote not just the gender equality, but would support the reproductive health of women.

Keywords: menstruation, labour law, reproductive health, human rights, health rights

Bevezetés

A nők munkaerőpiaci részvétele a legtöbb nemzet kormányát érdekli és érinti, de sajnos számos körülmény miatt a nők nem azonos feltételek mellett vagy nem ugyanolyan eredménnyel vesznek részt a munkaerőpiacon, mint a férfiak. Annak ellenére, hogy a nemek közötti egyenlőség alapvető emberi jog, a nők továbbra is hátrányos helyzetű csoportot alkotnak a foglalkoztatásban, főként az anyasággal és a nők hagyományos társadalmi szerepével kapcsolatos kérdések miatt. Globális szinten bizonyított, hogy a családgondozás felelőssége nagyrészt a nőkre hárul. Ezek a körülmények azt jelentik, hogy a nők szakmai ambícióit gyakran beárnyékolja az a tény, hogy szükség esetén az anyaság mellett vállalják ezt a felelősséget.¹ Ezt a gyakorlatban a kettős teher elméletének is nevezzük.² A következő sorokban ezt a különbséget szemléltetjük, kezdve a foglalkoztatáspolitikával, majd a munkajogi kérdésekkel, végül pedig felhívjuk a figyelmet egy olyan körülményre, amelyet általában nem szabályoznak a munkajog keretén belül, pedig az a lentebb bemutatásra kerülő körülmények alapján is egyértelmű kölcsönhatásban van a napi munkavégzéssel. E joghézag mind az EU tagállamaiban, mind globálisan fennáll, néhány konkrét példától eltekintve. A joghézagot okozó körülmény a nők reprodukatív egészsége, azon belül is különösen a menstruáció, illetve a menopauza. A tanulmány rendhagyó módon közelíti meg ezt a kérdést, különösen fókuszálva a menstruációra, mivel a vizsgálódás kereteit nem a szokásos nemek közötti egyenlőség mint alapjog, hanem az egészséghez való jog mint alapvető emberi jog adja. Ennek fényében ez a munkajogi tanulmány az egyenlőségen és egészségen alapuló munkajogi doktrínára épít, amely részben a feminista munkajog doktrínáit is követi.

1. A nők foglalkoztatáspolitikai kihívásai

A nők munkaerőpiaci helyzete nagyban különbözik a férfiakétól. A kisgyermekes nők körében európai összehasonlításban is feltűnő az inaktivitás igen magas aránya, de a képzetlen, nyugdíjas és újabban a fiatal nők is nehezen találnak munkát. A nők

¹ Isabel RIBES MORENO: Womens' rights in the workplace – EU vs. Spanish legislation on co-responsibility rights. *Stanovništvo* 61 (2), 86.

² ANTONI Rita: *A feminizmus története – vázlatos áttekintés*. <https://nokert.hu/tue-2010-0518-2251/498/6/feminizmus-tortenete-vazlatos-attekintes>, 2025. április 6.

többet dolgoznak és kevesebbet keresnek, mint a férfiak, kevesen vannak közülük vezető beosztásban, és a munka és a magánélet összeegyeztetésének terhére viselik a rossz otthoni munkamegosztás és a rugalmatlan munkaidő miatt. A nők helyzetét vizsgálva számos káros foglalkoztatáspolitikai jelenséget találunk, például a munkahelyi szegregációt. Munkahelyi szegregációról akkor beszélünk, ha férfiak és nők különböző iparágakban, foglalkozásokban és munkakörökben dolgoznak. Ez nemcsak a bérszakadékot állandósítja, hanem hatással van a szegregált munkahely és az ottani munkakörülmények megítélésére is. A túlnyomórészt nők által végzett munkát általában kevésbé értékesnek és kevésbé produktívnak értékelik, ami viszont kihat a bérekre és a munkakörülményekre.³ Bár mind az európai kötelezettségvállalások, mind a nemzeti gazdasági és társadalmi érdekek azt diktálják, hogy a nők abszolút és relatív munkaerőpiaci helyzetét meg kell erősíteni, a kormányok ritkán teszik meg az ehhez szükséges lépéseket, és a meghozott intézkedések gyakran nem fenntarthatóak és/vagy nem megfelelő hatást gyakorolnak. Amennyiben a magyar kormány intézkedéseit vizsgáljuk, hasonlók találhatunk a kismama-szövetkezetek kapcsán.⁴ Fontos minden szakpolitika esetén az egyenlőség melletti politikai elkötelezettség, és így a világos jövőkép, a stratégiai gondolkodás, az intézkedések koherenciája, valamint a végrehajtáshoz szükséges társadalmi konzultáció és intézményi koordináció.

A nők munkaerőpiaci hátrányait a közgondolkodás és a politika akár természetesnek is veheti, kiindulva a nők biológiai jellemzőiből (szülési és szoptatási képesség) és társadalmi szerepükből (gyermeknevelés, otthoni gondozás), és nem olyan dolog, amit le lehet vagy le kell küzdeni. A növekvő társadalmi problémák (a szegénység elnőiesedése, gyermekszegénység) azonban arra készítetik a politikai döntéshozókat, hogy tegyenek valamit a kérdéssel kapcsolatban. A nők nehézségeit számos adat is alátámasztja, mivel ez a különbség a nők foglalkoztatásának számos aspektusában megmutatkozik. Például világszerte több mint 2,7 milliárd nőt korlátoznak törvényileg abban, hogy ugyanazokat a munkalehetőségeket válasszák, mint a férfiak. A Világbank által 2018-ban vizsgált 189 országból 104-ben találtak olyan törvényt, amely megtiltja a nőknek, hogy bizonyos munkakörökben dolgozzanak, 59 országban pedig nincs törvény a munkahelyi szexuális zaklatás ellen, és 18 országban a férj jogilag megakadályozhatja, hogy a felesége dolgozzon.⁵ Az ilyen foglalkoztatáspolitikai tényezők mellett különösen fontos az azoktól függetlenített és így nemes célokat követni képes jogalkotás szerkezete, különösen a munkajognak a nők helyzetére gyakorolt hatása, amely nagy hatással van a női munkavállalókra.

³ Wouter ZWYSEN: *Women at work: doing different jobs, still unequal*. Retrieved from <https://www.socialeurope.eu/women-at-work-doing-different-jobs-still-unequal>, 2025. április 6.

⁴ KRISTON Edit – MÉLYPATAKI Gábor – SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett: (In)equality of Genders and Pushing the Boundaries – From the Perspective of Hungary. In: *The Palgrave Handbook of Global Social Problems*. (eds.: Gao Jianguo – Islam M. Rezaul – Nadesan Varoshini – Przeperski Jaroslaw – Sajid S.M. – Baikady Rajendra) Cham, Springer International Publishing, 2024, 1–19. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68127-2_445-1

⁵ Mario RELJANOVIĆ – Jovanna RAIĆ ČALIĆ: Menstrual Leave And Gender Equality. *Strani pravni život* 68 (1), 1–14. https://doi.org/10.56461/SPZ_24101KJ

2. A nők munkavégzéshez kapcsolódó jogait érintő alapvetések, különösen a reprodukciós egészségre, azon belül is a menstruációra tekintettel

Míg a nemi és kulturális normák fontos meghatározói a nők munkaerőpiaci tapasztalatainak, az intézményrendszer és különösen a munkajog jelentős hatással van a nők munkahelyi helyzetének alakítására. Következésképpen azt lehet állítani, hogy a munkajog hatással van a nők foglalkoztatására és jólétére. A nők helyzetének munkajogi szabályozása ezért különösen fontos a nemi diszkrimináció elkerülése érdekében.

Általánosan megfigyelhető, hogy a nőkre vonatkozó munkajogi védelmi intézkedések elsősorban a nők anyai szerepéhez kapcsolódnak, ha csak a felmondás munkajogi tilalmaira és korlátozására is gondolunk. Ez azt sugallja, hogy a nőket érintő politikai döntéseket elsősorban demográfiai megfontolások vezérlik.⁶ A demográfiai tendenciák számos politikai eszközzel befolyásolhatók. Ha egy nemzet kormánya tovább bővíti családtámogatási rendszerét, az pozitív hatással lesz a népességfogyásra.⁷ Ezért a nők helyzetét (termékenységet) befolyásoló politikák elválaszthatatlanul kapcsolódnak az ország demográfiai kérdéseire.

A nők reprodukciós folyamatát a szociális és munkajog is védi, hozzájárulva ezzel az érintett nők státuszbiztonságához. A menstruáció azonban elválaszthatatlanul kapcsolódik a nők termékenységéhez, és jelenleg a munka- és szociális jogban figyelmen kívül marad,⁸ míg például a menstruációs szegénység, amely veszélyezteti a szociális biztonságot, a folyamatban lévő nemzetközi cselekvési tervek és programok közepontjában áll. A sztereotípiákkal ellentétben a menstruációs szegénység nemcsak a hajléktalan vagy súlyosan hátrányos helyzetű nők havonta visszatérő problémája, hanem a munkahelyeken, iskolákban és egyetemeken is előfordul.⁹ A menstruáció elkenődése és a kérdés jogi szabályozásának hiánya termékeny talajt biztosít az egyenlőtlen bánásmódnak, különösen a közvetett diszkrimináció formájában.

A menstruáció szabályozásának kérdése rendkívül fontos, és alapvető jogokkal kapcsolatos megfontolások indokolják. Általános társadalmi jelenség, hogy a

⁶ KÁLMÁN Judit: Nők foglalkoztatási helyzetére ható szakpolitikák Európában. In: *Közelkép. Nők a munkaerőpiacon*. (szerk.: Szabó-Morvai Ágnes) MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 79–87.

⁷ BERDE Éva – DRABANCZ Áron: Népesedési scénáriók Magyarországon a családtámogatási program részeredményei és a globális termékenység változásának tükrében. *Köz-Gazdaság* 2022/1., 259–275.

⁸ A jelenlegi magyar jogszabályokban például nincs a menstruációhoz kapcsolódó munkajogi vagy szociális jogi kedvezmény.

⁹ 2022-ben tanulmányok foglalkoztak a koronavírusjárvány gazdasági következményeivel, a menstruációs szegénységgel kapcsolatban az Egyesült Államokban. A kutatási adatokból kiderült, hogy a megkérdezettek 18,4%-a azért hiányzott a munkából, mert nem jutott megfelelő higiéniai termékekhez ezen időszak alatt. Emily HUNTER – Kirstin PALOVICK – Mintesnot T. TENI – Anne SEBERT KUHLMANN: COVID-19 made it harder to access period products: The effects of a pandemic on period poverty. *Front Reprod Health* 4 (1003040). <https://doi.org/10.3389/frph.2022.1003040>; ERDEY László – VÁRNAGY Endre: A menstruációs szegénység mint láthatatlan depriváció – nemzetközi és hazai tapasztalatok. *Külgazdaság* 66 (6), 60.

menstruáció, és így a menstruációs ciklus is olyan egészségügyi jelenség, amelyet figyelmen kívül hagynak, természetesnek vesznek és tabunak tartanak. Ugyanez vonatkozik a menopauzára, a reprodukzív életciklus utolsó mérföldkövére is. A menstruáció és a menopauza elhallgatása szinte a norma, amin változtatni kell. Ehhez kapcsolódóan alapvető fontosságú első lépés annak mérlegelése, hogy milyen kutatási kérdések és társadalmi igazságossági álláspontok lehetségesek, ha figyelmünket a menstruációs egészségre és politikára összpontosítjuk az egész életpálya során. Milyen felismerésekre jutunk, ha a menstruáció dinamikus elemzési kategóriaként jelenik meg?

A menstruációnak, mint a küzdelem és szenvedés forrásának elismerése a médiában és a politikai döntéshozók körében viszonylag új keletű jelenség, hiszen a menstruáció még a magánéletben is nehezen lehet diskurzus tárgya a társadalmi normák miatt, nemhogy a nyilvánosság előtt. Amint a menstruáció a diskurzus témájává válik, a „menstruációs egyenlőség” keretfogalma a demokratikus megbízhatóságra, valamint a polgári, gazdasági és politikai szerepvállalásra és lehetőségekre való törekvésre utal. A „menstruációs egyenlőség, menstruációs méltányosság” fogalma tágabb, mint a higiéniai, egészségügyi vagy közegészségügyi keret, mivel emberi jogi dimenzióval rendelkező fogalom, és így kézzelfogható alapot nyújt az alanyi joggá váláshoz, érdekérvényesítéshez.

A menstruáció munkajogi vizsgálatával összefüggésben megemlíthetünk egy nagyon fontos és egyedülálló jogi eszközt, amely néhány országban és néhány munkáltatónál létezik, ez pedig a menstruációs szabadság vagy szabadnap. A menstruáció létező, talán legprogresszívebb munkajogi értékelése ez a sajátos pihenőidő-típus. A menstruációs szabadság Baird, Hill és Colussi szóhasználatával élve egyfajta pronatalista „védzáradékként” működik, amely a nők biológiai sajátosságát társadalmi részvételük alapjaként határozza meg.¹⁰ Erre tekintettel fontos megérteni, mit is jelent a menstruációs szabadság.

Míg a munkaügyi jogszabályok döntő fontosságúak, a nemek közötti egyenlőség munkahelyi megvalósítása szempontjából a menstruációs szabadság jelenleg általában nem szabályozott kérdés, és a nőknek a fizetett munkában való részvételét elősegítő munkahelyi intézkedésként betöltött szerepe még mindig nagyrészt ismeretlen és sajnos nem eléggé kutatott, annak ellenére, hogy mind a tudományos élet, mind a közsféra részéről egyre nagyobb az érdeklődés a téma iránt. A menstruációs szabadságról nincsenek nemzetek közötti globális tanulmányok, és kevés szó esik annak használatáról vagy a munkahelyi nemek közötti kapcsolatokra gyakorolt hatásáról. Szintén kevés a kutatás a menstruáció és a foglalkoztatás kapcsolatáról, a menstruáció kezeléséről a munkahelyen és a munkavállalókkal szembeni egyenlő bánásmóddal kapcsolatban,¹¹ például Közép- és Kelet-Európában, beleértve Magyarországot is, csak néhány tudományos tanulmány található a szakirodalomban. A szürke

¹⁰ Marian BAIRD – Elizabeth HILL – Sydney COLUSSI: Mapping Menstrual Leave Legislation and Policy Historically and Globally: A Labor Entitlement to Reinforce, Remedy, or Revolutionize Gender Equality at Work? *Comparative Labor Law & Policy Journal* 42 (1), 198.

¹¹ BAIRD – HILL – COLUSSI: i. m. 188.

szakirodalomban a közelmúltban újra megvizsgálták a témát, de mind jogalkotási, mind tudományos szempontból hiányos a menstruáció és a munkajog kapcsolatának vizsgálata és feldolgozása. A menstruációs szabadság azonban napjainkban egyre inkább elismert igény, így a munkajogba való bevezetése progresszív jogalkotási fejleménynek tekinthető.¹² Mivel ez egy viszonylag új kutatási terület, a kapcsolódó kutatások során jelentős kihívásokkal kell szembenézni, amelyek közül a legfontosabbak a tudományos elemzés és a szakpolitikák használatára vagy hatására vonatkozó empirikus bizonyítékok hiánya.¹³

Ebben a dokumentumban azonban azzal próbálunk érvelni, hogy a menstruáció és a munka közötti kapcsolat olyan kérdés, amelyet minden nemzet joggyakorlatának tartalmaznia kellene, nem beszélve arról a követelményről, hogy a nemzeti munkajog szabályozza a menstruációt és a hozzá kapcsolódó juttatásokat és rendelkezéseket. Ez az alapvető alkotmányos jogok, a jogalkotói beavatkozást igénylő emberi jogok követelése, amint azt az alábbi elemzés is bizonyítja. Ezt az állítást több szempont is alátámasztja, de e tanulmány szempontjából nem az egész elemzésre, hanem egyetlen szempontra, az egészséghez való jogra fogunk összpontosítani.

3. A menstruáció és az egészséghez való jog kapcsolata

Az alapvető jogok egyik fontos területe az egészségügyi jogok kérdése. Az egészséghez való jog az emberi jogi eszközökben és a nemzeti alkotmányokban elsősorban szociális jog (az egészség védelméhez való jog), amely más szociális jogokkal együtt szabályozási és szolgáltatási kötelezettségeket ró az államokra.¹⁴ A nemzetközi intézmények hatásköre ebben az összefüggésben figyelemre méltó, mivel az Egészségügyi Világszervezet (WHO) alapszabályának preambulumban szerepel az egészség fogalma, amely a teljes fizikai, mentális és szociális jóllét állapotát jelenti, és nem csupán a betegség vagy fogyatékosság hiányát, és amely alapvető hivatkozási pontként szolgál az egészséghez való jog védelmi körének meghatározásakor. Ez a fogalom magában foglalja a szociális biztonságot, az egyén testi és szellemi jóllétét meghatározó feltételek mellett, és így a teljes jóllét elérésére törekszik. A tágran értelmezett egészségi állapot elérése az Alkotmány preambulumban emberi jogként van meghatározva: az elérhető legmagasabb szintű egészségi állapot élvezete minden ember alapvető jogai közé tartozik.¹⁵ Az egészség tehát alapvető emberi jog, amelynek tág fogalmi keretein belül a menstruáció is egy figyelembe veendő körülmény.

A legfontosabb alapjogi szervezetek és nemzetközi koalíciók mindannyian nagyra értékelik a menstruációt a társadalomra gyakorolt óriási hatása miatt. Az ENSZ hangsúlyozza, hogy a menstruációval kapcsolatos sztereotípiákhoz kapcsolódó megbélyegzés és szégyenérzet súlyos hatással van a nők és lányok emberi jogainak minden aspektusára, beleértve az egyenlőséghez, az egészséghez, a lakhatáshoz, a vízhez, a

¹² RELJANOVIĆ – RAJIĆ ČALIĆ: i. m.

¹³ BAIRD – HILL – COLUSSI: i. m. 188.

¹⁴ ZAKARIÁS Kinga: Az egészséghez való alapjog és az egészségügyi ellátáshoz való jog. *Glossa Iuridica* 10 (6), 18.

¹⁵ ZAKARIÁS: i. m. 10.

higiéniahoz, az oktatáshoz, a vallásszabadsághoz, a biztonságos és egészséges munkakörülményekhez, valamint a kulturális és közéletben való megkülönböztetésmentességhez való alapvető emberi jogukat.¹⁶ Az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa pedig arra szólít fel, hogy a menstruációt ne csak higiéniai, hanem egészségügyi és emberi jogi kérdésként is ismerjék el.¹⁷ 2018-ban pedig az ENSZ Nők Helyzetével Foglalkozó Bizottsága ajánlásokat tett olyan kultúra előmozdítására, amelyben a menstruációt egészségesnek és természetesnek ismerik el, és amelyben a lányokat nem bélyegzik meg ezen az alapon.¹⁸ A további nemzetközi erőfeszítéseket tekintve ki kell emelnünk az UNICEF megállapításait. Az UNICEF szerint a menstruáló nőknek hozzáféréssel kell rendelkezniük a menstruációs vér gyűjtéséhez szükséges tiszta menstruációs eszközökhöz, amelyeket a menstruációs időszak alatt a szükséges gyakorisággal, a nyilvánosságtól elzártan és a magánszféra tiszteletben tartásával lehet cserélni, valamint hozzáféréssel kell rendelkezniük a használt menstruációs eszközök elhelyezésére szolgáló eszközökhöz.¹⁹

A menstruáció alapvető egészségi jogi dimenziójával összefüggésben megfigyelhetjük, hogy – mint fentebb említettük – a menstruáció a legújabb tudományos kutatásokban is az emberi jogokon és az alapvető szociális jogi értékeken alapuló diskurzus tárgyát képezi. A kapcsolódó kutatások a menstruáció alapvető jogi dimenzióját megragadó anyafogalomra, a menstruációs egészségre épülnek.

Az UNICEF a menstruációs egészséget úgy határozza meg, mint az általános fizikai, mentális és szociális jóllét állapotát, és nem pusztán a menstruációs ciklushoz kapcsolódó betegség vagy betegség hiányaként ragadja meg e fogalmat. A menstruációs egészséget öt dimenzió mentén értékeli:

1. a menstruációs ciklusról, a menstruációról és az élet változásáról, valamint a kapcsolódó öngondoskodásról és higiéniai gyakorlatokról szóló pontos, naprakész, életkornak megfelelő információkhoz való hozzáférés;

2. a testükről való gondoskodás a menstruáció alatt olyan módon, amely támogatja a nők preferenciáit, higiéniját, kényelmét, magánéletét és biztonságát. Ez magában foglalja a hatékony és megfizethető menstruációs felszerelésekhez való hozzáférést és azok használatát, valamint a test- és kézmosáshoz, a menstruációs felszerelések cseréjéhez, valamint a használt anyagok tisztításához és/vagy ártalmatlanításához szükséges támogató létesítmények és szolgáltatások elérhetőségét, beleértve a víz-, higiéniai és egészségügyi szolgáltatásokat;

¹⁶ *Women's menstrual health should no longer be a taboo, say UN human rights experts.* United Nations <https://www.ohchr.org/en/news/2019/03/international-womens-day-8-march-2019>, 2025. április 6.

¹⁷ *Menstrual Hygiene Management, Human Rights and Gender Equality.* A/HCR/47/L.2. Human Rights Council. <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/06/high-commissioner-human-rights-statement-menstrual-health>, 2025. április 6.

¹⁸ *Human Rights Council Adopts Resolution on Menstrual Health.* Sanitation and Water for All Secretariat. <https://www.sanitationandwaterforall.org/news/human-rights-council-adopts-resolution-menstrual-health>, 2025. április 6.

¹⁹ *Menstrual Health and Hygiene.* World Bank Group. <https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene>, 2025. április 6.

3. a menstruációs ciklushoz kapcsolódó kellemetlenségek és rendellenességek időben történő diagnosztizálása, kezelése és ellátása, beleértve a megfelelő egészségügyi szolgáltatásokhoz és erőforrásokhoz való hozzáférést, a fájdalomcsillapítást és az öngondoskodási stratégiákat;

4. a menstruációs ciklus körüli pozitív és tiszteletteljes környezet megtapasztalása, amely mentes a megbélyegzéstől és a pszichológiai stressztől, beleértve a testük magabiztos ápolásához és a menstruációs ciklus alatti öngondoskodással kapcsolatos tájékozott döntések meghozatalához szükséges forrásokat és támogatást;

5. a jog arra, hogy eldönthessék, hogy a menstruációs ciklus minden szakaszában részt vesznek-e és hogyan az élet minden területén, beleértve a polgári, kulturális, gazdasági, társadalmi és politikai életet, a menstruációval kapcsolatos kirekesztéstől, korlátozástól, megkülönböztetéstől, kényszersztől és/vagy erőszaktól mentesen.²⁰

Ezen öt dimenzió számos ponton kapcsolódik a menstruáció munkajogi szabályozásához, az arra vonatkozó olyan szakpolitikákhoz, amelyek a munkavégzéshez kötődnek. A munkahelyen is zajló menstruáció higiénikus, kényelmes kezelése, illetve az ehhez fűződő munkajogi garanciák fakadnak a menstruációs egészség második dimenziójából, a menstruációhoz kapcsolódó, azt nem tabuként kezelő munkahelyi attitűdök pedig a negyedik dimenzió részeként értékelhetők. Az ötödik dimenzió pedig azt feltételezi, hogy legyen megfelelő munkaidő-szabályozás, kedvezmény a menstruációs fájdalmakhoz, tünetekhez kapcsolódóan.

A menstruációs egészség az alulról jövő dolgozók és aktivisták által a globális egészségügyi, oktatási, emberi jogi és nemek közötti egyenlőségi napirendre került, ami oda vezetett, hogy egyre több nemzetközi szervezet, köztük a WHO is foglalkozik a menstruációs egészséggel. A WHO is felszólított arra, hogy a menstruációs egészséget ne higiéniai kérdésként, hanem egészségügyi és emberi jogi kérdésként ismerjék el, fogalmazzák meg és kezeljék.²¹ A WHO által megfogalmazott kívánalom teljesen összhangban van a fent említett öt dimenzióval is.

A nemzetközi szervezetek ezért a menstruációs egészséget az alapvető jogokkal, az emberi jogokkal és a nemek közötti egyenlőséggel kapcsolatos kérdésnek tekintik. A WHO is hangsúlyozza, hogy a menstruációs egészséget nemcsak fizikai, hanem pszichológiai és szociális dimenziójában is meg kell érteni. Ez magában foglalja annak szükségességét, hogy az érintettek olyan környezetben dolgozzanak, ahol a menstruációt nem stigmatizálják vagy szégyenítik meg. Ezt a környezetet nevezhetjük menstruációbarát (vagy ciklusbarát) munkahelynek, ami számos intézkedést igényel a munkáltatók részéről.²² King azt is megjegyzi, hogy kevesen tudnak eleget a

²⁰ *Menstrual Health in East Asia and the Pacific: Regional Progress Review – Indonesia*. UNICEF. Retrieved from <https://www.unicef.org/eap/media/13911/file/Indonesia-%20Country%20Profile.pdf>, 2025. április 6., 2.

²¹ *Statement on menstrual health and rights*. World Health Organisation. <https://www.who.int/news/item/22-06-2022-who-statement-on-menstrual-health-and-rights>, 2025. április 6.

²² Manav SETH: *Why is it important to have a period-friendly workplace?* <https://www.peoplematters.in/article/wellness/why-is-it-important-to-have-a-period-friendly-workplace-37083>, 2025. április 6.

menstruációs tünetek természetéről, gyakoriságáról vagy hatékony kezeléséről. Ez a széles körben tapasztalható tudatlanság nem véletlen, és nem is korlátozódik néhány fejlődésben lévő országra. Az ilyen globális menstruációs egészségügyi tudatlanságot talán a legjobban stratégiai jellegűnek lehet nevezni, mivel a nemek közötti egyenlőtlenségek fenntartását szolgálja azáltal, hogy megakadályozza, hogy a bevett mítoszokat empirikus adatokkal megkérdőjelezzék. Ez azt jelenti, hogy a hatékony menstruációs egészségügyi beavatkozásoknak szükségszerűen tartalmazniuk kell egy oktatási komponenst is.²³ Az edukáció kiemelten fontos minden társadalmi mozgalom esetében, különösen akkor, mikor általános beidegződés korlátozza egy adott szabályozás esetleges hatékonyságát, ahogy az a menstruáció tabusított jellegéből is fakadhat. A társadalmi párbeszéd, edukáció előmozdításában pedig alulról és felülről jövő törekvések is szükségesek. Utóbbira példa a nemzet vezetése, a jogalkotás és a kormány tevékenysége.

A jogalkotók többféleképpen is szerepet játszhatnak a menstruációs egészség előmozdításában, akár a menstruációs szegénység elleni küzdelemre irányuló politikák kidolgozásával, akár a menstruáció és a munka közötti kapcsolatok szabályozásával. Erre kiemelkedő példa az indonéz törvényhozás, amely különböző szakpolitikák révén próbálja előmozdítani a menstruációs egészséget. Az alábbiakban kiemelt ország jelentős előrelépést ért el a menstruációs egészségnek a vízzel, higiéniával és szennyvízzel (WASH), az oktatással és az iskola-egészségüggyel, valamint a munkahelyi munkajogszabályokkal kapcsolatos politikába való integrálásában. A menstruációs egészséget a következő hét politika, terv és iránymutatás támogatja:

- A 13/2003. számú munkaügyi törvény 18. cikke (Menstruációs szabadság), amely lehetővé teszi a női munkavállalók számára, hogy a menstruáció idejére két nap fizetett szabadságot vegyenek ki;
- az eldobható egészségügyi betétek kialakításáról szóló rendelet (2000-ben és 2015-ben felülvizsgálva), amely szabványokat határoz meg az eldobható egészségügyi betétekre vonatkozóan;
- a nemzeti iskola-egészségügyi stratégia, amely három menstruációs egészségügyi rendelkezést tartalmaz: i) egészségnevelés a menstruációs egészséggel kapcsolatos ismeretek és tudatosság biztosítása; ii) egészségügyi szolgáltatások; és iii) egészséges iskolai környezet biztosítása a serdülő lányok számára;
- az iskolai víz-, higiéniai és egészségügyi (WASH) program, amely magában foglalja a menstruációs egészséget támogató iskolai WASH-létesítményeket (pl. funkcionális, tiszta, nemek szerint elkülönített WC-k és szappanos kézmosási lehetőségek). A program az iskolákban és a közösségekben a menstruációs egészséggel kapcsolatos ismeretekkel és tudatossággal is foglalkozik.
- Menstruációs higiénia kezelési útmutató tanárok és szülők számára (2017), amely a tanárok és szülők számára a menstruációs egészséggel kapcsolatos

²³ Sally KING: Menstrual Leave: Good Intention, Poor Solution. In: *Aligning Perspectives in Gender Mainstreaming*. (eds.: Juliet Hassard – Luis D. Torres) Springer Cham, Switzerland, 2020, 169. https://doi.org/10.1007/978-3-030-53269-7_9

rendelkezéseket vázolja fel, hogy támogató környezetet teremtsenek a menstruáló lányok számára.

- Menstruációs higiénia kezelésének kommunikációs stratégiája (2019), amely kommunikációs keretet biztosít a menstruációs egészségkezelés általános érvényesítéséhez, beleértve az értékelést, a célközönséget, a fő üzeneteket és a kommunikációs csatornákat.
- Szexuális és reprodukciós egészségre vonatkozó iránymutatások (2021), amely az iskolai reprodukciós egészségügyi szolgáltatások részeként a reprodukciós nevelésben a pubertásról és a menstruációról szóló információkat vázolja fel.²⁴

Ez a széles körű intézkedéscsomag átfogó koncepciót mutat be, amely több irányból közelíti meg a problémát. Jelen kutatás a munkajogi fókuszra összpontosít, amely az egyetlen, amelyet az indonéz kormány kizárólag az egyenlő bánásmód szempontjából hangsúlyoz, illetve egyáltalán annak kapcsán értelmez.²⁵

Jelen tanulmány kizárólag a munkajogi cselekvési lehetőségekre fókuszál. A munkajogban fontos szempont lehet a menstruációval kapcsolatban annak biztosítása, hogy a menstruáló személy mentesüljön a munkavégzési kötelezettségei alól, ha a fájdalmas vagy egyéb kellemetlen menstruációs tünetek tartósan fennállnak és lehetetlenné teszik a munkavégzést. Ez a munkajogban a menstruációs szabadság, menstruációs szabadság formáját öltheti. Ennek a jogintézménynek a létrehozása és a megvalósításának módjáról szóló vita az állam és a szociális partnerek kötelezettségének tekinthető, mivel azt a fent bemutatásra kerülő alapjog, az egészséghez való jog indokolja. Az egészséghez való jogot pedig úgy kell érteni, mint az elérhető legmagasabb szintű egészséghez szükséges intézményekhez, javakhoz és szolgáltatásokhoz való hozzáférés jogát.²⁶ Ezért biztosítani kell ezeknek a személyeknek a menstruációs szabadság jogintézményéhez való hozzáférést. Természetesen a menstruáció és a kapcsolódó jogi intézmények megosztó jellege miatt a menstruációs kérdések kezelése az egész életút során szélesebb körű társadalmi kérdéseket és feszültségeket vet fel, beleértve a nemek közötti egyenlőtlenséget is.

A menstruációs egészség fogalma mellett a reprodukciós egészség fogalmát is ki kell emelni az egészséghez való emberi jog kontextusában. Ez tehát az egészséghez való jog részét képezi, mivel szabadságjogokat és jogosultságokat egyaránt magában foglal.²⁷ A szabadság magában foglalja az egyénnek azt a jogát, hogy saját egészségét és testét – beleértve a reprodukciós egészséget is – maga irányítsa. A megfelelő szexuális és reprodukciós egészség a teljes fizikai, mentális és szociális jóllét állapota

²⁴ *Menstrual Health in East Asia and the Pacific*: i. m. 2.

²⁵ *Menstrual Health in East Asia and the Pacific*: i. m. 3.

²⁶ ZAKARIÁS: i. m. 12.

²⁷ A reprodukciós egészség számos más kérdéssel is összefügg, például a reprodukciós egészségügyi döntéshozatali jogok gyakorlásával és a női munkavállalók munkahelyi megkülönböztetésének tilalmával. Ellie SAMUELS: *Protecting Reproductive Rights in the Workplace*. <https://onlabor.org/protecting-reproductive-rights-in-the-workplace/>, 2025. április 6.

a reproduktív rendszerrel kapcsolatos valamennyi kérdésben.²⁸ A reproduktív egészség ezért összefonódik a szexuális egészséggel, és a továbbiakban együtt említjük. Az 1994-es Nemzetközi Népesedési és Fejlesztési Konferencia (ICPD) a szexuális és reproduktív egészséget alapvető emberi jogként határozta meg. A kairói ICPD és a pekingi negyedik női világkonferencia (1995) mérföldkönek számító megállapodásaira építve a kormányok és az érdekvédelmi csoportok a szexuális és reproduktív egészséggel kapcsolatos nemzetközi kötelezettségvállalások végrehajtásán és kiterjesztésén dolgoztak. Azóta a nemek közötti egyenlőtlenségek kezelése mellett a szexuális és reproduktív egészség védelme és előmozdítása felkerült az ENSZ napirendjére, és bekerült a fenntartható fejlődési célok közé.²⁹ Emellett a reproduktív egészség fogalma Európában is kialakulóban van, mivel az Európai Parlament hangsúlyozza a nők reproduktív egészségének fontosságát.³⁰

A nemek közötti egyenlőtlenségek jelentősen befolyásolják a szexuális és reproduktív egészségi állapotot. A nemzetközi szervezetek hangsúlyozzák, hogy a szexuális és reproduktív egészséggel kapcsolatos nemek közötti egyenlőséget figyelembe vevő megközelítések kulcsfontosságúak a közegészségügy szempontjából. Emellett fontos felismerni, hogy a nők és a férfiak eltérő szexuális és reproduktív egészségügyi szükségletekkel rendelkeznek, és hogy nemspecifikus intézkedésekre van szükség. Ki kell emelni, hogy a nőknek számos nőgyógyászati betegséggel kell szembenéznük, amelyek befolyásolják reproduktív egészségüket, így a női reproduktív ciklushoz – a menstruációtól a menopauzáig – kapcsolódó problémák, beleértve a fájdalmas menstruációt (dysmenorrhoea) és az endometriózist, különösen gyakoriak.³¹ A menstruáció szabadságának kérdése tehát hozzájárul a reproduktív egészséghez, amint azt a spanyol nemzeti jelentés is kifejti.³² A reproduktív egészség támogatása érdekében azonban meg kell érteni a nők által tapasztalt menstruációs fájdalom mértékét,³³ és azt is olyan eszközökkel kell kezelni, amelyek hatékonyak és szükségesek.

²⁸ *Gender Equality Index 2021: Health*. European Institute for Gender Equality <https://eige.europa.eu/publications-resources/toolkits-guides/gender-equality-index-2021-report/rights-access-and-outcomes-sexual-and-reproductive-health-focus>, 2025. április 6.

²⁹ A reproduktív egészség szorosan kapcsolódik a biztonságos és egészséges munkakörülményekhez. Christine NEYLON O'BRIEN: Employment law and the protection of reproductive health. *Carroll Research Report* 1993, 10–12. <https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir:101004/datastream/PDF/view>, 2025. április 6.

³⁰ *A nőknek kell rendelkezniük szexuális és reproduktív jogaik felett*. Európai Unió Parlamentje. <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20240408IPR20314/ep-anoknak-kell-rendelkezniuk-szexualis-es-reproduktiv-jogaik-felett>, 2025. április 6.

³¹ *Gender Equality Index 2021*: i. m.

³² Filomena RUGGIERO: *Reform on Sexual and Reproductive Health and Rights: at heart of women's life*. The EU Mutual Learning Programme in Gender Equality – Sexual and Reproductive Health and Rights, Comments paper – Spain. https://commission.europa.eu/document/download/e55b96f1-b783-49b1-91b7-b11bcb78ab5a_en?filename=mlp_es_comments%20paper_november_2022.pdf, 2025. április 6., 6.

³³ Hilary H. PRICE: Periodic Leave: An Analysis of Menstrual Leave as a Legal Workplace Benefit. *Oklahoma Law Review* 2 (74), 198.

A menstruációs és a reprodukzív egészséggel kapcsolatos kutatások még gyermekipőben járnak.³⁴ Az MRS (menstrual-related symptoms, menstruációhoz kötődő tünetek) számos hatással jár, leginkább a termelékenység csökkenésével és az ebből eredő távollét vagy munkahelyi jelenlét költségeinek növekedésével. Az orvostudományban vagy más tudományágakban azonban mind a jelenlét alatti hatásokkal, mind a hiányzás alatti és a hiányzással kapcsolatos következményekkel kapcsolatos kutatások igen korlátozottak. Schoep és munkatársai egyetértenek a nézettel, hogy a menstruációs tünetek okozta lehetséges életminőség-romlással kapcsolatos kutatásoknak nem az egyes tünetekre, hanem a menstruációs ciklushoz kapcsolódó tünetek széles körére kellene összpontosítaniuk. Ez a komplexum magában foglalja mind a gyakori tüneteket, mint például az erős menstruációs vérzést és a hasi görcsöket, mind a kevésbé gyakori tüneteket, mint például a hányingert és a hideg verejtékezést.³⁵

4. Menstruáció a munkában, és a munkajogban?

Az egészséghez való jog mint emberi jog fentebb a menstruációs és reprodukzív egészséggel kapcsolatban került ismertetésre. A nők munkahelyi egészségének kérdése további tárgyalást érdemel. Ez a kérdés egyre nagyobb figyelmet kap a modern munkaerőpiacon, mivel a női munkavállalók aránya világszerte növekszik, és egyre több nő vállal felelősségteljes és vezető pozíciót. Míg a munkahelyi egészség és biztonság minden munkavállaló számára alapvető fontosságú, a női munkavállalókat érintő, a biológiai és társadalmi különbségekből eredő sajátos egészségügyi és biztonsági kockázatok különös figyelmet érdemelnek. A nőket érintő ergonómiai, pszichoszociális és egészségügyi kihívások eltérhetnek a férfiakétól, például a reprodukzív egészségügyi kockázatok, a munka és a családi élet összeegyeztetésével járó stressz, valamint a nemi alapú megkülönböztetés vagy zaklatás pszichológiai hatása. E kérdés átfogó vizsgálata nemcsak a nők munkahelyi jólétét fogja javítani, hanem hozzájárul a befogadóbb munkahelyekhez és a vállalatok hosszú távú sikeréhez is. Az egyenlő munkakörülmények megteremtésének és a nőkre szabott egészségvédelmi intézkedéseknek a fontossága ezért a modern munkajog és a társadalmi diskurzus napirendjén kiemelt helyen szerepel.

³⁴ Szerencsére a politikai célkitűzések már tartalmazznak erre irányuló intézkedéseket. Egy ír politikai párt például kezdeményezte, hogy a kormány biztosítson akár 20 nap reprodukzív szabadságot a korai vetélést elszenvedő nők számára, és akár 10 nap szabadságot minden olyan munkavállaló számára, aki reprodukzív egészségügyi okokból kéri a távollétet. Ez az intézkedés véleményük szerint előmozdítaná a női munkavállalói jogokat, és kezelné a nemek közötti egyenlőség munkahelyi strukturális problémáit. *Reproductive Health Related Leave Bill*. The Labour Party. <https://labour.ie/support-the-reproductive-leave-bill/>, 2025. április 6.

³⁵ Mark E. SCHOEP – Eddy M. M. ADANG – Jacques W. M. MAAS – Bianca DE BIE – Johanna W. M. AARTS – Theodoor E. NIEBOER: Productivity loss due to menstruation-related symptoms: A nationwide cross-sectional survey among 32 748 women. *BMJ Open* 9 (6), 2.

A nők a globális munkaerő több mint felét teszik ki, de továbbra is egyedülálló egészségügyi kihívásokkal szembesülnek a munkahelyen. Olyan reprodukív egészségügyi problémákkal szembesülhetnek, mint a menstruációs fájdalmak és a terhesség alatti komplikációk, amelyek befolyásolhatják a munkaköri feladataik ellátására és az egészséges életvitelre való képességüket. A fizikai problémák mellett a pszichológiai tényezőket is meg kell említeni. Az egyik leggyakoribb egészségügyi probléma, amellyel a nők a munkahelyen szembesülnek, a stressz. A stressz számos egészségügyi problémához vezethet, többek között szorongáshoz, depresszióhoz és szívbetegségekhez. A mentális egészség szintén komoly gondot jelent a nők számára a munkahelyen, mivel a diszkriminációval vagy a zaklatás különböző formáival szembesülhetnek. Tanulmányok kimutatták, hogy a nők nagyobb valószínűséggel tapasztalnak stresszt és kiégést a munkahelyükön, ami szorongáshoz és depresszióhoz vezethet.³⁶

A nők és a férfiak a biológiai és fiziológiai különbségek miatt különböző egészségügyi kihívásokkal szembesülnek. Ez befolyásolhatja a nők munkaerőpiaci részvételét és így általában a közegészségügyet is. A normális életszakasz során a nők hatalmas fiziológiai és pszichoszomatikus változásokon mennek keresztül, mind a menstruációs cikluson belül, mind a különböző életszakaszok során. Ezek a változások normális folyamatok, de különböző egyensúlyzavarokat és betegségeket is okozhatnak. A havi hormonciklus olyan állapotokkal és problémákkal jár együtt, mint az erős vérzés, erős menstruációs fájdalom stb. Az állapotok a nő termékeny korától a menopauzáig tarthatnak. A perimenopauzális tünetek, amelyek gyakran hőhullámok, izzadás, alvászavarok és depresszió formájában jelentkeznek, az utolsó menstruáció előtt és után évekig kellemetlenségeket okozhatnak. A menstruációra szűkítve a fókusz, a menstruáció hatással van a menstruáló személy mindennapi életére, költségeire és munkájára, ezért a menstruációs egészséget össze kell tudnunk kapcsolni a munkajoggal. A következőkben több olyan kérdést és jelenséget emelünk ki, amelyek a menstruációt a munka szempontjából vizsgálják. Ez a jogalkotónak is releváns, hiszen a menstruáció okozta fájdalom és kellemetlenségek nem tekinthetők más egészségügyi állapotokkal analógnak, ennél fogva nem vehető egy kaptafa alá általánosan például a betegséggel.³⁷ Annak ellenére, hogy a 20. században a nők egyre nagyobb számban vannak jelen a munkahelyeken, és a munkahelyi jólét iránti általános érdeklődés is megnőtt, a menstruáció kezelésével kapcsolatos kutatások továbbra is a munkahelyen kívüli területekre összpontosítanak.³⁸ Mivel a

³⁶ *World Health Day: Let's talk about Women's health in the workplace.* The Women's Organisation <https://www.thewomensorganisation.org.uk/world-health-day-lets-talk-about-womens-health-in-the-workplace/>, 2025. április 5.

³⁷ PRICE: i. m. 192.

³⁸ Katherine SANG – Jen REMNANT – Thomas CALVARD – Katriona MYHILL: Blood Work: Managing Menstruation, Menopause and Gynaecological Health Conditions in the Workplace. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (4), 1951. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041951>

menstruáció egyértelműen hatással van a munkára,³⁹ ami nemcsak a munkahelyre van hatással, hanem negatívan befolyásolhatja a fiatal menstruáló nők iskolai teljesítményét is. Dán kutatók mind az iskolai, mind a munkahelyi alulteljesítést vizsgálták a menstruációval és annak számos tünetével összefüggésben. Schoep és munkatársai 26 438 nő orvosi vizsgálata alapján arra az eredményre jutottak, hogy a megkérdezettek 13,8%-a számolt be iskolai vagy munkahelyi hiányzásokról a menstruációs időszak alatt, 3,4% pedig az összes vagy majdnem az összes menstruációs ciklus alatt. A nők menstruációs időszakához kapcsolódó hiányzások átlagos száma évente 1,3 nap volt. Ezen túlmenően a válaszadók 80,7%-a számolt be a menstruáció alatti távolléthez kapcsolódó csökkent termelékenységéről, ami átlagosan 23,2 napot befolyásolt évente. A tanulmány arra a következtetésre jutott, hogy a menstruációval kapcsolatos tünetek (MRS) jelentős termelékenységcsökkenést okoznak, és a jelenlét nagyobb mértékben járul hozzá, mint az egyébként alternatívaként felmerülő távollét. Legfőbb következtetésük az volt, hogy sürgősen nagyobb figyelmet kell fordítani e tünetek hatására, és ideális esetben nagyobb rugalmasságot kell biztosítani a dolgozó vagy iskolába járó nők számára.⁴⁰

Hasonló kutatásokat végeztek Ausztráliában is, amely szintén erősíti ezen üzenetet. A megkérdezett 21 573 nő 90%-a tapasztalt bénító fájdalmat a menstruáció miatt, ami a nők 40%-át arra készítette, hogy napokat vegyen ki a munkából vagy a tanulásból, hogy megbirkózzon vele, vagy elrejtse a tüneteket a munkahelyén vagy az egyetemen, ami még rosszabbá tette a tapasztalatait.⁴¹ Angliában a Public Health England 2018-as jelentése szerint a nők menstruációs fájdalommal és menstruációval kapcsolatos aggodalmai a harmadik legnagyobb reprodukzív egészségügyi aggodalom (a nem kívánt terhesség elkerülése és a szexuális életük után).⁴² Cote és munkatársai az Egyesült Államokban élő menstruáló nők egy csoportját vizsgálva kimutatták, hogy a hevesebb menstruációs vérzés gyakran jár együtt távolmaradással (legyen az szabadnap, betegszabadság vagy táppénz), ami jelentős negatív pénzügyi következményekkel jár a nők számára. Ezek a hatások még kifejezettebbek lehetnek azoknál, akiknek további nőgyógyászati egészségügyi problémáik vannak. Az endometriózis kapcsán például kimutatták, hogy a dán munkavállalók körében gyakoribb betegszabadsággal jár, és a tünetek megjelenése és a diagnózis felállítása közötti hosszabb időszak, valamint a késedelmek alacsonyabb munkaképességet okozhatnak. Egy másik, koreai munkavállalók körében végzett vizsgálat pedig azt találta, hogy a rendszertelen menstruációval küzdő nőknél magasabb a részmunkaidős

³⁹ KING: i. m.

⁴⁰ SCHOEP – ADANG – MAAS – DE BIE – AARTS – NIEBOER: i. m. 2.

⁴¹ Mike ARMOUR – Kelly PARRY – Narendar MANOHAR – Kathryn HOLMES – Tania FERFOLJA – Christina CURRY – Freya MACMILLAN – Caroline A. SMITH: The Prevalence and Academic Impact of Dysmenorrhea in 21,573 Young Women: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Women's Health* 28 (8), 1161. <https://doi.org/10.1089/jwh.2018.7615>. Gabrielle GOLDING – Tom HVALA: Paid Period Leave for Australian Women: A Prerogative Not a Pain. *Sydney Law Review* 43 (3), 349.

⁴² GOLDING – HVALA: i. m.

foglalkoztatás és a munkanélküliség aránya.⁴³ Az Egyesült Királyságban Sang és munkatársai 627 embert kérdeztek meg, és megállapították, hogy a válaszadók jelentős része időt és energiát fordított a munkahelyi menstruációs tünetek kezelésére, különösen a vérzésre, az ebből adódó illemhelyhasználatra és a fájdalomra. Összeségében a válaszadók arról számoltak be, hogy a fájdalom ellenére folytatták a munkát, annak ellenére, hogy úgy érezték, ez gyengíti a teljesítményüket.⁴⁴ A magyar kutatások azt is vizsgálták, hogy a nők milyen mértékben tapasztalják a fájdalmas menstruációt. A kutatás során több mint 900 menstruáló egészséges nő személyes tesztfelmérését végezték el, amelyből kiderült, hogy a megkérdezett nők 20%-a jelentős menstruációs fájdalmat érez, 47%-a számolt be mérsékelt menstruációs fájdalomról, 24,4%-a pedig arról, hogy mérsékelt menstruációs fájdalmat érez, vagy hogy nincs fájdalma. Amikor a napi tevékenységüket korlátozó fájdalomról kérdezték, a válaszadók 38%-a mondta, hogy az súlyos, 45%-a azt, hogy a napi tevékenységét enyhén befolyásolja, 20%-a pedig azt, hogy a menstruációja nincs ilyen hatással.⁴⁵

A munka jellege és a menstruáció közötti kapcsolat különösen fontos a fenti eredmények szempontjából. A stressz és a fájdalmas menstruáció közötti kapcsolat szintén jól ismert, de keveset tudunk a munkahelyi stressz és a súlyos dysmenorrhoea, azaz a menstruáció alatti fájdalom közötti kapcsolatáról. Egy több mint 400 magyarországi személy bevonásával végzett orvosi empirikus vizsgálat azt vizsgálta, hogy a dysmenorrhoea milyen mértékben korlátozza a munkaképességet. Tanulmányuk szerint a megkérdezettek 16,3%-a számolt be olyan súlyos dysmenorrhoeáról, amely korlátozta a napi tevékenységét. A megfelelő kontrollcsoporttal összehasonlítva ez a csoport szignifikánsan alacsonyabb szintű munkahelyi támogatással és munkahelyi biztonsággal rendelkezett.⁴⁶ Ez a kutatás a magyar nőket vizsgálta országos szinten, de más nemzetek kutatásai is hasonló eredményekre jutottak. A munkahelyi pszichoszociális környezetet is összefüggésbe hozták a menstruációs fájdalommal, de az ezzel kapcsolatos tanulmányok száma nagyon alacsony, és az eredmények nem következtetések. A Thurston és munkatársai által 2000-ben⁴⁷, valamint Christiani és

⁴³ SANG – REMNANT – CALVARD – MYHILL: i. m.

⁴⁴ SANG – REMNANT – CALVARD – MYHILL: i. m. A szakirodalom számos idézetet tartalmaz a kérdőívekből, amelyekből kiderül, hogy a megkérdezettek körében a menstruáció milyen nehézségekbe ütközik.

⁴⁵ NYITRAI Erika – TAKÁCS Szabolcs: A menstruációs fájdalom megélését befolyásoló pszichológiai tényezők – a fájdalomkatasztrófizálás szerepe. *Orvosi Hetilap* 164 (377), 1470. <https://doi.org/10.1556/650.2023.32857>.

⁴⁶ LÁSZLÓ Krisztina – GYÖRFFY Zsuzsa – SALAVECZ Gyöngyvér – ÁDÁM Szilvia – KOPP Mária: Munkahelyi stressztényezők kapcsolata a fájdalmas menstruációval. *Mentálhigiéne és Pszichoszomatika* 8 (3), 229.

⁴⁷ Sally W. THURSTON – Louise RYAN – David C. CHRISTIANI – Rachel SNOW – Jerold CARLSON – Liangya YOU – Shangcong CUI – Guohong MA – Lihua WANG – Yuhuan HUANG – Xuebing XU: Petrochemical exposure and menstrual disturbances. *American Journal of Industrial Medicine* 38 (5), 555–564.

munkatársai által 1995-ben⁴⁸ közzétett eredmények alátámasztják azt a hipotézist, hogy a munkahelyi stressz magas szintje növeli a dysmenorrhoea kockázatát.⁴⁹ Mindebből következik, hogy a jövő fenntarthatóbb munkáltatóitól elvárható, hogy menstruációbarát munkakörnyezetet teremtsenek, mivel ez befolyásolhatja a menstruálók fájdalomérzetét.

Maga a súlyos menstruációs fájdalom, a dysmenorrhoea szorosan összefügg a munkaképességgel, a termelékenységgel. De Sanctis és munkatársai áttekintették a dysmenorrhoeával kapcsolatos, több országban végzett tanulmányokat, amelyek közül néhány a menstruációs szabálytalanságra vonatkozó távolléti adatokat is tartalmazott. Azt találták, hogy a serdülők körében a dysmenorrhoea miatti iskolai hiányzások gyakorisága 7,7% és 57,8% között mozgott. Mivel a felülvizsgálat 27 országból 41 140 nő adatait tartalmazta, és a kimeneti mérésekben nagy fokú heterogenitás mutatkozott, sajnos nem lehetett határozott következtetéseket levonni, azonban így is figyelemfelkeltőek az adatok. Hailemeskel és munkatársai 440 női egyetemi hallgatót vizsgáltak Etiópiában. A dysmenorrhoeával küzdő hallgatók 66,8%-a számolt be arról, hogy az elmúlt hónapban nem tudott koncentrálni az órákon, és 56,3%-uk számolt be hiányzásról. Egy 706 spanyol anyanyelvű serdülő nő kérdőíves felméréseben 38% számolt be arról, hogy a felmérést megelőző 3 hónapban dysmenorrhoea miatt hiányzott az iskolából, és 59% számolt be arról, hogy a dysmenorrhoea miatt csökkent a koncentrációja az órán.⁵⁰ Emellett magyar kutatók is hasonló következtetésre jutottak az 1990-es években, amikor megfigyelték, hogy a munkahelyi hiányzások 1-1,5%-át menstruációs nehézségek okozták.⁵¹

A munkajog mégsem foglalkozik ezekkel a jelenségekkel, de miért? A munkajog túlnyomórészt nemsemleges megközelítése tömören összefoglalható az ILO 1964-es nyilatkozatában, amely szerint a női munkavállalók problémái általában nem különböztethetők meg a férfiak problémáitól, de további intézkedésekre van szükség a többszörös felelősségük miatt, különösen az anyasággal kapcsolatban. A nemi sajátosságok nem megfelelő figyelembevételének problémáját a feminista munkaügyi kutatók is alaposan bírálták, akik három fontos ajánlást fogalmaztak meg: (1) a női szempontokat előtérbe kell helyezni a jogi elemzésekben, (2) a társadalmi reprodukciót és a gondozási munkát a munkajog keretei közé kell helyezni, feltárva, hogy a munkaügyi és társadalombiztosítási jogszabályok még mindig a munka férfias (és nemsemleges) modelljén alapulnak, amely nem veszi figyelembe például a jellemzően a nőkre háruló gondozási feladatokat, és (3) világossá kell tenni, hogy a

⁴⁸ David C. CHRISTIANI – Tianhua NIU – Xuebing XU: Occupational stress and dysmenorrhoea in women working in cotton textile mills. *International Journal of Occupational and Environmental Health* 1 (1), 9–15.

⁴⁹ LÁSZLÓ – GYÖRFFY – SALAVECZ – ÁDÁM – KOPP: i. m. 230–231.

⁵⁰ SCHOEP – ADANG – MAAS – DE BIE – AARTS – NIEBOER: i. m. 8.

⁵¹ GYULAI Georgina – KARÁCSONY Péter: Vélemények a munkahelyi menstruációs szabadságról: magyarországi felmérés tapasztalatai alapján. *Partiumi Egyetemi Szemle* 22 (1), 32.

feminista kritika célja és hatása nem korlátozódik a nemek közötti egyenlőségre, hanem tágabb értelemben is megújíthatja a posztindusztriális munkajogot.⁵²

Ha megnézzük a meglévő nemzetközi példákat,⁵³ megfigyelhető, hogy a kormányok és a munkáltatók által a menstruációs szabadság indoklása sok tekintetben tükrözi azokat az érveket, amelyeket a szülési és szülői szabadságra vagy akár a gyermekgondozásra vonatkozó politikák kidolgozásához használnak, amelyeknek a nemek közötti egyenlőségre gyakorolt hatásáról kiterjedt szakirodalom áll rendelkezésre.⁵⁴ Véleményem szerint azonban a menstruáció szabályozásának sokkal összetettebb kérdéséről van szó. Munkajogi szempontból is számos érv szól a menstruáció szabályozása mellett, hiszen a menstruáció nem csupán „egészségügyi magánügy”,⁵⁵ és ezért nem csak „magánügy”, hogy a menstruációs zavarban szenvedő nőnek foglalkoznia kell ezzel a problémával. Továbbá, mivel a menstruáció alapvetően női jelenség, a női lét velejárója, a munkajogban való szabályozása szerves része a munkahelyek nőkre tekintettel történő újradefiniálásának, mivel a munkaerő női részének sajátos igényeit érinti.⁵⁶

Ennek alátámasztására ki kell emelni a munkakörülmények szabályozásának kérdését, a munkavállalók jólétét, valamint az egészséges és biztonságos munkakörnyezetre vonatkozó elvárásokat is. A megfelelő munkafeltételekkel kapcsolatban *Az emberi jogok egyetemes nyilatkozatának* 23. cikke kimondja, hogy mindenkinek joga van a munkához, a munka szabad megválasztásához, az igazságos és kedvező munkafeltételekhez, valamint a munkanélküliség elleni védelemhez.⁵⁷ A munkához való emberi jog célja tehát egyrészt a munka szabad megválasztásához vagy elfogadásához való jog biztosítása, másrészt az igazságos és kedvező munkakörülményekhez való jog biztosítása.⁵⁸ Ezen elvárásból ugyanakkor egyértelműen következők kapcsolódnak a menstruációhoz is, terhelve a jogalkotót elsősorban, hogy beavatkozzon és megfelelő szabályozással támogassa a menstruációs, és ezáltal a reprodukciós egészség védelmét a munkahelyen, munkavégzés közben.

Feltűnő, hogy a menstruáció kezelését a jogalkotók és a végrehajtók általában figyelmen kívül hagyják e kérdéssel kapcsolatban, annak ellenére, hogy ahogy

⁵² ZIONA TANZER: Editor's Note: The Indistinguishable History of Gender and Labour Law: From Special Measures to Structural Reform. *Global Labour Rights Reporter* 3 (2), 4–11, 4.

⁵³ SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett: Menstrual health, period leave and employment law - Legal considerations with a focus on Hungary (月経の健康、生理休暇及び雇用法 〜ハンガリーに重点を置いた法的考察). *Kikan rōdōhō / Quarterly Labor Law* 2024/286, 28–39. SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett: A Global Analysis of Menstruation-Friendly Working Practices Through an Evaluation of International Examples. *Review of European and Comparative Law* 60(1), 27–47.

⁵⁴ BAIRD – HILL – COLUSSI: i. m. 191.

⁵⁵ PRICE: i. m. 207.

⁵⁶ BAIRD – HILL – COLUSSI: i. m. 189.

⁵⁷ *Universal Declaration of Human Rights*. Egyesült Nemzetek Szervezete. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, 2025. április 4.

⁵⁸ Bernhard STRASSMAYR: *Menstruation as a Human Right – Discrimination through Hygiene Products in Austria*. 2022, Thesis. 17.

Baird, Hill és Colussi is kiemelik, a menstruációs szabadság fontos szerepet játszik a rossz higiénia és a hiányzás gazdasági költségeinek kezelésében.⁵⁹ A ciklustámogató munkakörülmények számos területre kiterjedhetnek, mint például a megfelelő higiénia, a munkahelyi felszerelés, a pihenőhelyek, a rugalmas munkaidő és még a szabadság jogi szabályozására is.⁶⁰ Ha például az Európai Unió szintjén nézzük, figyelemre méltó, hogy az Európai Munkahelyi Biztonsági és Egészségvédelmi Ügynökség (OSHA-EU) *A nők munkahelyi biztonságával és egészségével kapcsolatos új kockázatok és tendenciák* című jelentése,⁶¹ a 2013. január 20-án közzétett, a nők szélesebb körű munkaerő-piaci integrációja által az egészség és a biztonság terén jelentett sajátos kihívások vizsgálatára irányuló dokumentum 382 oldalán a menstruáció szó mindössze egyszer (48. oldal) szerepel. És csak azért, hogy megerősítse a reprodukzív egészséggel kapcsolatos szélesebb körű vizsgálat szükségességét, a kutatási programokban nagyobb hangsúlyt fektetve a reprodukzív kérdésekre az általános foglalkozási kockázatok tekintetében. Így legalább hangsúlyosabbá válna, hogy miközben van néhány kutatás a terhes nőkről és az újdonsült anyákról, sokkal kevesebb kutatás foglalkozik a nők egyéb élettapasztalataival, például a hormonális hatásokkal, a menstruációs zavarokkal és a menopauzával, írja az említett dokumentum egyetlen vonatkozó pontja.

Egyértelmű, hogy a menstruációt sem a munkaügyi jogszabályok, sem a munkahelyi kockázatok megelőzése során nem vették figyelembe, és csak nagyon nemrégiben kapott minimális figyelmet olyan tapasztalatokban, amelyeket globális szinten még mindig szinte anekdotikusnak nevezhetünk. Vannak azonban már olyan tanulmányok,⁶² amelyek azt bizonyítják, hogy a menstruációs tünetek jellemzően nem eredményeznek fokozott távollétet, de összefüggésben van a jelenléttel, ami azt jelenti, hogy a betegsége vagy fájdalmai ellenére elmegy dolgozni az érintett személy, mert fél, hogy elveszíti az állását. A menstruáció okozta távollét a termelékenység csökkenéséhez vezethet. Ezt felismerve, az e kihívások kezelésére irányuló lehetséges megoldások közé tartozhat a menstruációval küzdő egyének számára a menstruáció idején nagyobb rugalmasság biztosítása (például az otthoni munkavégzés lehetősége vagy rugalmas munkaidő elfogadása), a munkahelyi létesítményekhez való szabad hozzáférés, valamint a menstruációs szabadságra vonatkozó politikák végrehajtása, egyéb innovatív megközelítések mellett.

Konklúzió

A munkajog nem maradhat le a nemek közötti egyenlőség fejlődésében, különösen a munkavállalók jólétét célzó legújabb munkajogi trendek fényében. A munkajogászok egyre inkább a negyedik ipari forradalom hatására egy új, „munka minőségi joga” elnevezésű keretrendszer megteremtését szorgalmazzák. Ez a megközelítés a

⁵⁹ BAIRD – HILL – COLUSSI: i. m. 206.

⁶⁰ BAIRD – HILL – COLUSSI: i. m. 189.

⁶¹ Lásd: <https://osha.europa.eu/en/publications/new-risks-and-trends-safety-and-health-women-work>, 2025. április 4.

⁶² SCHOEP – ADANG – MAAS – DE BIE – AARTS – NIEBOER: i. m.

munkaviszonyok minőségi aspektusaira összpontosít, mint például a munkahelyi esélyegyenlőség, a személyes rugalmasság és autonómia, valamint a munkavállalók mentális és fizikai jóléte. Hangsúlyozza, hogy a munkavállaló a társadalmi-gazdasági átalakulások előterébe kerüljön, és hogy a munkajog alapelvei újragondolásra kerüljenek.⁶³ Ezek a sorok megerősítik Baird, Hill és Colussi nézetét, miszerint a munkajogot és az ipari kapcsolatokat férfiak számára tervezték, és a férfiak szemszögéből elemezték, ami eleve korlátozza a tudományos kutatás lehetőségeit, hatókörét és tárgyát, és állandó kritika tárgya, hogy nem reagálnak megfelelően a nők fizetett munkában való részvételének növekedésére.⁶⁴ Ezen túlmenően, amíg a férfiak által dominált munkajogi normák érvényesülnek, olyan egészségügyi kérdések, amelyek a női egészséghez tartoznak, kimaradnak a foglalkoztatáspolitikai és a munkajog látóköréből. A női egészség ugyanakkor szerves része az egészséghez való jognak, így annak részei, mint a reprodukciós egészség és a menstruációs egészség, szintén részét képezik az egészséghez való jog, mint alkotmányos alapjog, emberi jog fogalmának. Ezáltal érvényesíthetővé válik az az elvárás, hogy a női reprodukciós egészség, és ezen belül az anyaságon túli kérdések, mint a menstruáció is, megfelelően szabályozásra kerüljön a munkavégzés jogi keretrendszerében. Ugyanis, amíg ez nem történik meg, a menstruáló nők a nem kompenzált helyzetekben a teljesítményorientált szervezeti kultúra áldozatai lesznek, amely nem veszi figyelembe a menstruációs tüneteket (és a menopauza okozta nehézségeket).⁶⁵ Mert a jövő munkahelye menstruációbarát, és a jövő munkajoga is az. Ez egyértelműen az egészséghez való emberi jogból fakad, hiszen mindenkinek joga van a fájdalommentes munkavégzéshez. Mint bemutatásra került, a menstruációbarát munkakörnyezet egyik megközelítése a menstruációs szabadság, amely lehetővé teszi az érintettek számára, hogy menstruációval kapcsolatos kihívások, nehézségek miatt és alatt mentesüljenek a munkavégzés alól. A reprodukatív egészség, beleértve a menstruációt is, megfelelő értékelése a munkajogban elengedhetetlen annak biztosításához, hogy a nemek közötti különbségeket megfelelően kezeljék az egészségvédő munkajogban, és az nem csak ezen alapjogból, hanem az egészséghez való jogból is kikényszerítendő igényként jelentkezik a munkajogi jogalkotás oldalán.

⁶³ De Vos, M.: *Work 4.0 and the Future of Labour Law*. 2018. <https://ssrn.com/abstract=3217834>, 2025. április 6.

⁶⁴ BAIRD, M.–HILL, E.–COLUSSI, S. Mapping Menstrual Leave Legislation and Policy Historically and Globally: A Labor Entitlement to Reinforce, Remedy, or Revolutionize Gender Equality at Work? *Comparative Labor Law & Policy Journal* 2020, 42 (1), 191.

⁶⁵ The female body is a “problem” in the patriarchal approach. Sang, K. REMNANT–J. CALVARD, T. – MYHILL, K.: Blood Work: Managing Menstruation, Menopause and Gynaecological Health Conditions in the Workplace. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 2021 18 (4), 1951. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041951>

Felhasznált irodalom

- [1] ANTONI Rita: *A feminizmus története-vázlatos áttekintés*. <https://nokert.hu/tue-20100518-2251/498/6/feminizmus-tortenete-vazlatos-attekintes>, 2025. április 6.
- [2] Mike ARMOUR – Kelly PARRY – Narendar MANOHAR – Kathryn HOLMES – Tania FERFOLJA – Christina CURRY – Freya MACMILLAN – Caroline A. SMITH: The Prevalence and Academic Impact of Dysmenorrhea in 21,573 Young Women: A Systematic Review and Meta-Analysis. *Journal of Women's Health* 28 (8), 1161. <https://doi.org/10.1089/jwh.2018.7615>
- [3] Marian BAIRD – Elizabeth HILL – Sydney COLUSSI: Mapping Menstrual Leave Legislation and Policy Historically and Globally: A Labor Entitlement to Reinforce, Remedy, or Revolutionize Gender Equality at Work? *Comparative Labor Law & Policy Journal* 42 (1), 187–225.
- [4] BERDE Éva – DRABANCZ Áron: Népesedési scenáriók Magyarországon a családtámogatási program részeredményei és a globális termékenység változásának tükrében. *Köz-Gazdaság* 2022 (1), 259–275.
- [5] David C. CHRISTIANI – Tianhua NIU – Xuebing XU: Occupational stress and dysmenorrhoea in women working in cotton textile mills. *International Journal of Occupational and Environmental Health* 1 (1), 9–15.
- [6] *Universal Declaration of Human Rights*. <https://www.un.org/en/about-us/universal-declaration-of-human-rights>, Egyesült Nemzetek Szervezete, 2025. április 4.
- [7] *Gender Equality Index 2021: Health*. European Institute for Gender Equality. <https://eige.europa.eu/publications-resources/toolkits-guides/gender-equality-index-2021-report/rights-access-and-outcomes-sexual-and-reproductive-health-focus>, 2025. április 6.
- [8] ERDEY László – VÁRNAGY Endre: A menstruációs szegénység mint láthatatlan depriváció – nemzetközi és hazai tapasztalatok. *Külgazdaság* 66 (6), 45–81.
- [9] KÁLMÁN Judit: Nők foglalkoztatási helyzetére ható szakpolitikák Európában. In: *Közelkép. Nők a munkaerőpiacon*. (szerk.: Szabó-Morvai Ágnes) MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Közgazdaságtudományi Intézet, Budapest, 79–87.
- [10] *A nőknek kell rendelkezniük szexuális és reprodukció jogaik felett*. Európai Parlament. <https://www.europarl.europa.eu/news/hu/press-room/20240408IPR20314/ep-a-noknek-kell-rendelkezniuk-szexuális-es-reproduktív-jogaik-felett>, 2025. április 6.
- [11] Gabrielle GOLDING – Tom HVALA: Paid Period Leave for Australian Women: A Prerogative Not a Pain. *Sydney Law Review* 43 (3), 349.

- [12] GYULAI Georgina – KARÁCSONY Péter: Vélemények a munkahelyi menstruációs szabadságról: magyarországi felmérés tapasztalatai alapján. *Partiumi Egyetemi Szemle* 22 (1), 31–40.
- [13] Emily HUNTER – Kirstin PALOVICK – Mintesnot T. TENI – Anne SEBERT KUHLMANN: COVID-19 made it harder to access period products: The effects of a pandemic on period poverty. *Front Reprod Health* 4 (1003040). <https://doi.org/10.3389/frph.2022.1003040>
- [14] *Menstrual Hygiene Management, Human Rights and Gender Equality*, Human Rights Council A/HCR/47/L.2. <https://www.ohchr.org/en/statements/2022/06/high-commissioner-human-rights-statement-menstrual-health>, 2025. április 6.
- [15] Sally KING: Menstrual Leave: Good Intention, Poor Solution. In: *Aligning Perspectives in Gender Mainstreaming*. (eds.: Juliet Hassard – Luis D. Torres) Springer Cham, Switzerland, 2020, 151–176. https://doi.org/10.1007/978-3-030-53269-7_9
- [16] KRISTON Edit – MÉLYPATAKI Gábor – SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett: (In)equality of Genders and Pushing the Boundaries – From the Perspective of Hungary. In: *The Palgrave Handbook of Global Social Problems*. (eds.: Gao Jianguo – Islam M. Rezaul – Nadesan Varoshini – Przeperski Jaroslaw – Sajid S. M. – Baikady Rajendra) Cham, Springer International Publishing, 2024, 1–19. https://doi.org/10.1007/978-3-030-68127-2_445-1
- [17] Reproductive Health Related Leave Bill. *The Labour Party*. <https://labour.ie/support-the-reproductive-leave-bill/>, 2025. április 6.
- [18] LÁSZLÓ Krisztina – GYÖRFFY Zsuzsa – SALAVECZ Gyöngyvér – ÁDÁM Szilvia – KOPP Mária: Munkahelyi stressztényezők kapcsolata a fájdalmas menstruációval. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 8 (3), 229–239.
- [19] Christine NEYLON O'BRIEN: Employment law and the protection of reproductive health. *Carroll Research Report* 1993, 10–12. <https://dlib.bc.edu/islandora/object/bc-ir:101004/datastream/PDF/view>, 2025. április 6.
- [20] NYITRAI Erika – TAKÁCS Szabolcs: A menstruációs fájdalom megélését befolyásoló pszichológiai tényezők – a fájdalomkatasztrófizálás szerepe. *Orvosi Hetilap* 164 (377), 1469–1475. <https://doi.org/10.1556/650.2023.32857>
- [21] Hilary H. PRICE: Periodic Leave: An Analysis of Menstrual Leave as a Legal Workplace Benefit. *Oklahoma Law Review* 2 (74), 187–224.
- [22] Mario RELJANOVIĆ – Jovanna RAJIĆ ČALIĆ: Menstrual Leave And Gender Equality. *Strani pravni zivot* 68 (1), 1–14. https://doi.org/10.56461/SPZ_24101KJ
- [23] Isabel RIBES MORENO: Womens's rights in the workplace – EU vs. Spanish legislation on co-responsibility rights. *Stanovništvo* 61 (2), 85–107.

- [24] Filomena RUGGIERO: *Reform on Sexual and Reproductive Health and Rights: at heart of women's life*. The EU Mutual Learning Programme in Gender Equality – Sexual and Reproductive Health and Rights, Comments paper – Spain. https://commission.europa.eu/document/download/e55b96f1-b783-49b1-91b7-b11bcb78ab5a_en?filename=mlp_es_comments%20paper_november_2022.pdf, 2025. április 6.
- [25] Ellie SAMUELS: *Protecting Reproductive Rights in the Workplace*. Retrieved from <https://onlabor.org/protecting-reproductive-rights-in-the-workplace/>, 2025. április 6.
- [26] Katherine SANG – Jen REMNANT – Thomas CALVARD – Katriona MYHILL: Blood Work: Managing Menstruation, Menopause and Gynaecological Health Conditions in the Workplace. *International Journal of Environmental Research and Public Health* 18 (4), 1951. <https://doi.org/10.3390/ijerph18041951>
- [27] *Human Rights Council Adopts Resolution on Menstrual Health*. Sanitation and Water for All Secretariat <https://www.sanitationandwaterforall.org/news/human-rights-council-adopts-resolution-menstrual-health>, 2025. április 6.
- [28] Mark E. SCHOEP – Eddy M. M. ADANG – Jacques W. M. MAAS – Bianca DE BIE – Johanna W. M. AARTS – Theodoor E. NIEBOER: Productivity loss due to menstruation-related symptoms: A nationwide cross-sectional survey among 32 748 women. *BMJ Open* 9 (6), 1–10. <https://doi.org/10.1136/bmjopen-2018-026186>
- [29] Manav SETH: *Why is it important to have a period-friendly workplace?* <https://www.peoplematters.in/article/wellness/why-is-it-important-to-have-a-period-friendly-workplace-37083>, 2025. április 6.
- [30] SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett: Menstrual health, period leave and employment law – Legal considerations with a focus on Hungary (月経の健康、生理休暇及び雇用法 ～ハンガリーに重点を置いた法的考察). *Kikan rōdōhō / Quarterly Labor Law* 2024/286, 28–39.
- [31] SOLYMOSI-SZEKERES Bernadett: A Global Analysis of Menstruation-Friendly Working Practices Through an Evaluation of International Examples. *Review of European and Comparative Law* 60 (1), 27–47.
- [32] Bernhard STRASSMAYR: *Menstruation as a Human Right – Discrimination through Hygiene Products in Austria*. 2022, Thesis.
- [33] Ziona TANZER: Editor's Note: The Indistinguishable History of Gender and Labour Law: From Special Measures to Structural Reform. *Global Labour Rights Reporter* 3 (2), 4–11.
- [34] Sally W. THURSTON – Louise RYAN – David C. CHRISTIANI – Rachel SNOW – Jerold CARLSON – Liangya YOU – Shangcong CUI – Guohong MA – Lihua

- WANG – Yuhsuan HUANG – Xuebing XU: Petrochemical exposure and menstrual disturbances. *American Journal of Industrial Medicine* 38 (5), 555–564.
- [35] *Menstrual Health in East Asia and the Pacific: Regional Progress Review – Indonesia*. UNICEF. Retrieved from <https://www.unicef.org/eap/media/13911/file/Indonesia-%20Country%20Profile.pdf>, 2025. április 6.
- [36] *Women’s menstrual health should no longer be a taboo, say UN human rights experts*. United Nations, <https://www.ohchr.org/en/news/2019/03/international-womens-day-8-march-2019>, 2025. április 6.
- [37] *World Health Day: Let’s talk about Women’s health in the workplace* The Women’s Organisation. <https://www.thewomensorganisation.org.uk/world-health-day-lets-talk-about-womens-health-in-the-workplace/>, 2025. április 5.
- [38] *Menstrual Health and Hygiene*. World Bank Group, <https://www.worldbank.org/en/topic/water/brief/menstrual-health-and-hygiene>, 2025. április 6.
- [39] *Statement on menstrual health and rights*. World Health Organisation <https://www.who.int/news/item/22-06-2022-who-statement-on-menstrual-health-and-rights>, 2025. április 6.
- [40] ZAKARIÁS Kinga: Az egészséghez való alapjog és az egészségügyi ellátáshoz való jog. *Glossa Iuridica* 10 (6), 9–23.
- [41] Wouter ZWYSEN: *Women at work: doing different jobs, still unequal*. <https://www.socialeurope.eu/women-at-work-doing-different-jobs-still-unequal>, 2025. április 6.

A MESTERSÉGES INTELLIGENCIA A MUNKAERŐPIAC SZŰRŐJEKÉNT: KINEK NYÍLIK KI AZ AJTÓ?

Artificial intelligence as a labor market filter: who gets through the door?

SOLYMOSI-SZEKERES BERNADETT* - TÓTH ADÉL**

A mesterséges intelligencia egyre nagyobb szerepet játszik a munkaerőpiac egyes szegmenseiben, különösen a toborzás és a kiválasztás során. Annak ellenére, hogy az automatizált döntéshozatal egy gyors és objektív alternatívának tűnik, alkalmazásakor fennállhat az előítéletesség veszélye. A tanulmány célja, hogy feltárja az algoritmusalapú rendszerek alkalmazásának hatásait, figyelemmel az algoritmusos diszkriminációra, valamint az algoritmusalapú döntéshozatal etikai és jogi kihívásaira. A tanulmány rámutat annak szükségességére, hogy transzparens és ellenőrizhető algoritmusokat alkalmazzanak a tisztességes munkaerő-felvételi gyakorlatok előmozdítása érdekében.

Kulcsszavak: *mesterséges intelligencia, munkaerő-felvétel, algoritmusos diszkrimináció, automatizált döntéshozatal, humánerőforrás-menedzsment*

Artificial intelligence is playing an increasingly significant role in various segments of the labor market, particularly in recruitment and selection processes. Although automated decision-making appears to be a fast and objective alternative, it carries the risk of bias. This study aims to explore the impacts of algorithm-based systems, with a particular focus on algorithmic discrimination. Furthermore, it highlights the ethical and legal challenges of algorithm-based decision-making and emphasizes the necessity of implementing transparent and accountable algorithms to promote fair recruitment practices.

Keywords: *artificial intelligence, recruitment, algorithmic discrimination, automated decision-making, human resources management.*

* DR. SOLYMOSI-SZEKERES BERNADETT PhD
egyetemi adjunktus
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
bernadett.solymosi-szekeres@uni-miskolc.hu

** DR. TÓTH ADÉL
I. éves PhD-hallgató
Miskolci Egyetem ÁJK
Civilisztikai Tudományok Intézete
Munka- és Agrárjogi Intézeti Tanszék
3515 Miskolc-Egyetemváros
adeltoth0@gmail.com

Bevezetés

Napjainkban a digitális gazdaság fokozatos terjeszkedésének köszönhetően a mesterséges intelligencia (a továbbiakban: MI) forradalmát éli. Akármilyen szempontból is vizsgáljuk ezt a jelenséget, bátran kijelenthető, hogy az emberi élet bármely aspektusában hatékony szerephez jut. Nincs ez másképp a munkaerőpiac területén sem.¹ A toborzási és kiválasztási folyamatokban egyre gyakrabban kerül sor az algoritmusok alkalmazására, mivel a munkáltató számára egy gyorsabb, hatékonyabb alternatívával áll elő, mely képes a döntéshozatal objektivitását is előmozdítani.

Kissé azonban árnyalni kell a helyzetet, ugyanis mindezek magukban hordozzák a nemek közötti, és az algoritmikus diszkrimináció kockázatát, amik jelenleg különleges figyelmet igényelnek, átalakításra szorulnak. Az algoritmusok képzéséhez használt elfogult adathalmazok a mai napig alkalmazzák, és fenntartják a történelmileg diszkriminatív munkaerő felvételi gyakorlatot.² Az MI-alapú rendszerek gyakran múltbéli adatokra támaszkodva hozzák meg a döntéseiket, ahol előítéletek is megbújhatnak.³ A gyakorlatban több olyan eset látott már napvilágot, ahol a vállalat korábbi munkaerő-felvételi gyakorlata rejtett vagy nyílt diszkriminációt tartalmazott. Az algoritmus ugyanis a diszkriminatív mintázatot reprodukálja, megerősítve a társadalmi egyenlőtlenségeket, egyben megfosztva egyes, védett tulajdonsággal rendelkező személyeket a munkalehetőségektől. Ez kellőképp bizonyítja azt, hogy ha az algoritmusok még csökkentik is a szubjektivitást a toborzási folyamatokban, a végső döntések meghozatalában az emberek továbbra is meghatározó szerepet játszanak,⁴ vagy legalábbis erre szükség lenne. Ezenkívül, a humán erőforrás (a továbbiakban: HR) területén az MI-rendszerre vonatkozó készségek hiánya is problémás. A HR szakemberei még nem biztos, hogy rendelkeznek MI-eszközök használatához kapcsolódó ismeretekkel, emiatt fennáll annak a veszélye, hogy szerepüket a későbbiekben MI-hez értő szakemberek váltják fel.⁵

Az algoritmusok alkalmazásánál egyre nagyobb mértékű feszültség érzékelhető az automatikus döntéshozatal rugalmassága és annak lehetséges veszélyei között. Ugyanis vannak, akik csodafegyvernek tartják a hatékonyság növelésére és a munkaerőhiány kezelésére, azonban fennáll a veszélye annak, hogy diszkrimináció

¹ MÉLYPATAKI Gábor: A mesterséges intelligencia munkajogi és munkaerőpiaci hatásai. Lehet-e a mesterséges intelligencia főnök? *Infokommunikáció és jog* 2019/2., 73, 10–14.

² Ying LU – Miles M. YANG – Jianhua ZHU – Ying WANG: Dark side of algorithmic management on platform worker behaviors, a mixed-method study. *Human Resource Management* 2024. május 1. <https://doi.org/10.1002/hrm.22211>

³ Miranda BOGEN: All the ways hiring algorithms can introduce bias. *Harvard Business Review* 2019. május 6. <https://hbr.org/2019/05/all-the-ways-hiring-algorithms-can-introduce-bias>

⁴ Miranda BOGEN: i. m.

⁵ Jan LAURIJSEN – Valentina VUKMIROVIC: AI and HR: The Future of Recruitment or a Loss of Human Connection? Reshaping Work Insights, *LinkedIn* 2025. február 11.

bontakozik ki néhány esetben.⁶ Bár az informatika területén már több tanulmány foglalkozott az algoritmusok elfogultságával,⁷ a HR és munkajog területén még csak kezdeti fázisban van ennek a vizsgálata. Az algoritmikus döntéshozatal lehetséges hátrányaival kapcsolatos fejlemények jelenlegi széttagoltsága komoly kihívások elé állítja a jövőbeli kutatásokat, vizsgálatokat. Különösen problémás, ha a nagy multinacionális vállalatok úgy alkalmazzák az algoritmusokat, hogy nincsenek tisztában azok lehetséges negatív következményeivel. Ezért kulcsfontosságú a torzítások és a diszkriminációk felderítése, valamint új kutatási irányok meghatározása.⁸

Jelen kutatás célja, hogy feltárja az algoritmusok alkalmazásának hatásait a munka világában, különös tekintettel a foglalkoztatás kezdeti fázisaira, azaz a toborzás és kiválasztási folyamat során felmerülő diszkriminatív intézkedésekre. Első körben vizsgálódás tárgyát képezi a mesterséges intelligencia alkalmazása a munkaerő-felvételben, ezt követően pedig, hogy milyen mechanizmusok okozzák a hátrányos megkülönböztetés kialakulását. Végezetül a kutatás kitér az MI-alapú döntéshozatal etikai és jogi kérdéseire. A vizsgálat közvetett célja ahhoz hozzájárulni, hogy átláthatóbbá váljanak a munkaerő-felvételi folyamatok a mesterséges intelligencia jelenlétével és alkalmazásával összefüggésben.

1. Munkaviszonyok digitális átalakulása és az emiatt fokozódó MI-alkalmazás

A munkaviszonyok digitalizálódása az új technológiák által hozott vívmányokra vonatkozik, melynek során egy adatot képesek vagyunk gyűjteni, tárolni, feldolgozni, továbbítani. A digitális átalakulás nem csak az emberek által elvégzendő munka mennyiségét, azaz a foglalkoztatás egészét (és típusát), mint a munkaköröket és készségeket tartja szem előtt. Talán még ennél is fontosabb a munka elvégzése, megszervezése, ellenőrzése és értékelési módjának a megválasztása.⁹ Ugyanis, ahol a digitális újdonságok lehetővé teszik az adatok gyűjtését és feldolgozását, ott nagy valószínűséggel az algoritmikus menedzsment valamilyen formáját fogják alkalmazni a munkavégzés helytálló kialakításának érdekében.¹⁰ Habár az algoritmusok a digitális technológiákra

⁶ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: Discriminated by an algorithm: A systematic review of discrimination and fairness by algorithmic decision-making in the context of HR recruitment and HR development”. *Business Research* Vol. 13, 13, 2020, 796. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40685-020-00134-w>

⁷ Lásd bővebben: Robert B. ALLEN – Batya FRIEDMAN – Helen NISSENBAUM: Bias in computer systems. *ACM Transactions on Information Systems* 14 (3), 1996, 330–347.; lásd még: Xavier FERRER et al.: Bias and Discrimination in AI: A Cross-Disciplinary Perspective. *IEEE Technology and Society Magazine* 40 (2), 2021, 72–80. <https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3056293>

⁸ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 796.

⁹ TÓTH Hilda: Az algoritmikus menedzsment a platform alapú munkavégzésben. *Miskolci Jogi Szemle* 2022, 17 (2), 455–457.

¹⁰ Sara BAIOTTO – Enrique FERNANDEZ-MACIAS – Uma RANI – Annarosa PESOLE: *The Algorithmic Management of work and its implications in different contexts*. Background

és az ott lévő adatokra támaszkodnak, hangsúlyozni kell, hogy ezeknek az eszközöknek, jelenségeknek a munkaszervezési célokra vonatkozó konkrét felhasználása mindig szervezeti és intézményi döntéseket von maga után.¹¹ Jarrahi és társai szerint szociális-intézményi és szervezeti tényezők alakítják az algoritmikus menedzsmentet, amelyek a fejlődéséhez és az eredményeihez járulnak hozzá.¹²

Az algoritmikus menedzsment sajátosságainak megvitatása eddig főként a digitális munkaplatformok kapcsán valósult meg.¹³ A Covid-19-járványnak köszönhetően a gazdaság elindult egy olyan digitális világ felé, aminek következtében az algoritmusok jelenléte már a hagyományosabb munkakörnyezetekben is elterjedni kezdett. Éppen ezért körültekintést érdemel, hogy a jelenség újszerű aspektusai hogyan lépnek kölcsönhatásba a már meglevő szervezeti struktúrákkal.¹⁴ A digitális munkaügyi platformokkal összefüggésben hozott eredmények minden bizonnyal hasznos kiindulópontot jelentenek a szélesebb körű megértéshez.¹⁵ Azonban ezeket mindenképp szükséges kiegészíteni a humánerőforrás-menedzsmentben alkalmazott stratégiákkal, hogy egy átfogóbb képet kapjunk.

1.1. A mesterséges intelligencia és a humánerőforrás-menedzsment

Az emberierőforrás-menedzsmentben az algoritmikus döntéshozatal szerepe úgy határozható meg, mint egy új információgyűjtési és tanácsadási forrás. Ahogy a gazdaság, úgy a vállalatok is folyamatosan engednek a technológia világának, ami által az algoritmusok alkalmazási köre is egyre jobban kiszélesedik.¹⁶ Möhlmann és Zalmanson az algoritmusok szerepét a rutinszerű munkahelyi döntések szabványosításaként definiálják.¹⁷

A humán erőforrás talaján az algoritmikus döntéshozatal fő mozgatórugói közé tartoznak az idő- és költséghatékonyság, a kockázatok minimalizálása és a döntési

Paper Series of the Joint EU-ILO Project, n°9, 2022, 5. Lásd még: RÁCZ-ANTAL Ildikó: *Algoritmizált menedzsment, azaz algoritmusok által vezérelt munkaszervezés*. XVI. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója, 2020, 227–235.

¹¹ Sara BAIocco – Enrique FERNANDEZ-MACIAS – Uma RANI – Annarosa PESOLE: i. m. 5.

¹² Mohammad Hossein JARRAHI – Gemma NEWLANDS – Min Kyung LEE – Christine T. WOLF – Eliscia KINDER – Will SUTHERLAND: Algorithmic management in a work context. *Big Data & Society* 8 (2), 2021. <https://doi.org/10.1177/20539517211020332>

¹³ ZÓDI Zsolt: Algoritmikus menedzsment a platformmunka világában. *Állam- és Jogtudomány* 2022/1., 89–108. Lásd még: GYULAVÁRI Tamás: Hagnigazdaság a láthatáron: az internetes munka fogalma és sajátosságai. *Iustum Aequum Salutare* 15 (1), 2019, 25–51.

¹⁴ KUN Attila: Munkajogviszony és a digitalizáció – rendszerszintű kihívások és a kezdetleges európai uniós reakciók. In: Pál Lajos-Petrovics Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0 – A Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018, 389–416.

¹⁵ Sara BAIocco – Enrique FERNANDEZ-MACIAS – Uma RANI – Annarosa PESOLE: i. m. 5.

¹⁶ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 795–796.

¹⁷ Mareike MÖHLMANN – Lior ZALMANSON: Hands on the Wheel: Navigating Algorithmic Management and Uber Drivers' Autonomy. *ICIS 2017 Proceedings* 3, 2017. Lásd még: Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 795–796.

biztonság növelése.¹⁸ Mindemellett a vállalatok az algoritmusok alkalmazásával igyekeznek az olyan emberi elfogultságokat, mint például az előítéleteket vagy a személyes meggyőződéseket csökkenteni, növelve ezáltal a HR toborzási és a HR fejlesztési folyamatok objektivitását, valamint az igazságos intézkedések megerősítését.¹⁹ Deloitte amellet foglal állást, hogy az algoritmusok a döntéshozatali folyamatokban minden benyújtott álláspályázatot ugyanazon szempontok és kritériumok szerint kezelnek.²⁰

Adrian Todoli-Signes szerint a döntéshozatalhoz kapcsolódó technológiai fejlesztések nem csupán az információk összegyűjtésére és feldolgozására irányulnak, hanem valamennyi HR-hez kapcsolódó feladat teljes mértékben kiszervezhető. Sőt, hozzáteszi, hogy a mesterséges intelligencia lehetővé teszi a teljesen automatizált döntéshozatalt, amihez emberi beavatkozásra nem, vagy csak minimális mértékben van szükség.²¹ Fontos hangsúlyozni, hogy idetartoznak azok a részlegesen automatizált döntések is, amiben az algoritmusok csak egy kismértékben vesznek részt. Ilyen például az, amikor a HR-vezető hozza meg a végső döntést arról, hogy kit vesznek fel az adott vállalathoz, illetve kit léptetnek elő. Ebben az esetben előfordulhat, hogy olyan automatizált rendszereket használtak a kiválasztási folyamat során, amelyeknél bizonyos szempontokat határoznak meg annak érdekében, hogy kiválasszák a megfelelő jelölteket. Ennek megfelelően, akinek az önéletrajza nem felel meg e kritériumoknak, azokat automatikusan elutasítja a rendszer. Automatizált döntéseknek²² minősül az is, ha a pályázó jelölteket kategóriákba sorolják számsor vagy betű szerint, és a HR-vezető mindezek alapján hozza meg a döntést.²³

A felvételi folyamat már jóval azelőtt elkezdődik, amint az álláskereső benyújtana a jelentkezését.²⁴ A toborzási szakaszban a prediktív analitika használatával segítenek meghirdetni az állásajánlatokat, értesítik az álláskeresőket a potenciálisan vonzó pozíciókról, valamint a toborzók számára kiemelik a legalkalmasabbnak tűnő jelölteket.²⁵

¹⁸ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 796.

¹⁹ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 796.

²⁰ DELOITTE: Mensch bleibt Mensch – auch mit algorithmen im recruiting. Wo der Einsatz von Algorithmen hilfreich ist und wo nicht. 2018. Lásd részletesebben: Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 796.

²¹ Adrian TODOLI-SIGNES: Algorithms, artificial intelligence and automated decisions concerning workers and the risks of discrimination: the necessary collective governance of data protection. *ETUI Main Article* 2019, 5. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3316666

²² Az automatizált döntéshozatalokra egyébként a GDPR-rendelet 22. cikke az irányadó, ami a későbbiekben kerül bemutatásra.

²³ Adrian TODOLI-SIGNES: i. m. 13–14.

²⁴ Miranda BOGEN: All the ways hiring algorithms can introduce bias. *Harvard Business Review*, 2019. május 6. <https://hbr.org/2019/05/all-the-ways-hiring-algorithms-can-introduce-bias>.

²⁵ A prediktív analitika értelmében az algoritmus korábbi adatbázisokból, számadatokból, vizuális anyagokból kiindulva állít jövőbeni feltételezéseket, ami a munkaviszony

A HR szakemberei manapság egyre inkább az adatvezérelt algoritmusokra támaszkodnak, ugyanis azok a munkaerő-felvételi folyamatokban és a potenciális jelöltek megtalálásában hatalmas segítséget nyújtanak.²⁶ Ezek a szoftverrendszerek olyan hatékonyak az önéletrajzok szűrésében, hogy azok kétharmadát már azelőtt kiiktatják, hogy ember látná őket.²⁷

A hatékonyságnak azonban vannak hátrányai. Osztjuk Gideon Mann és Cathy O’Neil álláspontját, miszerint az emberek által kimunkált algoritmusok a visszaélésnek kedvezhetnek, és akár akaratlanul is erősíthetik a diszkriminációt a felvételi folyamat során.²⁸

2. Automatizált döntések és a diszkrimináció kockázatai

Bár a mesterséges intelligencia segíthet a toborzás kezdeti fázisaiban – például a korábban említett, a jelöltek kategorikus besorolása által –, továbbra is aggályos, hogy nehezen tudja kezelni a bonyolultabb tényezőket. Többen amellet érvelnek, hogy az olyan feladatok során, ahol az empátia kulcsfontosságú, a mesterséges intelligencia nem hozhat önállóan végleges döntéseket a munkaerő-felvétel során. Az emberi felügyelet fenntartása tehát kulcsfontosságú, különösen azért, hogy a jelölteket a vállalat értékeivel és kultúrájával összhangban értékeljék.²⁹ Meg kell továbbá említeni, hogy a munkajogban már a kezdetektől hatást gyakorló általános magatartási követelmények olyan értékeket közvetítenek, amelyek az emberi értékelést szükségelik.³⁰

Korábban említésre került, hogy a mesterséges intelligencia abból a szempontból előnyös a munkáltató számára, hogy használatával az elfogult intézkedések

minden aspektusára kiterjed, így a munkaerő-felvételi folyamatokra is. Azonban túlzás lenne kijelenteni, hogy túpontosan előre behatárolja a későbbi eseményeket, viszont azok a vállalatok, akik a toborzási és kiválasztási folyamatokat tanuló algoritmusok segítségével végzik, nagyobb eséllyel találták meg a megfelelő jelöltet a megadott álláshelyre. Lásd bővebben: KISS Franciska: A HR legjobb barátja: az emberre hangolt prediktív analitika. Munkaerőpiac rovat, *Behaviour. HR magazin* 2020. augusztus 29. <https://behaviour.hu/a-hr-legjobb-baratja-az-emberre-hangolt-prediktiv-analitika/> Lásd még: Miranda BOGEN: i. m.

²⁶ Gideon MANN – Cathy O’NEIL: Hiring Algorithms Are Not Neutral. *Harvard Business Review* 2016. december 9. <https://hbr.org/2016/12/hiring-algorithms-are-not-neutral>

²⁷ Ramona OWEN: *72% of Resumes are Never Seen by Employers*. Access Newswire, 2016. február 16. <https://www.accessnewswire.com/newsroom/en/business-and-professional-services/72-of-resumes-are-never-seen-by-employers-436847>

²⁸ Gideon MANN – Cathy O’NEIL: Hiring Algorithms Are Not Neutral. *Harvard Business Review* 2016. december 9.

²⁹ Jan LAURIJSSEN – Valentina VUKMIROVIC: AI and HR: The Future of Recruitment or a Loss of Human Connection? Reshaping Work Insights, *LinkedIn* 2025. február 11.

³⁰ Ennek kapcsán meg kell említeni az ethics by design megközelítést, ami a mesterséges intelligencia fejlesztéséhez kapcsolódik és pontosan ezeket az etikai megfontolásokat érinti. MEZEI Kitti: A mesterséges intelligencia jogi szabályozásának aktuális kérdései az Európai Unióban. *In Medias Res* 2023/1., 53. <https://doi.org/10.59851/imr.12.1.4>

kikerülhetők. Ha a bevitt adatok azonban torzításokat tartalmaznak, akkor az előítéletesség továbbra is fennmarad. A mesterséges intelligencián alapuló rendszerek csak annyiban objektívek, mint azok az adathalmazok, amelyekkel betanították, máskülönben reprodukálhatja az elfogultságokat.³¹ Sara Baiocco és társai szerint a paraméterekkel készített profilalkotás állandósíthatja az algoritmusokat tápláló adatokból származó, meglévő előítéleteket, így a munkahely és a HR-gyakorlatok potenciálisan még diszkriminatívabbá válhatnak, mint korábban.³²

A nagyvállalatok gyakran a munkaerő-felvétel vagy az előléptetés alkalmával automatikus önéletrajz-kezelő programot alkalmaznak. Ha ez a program a korábbi munkaerő-felvételi gyakorlatokra épül, akkor nagyobb valószínűséggel a jövőben is alkalmazni fogja azt. Másképpen szólva, amennyiben ezek a gyakorlatok diszkriminatív, torzító hatással bírtak, akkor az algoritmus fenntarthatja ezeket az egyenlőtlenségeket, mindezt a látszólagos objektivitás leple alatt. De Stefano úgy fogalmaz, hogy pusztán az egyenlő bánásmód követelményébe ütköző adatok kiszelektálása révén még nem biztosítható a diszkrimináció kiküszöbölése, ugyanis, különösen a fejlett algoritmusok képesek közvetett jelek alapján is beazonosítani a védett csoportokat. Ennek fényében a karrierútvonalak, postai irányítószámok, vagy akár a jelentkező vezeték-, vagy keresztnéve alapján is képesek előítéletes döntést hozni, fenntartva ezáltal a strukturális egyenlőtlenségeket.³³ Érdekes helyzet állhat elő a közösségi média elemzésénél is. Ez a terep ugyanis lehetővé teheti annak megismerését, hogy a jelentkező valamely Ebktv. által is tárgyalt csoporthoz tartozik-e, amennyiben erről osztott meg információt. Az algoritmusok következtetési képességei nem teljesen átláthatóak, emiatt nehezen kideríthető, hogy a döntéshozatali folyamat során felhasználnak diszkriminatív jellegű információkat vagy sem.³⁴

Az algoritmikus döntéshozatal átláthatósága, elfogultsága és méltányossága körüli vitának egyik ékes példája az online kereskedelemként funkcionáló Amazon esete.³⁵ 2014-ben a vállalat mérnökei egy projekten kezdtek el dolgozni, melynek célja a munkaerő-felvétel automatizálása volt. Egy olyan algoritmus megalkotását helyezték kilátásba, ami képes átnézni az önéletrajzokat, és abból kiválasztani a leendő munkavállalókat. Az új szoftvert az ott dolgozó munkavállalók önéletrajzából programozták be, akik túlnyomórészt férfiak voltak. Emiatt az algoritmusok a női jelentkezők rendkívüli hátrányát eredményezték a műszaki állásajánlatokra való jelentkezésük során, ami végül arra készítette az Amazont, hogy állítsa le a felvételi döntésekhez szükséges, teljesen automatizált döntéshozatalt. Ugyanis a szoftver az

³¹ Jan LAURIJSSEN – Valentina VUKMIROVIC: i. m.

³² Sara BAIOTTO – Enrique FERNANDEZ-MACIAS – Uma RANI – Annarosa PESOLE: *The Algorithmic Management of work and its implications in different contexts*. Background Paper Series of the Joint EU-ILO Project, n°9, 2022, 23.

³³ Valerio DE STEFANO: Negotiating the Algorithm? Automation, Artificial Intelligence and Labour Protection. *Comparative Labour Law and Policy Journal* Vol. 41, 1, 2019, 15. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3178233

³⁴ Adrian TODOLI-SIGNES: i. m. 5.

³⁵ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 796–797.

adathalmazban lévő önéletrajzokhoz hasonlítja a benyújtott pályázatokat, ebből eredően egy vállalat demográfiai jellemzőinek reprodukálása gyakorlatilag garantált.³⁶

Diszkrimináció fordul elő akkor is, amikor az algoritmushoz a foglalkoztatási adatok mellett implicit előítéletet is integrálnak. Például, ha ez az adat a fehér bőrű embereket előnyben részesíti a spanyolajkúakkal szemben, akkor – anélkül, hogy nemre, vagy etnikai hovatartozásra vonatkozó adatokkal táplálnák a szoftvert – az algoritmus felismerhet olyan sajátosságokat az adatokban, amik egy védett csoportba tartozónak mutatják a jelentkezőt, ezáltal kevesebb az esélye, hogy akár a meghallgatására is sor fog kerülni.³⁷ Barocas és Selbst szerint ezek a helyzetek akkor is hátrányos megkülönböztetést valósítanak meg, ha alapvetően az algoritmus alkalmazójának nem áll szándékában háttérbe szorítani ezen védett tulajdonságokkal rendelkező embereket, valamint, ha az algoritmust sem táplálják közvetlenül ilyen információkkal.³⁸ Hozzáteszik, hogy hátrányos megkülönböztetést okozhat az is, ha egy bizonyos csoportot alul- vagy felülreprezentálunk.³⁹ Tehát, visszautalva az Amazon példájára, ha a nők a férfiakhoz képest alulreprezentáltak az algoritmusban lévő adatok által, akkor az eredmény a férfiak – mint felülreprezentáltak – javára alakul, ami diszkriminatív eredményekhez vezethet.⁴⁰

A kockázatokat tovább fokozza, amikor a kialakult gyakorlat öntanuló mesterséges intelligencián alapul. Ezáltal a szoftverek képesek a saját döntéseiket átprogramozni annak érdekében, hogy elérjenek olyan előre meghatározott célokat, mint például a hatékony munkaszervezés. Azonban az átláthatóság hiánya és a munka emberi mivoltától való megfosztása ezáltal továbbfokozódik.⁴¹ De Stefano kijelenti, hogy a döntéshozóknak tekintettel kell lenniük az algoritmusok alkalmazása során a magánéletre, foglalkoztatásra, és az vállalati termelékenységre. Álláspontja szerint még a külsőleg rendeltetésszerűen gyakoroltnak tűnő intézkedések is disztópikus ellenőrzés formáivá válhatnak, hacsak nem kerül sor a technológia használatának komoly átgondolására.⁴²

Megjegyzendő, hogy nemcsak az állásra jelentkezők kapcsán, hanem az algoritmus felhasználóit érintően is jelenhet meg torzítás. Ez tipikusan a betanítást követően a megváltozott szociális, kulturális értékek következtében alakul ki. Ha az új társadalmi ismereteket nem lehetséges beépíteni a rendszerbe, akkor emiatt torzítás lép fel. Az eltérésnek számos oka lehet. Bekövetkezhet a tudomány jelenlegi állása szerinti változások miatt, vagy ha az emberek másfajta megközelítéssel használják a

³⁶ Rachel GOODMAN: Why Amazon's automated Hiring Tool Discriminated Against Women. *ACLU* 2018. október 12. <https://www.aclu.org/news/womens-rights/why-amazons-automated-hiring-tool-discriminated-against>

³⁷ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 800.

³⁸ Solon BAROCAS – Andrew D. SELBST: Big Data's Disparate Impact. *104 California Law Review* 671, 2016, 719. <http://dx.doi.org/10.15779/Z38BG31>

³⁹ Solon BAROCAS – Andrew D. SELBST: i. m. 681.

⁴⁰ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 800–801.

⁴¹ Valerio DE STEFANO: i. m. 15.

⁴² Valerio DE STEFANO: i. m. 16.

rendszert, mint amire az hivatott.⁴³ Friedman és Nissenbaum szerint a kulturális környezet sokfélesége akkor bizonyul problémásnak, ha például a felhasználók alapvetően versenykerülők, együttműködnek, míg az algoritmus individualista, versengő alapokon nyugszik.⁴⁴

A munka és a magánélet egyensúlyának elmozdulása, a közösségi hálózatokhoz való folyamatos kapcsolódás mind hozzájárulnak az emberek online és offline tevékenységének megfigyeléséhez. Ez egy olyan adatösszességhez vezethet, amit végső soron nehéz korlátozni. Ráadásul, az interneten keresztül elérhető információkat egyre gyakrabban használják fel a felvételi döntések során, sőt van olyan gyakorlat is, hogy a munkavállalók közösségi oldalaiknak jelszavát is elkérlik. De Stefano szerint azonban mégsem feltétlenül rossz megoldás a digitális eszközök alkalmazása a munkatevékenységek felügyeletére, mert az kiküszöbölheti a HR egyéni elfogultságait azáltal, hogy egy objektív és semleges irányba viheti a folyamatokat.⁴⁵

Mindezekon túlmenően alapvetően tévesnek bizonyulhat az elképzelés, hogy az algoritmikus és mesterséges intelligenciával történő irányítás szükségszerűen objektívabb és elfogulatlanabb HR-gyakorlatokhoz vezethet. A probléma és a kockázat az, hogy ezek a rendszerek az emberek elfogultságait tükrözik, és csak a termelékenységgel és munkateljesítménnyel kapcsolatos elképzeléseikre összpontosítanak, ezáltal elutasítják vagy méltánytalan helyzetbe hozzák a fogyatékkal élő, valamint az eltérő tulajdonságokkal rendelkező jelölteket vagy munkavállalókat. A vállalati sokszínűség, diverzitás hiánya is súlyosbíthatja ezeket a jelenségeket.⁴⁶ A fenti előnyök és hátrányok ismeretében kérdéses, hogy a pályázók és a munkavállalók igazságosnak érzik-e, ha a pályázatukat automatikusan bírálják el. Korábbi tanulmányok azt mutatták, hogy a HR-toborzásban és a HR-fejlesztésben a jelentkezők és a munkavállalók kevésbé fogadják el az algoritmikus döntéshozatalt, mint az emberek által végzett eljárásokat.⁴⁷

3. Az automatizált döntéshozatal a GDPR árnyékában

Az automatizált döntéshozatal részletes szabályait a GDPR-rendelet 22. cikke tartalmazza. A rendelet fő szabály szerint tiltó rendelkezést tartalmaz azokban az ügyekben, ami az érintett számára joghatással jár, vagy őt hasonlóképpen jelentős mértékben érintené, ideértve a profilalkotást.⁴⁸ Ennek a rendelkezésnek tipikus esete az emberi beavatkozás nélkül folytatott online munkaerő-toborzás.⁴⁹ Az algoritmusalapú toborzást a szakirodalom szerint kétféle módon lehet értelmezni. Egyrészt a pályázó érvényesítheti azt a jogát, hogy ne bírálják el kizárólag automatizált döntések alapján

⁴³ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 801.

⁴⁴ Robert B. ALLEN – Batya FRIEDMAN – Helen NISSENBAUM: Bias in computer systems. *ACM Transactions on Information Systems* 14 (3), 1996, 330–347.

⁴⁵ Valerio DE STEFANO: i. m. 13

⁴⁶ Valerio DE STEFANO: i. m. 14.

⁴⁷ Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: i. m. 797.

⁴⁸ GDPR 22. cikk (1) bekezdés.

⁴⁹ GDPR Preambuluma (71) bekezdés.

a jelentkezését.⁵⁰ Másrészt felfogható egy általános tilalomként, ami a munkáltatókat akadályozza meg abban, hogy kizárólag ilyen döntéseket hozzanak a toborzás során.⁵¹ Mindkét értelmezés megállhatja a helyét, azonban mérlegelni szükséges. Hiszen ahogy Parviainen is rávilágít, a jogként való értelmezés ahhoz vezethet, hogy a jelentkezőket eltérően kezelik attól függően, hogy élnek-e ezzel a lehetőséggel, ami tovább súlyosbíthatja a már amúgy is kiszolgáltatott munkavégzői oldal helyzetét. Ugyanis, a jelentkezők okkal tarthatnak attól, hogy ha élnek a jogukkal, kevesebb eséllyel kerülnek kiválasztásra. A tiltásként való értelmezés szerint az eltérő bánásmódot kiküszöböli, és egységesen biztosítja az érintettek alapvető jogait, a szabályozás céljaival összhangban. Ugyanakkor ez a módszer jelentősen korlátozhatja az algoritmusalapú toborzási rendszerek működését a döntési szakaszban.⁵² Kiegészítésképp megjegyzendő, hogy a munkáltatók a fő szabálytól eltérően alkalmazhatnak automatizált döntéshozatalt, ha a GDPR 22. cikk (2) bekezdésében meghatározott kivételek valamelyike érvényesül, és emellett megteszik a (3) bekezdésben meghatározott védelmi intézkedéseket.⁵³

Az automatizált döntés a jelentkező számára akkor bír joghatással, ha ő kerül kiválasztásra és munkaszerződést kötnek vele. Az előszűrési szakaszban már más a helyzet, itt ritkán valósul meg közvetlenül bármiféle hatás, mivel a jelentkezőket ebben a szakaszban további interjúknak és szakmai teszteknek vetik alá, még mielőtt a munkáltató meghozná a végleges döntést. A toborzási folyamatban a döntések általában egyes jelentkezőkre irányulnak. Ha az előszűrési szakaszban bizonyos

⁵⁰ Az MI-rendelet például kimondja, hogy a mesterséges intelligencia-rendszereket alkalmazó személyeknek, ideértve a munkavállalókat, munkáltatókat, egy megalapozott döntés hozatal támogatása érdekében emberi felügyeletet kell biztosítaniuk a rendszer felett. Ebben az értelemben tehát fel kell világosítani a munkavállalókat használati utasítás formájában, melynek ki kell terjednie az MI-rendszer jellemzőire, képességeire, teljesítményének korlátaira. Az MI-ismeretének bővítésére alapvető követelmény az erre vonatkozó oktatás, kockázatkezelési gyakorlatok biztosítása, melyet a munkáltatóknak biztosítaniuk kell. A képzett munkavállalók felismerik, ha a MI-rendszert nem a tervezett célra használják, nem megszokott körülmények, anomáliák, működési zavarok vagy váratlan teljesítmények fordulnak elő. Megfelelő tudást kell szerezniük ahhoz, hogy tisztában legyenek a mesterséges intelligencia teljesítményeihez kötődő, túlzott függőség kockázatával, és elővigyázatossági, valamint megelőzési intézkedéseket igénylésének feltételeiről. Lásd bővebben: MI-rendelet (72) cikk. Lásd még: Aida Ponce Del CASTILLO: *Regulating algorithmic management in the Platform Work Directive: correcting risky deviations*. Wolters Kluwer, 2023. november 22. <https://global-workplace-law-and-policy.kluwerlawonline.com/2023/11/22/regulating-algorithmic-management-in-the-platform-work-directive-correcting-risky-deviations/>. Letöltés ideje: 2025. január 8.

⁵¹ Henni PARVIAINEN: Can algorithmic recruitment systems lawfully utilise automated decision-making in the EU? *Sage Journals, European Labour Law Journal*. <https://doi.org/10.1177/20319525221093815>

⁵² Henni PARVIAINEN: i. m.

⁵³ GDPR 22. cikk (2)-(3) bekezdését érintően a törvény taxatív felsorol három esetet, amikor nem alkalmazható az algoritmus döntéshozatal. A következő bekezdés pedig további intézkedéseket sorol fel az ott megjelölt esetekhez igazodva.

csoportokat kizárnak például a politikai tevékenységük vagy az etnikai hovatartozásuk miatt, akkor a döntés őket érinti. Előfordulhat azonban olyan eset is, hogy már az álláshirdetés során is alkalmaznak diszkriminatív megszorításokat. Tekintettel a GDPR szabályaira, ha egy döntés során nem lehet meghatározni pontosan az érintett jelentkezőket, akkor a rendelet nem alkalmazható, mivel az csak személyes adatok kezelésére vonatkozik. Ezért a toborzási fázisban a döntés egyéniesítésére vonatkozó követelmény nem feltétlenül meghatározó.⁵⁴

Végezetül, nem szabad figyelmen kívül hagyni az algoritmusokra vonatkozó etikai kihívásokat sem, ahol jelenleg a vélemények sokfélesége zajlik. Todoli-Signes például úgy gondolja, hogy a statisztikai adatok kiemelt fontossággal bírnak, mivel ezáltal könnyebb előre jelezni egy személy viselkedését. Mivel azonban a védett csoportokról jellemzően kevesebb a rendelkezésre álló adat, az algoritmus úgy érzékelheti, hogy a hátrányos helyzetben lévő jelölt kiválasztása kockázatosabb, mint másé. Másképp fogalmazva, az algoritmus a többi jelölttel ellentétben a kisebbségi csoport tagjától több szakértelmet, képességet, tudást várhat el.⁵⁵ Hozzáteszi, az automatizált adatfeldolgozás exponenciálisan növeli a munkavállalói jogok megsértésének esélyét. Már önmagában az a tény, hogy az automatizált feldolgozásra támaszkodik a humánerőforrás-menedzsment, növeli a diszkrimináció valószínűségét.⁵⁶

Ferrer szerint a GDPR egy keretrendszerként szolgál a diszkrimináció elleni intézkedések kikényszerítésére, és az automatizált döntéshozatal eljárási szabályaira vonatkozóan. Azonban kritikusan fogalmazza meg, hogy a szabályozási megoldások főként elméleti síkon mozognak, de ha mégis megvalósulnak, akkor sem adnak feltétlenül választ a megkülönböztetés jelenlétére. Az adatvezérelt elemzések ráadásul profilok összesítését hozzák létre, s mint ilyenek, hajlamosak arra, hogy önkényes kategóriákat hozzanak létre valódi közösségek helyett. Ezen a ponton szerint továbbra is kérdéses, hogy a potenciális elfogultságok mely ponton tekinthetők észszerűen a diszkrimináció formáinak.⁵⁷

Bogen hasonlóképpen vélekedik Ferrerhez, miszerint a jogi szabályozás és a kialakulóban lévő gyakorlat önmagában nem elengedőek ahhoz, hogy a toborzási algoritmusok előmozdítsák az egyenlőséget. Arra kell ösztönözni a prediktív analitika fejlesztőit és azokat a munkáltatókat, akik alkalmazzák azt a toborzás során, hogy a jogszabályok minimális követelményén túl is gondolkodjanak. Mielőtt bármilyen prediktív eszközt bevezetnének, fontos megvizsgálni, hogy a siker mércéi hosszú távon milyen hatást gyakorolnak a későbbi előrejelzésekre. Továbbá ahhoz, hogy elkerülhető legyen a hátrányos megkülönböztetés a felvétel során, a munkáltatónak az egész toborzási folyamatot figyelemmel kell kísérnie a rejtett torzítások felismerése és kiküszöbölése érdekében. A fejlesztőknek szintén tudatosan kell eljárniuk a rendszerek

⁵⁴ Henni PARVIAINEN: i. m.

⁵⁵ Adrian TODOLI-SIGNES: i. m. 6.

⁵⁶ Adrian TODOLI-SIGNES: i. m. 6–7.

⁵⁷ Xavier FERRER: i. m.

kidolgozása és tesztelése során, máskülönben a technológia nehezen teljesíti be az egyenlőségre tett ígéretét, rosszabb esetben pedig ellenkező hatást vált ki.⁵⁸

Következtetések

A megfigyelések alapján megállapítható, hogy az algoritmusok alkalmazása a toborzási folyamatokban mind pozitív, mind negatív hatásokkal jár. A MI-alapú algoritmusok képesek hatékonyan ellátni a humánerőforrás-menedzsmenthez tartozó feladatokat, és egy objektív képet adni a felvételi folyamatokról. A munkáltató számára ez minden bizonnyal előnyös, mivel a használatával könnyebben juthatnak el egy gyors és látszólag megfelelő döntésig. Mindazonáltal továbbra is különös figyelmet kell szentelnünk a technológia megfelelő alkalmazására, mert bizonyos körülmények fennállása esetén könnyen a visszaélések színterévé válhat. Ráadásul, a munkajog pedig egyre inkább digitális irányba tolódik, ami megköveteli a technológia precizitását, különösen a munkaerő-felvétel kapcsán. Ekkor ugyanis a hatalmi egyensúlyhiány miatt a pályázó kiszolgáltatott helyzetben van, a döntési folyamat pedig hónapokig is eltarthat, amely nem feltétlenül átlátható a pályázó számára, ezért őket mindenképp fokozott védelemben kell részesíteni.⁵⁹

A vizsgált eredmények mind arra vezetnek, hogy az algoritmusok továbbra sem mentesek az emberi elfogultságoktól, mivel gyakran a korábban kialakult gyakorlatok alapján hozzák meg a döntéseiket, figyelmen kívül hagyva a potenciálisan diszkriminatív szűrőket. Tekintettel a jogi szabályozásra, a GDPR egy kiváló alapként szolgál az automatizált döntéshozatal alkalmazására, azonban ahogy láthattuk, a gyakorlatban további elfogultságok merülhetnek fel, ha például a jelentkező nem fogadja el rá vonatkozóan az automatizált döntéshozatal lehetőségét. Mindezekon felül, a rendelet továbbra is megválaszolatlanul hagyja a diszkrimináció jelenlétére vonatkozó kérdéseket. Emiatt mindenképp hangsúlyozni kell a jogszabályok további finomítását. Ezáltal kijelenthető, hogy a kutatás során feltárt eredmények további vizsgálatokat igényelnek, különösen a döntéshozatali folyamatok átláthatóságának növelésére, és egy olyan jogi keret kialakításával, ami lehetővé teszi a munkáltatók és a (leendő) munkavállalók részére az algoritmusok megfelelő és rendeltetésszerű alkalmazását. Akár szemléletváltás is megfontolandó, hogy az egyéni készségek felismerésére helyeződjön a hangsúly. A tudomány jelenlegi állása szerint az algoritmusok folyamatos fejlesztés alatt állnak, ezért továbbra is elengedhetetlen az emberi felügyelet biztosítása a rendszerek felett. Emiatt a HR-szakembereknek továbbképzés keretében szükséges elsajátítaniuk a mesterséges intelligenciára vonatkozó ismeretanyagot, hogy a diszkriminatív tényezőket minél hamarabb ki lehessen szűrni.

⁵⁸ Miranda BOGEN: i. m.

⁵⁹ Henni PARVIAINEN: i. m.

Felhasznált irodalom

- [1] Robert B. ALLEN – Batya FRIEDMAN – Helen Nissenbaum: Bias in computer systems. *ACM Transactions on Information Systems* 14 (3), 1996, 330–347.
- [2] Sara BAIocco – Enrique FERNANDEZ-MACIAS – Uma RANI – Annarosa PESOLE: *The Algorithmic Management of work and its implications in different contexts*. Background Paper Series of the Joint EU-ILO Project, n°9, 2022, 5–23.
- [3] Solon BAROCAS – Andrew D. SELBST: Big Data’s Disparate Impact. *104 California Law Review* 671, 2016, 681–719. <http://dx.doi.org/10.15779/Z38BG31>
- [4] DELOITTE: *Mensch bleibt Mensch – auch mit algorithmen im recruiting*. Wo der Einsatz von Algorithmen hilfreich ist und wo nicht, 2018.
- [5] Xavier FERRER et al.: Bias and Discrimination in AI: A Cross-Disciplinary Perspective. *IEEE Technology and Society Magazine* 40 (2), 2021, 72–80. <https://doi.org/10.1109/MTS.2021.3056293>
- [6] GYULAVÁRI Tamás: Haknigazdaság a láthatáron: az internetes munka fogalma és sajátosságai. *Iustum Aequum Salutare* 15 (1), 2019, 25–51.
- [7] Mohammad Hossein JARRAHI – Gemma NEWLANDS – Min Kyung LEE – Christine T. WOLF – Eliscia KINDER – Will SUTHERLAND: Algorithmic management in a work context. *Big Data & Society*, 8(2), 2021. <https://doi.org/10.1177/20539517211020332>
- [8] Alina KÖCHLING – Marius Claus WEHNER: Discriminated by an algorithm: A systematic review of discrimination and fairness by algorithmic decision-making in the context of HR recruitment and HR development. *Business Research* Vol. 13 (13), 2020, 795–801. <https://link.springer.com/article/10.1007/s40685-020-00134-w>
- [9] KUN Attila: Munkajogviszony és a digitalizáció – rendszerszintű kihívások és a kezdetleges európai uniós reakciók. In: Pál Lajos – Petrovics Zoltán (szerk.): *Visegrád 15.0 – A Magyar Munkajogi Konferencia szerkesztett előadásai*. Budapest, Wolters Kluwer, 2018, 389–416.
- [10] Ying LU – Miles M. YANG – Jianhua ZHU – Ying WANG: Dark side of algorithmic management on platform worker behaviors, a mixed-method study. *Human Resource Management* 2024. május 1. <https://doi.org/10.1002/hrm.22211>
- [11] MÉLYPATAKI Gábor: A mesterséges intelligencia munkajogi és munkaerőpiaci hatásai. Lehet-e a mesterséges intelligencia főnök? *Infokommunikáció és jog* 2019/2., 73, 10–14.
- [12] MEZEI Kitti: A mesterséges intelligencia jogi szabályozásának aktuális kérdései az Európai Unióban. *In Medias Res* 2023/1., 53. <https://doi.org/10.59851/imr.12.1.4>.

- [13] Mareike MÖHLMANN – Lior ZALMANSON: Hands on the Wheel: Navigating Algorithmic Management and Uber Drivers' Autonomy. *ICIS 2017 Proceedings* 3, 2017.
- [14] Henni PARVIAINEN: Can algorithmic recruitment systems lawfully utilise automated decision-making in the EU? *Sage Journals, European Labour Law Journal* <https://doi.org/10.1177/20319525221093815>
- [15] RÁCZ-ANTAL Ildikó: Algoritmizált menedzsment, azaz algoritmusok által vezérelt munkaszervezés. In: *XVI. Jogász Doktoranduszok Országos Szakmai Találkozója*, 2020, 227–235.
- [16] Valerio DE STEFANO: Negotiating the Algorithm? Automation, Artificial Intelligence and Labour Protection. *Comparative Labour Law and Policy Journal* Vol. 41, 1, 2019, 13–16. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3178233
- [17] Adrian TODOLI-SIGNES: Algorithms, artificial intelligence and automated decisions concerning workers and the risks of discrimination: the necessary collective governance of data protection. *ETUI Main Article*, 2019, 5–14. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3316666
- [18] TÓTH Hilda: Az algoritmikus menedzsment a platform alapú munkavégzésben. *Miskolci Jogi Szemle* 2022, 17 (2), 455–457.
- [19] ZÓDI Zsolt: Algoritmikus menedzsment a platformmunka világában. *Állam- és Jogtudomány* 2022/1., 89–108.

Internetes források

- [1] Miranda BOGEN: *All the ways hiring algorithms can introduce bias*. Harvard Business Review, 2019. május 6. <https://hbr.org/2019/05/all-the-ways-hiring-algorithms-can-introduce-bias>
- [2] Rachel GOODMAN: Why Amazon's automated Hiring Tool Discriminated Against Women. *ACLU* 2018. október 12. <https://www.aclu.org/news/womens-rights/why-amazons-automated-hiring-tool-discriminated-against>
- [3] KISS Franciska: A HR legjobb barátja: az emberre hangolt prediktív analitika. Munkaerőpiac rovat. *Behaviour. HR magazin* 2020. augusztus 29. <https://behaviour.hu/a-hr-legjobb-baratja-az-emberre-hangolt-prediktiv-analitika/>
- [4] Jan LAURIJSSEN – Valentina VUKMIROVIC: AI and HR: The Future of Recruitment or a Loss of Human Connection? Reshaping Work Insights, *LinkedIn* 2025. február 11.
- [5] Gideon MANN – Cathy O'NEIL: Hiring Algorithms Are Not Neutral. *Harvard Business Review* 2016. december 9. <https://hbr.org/2016/12/hiring-algorithms-are-not-neutral>

- [6] Ramona OWEN: *72% of Resumes are Never Seen by Employers*. *Access Newswire*, 2016. 02. 16. <https://www.accessnewswire.com/newsroom/en/business-and-professional-services/72-of-resumes-are-never-seen-by-employers-436847>
- [7] Aida Ponce Del CASTILLO: *Regulating algorithmic management in the Platform Work Directive: correcting risky deviations*. Wolters Kluwer, 2023. november 22. <https://global-workplace-law-and-policy.kluwerlawonline.com/2023/11/22/regulating-algorithmic-management-in-the-platform-work-directive-correcting-risky-deviations/>

Jogszabályok

- [1] Az Európai Parlament és a Tanács 2016. április 27-i (EU) 2016/679 Rendelete a természetes személyeknek a személyes adatok kezelése tekintetében történő védelméről és az ilyen adatok szabad áramlásáról, valamint a 95/46/EK irányelv hatályon kívül helyezéséről (általános adatvédelmi rendelet).
- [2] Az Európai Parlament és a Tanács 2024. június 13-i (EU) 2024/1689 Rendelete a mesterséges intelligenciára vonatkozó harmonizált szabályok megállapításáról, valamint a 300/2008/EK, a 167/2013/EU, a 168/2013/EU, az (EU) 2018/858, az (EU) 2018/1139 és az (EU) 2019/2144 rendelet, továbbá a 2014/90/EU, az (EU) 2016/797 és az (EU) 2020/1828 irányelv módosításáról (a mesterséges intelligenciáról szóló rendelet).

A kiadásért felelős: Prof. dr. Horváth Zita
a Miskolci Egyetem rektora
A kéziratot gondozta a Miskolci Egyetemi Kiadó
A kiadó felelős vezetője: Szabóné Kovács Beáta
Szöveggondozás, tördelés: Gramantik Csilla
Korrektor: Juhász Zoltán
Készült a Miskolci Egyetem Sokszorosító Üzemében, Miskolcon
A sokszorosításért felelős: Pásztor Erzsébet
Példányszám:
MERT – 2025 – 176 – ME